

VARIA

XXIII

**Zborník príspevkov z XXIII. kolokvia mladých jazykovedcov
(Modra-Harmónia 20. – 22. 11. 2013)**

Editori
Katarína Gajdošová
Peter Gregorík

Bratislava
Slovenská jazykovedná spoločnosť
pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV
Katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty
Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave
2020

Slovenská jazykovedná spoločnosť
pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta,
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Recenzentky

doc. PhDr. Eva Tibenská, CSc.
doc. PhDr. Jana Skladaná, CSc.

Editori

Mgr. Katarína Gajdošová, Ph.D.
Mgr. Peter Gregorík, PhD.

Technický redaktor

Mgr. Vladimír Radik

Organizačný výbor konferencie

Mgr. Peter Gregorík, PhD., Mgr. Zdenka Kumorová, PhD.,
PhDr. Janka Píšová, PhD., Mgr. Viera Luptáková, PhD.

Vydavateľ

Slovenská jazykovedná spoločnosť
pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV

Katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty
Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave

© 2020

ISBN 978-80-971690-5-3

Obsah

Miesto úvodu	5
Kristína Bobeková: Význam a symbolika farieb v paremiológii	6
Simona Čalovková: Jazyková krajina	17
Zuzana Děngeová: Tvoření nových pojmenování formantem <i>-stvo/-ctvo</i> v současné češtině	24
Peter Gregorík: Niektoré problematické javy pri vymedzení dvojčlenných viet	29
Ivana Gregorová: Mesto ako metafora v optike filozofických textov (principy typológie)	36
Barbora Hanzová: Slovotvorné procesy v právni a administrativně právni terminologii staročeského Beliála.....	47
Katerína Heřmanská: <i>Zeleniti, zeleneti, zelenati se.</i> K vývoji deadjektívnych sloves odvozených od českých názvů barev	53
Anna Holečková: Jazyk v bilingválnej česko-slovenskej rodine	60
Alica Hurtová: Žena v nemeckých názvoch rastlín	72
Martina Jamborová: <i>List lácí.</i> Jazyková charakteristika specifické stredověké písemnosti	84
Radka Jančiová: Titulky súčasnej dennej tlače cez pozitívny filter frazeologizmov	89
Marek Janosik-Bielski: Textologické problémy pri vydávaní starší české památky	97
Miroslav Kazík: Živé osobné mená a pomenovacie modely v triede slobodných v Topoleckej.....	102
Markéta Klimešová: Slovotvorná struktura a význam vybraných barokných adverbii	119
Zdenka Kumorová: Kontúry teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry na Slovensku.....	126
Mária Magdolen: Obrazné pomenovania v terminológii masmediálnej komunikácie	137
Marta Malanowska-Statkiewicz: Nazwy nosicieli cechy fizycznych i behawioralnych w języku czeskim i polskim. Paradymat słowotwórczy	143
Mária Matiová: Preferencia doslovních alebo metaforických významov ..	157
Aksana Mikalayenka: Předložková spojení s místním významem v češtině	176
Veronika Nováková: Posun příklonek ve větách s infinitivem.....	189
Nikola Olexová: Verbálne kolokácie	196

Zdeňka Opavská: K pojetí a zpracování multiverbálních spojení v připravovaném výkladovém slovníku současné češtiny	205
Veronika Perovská: K problematike transformovaných štruktúr vo <i>Valenčnom slovníku slovenských slovies na korpusovom základe.</i>	
Nominalizované particípium.....	218
Patrik Petrás: Intonácia pripravených prejavov v televíznom a rozhlasovom spravodajstve	225
Janka Příšová: Problematika výučby slovenského jazyka a literatúry v školách s vyučovacím jazykom národnostných menšíν	231
Barbora Poledňáková: Středněčeská stejnokořenná předložka a předpona ve slovesné vazbě	241
Markéta Pytlíková: Výkladové poznámky v nejstarším českém překladu Knih královských	249
Szilárd Sebők: Dynamika používania lingvistických terminov?	255
Andrea Svobodová: Překlad biblických veršů v tzv. kázáních dzikovských ve vztahu ke staročeským překladům bible	264
Klára Šatanová: Poznámky ke vzniku a dataci deminutivních přípon -éček, -éčka, -éčko	281
Veronika Štěpánová: Jak se vyslovuje Slovensko?	286
Dominika Tekeliová: František Šujanský – folklorista a jazykovedec	291
Andrej Timko: Franglais as a Sociolinguistic Phenomenon	298
Jasna Uhláriková: Vymedzovacie zámená v slovenských a srbských frazémach (delimitatíva a adverzatíva)	314
Denisa Vagaská: Lexikografické spracovanie slangového slovníka. Heslové slovo	322
Roman Vojtechovský: Vyjadrovanie záporu v slovenskom posunkovom jazyku	327
Kateřina Voleková: K marginálním výkladům ve staročeské Bibli kladrubské	345
Alena Záborská: Z problematiky prekladu proprií v diele P. Pullmana <i>Jantárový d'alekohľad</i>	354
Jana Zdeňková: K překladovým ekvivalentům latinského perfekta a imperfekta v Bibli olomoucké a Bibli kladrubské	362
Renata Žiláková: Typický Čech v obraze prototypu zvířete ve vnímání obyvatel Zakarpatské oblasti Ukrajiny (verbalizovaná metafora typického Čecha)	372
Štěpán Šimek: Lexikální analýza a intertextovost. Na příkladu pramenů <i>Kroniky české</i> Václava Hájka z Libočan.....	380

Miesto úvodu

V dňoch 20. – 22. 11. 2013 sa v Modre-Harmónii uskutočnilo XXIII. zo série podujatí s názvom Kolokvium mladých jazykovedcov. Podujatie organizačne zabezpečila Katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Odovzdané príspevky do zborníka VARIA XXIII posúdili recenzentky z tohto pracoviska. V spolupráci so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri Jazykovednom ústavе L. Štúra SAV boli texty príspevkov edične aj technicky pripravené na vydanie.

Autorom príspevkov sa ospravedlňujeme, že medzi konferenčným podujatím a vydaním zborníka vznikol časový posun, ktorý bol spôsobený viacerými okolnosťami. Napriek tomu, že príspevky neboli obsahovo aktualizované a mnohé výskumy medzitým pokročili ďalej, veríme, že prezentované výsledky môžu byť aj v tejto podobe zaujímavé pre mnohých čitateľov.

Katarína Gajdošová

Význam a symbolika farieb v paremiológii

Kristína Bobeková

Ústav etnológie, Slovenská akadémia vied, Bratislava

Interpretácia významu a symboliky farieb je subjektívou záležitosťou. Vo všeobecnosti žiadne z možných významových interpretácií farieb v rôznych oblastiach neplatia všeobecne. Interpretácia sémantiky farieb môže byť vzhľadom na geografický a demografický vývin značne skreslená, taktiež vzhľadom na individuálne vnímanie textu. Výpovedná hodnota farieb je podmienená nielen demografickými a geografickými, ale aj dobovými rozdielmi. Práve tieto odlišnosti zohrávajú významnú úlohu pri interpretácii farieb. Už v staroveku poznali ľudia vplyv farieb na ľudskú psychiku a práve preto sa niektoré farby považovali za magické. Ako príklad nám poslúži fakt, že už počas obdobia staroveku mŕtveho človeka potierali červenou farbou, pretože verili v magickú moc tejto farby, ktorá ho mala priviesť späť k životu. Zo súčasnosti máme zase iný príklad, a to v súvislosti s európsko-ázijským kontextom. Kým Európania považujú za farbu smútku čiernu, v japonskej kultúre je smútok vyjadrený farbou bielou. Ak ostaneme pri ázijskom kontexte, je pozoruhodné, že Čína poukázali na súvislosti medzi chutami a farbami. Výsledky ich výskumu poukazujú na skutočnosť, že ľudia oblubujúci modrú farbu si radi poriadne osolia jedlo; ľudia oblubujúci farbu červenú majú radi silné chute; ďalším faktom je, že ľudia, ktorí preferujú zelenú farbu majú v obľube sladkosti a na koniec ľudia oblubujúci fialovú uprednostňujú horké chute.

Komponent farby v paremiológii taktiež nenesie v sebe zakaždým jednoznačnú významovú informáciu. Výpovedná hodnota farby je vždy podmienená kontextom, v ktorom je použitá. V ľudovej slovesnosti je farbám prikladaný význam na základe skúseností a situácií, resp. podobnosti s predmetmi a javmi, s ktorými sa bežne stretávame. Symbolika farieb nás sprevádzza každodenne, pretože je do značnej miery závislá od kultúry, v ktorej žijeme. Každá zo širokého spektra farieb nám pripomína niečo z bežného, reálneho života. Na základe tejto skutočnosti dostávajú farby ďalší rozmer v podobe symbolov, ktorími sa stávajú. Použitím slovných spojení s komponentom farby môžeme zvýrazniť vlastné myšlienky, pomocou ktorých dokážeme ozvláštniť náš jazykový prejav. Občas sa môžu javiť významy farieb ako iracionálne, avšak majú svoje právoplatné opodstatnenie.

Pre nás výskum sme vybrali šesť farieb, ktoré sú jedným z komponentov paremiologických, ale aj neparemiologických útvarov. Je samozrejmé, že nie všetky paremiologické i neparemiologické útvary oplývajú komponentom farby vo svojej lexikálnej stavbe. Sémantika farieb v paremiológii je podmienená ich primárny významom. Považujeme za dôležité ozrejmenie symboliky a významu farieb.

Čierna nie je považovaná za farbu, avšak pre potreby nášho výskumu ju vnímame ako farbu. Pre validáciu tohto tvrdenia vychádzame z Krátkeho slovníka slovenského jazyka (2003, s. 97), ktorého autori uvádzajú význam „majúci farbu ako uhlie, sadze, op. biely“. Spomínaný význam je dokladovaný príkladom *čierna farba*. Čierna je najtmavšou z farieb, je symbolom noci, vzdoru, protestu, temnoty, smrti či smútku a zároveň je aj symbolom elegancie a vznešenosťi. Jej pozitívne významy spočívajú v jednote, sile, trpežlivosti a vytrvalosti, čo symbolizujú vlajky niektorých krajín. Ako príklad by sme mohli spomenúť Bahamské spoločenstvo, tzv. Bahamy, kde čierna symbolizuje jednotu. Ďalšou krajinou je Republika Trinidad a Tobago, v skratke Trinidad a Tobago, kde symbolika čiernej farby sa nesie v znamení sily. Ako poslednú by sme mohli uviesť vlajku Guyanskej kooperatívnej republiky, tzv. Guyany, v ktorej je čierna nositeľom trpežlivosti a vytrvalosti.

Biela je neutrálna a vo svojej podstate ju nemožno, podobne ako čiernu, považovať za farbu. Aj pri bielej farbe sme postupovali rovnako ako pri čiernej, pretože ju vnímame ako farbu. Pre validáciu tohto tvrdenia taktiež vychádzame z významov Krátkeho slovníka slovenského jazyka (2003, s. 67) a uvádzame jeden z významov „majúci farbu ako sneh, ako mlieko“. Slovník slovenského jazyka (1959) taktiež uvádza podobné znenie významu, ktorý autori dopĺňajú o konkrétné príklady, medzi ktorými je *biela farba*. Biela farba v každom z nás evokuje pocity dokonalej až nebeskej čistoty. Táto farba ako symbol mieru je znázorňovaný najčastejšie bielou vlajkou alebo bielou holubicou. Zároveň je symbolom nevinnosti, poriadku, úprimnosti, nepoškvrnenosti a i. Zaujímavosťou je, že hoci je úmrtné prestieradlo biele a spája sa s odchodom človeka z pozemského života, biela farba v tejto situácii nesymbolizuje smrť, ale ďalšíu etapu nadpozemského života. Významy sloboda, porozumenie, tolerancia a vznešené myšlienky symbolizujú taktiež vlajky určitých krajín. Ako príklad by sme mohli spomenúť vlajku Federácie Svätého Krištofa a Nevisu, v skratke Svätého Krištofa a Nevisu, kde biela symbolizuje slobodu. Ďalšou vlajkou s komponentom bielej farby je Pakistanská islamská republika, skrátene Pakistan, kde je táto farba nositeľom tolerancie. Posledným príkladom je Kubánska republika, tzv. Kuba so svojou vlajkou, ktorá s bielou farbou vo svojom vnútri predstavuje vznešené myšlienky.

Cervená má dráždiaci účinok; spája s nebezpečenstvom, teplom, vzrušením, väšňou, prudkostou, intimitou a pod. Okrem spomínaných významov je symbolom krvi, života, ale aj smrti a boja. Červená farba nie je výnimkou a taktiež ju nachádzame na rôznych vlajkách krajín sveta, kde symbolizuje napríklad sebaobetovanie, revolúciu, socialistov a komunistov. Sebaobetovanie predstavuje vo vlajke Sýrskej arabskej republiky, skrátene Sýrie. Ďalšou krajinou, ktorú môžeme spomenúť, je Portugalská republika, v skratke Portugalsko, kde červená symbolizuje revolúciu. Vlajka Poľskej republiky, skrátene Poľska, pomocou červenej farby predstavuje socialistov. Poslednou vlajkou, ktorú po-

užijeme ako príklad, je vlajka Čínskej ľudovej republiky, tzv. Číny, kde červená symbolizuje komunistov.

Zelená je farbou prírody, peňazí, nádeje, ale aj harmónie a rovnováhy. Niektorí ju považujú za farbu, ktorá dokáže vytvoriť súlad medzi telom a dušou, ktorý eliminuje podráždenosť či únavu. Zelená farba je symbolom dažďových pralesov, solidarity, rytierskosti atď. na určitých vlajkách krajín. Ako príklad by sme mohli uviesť vlajku Brazílskej federatívnej republiky, tzv. Brazílie, kde zelená predstavuje dažďové pralesy. Ďalšou krajinou s komponentom zelenej vo vlajke je Guinejská republika, v skratke Guinea, v ktorej je zelená farba nositeľom solidarity. Posledným príkladom je Indická republika, skrátene India, kde je zelenou označovaná rytierskost>.

Modrá farba symbolizuje pokoj a vyravnosť, istotu, inteligenciu, citlivosť, jemnosť, spoľahlivosť, stabilitu, zodpovednosť a ī. Modrá je symbolom jazier, judaizmu i dažďov v niektorých vlajkách krajín sveta. Ako prvú vlajku s komponentom modrej farby môžeme spomenúť vlajku Fínskej republiky, v skratke Fínska, kde predstavuje početné množstvo jazier. Ďalšou krajinou je Izraelský štát, skrátene Izrael, kde modrá na vlajke symbolizuje judaizmus. Posledným príkladom vlajky s modrou farbou je Kráľovstvo Lesotho, tzv. Lesotho, v ktorej je modrá symbolom dažďov.

Žltá je taktiež farbou prírody; okrem iného symbolizuje múdrost, rovnováhu, slnko. Žltá farba je symbolom púšte, savany i neutrality na rôznych vlajkách krajín. Ako príklad by sme mohli uviesť vlajku Čadskej republiky, skrátene Čadu, kde žltá označuje púšť. Ďalšou vlajkou s prvkom žltej je vlajka Guinejsko-bissauskej republiky, tzv. Guiney-Bissau, kde táto farba predstavuje savanu. Posledným príkladom vlajky s komponentom žltej je vlajka Cyperskej republiky, tzv. Cypru, v ktorej symbolizuje neutralitu.

V našej koncepcii príspevku budeme pracovať s pojмami metaforické prirovnanie, frazéma a kolokácia. Metaforické prirovnanie sa vyznačuje asymetrickosťou vzťahu medzi doménami, ktoré sú navzájom prirovnané. To znamená, že nie je možná výmena rolí témy a figúry. Hoci metaforické prirovnanie nepatrí k paremiologickým ustáleným výrazom, rozhodli sme sa ho zaradiť do koncepcie skúmaných útvarov. V príspevku budeme používať skrátený tvar prirovnanie. Impulzom pre zaradenie metaforických prirovnaní do skúmanej vzorky je skutočnosť, že už aj A. P. Záturecký tak urobil pri zostavovaní paremiologickej zbierky prísloví *Slovenská prísloví, pořekadla a úsloví* (1897). Pod frazémou rozumieme „specifický typ ustáleného slovného spojenia“ (Mlacek – Ďurčo a kol., 1995, s. 28), ktoré sa vyznačuje obraznosťou a expresivnosťou svojho významu. Kolokácia, podobne ako frazéma, je ustálené alebo typické slovné spojenie. S termínom kolokácia pracujú lingvistky z Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pri koncipovaní a editovaní kolokačných slovníkov.

Cieľom príspevku je analýza hĺbkovej roviny metaforických prirovnaní, určovanie významov a potvrdenie, príp. vyvrátenie stereotypov farieb. Pri ur-

čovaní významov s prihliadaním na kontextové okolie neostaneme len pri prirovnaniach, ale pozrieme sa aj na kontext vybraných frazém a kolokácií a ich sémantiku. Paremiologický materiál potrebný na nás výskum získame zo zbierky A. P. Zátureckého *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia* (1975) a pripravovaného kolokačného adjektívneho slovníka slovných spojení slovenškého jazyka.

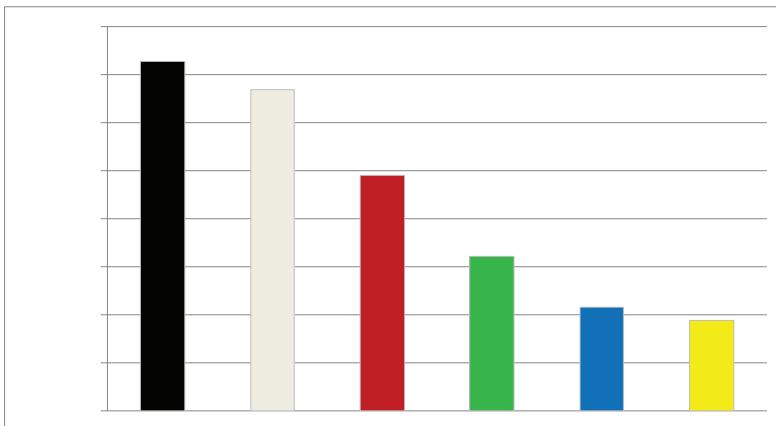
Ak hovoríme o kolokačných slovníkoch, považujeme za dôležité spomenúť frekvenčné zastúpenie skúmaných farieb v databáze Slovenského národného korpusu (SNK) vo verzii prim-5.0-public-all. Frekvencia prídavných mien je znázornená v Tabuľke 1 *Frekvencia adjektív v databáze SNK prim-5.0-public-all*.

Adjektívum	Frekvencia	Umiestnenie v SNK
čierny	145 617	58.
biely	133 592	65.
červený	97 921	96.
zelený	64 357	162.
modrý	42 956	250.
žltý	37 729	293.

Tabuľka 1. Frekvencia adjektív v databáze SNK *prim-5.0-public-all*

Frekvenčné údaje pochádzajú zo zoznamu 500 najfrekventovanejších adjektív v Slovenskom národnom korpuse, ktorý bol zostavený 17. marca 2011. Tento zoznam vznikol s cieľom prípravy kolokačného slovníka *Slovník slovných spojení slovenčiny. Prídavné mená*, na ktorom sa aktívne podieľa viaceri lingvistov z Oddelenia Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied. Posledná položka tabuľky označuje umiestnenie prídavných mien v rebríčku 500 najfrekventovanejších adjektív v databáze Slovenského národného korpusu. V súčasnosti je k dispozícii nová verzia korpusu prim-6.1-juls-all, s ktorou budeme pracovať pri určovaní frekvencie skúmaných paremiologických a neparemiologických útvarov, ako aj pri výskume kontextového okolia týchto útvarov. Všetky frekvenčné údaje, ktoré uvádzame, majú absolútну hodnotu, a teda nie sú vytriedené od číselných údajov napríklad názvov diel, filmov, rôznych publikácií atď.

Na vizualizáciu dát z predchádzajúcej tabuľky slúži nasledujúci stĺpcový graf. Na grafe môžeme vidieť frekvenčné hodnoty farieb čierna, biela, červená, zelená, modrá a žltá, ktoré sú predmetom nášho výskumu v prípade, ak sú jedným z komponentov skúmaných útvarov.

Graf 1. Frekvencia adjektív v databáze SNK *prim-5.0-public-all*

Graf 1 *Frekvencia adjektív v databáze SNK prim-5.0-public-all* rovnako ako Tabuľka 1 *Frekvencia adjektív v databáze SNK prim-5.0-public-all* neobsahujú číselné vyjadrenia kategórie odtieňov, sýtosti, intenzity a hodnotenia farieb. Z toho vyplýva, že tu nie sú zaradené adjektíva typu *čokoládový*, *tmany*, *bledomodrý*, *tmany zelený*, *jasne červený*, *matne červený*, *krásne ružový*, *žiarivo biely* a pod.

Pre každú zo skúmaných farieb vyberieme jedno prirovnanie, pri ktorom získame najväčšiu množinu významov. Ďalším kritériom výberu konkrétnych prirovnaní bude podmienka antropocentrickosti, teda aby sa viazali na človeka, príp. jeho charakterové vlastnosti a výzor. Pri analýze skúmaných prirovnaní budeme postupovať rovnakým kľúčom pri všetkých metaforických prirovnaniah s ohľadom na ich kontextové okolie. Zameriame sa na hĺbkovú rovinu prirovnaní, etnolingvistický význam a stereotypy farieb. Práve kontextové okolie je bohatým zdrojom množiny významov, a teda kontext použitia bude východiskom na určovanie etnolingvistického významu. Keďže ide o prirovnania, ktoré sú si vzájomne podobné svojou lexikálnou stavbou, rozhodli sme sa ich analýzu hĺbkovej roviny sklbiť do spoločnej tabuľky.

Prirovnanie	Frekvencia	Tenor	Vehikulum	Báza
čierny ako noc	83	človek	noc	čierny
biely ako papier	14	človek	papier	biely
červený ako ruža	20	človek	ruža	červený
zelený ako túz	8	človek	túz	zelený
modrý ako nebo	22	človek	nebo	modrý
žltý ako vosk	7	človek	vosk	žltý

Tabuľka 2. Hĺbková rovina metaforických prirovnaní

V Tabuľke 2 *Hĺbková rovina metaforických prirovnaní* môžeme vidieť rozloženie každého prirovnania na tri zložky, a to tenor (téma), vehikulum (figúra), báza. Tenor predstavuje východiskový predmet, jav, o ktorom sa vyslovuje. Ide o cieľ metaforizácie, ktorý je tému, fokusom výpovede. Vehikulum alebo aj figúra je oproti tenoru združením metaforizácie, prostredníctvom ktorej sa vyslovuje o téme, tenore, fokuse. Pri poslednej zložke, báze, ide o spoločnú vlastnosť predchádzajúcich zložiek. Práve spoločná vlastnosť, teda báza je základom pri prenose pomenovania. Okrem základných zložiek vnútornej stavby prirovnaní obsahuje tabuľka aj frekvenčné hodnoty z korpusovej databázy a metaforické prirovnania, ktoré sú predmetom nášho výskumu.

Pre stereotyp čiernej farby sme vybrali prirovnanie **čierny ako noc** s frekvenciou 83 v databáze SNK. Expresivita prirovnaní ho predurčuje na zdôraznenie, poukázanie alebo zvýšenie určitej konkrétnej vzhľadovej vlastnosti človeka; očí, vlasov, pleti, príp. jeho celkového výzoru. Význam prirovnania sa primárne neviaže len k človeku, ale aj veciam, predmetom a javom. Niekoľko výskytov odkazuje na čiernu ako farbu, a teda sú bez konotácie. Okrem výšie uvedených významov, kontext použitia rozsiruje množinu významov o príslušnosť k určitému etniku, nie výhradne rómskemu.

Pre stereotyp bielej farby sme zvolili prirovnanie **biely ako papier**, ktoré má v databáze Slovenského národného korpusu frekvenciu 14. Sémantika prirovnania sa vzťahuje výlučne na človeka. Vo svojej podstate odkazuje na bledého či už náhle zblednutého, resp. chorého človeka. Niekoľko výskytov je však bez konotácie, kdy odkazujú výlučne na bielu ako farbu. Analýzou kontextového okolia sme dospeli k ďalším možným interpretáciám tohto prirovnania. Môžeme ho interpretovať ako označenie človeka s neopálenou pokožkou; označenie unaveného, krehkého alebo hladom vysileného človeka.

Pre stereotyp červenej farby je našou voľbou prirovnanie **červený ako ruža**, ktoré má 20 výskytov v databáze SNK. Podstata prirovnania spočíva v peknom, milom, zaobalenom vyjadrení sa o tvári niekoho, konkrétnie o perách, lícach, líčkach. Na základe analýzy kontextového okolia sme dospeli k ďalším významovým interpretáciám. Prirovnanie môže vyslovovať aj o človeku, ktorý prežíva vzrušenie, očakávanie z nadchádzajúcej udalosti. Ďalšou interpretáciou môže byť milé, prekvapujúce zahanbenie, ktoré u jednotlivca nevyvoláva pocit hanby, skôr miernych rozpakov.

Pre stereotyp zelenej farby sme si vybrali prirovnanie **zelený ako túz** s frekvenciou 8 v korpusovej databáze. Analýza okolia výskytov prirovnania len potvrzuje všeobecne platné dva významy. Výpovedná hodnota prirovnania sa vzťahuje na výzor a pocity jednotlivca. V tomto prípade hovoríme o bledom človeku, ale aj o človeku s pocitmi nevoľnosti.

Pre stereotyp modrej farby je našou predposlednou voľbou prirovnanie **modrý ako nebo** s výskytom 22 v databáze Slovenského národného. Sémantika prirovnania sa viaže na výzor človeka, konkrétnie na oči. Avšak niekoľko výskytov je bez konotácie a vzťahujú sa výhradne na modrú ako farbu.

Pre posledný stereotyp žltej farby sme zvolili prirovnanie **žltý ako vosk**, ktoré má 7 výskytov v databáze SNK. Význam prirovnania sa primárne vzťahuje na človeka, jeho tvár alebo plet', pokožku. Tri z výskytov sú však bez konotácie a odkazujú výlučne na žltú ako farbu. Toto prirovnanie môžeme použiť v súvislosti nápadne žltého človeka, zvyčajne nezdratej farby. Ďalším významom, ktorý mu môžeme pripísť, je použitie na označenie veľmi bledého, dokonca až utrápeného človeka.

Pri komparácii významov skúmaných útvarov sme sa rozhodli postaviť proti sebe opozitné dvojice farieb čiernej a bielej. Tieto dve farby sme si zvolili na základe štatistických dát z Tabuľky 1 *Frekvencia adjektív v databáze SNK prim-5.0-public-all*, ktoré poukazujú na ich najvyššiu frekvenciu v uvedenej databáze. Výrazne vyššia frekvencia čiernej a bielej farby dokazuje častejšie používanie týchto adjektív oproti ostatným farbám. Zameriame sa na potvrdenie, príp. vyvrátenie všeobecne platných významov frazém a kolokácií pomocou korpusovej databázy. Samozrejme, nebudeme sa vyhýbať ani doplňujúcim informáciám v podobe predstavenia nových významov, ak sa vyskytnú; taktiež informáciám o lexémach stojacích pred alebo za frazémami a kolokáciami.

Fraze **čierrou kriedou do komína** má v databáze Slovenského národného korpusu 6 výskytov. Analýza kontextu použitia vypovedá o význame neočakávanej udalosti, činu, ktoré ale nemajú veľký význam. Výnimkou je jediný výskyt frazémy, ktorej význam je bez konotácie. Pri menšej frekvencii nie je potrebné vytvoriť si vlastný frekvenčný zoznam s prvou úrovňou na pozícii 1L, pretože lexémy sú jednoducho dohľadateľné. Pred frazémou sa vyskytujú v plnej miere slovesá, z ktorých najväčšiu frekvenciu zastupuje sloveso *zapísat'*. S výskytom 2 sa tu nachádza sloveso *písat'*.

Fraze **bielou kriedou do komína** má veľmi nízku frekvenciu v databáze SNK, hovoríme len o 2 výskytoch. Táto fraze znamená bezvýznamnosť a nezapamäteľnosť osoby, udalosti či činu. Oproti vyššie uvedenej frazéme, nehovorí o neočakávanosti nadchádzajúcej, príp. ukončenej udalosti, činu. Avšak analýza kontextového okolia pri jednom z výskytov ponúka odlišnú interpretáciu sémantiky frazémy. Práve pri tomto výskyti môžeme hovoriť o neočakávanej udalosti, ktorá je zároveň aj pre nás významná. Jediný výskyt tak dokáže v sebe skvíť významy dvoch rozličných frazém, *čierrou/bielou kriedou do komína*, a zároveň ponúka nový uhol pohľadu na danú sémantiku. Aj pri tejto frazéme sa nám opakuje situácia, keď nemusíme vytvoriť vlastný frekvenčný zoznam s prvou úrovňou na pozícii 1L, keďže ide o takmer minimálny počet výskytov. Fraze sa v obidvoch prípadoch spája s verbom *zapísat'*.

Kolokácia **čierna kniha** má v korpusovej databáze frekvenciu 222. Čierna kniha poukazuje na záznamy o niečom ilegálnom, prípadne tajnom. Vytvorením vlastného frekvenčného zoznamu s prvou úrovňou na pozícii 2R získame zoznam lexém stojacich za kolokáciou, ktoré sú zoradené podľa frekvencie. Najfrekventovanejším zo substantív je podstatné meno *komunizmus*. Ďalšími substantívami sú *ministerstvo vnútra*, *kapitalizmus*, *rezort školstva* atď. Po analýze kontex-

tov použitia môžeme danú kolokáciu aplikovať nielen v oblasti kriminálnych praktík, ale aj v oblastiach spoločenského, politického, bežného života. Primárne nemusí íst o záznamy nezákonnej činnosti, ale aj záznamy dlhov, záväzkov, pohľadávok alebo rozpočtu rôznych inštitúcií. Zaujímavosťou je, že v súvislosti s kolokáciou *čierna kniha* vznikol výraz *černokňažník*. Tento výraz pôvodne označoval majiteľa čiernej knihy.

Kolokácia **biela kniha** má 199 výskytov v databáze Slovenského národného korpusu. Biela kniha môže byť politickým dokumentom verejne informujúcim, otvoreným a objektívne hodnotiacim. Biela symbolizuje otvorenosť, a teda takýto dokument je prístupný verejnosti. Ak si vytvoríme vlastný frekvenčný zoznam s prvou úrovňou na pozícii 2R získame frekvenčný zoznam nasledujúcich lexém po danej kolokácii. Zo zoznamu lexém sme vybrali substantíva, z ktorých najčastejšími sú *Európska únia*, *Európska komisia*, *obrana* v zmysle *Ministerstva obrany Slovenskej republiky* atď. Ak sa zameriame na *Bielu knihu o obrane Slovenskej republiky*, môžeme získať informácie o otvorenom hodnotení armády. Nejde len o otvorenú rozpravu o stave armády, ale aj poskytnutie informácií o zhrnutí analýz jej súčasného stavu, definovaní politického a strategického rámca rozvoja ozbrojených síl, návrhoch na zlepšenie zefektívnenia rezortu obrany a pod. *Biela kniha o obrane Slovenskej republiky* je tvorená odborníkmi z viacerých organizácií, ktorí poskytujú objektívne hodnotenie. Podobným dokumentom je *META-NET White Paper Series. Languages in the European Information Society*, ktorý predstavuje stav jazykových zdrojov v jednotlivých európskych krajinách. Táto biela kniha prináša informácie o počítacovom spracovaní jazyka, jazykových technológiách nielen na Slovensku, ale aj v ďalších krajinách. Taktiež poskytuje informácie v podobe návrhov budovania odbornej a vedeckej obce, ktorá by sa zaoberala spoločnou víziou jazykových technológií. Odborníci, ktorí sa podieľali na tvorbe tohto dokumentu, zaujali kritický postoj k slabej podpore textovej a rečovej analýzy nielen slovenského jazyka.

Frazéma **čierne na bielom** má v databáze Slovenského národného korpusu frekvenciu 794. Po analýze kontextového okolia ju môžeme interpretovať ako niečo, čo je skalopevne potvrdené; mať istotu v niečom. Pri interpretácii môžeme vychádzať z predpokladu, že písaný text má vyššiu dôveryhodnosť ako ústny dohovor, prísľub, tvrdenie. Po vytvorení vlastného frekvenčného zoznamu s prvou úrovňou na pozícii 1L dosiahneme zoznam lexém, ktoré stoja pred frazémou. Z ponuky lexém je najfrekventovanejšie verbum *mať*, po ňom nasledujú slovesá *stať*, *napísat*, *byť*, *dostať* atď.

Frazéma **biele na čiernom** má 13 výskytov v korpusovej databáze. Prvotnou myšlienkom je, že použitie frazémy je ojedinelé, zmyslovo nevysvetlitelné, pravdepodobne zapríčinené náhodnou výmenou pozícii farieb v stavbe frazémy. Na základe analýzy kontextov použitia získame informácie o skutočnosti, že v niekoľkých výskytoch má rovnaký význam ako predchádzajúca frazéma, aj keď je komponent farby v opozícii. Avšak v ostatných výskytoch nejde o frazé-

mu v pravom zmysle slova, pretože slovné spojenie sa objavuje v textoch, ktoré sa venujú prevažne oblasti informačných technológií. Ide o zobrazenie znakov, číslic, písmen atď. v bielom prevedení na čiernom pozadí.

Na záver príspevku sa bližšie pozrieme na kolokácie s komponentom čiernej a bielej farby. Pomocou analýzy kontextového okolia dokážeme určiť všetky možné významy kolokácií a lexém, ktoré stojia pred alebo za nimi.

Kolokácia **čierne myšlienky** má v databáze SNK 155 výskytov. Po analýze okolia výskytov môžeme kolokáciu interpretovať ako stav myse človeka, v ktorom spadá do silného pesimizmu často hraničiaceho s myšlienkami na samovraždu. Ak si vytvoríme vlastný frekvenčný zoznam s prvou úrovňou na pozícii 1L dosiahneme zoznam lexém nachádzajúcich sa pred kolokáciou, ktoré sú zoradené podľa frekvencie. Z ponuky lexém sa nám v tomto zozname najčastejšie vyskytuje verbum mať, ale aj slovesá zahnať, víriť, prepadnúť, prenasledovať, zmocniť a ľ.

Kolokácia **čierna ovca** má frekvenciu 271 v databáze Slovenského národného korpusu. Analýzou kontextového okolia môžeme potvrdiť význam, ktorý označuje negatívne vynikajúceho člena určitého spoločenstva, napríklad rodiny. Práve stereotyp **čiernej ovce rodiny** si vieme overiť v korpusovej databáze vytvorením vlastného frekvenčného zoznamu s prvou úrovňou na pozícii 2R. Týmto spôsobom získame zoznam lexém, ktoré stojia za kolokáciou. Zo zoznamu lexém výrazne vyčnieva substantívum *rodina*. Z ostatných substantív by sme mohli vyzdvihnuť azda podstatné meno *klan*; aj keď má minimálny výskyt; pretože sémanticky je najbližšie nielen substantívu *rodina*, ale celej kolokácií *čierna ovca*. Kolokácia *čierna ovca* má svoj pôvod v raritnom výskyti čiernych oviec v stáde bežných bielych. Jednotlivec tak môže byť opovrhovaný či zaznávaný ostatnými členmi skupiny.

Kolokácia **čierna mačka** má v databáze SNK frekvenciu 486. Táto kolokácia má od nepamäti výraznú symboliku zlého znamenia, napríklad prebiehajúca mačka cez cestu znamená nešťastie, dokonca aj v japonskej kultúre symbolizuje pohľad mačky zlé znamenie. Vytvorením vlastného frekvenčného zoznamu s prvou úrovňou na pozícii 1L dosiahneme zoznam lexém, ktoré sa nachádzajú pred kolokáciou. Vzhľadom na výpovednú hodnotu kolokácie sme sa zamerali výhradne na slovesá, z ktorých najfrekventovanejšie je sloveso *prebehnúť*. Ďalšími používanými verbami sú napríklad slovesá *prejsť*, *utekať*, *vyskočiť* a pod.

Kolokácia **biela vrana** má 93 výskytov v databáze Slovenského národného korpusu. Po analýze okolia výskytov môžeme potvrdiť interpretáciu kolokácie ako symbolu zriedkavého, mimoriadneho alebo vzácneho javu. Použitím tejto kolokácie označujeme teda vzácnosť a raritu.

Kolokácia **biely kôň** má v korpusovej databáze 1 548 výskytov. Kolokácia pomenúva človeka, ktorý je často pre svoj nižší intelekt alebo komplikovanú finančnú situáciu zmanipulovaný k prepisu zadlženej firmy na svoju osobu. Biely kôň za tento úkon dostane finančnú odmenu, figuruje ako majiteľ firmy a následne sú od neho vymáhané vysoké pohľadávky od veriteľov.

Kolokácia **biele goliere** má frekvenciu 89 v databáze Slovenského národného korpusu. Ide o kolokáciu pochádzajúcu taktiež z oblasti ilegálneho podnikania. Pomenovanie biele goliere sa začalo používať po ústupe kriminálnych živlov praktizujúcich svoje podnikanie násilnou formou. Týchto podnikateľov, ktorí boli na čele organizovaných skupín, nahradili kvázi podnikatelia pôsobiaci serióznym dojmom so sofistikovanejšími kriminálnymi metódami. Ide pre-dovšetkým o ekonomickú trestnú činnosť, napríklad vysokú korupciu, ovplyvnenie legislatívy, finančné podvody a ďal.

Ak hovoríme o farbách všeobecne, môžeme tvrdiť, že s ich pomocou je možné vyjadriť emócie, city, náladu či aktuálny stav duševného rozpoloženia človeka. Prostredníctvom komponentu farby nielen v paremiológii, ale aj v jazykovom prejave každého jednotlivca dokážeme jemne naznačiť, čo si skutočne myslíme; výstižne opísť výzor a vlastnosti človeka alebo korektné a citlivé pomenovať vzhľad predmetov atď. Analýzou kontextového okolia skúmaných útvarov sme sa zamerali nie na jedený význam, ale na čo najväčšiu množinu významov. V závere môžeme konstatovať, že kontext použitia výrazne ovplyvňuje významové spektrum skúmaných útvarov.

LITERATÚRA

- BALEKA, Jan: Modr – barva mezi barvami. Praha: Academia 1999. 207 s.
- HABOVŠTIAKOVÁ, Katarína – KROŠLÁKOVÁ, Ema: Človek v zrkadle frazeológie. Bratislava: Tatran 1990. 217 s.
- HULKE, Waltraud Maria: Magie barev. Kníha o léčivé moci barev a jejich pôsobení na lidské telo, duši a ducha. Praha: Nakladatelství Pragma 1996. 154 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4. vyd. Bratislava: Veda 2003. 988 s.
- MADDRON, Tom: Život podle barev. Praha: Ikar 2005. 192 s.
- MLACEK, Jozef – ĎURČO, Peter a kol.: Frazeologická terminológia. Red. P. Ďurčo. Bratislava: Stimul 1995. 160 s.
- ORGONOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Lexikológia slovenčiny. Učebné texty a cvičenia. Bratislava: Stimul 2011. 251 s.
- SCHMIEDTOVÁ, Věra – SCHMIEDTOVÁ, Barbara: Určení jazykové základovosti barev v Českém národním korpusu. In: Korpusová lingvistika: Stav a modelové prístupy. Eds. F. Čermák – R. Blatná. Praha: NLN 2006, s. 285 – 313.
- SCHMIEDTOVÁ, Věra: Volná a vázaná spojiteľnosť/kolokace názvů barev a jejich odstínu v češtine: analýza na základě ČNK. In: Kolokace. Eds. F. Čermák – M. Šulc. Praha: NLN 2006, s. 311 – 361.
- SKLADANÁ, Jana: Slová z hlbín dávnych vekov. Bratislava: Grand Multitrade 1999. 206 s.
- Slovník slovenského jazyka. I. A – K. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959. 815 s.
- Slovník slovných spojení slovenčiny. Prídavné mená. (editačné práce)
- SMIEŠKOVÁ, Elena: Malý frazeologický slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1974. 296 s.
- SMIEŠKOVÁ, Elena: Malý frazeologický slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1989. 270 s.

SMITH, Nicole: Vlajky sveta. Bratislava: INA 1996. 80 s.
ZÁTURECKÝ, Adolf Peter: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Bratislava: Tatran 1975. 760 s.

ZDROJE

- Biela kniha o obrane Slovenskej republiky. Dostupné z WWW: <http://www.mod.gov.sk/bielakniha/>. [cit. 2013-10-17].
- META-NET White Paper Series. Languages in the European Information Society. Dostupné z WWW: <http://www.cesar-project.net/deliverables/d2.1-language-whitepaper/languagewhitepaper-slovak.pdf>. [cit. 2013-10-17].
- Slovenská terminologická databáza Jazykovedného ústavu L. Štúra Slovenskej akadémie vied. Dostupné z WWW: <http://data.juls.savba.sk/std/>. [cit. 2013-10-15].
- Slovenský národný korpus – prim-5.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2011. Dostupný z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>. [cit. 2013-10-19].
- Slovenský národný korpus – prim-6.1-juls-all. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 2013. [Interná verzia korpusu].

Jazyková krajina

Simona Čalovková

Inštitút prekladateľstva a tlmočníctva, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita, Prešov

1.1 Koncept jazykovej krajiny

Koncept jazykovej krajiny predstavuje sociolingvistický termín, ktorý poukazuje na spôsob vizuálneho prevedenia jazyka v multilingválnej spoločnosti. V roku 1997 ho predstavili R. Landry a R. Bourhis (1997, s. 25, vlastný preklad) a definovali ho ako „nápisy na verejných cestách, reklamné bilbordy, názvy ulíc, názvy lokalít, nápisy na komerčných obchodoch a verejné nápisy na vládnych budovách v danom území alebo regióne.“

Ide teda o relatívne nový predmet štúdia a záujmu mnohých lingvistov, ktorých zaujal lingvistický obsah verejne viditeľných značiek a nápisov. Na nôvum tejto sociolingvistickej oblasti upozorňuje napríklad M. Sebba (2010), ktorý uvádzá, že tento pojem má sice množstvo kľúčových asociácií, avšak stále nemá jasný teoretický základ alebo ortodoxnosť. To dokazujú aj viaceré otázky výskumov, ktoré diskutujú o tom, či by mali byť predmetom daného konceptu aj malé, napríklad ručné vyrobené znaky, alebo len tie veľké a komerčné, aká je komunikačná funkcia týchto znakov, akú majú výpovednú hodnotu o multilingvalizme a kontakte medzi viacerými jazykmi.

D. Gorter (2006b) hovorí, že koncept jazykovej krajiny sa dá pochopiť vo všeobecnom zmysle ako opis a analýza jazykovej situácie v danej krajine alebo ako prítomnosť a používanie viacerých jazykov na väčšom geografickom území.

J. Cenoz a D. Gorter (2006a, s. 71, vlastný preklad) za formu jazykovej krajiny považujú „akýkoľvek písaný text vo vnútri definovateľného rámca.“ Zároveň zdôrazňujú, že v centre výskumoch jazykovej krajiny stojí analýza jazykov v sociolingvistickom kontexte, a to prostredníctvom písomných informácií obsiahnutých v jazykových znakoch v konkrétnej oblasti, pričom dôležitú úlohu zohráva aj fenomén multilingvalizmu. Inými slovami by sa dalo povedať, že jazyková krajina a sociolingvistický kontext predstavujú vzájomný alebo obojsmerný vzťah. Na jednej strane, lingvistická krajina odráža relatívnu silu a status jednotlivých jazykov v špecifickom sociolingvistickom kontexte, na základe čoho J. Cenoz a D. Gorter (2006) tvrdia, že jazykovú krajinu môžeme charakterizať aj ako produkt jednotlivej situácie alebo ako dodatočný zdroj informácií o sociolingvistickom kontexte. Na druhej strane, lingvistická krajina prispieva k tvorbe sociolingvistického kontextu, a to na základe toho, že ľudia spracovávajú vizuálne informácie, ktoré sa k nim dostávajú. V dôsledku tohto procesu dokáže jazyk obsiahnutý v znakoch ovplyvniť nielen ich vnímanie statusu rôznych jazykov, ale aj ich lingvistické správanie.

Vo výskumoch jazykovej krajiny nesmieme zabudnúť ani na význam geosemiotiky, zaoberajúcej sa umiestňovaním znakov v materiálnom svete. Táto me-

tóda skúmania jazyka na základe jeho používania a umiestnenia v priestore sa nazýva geosemiotická koncepcia, ktorú vytvorili R. Scollon a S. W. Scollonová v práci Discourse in Place – Language in the Material World (2003). V uvedenej publikácii prezentujú svoje postoje, argumenty a presvedčenie, že význam jazyka nie je len v samotnom jazyku, ale že sa dá skúmať z hľadiska jeho konkrétneho umiestnenia v materiálnom svete, pričom zmeny v jeho význame väčšinou závisia od umiestnenia v sociálnom, politickom či zemepisnom kontexte.

V nadväznosti na umiestňovanie znakov v materiálnom svete R. Scollon – S. W. Scollonová (2003, s. 3) prezentujú tri spôsoby definovania znaku, ktorý má význam v semiotike, a to *ikona* – druh znaku, kde sa vzťah medzi znakom a zastupovanou skutočnosťou zakladá na vonkajšej podobe, vyzerá teda ako objekt, na ktorý poukazuje (napr. piktogram). K ďalšiemu druhu znaku patrí *symbol*, ktorý je konvenčne spojený s predmetom, na ktorý odkazuje a reprezentuje ho vo svete, pričom v každej krajine alebo jazyku môže mať iné pomenovanie či význam (napr. slovo pes, čierna farba v našej kultúre symbolizuje smrť, v Indii je to ale farba biela). Posledným typom znaku je *index*, ktorý zastupuje predmet na základe vzťahu kauzality, napr. dym je znakom ohňa, pretože medzi nimi existuje kauzálna spojitosť – kde je dym, musí byť i oheň.

Všetky znaky teda niečo symbolizujú a označujú. Preto i R. Scollon – S. W. Scollonová (2003) upriamujú našu pozornosť na význam znakov v spoločnosti alebo v danej jazykovej komunite, na základe čoho R. Landry a R. Bourhis (1997) alebo neskôr E. Ben-Rafael a E. Shohamy (2006) vymedzili dve funkcie konceptu jazykovej krajiny, a to informačnú a symbolickú, ktoré rozoberieme v samostatnej časti.

Okrem významnej úlohy semiotiky, geosemiotiky či geosemiotickej koncepcie R. Scollona a S. W. Scollonovej vo výskumoch lingvistickej krajiny, nesmieme zabudnúť ani na mená ďalších dvoch dôležitých bádateľov v tejto oblasti, a to G. Kress (1996) a T. van Leeuwen (2005), ktorí sa tiež zaoberali umiestňovaním znakov v materiálnom svete a ich významom. R. Scollon a S. W. Scollonová (2003, s. 84, vlastný preklad) uvádzajú, že v rámci geosemiotiky sú podstatné tri aspekty diel G. Kressa a T. van Leeuwena, pričom prvým je to, „ako je svet zobrazený v podobe fotografií, obrazov,“ druhým to, „ako tieto vizuálne znaky vytvárajú význam v súvislosti s ich umiestnením“ a do tretice ide o to, „ako si komunikanti vysvetlujú význam znakov, ktoré konštituujú ich spoločenské vystupovanie v skupine.“

1.2 Vývoj konceptu jazykovej krajiny

Koncept lingvistickej krajiny predstavuje relatívne novú oblasť výskumov s mnohými otázkami, nejednotnými a neucelenými názormi. I keď sa definícia tohto pojmu spája predovšetkým s menami R. Landry a R. Bouhris, za prvých priekopníkov, ktorí vyzdvihli dôležitosť prepojenia medzi daným územím a jazykom, obsiahnutom vo verejných znakoch, teda v bilbordoch, v označeniaciach ulíc, verejných i komerčných nápisoch, sa podľa J. Leclerca (1989, In: Landry

– Bouhris, 1997) považuje A. Verdoot v Belgicku a J.-P. Corbeil v Quebecu. Dalo by sa povedať, že v tomto čase pri vývoji tohto konceptu určite zohrali veľkú rolu jazykové konflikty v Belgicku. Výrazný súboj medzi francúzskymi a flámskymi jazykovými komunitami vyústil do vytvorenia dvoch administratívne samostatných a monolingválnych regiónov a jazykových spoločenstiev, a to flámske na severe, teda Flámsko a francúzske na juhu – Valónsko. Na rozdiel od bilingválneho Bruselu, úradným, verejným i vyučovacím jazykom sa vo Valónsku stala výhradne francúzština a vo Flámsku flámstina, čím sa vytvorila výrazná lingvistická hranica medzi oboma regiónmi s vlastnou jazykovou identitou. Dá sa povedať, že tomuto belgickému „prípadu“ vďačíme za pôvod konceptu jazykovej krajiny, ktorý sa používal na označenie geografického územia okupovaného jednotlivými jazykovými komunitami v rámci multilingválneho štátu. V rámci ďalších výskumov, ktoré sa zaoberali konceptom jazykovej krajiny, J. Leclerc (1994, In: Landry – Bouhris, 1997) postrehol, že viac ako 30 krajín, napríklad Kanada, Fínsko, Rakúsko, Mexiko, začalo prijímať zákony, upravujúce aspekty jazykovej krajiny, teda spôsob verejného používania znakov, symbolov, nápisov či názvov v jazyku daného geografického teritória. Napriek tomu sa však danému konceptu nedostávalo toľko pozornosti z teoretického i praktického hľadiska, aby sa podarilo definovať či vymedziť jeho status a korpus, a tak zostało pri jeho základnom chápaní ako pojmu, vzťahujúcemu sa na jazyk verejného značenia ulíc, miest, bilbordov, nápisov na obchodných, vládnych budovách, ktoré vytvárajú jazykovú krajinu určitého teritória, regiónu alebo urbnej aglomerácie.

K tomuto belgickému konceptu neskôr významne prispeli B. Spolsky a R. Cooper (1991), potom R. Landry a R. Bouhris (1997), ktorí prvýkrát teoreticky vymedzili pojem lingvistická krajina a poukázali na jeho dôležitosť v multilingválnej oblasti.

E. Ben-Rafael a E. Shohamy (2006) však kritizovali niektoré postoje a východiská spomínamej štvorice, predovšetkým ich obmedzené chápanie pravej podstaty a dôležnosti lingvistickej krajiny, ktoré pramenilo z toho, že ju nepovažovali za samostatnú a originálnu oblasť výskumu, ale iba za súčasť štúdia multilingvalizmu v istej geografickej oblasti. Na druhej strane však E. Ben-Rafael a E. Shohamy (2006) pozitívne dodávajú, že R. Landry a R. Bouhris boli medzi prvými, ktorí sa dopracovali k záveru, že za pomocí lingvistickej krajiny sa dá označiť relatívna lingvistická sila danej jazykovej skupiny i medzi nimi.

Lingvistická sila jednotlivých jazykových skupín a vzťahov medzi nimi sa stala ohnískom mnohých výskumov a predmetom zájmu niekoľkých lingvistov, ako napríklad E. Ben-Rafael a E. Shohamy (2006), J. Cenoz a D. Gorter (2006), J. Leeman – G. Modan (2009) a zároveň sa stala spoločným znakom štúdií jazykovej krajiny.

Okrem lingvistickej sily danej skupiny, ktorá sa dá odvodiť z lingvistickej krajiny, sa E. Ben-Rafael a E. Shohamy (2006) zaoberajú lingvistickou krajinou

z pohľadu, že dokáže posúvať jazyk za jeho verbálne hranice. To znamená, že význam jazyka sa rozširuje pomocou pôsobenia viacerých faktorov ako napríklad multilingualizmus, multimodalita (zmes textových, vizuálnych a audio elementov, ktoré v kombinácii s médiami vytvárajú význam) a multipriestor, na základe čoho považujú lingvistickej krajiny za systematickú a ukotvenú vo vedách ako politika, sociológia, ekonomika, lingvistika, právo i geografia. V centre ich výskumov lingvistickej krajiny často stojí interakciu ľudí s jazykom a inštitúciami, ktoré sa snažia ovládnuť verejný priestor, ako aj zdôrazňovanie úlohy lingvistickej krajiny pri popise, identifikácii a interpretácii jazyka vo verejnom priestore. V dôsledku toho definujú lingvistickej krajiny ako nástroj používaný na zmenu ľudského správania voči jazyku, čo zároveň ovplyvňuje jeho použitie na verejnosti, pričom jazyk nie je svojvoľný či náhodný, ale jeho cieľom je pochopiť systém a správy, v ktorých sú obsiahnuté informácie o spoločnosti, ľuďoch, politike, identite a ďalších javoch (Ben-Rafael – Shohamy, 2010).

E. Ben-Rafeal a E. Shohamy (2010) tiež hovoria o tzv. studenej vojne v ovládaní verejného priestoru inštitúciami, ktoré sa snažia tvarovať a ovplyňovať jazyk. Práve z tohto hľadiska považujú jazykovú krajinu za nástroj na pomoc ľuďom alebo za cestu k tomu, aby si tento proces uvedomili, mali možnosť zaujať vlastné stanoviská či šancu niečo akceptovať alebo odmietnuť. Z ich myšlienok teda vyplýva, že jazyková krajina prispieva k lepšej rovnováhe v spoločnosti a zároveň reguluje jazykovú politiku, pretože vo viacjazyčných prostrediacach, kde sa miešajú záujmy viacerých skupín, môže jazyk, jeho viditeľnosť a prítomnosť, spôsobovať rozkoly a produkovať násilie, o čom svedčí napríklad situácia v Jeruzaleme, ktorú spomínajú B. Spolsky a R. Cooper (1991), E. Ben-Rafael a E. Shohamy (2006), alebo prípad v Kanade, keď v roku 2001 v Montreale došlo k bombovému útoku na Second Cup Coffee, najväčší obchodný reťazec, pretože používali iba anglický a nie francúzsky názov, čo sa nepáčilo jednému z členov separatistickej organizácie FLQ, obvineného z terorizmu (Edward, 2004).

1.3 Funkcie lingvistickej krajiny

Ako sme už vyššie spomínali, všetky znaky majú v spoločnosti istý význam. Ich interpretácia súvisí s funkciami lingvistickej krajiny, ktoré vymedzili R. Landry a R. Bourhis (1997) a neskôr i E. Ben-Rafael a E. Shohamy (2006). K dvom základným funkciám parí informačná a symbolická.

Informačná funkcia lingvistickej krajiny spočíva v tom, že slúži ako odlišovací alebo charakteristický znak daného geografického územia, obývaného danou jazykovou komunitou. Ide teda o informácie týkajúce sa teritoriálnych hraníc medzi jednotlivými lingvistickými skupinami (Bourhis, 1992, In: Landry – Bourhis, 1997). R. Landry a R. Bourhis (1997) dodávajú, že dobré vymedzenie jazykových hraníc prispieva k stabilizácii vzťahov medzi súperiacimi jazykovými skupinami, pretože zároveň dochádza aj k administratívному vymedzeniu územia, čo v praxi znamená, že členovia jednotlivých komunit môžu pou-

žívať v službách verejného i súkromného sektoru svoj jazyk. Inými slovami by sa dalo povedať, že jazyková krajina vďaka informačnej funkcií sprostredkúva v skupine i mimo nej informácie o lingvistických znakoch, teritoriálnych a jazykových hraniciach.

Okrem týchto územných a jazykových správ nám jazyková krajina prostredníctvom informačnej funkcie sprostredkováva sociolingvistickej informácie o danej jazykovej skupine v konkrétnom teróriu, a to na základe jedno-, dvoj- a viacjazyčných verejných znakov, ktoré odrážajú diverzitu jazykových skupín. To znamená, že dominancia jedného jazyka vo verejných nápisoch a znakoch zároveň poukazuje na relatívnu silu a status konkrétnej jazykovej skupiny, čím sa istá skupina v porovnaní s ostatnými dostáva do vedúcej pozície. Jazyk tejto dominujúcej skupiny sa tak môže používať i mimo nej, teda mimo daného lingvistického územia, či dokonca mimo štátu, kym slabšie jazyky koexistujú s dominantným jazykom len vo vnútri konkrétneho územia (Bourhis, 1992, In: Landry – Bourhis, 1997). Zjednodušene povedané, na verejných nápisoch dominuje jazyk jazykovej väčšiny. Niekedy však dochádza i k situácii, že verejné náписy sú v jazyku menšiny, a to vtedy, ak menšina „nanúti“ svoj jazyk väčšine. Taktô sa medzi skupinami a územnými teróriami vytvára akási hierarchia jazykov vyššieho a nižšieho statusu, pričom jazyk s vyšším postavením sa používa pri verejnem, formálnom styku a jazyk s nižším statusom len v domácej, miestnej komuniti.

To znamená, že jazyky lingvistickej krajiny sú dôležitým nositeľom informácií o relatívne stabilnej jazykovej situácii, teda *diglossii*, kde popri primárnych dialektoch alebo nadregionálnych varietach jazyka (→ nízke variety) existuje veľmi odlišná, výrazne kodifikovaná (často aj gramaticky zložitejšia) nadradená varieta (→ vysoká varieta), ktorej znalosť sa väčšinou získava v procese formálneho vzdelenávia. Ako sme už načrtli, vysoká varieta sa používa najmä v písomnom jazyku, v literatúre a v hovorenej reči s formálnym zameraním, nie však v bežnom rozhovore ktorejkoľvek časti jazykového spoločenstva. Niekedy však dochádza i k situácii, v ktorej sú nízke variety a vysoké variety odlišnými jazykmi, napr. v mnohých bývalých kolóniách, kde sú nízkymi variantami lokálne jazyky a vysokou variantou je jazyk koloniálnej mocnosti, ktorý sa dodnes používa ako úradný jazyk. Aby sme to zhrali, môžeme zjednodušene povedať, že lingvistická krajina plní funkciu indikátora sily a statusu danej jazykovej skupiny v konkrétnom administratívne a geograficky vymedzenom území.

Ako uvádzá J. Leclerc (1989, In: Landry – Bourhis, 1997), v rámci týchto sociolingvistickej informácií je dôležité rozlišovať medzi súkromnými a vládnymi znakmi. Súkromné znaky zahŕňajú znaky na komerčných, obchodných budovách a inštitúciách, bilbordoch, dopravných prostriedkoch. Vládne znaky označujú verejné znaky, ktoré používajú národné, regionálne a miestne úrady pri označovaní ulíc, miest, ciest ako i školy, nemocnice, radnice, univerzity atď. Obe skupiny týchto znakov prispievajú k lingvistickej krajine územia, pričom

v niektorých prípadoch môže byť lingvistickej vzťah medzi oboma typmi znakov pevný a súdržný, alebo medzi nimi dochádza k značnej diskrepancii. Čím bude väčšia nezhoda medzi jazykom súkromných a vládnych znakov, tým menej koherenčný bude charakter jazykovej skupiny. R. Landry a R. Bourhis (1997) dodávajú, že z pohľadu sociolingvistiky jazyková diverzita súkromných znakov odráža viacjazyčnú povahu istého regiónu alebo mestskej aglomerácie, a tak jazyková rozličnosť lingvistickej krajiny môže byť dôkazom jazykovej a kultúrnej rozmanitosti etnolinguistických skupín v konkrétnom administratívnom regióne.

V súvislosti so **symbolickou funkciou** R. Bourhis (1992, In: Landry – Bourhis, 1997) poukazuje na skutočnosť, že prítomnosť alebo absencia jazyka hocikoho z nás vo verejných znakoch má vplyv na to, ako sa cítime ako členovia jazykovej skupiny v rámci bilingválneho alebo multilingválneho prostredia. To znamená, že ak je niekoho jazyk obsiahnutý v súkromných i vládnych znakoch, pridáva to na jeho statuse a hodnote, čo zároveň prispieva k pozitívnej sociálnej identite etnolinguistickej skupiny. Symbolická funkcia teda predstavuje prítomnosť jazyka istej skupiny vo verejných znakoch.

V súvislosti so symbolickou funkciami sa pojem lingvistickej krajiny spája s konceptom objektívnej a subjektívnej etnolinguistickej vitality (Bourhis – Giles – Rosenthal, 1981, In: Landry – Bourhis, 1997), pretože dominancia jazyka jednej skupiny a jeho prítomnosť vo verejných znakoch symbolizuje zároveň jej silu a vitalitu v porovnaní s inými skupinami. Tieto znaky následne dokazujú, že demografická váha danej skupiny je dostatočne veľká na to, aby zaručila prítomnosť svojho jazyka vo verejných znakoch lingvistickej krajiny a zároveň ovládla klúčové sektory, akými sú napr. média, zdravotníctvo, školstvo. Tieto znaky v jazyku danej skupiny potom symbolizujú jej vitalitu aj v ďalších sférach, napr. v kultúre či obchodnom priemysle. A naopak, absencia jazyka niektorých skupín potom symbolizuje jej slabosť v konkurenčnom boji medzi lingvistickými skupinami. Vylúčenia niektorého jazyka z verejných znakov hovorí o jeho nízkom statuse v spoločnosti, následkom čoho sa upevňuje sociolingvistická norma vedúcej skupiny a ich oprávnenie používať jazyk v rôznych sférach.

V nadväznosti na túto situáciu R. Bourhis (1992, In: Landry – Bourhis, 1997) dodáva, že vylúčenie niektorého z jazykov vedie k oslabeniu jazykovej skupiny, následkom čoho chabne nielen presvedčenie členov skupiny odovzdať ich jazyk ďalšej generácii, ale aj ich spoločná vôle a prežiť ako samostatná etnolinguistická skupina. Okrem toho môže absencia minoritných jazykov vo verejných znakoch viesť aktivistov k ovplyvňovaniu a nabádaniu miestnych alebo národných autorít k tomu, aby zahrnuli tieto jazyky do vládnych znakov, a to hlavne pomocou grafitov, ktorými v radikálnych prípadoch nahrádzajú existujúce znaky. K takýmto situáciám často dochádza vo Francúzsku, Španielsku, Quebecu, Katalánsku či Walese. Na druhej strane však tieto grafitové kampane svedčia o jazykových konfliktoch na daných územiacach.

V závere debát o funkciách lingvistickej krajine by sa dalo povedať, že obe funkcie svedčia o boji jazykových skupín o získanie jazykovej dominancie, vyššieho statusu, čím si zabezpečujú nielen jazykovú viditeľnosť, ale aj príležitosť ovplyvňovať štátny aparát, ktorý reguluje jazyk verejných znakov.

LITERATÚRA

- BACKHAUS, Peter: Linguistic landscapes. A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo. Clevedon: Multilingual Matters 2007. 158 s.
- BEN-RAFAEL, Eliezer – SHOHAMY, Elana – Barni, Monica (eds.): Linguistic Landscape in the City. Bristol: Multilingual Matters 2010, s. 275 – 291.
- BEN-RAFAEL, Eliezer – SHOHAMY, Elana et al.: Linguistic landscape as symbolic construction of the public space: the case of Israel. In: International Journal of Multilingualism. Volume III., Issue I, s. 7 – 30.
- BOURHIS, Richard: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. In: Journal of Language and Social Psychology, 1992, 16, s. 23 – 49.
- CENOZ, Jasone – GORTER, Durk: Linguistic Landscape and Minority Languages. In: International Journal of Multilingualism. Volume III., Issue I, s. 67 – 80.
- EDWARDS, Viv: Multilingualism in the English-speaking world: Pedigree of Nations. Oxford: Wiley-Blackwell Publishing 2004. 264 s.
- GORTER, Durk (ed.): A special issue on linguistic landscape. In: International Journal of Multilingualism. Volume III. Issue I. 2006a.
- GORTER, Durk (ed.): Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism. Clevedon – Buffalo – Toronto: Multilingual Matters Ltd., 2006b, s. 1 – 6.
- LANDRY, Rodrique – BOURHIS, Richard: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. In: Journal of Language and Social Psychology, 1997, 16, s. 23 – 49.
- SEBBA, Mark: BACKHAUS, Peter: Linguistic Landscapes: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo. In: Writing Systems Research. 2010, Volume 2, Issue 1, s. 73 – 76. (knižná recenzia).
- SPOLSKY, Bernard – COOPER, Robert: The Languages of Jerusalem. Oxford: Oxford University Press, 1991. 184 s.

Tvoření nových pojmenování formantem *-stvo/-ctvo* v současné češtině¹

Zuzana Děngeová

Oddělení současné lexikologie a lexikografie, Ústav pro jazyk český,
Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

Úvod

V příspěvku představíme nová pojmenování tvořená formantem *-stvo/-ctvo*², zaměříme se zejména na kategorii hromadných jmen a ukážeme, jakým způsobem se tento formant, o němž se v mluvnicích a ve slovotvorných popisech zpravidla uvádí, že se jím nová slova již netvoří, uplatňuje v současné češtině.

1 Charakteristika slovotvorného typu

Sufix *-stvo/-ctvo* se uplatňuje zejména při odvozování kolektiv od jmen osob, zřídka v jiných případech, připojuje se k substantivům, často s oporou v tvoření adjektiv se sufiksem *-ský/-cký*. Slova tvořená sufiksem *-stvo/-ctvo* jsou v současnosti na okraji slovní zásoby češtiny, často se jedná o historismy označující třídy nebo skupiny lidí, které v důsledku společenského vývoje zanikly (např. *bojarstvo, baronstvo, četnickto*), další hromadná jména se přestala používat proto, že se přehodnotilo společenské postavení jimi označovaných tříd či skupin (např. *agrárnictvo, hejtmanstvo, kulactvo*) a toto přehodnocení s sebou přineslo i jiná pojmenování. Celkově je slovotvorná kategorie hromadnosti na ústupu, v běžném užití se příslušné skupiny označují prostým plurálem (*běženstvo – běženci, hasičstvo – hasiči, mnišstvo – mniši, podnikatelstvo – podnikatelé* ad.) (Horecký – Buzássyová – Bosák a kol., 1989, s. 94).

Podle autorů Dynamiky slovnej zásobej slovenčiny (1989, s. 95) se pokles produktivnosti slovotvorných prostředků na vyjádření hromadnosti kompenzuje buď použitím plurálu, nebo se hromadnost vyjádří analytickým způsobem, pomocí dvojslovného pojmenování, jehož základ tvoří podstatné jméno, které má ve svém lexikálním významu sémantický příznak hromadnosti (*souhrn, kolektiv, skupina* ap.) a specifikuje ho přídavně nebo podstatně jméno ve funkci přívlastku (např. *skupina studentů, souhrn poddaných*).

Slovník spisovné češtiny (2003) uvádí 50 derivátů na *-stvo/-ctvo*, z nichž nejpočetněji jsou zastoupena pojmenování s hromadným významem (kolektiva) označující souhrn osob *duchovenstvo, měšťanstvo, mužstvo, potomstvo, obyvatele*.

¹ Příspěvek vznikl v rámci grantového projektu programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) *Nová cesta k modernímu jednojazyčnému výkladovému slovníku současné češtiny* (DF13P01OVV011).

² „Varianta *-ctv(o)*, v niž *-c-* splývá v morfematickém uzlu s příponou *-s-*, je u odvozenin se základy na *-k*: žák – žactvo nebo *-c*: letec – letectvo. Obligatorní alternace se týkají souhlásek *ch/š*: mnich – mnišstvo, *h/z*: druh – družstvo.“ (Dokulil a kol., 1986, s. 309)

telstvo, jména jsou odvozena od apelativních názvů osob³. Od názvů živočichů se tvoří názvy jejich skupin *ptactvo*, *včelstvo*, *zvířectvo*; od názvů neživých substancí jsou odvozena pojmenování přirodních komplexů *horstvo*, *vodstvo*; souhrn částí organismů *svalstvo*, *nervstvo*; soubor objektů vytvořených člověkem *lodstvo*, *šatstvo*.

Formant *-stvo/-ctvo* se uplatňuje také při tvoření názvů odsouzení hodného jednání *smilstvo*, *svinstvo*, *zvérstvo*; ojediněle při označení úřadu, sídla úřadu *ministerstvo*, *zastupitelstvo*. Význam oslovení, titulatury má derivát *veličenstvo*.

2 Analýza materiálu

Lexikální materiál pro tento příspěvek jsme získali vlastní excerpty současně psané publicistiky, z lexikální databáze Neomat a z Českého národního korpusu (SYN2009PUB), k dohledání vhodných kontextů jsme využívali elektronický mediální archiv Newton. Na tomto materiálu chceme demonstrovat, jakým způsobem se nová pojmenování na *-stvo/-ctvo* v současném jazyce uplatňují. Autoři Mluvnice češtiny 1 (1986, s. 309) konstatují, že „[n]ová kolektiva se téměř netvoří, v porovnání s minulostí můžeme zaznamenat ústup kolektiv obojího typu [-stv(o)/-ctv(o) a -(i)/-ov(i)] a jejich nahradby plurálovými tvary příslušných jmen.“ Na shromážděném materiálu ukážeme, že se nová kolektiva tvoří, omezují se však na pojmenování okazionální povahy a užívají se jako aktualizace publicistických textů.

Lexikální materiál jsme rozdělili do tří skupin – první skupinu nazýváme aktualizované historismy; další skupinu tvoří ustálená, běžně užívaná pojmenování na *-stvo/-ctvo*, která jsou aktualizovaná prefixací (příp. mají neobvyklou slovotvornou strukturu); třetí skupinu tvoří nová okazionálně tvořená pojmenování.

2.1 Aktualizované historismy

Slova, která jsme zařadili do této skupiny, nejsou novými slovy, jedná se o historismy, které se v současném jazyce užívají jen pro označení zaniklých, s minulostí spjatých reálií, a je jich užito záměrně jako lexikálních aktualizací textu. Jedná se o lexémy *poddanstvo* a *kantorstvo*, oba mají hromadný význam „souhrn osob“: *Média jsou svět sám pro sebe. Ten svět má své panovníky, šašky, poddanstvo i své mudrce.; Ministerstvo školství [... se r]ozhodlo část vesnických škol zrušit. Děti se přejí do jiných škol a peníze ušetřené za propuštěné kantorstvo mohou přidat těm, kteří učí na větších školách.*

2.2 Prefigovaná pojmenování na *-stvo/-ctvo* (a pojmenování s neobvyklou slovotvornou strukturou)

Na základě excerptovaného materiálu vyšlo najevo, že poměrně výraznou skupinu tvoří prefignovaná ustálená pojmenování na *-stvo/-ctvo*. Stejně jako

³ Ojediněle se tvoří hromadná jména od proprií, např. *Slovanstvo*.

u předchozí skupiny je jich užito jako lexikálních aktualizací. Hojně se vyskytují lexémy prefigované internacionálními prefixoidy⁴: **pseudo-**: *superdelegáti měli zapomenout na schopnosti, pravdomluvnost i pseudopřibuzenstvo obou soupeřů a podpořit toho, kdo by mohl na podzim porazit republikána Johna McCaina; bude eurozóna přeměněna v jednotnější, polofederální stát s nadnárodními pseudoministerstvy typu financí, bezpečnosti, rozpočtu a výběru daní; euro-*; **euro-**: *Jen jestli ta opora europanstva v křeslech – před hněvem pracovitých Řeků – obstojí.; Klíčem k druhému scénáři, k vizi Spojených států evropských, je společné euroministerstvo eurofinancí, společná europokladna a eurodluhopisy; mega-*; *Jejich dáblulibá činnost nás už stála více než bilion korun. Nejde však jen o ta megasvinstva.; Vytvoření finančního „megaministerstva“ se nechystá.*

K prefixoidům lze zařadit také domácí slovotvorné prostředky **vzdoro-**: *Předsednický stůl, za který zasednou, je ale nezvykle dlouhý: na druhém konci sedí vzdoropředstavenstvo, zvolené před čtrnácti dny vzbouřenými minoritními akcionáři.; polo-*; *Nicméně zároveň se ohradil proti výroku prezidenta, který označil jeho resort pro lidská práva za „poloministerstvo“.*

Narazili jsme také na lexémy prefigované domácími předponami **ne-**: *Oproti tomu ministra pro lidská práva a menšiny Michaela Kocába Klaus nešetřil. Jeho úřad označil za „fešácké neministerstvo“.; pra-*; *Ale prapravnuctvo bude chtít vědět „kdy, kde, kdo, co“ a mohla by padnout i spousta dalších otázek.*

Upozorněním na prefixaci (zvláště na zvýšené užívání internacionálních prefixoidů) poukazujeme k výrazné inovační tendenci v nejnovější slovní zásobě⁵.

Do této skupiny zařazujeme také lexémy s poměrně novou (neobvyklou) slovotvornou strukturou. První část lexému *e-tvorstvo* je tvoren jednopísmenným komponentem **e-** (ve významu elektronický)⁶: *Kdo je pánum e-tvorstva? Na internetu už se delší dobu diskutuje, jestli sám web náhodou není živá bytost.*

Neobvyklou slovotvornou strukturu má také lexém *financministerstvo* vytvořený sloučením slov *finance* a *ministerstvo* (tedy ministerstvo financí): *S mírně po'ouchlým zájmem sleduji dlouhodobě neobyčejně vytrvalé pokusy úředníků financministerstva.*

2.3 Nová pojmenování na -stvo/-ctvo

Výraznou skupinu tvoří nová pojmenování vytvořená sufírací pomocí **-stvo/-ctvo**, tato nová pojmenování vznikají jako lexikální aktualizace a mají okazionální charakter.

Nejčastěji se setkáme s novými hromadnými jmény označujícími kolektiv osob a nahrazujícími tak prosté pojmenování v plurálu. Daná pojmenování se

⁴ K vymezení afixoidů viz Martincová – Savický, 1987.

⁵ Více k tématu prefixace v nové slovní zásobě Kochová, 2005.

⁶ Více k tématu jednopísmenných komponentů v nové slovní zásobě Opavská, 2005.

tvoří od apelativních názvů osob: *Běžné hráčstvo* si raději s přáteli brnkne pář rockových hitovek, ortodoxní metalisté se pak jen stěží budou ohánět plastovou kytarou s barevnými tlačítky; Pár přede mnou kolem třicítky se drží za ruce a tváří se, jako by jej čekala romantická komedie v kině, a ne vystoupení, jež značná část **intelektuálstva** pokládá za cosi mezi srazem NSDAP a národnostně sektařskou mší.; Vážené **seniorstvo**, zde se nabízí zdroj nevyčerpatelné radosti dle libosti, který se nemusí krmit ani venčit; Nešlo by ani tak o to, že **harvardstvo** je elitářské, ale o prověření funkčnosti systému v uzavřeném prostředí.

Některé z pojmenovacích základů jsou výrazně expresivní (*papaláš, fízl*) a derivát s významem kolektiva ještě zvyšuje expresivitu daného slova: Ještě horší hrozbou je pro něj chování takzvaného **papaláštva**, které se považuje za nadřidiče.; Za všechny jmenujme alespoň to, že naše protiextremistické **fízlovstvo** stále ještě nepochopilo, že skinheads je prostě subkultura zahrnující i apolitické, antiracistické, anarchistické či komunistické skinheady a renees.

Dále jsme se setkali s pojmenováním označujícím skupinu zvířat: *Jde-li člověk městem sám, nestojí psům jako podřadný dvounožec ani za štěk. Kráčí-li zato s vlastním [psem], žasne, jak společenský život tu **psovstvo** vede.*; soubor věcí vytvořených člověkem: *Odloženým dětem z domovů nabídnou šatstvo, botstvo, bydlení a kariéru.* – zde se jedná o lexém okazionálně přitvořený ke slovu *šatstvo*; *Mezní je autor i v jazykovém projevu, v němž se bez zábran uchyluje jednak k vulgarismům, zároveň však vymýšlí půvabné a funkční neologismy (například odporné poválečné vily označuje jako **vilstvo**)*.

Vznikají také slova okazionálně přitvářená k pojmenováním označujícím odsouzeníhodné jednání (jako jsou např.: *svinstvo, zvrstvo*): *Ona dopustila nekontrolovatelnou plemenitbu dlouho nekontrolovatelných fondů, ona stvořila potvorstvo jménem bankovní socialismus.*; *Jsou to katastrofičtí plašani, patříci do blázince, nebo je musíme brát vážně a zarazit výrobu toho sajrajstva?*

Analogicky k názvům titulatury, jako je *veličenstvo*, bylo vytvořeno pojmenování *Putinstvo*, jehož pojmenovací základ neobvykle tvoří příjmení osoby: *Klaus se nechal inspirovat svým přítelem, samoděržavným **Putinstvem**, které si podrželo roli nejmocnějšího muže v zemi a nejvýš, do Kremlu, postrčilo Medveděva.*

Závěr

Na základě analýzy lexikálního materiálu jsme představili, jakým způsobem se nová, aktualizovaná pojmenování na -stvo/-ctvo uplatňují v současně češtině. Upozornili jsme na tři skupiny pojmenování, z nichž za zvláště hodnou pozornosti považujeme skupinu nově vznikajících okazionálních lexémů. Právě tato skupina dokazuje, že slovotvorný prostředek, považovaný za neproduktivní (jak je konstatováno, mimo jiné, v Příruční mluvnici češtiny na s. 124: „Přes exis-

⁷ Jedná se spíše o autorský neologismus než aktualizaci publicistického textu, neboť příklad vychází z citátu beletristického textu (z románu Jiřího Kratochvíla).

tující množství odvozenin je sufix v současném jazyce už neproduktivní.“), je produktivním formantem v okazionální slovotvorbě a tvoří se jím nové lexémy jako prostředky jazykové aktualizace. Takto vznikající pojmenování se neužívají, jedná se pouze o účinnější, kreativnější způsob vyjádření toho, co v jazyce lze vyjádřit jinou, neutrální formou.

LITERATURA

- BUZÁSSYOVÁ, Klára: Jazyk a spoločnosť: krátka „kariéra“ niektorých slov a významov slov (Príspevok k vymedzeniu pojmu efemérne slovo). In: Jazyk a jazykoveda v pohybe. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča. Ed. S. Mislovičová. Bratislava: Veda 2008, s. 245 – 255.
- DOKULIL, Miloš a kol.: Mluvnice češtiny 1. Praha: Academia 1986. 566 s.
- HORECKÝ, Ján – BUZZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 429 s.
- KOCHOVÁ, Pavla: Prefixace u nových substantív. In: Martincová, O. a kol.: Neologizmy v dnešní češtině. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky 2005, s. 76 – 84.
- MARTINCOVÁ, Olga – SAVICKÝ, Nikolaj: Hybridní slova a některé obecné otázky neologie. In: Slovo a slovesnost, 1987, roč. 48, č. 2, s. 124 – 139.
- OPAVSKÁ, Zdeňka: Komponenty *e*-, *i*-, *m*- v nové slovní zásobě. In: Neologizmy v dnešní češtině. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky 2005, s. 232 – 241.
- Příruční mluvnice češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – Z. Rusínová. Praha: Lidové noviny 1995. 800 s.
- Slovnik spisovné češtiny pro školu a veřejnost. 3. vyd. Praha: Academia 2003. 647 s.

ZDROJE

- Křen, M. – Bartoň, T. – Hnátková, M. – Jelínek, T. – Petkevič, V. – Procházka, P. – Skoumalová, H.: SYN2009PUB: korpus psané publicistiky. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>. [cit. 2013-01-10].
- Neomat (interní elektronický archiv provozovaný oddělením současné lexikologie a lexicografie ÚJČ AV ČR, v. v. i.). Dostupné z WWW: <http://www.neologismy.cz> (v omezeném rozsahu pro veřejnost).
- Newton Media. Dostupné z WWW: <http://www.newtonmedia.cz/>. [cit. 2013-01-10].

Niekteré problematické javy pri vymedzení dvojčlenných viet

Peter Gregorík

Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Trnava

Členitost' vety je kritérium, ktoré sa pri vetnej typológií v našej jazykovede traduje už dávno – konkrétnie od čias Martina Hattalu, ktorý vo svojich prácach pri opise slovenskej vety ako prvý v našej lingvistike píše o špecifickom druhu viet, ktoré nazýva osobnými (1865, s. 187). Rozlišovanie viet dvojčlenných a jednočlenných, resp. podmetových a bezpodmetových, ako bolo terminologicke zaužívané najmä v starších prácach, sice prešlo od Hattalových čias via cerými zmenami a úpravami, no základná vlastnosť, teda rozdiel v počte prvkov utvárajúcich základ vety, zostal dodnes a stal sa pevnou súčasťou viac-menej všetkých gramatík slovenského jazyka. Členitosti vety sa venovali viacerí slovenskí jazykovedci, čiastkové problémy boli rozpracované v mnohých štúdiách v časopisoch či zborníkoch. Monografického spracovania sa však problematika členitosti vety dočkala až v diele Jána Kačala Dvojčlenné a jednočlenné vety v slovenčine (2009). J. Kačala (2009, s. 10) vo svojej monografii o členitosti vety konštatuje: „Pre všeobecnú rozšírenosť pri výklade podstaty vety koncepciu členitosti vety pripisujeme základný význam nielen pri školskom vyučovaní skladby a pri praktickom syntaktickom rozboze, ako aj pri charakteristike syntaktických javov v učebných textoch, ale aj v teoretickej rovine syntaktického výskumu, t. j. pri formulovaní elementárnych téz alebo priamo axióm platných pri opise a výklade syntaktického systému slovenčiny.“

Dvojčlenné vety

Jozef Orlovský (1971, s. 41) konštatuje, že v dvojčlenných vetách sa dva myšlienkové obsahy spájajú prisudzovacím skladom. S tým nemožno celkom súhlašiť, pretože myšlienkový obsah nevímame ako štruktúru zloženú z izolovaných prvkov, lež ako jednotný celok. Výpoved', realizovaná podoba vety, je sama osebe uzavretým a komplexným myšlienkovým celkom, podmetová a prisudková časť netvoria samostatne izolované myšlienkové obsahy, naopak, práve ich spojením sa realizuje usúvzažnenie myšlienkového a jazykového obsahu v rámci predikácie. Predikácia je v jednočlenných vetách nerozčlenená, v dvojčlenných vetách sa formuje v prisudzovacom vzťahu tak, že prísudkom sa podmetu prisudzuje najčastejšie nejaká činnosť, vlastnosť alebo stav. Problematica predikácie je samozrejme zložitejšia, vedľ len samotný podmet môže byť v sémantickej štruktúre vety pozíciou pre viaceré sémanticke roly s rôznorodým charakterom. Funkciami subjektu sa podrobne zaoberala napr. E. Tibenská (1991, 1996, 2012), ktorá len v rámci vettých typov s aktívnym subjektom vyčlenila sémantické špecifikácie procesor, aktor, iniciátor, kauzátor a realizátor. Gramatický vzťah medzi podmetom a prísudkom sa realizuje tak, že gramatic-

ký podmet je nadadený prísudkovému slovesu a určuje mu záväzne isté gramatické kategórie. Podmetom je najčastejšie substantívum či slovo, ktoré ho zastupuje. Podľa slovnodruhovej príslušnosti, príp. i formy slovného druhu sa medzi podmetom a prísudkom môže, no nemusí realizovať zhoda. Na základe toho možno rozlísiť viacerou realizáciou prísudzovacieho skladu:

a) prísudzovací sklad s realizovanou zhodou

- zhoda v rode a číslе: *Lašut mlčky prisvedčil. Jej tvár posmutnela a stiahla sa do kríčovitej grimasy. Dievča sa už nikdy nenašlo. Otec bol učiteľom. Musela posluchať.*
- zhoda v rode, páde a číslе: *Strýko už bol hodne dojatý.*
- zhoda v páde a číslе: *Mnoho ľudí bolo unavených.*
- zhoda v osobe a číslе: *Ty nenastúpiš. Ja nič nepoviem. My by sme vám pomohli. Ony neprídu. Spieva. Pridete?*
- zhoda v osobe, číslе a rode: *Alžbeta sa obzrela dozadu.*
- zhoda pri vedľajších vetách: *Kto neprišiel, nič nedostal. Ktorá sa už rozhodla, mohla odísť.*

b) prísudzovací sklad s nerealizovanou zhodou

- podmet nie je vyjadrený menným slovným druhom v nominatíve: *Spievať muselo byť zakázané. Zo studne sa ozvalo čľup. Veľa ľudí spalo.*
- prísudok nie je vyjadrený slovesom: *Žaba čľup do vody.*
- podmet nie je realizátorom zhody: *Rusko bola veľká nádej. Čas sú peniaze.*
- podmet je vyjadrený vedľajšou vetou: *Nebolo jasné, kto vyhral.*

Jednočlenné vety

Ako sme už spomínali, základnou charakteristikou jednočlenných viet je to, že ich gramatické jadro je nerozčlenené, nedá sa teda rozdeliť na podmetovú a prísudkovú časť, ale tvorí ho iba jeden vetyl člen, tzv. vetyl základ. Veľmi poeticky ich charakterizuje Slavomír Ondrejovič (1989, s. 367): „Väčšinu jednočlenných viet možno chápať ako stopy po starej neosobnosti, bezagentnosti, obdobia, keď človek bol plne závislý od tajomných súl prírody, keď predstavoval len bezvýznamný prívesok okolitého sveta bez možnosti prejavíť svoju vôle.“ J. Kupcová (2001, s. 233) píše, že v jednočlenných vetách predikačný príznak sémanticky zodpovedá nerozčlenenej predstave o dejstvstve a o jeho nositeľovi/pôvodcovi dejstva. V týchto vetách ide zväčša o vyjadrenie takého príznaku, ktorého pôvodca sa nie vždy dá vyčleniť v podobe samostatného člena syntaktickej štruktúry. Podobne sa k jednočlenným vetám stavia aj S. Ondrejovič (1989, s. 364 – 365), ktorý skratkovito, no výstižne uvádzá, že v jednočlenných vetách sa nikdy nevyskytuje gramatický subjekt. Predikácia sa nerealizuje cez dva vetyl členy, dynamický príznak sa teda nevzťahuje na podmet vety, ale vyjadruje sa samostatne, usúvzťažnenie nastáva priamo s mi-

mojazykovou skutočnosťou, na ktorú sa vetný základ vzťahuje. Napr. veta *Zmráka sa* jazykovo neodráža žiadny subjekt, lebo by bol len ľažko a nepresne pomenovateľný, no predsa len sa vo vedomí používateľa jazyka odráža usúvazenie dej a mimojazykovej skutočnosti, na ktorú sa vzťahuje.

Jednočlenným vetám sa v slovenčine venovala pomerne veľká pozornosť (napr. Letz, 1950; Ružička, 1956, 1961, 1972; Orlovský, 1971; Ondrejovič, 1989; Kačala, 2009). Ako konštatuje S. Ondrejovič (1989, s. 363): „Nie je bez zaujímavosti, že v niektorých prácach slovenskej syntaktickej tradície sa otázkam jednočlenných viet venuje v rámci výkladu o vetných typoch neporovnatelne viac pozornosti ako dvojčlenným vetám.“ Je to pozoruhodné najmä vzhľadom na fakt, že jednočlenné vety sa v minulosti chápali v porovnaní s dvojčlennými ako menej cenné. Zdá sa však, že toto stanovisko už je prekonané a dvojčlenné a jednočlenné vety sa chápú ako rovnocenné jednotky jazykového systému (Ondrejovič, 1989; Kačala, 2009). Ako zistila napr. J. Píšová (2005, s. 109) i v samotnom didaktickom štýle sa využívajú najmä kratšie a jednoduchšie vety (typický znak jednočlenných viet) a bežne a nepríznakovovo sa využívajú i syntaktické útvary ako pasívne konštrukcie či vsuvky. Domnievame sa, že rovnako ako tieto kedysi príznakovovo chápane útvary i jednočlenná veta dnes stráca charakter príznakovosti.

Niekteré problematické javy pri vymedzení dvojčlenných viet

Hoci sa vymedzenie dvojčlenných viet na základe rozčlenenia gramatického vetného jadra na podmetovú a prísudkovú časť zdá byť pomerne jasným a presne určeným kritériom, niektoré typy viet vyvolávali či možno ešte vyvolávajú pochybnosti o charaktere svojej členitosti. Problematickou takýchto viet sa zaoberal napr. J. Ružička (1960) či M. Dziviacová (2010), ktorá uvádzá, že „pri vymedzení podstaty slovesných a neslovesných viet v slovenčine sa ako dôležité ukazuje odlišiť tieto vety od viacerých podobných jazykových útvarov, od príbuzných typov slovesných viet, ktoré však nemožno pokladat za vety jednočlenné, ale treba ich jednoznačne chápať a charakterizovať ako typy dvojčlenných viet, ktoré i v rámci dvojčlenných vetných typov zaujímajú špecifické postavenie.“

Osobitnú pozornosť podľa nás treba venovať najmä vetám so všeobecným alebo nulovým gramatickým podmetom, vetám s genitívnym podmetom, vetám s formálnym podmetom *to*, *ono*, vetám s podmetom vyjadreným vedľajšou vetou, vetám s predikátom v imperatíve a vetám typu *Je hmla*.

1. Vety so všeobecným podmetom

O vetách so všeobecným či nulovým gramatickým podmetom píše J. Ružička (1960, s. 67), že ich treba jednoznačne odlišovať od viet jednočlenných. Ide o vety typu *Ako si ustielš, tak budeš spat'*. Hoci v takýchto vetách so všeobecnenou platnosťou nemožno zo sémantického hľadiska hovoriť o aktívnom činiteľovi dej, keďže východiskový bod – agens sa bezpríznakovovo vo vete

ani určiť nedá, z gramatického hľadiska je to veta aktívna. Pri členitosti vety považujeme práve gramatické hľadisko za primárny atribút pre členitosť, resp. nerozčlenenosť gramatického jadra. Z gramatického hľadiska sa na forme príslušku (ustielieš/budeš) realizuje gramatická kategória osoby a čísla, ktorá predpokladá gramaticky riadiacu substanciu, s ktorou sa v uvedených kongruenčných kategóriách zhoduje. Gramatickou formou pre slovesný základ v určitom tvari v jednočlenných veteach je 3. osoba singuláru v strednom rode (*Mrholí. Ide sa.*), vety so všeobecným podmetom majú rôzne podoby – 1. a 2. osobu singuláru, 1. 2. a 3. osobu plurálu. Nie sú teda viazané na pevnú gramatickú formu, čo je ďalším predpokladom toho, že sú dvojčlennými. S týmto typom viet sa najčastejšie stretáme v rôznych návodoch, porekadlách, pranostikách, prísloviach či hádankách, no využívajú sa aj v bežnej komunikácii (*Nikdy nevieš, čo ťa čaká.*)

2. Vety s podmetom v genitíve

Vety s genitívnym podmetom sa v staršej jazykovednej literatúre (napr. Cambel, 1902) chápali ako jednočlenné a substantívum v genitíve sa pri nich považovalo za predmet. Z vlastnej pedagogickej praxe vieme, že genitívny podmet robí problém aj dnešným študentom. Ako tvrdenie na odmietnutie podmetu v genitíve sa uvádzajú napríklad to, že genitív je len závislý pád a podmet musí byť vyjadrený nominatívom, či to, že podmet je vzhľadom na príslušok gramaticky riadiacou substanciou, no genitív ako závislý pád je naopak závislý od slovesa. Na tvrdenie, že genitív je len závislý pád, možno reagovať konštatovaním J. Oravca (1967, s. 95), že „slovenský genitív označuje obmedzenú účasť veci pomenovanej genitívom na nejakom jave (na deji, na inej veci).“ Vzhľadom na tento fakt plní genitív rôznorodé syntaktické funkcie adnominálneho i adverbálneho charakteru. Obmedzená účasť na deji neznemožňuje, práve naopak – umožňuje, hoci v neúplnej miere, genitívu zastupovať substantíva v podmetovej i v predmetovej pozícii, teda v pozíciah priamo súvisiacich so slovesom v pozícii predikátu vety. (*Dosť ľudí sa potešílo. Ponuka neoslovila dosť ľudí.*) Ani tvrdenie, že pádom podmetu je len nominatív, nepovažujeme za správne, kedže okrem nominatívu sa podmet môže vyjadriť i neurčitkom (*Spielvat tam bolo zakázané.*), citoslovcom (*Po skoku sa ozvalo veselé čľupy*) či vedenajšou vetou (*Nebolo jasné, či bude dosť potravy.*), hoci napr. K. Hausenblas (1958, s. 113 – 115) hovorí o veteach so záporovým genitívom (*Nebolo ovocia.*), že je v nich zrušený protiklad medzi podmetom a predmetom a že genitív je len rozvíjajúcim členom vtedyho základu. Naproti tomu J. Ružička (1957, s. 19) sa domnieva, že genitív sa v takýchto prípadoch na deji účastní ako čiastka alebo množstvo veci zúčastnejnej na prísluškovom deji ako činiteľ alebo nositeľ tohto deja podľa toho, či je v podmetovej alebo predmetovej pozícii. Súhlasíme s tvrdením J. Ružičku (1957, s. 20), že podmetový genitív v takomto type viet nezávisí od prísluškového slovesa. Svedčí o tom to, že príslušok má vždy podobu 3. osoby neutra, teda vzhľadom na podmet je gramaticky neutralizovaný, čo

však samozrejme neznemožňuje, aby si svojím významom vyžadoval doplnenie predmetom (*Mnoho ľudí spievalo piesne.*) Dôležitým javom, ktorý hovorí v neprospech predmetového chápania genitívnych podmetov, je modifikácia typu:

- (1) *Ludia nezískali informácie.* → *Mnoho ľudí získalo len málo informácií.*

Pri takejto zmene zostáva subjekto-objektový charakter vety zachovaný a analogicky z toho vyvodzujeme, že si podmet zachová svoju pozíciu aj pri bezpredmetových slovesách typu:

- (2) *Na čele mu pribudli vrásky.* → *Na čele mu pribudlo zopár vrások.*

3. Vety s formálnym podmetom *to*

Vety s formálnym podmetom *to* môžu pri interpretácii pôsobiť dvojznačne. Dôležité pri tomto type viet je porovnanie s analogickou štruktúrou:

- (3) *To sa mu potom žije, keď má tolko peňazí!*
(4) *Ono možno aj nepracovať a mať sa dobre.*
(5) *Poriadne to vo mne heglo.*
(6) *Ono sa ti to ľahko hovorí, keď už to máš za sebou!*

Vety (3) a (4) nemôžeme zmeniť do podoby *niečo sa žije niekomu, niečo možno nepracovať*, takže podmet v nich nemožno vôbec rekonštruovať, sú to podľa nášho názoru vety jednočlenné. Vety (5) a (6) však možno zmeniť do podôb:

Niečo vo mne poriadne heglo.

Niečo sa niekomu hovorí. Slová sa mu ľahko hovoria.

Vety (5) a (6) preto interpretujeme ako dvojčlenné štruktúry, o ktorých J. Ružička (1960, s. 88) píše, že v nich sice podmet neukazuje a ani neodkazuje na nič v kontexte, ale ukazuje mimo kontextu do reality. Okrem tejto Ružičkovej kontextovej analógie je však dôležité aj jazykové pozadie, ktoré sme ukázali na použitých príkladoch.

4. Vety s podmetom vyjadreným vedľajšou vetou

Vety s podmetom vyjadreným vedľajšou vetou sú v slovenčine bežným a nepríznakovým javom. Školská prax ukazuje, že v istých prípadoch spôsobuje podmet vyjadrený vetne problémy pri syntaktickom rozboare, čo môže byť spôsobené čiastočne aj tým, že v niektorých syntaktických prácastach (napr. Orlovský, 1971) sa predikácia v niektorých súvetiach tohto typu chápe ako nerozčlenená: *Tešilo by ma, keby ste sa cítili ako doma. Videlo sa mu, že je to chlap statočný. Zdalo sa mu, že ona nikdy neostarie a pod.*, hoci podobné príklady v ďalšej časti práce autor uvádzá ako príklady na vedľajšiu vetu podmetovú. Pri určovaní vedľajšej vety podmetovej možno hľadať analógiu medzi vettou a nevetnou podmetovou realizáciou:

- (7) *Kto je lenivý, nič nezarobi.*
(8) *Hovorí sa, že každý má niekde svoje šťastie.*
(9) *Nebolo mu jasné, ako treba príklady vyrátať.*

Všetky tri vedľajšie podmetové vety možno zmeniť, či už priamo, alebo analogicky, na jednoduché vety s nominatívnym podmetom: *Lenivec nič nero-*

bí. Slová o šťastí sa hovoria. Počítanie mu nebolo jasné. Na základe toho možno takéto vety jednoznačne a ľahko zaradiť k vetám dvojčlenným. Niekoľko však zdanivo podmetová vedľajšia veta, zastupuje iný vety člen:

Nedalo sa rozumieť, ako máme postupovať. → *Nedalo sa rozumieť ďalšiemu postupu./ *Nedal sa rozumieť ďalší postup.*

V tomto prípade ide o vedľajšiu vetu predmetovú.

5. Imperatívne vety

Vety s predikátom v imperatíve jednoznačne zaraďujeme v dvojčlenným vetám. Svedčia o tom najmä dve skutočnosti. Prvou je to, že popri bezpríznakovnej forme imperatívnych viet, v ktorých podmet nie je formálne vyjadrený, môžeme za istých okolností podmet do vety doplniť:

Ty chod' tam a vy zostaňte tu!

Druhou faktom o dvojčlennosti takýchto viet je prítomnosť zhody v rámci slovesnej paradigm: *(ty) pod', (my) pod'me, (vy) pod'te.*

6. Vety typu *Je hmla.*

Vety typu *Bola hmla.* a *Bolo hmla.* sú z hľadiska členitosti ďalším problematickým syntaktickým javom. Väčšinou sa tento typ viet považuje za jednočlenný, tak ho chápne napr. J. Kačala (1990, 2009), P. Karlík a M. Grepl (1986), M. Sokolová (1995) či E. Tibenská (1989). Miloslava Sokolová (1995, s. 74) argumentuje tým, že ak by sme uznali ich dvojčlennosť museli by sme sloveso *byť* považovať za plnovýznamové, poukazuje tiež na rematické postavenie subjektu, čo je pre slovenčinu neprirodzené. Domnievame sa však, že hodnotenie týchto viet ako jednočlenných nie je také jednoznačné, o čom svedčí možnosť nahradíť sloveso *byť* v pozícii prísudku iným, jednoznačnejším slovesom.

V lese bola hmla. → *V lese sa rozprestrela hmla.*

Po kraji už bola tma. → *Kraj zahalila tma.*

Sloveso *byť* v týchto vetách nahradili plnovýznamové slovesné ekvivalenty a rematická pozícia podmetu, ktorú M. Sokolová (1995, s. 74) považuje za príznakovú, podľa nášho názoru neodporuje nepríznakovovo chápánemu slovosledu. Myslime si, že v prípade viet ako *Bolo hmla./Bola hmla. Bolo tma./Bola tma.* ide o sémanticky aj štylisticky rovnocenné ekvivalenty, ktoré sa rozlišujú len rozdielnou formou gramatického jadra – či už ho chápeme ako nerozčlenené, jednočlenné, alebo ako rozčlenené, dvojčlenné. Treba pripomenúť, že sloveso by sa v takejto dvojčlennej vete muselo chápať ako plnovýznamové. Ak však pripusťime, že v niektorých prípadoch nastáva konkretizácia atmosférických javov (*Hmlu by si mohol nožom krájať* → *Bola taká hmla, že by si ju mohol nožom krájať.*), dalo by sa sloveso *byť* vnímať ako existenčné, teda plnovýznamové.

LITERATÚRA

DZIVIAKOVÁ, Mária: Odlišenie slovesných a slovesno-neslovesných viet jednočlenných viet od dvojčlenných viet (najmä od osobitných typov dvojčlenných viet). In: Philologia, 2010, roč. XX, s. 110 – 119.

- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury vety. Brno: Univerzita J. E. Purkyně 1983.
- HATTALA, Martin: Mluvnica jazyka slovenského. Diel druhý. Skladba. Banská Bystrica: Matica slovenská 1865.
- HAUSENBLAS, Karel: Vývoj předmětového genitivu v češtině. Praha: Academia 1958.
- KAČALA, Ján: Dvojčlenné a jednočlenné vety v slovenčine. Martin: Matica slovenská 2009.
- KAČALA, Ján: Syntakticko-sémantický výklad viet typu je hmla. In: Jazykovedný časopis, 1990, roč. 44, č. 1, s. 3 – 10.
- KUPCOVÁ, Jana: K výskumu jednočlenných viet. In: Slovenská reč, 2001, roč. 66, č. 4, s. 231 – 243.
- LETZ, Belo: Gramatika slovenského jazyka. Bratislava: Štátne nakladatel'stvo 1950.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Jednočlenné vety slovesné a slovesno-menné v spisovnej slovenčine. Studia Academica Slovaca, 1989, 18, s. 363 – 388.
- ORAVEC, Ján: Väzba slovies v slovenčine. Bratislava: Vydatel'stvo SAV 1967.
- ORLOVSKÝ, Jozef: Slovenská syntax. Bratislava: Obzor 1971.
- PÍŠOVÁ, Janka: Didaktický štýl v odbornej komunikácii. In: Rara Avis 2004, s. 104 – 113.
- RUŽIČKA, Jozef: K štruktúre vetrných typov. In: Slavica Slovaca, 1972, roč. 7, č. 3, s. 199 – 201.
- RUŽIČKA, Jozef: Podmet v genitíve. In: Slovenská reč, 1957, roč. 22, č. 1, s. 5 – 10.
- RUŽIČKA, Jozef: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. Bratislava: Vydatel'stvo SAV 1956.
- RUŽIČKA, Jozef: Významové skupiny neosobných slovies. In: Jazykovedný časopis, 1961, roč. 12, č. 1, s. 25 – 42.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Kapitolky zo slovenskej morfológie. Prešov: Slovacontact 1995.
- TIBENSKÁ, Eva: Séma mimovol'nosti vo významoch slovesných lexém označujúcich psychofyzické deje a stavy. In: Slovenská reč, 1989, roč. 54, č. 6, s. 321 – 334.
- TIBENSKÁ, Eva: Sémantická štruktúra slovenskej vety. Trnava: UCM 2012.
- TIBENSKÁ, Eva: Subjekt a jeho aktívne (činiteľské) špecifikácie. In: Jazykovedný časopis, 1991, roč. 42, č. 1, s. 39 – 52.
- TIBENSKÁ, Eva: Vetrné typy s aktívnym subjektom v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca, 1996, 25, s. 226 – 238.

Mesto ako metafora v optike filozofických textov (principy typológie)

Ivana Gregorová

Základným predmetom nášho skúmania je obraz mestského priestoru ako taký a jeho zobrazovanie vo filozofických a literárnych textoch. Zamerali sme sa na texty, ktoré zobrazujú mesto ako celistvé kontinuum, t. j. nezobrazujú ho len ako abstraktný priestor mestského plánu vo forme bodov a čiar, ale ako priestor, ktorému sú pripisované určité vlastnosti, resp. ide o priestor, v ktorom prebiehajú určité procesy. Inak povedané, na mestský priestor sa nechceme pozerať len ako na súbor stavieb a plôch, ale aj ako na súbor stavieb a plôch, ktoré predstavujú scénu, na ktorej sa odohrávajú určité ekonomické, politické, sociálne a kultúrne procesy.

Obraz mesta sa pred nami v jednotlivých textoch formuje ako kultúrny fenomén, ktorý spoznávame, čítame, používame a píšeme v určitom čase. Filozofické texty sa naďívajú ako na viacdimenzióne kontinuum, ktoré sa snažia uchopíť v jeho celistvosti. Pre literatúru predstavuje možnosť snovania príbehu, ale zároveň nadobúda funkciu samotnej postavy. Ak by sme si pomohli architektonickými textami, môžeme povedať, že mesto je zobrazované ako „zložitý metaforický systém votkaný do najhlbšej osnovy vedomia civilizovaného človeka“ (Bogdanovič, 2002, s. 23).

Práve metaforické zobrazovanie mestského priestoru sa pre nás stane predmetom skúmania. Upriamime sa na to, aký obraz mesta vytvárajú jednotlivé texty a či ho dokážeme pomenovať v jeho celistvosti pomocou metaforických výrazov. Z tohto dôvodu sme sa zamerali na jednotlivé metafory, ktorými uchopujeme mestskú realitu, resp. na to, či metafory môžu ovplyvniť formovanie mestského priestoru.

Ak chceme sledovať, ako metafory ovplyvňujú mestský priestor v texte, ale hlavne v prípade, ak chceme sledovať, ako vplývajú na usporiadanie mestského priestoru v realite, musíme s touto skutočnosťou pracovať už pri stanovení základnej teórie metafor. Tu vychádzame z myšlienky, ktorú deklarovali vo svojich prácach G. Lakoff a M. Johnson a ktorú sme prispôsobili predmetu nášho skúmania, a to, že metafory plnia funkciu nástroja, pomocou ktorého spoznávame, pomenúvame a konceptualizujeme v našom prípade mestskú realitu a mesto ako také. Vychádzame z predpokladu, že mestský priestor ako celok je možné vyjadriť a pomenovať rôznymi osobitnými atribútmi a metafora či personifikácia sú jednými z nich. Z tohto dôvodu sme sa zamerali aj na skúmanie myšlienkových konštruktov a s tým spojenú interpretáciu metafor s cieľom identifikovať ich konkrétné vlastnosti. V rámci článku sa pokúsime načerpnúť základnú škálu principov formovania typov jednotlivých metafor s cieľom uviesť niektoré príklady.

Akú úlohu majú metafory pri vnímaní mestského priestoru ako takého? Prečo ich vnímame ako jeden z nástrojov, ktorými by sme mohli opísať nielen pôdorys mestského priestoru, ktorý je väčšinou ako celok uchopiteľný len na úrovni mestského plánu alebo ako systém ulíc a ciest pri pohľade zhora, ale aj ako nástroj, ktorý dokáže opísať zmeny súvisiace s rôznymi procesmi, ktoré prebiehajú v mestskom prostredí?

Ak prijmeme myšlienku G. Lakoffa a M. Johnsona, že metafory „odzrkadľujú“ našu kultúrnu skúsenosť s mestom, musíme mať určitú bázu argumentov, ktoré použijeme. Kultúrna skúsenosť nie je len skúsenosťou s mestským pôdorysom, ale aj s procesmi, ktoré v meste prebiehajú na rôznych úrovniach.

Ak hovoríme o meste, hovoríme o osi pohybu, o priestore, ktorým prechádzame v určitých smeroch. Parcelujeme priestor pomocou geometrických osí v rôznych smeroch. Okrem priestorovej metafory centrum – periféria, ktorá kultúrne vymedzuje priestorové usporiadanie mesta a v rámci historického vývinu aj jeho sociálnej topológiu, do nášho vzťahu s mestom vstupujú aj ontologické metafory. Tie na rozdiel od priestorových presahujú významové hranice priestorovej orientácie. Ich podstatu tvorí skúsenostná báza s fyzickými objektmi a látkami, ktoré chápeme podľa G. Lakoffa ako nespojité „entity alebo ako substancie jedného a toho istého druhu“ (Lakoff – Johnson, 2002, s. 39). Takéto nazeranie na entity môžeme aplikovať aj v prípade mestského priestoru, aj keď tento priestor pôsobí ako jasne neohraničený. Snaha uchopíť fyzicky jasne neohraničenú priestorovú skutočnosť ako nádobu, resp. ohraňčenú entitu súvisí s vnímaním našej telesnosti, na základe ktorej si potrebujeme stanoviť určité fyzické hranice. Telo je v západnej kultúre vnímané ako ohraňčená entita – ako nádoba, t. j. ako niečo, čo je presne oddelené od ostatného sveta. Nás základný pud teritoriality nás nútí vymedzovať hranice aj v otvorených priestoroch. Vyčlenujeme územie značkami, plotmi, múrmami alebo abstraktnými hranicami a následne toto prostredie určitým spôsobom napĺňame, resp. kvantifikujeme, čo vidíme aj v prípade mestského centra. Stred mesta je ohraňčený a napĺňaný nielen určitými hodnotami, ale aj obyvateľmi a neobyvateľmi mesta, je miestom stretnutí a komunikácie.

Metafora sa pre nás stala metódou pomenovania reality, istým spôsobom už v metafore centrum – periféria vidíme možnosti usporiadania objektovej, ale aj subjektovej roviny. Ak však chceme ešte konkrétnejší dôkaz, môžeme si pomôcť tvrdením G. Lakoffa a M. Johnsona: „Mnoho kultúrnych zmien vzniká díky zavedení nových metaforických pojmov a v dôsledku ztraty metafor starých. [...] Názor, že metafory mohou vytvárať skutečnosť, je v rozporu s väčšinou tradičných pojatí metafory. Dôvodom je okolnosť, že metafora byla tradične považovaná spíše za věc pouhého jazyka než primárne za prostredok strukturace našeho pojmového systému a tých druhov běžných činností, které každodenně konáme. [...] zmény v našem pojmovém systému opravdu proměňují to, co je pro nás reálné, a ovlivňují způsob, jak vnímáme svět a jak na základě těchto vjemů jednáme“. (tamže, s. 162).

Práve tento predpoklad, že zmeny pojmového systému menia aj realitu a ovplyvňujú náš spôsob vnímania sveta, resp. mestského priestoru môžeme ilustrovať na príklade metafory – *čas sú peniaze*. Ide o metaforu, ktorá ovplyvňovala urbáne usporiadanie mestského priestoru väčšiny západoeurópskych miest. V geografickom priestore západnej civilizácie, hlavne v čase 19. storočia, sa stal čas cenným tovarom. Môžeme povedať, že je to jedna z najvýstižnejších metafor západnej kultúry, ktorá však prekročila svoje hranice a stala sa podnetom ku kultúrnym zmenám v rámci kolonizácie niektorých subsystémov, ktoré dovtedy nepoznali nutnosť kvantifikovať čas. „Čas je v naši kultúre cenný zbožím. Je to omezený rezervný zdroj prostredkov, ktorého využívame k dosaženiu svých cílů. [...] Taková praxe je v dějinách lidstva poměrně mladá a neexistuje ani zdaleka ve všech kulturách. Vznikla v moderních industrializovaných společnostech a velmi zásadně strukturuje naše základní každodenní činnosti. V souladu s faktom, že konáme, jako by čas bylo cenné zboží – něco, čeho je v zásobě málo, ba dokonce jako by to byly peníze –, čas takovým spôsobem také pojímáme“ (tamže, s. 20).

Kvantifikácia času vstúpila do mestského priestoru počas prudkého rozvoja miest v 19. storočí vo forme mechanických hodín, ktoré „jsou (však) prúvodním znakem novodobé koncepce abstraktního času, zbaveného významových obsahů a pojatého jako kvantitatívní kontinuum. Toto pojetí je vhodným predpokladem koordinace lidské činnosti, zejména ve sféře výroby a obchodu – čas se stal především ekonomickou hodnotou. Města, v nichž si tato koncepce času podmanila široký okruh základních procesů, se i z tohoto důvodu stala nositelem nebývale dynamického ekonomického a společenského rozvoje“ (Kratochvíl, 1996, s. 20).

Prudký rozvoj priemyselných miest sice zastavila prvá a druhá svetová vojna, ale povojnová výstavba zničených miest sa stala len verifikáciou daného tvrdenia. Uvedenú metaforu vo forme paradigmy: mesto – pozemky = peniaze – stavby = peniaze – čas = peniaze aplikoval vo svojej práci na mesto 20. storočia aj americký architekt Arthur B. Gallion (Eisner – Gallion – Eisner, 1993, s. 109).

Môžeme konštatovať, že zmeny spôsobené na spoločenskej úrovni vplyvom kvantifikácie času sa teda odrazili aj v usporiadaní urbánneho priestoru – zmeny v infraštukture, mestskej výstavbe, vytváranie určitých strategických bodov, v rámci ktorých sa koncentrujú napríklad obchodné centrá alebo významné firmy, samozrejme aj celkový rast mesta, ktoré musí ponúknut' všetko, čo jeho obyvateľ potrebuje s minimálnym nárokom na „stratu času“, sa dejú v intencích tohto výrazu. Metafora, tak istým spôsobom štruktúruje aj reálny mestský priestor.

Naším cieľom bude analyzovať vnímanie a spoznávanie fyzických štruktúr mesta a vytváranie obrazu mesta pomocou metafor, čo istým spôsobom predstavuje symetrickú kombináciu ikonických a verbálnych pojmov – metafor, ktoré sú súčasťou ľudskej komunikácie primárne cez prizmu filozofických diel.

Východiskovým bodom sa pre nás stáva západoeurópske mesto od raného novoveku, ktorého priestorové utváranie môžeme z hľadiska metafor vniťať ako hraničný bipolárny konflikt krivky a priamky, živelnosti a organizovanosti, telesnosti a geometrie, asymetrie a symetrie, individuálnosti a kolektívnosti, organickosti a mechanickosti, uzavretosti a otvorenosti. Tieto dva hraničné protipóly by sme mohli v dejinách urbanizmu prirovnáť k „živelne rastlým“ a „apriorným“ mestám. „Nejobvyklejším a nejčastejším východiskem je organický růst, reagující na přírodní podmínky, trasy cest, technické možnosti i nové potřeby. Taková města bývají označována jako „živelně rostlá“, přičemž pojem živelnosti jakoby naznačuje, že se v utváření města neuplatňují žádné zákoni-tosti. Ve skutečnosti však právě organicky rostlá města mohou nejlépe reagovat na podmínky místa i na potřeby člověka.“ (Hrůza – Zajíć, 2002, s. 8 – 9). „Apriórne“ mestá charakterizujú dejiny urbanizmu ako založené mestá vznikajúce podľa projektu alebo pôdorysnej schémy. Kým pre „živelne rastlé“ mestá je charakteristický dynamický vývoj, pre „apriórne“ mestá je príznačná statickost a dodržanie určitej pevnej schémy (porov. tamže, s. 9). V rámci stanovených hraničných typov sa formovali pôdorysné typy miest, ktoré môžeme charakterizovať ako kombináciu hraničných typov, t. j. „(...) na nejstarší rostlé jádro navazujú podle určitého plánu založené nové časti, nebo se původní pravidelné městské jádro dále rozvíjí buď organickým růstem – nebo připojováním dalších plánovitě řešených částí. V tomto smyslu lze hovořit o koncepcích „aditivních“, nebo „kompozitních.“ (tamže, s. 9).

Uvedené typy sa interpretovali a aplikovali v rámci filozofických a literárnych textov, pričom sa primárne zameriavame na filozofické texty podielajúce sa na vytváraní metafor, ktoré predstavujú spôsob uchopenia a opísania toho, čo sa deje v reálnom urbánnom prostredí. Jednotlivé texty rozširovali interpretáciu obrazu mesta a jeho vlastností o určité modely usporiadania mestských aglomerácií, ktoré sme zaradili do troch metaforických kategórií sčasti totožných s urbanistickým definovaním mestského priestoru. Ich základ, rovnako ako v urbanizme, vychádza z dvoch pojmov, a to organickosť, pre ktorú je charakteristická živelnosť spájaná s neusporiadanosťou, nepresnosťou a geometrickosť spojená s poriadkom, mechanickosťou a pravidlosťou tvarov. Tretia kategória metafor v sebe kombinuje princípy predchádzajúcich dvoch. Pre tento typ je charakteristické prepojenie organickosti s geometrickým principom.

V našom článku sa budeme venovať len mestským štruktúram, pre ktoré je charakteristický organický princíp. Zahŕňame sem všetky štruktúry s vlastnosťami definovanými ako organické a uzavreté, v ktorých je prítomný moment telesnosti, resp. biologický aspekt, či už ako usporadúvajúci princíp alebo ako prvok, ktorý je nutné usporiadať v mestskom systéme. Hovoríme o mestách organického princípu. Štruktúry kategorizované na základe princípu geometrie, resp. osi splňajú základné znaky, ktorými sú usporiadanosť a otvorenosť. Ide o mestá vystavané na geometrickom princípe. V rozširujúcej definícii môžeme priradiť k obom systémom rozličné typy diskurzov. V rámci biologických štruk-

túr ide o diskurz spisovateľa, kým geometrický princíp je charakteristický diskurzom inžiniera.

V rámci nášho skúmania sme sa museli vyrovnáť ešte s jedným problémom, a tým je kumulácia typov metafor v rámci konceptov jednotlivých autorov. Tí vizuálny obraz mesta vytvárajú v súvislosti s funkčnosťou metaforických výrazov. Na úrovni pôdorysu môže byť mesto vizualizované napríklad ako mestogeometrie, kým na úrovni sociálnych vzťahov budeme hovoriť o meste-organizme, prípadne na úrovni obce môže byť mestský priestor vizualizovaný ako organická i mechanická forma. M. Marcelli stavia k antropomorfnej podstate obce ako protipól mechanického princíp, čím vzniká dualita organické – mechanické. „Na strane obce sa jej organická povaha rozvíja v takých charakteristikách, ako je spoločná krv, spoločná reč, spoločné, všetkými užívané miesto, spoločný základ vôlevých prejavov a pod., mechanická forma socializácie prináša zase do kontaktov medzi jednotlvcami právo, politiku, sankcie, peňažné sprostredkovania a individualistické posteje“ (Marcelli, 2011, s. 164). V tomto prípade vnímame aspeky spojené s príbuzenským vzťahom, prípadne vôlevé prejavy ako prvky združovaní na základe biologického princípu a prvky mechanického charakteru môžeme zaradiť ku geometrickému princípu, keďže predstavujú zavádzanie poriadku a disciplíny do mestského prostredia.¹ Obec ako komunita predstavuje neoddeliteľnú súčasť mestského priestoru, v rámci ktorého vytvára jeho politické sebaurčenie ako súčasť duality mestská rada – obec (porov. Dülmen, 1994, s. 107). Z tohto dôvodu sa pre nás obec a jej štruktúra, vstup a vplyv na mestský priestor stali takisto predmetom záujmu. Môžeme konštatovať, ako sme už uviedli, že ide o objektovú rovinu, ktorú predstavuje mesto na úrovni pôdorysu, resp. mesto ako dielo a subjektovú rovinu reprezentovanú mestským obyvateľom ako subjektom-tvorcom, či už hovoríme o obyvateľovi – neobyvateľovi – chodcovi – pisateľovi. Obe roviny spolu kooperujú a vytvárajú mestskú realitu, resp. obraz mesta.

Okrem uvedených princípov zaradenie jednotlivých metafor do konkrétnych typov ovplyvnilo princíp komunikačného aktu. Na úrovni komunikácie mesto predstavuje živnú pôdu rôznorodých typov diskurzov, ktoré sa vedú o meste, s mestom, v meste, ktoré sú čítané a písané zároveň. Mesto je jeho obyvateľmi, neobyvateľmi uchopované v akte tvorby, v procese písania a čítania. Stáva sa textom, ktorý spoznávame, prežívame, cítíme, pamätátame, na ktorý sa dívame na úrovni chodca, ale zároveň aj obrazom, ktorý si vytvárame z krátkych úsekov každodennej skúsenosti alebo ako M. de Certeauov „voayer“ z výšky mrakodrapu. Všetky tieto procesy nám vytvárajú obraz mestského priestoru. V ich inten-

¹ V tejto súvislosti treba uviesť, že zavedenie disciplíny v mestskom prostredí sa bude realizovať vo všetkých typoch miest. Z čoho vyplýva, že neusporiadanosť neznamená neorganizovanosť, resp. neusporiadanosť ako istá forma neorganizovanosti sa môže uplatniť na úrovni urbanistickej usporiadania mestského priestoru vo forme kriolvákov a živelne sa rozpinajúcich ulíc, ale nie na úrovni sociálnej topografie, príp. riadenia mesta.

ciách sa postupne tvorili aj jednotlivé typy metafor, resp. nás špecifikácie jednotlivých diskurzov viedli k lepšej predstave a potvrdeniu vymedzenia základných kategórií metafor.

Od aktu čítania a písania mesta sa postupne dostávame k diskurzu-spisovateľa-chodca, ktorý vstupuje do priestoru a v procese chôdze uchopuje časti mestskej reality, ktorá mu umožňuje mesto precítiť a uchopiť na úrovni zmyslovej skúsenosti. Premieňame mestský priestor popisovaním, zanechávaním stôp, ktoré miznú a sú nahradzané novou skutočnosťou, novým textom, ktorý sa vzápäť stráca pod novým, ďalším nánosom a tak sa tvorí mesto s pamäťou. Mesto v rozmedzí fyziológie človeka vymedzené mierou pešieho pohybu a osobného kontaktu. Na druhej strane stojí diskurz-inžiniera-urbanistu, ktorý vidí mesto ako celok z výšky striech, bez osobného kontaktu, len ako abstraktívny matematický priestor bodov a čiar.

Porozumenie mestu a komunikácia sa stali tichými spoločníkmi počas definovania jednotlivých typov metafor. Uchopenie mestského prostredia prebieha v intencích komunikácie. Obyvateľ, staviteľ, neobyvateľ mesta všetci vedú s mestom určitú formu komunikácie, v ktorej mesto spoznávajú a uchopujú budť v jeho celistvosti, alebo len ako výsek mestskej reality. Táto komunikácia sa rozvíja od „centrovaných (nebo také polycentrických) systémov s hierarchickou komunikáciou a predem ustanovenými vzťahy“ (Deleuze – Guattari, 2010, s. 31) k „acentrickým, nehierarchickým a neoznačujúcim, bez Generála, bez organizujúcich pamäti nebo centrálného automatu“ (tamže, s. 31).

Z uvedeného vyplýva, že základné dva princípy, ktoré ovplyvňovali vytvorenie jednotlivých typov metafor, v rámci filozofických textov, boli urbanistickej princíp – objektové usporiadanie mestského priestoru a akt komunikácie, t. j. aký typ diskurzu je charakteristický pre jednotlivé typy metafor.

Na nasledujúcich stranach uvedieme v rámci mesta organického princípu príklady dvoch typov miest, a to mesto-telo a mesto-orgán.

Mesto-telo

Telo je neustálou súčasťou mestského priestoru. Toto tvrdenie nepotrebuje verifikovať. Môžeme konštatovať, že telo je každodennou súčasťou mestského priestoru v podobe jeho obyvateľov. To, čo sa stalo pre nás predmetom záujmu, je telo a jeho súvislost s usporiadáním mestského prostredia a jednotlivé roviny vzájomného vplyvu. Telo sa stáva prvkom, ktorý sám usporadúva mestský priestor, ale zároveň je ním sám usporadúvaný. Tento jav môžeme spojiť s mestskou topografiou. Telo je do mestského priestoru prijímané alebo je ním vyčleňované. Práve segregácia tela v podobe jeho obyvateľov a ne-obyvateľov je jedným z faktorov, ktoré kreslia urbánne usporiadanie mestského priestoru. Telo ako „nákaza“ alebo destabilizačný faktor narúšajúci jednotnosť mestského prostredia je vyhnáne za hradby, prípadne izolované v rámci presne vymedzenej časti mestského priestoru. Táto teritorizácia vytvárala novú topografickú opozíciu charakteristickú pre mestský priestor, súvisí s telom, ktoré sa snaží byť súčasťou mest-

ského organizmu, „kolem bran (kde) funguje jiný základní prostorový systém, než je opozice nahore/dole, totiž protiklad uvnitř/vně“ (Le Goff, 2008, s. 732).

Metafora mesto-telo predstavuje uzavretý organizmus skladajúci sa z častí, ktoré spoločne fungujú a zabezpečujú dostatočný prísun živín a impulzov, aby dosiahli správne fungovanie jednotlivých údov. Rozdiel medzi vizualizáciou mesta organizmu a mesta-tela je otázka miery antropomorfnej perspektívy.

Myšlienka personifikácie mesta a jeho vnímania v intenciách metafory mesto-telo je známa od stredoveku. Jednotlivým údom sa pripisovali činnosti súvisiace s riadením mesta, pričom celé mesto – celé telo riadi hlava, ktorú predstavuje mestská rada. Vizualizáciu mesta-tela podporovala už od raného novoveku aj dobová spisba. M. Rakovský vo svojej *Básni na oslavu českých Loun* z roku 1558 hovorí o meste uzavretom hradbami, ktoré funguje ako jednotný organizmus, v rámci ktorého má každý úd svoju funkciu a neexistuje tu túžba po prevzatí moci jednej časti na úkor druhej: „Ako sa v tele, hoc iné je, dobre znášajú údy, // dokiaľ spoločné telo každý z nich udržať chce, // ako sa dobre spravuje vládnucim rozumom vôľa, // ktorá zas riadi údy, patriace pod vôľe moc, // takto sa znášajú občania v obci, keď navzájom plnia // povinnosti, ak v rukách viacej ich opraty má“ (Rakovský, 1974, s. 98).

Obraz tela a jeho kooperujúcich častí bez potreby vzájomného ataku nachádzame aj u J.-J. Rousseau². Aplikácia jeho teórie na mestskú obec môže pôsobiť umelo, resp. istým spôsobom násilne, keďže jeho pozornosť sa upriamuje priamo na štát. Je však nutné poznámenať, že vo svojej koncepcii uplatňuje na úrovni štátu princípy charakteristické pre mestskú obec³. Ak však budeme sledovať príklady, z ktorých vychádza, nájdeme tu priame odkazy na konkrétné mestské republiky, či už ide o odkazy na idealistické usporiadanie v Sparte, či príklady Benátok, Ženevy alebo uvádzanie príkladu zániku Atén. „Rousseau je mysliteľom, ktorý vo svojich úvahách na základe morálnych dôvodov vystupuje z prítomného mesta, aby potom z vonkajšej pozície mohol vznieť politický a právny nárok na občiansky život v takom štáte, čo v sebe obnoví súdržnosť vlastnú mestskú obci“ (Marcelli, 2008, s. 121).

Práve tu môžeme povedať, že sa vizuálna metafora mesto-telo rodí z organickej povahy obce, pričom jej základnou jednotkou je rodina a na základe jej

² V tejto kapitole vychádzame z diela o *Spoločenskej zmluve*. J.-J. Rousseau vložil svoje úvahy o mestskom priestore, konkrétnie o Paríži, aj do románu *Júlia alebo Nová Heloisa*. V Júlii... nachádzame okrem priamych názorov na Paríž, resp. mesto ako také aj opäťovné odkazy na Spartu. Na tomto mieste spomíname román *Júlia alebo Nová Heloisa* len ako odkaz, keďže v nom J.-J. Rousseau vytvára obraz mesto-stroj. Dve protikladné obrazové metafory, ktoré J.-J. Rousseau vytvára, môžeme interpretovať z hľadiska reálne a ideálne. Kým v Júlii... podáva a opisuje reálny Paríž a mravy jeho obyvateľov tak, ako ich poznal a zažil, v spise O spoločenskej zmluve podáva ideálny obraz fungovania obce.

³ Rovnako ako K. R. Popper aj J.-J. Rousseau sa vo svojom diele odvoláva na starovekú mestskú obec (Sparta, Atény). Aj keď J.-J. Rousseau uvádzia v diele *O spoločenskej zmluve*, že „[...] mesto tvoria domy, ale obec tvoria občania“ (Rousseau, 2010, s. 39).

vzťahov hierarchizuje vzťahy v štáte – hlava štátu predstavuje otca a ľud, ktorý by mal byť v rovnakom vzťahu k hlave štátu ako deti k otcovi. Obec takisto ako rodina zjednocuje svojich členov, pričom správne fungujúcu obec prirovnáva k ľudskému telu, resp. k ľudskej bytosti. „Ak je štát alebo obec iba morálou osobou, ktorej život spočíva v zjednotení jej členov, a ak je najdôležitejšou starostňou sebazáchova, potrebuje všeobecnú a donucovaciu silu, aby každou časťou mohla hýbať a narábať ňou spôsobom, aký je pre celok najvhodnejší. Ako príroda dáva každému človeku absolútну moc nad všetkými jeho údmi, tak dáva spoločenská dohoda politickému telesu absolútну moc nad jeho členmi, a práve táto moc, riadená všeobecnu vôľou, nesie, ako som povedal, meno suverenity“ (Rousseau, 2010b, s. 53 – 54).

U J.-J. Rousseau sa stretávame s dvomi pohľadmi na mestskú obec. Na jednej strane tu máme vysoko kritický pohľad na reálne mestské spoločenstvo, ktorý predstavoval Paríž, a na druhej strane je tu obraz vyvolaný túžbou po ideáli, ktorý predstavovalo autonómne teleso s vysokou mierou spolupatričnosti. Ideálny obraz usporiadania a fungovania obce vidí ako ľudské telo, kde jednotlivé orgány plnia svoje funkcie, a tým zabezpečujú jeho fungovanie. „Srdcom štátu je zákonodarná moc, jeho mozgom, ktorý pohybuje všetkými časťami, je výkonná moc“ (tamže, s. 113). Tieto funkcie však jednotlivé orgány plnia na základe zmluvného aktu, ktorý nahradza organický princíp, pretože prirodzený stav sa stráca pri vzniku obce. Človek nahradil prirodzenú slobodu za život v obci, do ktorej vstupuje na základe právno-politickeho aktu. Túžba po návrate k uzavretej spoločnosti, v rámci ktorej existoval pocit príslušnosti k určitému spoločenstvu, bol vyvolaný práve postupným otváraním sa mestského priestoru. Vstupom nových obyvateľov a skupín do mestského prostredia dochádza k strate jeho celistvosti a odosobňovaniu vzťahov v jej vnútri.

Obec si istým spôsobom zachováva určitú mieru biologických vzťahov, ale zároveň pribúdajú nové, ktoré súvisia s tým, že človek sa stáva príslušníkom obce – občanom. Na jednej strane máme určitú mieru pokravných zväzkov ako uvádza J.-J. Rousseau, keď vo svojom príhovore oslovia občanov Ženevy ako bratov, „lebo nás skoro všetkých okrem zákonov spájajú aj pokrvené zväzky“ (Rousseau, 2010a, s. 27). Na druhej strane, ako uvádzá M. Marcelli, vstupuje do organizmu určitá miera mechanickosti charakterizovaná zmluvným vzťahom, ktorá do mestského priestoru a do organizmu ako takého zavádzá určitú mieru disciplíny na úrovni dohody tela a jeho jednotlivých častí. Telá ako jednotlivé časti obce tak nebojujú proti sebe, resp. nemajú snahu o prevzatie moci, pretože „suverénna moc teda nepotrebuje voči poddaným nijakú záruku, pretože je nemožné, aby teleso chcelo škodiť vlastným členom“ (tamže, s. 41). Rozdiel v porovnaní s mestom-organizmom spočíva v tom, že u J.-J. Rousseaua je spolupráca jednotlivých častí podmienená zmluvnému aktu, kým u H. Spencera alebo K. Poperra sa spolupráca deje na prirodzenom základe.

Ak aj príchod zmluvy vytvára mieru disciplíny a predstavuje určitý právno-politickej akt, stále vytvára celkový obraz tela ako monolitického organizmu.

V meste-organizmu je kooperácia jednotlivých častí vystavaná na báze prirodzenosti, kým v meste-telo môžu byť primárne prítomné dva princípy, a to princíp prirodzenosti vyplývajúci z organickej podstaty tela, ako aj zmluvný princíp, ktorý však telo stále usporadúva na organickej báze. Postupne sa však miera organickosti začína vytrácať a vplyvom zmluvných vzťahov a vstupom disciplíny prestáva byť telo vnímané ako organizmus. O orgánoch sa prestáva hovoriť na báze organickosti, ale ako o funkčných zložkách, čím sa zvyšuje miera mechanickosti. Obraz mesto-telo sa postupne transformuje na mesto-stroj.

Mesto-orgán

Táto kategória metafory je špecifická tým, že opisujeme len určitý výsek mestského priestoru. Nehovoríme o meste ako celku, ale len o niektorých jeho častiach, pričom ale predpokladáme, že správne fungovanie týchto častí je základným predpokladom na dobré fungovanie mesta-organizmu alebo mesta-tela. Analógia jednotlivých častí tela a častí mestského priestoru vychádza z ich organickej funkcie. Časť mestského priestoru nadobúda funkciu na základe jeho priradenia k niektorému orgánu. Usporiadanie splete mestských ulíc a komunikácií pripomína tepny ľudského organizmu, ktorých vetvenie, zakrivenie a usporiadanie má svoju vlastnú racionalitu stredu. V prípade organizmu sa ním stáva srdce.

Vizualizácia metafory mesto-orgán⁴ má väčšinou podobu časťi ľudského tela. Ulice ako tepny mesta privádzajú jeho obyvateľov do stredu – centra – srdca mesta, ktorý v sebe koncentruje spojenie dvoch komôr prezentovaných svetskou a cirkevnou mocou. Orientačná metafora stred – periféria predstavuje základnú priestorovú os ranonovovekého mesta, ktoré vo svojom centre zhromažďuje jednotlivé časti dôležité pre svoju existenciu.

Tepny rozvádzajú po tele živiny. Túto funkciu v mestskom prostredí nadobúda ulica ako organizačná štruktúra mestského priestoru, čo potvrzuje jazyková metafora – *ulice sú tepny mesta* – ústiace do srdca, ktoré predstavuje stred – mestské centrum, ktorého súčasťou sa stáva aj trh. Trh ako ekonomická väčšina európskeho mestského prostredia je súčasťou obchodných ciest, ktorými prúdili obchodníci a zásobovali – „okysličovali“ mestské srdce v zmysle jazykovej metafory – *peniaze sú krvou mesta* – a zároveň boli prostriedkom slobody jednotlivca. Ak krv prestane prúdiť, okysličovať organizmus, organizmu hrozí smrť. Rovnaký osud by postihol aj mesto. „Peníze jsou krví mesta, jeho životodárnou tekutinou a jeho organizačním principem“ (Rossiaud, 1992, s. 132). Polycentrizmus ovplyvňoval usporiadanie mestského priestoru. Dôležité inštitúcie, či už politické, ekonomické alebo duchovné stáli v centre ranonovovekého mesta. Tu sa koncentrovala nielen zákonodarná, ale aj výkonná moc, ktorú sa označujú aj ako srdce a mozog mesta.

⁴ S uvedeným označením sa stretávame aj u G. Didi-Hubermana: „Zde tedy máme *antropomorfismus* mesta-orgánu redukovaného na *nepodobnosť* určité věci, jež se hýbe, jež se týká lidí, ale sama nemá lidskou podobu. Jedná se nicméně o „plíce“,...“ (Didi-Huberman, 2009, s. 68).

Myšlienku ciev ako ulíc, prípadne dopravných tepien, ktoré spájajú jednotlivé časti organizmu a rozvádzajú v ňom živiny, nájdeme aj u H. Spencera. Ulica ako výsek mestskej reality je vo väčšine prípadov analogicky spájaná práve s tepnou. Túto metaforu „krví“ nachádzame aj u V. Huga, ktorý v kapitole Vnitřnosti obra prirovnáva stoky Paríža k tepnám: „Takto má tedy Paříž pod sebou ještě Paříž druhou; Paříž stok, která má své ulice, křižovatky, náměstí, slepé uličky, tepny i svůj oběh krve – bahno, není-li tam náhodou i bahno v lidské podobě“ (Hugo, 2010, s. 540). Samotný Paríž u V. Hugo nadobúda obrazovú metaforu mesto-organizmus, ktorý nie je vyžívovaný len krvou. K svojej existencii potrebuje ďalšiu potravu, prípadne živiny, ktoré prechádzajú jeho útrobami a ktoré tráví a vylučuje. „Někdy si pařížská stoka vzpomněla a vystoupila ze břehů, jako by se byl tento zneuznávaný Nil náhle rozhněval. Někdy se stala ohavná věc, stoka se vylévala. Občas ten žaludek civilizace špatně trávil, stoka se valila zpátky k hrdu města a Paříž dostal od svého bahna škytavku“ (tamže, s. 545).

Pri opise stok Paríža využil V. Hugo len metaforu orgánu, v rámci ktorej vytvára obraz tepien, vnútorností, žalúdku, prípadne plúc. „Dvojité potrubní zařízení opatřené záklopky a čisticími propustmi, sahajícími a ženoucími zpět, prostá odvodňovací soustava, jednoduchá jako lidská plíce, která je již v plném provozu v několika anglických obcích, by stačila přivádět do našich měst čerstvou vodu...“ (Hugo, 2010, s. 538 – 539). Jeho metafory opisujú funkcie niektorých častí mestského priestoru v súvislosti s bazálnymi funkciami organizmu. Na rozdiel od komplexných metafor ako mesto-telo alebo mesto-organizmus V. Hugo neformuje obraz spoločnosti, resp. mestskej obce, ale len obraz mesta ako mestského priestoru.

Analógiu s metabolickým systémom nájdeme aj u B. Bogdanoviča. Mesto vníma ako orgán, ako personifikovanú osobu so svojím metabolizmom, ktorý ak nie je dostatočne podrobnený diagnostike a zabúda sa naň, rozrástá sa a dochádza k jeho narušeniu. Čím je mesto väčšie, tým je udržiavanie jeho chodu problematickejšie. „Mamutie mesto, tá chorá obluda vo svojom temnom prostredí s narušeným sociálnym a technickým metabolismom, sa stalo akousi populárnu či populistickej predstavou“ (Bogdanovič, 2002, s. 120).

D. Schwanitz vo svojej interpretácii *Odysssey* funkčne rozlišuje dva typy metafor. Na jednej strane je mesto-telo, ktorou opisuje kompaktnosť mestskej spoločnosti, a na druhej strane uchopuje mestský priestor pomocou metafory mesto-orgán, pomocou ktorej opisuje, čo sa v mestskom priestore deje. „Kompaktnosť města umožňuje znova prožít obraz společnosti jako jednoho obrovského těla. Město se stává tělem, proudění dopravy oběhem krve a látkovou výměnou a ulice a koleje žilami“ (Schwanitz, 2013, s. 265).

Pri interpretácii obrazu mesta sa základnou bázou stali filozofické diela, ktoré spracovávali problematiku mesta.⁵ V článku sme sa venovali dielam J.-J.

⁵ Za východiskový typ sme si zvolili západoeurópske mesto na konci stredoveku, ktoré je M. Weberom, oproti ostatným urbánnym formám, okrem času a priestoru, vymed-

Rousseaua. Naša kategorizácia bola z časti obmedzená touto skutočnosťou. Z tohto dôvodu proces kategorizácie a typológie metafor urbánneho priestoru je stále otvoreným procesom podmieneným tvorbou mestského priestoru. Na druhej strane však môžeme povedať, že jednotlivé typy metafor, ktoré sa formujú v kontexte jednotlivých textov, zohľadňujú a uchopujú mesto v jeho celistvosti a dynamike. Opisujú nielen zmeny mestského pôdorysu, ale aj procesy odohrávajúce sa na mestskej scéne.

LITERATÚRA

- BOGDANOVIĆ, Bogdan: Mesto a démoni. Bratislava: Vydavateľstvo Ivan Štefánik 2002. 175 s.
- DELEUZE, Gilles – GUATTARI, Félix: Tisíc plošin. Praha: Herrmann & synové 2010. 592 s.
- DIDI-HUBERMAN, Georges: Nimfa moderna. Esej o spadlé draperii. Praha: Agite/Fra 2009. 211 s.
- DÜLMEN, Richard van: Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století). Díl 2: Vesnice a město. Praha: Argo 1994. 360 s.
- EISNER, Simon – GALLION, Arthur – EISNER, Stanley: The Urban Pattern. New York: John Wiley & Sons 1993. 656 s.
- HRŮZA, Jiří – ZAJÍC, Josef: Vývoj urbanismu I. díl. Praha: Vydavatelství ČVUT 2002. 115 s.
- HUGO, Victor: Bídinci II. 2. vyd. Praha: Academia 2010. 1472 s.
- KRATOCHVÍL, Peter: Město jako kulturní fenomén. In: KRATOCHVÍL, Petr – HALÍK, Pavel – NOVÝ, Otakar: Architektura a město. Praha: Academia 1996, s. 71 – 154.
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: Metafore, kterými žijeme. Brno: Host 2002. 280 s.
- LE GOFF, Jacques – SCHMITT, Jean-Claude: Encyklopédie středověku. 2. vyd. Praha: Vyšehrad 2008. 935 s.
- MARCELLI, Miroslav: Filozofí v meste. Bratislava: Kalligram 2008. 255 s.
- MARCELLI, Miroslav: Mesto vo filozofii. Bratislava: Kalligram 2011. 188 s.
- POPPER, Karl Raimund: Otevřená společnost s její nepřátelé. I. Uhranutí Platónem. Praha: OIKOYMENH 1994. 360 s.
- RAKOVSKÝ, Martin: Zobrané spisy. Bratislava: Veda 1974. 376 s.
- ROSSIAUD, Jacques: Měšťan a život ve městě. In: Středověký člověk a jeho svět. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Vyšehrad 1999, spol. s. r. o., s. 123 – 156.
- ROUSSEAU, Jacques-Jean: O pôvode a príčinách nerovnosti medzi ľuďmi. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 2010. 128 s.
- ROUSSEAU, Jacques-Jean: O spoločenskej zmluve. Bratislava: Kalligram 2010. 168 s.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques: Júlia alebo nová Heloisa. Bratislava: Tatran 1982. 720 s.
- SCHWANITZ, Dieter: Vzdělanost jako živý dialog s minulostí. Vše, co musíte vědět, chcete-li rozumět přítomnosti. Praha: Prostor 2013. 552 s.
- WEBER, Max: Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie. 5., rev. vyd. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1980. 944 s.

---

zené piatimi základnými znakmi, a to: „opevnením, trhom, vlastným súdom, najmenej s čiastočným vlastrným právom, spolkovým charakterom a čiastočnou autonómiou alebo autokefáliou“ (Weber, 1980, s. 736).

Slovotvorné procesy v právní a administrativně právní terminologii staročeského Beliála¹

Barbora Hanzová

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český,
Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

Staročeská památka tradičně zvaná Beliál je častým zdrojem dokladů právní terminologie své doby pro staročeské slovníky vycházející z materiálů oddělení vývoje jazyka, v rámci příprav novodobé elektronické edice památky v oddělení vývoje jazyka ÚJČ, vznikla kapitola věnovaná především slovotvorbě.

Jedná se o památku vzniklou v 2. pol. 14. stol., dosud jsou známé 4 její opisy; nedokončený rukopis, který zpracováváme, pochází z pol. 15. stol., pochází z KNM a nese signaturu IV E 29, je zapsán na foliích 154v–193v. Latinskou předlohou byl *Processus Luciferi contra Iesum sepsaný* k roku 1382 kanovníkem a pozdějším biskupem Jakubem z Teramu (cca 1349 – 1411), který na univerzitě v Padově získal právnické vzdělání. Beliál vznikl v době, kdy byl bánský spor ve velké oblibě, od 11. století byla disputace pokládána za nejdůležitější předmět z celého trivia a spor byl i v literatuře naší provenience pěstován po celé 14. století; konkrétně případě Beliála se jedná o fiktivní spor soudní. V rámci fiktivních soudních sporů se naplňuje hierarchizace vědních oborů, lapidárně vyjádřená výrokem připsaným Petru Damiani (cca 1006 – 1072), *philosophia ancilla theologiae*, přičemž se rozšiřuje záběr ze sedmi svobodných umění také na obor práva. Společně s tzv. Astarotem a parodickým Solernem tvoří trojici od 19. století volně označovanou také jako *pekelné romány*.

Z hlediska obsahu lze shrnout, že soudní spor v Beliálu se odehrává mezi Ježíšem Kristem a Šathanem zastupujícím pekelný sbor, Hospodin spor nejprve svěřuje soudci Šalomounovi, a Šathana při soudním jednání zastupuje Beliál a Ježíše Krista Mojžíš; následující část se soudcem starozákonním Josefem již není v tomto rukopise obsažena. Je popsán průběh 11 stání, které se odehrály v období od Velkého pátku od konce března do druhé půle dubna, s předmluvou a prozaickým úvodem shrnujícím stručně děj Starého zákona. Předmětem soudní pře je vyvedení sv. Otců z předpeklí, ovšem dílo přináší výklad dalších dogmatických otázek, zda je Ježíš skutečný mesiáš, jeho čas narození a smrti atd.

Studie se týká terminologických substantiv, jejichž podíl bývá vedle verb na terminologické složce jazyka největší; a to plnovýznamových, nikoli sousloví. Aspoň za zmínku stojí fakt, že poplatně administrativnímu stylu danému častým uplatněním žánru listu (listu poručného, pohonného, biskupského atd.)

¹ Příspěvek je podpořen grantem GA ČR č. P406/10/1140 *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází)*.

v rámci památky se často uplatňují koordinační spojení termínů, např. 159r *dokonalým súdem a odsúzením odsúdil*, a to i v případě, kde pro to není opora v latinské předlože např. 159r *k držení a k vlastnictví*, v lat. *ad omnem possessionem*. V rukopisném dochování se projevují pravidelné hláskové změny a dochází k rozkolísané podobě zápisu, pro přehled tedy raději vycházíme z podoby termínů k roku 1300.

Termín pojímáme podle Bohuslava Havránka: „Rozumíme jím lexikální jednotku vyznačující se přesným pojmovým zpracováním označované skutečnosti. Přesné vymezení pojmenovávaného pojmu souvisí s jeho začleněností do systému pojmu daného oboru“ (Michálek, 1970, s. 55).

Při určení terminologické základny postupujeme podle studií o právním jazyku Emanuela Michálka (1970, 57n.), který stanovuje několik objektivních kritérií pro jejich určení. Prvním je kritérium doloženosti v adekvátních právních pramenech. Beliál textologicky výrazně souvisí s biblickými a právnickými předlohami: jak píše Mastroberti v shrnující studii k systematickému zkoumání tohoto díla Jakuba z Teramu (Mastroberti, 2012, s. 2), je užito celkem 844 citací a 249 odkazů, téměř ze třetiny na prameny kanonického práva a římského práva. Právní terminologie je obsažena v první rovině soudního sporu, ovšem též v biblických citacích, které použité jako soudní argumenty se rovněž týkají práva, např. Ježíšův soud u Piláta 189r a spor Dátana a Abírama s Mojžíšem 169r. Při stanovení termínologické platnosti substantiv pomáhaly doklady z další právnické literatury obsažené ve staročeských slovnících (viz seznam literatury).

Mimojazyková odbočka: Lze zmínit alespoň několik reálií soudního procesu. Soudu se kromě soudce účastní dvacet čtyř starších; kladené námitky jsou chápány a konstituovány jako obranné prostředky, které mohou zbavit povinosti dát přímou odpověď; formální důkazní prostředky jsou nahrazeny důkazy, konkrétně listinami, úředním svědectvím a ústním nebo písemným svědectvím svědků. (Markov, 1967, s. 257) Jedná se o změny oproti nejstaršímu stavu, průběh soudního jednání odpovídá tedy skutečnému dobovému stavu soudnictví.

Druhým Michálkovým kritériem je kritérium minimálního kontextu: jde o takové doklady terminologických pojmenování, v nichž přímo minimální kontext zařazuje do struktury současných nebo hierarchicky uspořádaných pojmu, např. 166v *právo praví*: *My nižádného súdu vydati nemôžem, jedno na přemoženého (in convictum) neb dobrovolně seznalého (sponte confessum);* 164r *ku obětovanie žaloby a ku přijetí a k dalšiemu vedení;* 164v *osvědčuiť o nákladiech, škodách i příslušnostech.*

Třetí je kritérium frekvenční; např. pět krát ve stejném významu je doloženo *rozdelenie* ve významu ‚kapitola‘; ovšem i substantiva s omezeným výskytem mohou mít terminologickou platnost, např. jednou doložené substantivum *seznavatel*. Zde je možné se opřít o následující čtvrté kritérium, které se týká systémových vztahů zkoumaného pojmenování k výrazům formálně i význa-

mově příbuzným: motivující verbum *sezнати* sě s významem „přiznat se“ má terminologickou platnost, stejně jako další doložené odvozeniny *seznanie*, *seznalý*. Obdobně se považuje za termín substantivum *lípežník* odvozené sufixem *-ník* od základového substantiva *lípež*; rovněž u posunu významu je zachována terminologická platnost, např. u substantiva *súd*, které se zde vyskytuje ve dvou významech ‚soud‘, ‚rozsudek‘.

Stanovení terminologické platnosti je přesto obtížné, např. u synonym *hádanie*, *svár*, *sváda*, *pře*, *svár* označujeme jako termíny poslední dva, termín *dědičstvie* termímem je, substantivum *čakánie* nikoli, protože se vyskytne ve významu ‚naděje‘. Na základě zmíněných kritérií bylo nalezeno na 200 terminologických substantiv, jejichž přehled je možné sledovat později v rámci přehledu slovotvorných postupů. Substantiva lze rozlišit na sémantické skupiny podle Michálka, který rozlišuje na pět skupin: převažující zastoupení má procesní právo, dále názvy deliktů a sankcí, veřejné vztahy a právní prameny, dále majetkové a finanční termíny a konečně osoby ve vztahu k právu procesnímu, veřejnému, popř. trestnímu. Shledáváme zde další postatný okruh církevního práva, např. *hřiech*, *blud*, *klatba*, *biskupstvie*, *konzistor*, *prokletie* jejichž terminologickou platnost dokládá také Slovník církevního práva (Treter – Horák, 2011). Právní termíny tu vždy slouží k přímému označení příslušných juristických pojmu a skutečností bez dalších stylistických funkcí, plní zde tedy základní funkci pojmenovávací, na rozdíl od charakterizační a dramatické funkce, kterou shledává E. Michálek např. v anonymní staročeské skladbě Tkadleček (Michálek, 1970, s. 39).

Opisovačské chyby v rkp. BelA se projevují spíše ojediněle: substantivum *bermil*, ojediněle utvořené kompozitum, které vzniklo pro opisovačovu neznalost terminologického *berníka* s významem ‚výběrčího daní‘, již interpretoval autor příslušného hesla Milada Homolková v Elektronickém slovníku staré češtiny. Změnou slovosledu opisovač ze správného *sepřenie*, s významem ‚počáteční fáze soudního sporu‘, vzniklo omylem substantivum *přenie*. Mechanickým opisem z hůře čitelné předlohy vzniklo z kontextu *pře o drženie* mylné *pře ustúpenie*, patrný nesrozumitelný úsek předlohy pak dokládají další nutné emendace na stejném foliu, dále to potvrzují dochované paralelní opisy a znění latinské předlohy (Jacobus, 1533) 164r: *ad possessorium*.

Termíny lze dále rozlišit (Michálek, 1970, s. 56) na termíny vlastní v užším smyslu, jednoznačná slova se užívá v jednom oboru a která v základě podržují svůj odborný význam, i vyskytnou-li se v řeči o oboru jiném nebo v běžném jazyce: *póhon*, *poručenstvie*, *poručník*, *sepřenie*, *žalář*, *žaloba*, *žalobce* a převažují termíny automatizované.

Slovotvorné postupy se popisují podle pojetí D. Šlosara (1986) a M. Dokulila (1967), hovoříme-li o produktivnosti slovotvorných typů, pak s vědomím, že kvantitativní zastoupení jednotlivých typů je ve skutečnosti sumou jejich historických produktivit (Šlosar, s. 252). Je přítomno několik přejímek z cizího jazyka: z latiny: *akta*, *konsistor*, z italštiny *biřic*, z němčiny *šnóra* a příliš se

neuplatňuje slovotvorný postup skládání: *zlosyn*, *zloděj*. Je zde počet termínů vzniklých posunem významu, tedy neodvozených, kam řadíme substantiva *čas*, *svár*, *věc*, *kus*, *strana*, *dvór*; *knieha*, *moc*, *smrt*, *list*, *lest*, *řeč*, *zákon* a vyskytuje se počet substantivizovaných adjektiv *obtiežený*, *nestalý*, *oblúpený*, *pohnaný*, *přemožený*, *přidružné*, *seznalý*, *utištěný*, v pl. *hřiešní*, *vězeň*, *právo*.

Protože u jmén činitelských a konatelských mohou být přítomné oba příznamy, bude o nich pojednáno najednou. Nejpočetněji je zastoupen v té době velmi produktivní je sufix *-ník*: příčemž *řečník*, je tvořen od jména a další *přestupník*, *poručník*, *cuzoložník*, *lúpežník*, *vražedník* mají motivující jméno i sloveso. Sufix *-ar* je zastoupen dvěma výskyty: *písář*, *vlastař*. Druhý nejpočetnější sufix činitelských jmen *-tel* má početné zastoupení: *pachatel*, *seznavatel*, *ustavitel*, *zkazitel*, *panovatel*, *věřitel*. Své zastoupení mají činitelské suffixy *-cě/-ic* *súdcě*, *žalobce*, *vývodcě*, *dědic*. Sufix *-ac* je doložen pouze jednou a označuje intelektuální děj: *posluchač*, dále je jednou zastoupen sufix *-ún*: *běhún*.

Jména dějová, s motivujícím slovním druhem verba a vesměs vyjadřující abstrakta, mají nejčastější zastoupení. Rovněž v důsledku přítomnosti více významů jako prostředek a výsledek činnosti, jak říká M. Dokulil (1967, s. 569) o nich pojednáváme souhrnně. Výraznou početní převahu má sufix *-nie*: *dánie*, *darovanie*, *dobyvanie*, *doličenie*, *domňenie*, *dovedenie*, *drženie*, *hádanie*, *hanenie*, *hrešenie*, *kázanie*, *ličenie*, *mučenie*, *naučenie*, *navrácenie*, *nepoznánie*, *nestanie*, *neznánie*, *obětovanie*, *obtieženie*, *osvědčenie*, *otázanie*, *otevřenie*, *otsúzenie*, *otvoláanie*, *panovanie*, *podáanie*, *podepsanie*, *pójčenie*, *pokládanie*, *polehčenie*, *položenie*, *povolenie*, *poznánie*, *pravenie*, *prodlenie*, *prohřešenie*, *provinenie*, *přestúpenie*, *přikázanie*, *rozdelenie*, *rozeznánie*, *sepřenie*, *seznánie*, *slyšenie*, *stánie*, *súženie*, *svědčenie*, *tázanie*, *ustavenie*, *vládanie*, *vysvobozenie*, *vývedenie*, *vyznánie*, *zbavenie*, *zlořečenie*, *zřiezenie*; sufix *-tie* s komplementární distribucí je zastoupen třikrát: *prijatie*, *dobytie*, *prokletie*. Velmi početnou skupinu tvoří jména se sufixem 0: *pře*, *sbor*, *běh*, *hřiech*, *vývod*, *dóvod*, *nález*, *výklad*, *úraz*, *potaz*, *rok*, *odpověď*, *okov*, *přiepis*, *spis*, *póhon*, *úřad*, *náklad*, *slib*. Velmi produktivní je také sufix *-a*: *přicina*, *poprava*, *rada*, *vada*, *vina*, *zpuosoba*, *překaza*, *výmluva*, *pomsta*, *otpora*, *obrana*, *přísaha*, *úmluva*, *smlúva*; řadí se sem též substantiva *škoda*, *vražda*, *křivda*, o kterých platí podle M. Dokulila (1967, s. 619), že zpočátku dějový význam neměla, ale stala se základem slovesa, kterým se vyjádřil děj nějak souvisící s významem substantiva, a pak se vlivem svého slovesného derivátu naplnila dějovým obsahem. Početný je také sufix *-ek*: *nedostatek*, *otsudek*, *počátek*, *skutek*, *účinek*, *úžitek* a *-ba*: *prosba*, *kletba*, *žaloba*, *vazba*. Řídce se vyskytují suffixy *-ej*: *obyčej*, sufix *-ka*: *otázka*, *tuočka*, sufix *-ina*: *dědina* a vesměs neproduktivní sufix *-ež*: *lúpež*.

Jména nositelů vlastnosti jsou tvořena jediným, v té době značně produktivním sufixem *-ik*: *násilník*, *příbužník*, *protivník*, utvořené z druhotného adjektiva, jehož základem bylo přísloveč.

Jména vlastnosti vyjadřující abstrakta mají jako nejproduktivnější sufix *-stvie*: *cuzoložstvie*, *vlastařstvie*, *dědičstvie*, *svědečstvie*, *poručstvie*, *královstvie*, *pan-*

stvie, kupečstvie, přičemž někdy se jedná o užití složeného sufixu *-enstvie*: *poručenstvie, zlořečenstvie*, protože bylo slovo utvořeno od adjektiva na *-ný*. Produktivní je též sufix *-ost*: *milost, přídružnost, rovnost, spravedlnost, příslušnost, zvláštnost, počestnost*. Řídce, poplatně současnemu stavu, je zastoupen sufix *-ota*: *křivota*.

Jméno místní se v pojmech vyskytne jednou se sufixem *-ář*: *želář*. Jména okolností jsou jako termíny použity třikrát: *příročie, násilé, bezprávie*. Jednou se vyskytne přechýlené jméno se sufixem *-icě*: *vražedlnicě* a dále tři formální deminutiva zakončená sufixy *-ek*: *listek, článek; -icě*: *stolicě*.

Souhrnně lze říci, že sufixy si konkurují u dějových jmen; *0, -nie*: *hřiech* 68 výskytu – *hřešenie* 2 výskyty, *vývod* 2 – *vyvedenie* 5; *dôvod* 15 – *dovedenie* 1, dále sufixy *-ek, -nie*: *otsudek* 58 – *otsúzenie* 11, sufixy *-ka, -nie*: *otázanie – otázka*, sufixy *-a, -nie*: *otpora* 20 – *oteprenie* 1; sufixy *(en)stvie, -nie*: *zlořečenie* 2 – *zlořečenstvie* 3, *vládanie* 6 – *vladařstvie* 9, *svědčenie* 5 – *svědečstvie* 15, *panovanie* 4 – *panstvie* 20 (překlad 193r *vaše panstvie* za lat. *vestra dominatio* 71r, tedy oslovení, započítán není). Dějové jméno se sufixem *-nie* konkuruje i neodvozenému: *súzenie – súd*. Jedná se zde o velmi produktivní sufix *-nie*, který vytváří méně početné varianty, a dále dějová jména tvořená pomocí jiných sufixů. Dále se uplatňují běžné varianty *-stvie, -enstvie*: *poručenstvie – poručstvie*.

Dále se vyskytuji ojedinělé varianty, konkuruje si činitelské jméno *seznavatel* a zpodstatnělé adj. *seznalý*; konatelské jméno *hřešník* a substantivizované adjektivum v plurálu *hřešní*. Termíny *dobytie – dobývanie* se liší ve vidu motivujícího slovesa, stejný význam nesou dvě dějová jména, z nichž *dánie* je odvozeno od *dáti* a *darovanie* od *darovati* vzniklého původně ze substantiva. Stejný význam má jméno vlastnosti *dědina* a jméno výsledku činnosti *dědičstvie, rovněž termíny křivda – křivota*, z nichž první dějové jméno je tvořeno sufixem *-da* a jméno vlastnosti sufixem *-ota*. Neodvozenému termínu *list* má variantu formálního deminutiva *listek*. Stejně se vyskytuje i *lúpežník – zloděj*, které nesou stejný význam atd.

Např. v těchto dokladech není patrný významový rozdíl 191v: *o panství okršľka zemského* a 170v *panovanie tohoto světa*, 190v; 170r *se radoval nad dědinami domu israhelského* 188r *dědictvie mé israhelské*; 164v *listek žalobný* a 159v *list žalobný*.

Rada termínů je tvořena ze stejného slovního základu, projevuje se tedy tendence vyjadřovat pojmové souvislosti prostřednickým motivačním příznaků (Michálek, 1970, s. 60): *lúpež, lípežník, oblúpený; vražda, vražedlnicě, vražedník; hřešenie, prohřešenie, hřiech, hřešní, hřešník; seznalý, seznavatel, seznánie; pohnaný, póhon; násilé, násilník; nestalý, nestání*. Do dnešní doby se terminologie ještě posunula, např. došlo k vyrovnaní významu termínů *žaloba* a *póhon*, což dokazuje synonymní užívání a označení totožné žaloby na f. 169r – *póhonom* synonymně s *položením žalobnými*, dále specifikací významu subst. *lúpežník* v kontextu Beliála použitý jednou stejně jako termín *zloděj*, obojí ve významu „zloděje“.

Shrnutí je následovné: až na výjimky nemají terminologická substantiva základ v cizím jazyce. Výrazně se uplatňuje substantivace adjektiv a odvozování ze substantiv a sloves, projevuje se tedy sklon k jmennému vyjadřování. Produktivita sufixů u slovotvorného procesu odvozování užitých při tvorbě právních a administrativně právních termínů odpovídá dobovému stavu popisovanému v užité Šlosarově studii slovotvorby. Tvoří se velké množství abstrakt, což odpovídá charakteru právní terminologie. Slovotvorné postupy si konkuruje zvláště v tvorbě jmen dějových, zvláště produktivní je sufix *-nie*, který vytváří mnohdy i méně početné varianty i tvorbě dějových jmen pomocí jiných sufiků. Řada termínů je tvorena ze stejného slovního základu, projevuje se tedy tendence vyjadřovat pojmové souvislosti prostřednickým motivačním příznakům. Slovotvorné tendenze tedy přiblížují terminologii současnemu stavu, ovšem terminologických synonym se ještě určitý počet vyskytuje.

LITERATURA

- BelA, rkp. Praha, KNM IV E 29, fotokopie uložené v oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i.
- BelB, rkp. Praha, KNM III E 44, fotokopie uložené v oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i.
- GEBAUER, Jan: Slovník staročeský (a – netbanlivost). 2., nezměn. vyd., (V Academii 1.). Praha: Academia 1970. 2 sv. Dostupné z WWW: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.
- JACOBUS de Teramo: Liber Belial de consolatione peccatorum noviter impressus, Io. Anto. de Nicolinis 1533. 166f.
- LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav: Historická mluvnice češtiny. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1986. 423 s.
- MARKOV, Josef: Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení 12. – 17. století. 1. vyd. Praha: Academia 1967. 336 s.
- MASTROBERTI, Francesco: The Liber Belial: an European work between law and theology. Introductory notes for an ongoing research project. Historia et ius. rivista di storia giuridica dell’età medievale e moderna 1/2012, paper 12. Dostupné z WWW: www.historiaeius.eu.
- MICHÁLEK, Emanuel: Český právní jazyk údobí předhusitského a doby Husovy. Praha: Academia 1970. 72 [1] s.
- Staročeský slovník (na – pří, sešity 1 – 26). 1. vyd. Praha: Academia 1968 – 2008. Dostupné z WWW: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.
- TRETERA, Rajmund Jiří – HORÁK, Záboj: Slovník církevního práva. Vyd. 1. Praha: Grada 2011. 147 s.
- Tvorbění slov v češtině. 2. [díl]. Odvozování podstatných jmen. Eds. F. Daneš – M. Dokulil – J. Kuchař. 1. vyd. Praha: Academia 1967. 779 [1] s.
- VAJDLOVÁ, Miloslava a kol.: Elektronický slovník staré češtiny. Dostupné z WWW: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

***Zeleniti, zeleněti, zelenati se.
K vývoji deadjektivních sloves
odvozených od českých názvů barev***

Katerina Heřmanská

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český,
Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

Slovotvorba nabízí velké množství zajímavých témat a problémů, a to jak z pohledu synchronního, tak diachronního. Miloš Dokulil se v jednom ze svých článků zabýval specifickou skupinou českých deadjektivních sloves, a to slovesy odvozenými od názvů barev, jejich systémem, strukturou a vztahy v současné češtině. Ve svém článku se na tuto zajímavou slovesnou problematiku zaměřím z hlediska diachronního a pokusím se vysledovat, zda došlo k výrazným změnám v tomto systému oproti současnému stavu.

Pro náhled do této problematiky a primární popis situace jsem oproti Dokulilovi¹ jako motivující adjektiva zvolila pouze názvy základních barev kromě bílé a černé², a zkoumala jejich produktivitu, vztahy jejich odvozenin mezi sebou i k motivujícímu slovu. Pro výzkum doby starší jsem využívala především Slovník staročeský Jana Gebauera, Staročeský slovník a Elektronický slovník staré češtiny pokud se hledané slovo objevilo jen v hesláři nebo Malém staročeském slovníku (všechny tyto slovníky jsou k disposici v rámci aplikace Vokabuláře webového), bylo bráno v potaz jen okrajově, obraz situace střední čeština přinesla Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny, dokončená loňského roku na Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV. Pro srovnání se současnou češtinou jsem využila částečně materiálu z Dokulilova článku a pro kontrolu Slovník spisovného jazyka českého (dále SSJČ).

Obecně můžeme říct, že celá skupina slovesných odvozenin od adjektiv tvoří poměrně málo rozmanitý systém. Při bližším pohledu zjišťujeme, že u většiny jde vlastně o „jednoslovnu zkratku za skladebnou dvojici“ (Dokulil, s. 1), při níž převažuje model spojení slovesa s příslušným adjektivem, figurujícím jako doplněk nebo přísudkové jméno, ve třech typech, 1) *být nějaký / jevit se nějakým*, 2) *stát se nějakým*, 3) *činit něco nějakým*. Systém je do značné míry omezený i co se týká časování, budeme-li uvažovat pouze dokonavá slovesa, pak spadají do čtyř infinitivních tříd: třetí (uměti), čtvrté (prositi) a páté (dělati), u některých pak druhé (tisknouti). Slovesa jsou navzájem vázána vztahy kmenoslovních kategorií horizontálně, tedy v rámci jednoho kořene (slepý : slepec

---

¹ M. Dokulil pracoval jak se základními barvami, tak jejich odstíny.

² Barvy „bílá“ a „černá“ jsem vynechala záměrně kvůli množství přenesených významů.

: oslepnoti : oslepit), a vertikálně, tedy v rámci jednoho kmenotvorného sufíku (oslepnoti : ohluchnoti : ochromnouti) ... (Němec, s. 84) V návaznosti tuto teorii kmenoslovních oposic jsem jako třídící mechanismus vymezila triádou navzájem opositních kategorií: 1) stav (být nějaký), 2) intransitivní děj (stát se nějakým), 3) transitivní děj (činit něco nějakým) (srov. Dokulil, 1986, s. 2). Pro větší přehlednost jsem nepracovala se sekundárními imperfektivy, protože tvoření sekundárních imperfektiv podmiňuje existence fundujících perfektiv, zvláště prefigovaných.

Slovesné odvozeniny od červené barvy zcela naplňují vymezenou triádu dějů a stavu. Nejjednodušší schéma tvorí pro transitivní slovesa, pro něž se v době střední vyčleňuje sufix čtvrté infinitivní třídy *-i*, setrvávající do současné doby. */Jeho krev očrvenila jest líce jeho...* (Orloj). Ve staré češtině v této činnostní skupině ještě objevuje v ojedinělém dokladu sloveso *zčrveněti* s koncovkou třetí infinitivní třídy, avšak tendence k převládání deklinace čtvrté třídy jasně vyplývá z frekvence i produktivity. Pro vyjádření stavu se už ve staré češtině ustálily neprefigovaná reflexiva s kmenotvornými sufixy páte /... tiem hlízu flastruj, zvláště miesto to, které nejvíce červenalo by se ... (ČerHerb)/ nebo třetí infinitivní třídy /... co sě tak červená jako róže... (HusPost)/. Zvratnost se prosazuje i u intransitivních sloves, a to hlavně jako prefigovaná reflexiva /...bude jasno, neb nebe sě začervenalo... (BiblDrážď)/, diskutabilní je pak interpretace neprefigovaných doklad: ...*kamenie ... jeho krví se červenáše* ... (PassKal), který lze interpretovat jako ‚kamení se barvilo jeho krví‘, ale také ‚kamení bylo červené od jeho krve‘. U sufixů intransitiv stejně jako u stavů se ve staré češtině projevuje slabá konkurence sufixů páte a třetí infinitivní třídy *-a* a *-e*, už v této době však prvního sufixu začíná převažovat a ve střední češtině už jednoznačně převažuje (ve stč. je to 17 ku 5 dokladům, se střč. pak 36 ku 3). Z prefixů se prosazuje v nejvíce příkladech *z-*, *za-*, v jednotlivých příkladech pak *po-*, *při-*, *o-*. V současném stavu se ustálila oposice červenati, tedy sloves páte infinitivní třídy pro intransitivní děje, a červeniti, čtvrté třídy sloves transitivních, stav je nadále vyjadřován neprefigovanými reflexivy.

Významové spektrum se u odvozenin jednotlivých barev liší. Stavová a intransitivní slovesa motivovaná barvou červenou se nejčastěji vztahují k přirodním jevům /... *Dnes bude nečas, nebo se červená zasmušile nebe ...* (BiblKral)/, k fyziologickým procesům jak negativní, vážící se k ranám a krvi /... *z toho zranění rány zůstaly, jež se neustále červenaly ...* (MichnMar)/, tak pozitivní, jako výraz cudnosti /...*abyste, kdež potřeba jest, příkladem této Růže se začervenaly a zarděly* ... (KlekSem)/ či zdraví /... *milý děti požehnej též Pán Bůh, aby se dle contence rodičů milejch jako růžička červenaly...* (HolicKor), ke kuchařství /*ponechej toho (krupice), až pospodu i po vrchu počervená ...* (ZíbrtKuch)/ a trantisiva pak k barvířství /... *jako všecku barvu bílou, vůbec a veřejně milou, černí, zelení, červení, v žlutou i modrou ji mění ...* (SatStav)

Staročeský stav			Středněčeský stav		
Stav	Intransitivní děj	Transitivní děj	Stav	Intransitivní děj	Transitivní děj
Črvenati sě	Črvenati	Črveniti	Červenati se	Červenati	Červeniti
	Zčrvenati	Očrveniti		Počervenati	Načervenati ³
	Začervenati sě	Zčrveniti		Zčervenati	Očerveniti
	Črvenati sě				Zčerveniti
				Přičervenati se	
Črveněti sě	Črveněti	Zčrveněti		Začervenati se	
	Črveněti sě ⁴			Zčervenati se	
			Červeněti se	Začerveněti se	

SSJČ: ČERVENATI, ROZČERVENATI, ZAČERVENATI SE, ZČERVENATI / ČERVENITI, NAČERVENITI, POČERVENITI, PŘÍČERVENITI, ZAČERVENITI

Odvozeniny modré barvy jsou značně omezená ve svém systému a zároveň omezená ve spojitelnosti. Ve střední češtině počet dokladů by omezenost dokladů vysvětlovala absence jednoho z dílů Rosova Slovníku, avšak už v době staročeské není jejich počet závratný. Důvodů může být vícero, může poukazovat na případnou cenu barviva, určitou nepřirozenost modré barvy, její nepříliš častý výskyt v přírodě nebo i tabuisaci (srov. ruské sinyj – temná modrá, s předechem mysteriosnosti a tajemna). Všechny slovesné odvozeniny (*modřiti* a *modrati* sě je bohužel zaznamenáno bez dokladu) můžeme zařadit pod intransitivní děje páté infinitivní třídy⁵, popisující tělesný proces po bití, mučení / ... *modrou mi barvu dejte, tvář Páně zmodrala, nevinným udeřením, krvi se zalila* ... (KancKon)/ nebo smrti., /... ten ihned, jsa uštknut, počal modřeti a sinati ... (MattHerbHáj), někdy se také objevuje spojení s barvou sinou. V současné češtině se počet prefigovaných odvozenin zvýšil, oposice platí jako u odvozenin od *červené*, tedy sufix čtvrté infinitivní třídy *-i-* pro transitiva, sufix páté infinitivní třídy *-a-* pro intransitiva.

³ Pouze v Rosově slovníku.

⁴ Zaznamenáno pouze v hesláři Staročeského slovníku bez zpracování a dokladu.

⁵ Výjimkou je ojedinělý výskyt slovesa *modřeti*.

Staročeský stav			Středněčeský stav		
Stav	Intransitivní proces / změna	Transitivní proces / změna	Stav	Intransitivní proces / změna	Transitivní proces / změna
Modrati sě	Modrati	Modřiti		Modrati	
	Zmodrati			Zamodrati	
	Podmodrati sě			Zmodrati	
				Modřeti	

SSJČ: MODRATI, PROMODRATI, ROZMODRATI SE, ZAMODRATI, ZMODRATI/ MODŘITI, NAMODŘITI, POMODŘITI, PROMODŘITI, ZAMODŘITI, ZMODŘITI

Slovesné deriváty zelené barvy se již od staré češtiny objevují ve všech třech kategoriích. U transitivních sloves jsou zcela jednoznačně spojena se sufixem *-i*, tedy slovesa čtvrté infinitivní třídy, prefixace se zde omezuje na předponu *o-* v obou obdobích⁶ /spieše by sě muoh minutý čas...vrátili a vše zvadlé kvietie ozeleniti (Orloj); bánē nad ní trojím plechem pobita a ozeleněna byla (MecPam). Pro vyjádření stavu plně fungují neprefigovaný tvar zvratného slovesa třetí nebo čtvrté infinitivní třídy /... Kriste, jenž strom spravedlnosti, dejž, at' jsme tvé ratolesti, pomoz, at' se zelenáme... (KonKáz,)/; naopak prefigované reflexivní tvary v obou obdobích spadají do intransitivních dějů /tu máme seděti okolo stolu Páně a rozelenati se zeleností naděje ... (NitschPost)/. Pro intransitivní děje je opět charakteristické souběžné fungování sufiksu třetí a páté infinitivní třídy, ve staré čeština pak ojediněle i sufixu čtvrté třídy. Obraz prefixace ve střední češtině nám opět zkresluje Rosa, bez něj se pak prefixy zužují na *o-*, *roz-* a *za-*, ve staré češtině se omezuje pak navíc *o-*, *u-*, *za-*. V nové češtině objevuje opět již zmíněná oposice intransitiva páté infinitivní třídy versus transitiva čtvrté infinitivní třídy.

Sémanticky se slovesa nejčastěji pojí s jarními přírodními procesy, tedy pučení, rašení. /Rozzelenal se tu strom a na vrchu se rozkošně rozvíjejí lístečky jeho... (BlahGram)/, popřípadě metaforicky přenesenými vyjádřeními z postil a biblických textů s týmž významem /tu máme seděti okolo stolu Páně a rozelenati se zeleností naděje ... (NitschPost)/. Transitivní slovesa odkazují na konkrétní činnosti a práce s barvivem, tedy hlavně barvířstvím /... jako všecku

⁶ Ostatní prefogované tvary jsou doloženy pouze v Rosově slovníku, jakožto odvozeniny od základového slova *zeleniti* nebo *zelenati*, nejsou však k nim žádné doklady, nemůžeme tedy si být jisti tím, zda nejdé jen o prosté odvozování autorovo.

barvu bílou, vůbec a veřejně milou, černí, zelení, červení, v žlutou i modrou ji mění ... (SatStav)/.

Staročeský stav			Středněčeský stav		
Stav	Intransitivní proces / změna	Transitivní proces / změna	Stav	Intransitivní proces / změna	Transitivní proces / změna
Zelenati se	Zelenati	Ozeleniti	Zelenati se	Zelenati	Zeleniti
	Obzelenati			Ozelenati	Dozeleniti
	Uzelenati			Zazelenati	Ozeleniti
				Dozelenati se	Pozeleniti
	Zazelenati se			Pozelenati se	Přezeleniti
				Rozzelenati se	Přizeleniti
				Uzelenati se	Zazeleniti
				Zazelenati se	Ozeleniti se
Zeleněti se	Zeleněti		Zeleněti se	Zeleněti	Rozzeleniti se
	Ozeleněti			Dozeleněti	Zazelentiti se
	Zzeleněti			Ozeleněti	
				Zzeleněti	
	Zazeleniti se				
	Zeleniti				
SSJČ: ZELENATI, PROZELENATI, ZAZELENATI SE, ZEZELENATI/ZELENITI, NAZELENITI, OZELENITI, ZAZELENITI					

Podobně jako slovesné odvozeniny od *zelené*, tak i slovesa motivovaná žlutou barvou jsou velmi rozhojněna. Transitivní děje jsou v tomto případě jednoznačně vymezené, formálně se omezují na sufix čtvrté infinitivní třídy *-i-*, /... kaši rejžovou ožlutiti bylo medem (WinterKuch), ... dělej na ně jichu z čisté smetany sladké, čistě otopené a ožlut' řafránem... (KuchSev)/. Intransitivní děje jsou zde utvářeny sufiksy druhé, třetí i páté infinitivní třídy /svrchu požlutne a vnitř bielý zůstává... (ČerHerb); ... jeho tvář ožlutěla... (WintrObrRak); ... zralý ječmen jest, když zažlutá... (VelDict)/. Z frekvence v dokladech a produktivity však jasně vyplývá, že sufiks *-nou-* převládl již ve staré češtině nad kon-

kurenčními. Ve střední češtině pak stav slabě ovlivňuje hlásková změna v kořeni a konkurence staršího *-žlut-* s mladším *-žlout-*, což však nemá větší vliv na příslušnost k infinitivní třídě. Stavové slovesa nebylo v databasích nalezeno. Současný stav množství sloves omezil na odvozeniny náležející do druhé třídy pro intransitiva a slovesa ze čtvrté třídy pro transitiva.

Většina „žlutých“ sloves však se pojí k přírodním procesům zrání: ...*masitost toho ovotce před dozráním jest zelená a trpká, když pak dozraje, zžlutne a zsládne...* (MattHerbHáj), případně stárnutí lidského těla: ...*lícce opět jako vosk žlutnou a jako žába zelenají...* (DamPost). Výjimečný význam pak najde me u Nitsche v jeho Postile, kdy píše, že ...*hvězdy na nebi rozžluteli se ...* (NitschPost). Z počátku jsem předpokládala konkurenci s odvozeninami od adjektiva „zlatý“, ale ta se mi při výzkumu nepotvrdila, ba naopak deadjektivní slovesa s kořenem *zlat-* se vyskytují jen jako transitiva.

Staročeský stav			Středněčeský stav		
Stav	Intransitivní děj	Transitivní děj	Stav	Intransitivní děj	Transitivní děj
Žlúttnuti	Žlutiti		Žlutnouti / žloutnouti	Žlutiti	
Zžlúttnuti	Užlutiti		Dožlutnouti	Ožlutiti	
			Nažlutnouti / nažloutnouti	Prožlutiti	
			Požlutnouti		
Žlutěti			Prožlutnouti / prožloutnouti		
Zžlutěti			Rozžlutnouti		
			Užlutnouti		
Zžlutnuti			Zažlutnouti		
			Zžlutnouti		
			Zažlutati / zažloutati		
			Požlutati		
			Ožlutěti		
SSJČ: ŽLOUTNOUTI, ZEŽLOUTNOUTI, /ŽLUTITI, ZAŽLUTITI / ZAŽLUTATI SE					

Po srovnání stavů staročeského a středněčeského, potažmo současným spisovným jazykem, můžeme říct, že tzv. barevná slovesa neprošla závratnými změnami a že současný stav má své základy již ve staré češtině. Z hlediska formálního platí přibližně tento systém. Stavová slovesa se utváří pomocí re-

flektivisace neprefigovaných sloves třetí nebo páté infinitivní třídy, prefigovaná slovesa stejných tříd pak spadají pod intransitivní děje. V každé z těchto kategorií však má reflexivita jiný význam, Zatímco u stavů jde o vyjádření slovního spojení „jeví se barevně“, u intransitiv je to zdůraznění změny stavu na sobě samém, tedy „sám sebe barvím“. (Dokulil, 1986, s. 7) Konkurence sufixální, zapříčiněná hláskovými změnami a přesuny a panující v různé míře u všech tří kategorií, v průběhu staletí vykristalizovala do současného stavu, kdy transitiva jednoznačně preferuje čtvrtou infinitivní třídu (srov. Šlosar, 1981, s. 24), intransitiva a většinu stavových sloves spadají do páté infinitivní třídy, s výjimkou derivátů adjektiva *žlutý*, pro které jsou charakteristické sufixy druhé infinitivní třídy. Produktivita jednotlivých základových motivujících sloves je proměnná v závislosti na jazykové potřebě. Nejčastější slovotvorné prefixy pro odvozování mají význam prosté změny stavu (z- / za-), případně již s dalším příznakem, např. změnu jen na povrchu (na-), změnu kolem dokola (ob-, o-), změnu skrz na skrz (pro-), částečnou změnu (po-). Také můžeme sledovat, jak působí transitivita na výběr předpon pro prostou změnu, transitiva se upřednostňovala prefix o- (ožlutiti, očerveniti, ...), kdežto intransitiva z-/za- (zzlenati, začervenati se). Vliv prefixů na odvozování a příslušnost k daným kategoriím zatím zůstal ponechán stranou.

LITERATURA

- DOKULIL, Miloš: Slovesa odvozená ze jmen přídavných označujících barvy. In: Naše řeč, 1972, roč. 55, č. 2 – 3, s. 131 – 141. Dostupné z WWW: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=5625>.
- NĚMEC, Igor: Vývojové postupy české slovní zásoby. Nakladatelství československé akademie věd 1968. 192 s.
- ŠLOSAR, Dušan: Slovotvorný vývoj českého slovesa. Brno: Univerzita J. E. Purkyně 1981. 161 s.

PRAMENY

- Elektronický slovník staré češtiny. Dostupný z WWW: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.
- Gebauer, Jan: Slovník staročeský: Dostupný z WWW: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.
- Kol. aut.: Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny. Dostupný z WWW: <http://madla.ujc.cas.cz>.
- Kol. aut.: Slovník spisovné češtiny. Dostupný z WWW: <http://ssjc.ujc.cas.cz>.
- Staročeský slovník. Dostupný z WWW: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

Jazyk v bilingválnej česko-slovenskej rodine¹

Anna Holečková

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií, Filozofická fakulta,
Univerzita Karlova, Praha

Záujem o česko-slovenské jazykové vzťahy, ich vzájomné kontakty a vplyvy je medzi jazykovedcami pomerne veľký, napriek tomu sa existujú biele oblasti, ktoré na svoje systematické spracovanie len čakajú. Pozornosť sa zatiaľ sústredila predovšetkým na Slovákov – cudzincov, teda tých Slovákov, ktorí do Českej republiky prichádzajú za prácou alebo na štúdium, zachovávajú si však slovenskú štátну príslušnosť a často aj slovenský jazyk. Z tohto okruhu sú práce, ktoré sa zameriavajú na slovenských študentov v Česku (Marošiová – Gyárfášová – Velšic, 2000; Ivaňová, 2002; Čaněk, 2003). Výskumy aktívneho aj percepčného bilingvizmu podnikli v česko-slovenskom jazykovom priestore napríklad M. Nábělková (2008), I. Lánstyak (2001, 2005), J. Štefánik (2002, 2005) alebo K. Musilová (2000). Menej časté sú výskumy, ktoré sa zaobrajú Slovákm – príslušníkmi menšiny v rámci Českej republiky. Menšinoví Slováci v Česku nevytvárajú enklávy a zároveň sa pomerne rýchlo jazykovo a kultúrne začleňujú do väčšinového spoločenstva. Mira Nábělková o tomto jave píše: „*Na rozdiel povedzme od slovenských enkláv v Maďarsku, Rumunsku či vo Vojvodine žijú Slováci v Českej republike rozptýlene po celom jej území a vo veľkej miere možno počítať s ich jazykovou inkorporovanosťou do českého spoločenstva, čo spravidla predstavuje aktívnu bilingválnosť, ktorá sa uplatňuje situačne/komunikačne podmieneným výberom jazyka – pri komunikácii s Čechmi prevažne používaním češtiny. (...) Ak však vezmeme do úvahy spomínanú výraznú jazykovú začlenenosť menšinových Slovákov do českého spoločenstva, je zrejmé, že táto skupina nositeľov slovenčiny je v česko-slovenskej komunikácii menej „nápadná“ než druhá – Slováci zo Slovenska, ktorí pri komunikácii s Čechmi vo väčšej miere používajú slovenčinu*“ (Nábělková, 2008). Aj toto môže byť dôvod, prečo je veľká časť štúdií zameraná predovšetkým na Slovákov cudzincov. Pomerne neznáme sú aj jazykové procesy, otázky preferencie jazykového kódu, asimilačné a revitalizačné procesy v slovenských alebo česko-slovenských rodinách žijúcich na území Českej republiky. Ojedinelé práce, ktoré sa zaobrajú touto problematikou predstavujú štúdie J. Hoffmannovej a O. Müllerovej (2004) a M. Slobodu (2005). Príspevkom k porozumeniu jazykových procesov v česko-slovenských rodinách je aj táto štúdia.

Ako už bolo povedané, menšinoví Slováci sa pomerne rýchlo jazykovo asimilujú s českým väčšinovým prostredím. Prečo však k asimilácii² dochádza?

¹ Výstup projektu Grantové agentury UK č. 1182213 řešeného na FF UK.

² V publikácii *Mnohojazyčnosť v České republice* sa operuje s pojмami asimilácia a integrácia. V pojme asimilácia je obsiahnutá nielen akceptácia novej kultúry a jazyka,

Česko-slovenské jazykové vzťahy sú výrazne formované štruktúrnou blízkosťou češtiny a slovenčiny, ako aj množstvom jazykových a kultúrnych kontaktov (média, prihraničné styky, dostupnosť krajín). Väčšinu obyvateľov Českej a Slovenskej republiky je preto možné označiť ako percepčných (receptívnych, pasívnych) bilingvistov, teda ľudí rozumejúcich druhému jazyku, avšak bez schopnosti aktívne ho používať. Slovenčina preto nevytvára komunikačnú bariéru, je možné ju využívať aj pri komunikácii mimo rodinu v rozličných situáciách pri jazykovom kontakte s Čechmi. Jazyková nezrozumiteľnosť preto nie je najpodstatnejším asimilačným tlakom. Jazykovú retenciu by mohlo podporovať aj právne zabezpečenie slovenčiny ako menšinového jazyka (Nábělková, 2008). Ide napríklad o možnosť používať slovenčinu na českých vysokých školách a úradoch. Oproti tomu, jazykovú asimiláciu môže podporovať napríklad výskyt „falošných priateľov“ – slov, ktoré sa vyskytujú v obidvoch jazykoch, v každom však majú iný význam, resp. niektorý z významov.³ Ako upozorňuje M. Sloboda (2005), zotrúvanie pri slovenskom jazyku by mohlo byť českým prostredím, ale aj samotnými hovoriacimi chápane ako prejav neústredovosti. Väčšina Slovákov si preto pomerne rýchlo osvojuje základné komunikačné vlastnosti v češtine a hlavne pri verejnej komunikácii (obchody, úrady...) prechádza do českého jazyka.

Naopak, ako silný retenčný prvok môže u mnohých Slovákov fungovať strach z „prechodného štátia“, teda zo štátia učenia sa, prechodu zo slovenčiny do češtiny, pri ktorom často dochádza k miešaniu jazykov.⁴ Výsledný „jazyk“ môže byť negatívne hodnotený českým aj slovenským prostredím, ale aj samým hovoriacim, ktorý si nedostatočnosť svojej jazykovej kompetencie v češtine uvedomuje.

Tamara Ivaňová vo svojej diplomovej práci mapovala (okrem iného) názory českých a aj slovenských čitateľov internetového časopisu na slovenský a český jazyk. Diskutujúci vyjadrovali názory, že čeština je bohatší a štavnatejší jazyk, objavili sa aj názory, že čeština je kultúrnejší jazyk (Ivaňová, 2002, s. 56). Vyšší kultúrny status češtiny, ktorý jej mnohí pripisujú, môže tiež prispievať k jazykovej asimilácii. České prostredie, a teda aj jeho jazyk, pre mnohých stále predstavuje ekonomicky a aj kultúrne vyspelejšiu krajinu. Snaha začleniť sa do tohto prostredia môže predstavovať silný asimilačný tlak.

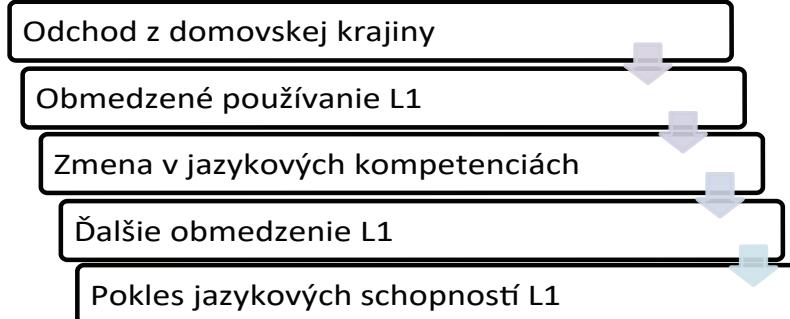
ale zároveň aj strata pôvodnej kultúry jazyka. Ide o absolútne splnutie s väčšinovou spoločnosťou. Integrácia oproti tomu znamená, že jednotlivec si do istej miery osvojil novú kultúru a jazyk, ale zároveň si aj pôvodnú kultúru a jazyk zachováva. Jazyková asimilácia predstavuje krajnú formu integrácie (Nekvapil – Sloboda – Wagner, 2009, s. 47).

³ Na prirozenú neúplnosť ovládania jazykov pri česko-slovenskom bilingvizme a komunikačný šum, ktorý môže viest k neporozumeniam a nedorozumeniam, adaptovala V. Budovičová termín E. Haugena semikomunikácia (o semikomunikácii pozri napr. Sloboda, 2004).

⁴ O miešaní jazykov a tzv. „českoslovenčine“ píše M. Nábělková (2008, s. 113 – 128).

Súčasťou jazykovej asimilácie môže byť aj atrícia⁵, teda pokles jazykovej kompetencie v danom jazyku. Keďže je asimilácia jazykové a kultúrne splynutie s novým (iným) jazykom a kultúrou, zahrnuje aj atríciu pôvodného jazyka. Asimiláciu je možné rozložiť do dvoch procesov, atrícia pôvodného jazyka a získanie nového jazyka. Mojou hypotézou je, že väčšina Slovákov žijúcich v Česku sa do nového prostredia integruje, pričom pri druhej generácii českých Slovákov je neraz možné hovoriť aj o jazykovej a kultúrnej asimilácii.

Podstatným vplyvom, ktorý formuje jazykový výber jednotlivca, je jazykové pôsobenie prostredia. Jednotlivec prestáva byť súčasťou pôvodnej spoločnosti (často aj milé oslovenia ako napríklad „Ty náš Pražák“, ktorými je Slovák žijúci v českom prostredí Slovákm zo Slovenska častovaný, dávajú najavo, že jedinec už nie je vnímaný ako súčasť spoločenstva) a bez osvojenia si väčšinovo jazyka sa nemôže stať plnohodnotným členom nového spoločenstva. Dá sa preto predpokladať, že príchod do nového spoločenstva sa spája s nárastom používania L2 a s obmedzením používania L1, ktoré môže viesť až k poklesu jazykových schopností L1. Jazykové procesy, ktoré môžu nasledovať po odchode z domovskej krajiny, zachytáva nasledujúci graf:

Asimiláciu a retenciu jazyka v slovenských enklávach a diasporach sa zaoberal aj Miroslav Dudok. Asimilačné a retenčné procesy sú podľa neho prirodzené jazykové procesy (pokiaľ do nich cielene nezasahujú politické, spoločenské alebo iné subjekty), ktoré treba chápať ako veľmi dynamické (Dudok, 2004, s. 35). V súvislosti s asimilačnými a retenčnými procesmi používa pojem pulzačné vektory: „Klasické vektory enklávnej slovenčiny, akými sú rodina, školská, cirkevná, kultúrna organizovanosť, sú svojim charakterom pulzačné vektory“ (Dudok, 2004, s. 35). „Tieto vektory nemožno hodnotiť ako nemenné a ustrnulé kategórie, ale ako pulzačné vektory enklávnej slovenčiny, ktoré sa v rôznom čase a priestore aktivizujú alebo dočasne zamrú, hibernizujú sa“ (Dudok, 2004, s. 39). Pri sledovaní jazykového správania členov jazykové-

⁵ O atríciu pozri Schmid, 2011.

ho spoločenstva v diaspóre (za akých možno považovať Slovákov v Česku) je dôležité sledovať jeho vývin v súvislosti s premenlivosťou „pulzačných vektorov“, ktoré vzájomný pomer a spôsob využívania jazykov ovplyvňujú. Jazykové správanie jednotlivca nie je ustrnutý jav, ale podlieha zmenám, ktoré môžu do značnej miery súvisieť so zmenou životného prostredia a so zmenami v rámci sociálnych sietí.

Sociálne siete

Vzťah spoločnosti a jazykových procesov jednotlivca je možné sledovať pomocou výskumu sociálnych sietí. Je to metóda, ktorá pomáha vysvetľovať sociálno-interakčné mechanizmy, ktoré v priebehu času umožňujú buď zachovanie, alebo zmenu jazykového kódu. Výskum sociálnych sietí preto predpokladá, že existuje priamy vzťah medzi jazykovým správaním jednotlivca a jeho životným okolím. Zmeny v štruktúre sociálnych sietí každého jednotlivca vplývajú na jazykovú vitalitu. Môžeme predpokladať, že ten, kto má viac kontaktov L1 a využíva ich vo viacerých doménach, si skôr zachová L1 než ten, kto má väčšinu svojich kontaktov z väčšinej spoločnosti.

Koncept sociálnych sietí vzišiel zo sociálnej antropológie, kde sa využíva už od 60. rokov. Do sociolinguistiky ho uviedla L. Milroy (1992), ktorá ho použila ako metodologický koncept pri etnografickom mapovaní robotníckej triedy v Belfaste. Aj keď vo svetovej sociolinguistike je dnes metóda sociálnych sietí bežne používaná, v česko-slovenskom jazykovom priestore sa ešte neudomácnila⁶.

Sociálne siete možno chápať ako nekonečný rad kontaktov (Raschka – Wei – Li, 2002), ktorý treba pre sociolinguistické ciele zakotviť a limitovať. Dôležité je sústrediť sa na rôzne typy kontaktov, ktoré sa využívajú v rôznych situáciách a s rozličným cieľom. M. Hulsen, K. de Bot a B. Weltens (2002) vyčlenili tri základné dimenzie sociálnych sietí: relačné charakteristiky, štrukturálne charakteristiky a časové a geografické charakteristiky. Relačné charakteristiky sa sústredia na podstatu vzťahu, či ide o priateľov, susedov, spolupracovníkov alebo napríklad príbuzných. Zistujú, v akých situáciách jednotlivec kontakt vyhľadáva, či v momentoch, keď očakáva emocionálnu, finančnú alebo informačnú podporu. Zameriavajú sa na intenzitu vzťahu, teda či jednotlivec hodnotí vzťah ako veľmi dôležitý alebo menej dôležitý a menej živý. Na základe týchto parametrov je možné sociálne siete deliť na primárne (pre jednotlivca dôležité) a neprimárne (menej dôležité).⁷ Štrukturálne charakteristiky sa sústredia na veľkosť siete, jej hustotu a multiplexnosť. Pod multiplexnosťou rozumiem to, že jeden kontakt sa využíva vo viacerých situáciách. Dá sa predpokladať, že osoba, u ktorej jednotlivec hľadá emocionálnu útechu, príde si k nej po

⁶ Metódu sociálnych sietí využili pre výskum poľskej komunity v Prahe K. Bořbot a M. Kroupová. Príbuzný pojem „idiolektálne siete“ využíva M. Sloboda (2004).

⁷ Pozri napríklad W. Li (1994) alebo S. Stoessel (2002).

radu v pracovných záležitostach a vyhľadá jej pomoc vo finančnej tiesni, má na jednotlivca väčší vplyv než osoba, ktorú človek kontaktoval len v jednom z týchto prípadov. Čím väčšia multiplexnosť, tým je aj väčší vplyv (aj jazykový) kontaktu. Geografické a časové charakteristiky si všimajú napríklad frekvenciu kontaktov alebo vzdialenosť, ktorá je medzi členmi siete.

Podľa formy a intenzity kontaktov vyčleňujem primárne siete, teda tie, ktoré jednotlivec hodnotí ako najdôležitejšie; sekundárne, tie, ktoré sú pre jednotlivca menej dôležité; a živé a pasívne siete, tie, ktoré nie sú založené na pravidelnom, častom a priamom kontakte. Pasívne siete bývajú tvorené predovšetkým rodinou a priateľmi z pôvodného spoločenstva, s ktorými jednotlivec už nie je vo fyzickom kontakte. Napriek tomu môžu byť členovia pasívnej siete pre jednotlivca dôležití a môžu preňho znamenať fixáciu na kultúru a jazyk členov pasívnej siete.

Výskumná jednotka

Výskumnú jednotku v mojom príspevku tvorí jedna česko-slovenská rodina, ktorej som aj sama členkou. Z výskumného hľadiska mi ako príslušníčke rodiny odpadá jeden z podstatných problémov, s ktorým sa môže (mimorodinný) výskumník pri mapovaní jazykového správania rodiny stretnúť. Rodina ho môže vnímať ako cudzínca a jej jazykové správanie preto nemusí byť prirodzené a výsledky výskumu môžu byť neobjektívne. Ako člena skúmanej rodiny mám možnosť pozorovať jednotlivých príslušníkov v rôznych situáciach bez toho, aby som z hľadiska prirodzeného priebehu komunikačných situácií pôsobila rušivo. Navyše poznám jazykové správanie členov rodiny z dlhodobejšieho hľadiska, moja pozícia pri interpretácii ich (a aj svojho vlastného) rečového prejavu je preto jednoduchšia. Ked'že sociálne siete členov rodiny sú do veľkej miery prepojené, osobne poznám väčšinu kontaktov, ktoré jednotliví členovia rodiny uviedli. Nemusím sa preto spoliehať len na informácie, ktoré mi členovia výskumnej jednotky poskytli. Na druhej strane, existuje možnosť, že sa do priebehu a výsledkov výskumu premietnu predstavy, ktoré mám o jazykovom správaní svojej rodiny. Eliminovať tieto predstavy, ktoré môžu skresliť výsledky výskumu, môže byť zložitejšie než v prípade neznámych adresátov.

Skúmaná rodina je česko-slovenská, otec (do výskumu nie je zahrnutý, pretože z rodinou už 10 rokov nežije) je Čech, matka Slovenka. Synovia sa narodili v Česku a dcéra na Slovensku. Prvý jazyk všetkých detí je slovenčina, matka je až do 18 rokov monolingválna Slovenka⁸. Do roku 1994 sa rodina opakovane stáhuje zo Slovenska do Česka a naopak. Od roku 1994 žije trvalo v Česku (s výnimkou dcéry, ktorá sa v roku 2011 stáhuje späť na Slovensko, kde žije dodnes) a na Slovensko chodieva len počas prázdnin a sviatkov. V tejto dobe sa dominantným jazykom rodiny stáva čeština.

⁸ Monolingválna z hľadiska aktívnej produkcie jazyka. Z hľadiska percepcie ide o bilingvistu. V tomto zmysle používam termín monolingválny v celom teste.

Slovenčina je okrem otca prvým jazykom všetkých členov rodiny. Chápanie pojmu „materinský jazyk“ sa však v rodine rôzni. Matka a dcéra pokladajú za svoj materinský jazyk slovenčinu. Ako dôvody uvádzajú, že je to jazyk ich matky a aj to, že je to prvý jazyk, ktorý si osvojili. Starší syn sa o slovenčine vyjadruje ako o „druhom rodnom (alebo materinskom) jazyku“. Češtinu pokladá za rodný jazyk preto, lebo je jeho hlavným komunikačným jazykom a ovláda ju najlepšie. Mladší syn pri otázke o svojom materinskom jazyku váha. Najprv zaň označuje slovenčinu, lebo je to jazyk jeho matky, vzápäť sa opravuje na češtinu, lebo je to jazyk, ktorý najčastejšie používa a ktorý ovláda najlepšie. V odbornej literatúre sa môžeme stretnúť so všetkými definíciami, ktoré sa v rodine uplatňujú.⁹

Základné informácie o skúmanej rodine prináša nasledujúca tabuľka:

	Príchod do ČR (vek)	Počet rokov v ČR	Počet rokov v SR	Zamestnanie	Spoločná domácnosť s matkou
Matka	35	29	25	Obvodná lekárka	---
Syn 1	10	19	6	Softvérový inžinier	X
Dcéra	8	17	10	študentka	X
Syn 2	5	19	4	študent	✓

Výskumný materiál bol získaný jednak priamym pozorovaním, ale taktiež nahrávaním bežnej rodinnej komunikácie a rozhovorom s jednotlivými členmi rodiny. Rozhovory boli zacielené na získanie informácií potrebných na rekonštrukciu sociálnych sietí a na zistenie postoja členov rodiny k slovenskému a českému jazyku. Respondenti boli požiadani, aby v dopredu určených doménach¹⁰ menovali osoby, s ktorými najčastejšie komunikujú alebo ktoré považujú za dôležité. Ku každému uvedenému kontaktu uviedli, akým jazykom s ním najčastejšie komunikujú, či je kontakt Čech/Češka alebo Slovák/Slovenka, kde kontakt žije (v Česku alebo na Slovensku) a ako často sú s ním v kontakte. V priebehu rozhovoru sa ďalej zistovalo, aké postejo majú členovia rodiny k obom jazykom, ako hodnotia svoje jazykové kompetencie L1 a akú váhu pripisujú tomu, aby sa L1 udržal aj v budúcnosti, pre prípadných potomkov.

⁹ V terminologickom slovníku bilingvizmu J. Štefánka, M. Palečtové a I. Lanstyáka (2004, s. 289) sa pri hesle materinský jazyk (mother tongue) uvádzajú: „1. jazyk, ktorý si jednotlivec osvoji od svojej matky; 2. prvý jazyk, ktorý si jedinec osvojí; 3. jazyk, ku ktorému má jednotlivec najbližší vzťah, s ktorým sa stotožňuje; 4. jazyk, ktorý bilingvista najčastejšie používa; 5. jazyk, v ktorom je bilingvista dominantný, ktorý najlepšie ovláda“.

¹⁰ Pozri tabuľku nižšie.

Predpokladám, že ten, u koho dominujú české kontakty, je najviac integrovaný do českej spoločnosti¹¹.

Výsledky

Na základe znalostí pomerov v skúmanej rodine bolo stanovených relevantných 6 domén (domov, rodina, práca, škola, priatelia, susedia)¹², v rámci ktorých členovia rodiny uvádzali svoje najčastejšie a najdôležitejšie kontakty. Ako je zjavné z nasledujúcej tabuľky, najčastejším používateľom slovenčiny je dcéra nasledovaná synom 1. Matka a syn 2 používajú v každodennom živote slovenčinu výrazne menej. Syn 2 ju obmedzuje len na komunikáciu so slovenskou rodinou.

	Domov	Rodina	Práca	Škola	Priatelia	Susedia	Pomer SJ/ ČJ¹³
Matka	ČJ¹⁴ + SJ	SJ	ČJ	---	ČJ + SJ	ČJ	-0,23
Syn 1	ČJ + SJ	SJ	ČJ	---	ČJ + SJ	---	-0,09
Dcéra	ČJ + SJ	SJ	---	ČJ + SJ	ČJ + SJ	---	0,33
Syn 2	ČJ	SJ	ČJ	ČJ	ČJ	ČJ	-0,67

Zistilo sa, že najviac slovenských kontaktov, relatívne rovnomerne rozložených vo všetkých doménach má dcéra. Slovenčinu používa denne pri komunikácii s priateľmi, s rodinou aj v škole. Naopak, najmenej slovenských kontaktov má syn 2. Okrem rodiny nemá vo svojich sieťach žiadne slovenské kontakty, s ktorými by udržoval častý a pravidelný kontakt a ktoré by hodnotil ako dôležité. V rámci domény škola si spomína na niekoľko slovenských spolužiakov, s ktorými však nenadviazal bližší vzťah, a v prípadoch, že s nimi komunikuje, používa češtinu. Prekvapivým zistením bol pomerne nízky počet slovenských kontaktov v sociálnych sieťach matky. Matka dlhé roky fungovala ako najdôležitejší prvok jazykovej retencie pre syna 1, dcéru a syna 2. Ukázalo sa, že pravidelný a častý kontakt v rámci slovenských kontaktov má iba s rodinou. Na rozdiel od syna 2 však uvádzá niekoľko slovenských kontaktov (Slovákov žijúcich na Slovensku), ktoré napriek nízkej frekvencii kontaktu vyhodnocuje ako dôležité. Matka rovnako uvádzá, že s niektorými českými priateľmi občas ko-

¹¹ V prípade skúmanej rodiny sa nedá hovoriť o jazykovej assimilácii, keďže každý člen rodiny je schopný slovenčinu aktívne používať.

¹² Ukázalo sa, že rodina má problém odpovedať na otázku, akým jazykom komunikujú s rodinou, keďže okrem rodiny v Česku majú aj rodinu na Slovensku, s ktorou sú v častom a pravidelnom kontakte. Okrem domény rodina, pod ktorou sa rozumie širšia rodina na Slovensku, sa používa aj doména domov. Pod touto doménou je myšlená užšia rodina, ktorá zahŕňa členov domácnosti matky a členov samostatnej domácnosti syna 1 a dcéry.

¹³ Pomer L1/L2 bol stanovený pomocou vzorca $(L1 - L2) / (L1 + L2)$. Výsledný pomer sa môže pohybovať medzi +1, čo značí výhradné používanie L1 a -1, čo značí výhradné používanie L2.

¹⁴ Tučné písmo znamená miernu dominanciu jazyka.

munikuje po slovensky. Rozdielnu situáciu oproti synovi 2 pravdepodobne spôsobuje odlišná jazyková biografia. Syn 2 prišiel do Česka v detskom veku, jeho jazykový vývoj v L1 nebol ukončený a rovnako si ani nestihol vytvoriť kontakty, ktoré by s odstupom času mohol hodnotiť ako dôležité.

Syn 1 má relatívne veľké množstvo mimorodinných slovenských kontaktov medzi priateľmi. Slovenčinu, rovnako ako dcéra, používa denne. V súčasnosti je pre syna 1 najdôležitejším prvkom jazykovej retencie jeho partnerka, ktorá je Slovenka a so synom 1 komunikuje výhradne po slovensky. Priateľka syna 1 zároveň aj vyhľadáva slovenské kontakty a privádza ich aj do života syna 1. Syn 1 sa zmieňuje aj o niekoľkých slovenských spolupracovníkoch, s ktorími sa stýka výhradne v práci. Komunikácia s nimi prebieha údajne vždy v češtine. Ako dôvod uvádzá, že pracovný kolektív je prevažne český a jeho pracovným jazykom je čeština.¹⁵

Je evidentné, že na používanie jazyka nie je relevantná frekvencia kontaktov. Primárnu rolu nehrá ani samotný počet kontaktov, ale predovšetkým dôležitosť, ktorú jednotlivec kontaktu pripisuje. Akým spôsobom sa však prejavuje štruktúra sociálnych sietí na komunikáciu v najužšej rodine? Pomocou analýzy bežných rodinných rozborov bol určený dominantný jazyk, ktorým spolu jednotliví členovia rodiny komunikujú.

	Matka	Syn 1	Dcéra	Syn 2
Matka	---	ČJ ¹⁶ + SJ	ČJ + SJ	ČJ + SJ
Syn 1	ČJ + SJ	---	ČJ + SJ	ČJ
Dcéra	ČJ + SJ	ČJ + SJ	---	ČJ
Syn 2	ČJ + SJ	ČJ	ČJ	---

Z tabuľky je jasne viditeľné, že syn 2 obmedzuje používanie slovenčiny na komunikáciu s matkou. Aj v tomto prípade je však čeština dominantná. Slovenčina sa objavuje len v prípadoch, keď ju inicuje matka. So synom 1 a dcérou komunikuje takmer výhradne po česky, slovensky nereaguje ani v prípadoch (veľmi ojedinelých), keď ho syn 1 alebo dcéra oslovia slovensky. Aj syn 1 preferuje pri domácej komunikácii češtinu. Mierne dominantná je pri komunikácii s matkou a takmer výhradná pri rozboroch so synom 2. Slovenčina prevláda len pri komunikácii s dcérou. Na príklade syna 1 je evidentné, že preferencia jazyka nie je daná a môže sa pomerne rýchlo meniť. Zo starších nahrávok, nahratých pred príchodom partnerky syna 1 do rodiny, je výrazne dominantná čeština (podobne ako u syna 2). Po príchode priateľky sa pomer jazykov upravuje.

Dcéra mierne preferuje slovenčinu pri komunikácii s matkou a so synom 1. So synom 2 komunikuje takmer výhradne po česky. Matka je jediným členom

¹⁵ S podobnou tendenciou rozlišovať jazyk pracovnej a rodinnej komunikácie sa stretla aj L. Satinská (2008).

¹⁶ Tučné písmo znamená miernu dominanciu jazyka.

rodiny, ktorý používa slovenčinu aj pri komunikáciu so synom 2. Z nahrávok vyplýva, že aj v tomto prípade mierne dominuje čeština a slovenčina sa objavuje len v tých prípadoch, keď sa komunikácie zúčastňuje aj syn 1 a dcéra, prípadne iný slovenský člen širšej rodiny. Preferencia češtiny všetkých členov rodiny pri komunikácii so synom 2 je spôsobená pravdepodobne tým, že syn 2 sa len málokedy jazykovo prispôsobí, ak je oslovený po slovensky. Nahrávky zachytávajú aj situácie, keď konverzácia členov rodiny postupne prechádza od slovenčiny k češtine, keďže syn 2 sa jazykovo neprispôsobil komunikačnému jazyku ostatných členov rodiny.

Na rodinnej komunikácii je tiež vidieť, že úplne nekorešponduje s výsledkami sociálnych sietí. Matka v jednotlivých doménach používala častejšie češtino, pri komunikácii v rodine používa slovenčinu zo všetkých členov rodiny najčastejšie. Ako už bolo povedané, matka má odlišnú jazykovú biografiu než jej deti, pochádza zo slovensky monolingválnej rodiny a dlho bola aj ona slovensky monolingválna. V rannom detstve aj vlastné deti vychovávala len monolingválne, t. j. po slovensky. Aj keď sociálne siete hrajú dôležitú úlohu pri jazykovom formovaní jednotlivca, nie sú jediným javom, ktorý voľbu jazyka ovplyvňuje.

Záverečná časť rozhovoru bola zameraná na zisťovanie vzťahu k obom jazykom fungujúcim v skúmanej rodine, na vnímanie vlastnej identity a jazykových kompetencií L1. Podľa W. Li môže byť jednou z nevýhod dvojjazyčnosti problém identity bilingvistu (Li, 2000). Treba povedať, že ani jeden z členov rodiny nepociťuje otázku svojej identity ako problém a všetci majú vyriešené to, ku ktorej národnosti sa hlásia. U všetkých členov rodiny sa prejavila tendencia vyberať si národnosť podľa miesta narodenia. Synovia sa teda hlásia k národnosti českej a matka s dcérou k národnosti slovenskej. Táto tendencia je pravdepodobne podporená aj situáciou, ktorá v rodine nastala po rozdelení Československa. Obaja synovia, narodení v Česku, získali české štátne občianstvo, zatiaľ čo matka s dcérou mali občianstvo slovenské. Súrodenci preto mali od detstva každý vlastný pas, takže na svoj pôvod mali „doklad“. Vďaka tomu sa mladší syn vedome hlásil k českej národnosti už v dobe útleho detstva, dokonca aj vtedy, keď jeho jediným jazykom bola slovenčina.

Čeština je dominantným jazykom všetkých členov rodiny. Syn 1, dcéra a syn 2 odišli do Česka v detskom veku a preto v ich prípade môžeme hovoriť o neúplnej akvizícii slovenčiny. V prípade matky môžeme hovoriť o jazykovej atrícií¹⁷. Všetci členovia sú však schopní aktivovať hovorenú a dokonca aj písanú slovenčinu, ak je to potrebné. Jazykové kompetencie v hovorenej sloven-

¹⁷ Jazyková atrícia je čiastočné alebo úplne zabudnutie L1 a môže viesť až k jazykovej strate. Je spôsobená klesajúcou možnosťou používať jazyk (Schmid, 2011). J. Štefánik, M. Palcútová a I. Lanstyák chápú atríciu ako „súbor jazykových zmien, ku ktorým dochádza v ustupujúcom jazyku v stave nestabilného bilingvizmu, konečnou fázou atrície môže byť úplná strata jazyka“ (2003, s. 287). Existujú aj synonymné termíny „jazykový úpadok“ (Lanstyk, 2002, s. 414) alebo „jazykové vytláčanie“ (Dressler, 1999, s. 23).

číne hodnotia ako dobré. Matka a dcéra preferujú slovenčinu v písomnom styku. Syn 1 sa jej nevyhýba, aj keď uvádza, že neovláda pravidlá slovenského pravopisu a pri písaní sa riadi intuitívne. Syn 2 sa písanej slovenčine vyhýba.

	Matka	Syn 1	Dcéra	Syn 2
Strach zo straty L1	X	X	X	X
Vedomie vplyvu L2 na L1	✓	✓	✓	✓
Negatívne hodnotenie L1 príslušníkmi siete	X	✓	X	X
Kladný vzťah k L1	✓	✓	✓	✓
Kladný vzťah k L2	✓	✓	✓	✓
Potreba naučiť deti L1	✓	X	✓	X

Ani jeden z členov rodiny nepociťuje strach zo straty L1. Matka a dcéra uvádzajú, že majú dostatočný počet kontaktov, ktoré ich motivujú slovenčinu nezabudnúť. Podľa syna 1 a syna 2 je slovenčina natoľko blízka češtine, že pri používaní češtiny nie je možné slovenčinu zabudnúť. Všetci členovia rodiny si sú vedomí vplyvu češtiny na ich slovenčinu, no zároveň tvrdia, že im nebráni slovenčinu efektívne používať.

V rámci svojich sociálnych sieti sa s negatívnym hodnotením úrovne slovenčiny stretol len syn 1 (bývalý slovenský spolubývajúci mu vyčítal, že jeho slovenčina znie príliš česky, a požiadal ho, aby s ním nadálej komunikoval len česky). Vypozorovala som, že syn 1 pri komunikácia so slovenskými jednotlivcami častejšie volí slovenčinu, ak je komunikačný partner žena. Syn 1 túto tendenciu vysvetľoval tak, že ženy ho za použitie slovenčiny vždy chvália, kym u mužov sa stretol už aj s kritikou.

Matka a dcéra jasne deklarovali potrebu naučiť svoje deti rozprávať po slovensky. Syn 1 uvádza, že mu taktiež záleží na tom, aby prípadní potomkovia rozprávali aj po slovensky, zároveň aj relativizuje svoju schopnosť naučiť deti tento jazyk. Keďže súčasnej partnerkou syna 1 je Slovenka, predpokladá, že slovenčinu by detom sprostredkovala ona. Aj syn 2 uvádza, že by bol rád, keby jeho deti rozprávali po slovensky. Zároveň však tvrdí, že cielene ich po slovensky učiť nebude. Domnieva sa, že čeština a slovenčina si sú natoľko blízke jazyky, že osvojiť si základy slovenčiny prostredníctvom češtiny nebude problém. Okrem toho sa spolieha aj na množstvo česko-slovenských jazykových kontaktov, či už priamych alebo prostredníctvom médií. Keďže syn 2 eliminoval použitie slovenčiny na komunikáciu so slovenskou rodinou a bilingválna česko-slovenská rodina sa mu zvykne jazykovo prispôsobovať, t. j. voliť pri komunikácii s ním češtinu, je možné, že potomkovia syna 2 nebudú slovenčinu ovládať a budú monolingválni Česi.

Záver

Štúdia sa zamerala na jednu štvorčlennú česko-slovenskú rodinu dlhodobo žijúcu na území Českej republiky. Pomocou metódy rekonštrukcie sociálnych

sietí všetkých členov rodiny sa pokúša zistíť, akým spôsobom sa spoločnosť odzrkadľuje v jazykových procesoch prebiehajúcich v rodine (od zachovania pôvodného jazyka k jazykovému posunu). Štúdia sa pokúsila ukázať, že sociálne siete jednotlivých členov rodiny sú podstatným, aj keď nie jediným prvkom, ktorý formuje jazykové správanie. Zároveň sa ukazuje, že dôležitejšia je intenzita (dôležitosť) kontaktu než jeho frekvencia. Prípad matky, ktorá nemá medzi svojimi kontaktmi Slovákov, s ktorými by bola v častom a pravidelnom kontakte, avšak má množstvo slovenských kontaktov (Slovákov žijúcich na Slovensku), ktoré hodnotí ako veľmi dôležité, nám potvrdzuje toto tvrdenie. Pri rodinnej komunikácii matka používa slovenčinu spomedzi všetkých členov rodiny najčastejšie. Môžeme z toho vyvodíť záver, že čím silnejšie sú kontakty v domovskej krajinе (na Slovensku), tým je aj silnejšia tendencia zachovať si pôvodný jazyk.

Prezentovaný výskum je zatiaľ len na svojom začiatku. Ďalším krokom bude zisťovanie jazykových kompetencií členov rodiny v L1 a rozšírenie výskumu na ďalšie česko-slovenské a slovenské rodiny žijúce na území Českej republiky.

LITERATÚRA

- BOĽBOT, Katarzyna – KROUPOVÁ, Magdaléna: Řečové chování polské komunity v Praze (ve výsledcích dotazníkového výzkumu). In: Varia. XXI. Zborník plných príspevkov z XXI. kolokvia mladých jazykovedcov (Banská Bystrica – Šachtický 30. 11. – 2. 12. 2011). Ed. K. Barnová – A. Chomová. Banská Bystrica: Katedra slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovítia Štrúra SAV 2015, s. 22 – 36.
- BUDOVÍČOVÁ, Viera: Semikomunikácia ako lingvistický problém. In: Studia Academica Slovaca, 1987, 16. Bratislava: Alfa 1987, s. 49 – 66.
- ČANĚK, Marek: Slovak students in the Czech republic: their strategies of integration/ distancing in the context of Czech-Slovak relationship. M.A. thesis Warszawa: Central European University 2003.
- DRESSLER, Wolfgang Ulrich: Smrť jazykov. In: Sociolinguistica Slovaca 4. Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi. Bratislava: SAV 1999, s. 23 – 42.
- DUDOK, Miroslav: Pulzačné vektor v enklávnej slovenčiny. In: Slovenčina v menšinovom prostredí. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2004, s. 32 – 42.
- HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga: Kontakt češtiny a slovenčiny v rodinné komunikaci. Problematika idiolektu. In: Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach. Ed. V. Patráš. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2004, s. 387 – 396.
- HOLEČKOVÁ, Anna: Bilingválna komunikácia v rodine. Bakalářská práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2010.
- HULSEN, Madeleine – BOT de, Kees – WELTENS, Bert: „Between two worlds.“ Social network, language shift, and language processing in three generations of Dutch migrants in New Zealand. In: Int’l. J. Soc. Lang., 2002, č. 153, s. 27 – 52.
- IVAŇOVÁ, Tamara: Cizinka S, dvojjazyčná česko-slovenská komunikace. Diplomová práce. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2002.

- LANSTYÁK, István: Maďarčina na Slovensku – štúdia z variačnej sociolinguistiky. In: Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2001, roč. 38, č. 4, s. 409 – 427.
- LANSTYÁK, István: Medzijazyková komunikácia ako atypický prípad bilingválnej komunikácie. In: Individuálny a spoločenský bilingvizmus. Ved. red. J. Štefánik. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2005, s. 37 – 42.
- LI, Wei: Dimension of bilingualism. In: The bilingualism reader. London: Routledge 2000, s. 2 – 22.
- LI, Wei: Three generations, two languages, one family: Language choice and Language Shift in a Chinese Community in Britain. Multilingual matters 1994. 221 s.
- MAROŠIOVÁ, Lídia – GYÁRFÁŠOVÁ, Olga – VELŠIC, Marián: Otvorené okná. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky 2000. 41 s.
- MILROY, Lesley: Language and social networks. Oxford: B. Blackwell 1992.
- MUSILOVÁ, Květoslava: Česko-slovenský pasívny bilingvizmus. In: Mesto a jeho jazyk. Sociolinguistica Slovaca 5. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2000, s. 280 – 288.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira: Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu. Bratislava – Praha: Veda 2008. 363 s.
- NEKVAPIL, Jiří – SLOBODA, Marián – WAGNER, Peter: Mnohojazyčnost v České republice: Základní informace – Multilingualism in the Czech Republic: Basic Information. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2009. 117 s.
- RASCHKA, Christine – LI, Wei – LEE, Sherman: Bilingual development and social network of British-born Chinese children. In: Int'l. J. Soc. Lang., 2002, č. 153, s. 9 – 25.
- SATINSKÁ, Lucia: Slovenskí psychiatri v českom prostredí: sonda do česko-slovenských jazykových vzťahov. In: Člověk, 15. 12. 2008. Dostupné z WWW: <http://clo-vek.ff.cuni.cz/view.php?cisloclanku=2008121506>.
- SCHMID, Monika S.: Language attrition (Key topics in sociolinguistics). Cambridge University Press 2011. 296 s.
- SLOBODA, Marián: Jazyk národnostnej menšiny, idiolektné siete a biografie (Slováci v Chorvátskom Iluku). In: Slovenská reč, 2004, roč. 69, č. 1, s. 15 – 36.
- SLOBODA, Marián: Od aspektov bilingválnej komunikácie k jazykovej asimilácii a retencii: Prípadová štúdia slovenskej rodiny v Česku. In: Slovenská reč, 2005, roč. 70, č. 6, s. 338 – 354.
- STOESSEL, Saskia: Investigating the role of social networks in language maintenance and shift. In: Int'l. J. Soc. Lang., 2002, č. 153, s. 93 – 131.
- ŠTEFÁNIK, Jozef – PALCÚTOVÁ, Michaela – LANSTYÁK, István: Terminologický slovník. In: Antológia bilingvizmu. Ed. Jozef Štefánik. Bratislava: Academic Electronic Press 2004, s. 283 – 294.
- ŠTEFÁNIK, Jozef: Ideálni monolingvisti a neúplní bilingvisti. In: Individuálny a spoločenský bilingvizmus. Ved. red. J. Štefánik. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2005, s. 95 – 104.
- ŠTEFÁNIK, Jozef: Jazyková kompetencia bilingvistov. In: Bilingvismus. Minulosť, prítomnosť a budúcnosť. Ved. red. J. Štefánik. Bratislava: Academic Electronic Press 2002, s. 61 – 68.

Žena v nemeckých názvoch rastlín

Alica Hurtová

Katedra germanistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

S rastlinami sme nerozlučne späť. Sú všade okolo nás, odjakživa nás sprevádzajú životom, živia nás, liečia, skrášľujú i obdarúvajú. Celkom prirodzene tak tvoria jeden z najstarších vecných okruhov lexiky a prostredníctvom rastlinných názvov reflekujú aj našu spoločnosť. Osobitný vzťah k nim majú najmä ženy. Predmetom nášho skúmania sú s nimi súvisiace názvy rastlín v nemeckom jazyku. Nasledujúci text približuje rastlinné názvy, ktoré obsahujú nejaký aspekt ženy, jej sociálnu rolu, meno alebo významnú ženskú postavu.

Názvy vztahujúce sa na vonkajšiu podobu ženy, jej činnosť a sociálnu rolu

Tränendes Herz. *Dicentra spectabilis*, srdcovka nádherná. Pomenovanie tejto rastliny (obrázok 1) súvisí s jej tvarom (príklad embodiment), a to nielen v nemčine a slovenčine, ale napr. aj v angličtine a francúzštine (porov. Sauerhoff, 2004, s. 226). Ružové korunné lupienky spolu vytvárajú formu srdca (Herz), z ktorej smerom nadol visia biele lupienky v tvare slzy (Träne). Jej ľudové názvy sú veľmi rôznorodé. **Marienherz** a **Frauenherz** tiež odrážajú tvar srdca, prvý prisudzuje srdce Márii a druhý žene všeobecne (Frau). V pomenovaní **Balldame** (dáma na bále) je kvet prirovnany k žene v bálových šatách s hlbokým výstrihom a v **Mädchen im Hemd** (dievča vo košeli) zase k dievčaťu v košeli bielej farby. Vonkajší vzhľad ženy hrá rolu aj v zaujímavom názve **Großmutter in der Badewanne** (stará mama vo vani), kde ružové korunné lupienky tvoria vaňu a biele čiapku, ako ju nosili staršie ženy (porov. Karasek – Merbold, 2006, s. 132).

Obrázok 1. Tränendes Herz

Herbstzeitlose. *Colchicum autumnale*, jesienka obyčajná. Vo Švábsku ju nazývajú **die Spinnerin** (priadka), keďže ľudia verili, že v čase jesene (vtedy kvitne) pradie poletujúce pavučinky tzv. babieho leta. Ako predzvest' blížiacej sa zimy mala chrániť pred ujmami, ktoré so sebou prináša toto ročné obdobie a v nom vykoná-

vané činnosti, napr. pradenie. Ženy si preto jej prvý kvet, čo v jeseni našli, roztierali medzi rukami, aby si ich pri pradení neporanili (porov. Söhns, 2012, s. 113). Kvety jesienky (obrázok 2) vyraставajú zo zeme skôr, než je možné vidieť jej listy (tie sa objavia až na jar), sú teda úplne nahé. Spolu s ich telovou farbou to bolo základom pre dosť drastické názvy ako **nack(e)te Jungfer** (syn. k Jungfrau, nahá panna), **nackete Kathl** (Katka), **nackte Hur** (k***a). Posledný názov by tiež mohol vysvetľovať zvyk v St. Gallene, kde bývali dievčatá pochybnej povedi obsypané touto rastlinou na ceste z domu k studni 1. mája (porov. Marzell, 2002, s. 59).

Obrázok 2. Herbstzeitlose

Jungfer im Grünen. *Nigella damascena*, černuška damascénska. K jej ďalším názvom patria **Gretel/Gretchen in der Heck/im Busch/in der Staude(n)** (Grétka v kríkoch/húštine) a **Braut in (den) Haaren/im Haar** (nevesta vo vlasoch). Motívom pre tieto pomenovania boli nápadné kvety bielej, ružovej alebo modrej až fialovej farby (obrázok 3), rastlina je ozdobná aj po odkvitnutí. Pekný, rozstrapatenými listeňmi obklopený kvet je porovnávaný s dievčaťom (všeobecne Jungfer, Braut alebo s konkrétnym menom Gretl/chen), ktoré sedí v kríkoch/húštine. Podľa rakúskej povesti sa na ňu premenila bohatá sedliacka dcéra Grétka, keď musela kvôli otcovi odrieknúť lásku chudobnejšiemu milému. Dať ju mužovi znamenalo jeho odmietnutie (porov. Karasek – Merbold, 2006, s. 130; Reichling, 2012, s. 64, 147; Sauerhoff, 2004, s. 429).

Obrázok 3. Jungfer im Grünen

Gemeine Wegwarte. *Cichorium intybus*, čakanka obyčajná. Nielen na Slovensku, ale aj v Nemecku je s týmto názvom spojený mnohokrát literárne spracovaný príbeh o dievčine čakajúcej na svojho mládenca (napr. J. Wolff – Wegwarte). Dievča stálo dennodenne pri ceste a vyzeralo milého z vojny svojimi veľkými modrými očami. Ten sa však neukazoval a jej otec nástojil, aby sa vydala za iného, na čo ona vykrikla, že radšej sa pri ceste stane polným kvetom. A naozaj sa premenila na čakanku rastúcu pri cestách (obrázok 4). Podľa príbehu bude pri návrate chlapca domov odčarovaná a opäť sa prebudí k životu. Vo východnom Prusku vratievali, že dcéra sa premenila na čakanku v dôsledku kliatby jej otca, preto tam mala rastlina aj ďalší názov – **Verfluchte Jungfer** (prekliata panna). V inej verzii sa dievčina premenila na čakanku za trest, lebo Bohu, ktorý nepoznaný ľud'mi putoval po zemi, odmietla podať vodu (porov. Marzell, 2002, s. 301; Sauerhoff, 2004, s. 175; Söhns, 2012, s. 97 – 99).

Obrázok 4. Gemeine Wegwarte

Schwarze Tollkirsche. *Atropa bella-donna*, ľuľkovec zlomocný. V nemčine sa ujal aj cudzí názov **Belladonna** z tal. bella donna, čiže krásna dáma. Rastlina sa totiž používala ako kozmetický prostriedok na dosiahnutie rozšírenia zreničiek (pôsobenie atropínu), pohľad takýchto očí mal vraj nemalý účinok na mužov. S oslňujúcou ženou porovnávali niektorí aj pre nevedomých zvodne vyzerajúce plody jedovatej rastliny (obrázok 5). Ich šťava slúžila na liečenie. Môže však ísť tiež o zámenu označenia pre príbuznú mandragoru s afrodizia-kálne pôsobiacim plodom a koreňom pripomínajúcim ženu (porov. Genraust, 2012, s. 96; Karasek – Merbold, 2006, s. 169; Marzell, 2002, s. 219; Sauerhoff, 2004, s. 94 – 95; Söhns, 2012, s. 131). Na maľovanie ženám slúžili aj ďalšie rastliny, ktoré majú tento účel priamo v názve, a sice **Bauernschminke/Schminkwurz** (*Lithospermum arvense*, kamienka roľná) a **Schminkwurz** (*Alkanna*

tinctoria, alkana farbiarska), teda sedliacke líčidlo a bylina na líčenie, s koreňmi obsahujúcimi červené farbivo na farbenie líc (porov. Genaust, 2012, s. 50; Sauerhoff, 2004, s. 30, 375 – 376).

Obrázok 5. Schwarze Tollkirsche

Felsen-Fetthenne. *Sedum rupestre*, rozchodník skalný. Ďalší vžitý názov tejto rastliny (obrázok 6) je **Tripmadam**. Svoj pôvod má v nie veľmi lichotivom hodnotení, v názve tripe-madame od francúzskych susedov. Znamená „trochu tučná, rozkysnutá madam/paní“ a získal ho pre tučné mäsité listy rastliny (porov. Reichling, 2012, s. 373; Söhns, 2012, s. 154).

Obrázok 6. Felsen-Fetthenne

Blauer Gauchheil. *Anagallis foemina*, drchnička belasá. Durínsky názov **faule Magd** (lenivá slúžka) bez určitého ženského mena a v ďalších nárečiach aj s konkrétnymi menami **fule Lis** a **fäuli Gredel**, **fulenzchen**, **ful Elschen** (Grétka, Lízočka) svedčí o hodnotení slúžky. Rastlina je jednou z posledných, ktorú ráno po osviežujúcom spánku prebudí slnko rovnako ako lenivú slúžku – až o deviatej (porov. Söhns, 2012, s. 94 – 95).

Opakom je **fleißiges Lieschen** (usilovná Lízočka), ktorej názov sa vzťahuje hned' na tri rastliny: *Malvastrum* pre farebnú plnosť kvetov, jeden z druhov netýkavky, *Impatiens walleriana*, pre usilovné a bohaté kvitnutie po celý

rok a *Begonia semperflorens* pre dlhú dobu kvitnutia (porov. Sauerhoff, 2004, s. 101, 325, 396). Zaradiť sem tiež môžeme nemeckú fialku *Exacum affine*, tzv. **Blues Lieschen** (modrá Lízočka), ktorá kvitne tak usilovne, že cez množstvo voňavých lilačových alebo fialovo-modrých kvetov sotva vidno stonky a listy (porov. Sauerhoff, 2004, s. 258).

Königin der Nacht. *Selenicereus grandiflorus*, hadovec veľkokvetý. Kráľovná noci má mimoriadne krásne a veľké kvety s intenzívou vôňou vanilky, avšak kvitnú len jednu noc. Jej príbuzná *Selenicereus pteranthus*, **Prinzessin der Nacht** (princezná noci) sa tiež môže pochváliť nádhernými veľkými kvetmi, no tie nevoňajú. V latinčine je pomenovaná podľa okrídlených korunných lupienkov (porov. Genaust, 2012, s. 515, 575; Karasek – Merbold, 2006, s. 149 – 150; Sauerhoff, 2004, s. 572).

Echtes Lungenkraut. *Pulmonaria officinalis*, plúcnik lekársky. Názov **ungleiche Schwestern** (nerovné sestry) dostal plúcnik (obrázok 7) v Aargau na základe rôzneho sfarbenia jeho kvetov – červených, modrých, aj belavých (porov. Reichling, 2012, s. 338; Söhns, 2012, s. 20).

Obrázok 7. Echtes Lungenkraut

Sestry zohrávajú úlohu i v pomenovaní **Gewöhnliches Stiefmütterchen** (macoška). *Viola tricolor*, fialka trojfarebná. Prirovnanie vychádza z vonkajšej podoby kvetu – usporiadania korunných lupienkov, kališných lístkov a z jeho farebnej kontrastnosti (obrázok 8). Vdovec s dvomi dcérami si vzal ženu, ktorá tiež mala dve dcéry. Macocha predstavuje najväčší a najkrajší korunný lupeň, sedí pohodlne na dvoch kališných lístkoch ako na stoličkách. Jej dcéry sú dva k nemu najbližšie pestre lupene sediaci každý na svojom lístku. Sestry – sirôtky sú inak sfarbené a musia sa uspokojiť obe s jedným spoločným lístkom. Boh sa údajne zľutoval nad nevlastnými dcérami, a preto kvet na stonke obrátil, nádherne sfarbený lupienok macochy sa za trest skláňa nadol, jej dcéry majú fúzy a siroti sú obrátené nahor. Niekedy je s tvarom kvetu porovnávaná nahnevaná tvár macochy. **Lieb-G'sichtli** (milá tvárička) a **Mädchenaugen** (dievčenské oči) naopak vychádzajú z jeho pekného zjavu. Vo švajčiarskom pomenova-

ní **Schwigerli/Schwögerli** bola macocha nahradená svokrou (veľmi podrobne o tejto rastline najmä Lévi-Strauss, 1996, s. 327 – 330 a Marzell, 2002, s. 137 – 140, ale aj Pfeifer, 2005, s. 1361; Reichling, 2012, s. 338; Sauerhoff, 2004, s. 658 – 659; Söhns, 2012, s. 42).

Obrázok 8. Gewöhnliches Stiefmütterchen

Acker-Witwenblume. *Knautia arvensis*, chrastavec roľný. V názvoch rastlín sa vyskytuje aj žena – vdova. Pomenovanie **Witwenblume/Witwenkraut** (kvet/bylina vdov) mohlo byť inšpirované osamotenými kvetnými hlavičkami (obrázok 9), ale je tiež možné, že názov sa pôvodne vzťahoval na príbuzný hlaváč tmavopurpurový pre jeho smútočnú farbu. Podľa francúzskej povesti vznikli jej kvety zo slz jednej vdovy, ktoré prelievala na hrobe svojho muža (porov. Sauerhoff, 2004, s. 342).

Obrázok 9. Acker-Witwenblume

Goldkugelkaktus. *Echinocactus grusonii*, rebrovec Grusonov. Medzi ďalšie menej príjemné ženské sociálne roly patrí tá svokrina. Vzťahuje sa na ňu i rebrovec, ľudovo známy ako **Schwiegermutterstuhl/Schwiegermuttersitz**. Jeho telo predstavuje obrovská žltá guľa s ostrými rebrami (obrázok 10), preto sa preč často používa aj nie veľmi lichotivý názov svokrina stolička (porov. Karasek – Merbold, 2006, s. 151; Reichling, 2012, s. 338; Sauerhoff, 2004, s. 237).

Obrázok 10. Goldkugelkaktus

Dornige Hauhechel. *Ononis spinosa*, ihlica trnítā. Pre jej trne ju v niektorých regiónoch Nemecka pomenovali **Weiberkrieg/Frauenkrieg/Mägdekrieg** (ženská vojna) a v Rakúsku **Weiberzorn** (ženský hnev). Nie je to však myšlené nijako ironicky. Dôvod spočíva v tom, že trníté vetvy rastliny sa vešali ženám pracujúcim na poli na sukne, preto s nimi boli vo vojnovom stave. Dosvedčuje to aj názov inej pichlavej, na dotyk neprijemnej rastliny, ktorú v Krkonošach tiež nazývali **Frauenkrieg**, a sice *Echium vulgare*, hadinec obyčajný (porov. Marzell, 2002, s. 117; Söhns, 2012, s. 75).

Nepochybne veľký význam malí v minulosti čarodejnice. Po nich je pomenovaných hned' niekoľko rôznych rastlín: **Gemeines Hexenkraut**. *Circaeae lutetiana*, čarovník obyčajný. Už latinský názov sa vzťahoval na (bližšie neidentifikovateľnú) bylinu mocnej gréckej kúzelníčky Kirké, až neskôr bol prenesený na čarovník. Ako **Hexenkraut** sú ďalej označované *Valeriana officinalis*, valeriána lekárska – chráni proti všetkým pričarovaným chorobám, sila čarodejníc a zloduchov pri pohľade na ňu ochabne; *Hypericum perforatum*, ľubovník bodkovany – zaháňa zloduchov, lieči všetky možné choroby, v boji chráni svojho nositeľa a v mieri mu získava náklonnosť bližných; *Lycopodium clavatum*, plavuň obyčajný – v starých časoch sa pribíjal na dvere maštale proti čarodejniciam. Za názov **Hackekraut/Hackenkraut** (Hacke je staré slovo pre čarodejnicu) vo východnom Prusku vďačil *Pulsatilla pratensis*, poniklec lúčny, poverám dávajúcim túto jedovatú rastlinu do súvisu s nočným pôsobením čarodejníc. *Viscum album*, imelo biele, v Tirolsku označované ako **Hexebese(n)** (metla na čarodejnice), chráni pred čarodejnicami a morami, najmä ak rastie na dube s obrázkom Krista (porov. Ge-

naust, 2012, s. 158; Marzell, 2002, s. 45; Reichling, 2012, s. 155, 171; Sauerhoff, 2004, s. 177; Söhns, 2012, s. 24, 115, 135, 144, 157).

Množstvo rastlín odkazujúcich na ženu už v názve patrí medzi tzv. „ženské rastliny“, čiže rastliny, ktoré pomáhajú pri zdravotných problémoch žien. Zaraďujeme sem napr. palinu obyčajnú. Jej latinský názov *Artemisia vulgaris* je odvodnený od Artemidy, pomocníčky pri pôrodoch. Používa sa ako gynekologický prostriedok. Predtým sa volala *parthenis*, teda **Jungfrauenkraut** (čo rovnako poukazuje na gynekologické využitie). V týchto pomenovaniach je častý tiež komponent Mutter, a to nielen vo význame matka, ale aj maternica (skrátene od Gebärmutter), napr. **Purpurbrauner Mutterkornpilz**. *Claviceps purpurea*, kyjanička purpurová, je používaná ako liek v gynekológii na vyvolanie kontrakcií, prerušenie tehotenstva, zjemnenie bolestí a krvácania maternice, preto sa nazýva i **Kornmutter**. *Melissa officinalis*, medovka lekárska, sa používa pri rôznych ženských problémoch, čomu vďačí za názvy **Mutterkraut**, **Frauenkraut**, **Frauenwohl**. Pre liečivé účinky pri tehotenských ťažkostiah sa ako **Mutterkraut** označuje aj *Tanacetum parthenium*, rimbaba obyčajná. *Arnica montana*, arnika horská, je známa pod názvom **Mutterwurz** (porov. Genaust, 2012, s. 79; Karasek – Merbold, 2006, s. 33, 159; Marzell, 2002, s. 31, 206, 283 – 284, 293; Pfeifer, 2005, s. 903; Reichling, 2012, s. 265).

Názvy obsahujúce ženské mená

Súčasťou názvov rastlín bývajú aj ženské mená. Tu môže ísiť jednak o vlastné meno všeobecne, jednak o meno súvisiace s konkrétnou ženskou postavou. V spojení s vlastnými menami prichádza do úvahy tiež čisto ľudová etymológia cudzieho názvu, keď sa z neho odvodilo podobne znejúce, doma známe meno. Ilustračný je príklad senovky gréckej, kde sa z *Trigonella foenum-graecum* stala **feine Grete**. Familiárny názov rezedy vznikol z latinského *Reseda* premenou hlások cez Settche, Resettche až po **Lissetchen**. Latinský názov rozmarínu lekárskeho *Rosmarinus officinalis* zachytili obyvatelia nemeckého územia prvýkrát od mníchov z Talianska a adaptovali ho na Rose a Marie, čomu nasvedčujú formy **Rosmarie**, **Rosamari(e)**, **Röasliemarie**. Dievčenské meno **Else** sa v Hesensku používa na palinu pravú (Wermut). *Artemisia absinthium* sa totiž v stredoveku nazývala aj *alsinthium*, čo ľudia skrátili a vyslovovali prehlasované (porov. Genaust, 2012, s. 253; Marzell, 2002, s. 193; Söhns, 2012, s. 43, 65, 79, 167).

Wiesenmargerite. *Leucanthemum vulgare*, margaréta biela. Z francúzskeho marguerite (pôvodne označenie pre sedmokrásku) pochádza **Margerite**/ **Margaretenblume**. Základom francúzskeho názvu je pravdepodobne porovnanie kvetu s perlami. V Nemecku sa spája so ženským menom Margarethe, okolo ktorého menín kvitne (20. júla, u nás 10. júna). V tomto čase sa vykopával aj koreň (takisto bieleho) *Achillea millefolium*, rebríčka obyčajného, označovaného tiež ako **Margaretenkraut**. Z gréckiny je názov **Iris**, vyskytujúci sa paralelne popri domácom nemeckom pomenovaní pre *Iris germanica*, kosatec nemecký. Znamená dúha (volala sa tak grécka bohyňa dúhy) a vzťahuje sa na

bohatstvo farieb kvetov. Okrem toho má kosatec od švábskeho poeta K. Conza umelý názov **Frauentreu** ako uznanie ženskej vernosti. (porov. Genaust, 2012, s. 310; Karasek – Merbold, 2006, s. 114, 141; Marzell, 2002, s. 269; Sauerhoff, 2004, s. 329 – 330, 362; Söhns, 2012, s. 69, 129 – 130).

Podľa skutočných historických osobností bola pomenovaná napr. **Hortensie**. Hortenziu kalinolistú, *Hydrangea hortensis* (dnes *macrophylla*), objavil francúzsky lekár a botanik P. Commerson v Číne a venoval ju svojej priateľke, astronómke a manželke slávneho parížskeho hodinára Hortense Lapeaute. Podľa sv. Barbary, jednej zo štrnástich pomocníčok v núdzi, nesie názov **Echtes Barbarakraut**. *Barbarea vulgaris*, barborka obyčajná, sa ako šalátová rastlina jedla aj počas studených mesiacov, lebo zostávala zelená až do Barbary (4. decembra zhodne v Nemecku i na Slovensku). Semená pivónie lekárskej, *Paeonia officinalis*, ktoré sa v minulosti dávali deťom ako korále na prerezávanie zubov, sa volali **Apolloniakörner** po sv. Apolónii. Táto mučenica pred smrťou prišla o všetky zuby a bola patrónkou trpiacich bolestami zubov. Preto tiež proti bolesti zubov používaný *Hyoscyamus niger*, bled čierny, nazývali **Apolloniakraut** (mohlo však ísť aj o chybny preklad latinského *apollinaris* – Apolónova bylina). Na základe čistej bielej farby ich kvetov dostali podľa morálne čistej Kataríny zo Sieny *Galanthus nivalis*, snežienka jarná, pomenovanie **Jungfer Kathl** a *Leucojum vernum*, bleduľa jarná, **Schnee-Katherl** (snežná Katka). Do obdobia ich kvitnutia spadá aj jej pamätný deň 29. apríl (porov. Genaust, 2012, s. 93, 293; Marzell, 2002, s. 222 – 224; Pfeifer, 2005, s. 558; Sauerhoff, 2004, s. 99 – 100, 316 – 317; Söhns, 2012, s. 14, 163, 170).

Názvy súvisiace s mytológiou a náboženstvom

Ženských mien z predkresťanských mytológií zostało v nemeckých názvoch rastlín len veľmi málo a väčšinou ide o preklady. Dôvodom bola hlavne snaha kňazov pri zavádzaní kresťanstva u Germánov vymazať akúkoľvek pamiatku na staré zvyky a pohanských bohov. Keďže im bolo zasvätené veľké množstvo rastlín, boli tieto premenované podľa významných postáv kresťanstva (detailnejšie o tom Söhns, 2012, s. 33 – 35, 147 – 160).

Nasledujúce príklady sú spojené s bohyňou lásky a krásy, s Venušou (grécky ekvivalent je Afrodita, germánsky Freya): **Nadelkerbel**. *Scandix pecten-veneris*, česák hrebenitý. Jeho ďalší názov **Venuskamm** (Venušin hrebeň) je prekladom z latinčiny, podľa tvaru plodov pripomínajúcich hrebeň. **Echter Frauenspiegel**. *Legousia speculum-veneris*, zrkadlovka Venušina. Označenie **Venusspiegel** pravdepodobne poukazuje na krásu rastliny. Pekný fialový, v strede belavý kvet je porovnávaný s Venušiným zrkadlom (aj v angličtine a francúzštine), zrejme je to preklad botanickejho názvu. **Blauer Eisenhut**. *Aconitum napellus*, prilbica tuhá. Ľud podnietila k prirovnaniam **Venuswagen/Venuswägelchen** (Venušin voz/ik) forma kvetu – po odstránení prilby vidno voz, trochu vyššia čnelka uprostred tyčiniek je Venuša obklopená malými amormi. **Venusfliegenfalle** (Venušina mucholapka). *Dionaea muscipula*, mucholapka po-

divná. Botanický názov pravdepodobne predstavuje slovnú hračku. Rod odkazuje na Venušinu matku Dioné, druhové označenie znamená pasca na myši. Táto mäsožravá rastlina totiž loví podobným spôsobom – polovice listov sa pri love zaklapnú. Prirovnať sa to dá aj k Venušiným mušliam, potravu chytajú rovnako. **Gelber Frauenschuh.** *Cypripedium calceolus*, črevičník papučkový. Názov **Venuschuh** má pôvod v nápadnom papučkovitom pysku, ide o topánku cyperiskej Venuše. Neskôr bola nahradená Máriou, čo odráža pomenovanie **Marienfrauenschuh** a na severe **Marienschoiken**, teda Máriina topánočka (porov. Genaust, 2012, s. 196, 209, 401, 464, 599; Karasek – Merbold, 2006, s. 20, 120; Sauerhoff, 2004, s. 10, 214, 356; Söhns, 2012, s. 26 – 27, 36).

Mária sa vyskytuje vo veľkom počte rastlinných názvov a v súvislosti s nimi sa na ňu viažu mnohé legendy. Uviest' možno nasledujúce príklady: **Primel.** *Primula veris*, prvosienka jarná. Na základe jej tvaru a pretože podľa legendy má okrem Petra moc nad bránou do neba aj Mária, dostala v Tirolsku tiež označenie **Marienschlüssel** (Máriin klúč). **Gewöhnlicher Frauenmantel.** *Alchemilla vulgaris*, alchemilka obyčajná. Ide o podobnosť listov tejto rastliny poskladaných a zhrnutých s plášt'om Márie, ktorý zahali všetkých modliacich sa pri jej nohách, ako býva znázornený na náboženských obrázkoch. Ďalšími názvami sú **Marienmantel**, **Unsererliebenfrauenmantel**, **Muttergottesmantel** (plášť matky Božej) a **Marienkraut**. **Gewöhnliche Akelei.** *Aquilegia vulgaris*, orlíček obyčajný. Na základe vonkajšej podoby získal orlíček názov **Unsererliebenfrauenhandschuh/Frauenhandschuh** (rukavica našej milej Panej) a pre svoje nadol sklonené kvety, považované za symbol pokory a jeden zo symbolov Márie aj **Marienblume** (Máriin kvet). **Gänseblümchen.** *Bellis perennis*, sedmokráska obyčajná. Ako **Marienblümchen** (Máriin kvietok) sa označujú aj sedmokrásky. Podľa legendy pochádza ich červený okraj z kvapiek Máriinej krvi, keď ich trhala pre Ježiška a poranila si prst (porov. Karasek – Merbold, 2006, s. 130; Marzell, 2002, s. 112; Reichling, 2012, s. 378; Sauerhoff, 2004, s. 27, 62 – 64, 101 – 102, 499; Söhns, 2012, s. 36 – 37, 137).

Sonnentau. *Drosera rotundifolia*, rosička okruholistá. Podľa severskej ságy sa rosička pre neustálu rosu na listoch nazývala slzy Freye. Tá oplakávala svojho muža Odina, ktorý odišiel na ďaleké cesty. V kresťanskom období ju preto nazvali **Marienträne(n)**, slza/y Márie. **Mariendistel.** *Silybum marianum*, pestrec mariánsky. Pôvodne bol zasvätený Freyi, neskôr Márii. Po nej ho nazvali **Frauendistel/Mariendistel/Mergendistel** (staronemecký genitív od Márie), Máriin bodliak. Jeho listy boli podľa katolíckej legendy zelené a terajšiu mliečnobielu farbu získali tak, že na ne spadla kvapka z Máriinho materského mlieka. Tým istým spôsobom ľudia pomenovali už spomínaný plűcniček lekársky (*Pulmonaria officinalis*, obrázok 7) s bielymi flákmi na listoch **Milchkraut unser lieben Frauen/Milch der hl. Maria**, Máriino mlieko (porov. Genaust, 2012, s. 368; Marzell, 2002, s. 185; Reichling, 2012, s. 258; Söhns, 2012, s. 35, 37).

Echter Baldrian. *Valeriana officinalis*, valeriána lekárska. Pre silu chrániť pred zlým slúžila na obranu pred diablotom, čarodejnicami a podobne. Ako za-

svätená Márii, kresťanskej ochrankyni pred útokmi zloduchov, sa volá aj **Marienwurzel**, Máriin koreň. **Echter Lavendel**. *Lavandula angustifolia*, levanduľa úzkolistá. Na základe vonkajšej podoby dlhých klasov s dievčenským vrkočom bola levanduľa nazývaná **Zöpfli**. Vnútorná vlastnosť otupovania necudných žiadostí, pre ktorú ju mala rada Mária, jej dopomohla k názvu **Muttergottes- flanze**, rastlina matky Božej (porov. Marzell, 2002, s. 194, 253 – 257; Reichling, 2012, s. 251, 414; Söhns, 2012, s. 52, 115 – 116).

Duftendes Mariengras. *Hierochlœ odorata*, tomkovica voňavá. Po Márii boli pomenované tiež mnohé voňavé rastliny, napr. tomkovica, rozsýpaná počas cirkevných sviatkov pred kostolné dvere. Vychádza z ľudovej predstavy, že s takou voňavou trávou (duftendes Gras) boli vystlané Ježiškove jasličky. Germánskym zvykom bolo dávať tehotnej žene do posteľe lôžkovú slamu, aby jej uľahčili pôrod. Tento zvyk pretrval aj po príchode kresťanstva, preto ju neskôr volali **Maria-, Marien-, Mariken-, Muttergotes-, Liebfrauen-, Unser(er)liebenfrau-enbettstroh** alebo **Marienbündel** (viazanička). Vzťahuje sa na viac aromaticky voňajúcich rastlín, a to: *Thymus serpyllum*, dúšku materinu; *Origanum vulgare*, pamajorán obyčajný; *Hypericum perforatum*, ľubovník bodkovany, a *Galium verum*, lipkavec syridlový, z ktorého podľa legendy Mária ustielala Ježiškovi v jasličkách preto, lebo len ten nechal osol stojaci pri nich nedotknutý (porov. Genaust, 2012, s. 289; Marzell, 2002, s. 208, 210; Reichling, 2012, s. 237, 250, 265, 378; Sauerhoff, 2004, s. 280, 309; Söhns, 2012, s. 33 – 35).

O skorej forme aromaterapie možno hovoriť v súvislosti s lístkami aromatických rastlín, čo ženy vkladali do biblie a spevníkov v kostole, aby nezaspalí a udržali sa bdelými. Volajú sa **Altweiberschme(c)eke(te)**, kde Altweiber sú staré ženy a schmecken je použité v zmysle voňať, čuchať. Bola to najmä *Salvia officinalis*, šalvia lekárska, ale aj *Mentha x piperita*, mäta pieporná; *Artemisia abrotanum*, palina abrotská, a *Origanum vulgare*, pamajorán obyčajný (porov. Marzell, 2002, s. 204, 208; Reichling, 2012, s. 15, 330).

Záver

Medzi názvami rastlín môžeme nájsť veľké množstvo takých, ktoré obsahujú nejaký komponent vzťahujúci sa na ženu, napr. jej vonkajšiu podobu (Großmutter in der Badewanne, Mädchenaugen), činnosť (Spinnerin), hodnotenie ženy (faule Magd), sociálnu rolu (Gewöhnliches Stiefmütterchen), ženské meno (Else), historickú ženskú postavu (Jungfer Kathl), ženskú postavu z mytológie (Venusspiegel) a náboženstva (Marienmantel). Často sa stáva, že sa jedno a to isté pomenovanie používa na niekoľko rôznych rastlín. Bežné je aj, že jedna rastlina má viac mien, ktoré sa týkajú rozličných aspektov ženy. V zásade by sme ich mohli rozdeliť na tri skupiny: **1.** názvy týkajúce sa vonkajšej podobnosti so ženou alebo jej časťou, **2.** názvy na základe vnútornej podobnosti súvisiacej s vlastnosťami, sociálnou rolou a pod. a **3.** názvy so ženskými menami vrátane mytologických a náboženských, reflektujúcich najmä Máriu.

LITERATÚRA

- GENAUST, Helmut: Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen. Hamburg: Nikol Verlag 2012. 701 s.
- INSTITUT FÜR WIRTSCHAFTSÖKOLOGIE: Pflanzenbilderdatenbank des Instituts für Wirtschaftsökologie. Dostupné z WWW: <http://www.iwoe.de/alphabetliste.html>. [cit. 2013-11-18].
- KARASEK, Hellmuth – MERBOLD, Ulf: Pflanzen und Umwelt. München: Wissen Media Verlag 2006. 284 s.
- LÉVI-STRAUSS, Claude: Myšlení přírodních národů. Praha: Dauphin 1996. 365 s.
- MARHOLD, Karol – HINDÁK, František: Zoznam nižších a vyšších rastlín Slovenska. Dostupné z WWW: <http://ibot.sav.sk/checklist/>. [cit. 2013-11-18].
- MARZELL, Heinrich: Geschichte und Volkskunde der deutschen Heilpflanzen. St. Goar: Reichl Verlag 2002. 340 s.
- PFEIFER, Wolfgang: Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. München: dtv 2005. 1634 s.
- REICHLING, Jürgen: Arends Volkstümliche Namen der Drogen, Heilkräuter, Arzneimittel und Chemikalien. Berlin – Heidelberg: Springer 2012. 416 s.
- SAUERHOFF, Friedhelm: Etymologisches Wörterbuch der Pflanzennamen. Stuttgart: Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft 2004. 779 s.
- SÖHNS, Franz: Unsere Pflanzen. Paderborn: Salzwasser Verlag 2012. 177 s.

ZDROJE OBRÁZKOV

- Obrázok 1: <http://www.fotocommunity.de/pc/pc/display/17997005>. [cit. 2013-11-11].
- Obrázok 2: http://www.bildarchiv-hamburg.de/hamburger_sammel-surium/04_hamburg-jahreszeit-herbst/004_4_foto-herstzeitlose.html. [cit. 2013-11-19].
- Obrázok 3: http://www.pflanzenliebe.de/innen/innen_garten/innen_jungfer_im_gruenen.html. [cit. 2013-11-19].
- Obrázok 4: http://www.nymphensittichseite.de/futterpflanzen/seite_Wegwarste.html. [cit. 2013-11-19]
- Obrázok 5: <http://www.welt.de/wissenschaft/article957765/Welche-Pflanzen-fuer-Menschen-gefaehrlich-sind.html>. [cit. 2013-11-19].
- Obrázok 6: <https://www.kuleuven-kulak.be/bioweb/foto.php?link=photos/S/sedum%20reflexum-tripmadam-02994.jpg&titel=Felsen-Fetthenne%20-%20Sedum%20rupestris%20/%20Sedum%20reflexum>. [cit. 2013-11-19].
- Obrázok 7: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Boraginaceae_-_Pulmonaria_officinalis-4.JPG. [cit. 2013-11-19].
- Obrázok 8: <https://lh6.googleusercontent.com/-fgzFHZ2NWt8/TXExOt4F5I/AAAAAAAAByQ/OtuAKKJiqwQ/s1600/fruehlingsblume7.jpg>. [cit. 2013-11-19].
- Obrázok 9: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/73/Knautia_arvensis_004.JPG. [cit. 2013-11-19].
- Obrázok 10: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Echinocactus_grusonii_%28aka%29.jpg. [cit. 2013-11-19].

List laci.

Jazyková charakteristika specifické středověké písemnosti¹

Martina Jamborová

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český,
Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

1 Staročeský dvouslovny lexém *list laci* označuje listinu, která svým obsahem i formou představuje svébytný útvar ve středověké a raně novověké písemné produkci, a to kvůli své expresivní povaze a tomu odpovídající volbě jazykových prostředků.

1.1 Tzv. *list laci* se dotýká oblasti práva, ale vznikal z iniciativy nikoli právních institucí, nýbrž soukromých osob jako mimosoudní prostředek k vymáhání dluhů, zvláště mezi šlechtici. Byl adresován dlužníkům nebo jejich ručitelům a byl např. vystavován na pranýřích a městských branách nebo byl jeho obsah zveřejňován při takových příležitostech, jako jsou trhy, sněmy apod. Volba těchto veřejných míst a příslušného času předpokládala nejúčinnější dopad společenského zostonení a morálního apelu na adresáta.

1.2 Příkladem *listu laciho* je zápis z 1. pol. 15. stol. zachovaný ve formulářové sbírce z fondu archivu města Žatce, uložené v Okresním muzeu v Lounech (sign. XVI B 1, fol. 53r). Pod titulem *Littera increpatoria boemicalis subtilis* se zde nachází staročeský text, jehož expresivita je založena jednak na odstupňované obsahové a stylistické výstavbě (nejprve označení osoby dlužníka, poté urážky, hyperbolické líčení zamýšlené dehonestace dlužníka na veřejnosti, závěrem shrnující výhrůžky), jednak na použití lexémů s expresivním příznakem v kombinaci s ustálenými dobovými obraty a slovními spojeními, které přísluší k neutrální vrstvě slovní zásoby, a s výrazy z oblasti právnické terminologie, u nichž je naopak provořadý příznak nociónální.

1.3 Různorodé lexémy pak svým těsným sousedstvím v textu vytvářejí hutnou dikci *laciho listu*. Nyní se soustředíme na charakteristiku vybrané slovní zásoby *laciho listu* včetně výrazných ustálených spojení a jeho dobového pojmenování, současně s tím budeme stručně komentovat stylizaci *laciho listu* a poté shrneme obsah *laciho listu*.

2 Samotné dobové označení *list laci* má ve staročeštině synonymní slovní spojení *list lajúcí*, doložené např. v dokladu *listy lající na se tepú s vymyšlenými haněními lžívými* ChelčPost 194b (citace pramenů viz Staročeský slovník, 1968). Jinými synonymy adj. *lající* jsou ve spojení se substantivem *list* staročeská adj. *hánčivý, hanivý* nebo *hanlivý*.

2.1 Obě adjektiva (*laci*, *lajúcí*) jsou odvozena od slovesa *lati* ipf. (komu z čeho), lát, spílat, nadávat*. O tom, že lexicální jednotka *lati* (stejně jako činnost

¹ Příspěvek byl podpořen projektem GA ČR P406/10/1140 Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází).

jí označovaná) byla ve staročeském období živá, svědčí její odvozeniny *obláti* pf. *koho*, „láním“ potupit, osočit: *pakli by [kdokoli] rychtáře ... pyšně oblál, nazuově jej mrzkým neb zrádcí neb kacieřem, tehda po tři dni nedělnie puojde do fary a stojte na zjevném miestě ... die přede všemi: „... selhal sem jako najmrzčejsí“* PrávJihLA 114b nebo *doláti sě* pf. čeho na kom „dosáhnout „láním“ (tj. veřejným nactiutrhnáním dlužníkovi za nesplacený dluh)“.

3.1 *List láci* z fondu archivu města Žatce zprvu oslovuje dlužníka v 2. osobě jednotného čísla (jeho jméno zkracuje iniciálou M.) a začíná slovy: *Věz M., jakož si mi slíbil i svú vieru za Pavlíka zastavil, toho mi neplníš ... Slovní spojení zastaviti vieru má význam „zaručit se, dát slovo“.*

3.2 Z lexikálního hlediska je pozoruhodné užití fem. *viera* v poměrně krátkém *lácim listu* ve třech různých významech: 1. jako „pochtivost“ (*ani své viery ... dbajě; jenž tcti ani viery nemá*), 2. ve významu „čestné“ slovo, *slib* (výše uvedené *svú vieru ... zastavil; volajě na tvú vieru*, tam je však možný i výklad „pochtivost“, sloveso *volati* v tomto kontextu interpretujeme jako *volati* na co „naříkat, stěžovat si, žalovat na něco“), 3. ve významu „písemné potvrzení slibu, písemná záruka“ (*a vezmu tu jistú tvú vieru přibici ji ku pranéri*).

3.3 Subst. *čest*, v našem *listu lácim* doloženo v gen. sg. v hláskové podobě *tcti*, má ve staročeštině řadu významů. Pro rozbor *listu láčího* je nejdůležitější význam „čest, vážnost, zvl. dobré jméno, dobrá pověst“. Připomeňme si ale i právní frazém *na svú vieru i na svú čest označující „čestné“ zaručení se za něco“*.

3.4 Sloveso *plniti* (ve významu (komu) „platit; splácet; vyrovnávat dluh“) je v našem *lácim listu* doloženo s genitivní vazbou *čeho*, zatímco většina dostupných staročeských dokladů má vazbu akuzativní.

3.5 Charakter dlužníka je v *lácim listu* zpochybňen slovy *nečiniš jako dobrý druh*: přítomný frazém *dobrý druh* je významově definován jako „dobrý přítel, dobrý člověk, pův. spolehlivý udatný spolubojovník“.

3.6 Slovní spojení *dobrě přišlý* má komponenty adv. *dobrě*, „dobrě, slušně, způsobem prokazujícím“ dobro, způsobem vyhovujícím náboženskomatravním nárokům“; adj. *přišlý*, „pošlý, pocházející z / od někoho nebo něčeho“, (z rodičů) „zrozený“; jako celek je ekvivalentní frazemu *dobrě pošlý* s významem „mající manželský původ“. V *listu lácim* je spojení *dobrě přišlý* rozvito jestě adverbiem *nikdiež*, zde ve významu „vůbec, v žádném případě“.

3.7.1 Slovy *A chci všem městom na té žalovati, křiče po všech trzích na M. z Vraně, jenž tcti ani viery nemá...* přechází *list láci* k vyjadřování o dlužníkovi v 3. osobě sg. a v následujících částech textu používá nejvíce expresivní formulace. Vyjádření *die, by byl svého otcé syn, ale lže, narodil' sě jest u přiekopě v kopřívách* se nabízí k porovnání se staročeskými lexikálními jednotkami *kopřivčě, -če n., nemanželské dítě, kopřivčic, -ě m., kopřivec, -vcě m., kopřivník, -a m.*, „nemanželské dítě, levoboček, zvl. nelegitimní syn“, které byly užívány též jako nadávka.

3.7.2 Vyloženě pejorativní charakter mají substantiva *rufián, -a m.*, „kuplíř, svůdník; cizoložník“ a *kurva, -y f.*, „nevěstka, prostitutka“ v ironickém hodnoce-

ní adresáta *mezi rufijány a kurvami viery dobyl* (fem. *viera* zde ve významu „pocitivost“).

3.8 Kontext a vezma tvú pečet podvěsiž ji svini pod ocas rozhojňuje dokladý toho, že expresivita čerpající z oblasti pojmenování pro výkaly a vyměšování byla přítomna již ve staročeštině, a to převážně ve smyslu pejorativním, zde kontrastně vyhroceném použitím právního termínu *pečet* ve významu „záruka (právoplatnosti, splnění závazku) stvrzená pečetí“ (známo je však i humorné zpracování fekální tematiky ve skladbě *Tkadleček*).

3.9 Podobný kontrastní stylistický účinek má užití fem. *viera* ve významu „písemné potvrzení slibu, písemná záruka“ ve spojení se slovesem *tepati* „bít, tlouci“ (*a vezmu tu jistú tvú vieri pribici ji ku pranéři v každém městě, tepa ji metlú*) ve smyslu nikoli obrazném, nýbrž konkrétním, srov. též *ktož otieže, koho tepu, řku: vieri M. de V.* To, že se tlučení na *lácí listy* skutečně dělo, potvrzuje staročeský doklad z úmluvy o založení obecního sněmu z r. 1424, kde se nařizuje, že *při tom sněmu toho ohlášenie a slyšenie nemá být žádných ústrkuov a žádné jiné věci ... ani listov lácích a hanivých nemá bito ani metáno býti* ArchČ 3, 249 (1424). V posledním dokladu současně nacházíme stč. sloveso *metati* ve významu „házet něčím na potupu“.

3.10 Zatímco fem. *pečet* vystupuje často jako právní termín a také tvoří terminologické frazémy *zavaditi* (*zavést*) *pečet čí*, odevzdat s úpisem něčí *pečeť* jako záruku splnění jeho závazku⁴ nebo *otvaditi* (*vyvaditi, vypraviti*) *pečeť čí* (komu), *sejmout něčí pečeť* s úpisu na potvrzení splnění jeho závazku⁵, subst. *svině* je hojněji využíváno ve zcela protilehlé oblasti tvoření stč. hanlivých rčení a přirovnání: *váleti sě jako svině v kališti; svině, která sě u blátě kálé; d'áblové velmi rádi obývají v sviních smilných*. Dehonestující účinek vyjadření *pečeť podvěsiž ... svini pod ocas* je založen právě na střetu zcela odlišných stylových oblastí.

3.11 Ve slovní zásobě *listu lácího* mají pochopitelně své místo lexikální jednotky tvořené pomocí záporného prefixu *ne-*: fem. *nečest*, adj. *nevérný, nectný*. Adj. *nevérný* lze v daném kontextu interpretovat jako „lstivý, podvodný, falešný; nešlechetný“ nebo „zpronevěřující se svým povinnostem, špatný“, adj. *nectný* jako „nečestný, nectný, bezecný, postrádající cti“ nebo „nectný, nectnostný, nepočestný, postrádající mravnosti, nemravný“, srov. *než činíš jako nevérný a nectný nebo nevérný i nectný od svého počátku*.

3.12 Při otázce, zda je možné hodnotit jako expresivně příznakové tvary *nýnie* pro 3. os. sg. slovesa *býti* (*neb u něho viery nýnie*; srov. 3. os. sg. *nenie*) nebo podobu *hohyzditi* (pf. *koho* (komu), *zošklivit, zprotivit, učinit odporným, nepřijatelným*), lze uvažovat nad tím, zda mohou být tyto podoby modifikací hláskového skladu slov, která se vůči nim jeví jako základní (srov. Zima 1981, s. 13). Oproti základním tvarům jsou tyto řádově řidčeji doložené (v excepčním materiálu pro Staročeský slovník je dokonce doloženo pouze *ohyzditi*). Proti však klademe argument, že záporný prefix *ný-* je prostředek sice méně frekventovaný, ale lexikograficky zachycený jako neutrální, a rovněž hláska *h* v dokladu *a hohyzdě*

tě všem lidem plní systémovou funkci hiátové hlásky mezi dvěma vokály, proto bychom tvary *nýnie* a *hohyzdit* nepovažovali za expresivní jazykové prostředky.

3.13 V kompozici listu lácího se uplatňují několikanásobné větné členy: *chci' na tě žalovati všem pánonm, rytieřom i panošem; jest na dlihost i na krátkost i na širokost i na úzkost nevérny i nectný ...*, v druhém příkladě ve výrazném stupňovacím poměru.

3.14 V závěru se *list* lácí vrací k vyjadřování adresáta pomocí 2. osoby sg. a opakuje kontaktní věz použité v úvodu: *a věz to, nebudeš li mi plniti, že skrzě to veliké necti dojdeš a hohyzdě tě všem lidem, ještě já svého naposledy vždy dobudu všebo zbožie ...*

4. Shrñeme-li obsah *lácího listu*, můžeme jej popsat těmito body:

4.1 Oslovení adresáta a uvedení důvodu ke zveřejnění lacího listu.

4.2 Urážky: zpochybňení charakteru ručitele (*nečiniš jako dobrý druh; ani své viery ani své cti dbajěj*), zpochybňení šlechtického původu ručitele (*die, byl svého otcé syn, ale lze; jestic zmeněný v kolébce*), zpochybňení původu ručitele vůbec a jeho mravní výchovy (*nikdiež dobrě přišlý; narodil sě jest u přiekopě v kopřivách; mezi rusfijány a kurvami viery dobyl*).

4.3 Vyhrožování: ponižujícím veřejným potupením (doslova pokálením) symbolu ručitelovy záruky (*vezma tvůr pečet podvěsiž ji svini pod ocas*), umísťováním ručitelovy písemné záruky na pranýřích, kde dostane „výprask“ za ručitele (*vezmu tu jistú tvůr vieri pribici ji ku pranéri v každém městě, tepa ji metlú*), zostuzením a z toho plynoucí ztrátou důvěryhodnosti dlužníka (*střež se jeho každý; u něho viery nýnie; veliké necti dojdeš*), vítězstvím věritele v soudním sporu (*naposledy vždy dobudu všebo zbožie pomocí a s právem*).

5. Předpokládáme, že adresáti přijímali lácí listy se značnou nelibostí. Dle dobových svědectví je však doručování lácích listů dokonce dokázalo rozezlit do té míry, že v odpovědi na ně předjimali a v podstatě ospravedlňovali výstřední formu mírného násilí: ... *Službu napřed, urozený pane milý, vzkazujeme. Jestliže podruhé který posel vaš služebný od nepřátele našich listy lajicie k nám nositi bude, věříme Vaši Milosti, kážeme li jemu ty listy takové sežratí, aneb jinak udá li se jeho v tom poselství neuctítí, že Vaše Milost neráčí nám v tom za zlé mieti.* ArchČ 1, 389 (1447).

6. *List* lácí z fondu archivu města Žatce je cenným doložením tohoto typu písemnosti v plném české znění. List využívá k dosažení emocionálního ataku na adresáta kontrastní spojení expresivně příznakových lexikálních jednotek s právní terminologií a frazémy, obrazná vyjádření, gradační stylistické postupy. Jazyk *lácího listu* dává za pravdu jeho latinskému nadpisu *Littera increpatoria boemicalis subtilis*: jde sice o útvar krátký, ale využívající možností vybraných staročeských jazykových prostředků vskutku v duchu lat. adjektiva *subtilis*, které je staročesky překládáno mimo jiné jako „tipný“ či „misterně dělaný“.

Za impuls ke společnému bádání nad rukopisem XVI B 1 v Okresním muzeu v Lounech a objev jedinečného zápisu listu lácího děkuji kolegyni Kateřině Volekové.

LITERATURA

- BRODSKÝ, Pavel – HRADILOVÁ, Marta – PETR, Stanislav – TOŠNEROVÁ, Marie: Průvodce po rukopisných fonitech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice. Studie o rukopisech, Monographia II. Praha: Archiv Akademie věd České republiky 1998, 340 s.
- ESSČ: Elektronický slovník staré češtiny. Elektronický lexikální zdroj zapojený do internetové aplikace Vokabulář webový – webové hnizdo pramenů k poznání historické češtiny [on-line]. Dostupné z WWW: <http://vokabular.ujc.cas.cz>. [cit. 2014-01-10].
- GEBAUER, Jan: Historická mluvnice jazyka českého. I. Hláskosloví. 2., dopl. vyd. Praha: Nakladatelství ČSAV 1963. 765 s.
- GEBAUER, Jan: Historická mluvnice jazyka českého. III. Tvarosloví. 1. Skloňování. 2. vyd. Praha: Nakladatelství ČSAV 1960. 659 s.
- GEBAUER, Jan: Historická mluvnice jazyka českého. III. Tvarosloví. 2. Časování. 3. vyd. Praha: Nakladatelství ČSAV 1958. 556 s.
- GEBAUER, Jan: Historická mluvnice jazyka českého. IV. Skladba. 2. vyd. Praha: Academia 2007. 763 s.
- GEBAUER, Jan: Slovník staročeský. Díl I (A – J). 2. vyd. Praha: Academia 1970. 674 s.
- GEBAUER, Jan: Slovník staročeský. Díl II (K – netbalivý). 2. vyd. Praha: Academia 1970. 632 s.
- MICHÁLEK, Emanuel: K specifickým rysům staročeské odborné terminologie. In: Listy filologické, 1974, roč. 97, č. 4, s. 235 – 239.
- MICHÁLEK, Emanuel: O ustálených spojeních v staročeských právních památkách. In: Právněhistorické studie, 1965, č. 11, s. 87 – 93.
- NĚMEC, Igor: Neplnohodnost jako zdroj expresivity. In: Miscellanea linguistica, Ostrava: Profil 1971, s. 63 – 69.
- NĚMEC, Igor: Vývojové postupy české slovní zásoby. Praha: Academia 1968. 192 s.
- NĚMEC, Igor: Vztah centrum – periferie v lexikálním vývoji. In: Naše řeč, 1976, roč. 59, č. 3, s. 118 – 124.
- PROFOUSOVÁ, Stanislava: Knihovna okresního muzea v Lounech (Historie a knihovní fond). In: Knihy a dějiny, 1995, roč. 2, č. 2, s. 37 – 42.
- Staročeský slovník. Úvodní statí, soupis pramenů a zkratek. Praha: Academia 1968. 130 s.
- StčS: Staročeský slovník. Praha: Academia 1968 – 2008, 554 s. V elektronické verzi přístupný (pod zkratkou StčS) v rámci webového hnizda Vokabulář webový (Vokabulář webový – webové hnizdo pramenů k poznání historické češtiny [on-line]). Dostupné z WWW: <http://vokabular.ujc.cas.cz>. [cit. 2014-01-10].
- WINTER, Zigmund: Kulturní obraz českých měst I – II. Život veřejný v 15. a 16. věku. Praha: Matice česká 1890 – 1892. 796 s.
- ZIMA, Jaroslav: Expresivita slova v současné češtině. Studie lexikologická a stylistická. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1961. 139 s.

Titulky súčasnej dennej tlače cez pozitívny filter frazeologizmov

Radka Jančiová

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela,
Banská Bystrica

V záujme získavania nových informácií dennodenne siahame po informačnom médiu, ktoré sa podieľa na formovaní našej mienky a utváraní postojov ku konkrétnym udalostiam z domova, ale i zo sveta. „Denný tisk, to je mohutná řeka, která se bez přestání valí vpřed a přináší stále nové a nové informace, nová a nová sdělení“ (Bečka, 1973, s. 10). Uvedený citát je aj napriek časovému rozdielu stále aktuálny a so zreteľom na bleskové šírenie sa informácií prostredníctvom internetu môžeme medzi túto „*mohutnú rieku*“ zahrnúť aj elektronické médiá. Vzhľadom na túto skutočnosť sa budeme koncentrovať len na dennú tlač, ktorá je pod akýmsi tlakom rastúcej konkurencie a stretáva sa s poklesom čítanosti. Je preto pochopiteľné, že vydavatelia i novinári tlačených médií musia premýšľať o tom, akú stratégiu si zvoliť a akým spôsobom prilákať stálych, resp. potenciálnych percipientov, a kalkulovať s tým. „O tom, že Internet a tlač môžu jestvovať vedľa seba, však nepochybujeme; samotný Internet nemusí spôsobiť zánik tlače, ktorej najmocnejšou devízou sú informácie, ale je to silný konkurent. Tlač má však ešte aj pridanú hodnotu „matérie“. Noviny či časopis si človek môže vziať kdekoľvek so sebou. Percepcia tlače je tradičná, nenamáhavá, nekomplikovaná, nevyžaduje si osobitné zručnosti. Stačí gramotnosť“ (Hochelová, 2011, s. 78).

Zameraním sa na písanú publicistiku¹ môžeme povedať, že jej hlavným komunikačným zámerom je presvedčovanie, uvedomovanie a ovplyvňovanie percipienta, ktorý je zároveň i spolutvorcom a podieľa sa na úspešnosti daného periodika. Čitateľ je teda pre autora istým zákazníkom, ktorý si svoj tovar vyberá podľa osobných kritérií a vytvára akúsi hodnotovú škálu, podľa ktorej filtriuje dostupné tlačené médiá. Podľa Jozefa Mistríka „text vyhotovený autorom je – obrazne povedané – len polotovar, ktorý dosiahne finálnu podobu v rukách príjemcu žijúceho v potenciálne odlišnom prostredí, čase, situácii a nálade“ (Mistrík, 1977, s. 25). Z tohto hľadiska je nereálne vyhovieť každému prijímateľovi, a preto sa tieto „komunikáty“ pôsobením silnej konkurencie musia snažiť o získanie si čo najväčšej časti verejnosti.

Jedným z takýchto prostriedkov, ktoré médiá využívajú na oslovenie perciptentov, sú novinové titulky, ktoré sa po prehliadnutí obrazovej (vizuálnej) zložky stávajú najnápadnejším prvkom každého periodika. Titulky sú špecifickou záležitosťou každých novín a do určitej miery rozhodujú o kommerčnej úspešnosti určitého denníka. Investuje sa do nich veľa energie, novinárskej in-

¹ Tento termín použil Amr Ahmed Shaturry (Shaturry, 1999, s. 79).

vencie, využívajú sa pri nich rôzne metódy a stratégie, ktoré pútajú pozornosť čitateľa a ovplyvňujú jeho postoj ku skutočnostiam, ktoré spracúvajú. J. Bartošek (2002, s. 78) prirovnáva noviny ku kaviarni a titulky k jedálemu lístku, podľa ktorého si návštěvník vyberie z danej ponuky práve to, čo ho najviac zaujme. Titulok alebo názov je „najvýraznejšou a najexponovanejšou rámcovou zložkou jazykového prejavu“ (Findra, 2004, s. 100).

Otázka novinových titulkov nie je v oblasti jazykovedy žiadou novinkou, práve naopak, lingvisti ako napríklad J. Mlacek, J. Bartošek, J. Bečka, A. Tušer, M. Mlčoch tejto stránke venovali a stále venujú patričnú pozornosť a na základe ich zistení môžeme sledovať celospoločenské zmeny, ktoré sa počas posledných dvoch desaťročí udiali. Denná tlač sa premieňa z agitačných prostriedkov na informačné médium, ktoré si aj nadľaď ponechá prioritnú snahu zapôsobiť na čitateľa. Z tohto aspektu bude určite zaujímavé venovať im pozornosť aj v budúcnosti, a tak sledovať ich postavenie v úvode načrtnej opozície k elektronickým médiám.

Súčasné titulky sú spravidla silne informačne nasýtené a každý z nich je akýmsi kľúčovým bodom k svojmu textu, v ktorom predznamenáva ich obsah, plní funkciu pútania a presvedčania. „Informačná nosnosť“ textu je taká veľká, že ho do istej miery oproti ostatnému textu osamostatňuje: už v názve je obsiahnutá základná miera informácie. Vlastný text prináša iba jej konkretizáciu, prípadne jej detailnejšie rozvedenie“ (Findra, 2004, s. 100). Konkurencia, nielen v dennej tlači, ale i vo viackrát spomínanej elektronickej informačnej nasýtenosti, privádza súčasných novinárov k tomu, že sa snažia podať celú podstatu v samotnom titulku a nasledujúcim článkom len doplniť menej podstatné informácie. V tejto spojitosi sa snažia využívať obrazné pomenovania, frazeologizmy a vyhýbať sa strnulosť jazyka publicistiky a jeho tendencii vytvoriť istý model zaužívaných publicistických klišé. Okrem iného novinári s veľkou obľubou prífarbujú titulky expresívnymi výrazmi, ktoré dotvárajú sekundárne zaujatie k danej téme a mnchokrát pôsobia skôr na emotívnu stránku percipienta ako na jeho kognitívnu stránku. Vzhľadom na tieto skutočnosti možno naznačiť, že v poslednej dobe došlo k premene formulácií a obsahu titulkov, ktoré bývajú dlhšie a opisnejšie. Objavujú sa i vetyl ekvivalenty, najčastejšou syntaktickou formou je rozvinutá jednoduchá veta.²

V tomto zmysle, ako sme už podčiarkli v úvode, je dôraz kladený predo-všetkým na titulok ako na akýsi reklamný pútač k svojmu obsahu, v záujme prilákať spotrebiteľa a ponúknuť mu aktuálnu informáciu. Z tohto hľadiska sú aj publicisti pod neustálym tlakom, ktorý je na prvom mieste determinovaný naliehavosťou informácie, ktorú treba spracovať, no v neposlednom rade je nevyhnutné uplatniť sa zaujímavé kompozične postupy a použiť nápadné jazyko-vé prostriedky, okrem iných i frazeologické jednotky. „Výskyt frazeologického slovného materiálu v spravodajstve nie je len módnym trendom printovej žurnalistiky, ale aj významnou súčasťou celkového vývoja novinárstva.“

² Súvetia sú viac typické pre podtitulky.

nalistiky, ktorá čerpá z mnohých štýlových rovín; je zároveň aj prirodzeným ukazovateľom dobového posunu, ktorý nasycuje spravodajstvo témami neoficiálneho charakteru s cieľom priblížiť sa čitateľovi a jeho vku“ (Magálová, s. 109).

Vzhľadom na túto skutočnosť sme sa pokúsili zachytiť výrazné rysy súčasných novinových titulkov, príčom sme sa sústredili na výskyt frazeologických jednotiek v denníkoch Sme a Pravda.³ Sledovali sme titulky zo sociálnych, ekonomických i športových témy.

Pozitívny filter frazeologizmov

Titulky publicistických útvarov (spravodajské, hodnotiace, beletristicke)⁴ sú typovo rozmanité. Môžu sa lísiť rozsahom, syntaktickou štruktúrou, ale i mierou informačnej nasýtenosti. Stretávame sa s titulkami, ktoré sú kratšie a nevetného charakteru, no na druhej strane sú aj také, ktoré majú naopak zložitejšie vetné štruktúry. Niektoré z titulkov bývajú obsahovo neurčité a iné majú opačne vysokú informačnú hodnotu. Pre väčšinu z nich je charakteristické užívanie nápadných jazykových prostriedkov. Tento jav korešponduje práve s pútajúcou funkciou titulku. V tejto súvislosti sa ich častou súčasťou stávajú obrazné vyjadrenia, citáty a v neposlednom rade i samotné frazémy. Môžeme tak sledovať uplatnenie pôvodných podôb frazeologických jednotiek, ale tiež ich modifikácie. Časté bývajú i také prípady, keď titulok tvoria len samotné frazeologické jednotky alebo len ich časti. Také titulky pôsobia naliehavo a evokujú záujem u recipientov, no zároveň bývajú nositeľom neistej a neurčitej informácie o obsahu článku.

Pokiaľ nazeráme na titulok z hľadiska použitia frazeologických jednotiek, bude isto namiestne vymedziť ich základnú charakteristiku, ktorá sa stane kľúčovým aspektom v nadväzujúcom výskume. Frazémy sú akýmsi jadrom poznatkov, stereotypom myšlenia, ktoré sú preskúmané časom a platné pre kultúru, jazyk a mentalitu istého národa. V masmediálnej komunikácii sa stávajú tiažiskom hľadania nových jazykových prostriedkov a zvyšujú tak pôsobivú stránku textov. Podobne ako Ján Horecký vychádzame z hypotézy, že „frazému teda možno definovať ako jazykový znak, ktorého funkciami je pomenúvať (označovať) situáciu, a to na základe primárnej výpovede o tejto situácii. V tejto funkcii vystupuje frazéma ako lexikalizovaný výraz (teda neprodukuje sa). Jej forma je štruktúrovaná a variantná, obsah je celostný a spravidla expresívny. Pri výstavbe jazykového prejavu sa uplatňuje aj mo-

³ Vybrané periodiká sú určené pre širokú verejnosť so všeobecným obsahom. Výskumnú vzorku z nich sme získvali od 1. novembra 2012 do 15. septembra 2013.

⁴ „Titulok spravodajský obsahuje predevším včené a časové údaje, čísla, jména ľudí, názvy závodov, mest a pod. Hodnotíci (komentuje) titulek ... zaujímá hodnotíci stanovisko, je obyčajne nadpisem ke komentárum, glosám, pozvánkám, domáčim a zhrianičním pohľedom atd. Beletristickej titulek má často ráz metaforický. ... patrí k nim predevším črta, stloupek, reportáž a fejton“ (Shatury, 1999, s. 79).

dálnosť frazémy“ (Horecký, 1997, s. 80 – 81). Frazeologické jednotky je možné klasifikovať na základe rôznych kritérií. B. Junková v príspevku Frazeologické postřehy současné žurnalistiky vymedzila publicistické frazémy, ktoré sú najmenej nápadné. „Jde o spojení pôvodne aktualizovaná, ale nyní už automatizovaná. Jejich repertoár se mění. Patří sem frazémy vzniklé v publicistice nebo v oblasti veřejného či politického života“ (Junková, 2001, s. 163). Ďalej uvádza, že tieto frazémy nemusia mať obrazný charakter, ako to býva pri väčšine ľudových a knižných frazémach. V tomto prípade ide o obraty intenzifikačné⁵ a tiež i verbalizačné⁶.

Zasadenie frazeologických jednotiek do kontextu novinového článku, či už do pozície novinového titulku alebo v jeho nasledujúcim doplnení v texte, je predovšetkým funkčným zámerom vyhnúť sa struholosti jazyka publicistiky a jeho tendencii k modelovosti vyjadrenia výrazových prostriedkov. Zameraním sa na konkrétné periodiká rôzneho charakteru máme možnosť sledovať akúsi jazykovú hru, v ktorej má každý k dispozícii rovnaký balík výrazových prostriedkov. Ich správnu kombináciou, modifikáciou a aktualizáciou vytvárajú nové výrazy, ktoré inštalujú do neobvyklých kontextov, a tak prispievajú k ozvláštneniu textu, ktorý môže vyznieť ako niečo nové, neopakovane. No ak sa tieto novovzniknuté výrazy používajú sústavne v rovnakom význame, následne sa z ich aktualizačnej funkcie posúvajú k automatizácii a prechádzajú do klišé.

Správna interpretácia sémantického obsahu frazémy a predpoklad pochopenia kontextu závisí od viacerých faktorov. Jedným z nich je kultúrne prostredie, ktoré vytvára podmienky ich využitia, ďalším je spoločenská konvencia, ktorá tvorí predpoklad na zrozumiteľnosť pomenovania a v neposlednom rade je dôležitá aj istá vzdelenostná úroveň čitateľa.

Triedenie frazém z formálneho hľadiska

Výskumnú vzorku, ktorú sme získali z excerptí z dennej tlače vyššie spomínaných denníkov, tvoria frazémy v hlavných novinových titulkoch. Daný korpus je možné triediť podľa viacerých kritérií. No vzhľadom na krátke časové obdobie, počas ktorého sa venujeme tejto problematike a sémantickej povahy vybraných denníkov, sa zameriame na frazémy slovesnej i neslovesnej syntagmy v ich ustálenej alebo modifikovanej podobe a vyslovíme záver z hľadiska ich frekventovanosti. V nasledujúcej klasifikácii vychádzame z poznatkov J. Mlaceka (porov. Mlacek, 2001, s. 21 – 44). Pre lepšiu prehľadnosť nasledujúce typy členíme do samostatných odsekov.

⁵ „Intenzifikační frazeologické obraty vznikají ustálením slovních spojení, v nichž základní slovo (podstatné alebo přídavné jméno, sloveso) je ve svém významu zesíleno slovem, které rozvíjí slovo základní, vyjadřující vyšší míru jebo obsahu. Tato intenzifikační slova jsou sama většinou obrazná“ (Bečka, 1973, s. 58).

⁶ „Verbalizační frazeologismy vznikají za situace, kdy je potřební uvést ve výpovědi podstatné jméno do dejového vztahu“ (Bečka, 1973, s. 58).

Statické neslovesné frazémy

Neslovesné frazémy absentujú prítomnosťou slovesnej zložky v ich stavbe. Tvoria teda akúsi statickú konštrukciu, ktorá sa do kontextu vety zapája v rôznych syntaktických pozíciách, ale nie vo funkcií prísudku či vetného základu. Tieto frazémy môžu byť samostatným ustáleným spojením, ale tiež i mennou súčasťou slovesnej frazémy. Pri formálnom delení do typov a podtypov má J. Mlacek na zreteli to, že frazémy sú stavbou jednoduchej (dvojslovnej) neslovesnej syntagmy.

Stavba koordinatívnej syntagmy: patria sem jednotky, ktoré majú niekoľko výrazných konštrukčných znakov: ustálená dvojlennosť, ustálená spojkovosť alebo bezspojkovosť, ustálené poradie komponentov, výrazná tvarová zhoda alebo aspoň analógia či podobnosť, napr. *Zima sa drží zubami nechtam, nechce ustúpiť*. (držať sa zubami nechtam).

Stavba determinatívnej syntagmy (patria sem tvarovo rozdielne typy): spojenie adjektívnej a subjektívnej zložky frazémy (najbežnejšie a najbohatšie zastúpené):

Frazémy, pre ktoré je príznačná tvarová premenlivosť (znamená to, že v závislosti od kontextu sa môžu vyskytnúť nielen v slovníkovej podobe (tvar nominatívneho singuláru), ale i vo všetkých tvaroch singuláru i plurálu. No aj tu platí istá limitovanosť paradigm), napr. *Bielou vranou je aj zosnulý Marcel Stryko; Budú aj černejšie dni; V Košiciach predčasne vybuchla časovaná bomba*.

Frazémy obmedzené tvarovou paradigmou (niektoré z nich majú ustálenú podobu len so singulárom a iné zasa len s plurálom, ktoré ale môžu mať viacero formy podľa pádu), napr. *Fico s lúdkou tvárou; Dve tváre učiteľského štrajku; Riešenie v Sýrii je na mŕtvom bode, ale obchody sa hýbu; Dvojaký meter pre budúcich súdcov?*; *Sedliackym rozumom* nevysvetlime všetko; *Ludia nevedia, čo je skutočné dno; Kto má sedliacky rozum, obíde nebanskovku*.

Frazémy, ktoré sú najviac tvarovo ohraničené (tvar je limitovaný v kategórii čísla, pádu, niekedy i v predložkovej resp. bezpredložkovej forme), napr. *Slepá baba pre pokročilých; Zlatý vek tenisu*.

Stavba, v ktorej je konštrukčne dominantné substantívum spojené s iným substantívom v rozličných tvaroch. Nadadené substantívum je bližšie určované zhodným substantívnym nezhodným prívlastkom. Mieru ich frazeologickejnosti zvyšuje veľmi výrazná tvarová ustálenosť, keď druhý člen spojenia býva takmer vždy iba v jednom predložkovom alebo nepredložkovom tvari, pričom v prípadoch s predložkovou zložkou sa zmeny pri nej takmer vylučujú, napr. *Asteroidy sú kľúčom k životu; Aj Fico vidí hon na lišku*.

Stavba ustáleného prirovnania. Výraz, ktorý nemá reálny prirovnávací význam, nevyjadruje skutočné prirovnanie, ale najčastejšie je intenzifikačným výrazom, no zároveň má explicitnú prirovnávaciu formu s prirovnávacimi spojkami *ako, ani*. Ustáleným prirovnaním nie je však iba časť od prirovnávacieho *ako*, treba tu vychádzať z komplexnej schémy prirovnania. Treba vychá-

dzať aj z faktu, že ustálené prirovnania sú dvojaké. V jedných je ustálená prirovnávaná a prirovnávacia časť. Prirovnania, v ktorých je prvá zložka substantívna, kým základ prirovnania je ustálene elidovaný. Druhé prirovnania s ustáleným základom prirovnania a prirovnávacou zložkou, formálne vybudované ako spojenie adjektíva a substantíva za prítomnosti prirovnávacieho operátora *ako*, napr. *To bolo jasné ako facka, tvrdí Služanic; Akí taxikári, taká vláda.* (Aká matka, taká Katka). Pôvodných ustálených prirovnaní sa nám podarilo uchopiť len v dvoch prípadoch, no zaznamenali sme pomerne častý výskyt týchto pomenovaní: *Nie je nezamestnanosť ako nezamestnanosť; Nie je výtlk ako výtlk; Nie je cena ako Price; Nie sú buldozéry ako buldozéry.*

Medzi ďalšie typy patria stavby spojené aj s inými zložkami, ako sú substantívne alebo adjektívne komponenty, napr. *Krok späť. Platý učiteľov doplatia na priemer*, a taktiež frazémy, ktorých stavba je zložená z viac ako dvoch zložiek, napr. *Výsledkom je zlatá stredná cesta.*

Dynamické slovesné frazémy

Slovesný komponent vo frazéme vytvára akési dynamické pomenovanie a zastáva aspoň niektorú zo svojich valenčných pozícii. Do tejto skupiny J. Mlacek zaraďuje frazémy so stavbou, konštrukciou či podobou slovesnej syntagmy, ktoré nie sú bežné, živé a produktívne typy a tiež nie je zavádzajúce hovoríť v tejto súvislosti o takých kategóriách, ako sú valencia, väzba a primkýnanie v živom prototype týchto jednotiek. Pri formálnom delení do typov a podtypov vychádza J. Mlacek z toho, že frazémy sú so stavbou jednoduchej, ale i zloženej neslovesnej syntagmy.

Stavba frazeologického zvratu: ich určenosť sa vyjadruje väzbou a ich následné delenie je determinované opozíciou jednoduchosti – zloženosťi spojenia. Do tejto stavby sa zaraďujú nasledujúce podtypy:

Spojenia vyjadrené závislosťou mennej zložky istou väzbou (väčšinou ide o podobu s väzobným akuzatívom), napr. *Slováci držali krok dve tretiny; UPN už nie je na rázcestí, už ukazuje chrbát; V knižničiach zapadajú knihy prachom; Bezáka spojili s diabolom; Stredná vrstva stráca chut' voliť; Nedá sa nemyslieť na budúcnosť; (byť) Sám sebe pánom.*

Spojenia (zložená slovesná syntagma), v ktorých je väzobne doplnené sloveso špecifikované iným atributívnym výrazom, napr. *V Banskej Bystrici zdvihli varovný prst; V spore s lekárom ľahajú pacienti za kratší koniec; (byť) Sám sebe pánom.*

Spojenia (zložená slovesná syntagma) doplnené dvoma väzbami, napr. *Osemročný chlapec držal palce otcovi; Moskva dala za smrťou bodku.*

Stavba vyjadrená určovacím vzťahom primkýnanie:

Spojenia (jednoduchá slovesná syntagma), v ktorých sa určujúci člen primkýna k slovesnej zložke, napr. *Nitra padla na dno; Leon Sullivan sa obracia v hrobe; Súťaže môžu byť na mieru; Výzva poslancov skončila v koši; Bobo-*

šíkovú vrátil súd do hry; Romney sa na súperov v strane díva zvrchu; Nový život ide až pod kožu; Ďalšia kríza z USA minula svet o chlp.

Spojenia (zložená slovesná syntagma), v ktorých sa neslovesné zložky (rozličné druhy určovania i celá škála slovnodruhového obsadenia) primkýnajú k slovesnej, napr. *Zväzky homosexuálov Smer odsúva na lepšie časy; De Mesa: Španieli sú z najhoršieho vonku; Cirkev našla Františka na kraji sveta*. V prípade dvoch alebo viacerých neslovesných zložiek je primkýnanie k slovesnej pre každú z nich osobitné, napr. (*ist'*) *Dostat' sa z dažďa pod odkvap, nie je dobré riešenie; Z mosta do sprosta.*

Stavba zloženej syntagmy, vyjadrená určovacím vzťahom väzby i primkýnania, napr. *Ako sa ihla v kope sena hľadá; Traja brankári dýchali víťazom na chrbát; Smer chce mat' vol'bu rýchlo z krku.*

Stavba s predikatívnou syntagmou (jednotky s výstavbou jednoduchej dvojčlennej vety). Z funkčného hľadiska tu ide skôr o jednotky, pri ktorých prevažuje výpovedná platnosť nad pomenovacou, napr. *Kuchárky: Zasa na nás kašlú; Prvá premiérka nechce Slovinsku púšťať žilou; V spore s lekárom tiahajú pacienti za kratší koniec.*

Záver

Publicistický štýl je úzko spätý s titulkami, ktoré sú súčasťou každého periodika či v tlačenej, alebo v elektronickej podobe. Ich prioritnou úlohou je upútať čitateľa a umožniť mu plynulý prienik k obsahu, ale i k zmyslu textu. No okrem uvedených funkcií podlieha i estetickým kritériám, ktoré zohrávajú významnú úlohu v konkurenčnom boji. Z tohto hľadiska autori využívajú rôzne jazykové prostriedky i spomínané frazeologické jednotky, ktoré sú stále bohatým zdrojom na spestrenie, ale i ozivenie titulkov a textov. Zo získanej výskumnej vzorky a z triedenia pozitívnych novinových titulkov vyplýva, že v daných periodikách sa pomerne často uplatňujú frazeologické jednotky predovšetkým slovesnej syntagmy, ktoré v menšom zastúpení dopĺňajú i menné syntagmy. Okrem tohto formálneho delenia získaných frazém vystupuje do popredia ich modifikovaná podoba, ktorá sa vo väčšej alebo menšej miere líši od ich ustálenej. Z tohto aspektu by bolo prínosné zamerať sa práve na ich aktualizácie, automatizácie a v niektorých prípadoch i publicistické klišé.

LITERATÚRA

- BARTOŠEK, Jaroslav: Základy žurnalistiky. Zlín: Univerzita Tomáše Bati, Fakulta multimediálnych komunikácií 2002. 78 s.
- BEČKA, Josef Václav: Jazyk a styl novin. Praha: Vydavatelství a nakladatelství Novinář 1973, s. 10 – 58.
- ČIERNA, Mária – JURÍKOVÁ, Marta – ONDRČKOVÁ, Eva: Slovensko-nemecký frazeologickej slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1995.
- FINDRA, Ján: Štylistika slovenčiny. Martin: OSVETA 2004. 100 s.
- HOCHELOVÁ, Vlasta: Hodnotové aspekty masmédií s dôrazom na spravodajstvo. Nitra: Univerzita Konštántina Filozofa, Filozofická fakulta 2011. 78 s.

- HORECKÝ, Ján: Návrh na vymedzenie frazémy. In: Frazeologické štúdie II. Zborník príspevkov z komisie pre výskum frazeológie pri Slovenskom komitete slavistov 1997 v Bratislave. Bratislava: Esprima 1997, s. 78 – 81.
- JUNKOVÁ, Bohumila: Frazeologické prostredky současné žurnalistiky. In: K aktuálnym otázkam frazeológie. Materiály z konferencie Intersemiotický aspekt frazeológie v dňoch 7. a 8. decembra 1999 v Nitre. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 2001, s. 156 – 167.
- MAGÁLOVÁ, Gabriela: Frazeologizmy v printovom spravodajstve. In: Médiá a text II. Zborník príspevkov z domácej konferencie 2008 v Prešove. Prešov: Prešovská univerzita 2008, s. 109 – 114.
- MISTRÍK, Jozef: Kapitolky zo štylistiky. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1977. 248 s.
- MLACEK, Jozef: Tvary a tváre frazém. Bratislava: STIMUL 2001, s. 21 – 44.
- SHATURY, Ahmed Amr: Titulky v psané publicistice (Srovnávací studie). In: Naše řeč, 1999, roč. 82, č. 2, s. 79 – 85.
- SMIEŠKOVÁ, Elena: Malý frazeologický slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1974.

Textologické problémy při vydávání starší české památky¹

Marek Janosik-Bielski

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český,
Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

Předmětem badatelského záměru pro prezentovaný doktorský projekt pojmenovaný *Rukopisný kancionál (1661–1684) Václava Šťastného* je tzv. *Kancionál zapsaný kunětickým kantorem Václavem Šťastným*, rkp. pravděpodobně z let 1661 – 1684, uložený v Knihovně národního muzea a označený signaturou V B 19. Bližší, avšak velmi skromný popis, zatím navíc bez provedené digitalizace, možno nalézt na serveru tzv. Manuscriptoria, což je mezinárodní webové prostředí poskytující informace o památkách, velmi často jejich skeny a někdy dokonce i transkribovaný přepis (v češtině především u památek poskytnutých Ústavem pro jazyk český). Památky nejsou přímo součástí serveru, ale jsou poskytovány třetími stranami, jejich dostupnost je tedy dána tou kterou zúčastněnou institucí.

Věnujme pozornost nejprve fyzickému popisu památky. Rukopis je uložen v Knihovně Národního muzea (momentálně je dostupný v Terezíně) a do sbírky je uložen pod signaturou V B 19. Jde o větší formát, tzv. foliant, s rozměry 30 cm na výšku a 19,5 cm na šířku, čítající 943 folií, což dává odhadem nějakých 13 – 14 cm na hřbetě, jeho šířka se tedy blíží šířce desek. Desky jsou prkénkové, potažené vydělávanou kůží s rámcovým vytlačováním a opatřené v rozích a ve středové části kovovými puklicemi, sloužícími v tomto případě nejen jako ozdoba, ale především jako ochrana. Na předním přídešti je nalepena papírová nálepka knihovny s tištěným královským znakem, tištěným textem „MUSEUM REGNI BOHEMIAE“ a černým inkoustem psanou signaturou „V. B. 19.“. Na druhém listě přední předsádky recto je pozdější rukou černým inkoustem psaný popisný text ve znění „Kancionál při chrámu Páně svatého Bartoloměje apoštola v Kuněticích u Pardubic. Dle pověsti psaný mistrem tesařským. Viz stránku 96.“, doplněný novodobým, modrou propisovací tužkou psaným přípisem „Srovn. násl. str.“, ve spodní části stránky nalézáme kulaté razítko s opisem „SIGILLUM ECCLESIÆ KUNIETICIENSIS“ a vepsaným „S[ancti] Bartholomæi“; na též listě verso nalézáme provenienční přípis ve znění „Kancionál tento byl napsán rektorem školním Václavem Šťastným, jinak Felixem v letech 1661 – 1684. (Viz list 582, akrostich v písni Všech dobrých věcí Dárce.) V červnu 1897. Antonín Šolc“. Listy jsou sešity provázkem na pěti místech, opatřeny černo-červeným rámečkem z dvojitých linky pro vyznačení prostoru pro text a foliovány.

Zajímavostí jsou mimotematické přípisy z mladší doby popisující teplé zimy a následné povodně. Ačkoli takové zprávy zaujmou spíše klimatology, je i z nich možné vyčist nebo vydedukovat dílčí informace. V našem případě například o tom, kde se rukopisný kancionál nacházel v XIX. století.

¹ Příspěvek vznikl za podpory grantu P406/10/1140 s názvem *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází)*, jehož řešitelkou je PhDr. Alena M. Černá, Ph.D.

Přejděme k samotnému textu. Písar užil černého a červeného inkoustu a v četných iluminacích využívá i odstínů vzniklých ředěním a vzájemným mísením inkoustů. V incipitech se objevují bohatě zdobené figurální a florální iluminace, které občas zabírají i více než polovinu stránky. Hlavní barvou zdobených iniciálek je většinou červená barva, kterou jsou u některých písní psána také první slova strof, jejichž první písmena skládají akrostich (jmenný). Některé z iniciálek jsou výrazně zdobnější, opatřené rámečkem a vskutku výpravné. Jejich místy až fascinující propracovanost dává tušit zamýšlenou reprezentativnost, např. celostránková iluminace na začátku oddílu *Písně o posvěcení chrámu Páně* na f. 454v s vepsanou datací „10. Februarii 1682“. Kromě iniciálek se v textu objevují ještě vlysy, tu a tam doličný obrázek na způsob mědirytiny (v jedné části kacionálu nacházíme velký shlupek těchto „rytinek“) a ozdobné pásky v závěrech textů, kde obyčejně bývají viněty. Samotný text je psán v celém rozsahu kaligraficky a velký důraz je kladen i na úpravu notového zápisu, ačkoliv někde je ho užito spíš jen „pro forma“, poněvadž pouze naznačuje začátek melodie pro konkrétní píseň. U některých písní chybí notace docela a jako návod ke zvolení správného nápěvu nalézáme pouze obligátní formulku „Jako [...]“ a název písně, jejíž melodie má být užito. Ve spodní části jednotlivých stránek se až na ojedinělé výjimky objevují stránkové kustody pro lepší návaznost textu. V závěru kacionálu se nalézá precizně zpracovaný abecední rejstřík

incipitů. Text kpcionálu bohužel není kompletní, chybí některé listy včetně informačně důležitého listu titulního (čímž se komplikuje přesné určení datace, způsobu vzniku, záměru, zúčastněných osob, možné specifikace adresáta ap.) a také část zmíněného rejstříku. Následovalo-li něco ještě po něm, zůstává záležitostí čistě spekulativní.

Kpcionál se svým výrazně reprezentativním charakterem (sepsaný možná na zakázku, možná pro „vlastní“ potřebu) se zdá být promyšleným výborem textově i melodicky vycházejícím z předchozí hymnografické tradice. Velký formát dává tušit, že by mohlo jít o kpcionál, z kterého se dá zpívat ve více lidech (jako např. hymnáře u chórových lavic nebo velké kpcionály literátských bratrstev). Mohlo by také jít o nějakého člena literátského kúru (či bratrstva), v kteréžto domněnce nás zatím utvrzuje i Šolcův přípis. Otázka je, kde se v něm zmínka o rektoru bere: je-li to jen poukaz na jméno v jednom z akrostichů v rukopise, nebo zda existuje či existoval nějaký zápis o kpcionálu z doby, kdy byl ještě kompletní.

Na své cestě za hlubším poznáním památky hodlám začít hledáním předloh písňového repertoáru a jeho datační kritikou a dokončit tuto heuristiku, pokud možno, v akademickém roce 2013/2014. Přijde mi strategicky vhodné pokusit se hned v počátku zjistit, kdo přesně kpcionál sepsal a k jakému účelu, dále z jakých zdrojů čerpal a zda má ve své době nějakou srovnatelnou obdobu. Vzhledem k počtu písní mě hned napadly dva největší české kpcionály, tj.

Capella regia musicalis a Slaviček rájský (v kacionále se totiž mj. nachází píseň, kterou můžeme nalézt v kacionále Božanově), ale tyto kacionály jsou bohužel mladší (což však nemusí vadit v případě, že by šlo i u nich o písni převzaté). Půjde tedy o „vše zahrnující“ komplít z mnoha pramenů různého charakteru (soudě též podle odlišných notací u jednotlivých písní i podle toho, že kromě českých písní se v kacionále objevují také oratori a jiné mešní zpěvy v jazyce latinském).

ERGO: Cílem je tedy komplexní komentář dané rukopisné památky – pokus o určení autorské atribuce, prostředí, pramenů, funkce, dohledatelných dobových zápisů, případně období tohoto rukopisného kacionálu a zmínky o osobách jmenovaných v akrostiích.

Nad rukopisem však vyvstávají i mnohé významné otázky, které v původním návrhu projektu nebyly reflektované, popř. zprvu vůbec zamýšlené. Např. jaký je v době, kdy je již knihtisk a masové vydávání knih zcela běžnou praxí, vztah mezi vydáním tištěným a rukopisným, je-li v rukopisném vydání úprava zastínující mnohé krásné tisky. Jakou úlohu plní kniha tištěná a jakou kniha rukopisná? Jaké funkce a hodnoty může rukopisné vydání nabídnout navíc ve srovnání s vydáním tištěným? Kdo by o něco takového mohl stát a proč? Vždyť musí jít bezpochyby o velmi náročnou a jistě i velmi nákladnou práci. Byl však kacionál vůbec využíván? Listy nevypadají nijak opotřebovaně a občasná poškození jsou dána spíše „zubem času“ a vnějšími vlivy.

Nejdůležitější otázky, které je třeba během projektu zodpovědět:

Proč je kancionál v době rozšíření tisku psán rukopisně a přitom tak úpravně a také výpravně?

Je psán jednou rukou?

Kdo jsou osoby jmenované v akrostiích a přípiscích?

Co víme o bartolomějském chrámě a jeho kůru?

Co víme o místní škole?

Co víme o celém hradeckeém regionu? (Božan, Koniáš aj.)

Co lze vyčíst z výtvarné stránky a jejího stylu? Neodpovídá grafika nějaké škole nebo známému stylu?

Vypovídá o něčem užití latiny a také míra jejího užití?

Jsou v textu nějaké přípisy a můžeme z nich něco podstatného ke genezi a interpretaci díla zjistit?

S jakými literárními žánry se můžeme setkat v kancionálové tvorbě a které jsou v této konkrétní památkce?

Jakým způsobem je památka opotřebována nebo poškozena?

Kdo by mohl mít zájem na vydání takto pojatého kancionálu – při zvážení formy, velikosti a rozsahu?

Představená rukopisná památká je velkou výzvou pro badatele a současně těžkým břemenem na jeho bedrech. Klade nároky nejen na způsoby uvažování a obstarávání informací, ale také na schopnost vhodného užití pomocných vědeckých disciplín (historie, uměnověda, muzikologie...) a současně dostatečně pevné zakotvení v pozici bohemisty, aby se veškeré úsilí nerozmělnilo v oblastech tzv. „mimo výseč“.

Závěrem je třeba ještě zmínit dva v této oblasti velmi zkušené odborníky, na něž se mohu obracet a kteří jsou mi velkou oporou, a to jak odbornou, tak lidskou: školitelku Mgr. Marii Škarpovou, Ph.D., a konzultanta doc. Mgr. Jana Maluru, Ph.D., bez jejichž rad či výtek by cesta za poznáním této výjimečné památky byla ještě mnohem trnitéjší.

Živé osobné mená a pomenovacie modely v triede slobodných v Topoleckej

Miroslav Kazík

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta,
Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Trnava

Nasledujúci príspevok sa venuje problematike živých mien v staroturianskej kopaničiarskej osade Topolecká. Po častiach venovaných živým menám ženatých mužov a vydatých žien končíme opis a charakteristiku neúradnej antroponymickej sústavy v Topoleckej živými menami slobodných osôb.

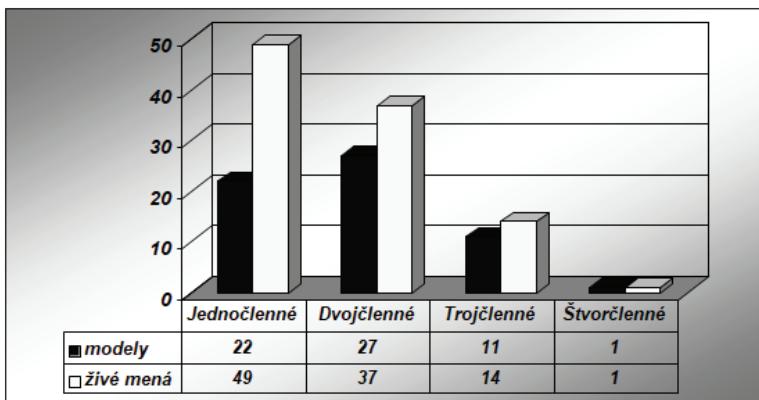
V Topoleckej je v triede slobodných 74 osôb so živým menom (67 objektov): v Topoleckej je 69 osôb so živým menom, počet objektov je 62 (6 kolektívov), v Hlavine 5 osôb so živým menom, počet objektov 5. Uvedené osoby majú spolu 101 živých osobných mien (95 Topolecká, 6 Hlavina).

V Topoleckej je 47 slobodných mužov a 20 slobodných žien, v Hlavine 4 slobodní muži a 1 slobodná žena. Živých mien slobodných mužských osôb je $78 + 2/3$, živých mien slobodných ženských osôb je $22 + 1/3$.

Frekvenčný kvocient (podiel súčtu zistených živých osobných mien a počtu pomenovaných osôb) pre Topoleckú je 1,36, resp. 1,51 (Topolecká 1,38, resp. 1,53; Hlavina 1,2). Frekvenčný kvocient má hodnotu 1,54 pre slobodných mužov a 1,06 pre slobodné ženy.

V triede slobodných v Topoleckej je:

- jednočlenných 22 modelov a 49 živých mien;
- dvojčlenných 27 modelov a 37 živých mien;
- trojčlenných 11 modelov a 14 živých mien;
- štvorčlenný 1 model a 1 živé meno.

Graf 1. Členitosť modelov a živých osobných mien

Jednočlenné živé mená v triede slobodných v Topoleckej tvoria až 48,5 % živých mien v triede. Dvojčlenné živé mená predstavujú 36,6 %, trojčlenné 13,9 % a jedno štvorčlenné živé meno 1 %. Najčastejšie modely sú dvojčlenné (44,3 %) a jednočlenné (36,1 %). Relatívne časté sú trojčlenné modely (18 %). Jeden štvorčlenný model tvorí 1,6 % modelov v triede v lokalite.

Modelov s frekvenciou 1 je 45 (15 jednočlenných, 20 dvojčlenných, 9 trojčlenných, 1 štvorčlenný), čo je 73,77 % modelov. Živé osobné mená najfrekventovannejšieho modelu, ktorým je individuálna charakteristika podľa vlastnosti, tvoria 10,89 % všetkých živých osobných mien v triede slobodných v Topoleckej. Celkovo je v Topoleckej 61 modelov (51 modelov mužských, 18 modelov ženských).

Distribúciu pomenovacích modelov tvorí podiel počtu živých mien a počtu pomenovacích modelov. Pre Topoleckú predstavuje hodnotu 1,66 (slobodní muži 1,54, slobodné ženy 1,24).

Clenitosť živých osobných mien (určuje kolko členov má priemerne živé osobné meno) je v Topoleckej 1,67. Pomer funkčných členov (ďalej FČ) využitých v pomenovacích modeloch a počtu pomenovacích modelov je v Topoleckej 1,85.

Rodné (krstné) meno

FČ	V jedno-členných	V dvoj-členných	V troj-členných	V štvor-členných	Spolu
K		4	4		8
<u>K</u>	1	20	9	1	31
<K>	3	1			4
< <u>K</u> >		1			1
K ₁		1			1
Spolu	4	27	13	1	45

Tabuľka 1. Rodné meno ako FČ v živých menách

FČ	V jedno-členných	V dvoj-členných	V troj-členných	V štvor-členných	Spolu
K		4	4		8
<u>K</u>	1	13	6	1	21
<K>	1	1			2
< <u>K</u> >		1			1
K ₁		1			1
Spolu	2	20	10	1	33

Tabuľka 2. Rodné meno ako FČ v modeloch

S FČ K sú jednočlenné dva modely a štyri živé mená, dvojčlenných je 20 modelov a 27 živých mien, trojčlenných 10 modelov a 13 živých mien, štvorčlenný je 1 model a 1 živé meno. Nie sú tu modely a živé mená s viac ako jedným FČ K. Najčastejšie sa rodné meno používa v dvojčlenných a trojčlenných živých menách.

Najviac sa používajú rodné mená v hypokoristickej podobe (32, z toho 1 má nárečovú podobu). Úradnú podobu má 20 % rodných mien, nárečovú podobu 11,1 %. Len jeden funkčný člen je rodné meno s príbuzenskou motiváciou (rodné meno otca), ostatné sú rodnými menami pomenovaných.

V živých menách slobodných v Topoleckej nachádzame úradné mužské rodné mená *Ivan, Karol, Libor, Peter, Šimon* a ženské rodné meno v úradnej podobe *Jana*. Z 15 úradných mužských rodných mien Branislav, Daniel, Ján, Jaroslav, Jozef, Karol, Kristián, Ľubomír, Ludovít, Michal, Miroslav, Pavol, Pavel, Šimon, Zdenko je príponami *-o, -ko, -iš, -ík, -ičko, -íček, -ino, (-ik-ino)* vytvorených 17 hypokoristík *Branko, Daniš, Dano, Janko, Janičko, Jaro, Jožo, Karlíček, Kikino, Lubo, Ludvík, Mišo, Mirko, Palino, Palo, Šimko, Zdeno*. Najproduktívnejšia je prípona *-o*, potom *-ko*. Zo 7 ženských úradných rodných mien Alena, Anna, Iveta, Katarína, Miriam, Veronika, Zuzana je vytvorených 8 hypokoristík *Ala, Anička, Ivuška, Kača, Kačka, Mira, Verona, Zuska* príponami *-a, -ka, -ička, -uška, -ča, -čka*, pričom najproduktívnejšou je prípona *-a*. U slobodných mužov sme zachytili tri cudzojazyčné domácke podoby – *Viki*, anglické *Džoni*, české *Pepo*. Meno Štefan má nárečovú podobu *Štefan* s tvrdým *t*, meno Šimon nárečovú hypokoristickú podobu *Šimunko*.

V živých menách slobodných v Topoleckej je jedno rodné meno otca v úradnej podobe v tvari nominatívu plurálu posesívneho adjektíva – *Kamilove*. Rodné mená majú inak tvar nominatívu singuláru mužského alebo ženského rodu.

Priezvisko

FČ	V jedno-členných	V dvoj-členných	V troj-členných	V štvor-členných	Spolu
P ₁	1	1	1	1	4
<u>P₁</u>	1				1
<P> ₁		1			1
<P ₁ >	1				1
P ₁ = MD		1			1
P ₁ = MD<>		1			1
P ₁ = RMD		5	3		8
<P> ₁ = RMD		1			1
P ₄ = RMD	1				1
Spolu	4	10	4	1	19

Tabuľka 3. Priezvisko ako FČ v živých osobných menách

FČ	V jedno-členných	V dvoj-členných	V troj-členných	V štvor-členných	Spolu
P ₁	1	1	1	1	4
<u>P₁</u>	1				1
<P> ₁		1			1
< <u>P₁</u> >	1				1
P ₁ = MD		1			1
P ₁ = MD<>		1			1
P ₁ = RMD		2	2		4
<P> ₁ = RMD		1			1
P ₄ = RMD	1				1
Spolu	4	7	3	1	15

Tabuľka 4. Priezvisko ako FČ v modeloch

S FČ P sú jednočlenné 4 modely a 4 živé mená, dvojčlenných je 7 modelov a 10 živých mien, trojčlenné sú 3 modely a 4 živé mená, štvorčlenný je 1 model a 1 živé meno. FČ P sa v triede slobodných v Topoleckej v modeloch a živých menách nachádza len raz. Najviac sa používa v dvojčlenných živých menách.

Okrem jedného funkčného člena priezvisko s príbuzenskou motiváciou podľa starého otca (nachádza sa v jednočlennom živom mene) sú všetky FČ P v triede slobodných v Topoleckej s príbuzenskou motiváciou podľa otca (94,7 %). Zaznamenali sme jeden prípad, keď sa slobodný muž pomenúva živým menom s jediným funkčným členom priezvisko podľa otca (nemá antropobázu zhodnú s antropobázou mena rodiny a mena domu) a úradné priezvisko má podľa nevlastného otca.

36,84 % FČ P je takých, ktoré nemajú antropobázu zhodnú s antropobázou mena rodiny a mena domu:

Marchevka /P₁/ (používajú sa mená rodiny a domu podľa priezviska starého otca, ktoré je aj ďalším živým menom tejto osoby);

Kučerka /P₁/, Kučierka /<P₁>/ (mená rodiny a domu pochádzajú z priezviska hlavy rodiny – nevlastného otca);

Kikino Gregor /K + P₁/ (mená rodiny a domu sú vytvorené z priezviska starého otca a funguje aj meno domu vytvorené z názvu časti lokality pochádzajúce z priezviska predošlého obyvateľa);

Jaro Bunčák /K + <P>₁ : MD/ (tu je však celé živé meno s formálne pozmeneným priezviskom *Bunčák* a s hypokoristickou podobou rodného mena v mene domu *Jarovi Bunčákoví*);

Peter Klimáček Chomutáréch /K + P₁ + RM₁ = CH^z₁ : <MD>/;

spopot chodníka Palo Durec Lenin /<MD> = CHp + K + P₁ + CH^v/MD/.

Frekventované priezviská Klimáček a Durec nie sú v menách rodiny a mena domu, a to aj preto, že ide o starých mládencov bývajúcich samostatne. (Ale i tu ako meno domu funguje meno *Petrovi Klimáčkéch na Dúbravu Chomutáréch.*)

10,53 % FČ P má antropobázu zhodnú s antropobázou meno domu: *Karol Bala /K + P₁ = MD<>/, Mirko Noška /K + P₁ = MD : MD/.*

52,63 % FČ P (teda väčšina) má antropobázu zhodnú s antropobázou mena rodiny a mena domu: *Horák /P₄ = RMD/, Anička Valentová, Kačka Valentová, Dano Vrábel, Branko Galandák /K + P₁ = RMD/, Šimunko Roháček /<K> + P₁ = RMD/, Zdeno Badura /K + <P>₁ = RMD/, malí Palino Hutcovic /A – K + P₁ = RMD/, mladí Jožo Gavač /A – K + P₁ = RMD/, Kačka Valentová (ze Zátački) /K + P₁ = RMD + ^oMD = CHp/.*

Nárečové prvky pri funkčných členoch priezvisko sú v živých menách *Jaro Bunčák /K + <P>₁ : MD/* (dlhý vokál á miesto diftongu ia v úradnom priezvisku Bunčiak) a *Zdeno Badura /K + <P>₁ = RMD/* (tvrdý konsonant d miesto mäkkého konsonantu d' v úradnom priezvisku Baďura). Pri jednej zo sestier s úradným priezviskom Kučerová funguje živé meno *Kučierka /<P₁>/*, kým pri druhej zase živé meno *Kučerka /P₁/*. Obe sú vytvorené nárečovou príponou -ka s patronymickou funkciou, v jednom je však pozmenená antropobáza (alternácia e/ie). Všetky ostatné FČ P v triede v lokalite majú úradnú podobu, nie sú z úradných podôb vytvorené nárečovými sufikmi a nie sú nárečovo či inak formálne pozmenené (78,95 %). FČ P sú tu v nominatíve singuláru mužského alebo ženského rodu.

V štyroch prípadoch FČ P v živých menách stojí samostatne, inak sa spája s ďalšími funkčnými členmi. Druhým členom (nie v zmysle poradia) je vždy rodné meno, ďalšími sú v trojčlenných živých menách apelatívny člen, rodinné meno alebo meno domu, v štvorčlennom živom mene meno domu a individuálna charakteristika.

Rodinné meno

FČ	V jedno-členných	V dvoj-členných	V troj-členných	Spolu
RM ₁		1	2	3
RM ₁ = MD	1	4		5
RM ₁₁ = MD	1			1
RM = P			1	1
RM ₁ = P	1	6	2	9
*RM ₁ = P		1		1
RM ₄ = P		1		1
(RM ₃ = P) ₄₄			1	1
Spolu	3	13	6	22

Tabuľka 5. Funkčné členy rodinné meno v živých osobných menách

FČ	V jedno-členných	V dvoj-členných	V troj-členných	Spolu
RM ₁		1	2	3
RM ₁ = MD	1	3		4
RM ₁₁ = MD	1			1
RM = P			1	1
RM ₁ = P	1	3	2	6

FČ	V jedno-členných	V dvoj-členných	V troj-členných	Spolu
*RM ₁ = P		1		1
RM ₄ = P		1		1
(RM ₃ = P) ₄₄			1	1
Spolu	3	9	6	18

Tabuľka 6. Funkčné členy rodinné meno v modeloch

S FČ RM sú jednočlenné 3 modely a živé mená, dvojčlenných 9 modelov a 13 živých mien, trojčlenných 6 modelov a živých mien. Viac ako jeden FČ RM sa v modeloch a v živých menách nenachádza. Najčastejšie sú FČ RM využité v dvojčlenných živých menách.

82 % FČ RM má príbuzenskú motiváciu podľa otca (18), po jednom (po 4,5 %) sú RM podľa matky, podľa starého otca, jedno opisné živé meno obsahuje živé meno starej matky s RM (ktoré má po manželovi), RM v živom mene slobodnej matky sa hodnotí ako bez príbuzenskej motivácie (je hlavou rodiny, index 2 sa nezaznačuje). RM v mene slobodnej matky vychádza z antropobázy jej priezviska (ktoré má po otcovi).

Najčastejším FČ RM je RM s antropobázou priezviska (59,1 %):

Durcka	RM ₁ = P
mladé Bohovicki	A – RM ₁ = P
mladé Jurički	A – RM ₁ = P
Šimon Valentéch	K + RM ₁ = P
Verona Hanzelka	<u>K</u> + RM ₁ = P
Šimko Valentéch	<u>K</u> + RM ₁ = P
Janičko Galandákéch	<u>K</u> + RM ₁ = P
Jaro Ličkéch	<u>K</u> + *RM ₁ = P
Štefan Horákéch	<K> + RM ₄ = P
vnuk babki Juríkéch	A + (A – RM ₃ = P) ₄₄
malí Janko Stachéch	A – <u>K</u> + RM ₁ = P
Jana Stančíkéch z Trnovej	K + RM = P + MD = CHp
Jana Valentéch Poštárova	K + RM ₁ = P + CH ^z ₁ .

Rodinné meno s antropobázou priezviska je vytvorené príponami -éch (vzťah k rodine), u slobodných žien aj príponou -ka (v pluráli -ki) (vzťah k otcovi).

FČ rodinné meno zhodné s antropobázou mena domu tvorí 27,3 % FČ RM v triede slobodných v Topoleckej:

Gajdoš (pradedko bol Gajdoš)	RM ₁ = MD
Vaščan (mama bola z Važca)	RM ₁₁ = MD (CH ^p ₁₁)
mladí Gajdoš	A – RM ₁ = MD
mladí Makovník (otec kupoval makovníky)	A – RM ₁ = MD
Ivan Gašák	K + RM ₁ = MD
Ludvík Gašák	<u>K</u> + RM ₁ = MD.

Tri FČ RM, ktoré nemajú antropobázu zhodnú s antropobázou mena rodiny a mena domu, tvoria 13,6 % FČ RM:

Libor Kulífaj K+RM₁(CHⁿ₁=<P>)
mladí Kulífaj Libor A – RM₁ + K

Peter Klimáček Chomutáréch (otec vyrábal chomút) K+P₁+RM₁:<MD>.

Funkčný člen rodinné meno je v nominatíve singuláru mužského rodu, v nominatíve singuláru alebo plurálu ženského rodu alebo v tvaru kolektívneho posesíva. Obyvateľské meno Važan sa v živom mene realizuje v nárečovej podobe Vašcan. Znelá spolu háska ž sa asimiluje na neznelú spolu hásku š, skupina šť má v nárečí podobu šč. V rodinnom mene Makovník je vplyvom nárečia miesto mäkkej spolu hásky ň tvrdé n.

Individuálna charakteristika

FČ	V jedno-členných	V dvoj-členných	V troj-členných	V štvor-členných	Spolu
CH ^v	11				11
CH ^v /MD	4			1	5
CH ^v /RMD	1				1
CH ^v ₁	1	3	5		9
CH ^v ₁ /MD		1			1
CH ^v ₄	1				1
CH ^v ₂₁	1				1
CH ^z	4	1			5
CH ^z /MD	1				1
CH ^z ₁		1	1		2
CH ^m	1				1
CH ^p /-MD			1		1
CH ⁿ	5	2			7
CH ⁿ /MD	3				3
CH ⁿ ₁		1			1
CH ⁿ = <K>	1				1
CH ⁿ = <P> ₁	4	3			7
Spolu	38	12	7	1	58

Tabuľka 7. Funkčné členy individuálna charakteristika v živých osobných menách

FČ	V jedno-členných	V dvoj-členných	V troj-členných	V štvor-členných	Spolu
CH ^v	1				1
CH ^v /MD	1			1	2
CH ^v /RMD	1				1
CH ^v ₁	1	2	3		6
CH ^v ₁ /MD		1			1
CH ^v ₄	1				1
CH ^v ₂₁	1				1

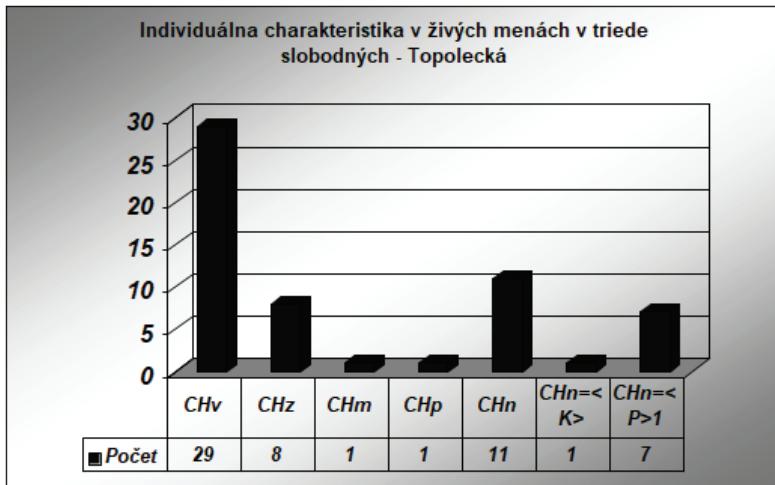
FČ	V jedno-členných	V dvoj-členných	V troj-členných	V štvor-členných	Spolu
CH ^z	1	1			2
CH ^z /MD	1				1
CH ^z ₁		1	1		2
CH ^m	1				1
CH ^p /-MD			1		1
CH ⁿ	1	1			2
CH ⁿ /MD	1				1
CH ⁿ ₁		1			1
CH ⁿ = <K>	1				1
CH ⁿ = <P> ₁	1	2			3
Spolu	13	9	5	1	28

Tabuľka 8. Funkčné členy individuálna charakteristika v modeloch

S FČ CH je jednočlenných 13 modelov a 38 živých mien, dvojčlenných 9 modelov a 12 živých mien, trojčlenné 4 modely a 6 živých mien, štvorčlenný 1 model a živé meno. Dve CH sú v trojčlennom modeli a živom mene:

Lubo Gurášní na Papieri   K + CH^y₁ + CH^p/-MD : <MD>.

Bez príbuzenskej motivácie je 74,14 % FČ CH (43), s príbuzenskou motiváciou 25,86 % (15). 86,67 % FČ CH s príbuzenskou motiváciou má motiváciu podľa otca (13), jedna charakteristika je s príbuzenskou motiváciou podľa stareho otca a jedna podľa inej osoby (prastarého otca).

Graf 2. Individuálna charakteristika v živých menách v triede slobodných – Topolecká

Individuálne charakteristiky podľa vlastností tvoria 50 % FČ CH, individuálne charakteristiky podľa zamestnania 13,8 % FČ CH, individuálne charakteristiky podľa predošlého majiteľa alebo obyvateľa domu, individuálne charakteristiky podľa bydliska, prezývky z rodínnych mien tvoria po 1,7 % FČ CH, prezývky z priezvisk 12,1 % FČ CH a individuálne charakteristiky s inou alebo nejasnou motívaciou 19 % FČ CH.

Individuálna charakteristika podľa vlastnosti je v 11 jednočlenných živých osobných menách:

Safalátku (je obézna)

Buchta (je kuchárka, je obézna)

Stromoví (liezel na stromy, pozeral sa do okien na vyzliekajúce sa dievčatá)

Trojprstí (má tri prsty)

Vretenica (všade je strčená)

Barman (pije ako barman)

Bitlsák (podľa účesu)

Čmelák (ked' je opitý, chodí ako čmeliak)

Fundátor („funduje“ – rozpráva, nič nespráví, mudruje)

Ceco (stále pije, „ceca“)

Larč (je vysoký).

Individuálna charakteristika prechádza na meno domu alebo na meno rodiča a meno domu v živých menách:

Starosta („do všetkého sa montuje“) CH^v/MD

Lenin (číta knižky) CH^v/MD

Šošón (je oplášený, chodí opitý ako Šošón) CH^v/MD

Vításek (filmová postava, kríval) CH^v/MD

spopot chodníka Palo Durec Lenin <MD>=CH^p + K + P₁ + CH^v/MD

Krto (je nevidiaci) CH^v/RMD.

Vlastnosť otca je vyjadrená v individuálnych charakteristikách v živých menách *Orechoví dubák* /CH^v₁/, *mladí Pjerko* /A – CH^v₁/, *mladá Pjerková* /A – CH^v₁/, *mladí Guboš* /A – CH^v₁/MD/, *Lubo Guráš* /K + CH^v₁/, *mladá Mazáčka Kača*, *mladá Mazáčka Mira*, *mladá Mazáčka Ala* /A – CH^v₁ + K/, *Lubo Gurášní na Papieri* /K + CH^v₁ + CH^p/ -MD : <MD>/, *Lubo Gurášní z Papierne* /K + CH^v₁ + MD = CH^p : <MD>/, vlastnosť starého otca v živom mene *Vlčák* /CH^v₄/, vlastnosť prastarého otca v živom mene *Vlčence* /CH^v₂₁/.

Väčšina CH^v vznikla proprializáciou bez pridania antropoformantu. Antropoformant možno vydeliť pri charakteristikách *Fundátor* a *Ceco* (-átor, -o), ale i pri charakteristikách *Stromoví* (-ovi) a *Trojprstí* (-í). Meno *Larč* je podľa posavky zo seriálu Rodina Adamsovcov.

Charakteristiky príbuzných osôb sa dostali do živých mien slobodných spravidla bez pridania antropoformantu. Antropoformanty -ová a -ka v charakteristikách *Pjerková*, *Mazáčka* majú patronymickú funkciu. Antropoformantom -ák vzniklo živé meno z individuálnej charakteristiky starého otca (*Vlčák*) a antropoformantom -ence živé meno z individuálnej charakteristiky prastarého

otca (*Vlčence*). Živé meno *Orechoví dubák* predstavuje antonymum k otcovej prezývke *Makovník*.

Individuálna charakteristika podľa zamestnania a záľub je v živých menách:

<i>Kapitán</i> (bol policajt)	CH ^z
<i>Fotbalisti</i> (sú futbalisti)	CH ^z
<i>Bondžorno</i> (pracuje v Taliansku)	CH ^z
<i>Karásek</i> (je rybár)	CH ^z
<i>Ivuška Kvetinárka</i>	K + CH ^z .

Individuálna charakteristika prechádza na meno domu pri živom mene *Šuster* (podľa povolania – obuvník) /CH^z/MD/.

V dvoch živých menách je vyjadrené povolanie otca:

<i>Šenkárova céra</i>	CH ^z ₁ + A
<i>Jana Valentých Poštárova</i>	K + RM ₁ = P + CH ^z ₁ .

CH^z vznikli proprializáciou bez pridania antropoformantu, v charakteristikách príbuzných osôb je antropoformant -ova s patronymickou funkciou.

Individuálna charakteristika podľa bývalého majiteľa domu je v jednom jednočlennom živom mene *Šúcha* (býva na Šúchovom) /CH^m=MD/. Živé meno vzniklo transonymizáciou.

Individuálna charakteristika podľa pôvodu a bydliska je v triede slobodných v Topoleckej iba jedna. Nachádza sa v trojčlennom živom mene, vyjadruje miesto bydliska:

Lubo Gurášní na Papierni   K + CH^v₁ + CH^p-MD : <MD>.

CH^p má tvar lokálu singuláru substantíva ženského rodu, ktorý sa tu viaže s predložkou na.

Individuálnych charakteristík s inou alebo nejasnou motiváciou je 10:

<i>Žufana</i>	CH ⁿ
<i>Habačič</i>	CH ⁿ
<i>Mandelinka zemiaková</i>	CH ⁿ
<i>Diktátor</i>	CH ⁿ
<i>Diktatúra</i>	CH ⁿ
<i>Borinka</i>	CH ⁿ /MD
<i>Prezident</i> (bol obuvník /šuster/ a prezident sa volal R. Schuster)	CH ⁿ /MD
<i>Karfík</i>	CH ⁿ /MD
<i>Daniš Babčin</i>	K + CH ⁿ
<i>Daniš Babka</i>	K + CH ⁿ .

V jednom živom mene je individuálna charakteristika otca s nejasnou motiváciou – *mladí Vajko* /A – CHⁿ/.

Pri individuálnych charakteristikách s inou alebo nejasnou motiváciou okrem charakteristiky *Babčin* nemožno vyčleniť antropoformanty. Individuálna charakteristika *Babčin* vznikla z apelatíva *babka* a posesívnej prípony -in. Antropoformant -in vyjadroval vzťah k starej matke.

Prezývka z rodného mena je jedna – *Brnko* (z rodného mena Branislav, možno vydeliť antropoformant -ko).

Prezývok z priezvisk je sedem:

Beňo – <i>Bendžo</i>	$CH^n = <P>_1$
Klimáček – <i>Slimo</i>	$CH^n = <P>_1$
Klimáček – <i>Slimáček</i>	$CH^n = <P>_1$
Galandák – <i>Galošo</i>	$CH^n = <P>_1$
Roháček, Roháčková – <i>mladí Rohlíci</i>	$A - CH^n = <P>_1$
Octová – <i>Zuska Kiselá</i>	$\underline{K} + CH^n = <P>_1$
Ocet – <i>Mišo Kiseli</i>	$\underline{K} + CH^n = <P>_1.$

Zmenou antropobázy a synonymiou lexikálneho významu priezvisk vznikli prezývky *Rohlíci*, *Kiselá*, *Kiseli*, na základe zvukovej podobnosti vznikli prezývky *Bendžo*, *Slimo*, *Slimáček*, *Galošo*. Pri prezývkach *Slimo* a *Galošo* možno vydeliť antropoformanty -o, -ošo. Prezývka *Slimo* pravdepodobne vznikla z prezývky *Slimáček* antropoformantom -o, ktorý je príznačný pre hypokoristiká. (Prezývka *Slimáček* je rýmom priezviska *Klimáček*.)

Individuálne charakteristiky majú tvar nominatívu substantív singuláru (mužského alebo ženského rodu) (aj adjektívneho pôvodu), tvar nominatívu posesívneho adjektíva ženského rodu a jeden raz aj tvar nominatívu substantív plurálu mužského rodu (*Rohlíci*). Dve charakteristiky sú dvojslovné (*Orechoví dubák*, *Mandelinka zemiaková*).

Meno domu

FČ	V troj-členných	V štvorčlenných	Spolu
$MD = CH^p$	2		2
${}^0MD = CH^p$	1		1
$<MD> = CH^p$		1	1
Spolu	3	1	4

Tabuľka 9. Meno domu v modeloch a živých osobných menách

S FČ MD sú trojčlenné 3 modely a živé mená, štvorčlenný je jeden model a živé meno. V modeloch a živých menách sa FČ MD objavuje vždy len raz a ide o FČ meno domu, ktorý vychádza z miesta polohy a od mena domu ako samostatného pomenovania obydlia sa lísi tým, že sa pri ňom používa iná predložka ako v samostatnom pomenovaní domu. FČ MD sa nachádza v genitíve singuláru ženského alebo mužského rodu a spája sa s predložkami z (a jej nárečovou vokalizovanou podobou ze), spopot:

<i>Lubo Gurášní z Papierne</i>	$\underline{K} + CH^v_1 + MD = CH^p : <MD>$
<i>Jana Stančíkých z Trnovej</i>	$K + RM = P + MD = CH^p$
<i>Kacka Valentová (ze Zátački)</i>	$\underline{K} + P_1 = RMD + {}^0MD = CH^p$
<i>spopot chodníka Palo Durec Lenin</i>	$<MD> = CH^p + \underline{K} + P_1 + CH^v / MD.$

Apelatívny člen

Apelatívny člen	V dvoj-členných	V troj-členných	Spolu
mladí	6	2	8
malí		2	2
mladá	1	3	4
mladé	2		2
ujec	1		1
babki		1	1
céra	1		1
decká	1		1
vnuk		1	1
Spolu	12	9	21

Tabuľka 10. Apelatívny člen v živých menách

S FČ A je dvojčlenných 9 modelov a 12 živých mien, trojčlenných 5 modelov a 8 živých mien. Najviac sa apelatívny člen objavuje v dvojčlenných živých menách. Dva apelatívne členy sú v živom mene

$$vnuk \; babki \; Juríkých \quad A + (A - RM_3 = P)_{44}.$$

Zaznamenali sme rovnako apelatívne členy s označením príbuzenského vzťahu (*céra*, *vnuk*, *decká*), ako aj apelatívne členy s označením generačného zaradenia (*mladí*, *malí*, *mladá*, *mladé*), titulu a oslovením (staršej) osoby (*ujec*, *babki*). Apelatívne FČ vyjadrujúce príbuzenský vzťah sú k apelatívnym FČ označujúcim oslovenie osoby a generačné zaradenie v pomere 3 : (2 + 16). Apelatívne členy, ktoré označujú generačné zaradenie alebo sú oslovením osoby, tvoria 85,7 % apelatívnych členov v triede slobodných v Topoleckej.

Najviac je v živých menách zastúpené apelativum *mladí* (8), potom *mladá* (4). Používa sa aj apelativum *mladé* (2) a apelativum *malí* (2) s významom *mladý*.

Na mužského nositeľa poukazuje 12 apelatívnych FČ, na ženského nositeľa 8 apelatívnych členov. Bez signalizovania mužskej/ženskej osoby je 1 člen, reprezentovaný apelativom *decká*. V apelatíve *decká* je nárečová, tvrdá výslovnosť konsonantu *d*, v ostatných prípadoch majú apelatíva rovnaké znenie v nárečí i v spisovnom jazyku.

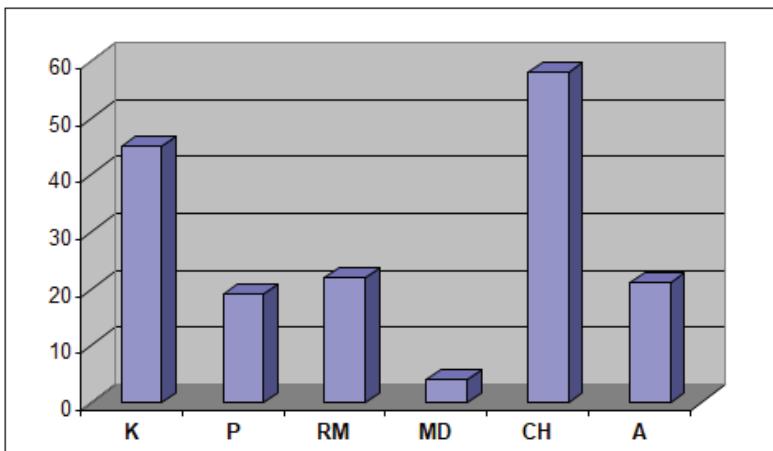
Apelatívny člen *babki* patrí k opisnému živému menu a v tomto prípade predstavuje oslovenie (staršej) osoby. Apelatívne členy okrem apelatíva *babki* v tvare genitívu singuláru substantíva ženského rodu majú podobu:

- substantíva v nominatíve singuláru mužského rodu;
- substantíva v nominatíve singuláru ženského rodu;
- substantíva v nominatíve plurálu stredného rodu;

adjektíva v nominatíve singuláru mužského rodu;
 adjektíva v nominatíve singuláru ženského rodu;
 adjektíva v nominatíve plurálu ženského rodu.

V dvojčlenných živých menách je apelatívny člen v spojení s rodným menom, individuálnou charakteristikou, rodinným menom, v trojčlenných živých menach je okrem opisného živého mena *vnuček babki Juríkých /A + (A – RM₃ = P)₄₄/* apelatívny člen v spojení s rodným menom a priezviskom, rodinným menom alebo individuálnou charakteristikou.

Využitie funkčných členov v živých osobných menách

Graf 3.

Individuálna charakteristika má v živých menách slobodných v Topoleckej najvyššie zastúpenie (34,32 %), nasleduje rodné meno (26,63 %). Takmer rovnaké pomerne nízke zastúpenie majú rodinné meno (13,02 %), apelatívny člen (12,43 %) a priezvisko (11,24 %). Meno domu tvorí 2,37 % funkčných členov.

Frekvencia	Pomenovací model	Príklad
11 (8, 3)	CH ^v	<i>Safáľatka</i> <i>Buchta</i> <i>Stromoví</i> <i>Trojprstí</i> <i>Vretenica</i> <i>Barman</i> <i>Bílsák</i> <i>Čmelák</i> <i>Fundátor</i> <i>Ceco</i> <i>Larč</i>

5 (5, 0)	CH^n	<i>Žufana Habačič Mandelinka zemiaková Diktátor Diktatúra</i>
4 (4, 0)	CH^v/MD	<i>Starosta Lenin Šošón Vításek</i>
4 (4, 0)	CH^z	<i>Kapitán, Fotbalisti, Bondžorno, Karásek</i>
4 (4, 0)	$\text{CH}^n = \langle P \rangle_1$	<i>Bendžo Slímo Slimáček Galošo</i>
4 (2, 2)	$\underline{K} + P_1 = \text{RMD}$	<i>Anička Valentová Kača Valentová Dano Vrábel Branko Galandák</i>
3 (3, 0)	$\langle K \rangle$	<i>Džoni Pepo Viki</i>
3 (3, 0)	CH^n/MD	<i>Borinka Prezident Karfičk</i>
3 (2, 1)	$\underline{K} + \text{RM}_1 = P$	<i>Verona Hanzelka, Šimko Valen-téch, Janíčko Galandáček</i>
3 (0, 3)	$A - \text{CH}^v_1 + \underline{K}$	<i>mladá Mazáčka Kača mladá Mazáčka Mira mladá Mazáčka Ala</i>
2 (1, 1)	$A - \text{CH}^v_1$	<i>mladí Pjerko mladá Pjerková</i>
2 (2, 0)	$A - \text{RM}_1 = \text{MD}$	<i>mladí Gajdoš mladí Makovník</i>
2 (0, 2)	$A - \text{RM}_1 = P$	<i>mladé Bohovicki mladé Jurički</i>
2 (2, 0)	$\underline{K} + \text{CH}^n$	<i>Daniš Babčin Daniš Babka</i>
2 (1, 1)	$\underline{K} + \text{CH}^n = \langle P \rangle_1$	<i>Zuska Kiselá Mišo Kiselí</i>
2 (2, 0)	$A - \underline{K} + P_1 = \text{RMD}$	<i>malí Palino Hutcovic mladí Jožo Gavač</i>
1 (1, 0)	$\underline{K}$	<i>Karlíček</i>
1 (1, 0)	CH^v/RMD	<i>Krto</i>
1 (1, 0)	CH^v_1	<i>Orechoví dubáci</i>
1 (1, 0)	CH^v_4	<i>Vlčák</i>

1 ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$)	CH^v_{21}	Vlčence
1 (1, 0)	CH^z/MD	<i>Šuster</i>
1 (1, 0)	$CH^m = MD$	<i>Šúcha</i>
1 (1, 0)	$CH^n = <K>$	<i>Brnko</i>
1 (1, 0)	$RM_1 = MD$	<i>Gajdoš</i>
1 (1, 0)	$RM_{11} = MD$	<i>Vaščan</i>
1 (0, 1)	$RM_1 = P$	<i>Durcka</i>
1 (1, 0)	P_1	<i>Marchevka</i>
1 (0, 1)	$\underline{P}_1$	<i>Kučerka</i>
1 (0, 1)	$<\underline{P}_1>$	<i>Kučierka</i>
1 (1, 0)	$P_4 = RMD$	<i>Horák</i>
1 (1, 0)	$A - \underline{K}$	<i>ujec Mišo</i>
1 (1, 0)	$A - CH^v_1/MD$	<i>mladí Guboš</i>
1 (1, 0)	$A - CH^n_1$	<i>mladí Vajko</i>
1 (2/3, 1/3)	$A - CH^n = <P>_1$	<i>mladí Rohlíci</i>
1 ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$)	$K_1 + A$	<i>Kamilove decká</i>
1 (1, 0)	$\underline{K} + CH^v_1$	<i>Lubo Guráš</i>
1 (0, 1)	$\underline{K} + CH^z$	<i>Ivuška Kvetinárka</i>
1 (1, 0)	$K + RM_1(CH^n_1 = <P>)$	<i>Libor Kulifaj</i>
1 (1, 0)	$K + RM_1 = MD$	<i>Ivan Gašák</i>
1 (1, 0)	$\underline{K} + RM_1 = MD$	<i>Ludvík Gašák</i>
1 (1, 0)	$K + RM_1 = P$	<i>Šimon Valentéch</i>
1 (1, 0)	$\underline{K} + *RM_1 = P$	<i>Jaro Ličkéch</i>
1 (1, 0)	$<\underline{K}> + RM_4 = P$	<i>Štefan Horákéch</i>
1 (1, 0)	$\underline{K} + P_1$	<i>Kikino Gregor</i>
1 (1, 0)	$\underline{K} + <P>_1 : MD$	<i>Jaro Bunčák</i>
1 (1, 0)	$K + P_1 = MD <>$	<i>Karol Bala</i>
1 (1, 0)	$\underline{K} + P_1 = MD : MD$	<i>Mirko Noška</i>
1 (1, 0)	$<\underline{K}> + P_1 = RMD$	<i>Šimunko Roháček</i>
1 (1, 0)	$\underline{K} + <P>_1 = RMD$	<i>Zdeno Badura</i>
1 (0, 1)	$CH^z_1 + A$	<i>Šenkárova céra</i>
1 (1, 0)	$A + (A - RM_3 = P)_{44}$	<i>vnuškababki Juríkéch</i>
1 (1, 0)	$A - \underline{K} + RM_1 = P$	<i>malí Janko Stachéch</i>
1 (1, 0)	$A - RM_1(CH^n_1 = <P>) + K$	<i>mladí Kulifaj Libor</i>
1 (1, 0)	$\underline{K} + CH^v_1 + CH^p/-MD : <MD>$	<i>Lubo Gurášní na Papierni</i>
1 (1, 0)	$\underline{K} + CH^v_1 + MD = CHp : <MD>$	<i>Lubo Gurášní z Papierne</i>
1 (0, 1)	$K + RM = P + MD = CHp$	<i>Jana Stančíkéch z Trnovej</i>
1 (0, 1)	$K + RM_1 = P + CH^z_1$	<i>Jana Valentéch Poštárova</i>
1 (1, 0)	$K + P_1 + RM_1 = CH^z_1 : <MD>$	<i>Peter Klimáček Chomutáréch</i>
1 (0, 1)	$\underline{K} + P_1 = RMD + {}^0MD = CHp$	<i>Kačka Valentová (ze Zátački)</i>
1 (1, 0)	$<MD> = CHp + \underline{K} + P_1 + CH^v/MD$	<i>spopot chodníka Palo Durec Lenin</i>

Tabuľka 11. Pomenovacie modely so živými osobnými menami

Záver

V živom pomenovaní slobodných osôb v Topoleckej dominujú individuálne charakteristiky, ktoré najčastejšie vystupujú ako samostatný funkčný člen. Jednočlenné živé mená v triede slobodných v Topoleckej tvoria až 48,5 % živých mien v triede. Relatívne značný počet modelov má frekvenciu 1 (až 73,77 % modelov). Analýza živých mien v Topoleckej umožňuje poznať fungovanie neúradnej pomenovacej sústavy v ďalšej kopaničiarskej časti.

LITERATÚRA

BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: Živé osobné mená na strednom Slovensku (1. diel).

Designácia osobného mena. Bratislava: SPN 1978. 413 s.

BLANÁR, Vincent – MATEJČÍK, Ján: Živé osobné mená na strednom Slovensku (2. diel).

Distribúcia obsahových modelov. Martin: Osveta 1983. 647 s.

LEGENDA

K	rodné (krstné) meno
K	úradná podoba krstného meno
<u>K</u>	domácka podoba krstného meno
<K>	nepravidelná zmena krstného meno, inojazyčná neúradná podoba krstného meno, nárečová alebo nespisovná podoba krstného meno
P	priezvisko, úradná podoba priezviska
<u>P</u>	neúradná forma priezviska, ktoré sa končí na sufixy <i>-ech</i> , <i>-ka</i> , <i>-ich</i> , označenie sa používa, ak sú RM a MD odvodené od iného základu alebo sa nepoužívajú.
<P>	nepravidelná hlásková zmena priezviska, formálne adaptované priezvisko
CH	individuálna charakteristika
RM	rodinné meno
MD	meno domu
A	apelatívny člen
ŽM	živé meno
FČ	funkčný člen

Motivačné príznaky individuálnej charakteristiky

Ch ^v	telesné alebo duševné vlastnosti
CH ^z	trvalé, dočasné alebo bývalé zamestnanie, stav, záľuba, záujmy
CH ^p	pôvod a bydlisko
CH ⁿ	iná motivácia; dvojznačná alebo nejasná motivácia

Príbuzenské pomenovacie motívy

1	otec, [1] – nevlastný otec
11	matka, [11] – nevlastná matka
3	manžel, druh, priateľ, [3] – prvý manžel
33	manželka, družka, priateľka, [33] – prvá manželka
4	starý otec
44	stará matka
5	svokor, test
55	svokra, testiná

- 6 syn, [66] – dcéra
- 7 brat, [77] – sestra
- 8 zat', [88] – nevesta
- 21 iné pomenovacie motívy

Číselný index 2 označuje príznak rodiny ako celku, ktorý sa dedí po mužskej línií. Je najčastejším indexom, a preto sa neoznačuje. Má ho aj slobodná matka a v RM je, ak sa muž nazýva po manželke a funkčný člen RM je zhodný s živým rodinným menom a menom domu.

Slovotvorná struktura a význam vybraných barokních adverbii

Markéta Klimešová

Ústav bohemistiky, Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita, České Budějovice

1 Úvod

Předmětem našeho příspěvku se staly různé typy adverbii v barokním jazyce, jejich slovotvorná struktura a význam, jenž má mnohdy vliv na jejich utváření. Cílem bylo porovnat vybraná barokní adverbia s novočeskými typy, s příhlédnutím i k typům starším, a alespoň částečně tak přispět k poznání jejich vývoje.

1.1 Materiálová báze

Jako hlavní zdroj materiálové báze nám posloužila Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny. Vybrali jsme si tři díla náležející k homiletickým textům 1. poloviny 18. století a z dokladů uvedených v Lexikální databázi jsme excerptovali a roztrídili všechna příslovce. Materiálové jednotky jsme ponechali bez pravopisních úprav a změn, i když se pravopis některých dokladů z Lexikální databáze někdy nemusí shodovat s dnešním územ. Doklady v rozboru označujeme zkratkami uvedenými v závorce. K našim pramenům patří *Hlas duchovní labutě Bohumíra Hynka Josefa Bílovského* (BílLab), *Semeno slova božího Jana Kleklara* (KlekSem) a *Vejtažní naučení Antonína Konráda* (KonNauc). Materiál jsme dále doplnili částečnou excerptcí *Vejtažního naučení*, které v roce 1995 edičně vydal Milan Kopecký. Z těchto zdrojů jsme získali dostatečný počet adverbii pro analýzu.

1.2 Metodologické východisko

Teoretický základ poskytly práce Miloslavy Knappové o tvorení příslovci a procesu adverbializace v současné češtině, jež jsou součástí Akademické mluvinci češtiny (1986a, 1986b). Významným teoretickým podkladem pro naš příspěvek se stala monografie Zdenky Rusínové *Tvoření staročeských adverbii* (1984). V této práci se nejedná pouze o slovotvorbu staročeských příslovci, ale jelikož do té doby nebyla zpracována, o slovotvornou historii adverbii vůbec. Další inspirující podněty čerpáme z prací uvedených v seznamu literatury.

K hodnocení a trídění dokladů jsme hojně využili Etymologický slovník jazyka českého od Václava Machka (1997), velmi nápmocný v tomto směru nám byl rovněž Vokabulář webový, tzv. hnázdo pramenů k poznání historické češtiny. Při rozdělování adverbii do nestejnорodých skupin se ukázalo, že každý soubor vyžaduje odlišný způsob hodnocení. Z tohoto důvodu je naše práce nejvíce zaměřena na adverbia deadjektivní, jež představují více než polovinu materiálu.

2 Analýza dokladového materiálu

2.1 Adverbia ze substantiv

Materiálová příslovec utvořená od substantivních základů vznikla **adverbiací**. M. Knappová (1986a, s. 498n.) uvádí, že adverbializace nebo také synchronně tzv. **sekundární derivace** je způsob tvoření adverbií, jež se řadí mezi nejproduktivnější. Její podstata spočívá v postupném procesu ustrnování některých tvarů ohebných slovních druhů a jejich přehodnocení v slovní druh neohebný, respektive příslovec. Adverbializují se zejména prosté a předložkové pády podstatných a přídavných jmen, dále zájmen a číslovek a některé slovesné tvary, zvláště přechodníky. U adverbializovaných tvarů se přehodnocuje jejich morfologická struktura – koncový morfém se nadále hodnotí jako slovnědruhový morfém příslovci.

Ve dvou případech jsme naznamenali adverbializaci prostých pádů substantiv: *ráno, skokem*. Ustrnutím příslovečného slovního spojení vzniklo reduplikativní *den po dni*.

V článku *O adverbializaci předložkových výrazů* upozorňuje Z. Rusínová na příčiny urychlování, nebo naopak zpomalování procesu adverbializace. V podstatě na tento proces působí tři faktory: syntaktický, významový a morfologický (podrobněji viz Rusínová, 2011, s. 81n.). Z důvodu určité vázanosti na syntaktické konstrukce uvádíme všechna dokladová příslovece z předložkových pádů substantiv v kontextu. U mnohých z nich je oproti dnešnímu stavu předložka ještě pravopisně oddělena od jmenného základu: *Věž, celý světe, že já se napotom tobě k vůli / Pána Ježíše nezbavím* (KonNauč, s. 38); *Nemá mne žádný na věky zbavit drahé přítomnosti tvé* (KonNauč, s. 38); ... *toho nešlechetného syna [Absolona] nešťastnou smrt neutěšlivě a nad míru bolestně oplakává [David]* (KlekSem, s. 186); ... *neřekl [prorok Nathan] na hlas: O bezbožný! O nečistý!* (KlekSem, s. 404); ... *bližního provinění ukryvat, aby na jevo nevyšlo* ... (KlekSem, s. 41); *Nemáme jemu [Synu božímu] na vzdory hřichy množiti* (KonNauč, s. 39); ... *přistoupiv [David] po tíchu uřezal kraj pláště Saulovi* (KlekSem, s. 402); ... *jakž pak tedy může být Maria hvězda spolu stojící a běhající?* (KlekSem, s. 28); ... *kteréžto [světlo] všem vesměs jednosoustředně se propůjčuje* ... (KlekSem, s. ?); ... *starodávní a neomylné přísloví jest: simile amat simile, že věci sobě podobné vespolek se milují* (KlekSem, s. 246); ... *toho [jeruzalémského velekněze] in pontificalibus když uhlídal Alexander, vstříč¹ jemu běžel, padl k nohám* (BílLab, s. 222); ... *než jako hromovou střelou z jasna raněný [Hubert]* (KlekSem, s. 335).

Substantivní základ má také adverbium *potíhmo*. Na rozdíl od tvoření prefixálně-konverzního ve všech předchozích případech se zde ovšem jedná o tvoření postupem prefixálně-sufixálním – sufix *-mo* nahrazuje ustrnulou jmennou koncovku.

¹ *Vstříč* – akuzativ a-kmenového jména *v střiec(u)*, srov. Machek, 1997, s. 586, pod heslem *střetnouti*.

2.2 Adverbia z adjektiv

Při vzniku z adjektivních základů se adverbia nejčastěji konvertují pomocí starobylých slovnědruhových prostředků **-e/-ě, -o, -y**. Naprostá většina deadjektivních adverbí v našem materiálu je utvorená pouze slovnědruhovým formantem **-e/-ě**. Ve shodě s prof. Rusínovou (1984, s. 47n.) dělíme tento druh příslovci podle vývoje a tvoření jejich odvozovacího základu, tedy adjektiv.

Adverbia utvořená od adjektiv deverbálních rozčleňujeme podle jejich základů do dvou skupin, mezi nimiž však není ostrá hranice. Adjektivními základy pro vznik příslovci se stávají jednak adjektivizovaná participia, jednak vlastní deverbální adjektiva. Kromě toho mohlo také docházet ke zkratkovitému tvoření, při němž bezprostřední odvozovací stupeň, adjektivum, chybí, protože potřebná forma adverbia se tvoří přímo, podle již existujícího modelu: *neskončlivě*.

Z adjektivizovaných participií vystupují jako základ pro příslovce v našem materiálu participia trpná *n*-ová: *nadvejeně, nuceně, obsaženě, tuplovaně, vinšovaně, vymyšleně, vyšperkovaně, zavřeně*. Pro další doklady byla základem adjektivizovaná participia *l*-ová, i když někdy není existence adjektiva potvrzena: *prodložile, směle, vypukle*. Adverbium *zřejmě* vzniklo z adjektiva, které má původ v participiu *m*-ovém. *Vroucný* je pozdější adjektivní varianta zpravidelného přechodníku přítomného – *vroucí* – a stalo se základem pro konverzi v adverbium *vroucně*. Nicméně některí autoři (Bečka, 1934, s. 161; Knappová, 1973, s. 11n.; 1986, s. 436) soudí, že základem pro *vroucně* bylo právě *vroucí* a toto příslovce vzniklo sufixací, připojením přípony *-n(e)*.

Vlastní deverbální adjektiva, která jsou základem pro adverbia v našem materiálu, byla utvorená např. sufifyxy *-av-, -iv-, -čiv-*: *kulhavě, laskavě, makavě, vzdychavě, zahálčivě*². Varianta *-liv-* se objevila u adverbii *bdelivě, strašlivě, toužlivě*. Sufix *-n-* mají ve své struktuře adverbia jako: *běžně, následovně, ochotně, patrně, pochlebně, pochybně, schopně, stížně*; kdežto sufix *-it-* je pouze ojedinělý: *přiležitě*³. Adjektiva a z nich vzniklá adverbia se sufiksem *-tedln-* vyjadřují význam vymezovaný jako potenciální zasažení dějem⁴: *potěšitelně, potutedlně, viditedlně*.

U **adverbí z adjektiv desubstantivních** se jako základy pro tvoření uplatňují adjektiva objektově posesivní a adjektiva široce vztahová. Opět je mezi těmito dvěma skupinami někdy obtížně určit hranici, neboť objektivně posesivní význam se může jevit jako méně jasný a může se měnit v tzv. širokou vztahovost.

² Rosa uvádí adjektiva *zahálčivý, zahálivý, zahálečný*, ale jen adverbium *zahálčivě* (RosSlov).

³ Zaniklé adverbium *přiležitě* může mít jednak význam „přiležitostně“: ... který [David] ačkolivék Saula krále, svého nejhoršího protivníka v jeskyni *přiležitě* mohl zamordovat, však toho nechtěl učiniti (KlekSem, s. 172); jednak „vhodně, příhodně“: ... protož poslyš, jak *přiležitě* k tomu k tomuto předsevzetí vykřikuje Cassiodorus na žalm 118 (KlekSem, s. 390).

⁴ O významu „potenciální zasažení dějem“ viz např. D. Šlosar (2008, s. 175).

Skupina adverbií z adjektiv objektově posesivních je v našem materiálu kromě jiného zastoupena doklady, v jejichž adjektivních základech nachází uplatnění sufix *-n-*: *bezbožně*, *důvěrně*, *podílně*, *radostně*, *rozumně*, *srdečně*, *silně*, *zlostně*, *zoumyslně*. Stejným sufixem byla také utvořena adjektiva ze substantiv dějových. V takových adjektivech mají původ adverbia jako: *bolestně*, *divně*, *nápodobně*, *omylně*, *pokorně*, *spůsobně*, *vejskočně*, *vejtažně*, *vlastně*. Adjektiva ze substantiv dějových k sobě pojila také sufix *-iv-* nebo jeho variantu *-liv-*, z nich pak vznikla adverbia *žádostivě* a *aučinlivě*.

Velmi produktivní sufix *-n-* dává vzniknout také některým adjektivům široce vztahovým, která se stávají základem pro následující adverbia: *časně*, *osobně*, *polovičně*, *tělesně⁵*, *užitečně*, *věčně*, *vejročně*. Zde se může objevit rovněž varianta *-ovn-*, pokud je substantivní základ zakončen dvěma konsonanty: *duchovně*, *sumovně/summovně*.⁶

Neobvyklým způsobem tvoření se vyznačuje desubstantivní adjektivum *smrtedlný*, základ pro adverbium *smrtedlně*.

Adverbia zformovaná z adjektiv sekundárních tvoří v našem materiálu skupinu nepříliš zastoupenou. Sekundární adjektiva obvykle slouží k vyjádření menší nebo větší míry vlastnosti. Základy pro naše adverbia jsou ze svých bází tvořeny pomocí prefixů, sufixů, nebo i kombinací prefixu se sufixem: *obzvláště*, *ně, předivně*, *přeostře*; *lehouče*; *ukrutně*.

Základová sekundární adjektiva pro adverbia *pohotově*, *prozřetedlně* a *schytrale* se ovšem oproti svým bázím vyznačují podstatnou změnou významu.

Podle D. Šlosara (2008, s. 176) sekundární adjektiva „též výlučně“ modifikují míru vlastnosti základového adjektiva. Následující adverbia vznikají z adjektiv, jejichž základní významy jsou negovány připojením záporné předpony *ne-*: *nehnutedlně*, *nepohnutedlně*, *nepovědomě*, *neproměnitedlně*, *nepřekladně*, *neskončeně*, *nešlechetně*, *neutěšlivě*, *nevdečně*, *nevyhnutedlně*, *nevyspitatedlně*, *nezdvorile*. Kladné tvary základových adjektiv se tvoří ze substantiv nebo ze sloves, adverbia z nich vzniklá bychom mohli rovněž zařadit mezi příslovce desubstantivní nebo deverbativní.

Skupina **adverbií utvořených od adjektiv prvotních** nezávisí na vývoji svého adjektivního základu v takové míře jako skupiny předchozí. Význam je vyjádřen pouze prostřednictvím slovotvorného základu a adverbiálního formantu: *čerstvě*, *dalece*, *dobře*, *horce*, *hořce⁷*, *krásně*, *křivě*, *ostře*, *plně*, *právě*, *prudce*, *slepě*, *šťastně*, *štědře*, *těžce*, *velice*. V této nepočetné skupině se objevilo jediné příslovce tvořené slovnědruhovou příponou *-o*: *dlohu*.

⁵ Z původního kmene na *-es-* (*těleso*, *těles-ný*), srov. Machek (1997, s. 638), pod heslem *tělo*.

⁶ Z latiny; *summa linea* = svrchní čára (Řekové a Římané výsledek sčítání kladli nahoru), srov. Machek (1997, s. 592), pod heslem *suma*.

⁷ *Horlký* a *hořký* znamenalo původně asi totéž, stč. psaní nedovoluje někdy obě slova rozlišovat, plsl., stsl. *gorlkъ*, srov. Machek (1997, s. 177), pod heslem *horlký*.

Ve dvou případech se v excerptovaném materiálu vyskytla **adverbia**, která mají původ v **adjektivech deadverbiálních**. Směr fundace je tedy následující: *darmo > daremný > daremně, zvlášť > zvláštní > zvláštně*.

Adverbia utvořená z adjektivních kompozit konvertovala z adjektiv, jejichž druhý člen je opatřen sufixem *-n-*: *blahoslaveně, bohaprázdne, dobrovolně, jednostejně, každodenně, lehkovážně, svývolně, všedně*.

Kromě konverzního tvoření je skupina deadjektivních adverbí reprezentována příslovci, která vznikla **ustrnováním adjektiv**, a to především jejich jmenných tvarů. Formace vznikaly spojením předložky a adjektivního základu. Předložka se nejčastěji pojila s genitivem: *docela, dojista, s krátká, za tuha, za živa, zauplna, zcela, znenáhla, znova/znovu*. Spojením předložky a akuzativu se zformovala adverbia *naprázdně, zajisto*. Předložka *za* se rovněž pojí s akuzativem dlouhého tvaru adjektiva: *za časté*. Obdobně jako u adverbializovaných předložkových pádů substantiv se pravopis některých adverbí vyznačuje neuverbirovou formou.

2.3 Adverbia z adverbí

Materiál poskytl určitý počet různých jednotek, jejichž význam je novým formantem modifikován – zpřesňován nebo zesilován, to se děje při vzniku nových deadverbiálních adverbí.

Objevil se jediný nepravidelný komparativ: *dříve*; pravidelně jsou utvořeny komparativy formantem *-ejí/-ejí*: *bdělivějí, pravdivějí, porradnějí⁸, raddnějí, vejkladnějí*. Pozitiv příslovce *raděj* může mít současně význam přídavného jména. Neobvyklým tvořením se vyznačuje komparativ *lépejí*, jenž sestává z nepravidelného základu a zároveň přibírá formant *-ejí*, který je typický pro pravidelné tvoření. Ještě více je význam zesílený v superlativu (*co*) *nejčastěji*.

U následujícího příslovce je význam výrazně zesílen pomocí předpony *nad*: *nadvále*. V Mluvnici češtiny 1 M. Knappová (1986, s. 443) zmiňuje, že pokud je pro vznik nového adverbia možná motivace adjektivem stejně tak jako adverbii, motivace adjektivní je považována za primární, existuje-li základové (zpravidla sekundární) adjektivum, nicméně v žádné naší sekundární literatuře jsme nenašli adjektivum **nadválej*. Ze stejného důvodu sem řadíme i složené adverbium *celosrdečně* (*celosrdečný) zesílené přidáním dalšího slovního základu. Pomocí zesilující předpony *pře-* se zformovala příslovce *přenikdá, přenikdy*.

Různými formanty jsou modifikována další příslovce, např. *-kráte*: *mnohdykráte, po-: (až) podnes, pokradmo, po nejprve, pospolu; na-: napotom*; negován je základní význam příslovce původně ze zájmenného kořene: *nejináč*.

Některé tvary z adverbialního základu modifikované pomocí různých předpon se chovaly podobně jako adverbializované předložkové pády jmen (podrobnejší viz Rusínová, 1984, s. 111): *napřed, nazad, naposledy, u prostřed, u večer, veskrz, vůkol, zevnitř*. Opětne adverbializováno je příslovce *spátkem/zpátkem*, které vzniklo ze základu *zpět* rozšířením o *k*-ovou příponu.

⁸ Ze základu *porradně* – *pořádně*.

2.4 Adverbia z číslovek

V několika materiálových adverbiích našly uplatnění číselné prvky. Obdobným způsobem jako většina deadjektivních adverbí, tedy pomocí slovnědruhového formantu *-e/-ě*, vznikla příslovce z některých číslovek násobných: *dvojnásobně*; nebo řadových: *prve*. Sufix *-krát* dává vzniknout příslovci, která většinou vyjadřují časový nebo měrový význam: *kolikrát, šestikrát, tisíckrát, tolíkrát*. Stejným sufiksem jsou utvořena adverbia, v jejichž základu se v různých obměnách uplatňuje číslovka *jeden*: *jedenkrát, jedinkýkrát*. Adverbializací předložkového pádu se *za* a číslovky vzniklo příslovce *za jedno*.

2.5 Adverbia ze sloves

Tato třída je zastoupena pouhými dvěma doklady. Tvary *nechtic* a *samochtě* („ze své vůle, dobrovolně“) se adverbializovaly z přechodníku přítomného.

2.6 Adverbia ze zájmen a prvtotí

V našem materiálu se vyskytla též příslovce, která se odvozovala z kořenů některých zájmen zvláštními příponami: *kterak, tak, jindy, jináče, jinady, od jinád; kdy, někdy, nikdy, tehdy; vždy, vždyckny; nikdá, onehdá; že*. Toto tvoření je ovšem neprůhledné. Zřetelnějším tvørením se vyznačuje pouze příslovce *tenkrát*. Pro úplnost uvádíme také nepočetnou skupinu adverbí, která jsou ze synchronního hlediska neutvořená, prvtotí: *dnes, dosti, ihned, medle⁹, nivec, nyní, pozdě, pryč, snad, velmi*.

3 Závěr

Naše sonda měla za cíl přispět k hlubšímu poznání vývoje barokních adverbí. Vzorek příslovcí pro rozbor pochází z barokního homiletického jazyka.

Neupočetnější zastoupení měla skupina adverbí deadjektivních, která tvořila více než polovinu celkového počtu adverbí. Při jejich tvoření se v zásadě jedná o pouhý transformační přechod pomocí slovnědruhových formantů, nejčastěji *-e/-ě* (*užitečně*). Tvoření formantem *-y* jsme nezaznamenali. Transformace vlastnosti ve význam okolnostní je rovněž nejvýraznějším zdrojem adverbí v nové češtině.

Vedle této skupiny reprezentují deadjektivní adverbia také adverbializované vazby předložky s adjektivními jmennými tvary; nejvíce zastoupená je formace s genitivem (*zauplnha*), akuzativní formace měly zastoupení slabší (*zajisto*).

Také jádro skupiny adverbí ze substantiv tvoří tvary vzniklé adverbializací předložkových pádů. Mnohá z těchto příslovcí jsou v novocesťině již plně univerbizována (*kvůli, navéky, nadmíru, nahlas, najeve, navzdory, potichu*).

Při vzniku deadverbialních adverbí se nejčastěji uplatňovalo předponové tvoření, jež vedlo k zesílení významu existujícího příslovce (*nadvřele*). Stejnou funkci mají také komparativy (*bdělivějí*).

⁹ Stč. znamenalo asi „prosím“ a znělo *mnedle*, tj. *dle mne*; původní smysl byl asi „co se týká mé osoby“ nebo „za sebe, za svou osobu (prosím)“, srov. Machek (1997, s. 357), pod heslem *medle*.

Některá adverbia se v excerptovaném souboru opakovala velmi často. Lze z nich vydělit skupinu běžných adverbí užívaných často i dnes (např. *dříve*, *nyní*, *někdy*, *nikdá/nikdy*, *tak*, *tehdy*, *velmi*, *zřejmě*), skupinu adverbí dobových, která se dnes už neužívají (např. *jedinky/krát*, *přenikadá/přenikady*, *příležitě*, *sumovně/sumovně*), a další adverbia, která byla relativně častá, ale dnes jsou užívaná méně (např. *nejináč*, spis. *nejinak*).

Přes určité diference lze u tvoření barokních adverbí vysledovat návaznost na starší slovotvorný systém i přesahy do novoceštiny.

LITERATURA

- KNAPPOVÁ, Miloslava: Adverbializace. In: Mluvnice češtiny 1. Tvoření slov. Praha: Academia 1986, s. 498 – 507.
- KNAPPOVÁ, Miloslava: K tvoření příslovci z přídavných jmen. In: Naše řeč, 1973, roč. 56, č. 1, s. 11 – 18.
- KNAPPOVÁ, Miloslava: Odvozování příslovci. In: Mluvnice češtiny 1. Tvoření slov. Praha: Academia 1986, s. 431 – 450.
- MACHEK, Václav: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1997. 866 s.
- PETR, Jan: Příslovce. In: Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví. Praha: Academia 1986, s. 188 – 196.
- RUSÍNOVÁ, Zdeňka: O adverbializaci předložkových výrazů. In: Pokušení struktury. Brno: Host 2011, s. 81 – 83.
- RUSÍNOVÁ, Zdeňka: O vlivu slovotvorného systému na systém morfologický. In: Pokušení struktury. Brno: Host 2011, s. 85 – 90.
- RUSÍNOVÁ, Zdeňka: Transpozice ve vztahu k mutaci a reprodukci. In: Pokušení struktury. Brno: Host 2011, s. 91 – 95.
- RUSÍNOVÁ, Zdeňka: Tvoření staročeských adverbí. Brno: Univerzita J. E. Purkyně 1984. 129 s.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. J. Filipc. 2., opr. a dopl. vyd. Praha: Academia 1994. 648 s.
- Slovník spisovného jazyka českého [on-line]. Red. B. Havránek. Praha: Ústav pro jazyk český, v. v. i., 2011. Dostupné z WWW: <http://ssjc.ujc.cas.cz/>. [cit. 2014-01-03].
- ŠLOSAR, Dušan: Slovotvorba. In: Příruční mluvnice češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2008, s. 109 – 225.
- Vokabulář webový [on-line]. Verze 0.4.2. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný z WWW: <http://vokabular.ujc.cas.cz>. [cit. 2013-11-16].

PRAMENY

- KOPECKÝ, Milan (ed.): Koniáš, Antonín, Vejtažní naučení. Brno: Blok 1995. 187 s.
- NEJEDLÝ, Petr et al.: Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny [on-line]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2010. Dostupné z WWW: <https://madla.ujc.cas.cz>. [cit. 2013-10-13].

Kontúry teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry na Slovensku

Zdenka Kumorová

Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Trnava

Koncepcia teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry sa od počiatocných téz profilovala a vyuvíjala na súčasný stav teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Tento proces trvá približne od 30. rokov 20. storočia, pričom výraznejšie bola táto teória v 60. rokoch posilnená Ružičkovými Tézami o slovenčine, keď sa vypracoval spoľahlivý vedecký a spoločenský elaborát pre jazykovú prax. Tézy sa stali východiskom pre jazykovú výchovu a kultivovanie jazyka prostredníctvom dodržiavania spisovného jazyka a rešpektovania spisovnej normy. Predpokladom na zvyšovanie jazykovej kultúry sa stáva ústrojnosť ako systémovosť jazykového prostriedku a normatívnosť.

Medzitým sa však v 70. rokoch 20. storočia profiluje iná koncepcia teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry ako reakcia na prílišné jednostranné nazeranie na fungovanie spisovného jazyka z hľadiska systémovosti a prísnnej normatívnosti. Svoje postejo sociolingvisticky orientovaní jazykovedci prezentovali na prirodzených potrebách jazykovej praxe, jazykového úzu a opierali sa predovšetkým o variantnosť normy. Tento postoj prirodzene negoval a kriticky prehodnocoval pôvodnú, tradičnú koncepciu teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Stal sa tak akýmsi spúšťačom pre reakcie a vzájomné obranné dišputy dvom protichodným postulátom jazykovedcov na teóriu spisovného jazyka, jazykovú kultúru a jazykovú prax. Dodnes sa tieto tendencie prehľbjujú a vyostrujú.

Nová jazyková situácia na začiatku tretieho tisícročia píše nové dejiny teórie spisovného jazyka. Opäť sa presadzujú dve protichodné teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, ktoré pramenia z rôzneho pohľadu na presadzovanie systémovosti či striktnej normatívnosti oproti uvoľnenejšiemu modelu komunikácie v oficiálnych sférach vychádzajúcich zo sociolingvistických výsledkov o uzualistických potrebách používateľov jazyka. Nejednotnosť sa premieta aj do jazykovej kritiky a do jazykových príručiek (Kumorová, 2015, s. 8).

Jazyk ako dorozumievací prostriedok by mal funkčne plniť spoločenské a zároveň individuálne komunikačné potreby v diferencovanej jazykovej praxi. Tu sa opodstatnenie dostáva do rozporu zásada používania spisovného jazyka a zásada funkčnej primeranosti. No toto napätie nie je tak rušivé a neprirozené, že by narúšalo celkový výraz prejavu. J. Findra (2009, s. 45) zdôrazňuje, že je preto lepšie fixovať pozornosť nielen na jazykové normy, ale aj na pravidlá štýlovo-textového a spoločenského správania. Tieto pravidlá súvisia so získavaním jazykovej a komunikačnej kompetencie používateľa jazyka.

Pojmy jazyková kultúra alebo kultúra jazyka sa objavujú v terminológii jazykovedcov od 30. rokov 20. storočia v rôznych smerovaniach ich konceptií na pomyselnom kontinuu radikálneho či absolútneho žiadneho kontrolovania a zasahovania regulatívnych činností v oblasti jazykovej kultúry. Prvýkrát sa pojmom kultúra jazyka objavil už v Havránskej štúdii Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura (1932), kde pod týmto pojmom rozumel vedomé (v duchu vtedy presadzovanej funkčnosystémovej jazykovedy) teoretické pestovanie usilujúce sa o zdokonalenie spisovného jazyka. Takmer o 20 rokov neskôr (1955) sa na prvej konferencii o norme a kodifikácii riešili otázky týkajúce sa teórie spisovného jazyka. Postupne sa problematika teórie spisovného jazyka čiastočne riešila aj na ďalších konferenciách organizovaných prevažne pracovníkmi Jazykovedného ústavu Ľudovíta Šúra (1958 – konferencia o skladbe spisovnej slovenčiny; 1962 – konferencia o vývinových tendenciach súdobej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na vtedajšom Slovensku; 1965 – konferencia o Slovníku slovenského jazyka), no prelomovou sa stala konferencia v roku 1966.

Na konferencii o kultúre spisovnej slovenčiny v roku 1966 vymedzil J. Ružička pojem jazyková kultúra, ktorú možno definovať širšie z viacerých pohľadov. Tieto tézy (vydané v zborníku Kultúra spisovnej slovenčiny z roku 1967, s. 9 – 22) sa stali základným pilierom mnohých jazykovedcov pri definovaní jazykovej kultúry spisovnej slovenčiny dodnes, pričom sami ich odlišne hierarchizujú, prípadne vytyčujú len niektoré z nich. Definovanie jazykovej kultúry a celkovo teórie spisového jazyka sa okliešťovalo v závislosti od vzťahu jazykového systému k jazykovej praxi. Názorová nejednotnosť jazykovedcov Ružičkovu teóriu rešpektovala aj odsudzovala. J. Ružička ju vypracoval aj na základe súdobej spoločenskej situácie, ktorá niesla so sebou mnoho technických možností či spoločenských príležitostí na širenie hovoreného slova. Podľa jeho argumentácie na obranu novej teórie by bolo dobré prehodnotiť súdobú jazykovú situáciu, ktorá tkvela v striktnom používaní spisovného jazyka a v dodržiavaní jazykovej normy. J. Ružička presadzoval politiku uvoľnenia a podložil to tým, že charakterizačná funkcia spisovného jazyka sa oslabila a, naopak, posilnila sa nespisovné formy národného jazyka typické pre hovorený prejav. V jeho teórii prevažuje názor, že jazykovým znakom národa nie je len jedna najvyššia forma národného jazyka, ale je to národný jazyk ako celok. Práve toto „zrovnovenie“ foriem národného jazyka vyvolalo u mnohých jazykovedcov istú mieru kritiky a nedôvery k novej teórii spisovného jazyka. Uvoľnením zásad v používaní spisovného jazyka v oficiálnych sférach sa evokovalo u mnohých popretie postavenia spisovného jazyka medzi ostatnými formami národného jazyka, ktorému ako jedinému prislúcha možnosť kodifikácie a normovania a ktorý zabezpečuje celonárodnú platnosť a schopnosť dorozumievania sa všetkých používateľov jedným rovnakým spisovným jazykom, a nie jeho individuálnymi formami. Kritika smerovala hlavne do radov tých, ktorí Ružičkovu teóriu presadzovali na jazykovednej úrovni, ale aj tých, ktorí vo verejných

sférach presadzovali hovorený nespisovný jazyk. Išlo o štátu správu, publicistiku a kultúrnu oblast'. Nedostatky sa ukazovali aj v písanej podobe jazykových prejavov, kde sa porušovala ortografická norma, objavovali sa isté ortografické osobitosti zreteľne popierajúce lexikálny systém slovenského jazyka. V hovorenej podobe sa porušovali ortoepické zásady. V obidvoch podobách sa zjavne nedodržiavalo funkčné využívanie jazykových prostriedkov podľa normatívnych príručiek a štýlistických kvalifikátorov. Uvoľnenie nastalo aj v gramatickom a syntaktickom systéme, keď sa zreteľne porušovali pravidlá zachytené v morfológických a syntaktických príručkách. Jazykovú kultúru možno sledovať hlavne na lexikálnom a štýlistickom materiáli jazykových prejavov. Obohacovanie a poznanie jazykových prostriedkov viedie k zvyšovaniu úrovne ovládania spisovného jazyka, preto by mali byť vecou všetkých používateľov slovenského jazyka v národnom spoločenstve. Na tento stav reflektovali sociolingvisticke kroky, ktoré pátrali po aktuálnych príčinách súdobej jazykovej situácie v spisovnom jazyku. Tieto tendencie mali korene už na začiatku 60. rokov 20. storočia v projekte zameranom na výskum hovorenej podoby spisovnej slovenčiny pod vedením E. Paulinyho, pričom výsledky výskumu boli publikované až v roku 1972 v zborníku Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Výsledky a závery z tohto výskumu boli prekvapujúce a vyžadovali si ďalšie skúmanie, aby sa mohli stať základom nových metodologických usmernení v ďalšom smerovaní jazyka a ich uplatnení v jazykovej praxi. Pôvodne plánovaný celospoločensky a celoslovensky orientovaný výskum sa zúžil len na východoslovenský kraj a výskum zastrešovala len Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity. Tento krok neskôr negatívne ovplyvnil slovenskú jazykovedu, keď sa vyskytla v tejto oblasti skúmania diera v ostatných dvoch veľkých výskumných častiach Slovenska. O nápravu sa pokúsili jazykovední pracovníci výskumných pracovísk znova otvorením projektu (1989) a pokračovaním vo výskumnom riešení tejto problematiky.

Podnetom na prehodnotenie situácie vo vtedajšej jazykovej kultúre sa stala medzinárodná slavistická konferencia o teórii spisovného jazyka v roku 1976, z ktorej vyšiel v roku 1979 zborník príspevkov s názvom Z teórie spisovného jazyka. Na konferencii bola v prednáške Nové východiská k teórii spisovného jazyka predstavená Horeckého teória spisovného jazyka. Tá, rovnako ako Ružičkove tézy, ovplyvnila koncepcný ráz národného jazyka a ďalšie smerovanie vývinu spisovného jazyka a jazykovej kultúry. J. Horecký (1979) vo svojej stratifikácii člení národný jazyk na špecifické útvary, ktoré označuje ako celonárodné formy jestvovania národného jazyka, pričom najvyššie vo svojej hierarchii umiestňuje spisovný jazyk, v ktorom platia záväzné pravidlá. Vo svojej stratifikácnej teórii rovnako zdôrazňuje, že národný jazyk je viac-menej uzavretý štruktúrovaný celok (systém, resp. diasystém). Avšak toto konštatovanie sa nepozdávalo F. Kočišovi (1986), ktorý spochybňuje tvrdenie, že národný jazyk je systémom, pretože len spisovný jazyk môže tvoriť systém a národný jazyk je vývinovým a historickým pojmom. Naopak, sám uprednostňuje pri stratifikácii

jazyka štruktúrne a funkčné kritériá ako východiskové a za rozhodujúci považuje vzťah spisovného jazyka a nárečí (Kočiš, 1986).

V roku 1989 vyšla zbierka príspevkov *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* z konferencie v roku 1988 v Smoleniciach. V nej boli naznačené dynamické tendencie a interakcie komunikačných sfér a ďalšie smerovanie spisovného jazyka v novej, dynamicky sa formujúcej a pretvárajúcej jazykovej situácii. Na podnet problematickej jazykovej situácie v súvislosti s verejnou komunikáciou a verejnými prejavmi sa otvorila otázka prehodnotenia aktuálneho prístupu k skúmaniu jazyka dovtedy orientovaného predovšetkým na jazykový systém. Už 20 rokov predtým sa postupne k slovu dostávalo skúmanie fungovania jazyka v komunikácii zamerané na analýzu textu a pragmatické komunikačné charakteristiky výpovedí. Výskum jazykových javov z komunikačného hľadiska nie je ani v ostatných jazykoch ničím výnimočným, sociolinguistické tendencie sa v rôznej miere presadzujú aj v iných slovanských jazykoch. Na Slovensku sa táto tendencia výraznejšie začína formovať v roku 1989 prostredníctvom obnoveného projektu zameraného na výskum hovorenej podoby spisovnej slovenčiny. Prostredníctvom výskumu sa mali postupne preskúmať všetky komunikačné oblasti v danom období z hľadiska sociálneho a funkčného v rôznych oblastiach spoločenského života. Na základe rozsahu sa malo definovať, ktoré prvky boli v aktuálnom období progresívne pre danú komunikačnú oblasť alebo ustupujúce, a teda v reči neprirozené a ľažkopádne.

Ako jedna z mála príležitostí reagovať na jazykovú situáciu po vzniku samostatnej Slovenskej republiky v roku 1993 sa ponúkla konferencia v roku 1994, ktorá sa predovšetkým zaoberala jazykovou politikou a jazykovou kultúrou. Okrajovo sa tam riešili aj otázky teórie spisovného jazyka. Jazykovedná spoločnosť sa na čas odmlčala a až v roku 1994 sa na podnet nelichotivej jazykovej situácie na Slovensku po vzniku samostatného štátu v r. 1993 opäť diskutovalo na konferencii v Budmericiach o spisovnej slovenčine a jazykovej kultúre. S rovnakým názvom vyšiel konferenčný zborník rozšírených témy, ktorý reflektoval vtedajšiu komplikovanú jazykovú situáciu a jej odraz v jazykovej kultúre používateľov slovenského jazyka. Ide o komplexný pohľad na slovenský jazyk a jeho odraz v jazykovej praxi. Na tejto konferencii sa zreteľne predniesol skutočný nelichotivý stav jazykovej kultúry spôsobený práve benevolentným prístupom k používaniu spisovného jazyka mnohých jazykovedcov a verejných činiteľov, publicistov, umelcov. F. Kočiš (1995, s. 14) naznačil usmernenie daného stavu, „že na adekvátnom teoretickom opísaní a zdôvodnení normy a kodifikácie spisovného jazyka sa utvára aj adekvátna teória spisovného jazyka [...]\“, čím naznačil potrebné zmeny v kodifikácii spisovného jazyka ako výsledok pružnej reakcie na prirodzené zmeny v jazyku a ich potrebné presadzovanie v jazykovej praxi. Tak by teória a kultúra spisovného jazyka odrážala rovnovážny stav jazyka, ktorý má vždy dynamický charakter, a prispôsobila by sa potrebám používateľov jazyka v mantieloch systémových a typologických vlastností spisovného jazyka.

Výsledkom vedeckého výskumu spisovného jazyka všetkých týchto konferencií boli mnohé univerzálne a objektívne platné zistenia. Boli vypracované, i keď v tomto období obmedzujúcich výskumných podmienok, celospoločensky platné regulačné pravidlá spisovného jazyka zavedené do jazykovednej terminológie a boli premietnuté do jazykovej praxe. Vtedajšia regulácia vychádzala z jazykových potrieb v umeleckej oblasti, publicistike, školskom vzdelávacom prostredí a pod. Napriek snahám o zavedenie poriadku a jednoty v používaní spisovného jazyka bola situácia komplikovaná, súviselo to s nedostatkom vedeckých pracovníkov v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV či vedeckých pracovníkov na vysokoškolských pracoviskách a s nedostatkom financií určených na výskum spisovného jazyka na Slovensku. Preto možno podľa vyjadrení niektorých jazykovedcov označiť 90. roky aj ako nepriaznivé obdobie na výskum spisovného jazyka a ako krízu teórie spisovného jazyka vzhľadom na jazykovú prax. V jazykovej praxi sa to zretele nejavilo na uvoľnenej situácii v jazykovom úze, v nerešpektovaní jazykovej normy spisovnej slovenčiny. V oficiálnych sférach (predovšetkým v publicistike) sa nestali verejné prejavy jazykovým vzorom pre bežných konzumentov jazyka, ani tam sa nerešpektovali zásady kodifikácie spisovnej slovenčiny, bežne sa v prejavoch vyskytovali čechizmy. F. Kočiš (1995, s. 12) v rozšírených tézach z budmerickej konferencie prirovnal situáciu po vzniku Slovenskej republiky v jazykovej kultúre na Slovensku k situácii pred konferenciou v roku 1966, keď sa „otvorené hovorilo o havarijnom stave nielen v používaní spisovnej slovenčiny, ale aj v jazykovom vedomí používateľov spisovnej slovenčiny“.

Nová situácia naznačuje novú koncepciu výskumu jazyka, metodologický obrat – sociolingvistickú výskumnú stratégiu (porov. J. Bosák, J. Dolník, S. Andrejovič a iní). Predmetom sociolingvistickej orientovanej teórie spisovných slovanských jazykov je skúmanie komunikačných a sociálnych podmienok dorozumievania, skúmanie všetkých variet (útvarov, foriem, idiomov, podsystémov) aktuálne fungujúcich v komunikácii. Cieľom sociologického výskumu je orientácia na rôznorodé jazykové spoločenstvo, keď sa jazyk chápe ako sociálno-komunikačný systém. Naopak, upúšťa sa od analýzy izolovaných jazykových prostriedkov a jazykových štruktúr. Tie predstavujú východisko pre metodologický štrukturalistický a generativistický prístup k skúmaniu jazyka a jazykovej spoločnosti ako homogénneho predmetu svojho výskumu, kde sa jazyk chápe ako štruktúrno-systémový organizmus. Objektom záujmu tejto teórie sa stáva používateľ jazyka ako nositeľ reálneho jazyka, nie ideálneho jazyka. Tieto dva prístupy si vo svojej podstate konkurujú v pohľade na objekt svojho skúmania ako na niečo reálne, hmatateľné a skutočné, a teda aj vedecky primeranejšie v prvom prípade a ako niečo imaginárne, nereálne a ideálne, nepragmatické v druhom prípade. Sociolingvisti analyzujú a interpretujú hovorené (ústne) komunikáty – bežný hovorený jazyk či reč alebo hovorenú podobu (spisovného) jazyka ako odrazy prirodzeného fungovania jazyka, v ktorej je najzreteľnejšie zachytaná dynamika v jazyku. Cieľom skúmania je vypracovať komunikačné

normy, ktoré by odrážali skutočný stav v komunikácii a skutočné potreby používateľov jazyka. Sociologický prístup k skúmaniu jazyka stiera hranice medzi podsystémami jazykového systému, uprednostňuje prirodzené funkčné miešanie a využívanie všetkých prostriedkov a všetkých variet jazyka. Stieranie hraníc podsystémov a jazykových prostriedkov signalizuje nový prístup k normám oproti tradičnému chápaniu jazykových noriem ako súboru pravidiel a zásad. Pridružuje sa nová entita v chápaní jazykových noriem ako sociálno-historická kategória. Tu sa javí istá tolerancia prameniaca z existencie viacerých jazykových noriem súčasne, ktoré spolu varírujú. „Rešpektovanie jazykového varírovania (t. j. procesu, v ktorom sa prejavujú varianty, je nevyhnutným predpokladom kodifikácie spisovného jazyka: výber istých jazykových prostriedkov ako normatívnych predpokladá brať do úvahy všetky reálne existujúce jazykové modifikácie“ (Bosák, 1995, s. 10). Tu sa nuka možnosť na adekvátné zhodnotenie danej jazykovej skutočnosti či komunikačnej situácie. Tento prístup sociolingvistiky si vyžaduje veľmi opatrné funkčné postulovanie štýlových či komunikačných noriem, ktoré by adekvátne vystihli výber jazykových prostriedkov v diferencovannej jedinečnej situácii. V opačnom prípade sa nám natíska myšlienka o existencii jazykového systému, kde sa popierajú zásady definovania pojmov systém a norma. Pre jazykovú prax to znamená stanoviť „hierarchiu v oceňovaní jazykových prostriedkov a uvedomovaní si noriem“ (Bosák, 1995, s. 9). Zároveň sa ako vhodné riešenie ponúka pri dešifrovani jazykovej situácie rozčlenenie komunikačného priestoru na typy komunikácie podľa sociálnych rolí používateľov jazyka (komunikácia celospoločenská, bežná, skupinová, regionálna, skupinová, rodinná, konfesionálna). Jazykové štýly je možné vymedziť aj na základe komunikačných sfér podľa určitých činností (hospodárska, spoločensko-politickej činnosť, výrobná činnosť, masová informácia, športová činnosť, umelecká činnosť, estetické pôsobenie, ústna slovesnosť, bežný život, záujmy a záľuby, epištolárna komunikácia (porov. Bosák, 1995, s. 9)).

Situácia v školstve bola obdobná. Problematické sa javilo vytvoriť nové učebnice slovenského jazyka, keďže jazyková situácia bola rozkolísaná, nejednotná, aj v koncepcii jazykovej výchovy vládla nejednotnosť.

V definíciách mnohých autorov prevažuje chápanie jazykovej kultúry ako cieľavedomej činnosti v kultivovaní spisovného jazyka (porov. Kočiš, 1986, 1995; Kačala, 1997, 2001; Považaj, 1997, 2008, 2009; Kráľ – Rýzková 1990 a iní). Vedomá vedecká starostlivosť, ktorá sa realizuje v jazyku, je prirodzený jav od vývinu jazyka až po súčasnosť. Predmetom diskusií jazykovedcov je miera lingvistickej vedeckej starostlivosti. Výsledkom ich diskusií boli mnohé koncepcie, ktoré sa viac prikláňali k jazykovej regulácii zo strany jazykovedcov, na druhom pôle existovali tendencie k voľnosti a neriadenej prirodzenosti v starostlivosti o spisovný jazyk. Na tento stav reagoval Á. Kráľ (2009) slovami, že sa podeľajú a akoby odhadzujú daktoré poznatky a nahromadené skúsenosti. K. Buzássyová (1986) zas upozornila na vedomé teoretické zasahovanie do jazykových noriem ako predpoklad jazykovej kultúry.

F. Kočiš (1995, s. 6) chápe teóriu spisovného jazyka širokospektrálne: „zahŕňa v sebe riešenie podstaty a základného chápania spisovného jazyka a národného jazyka vôbec, vymedzenie hraníc spisovného jazyka, jeho normy a kodifikácie a vzťahu spisovného jazyka k ostatným formám národného jazyka“. Tento komplexný prístup teórie spisovného jazyka k národnému jazyku zreteľne naznačuje vzťah s teóriou jazykovej kultúry vcelku (jazyková kultúra v praxi a jazyková výchova), ak z nej priamo nevychádza.

Spisovný jazyk ako jedna z foriem národného jazyka vznikol na báze nárečovej formy a odvtedy sa zdokonaluje. Úlohou teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry je vedecky stanoviť a vypracovať spisovnú normu, resp. kodifikovať spisovný jazyk a v praxi ho overovať a primerane na danú jazykovú situáciu reagovať.

Jazyková kultúra je cieľavedomá činnosť smerujúca k zveľaďovaniu (kulтивovaniu) spisovného jazyka a jazykových prejavov realizovaných v spisovnom jazyku, pričom náplňou tejto činnosti je regulácia spisovného jazyka v jazykovej praxi (Encyklopédia jazykovedy, 1993, s. 203). Pod pojmom regulácia možno rozumieť získavanie a kultivovanie jazykových prostriedkov. Kultivovaný spisovný jazyk možno dosiahnuť vhodným a primeraným používaním štýlisticky bohatých a rozvinutých jazykových prostriedkov v jazykových prejavoch, ktoré možno rozpoznať a vyberať na základe získaného poznania jazyka. J. Findra (2009, s. 45) definuje jazykovú kultúru na pozadí aktuálnosti textu ako výsledku danej komunikačnej situácie: v závislosti „od typu aktuálnych textov treba posudzovať nerešpektovanie požiadaviek kodifikačnej normy a tiež treba citlivo posúdiť to, kedy nesystémové (nеспisovné) prvky (tzv. štandardné) môžu preniknúť aj do viacerých oficiálnych prejavov, odkiaľ sa potom z úrovne sociálneho úzu dostanú do kodifikačnej normy“. Systematickým poznávaním, obohacovaním a starostlivosťou o jazyk si používateľ prehľbuje jazykový cit a kultivovanú jazykovú prax.

Nositeľmi pojmov kultúra jazyka verus jazyková kultúra sa stali Á. Kráľ a A. Rýzková v ich spoločnej publikácii Základy jazykovej kultúry (1990). Kultúra jazyka je podľa nich „proces, stupeň a stav zdokonalovania jazyka, v širšom zmysle je to aj výsledok prejavujúci sa na rozpracovanosti (diferencovanosti) a pružnej ustálenosti jeho prostriedkov“ (1990, s. 26). Pojem kultúra jazyka sa objavil už u B. Havránskej rovnako ako jeho téza o zdokonalovaní (spisovného) jazyka. Á. Kráľ – A. Rýzková zachytili v jeho definícii stav jazykovej praxe vychádzajúcej z rečovej činnosti používateľov slovenského jazyka. V bežnej jazykovej praxi to súvisí s neustálym obohacovaním slovnej zásoby, prispôsobovaním jazykového prejavu spoločenským potrebám na rovine syntaktickej či diferencovaným výberom štýlistických prostriedkov. Možno povedať, že kultúra jazyka súvisí s jazykovým vzdelením a jazykovým citom samých používateľov jazyka.

Termín kultúra zahŕňa tieto oblasti jazyka (porov. Považaj, 2008; Encyklopédia jazykovedy, 1993):

- celkový stav jazyka, do akej miery plní spoločenské a individuálne potreby používateľa a či vyhovuje požiadavkám, ktoré sa kladú na spisovný jazyk = vypracovanosť jazyka;
- stav jazykových písomných a ústnych prejavov z hľadiska dodržiavania požiadaviek na jazykovú kultúru = úroveň jazykovej praxe;
- poznanie jazyka a starostlivosť o jazykovú prax = jazyková výchova spoločnosti;
- cieľavedomá starostlivosť o vypracovanosť jazyka, t. j. individuálne cibrenie jazyka.

Výber jazykových prostriedkov v konkrétnom jazykovom prejave v danej komunikačnej situácii súvisí aj s tým, akým spôsobom je v danom čase ustálený, no zároveň pružný jazyk. Používateľ len vtedy pocituje istotu vo svojom prejave, ak nie je systém rozkolísaný, vyhovuje mu viac obmedzený súbor jazykových prostriedkov, ktoré možno diferencovane a pružne využívať pri tvorbe jazykových prejavov, ako bezbrehý chaotický súbor prostriedkov s neobmedzeným využitím v jazykovej praxi. Hlavne v čase prudkého ekonomickejho rozvoja a spoločenských zmien je veľká váha na tom, akým spôsobom sa ustojujú systém a ustáli v bežných komunikačných situáciách. Diferencovanosť spoločnosti a ekonomických činností spôsobujú v jazyku zmeny, ktoré pocitujú aj bežní používatelia jazyka. Úlohou jazykovedcov je na tento stav reflektovať a poskytnúť používateľom jazyka dostatočné informácie na to, aby sa vedeli s týmito jazykovými zmenami vyrovnať a stotožniť. V tomto zmysle je nevyhnutná jazyková teória ako nástroj na ustaľovanie a neproblematickú komunikáciu medzi ľuďmi, prostredníctvom ktorej si môžu byť používatelia istí v jazykovej komunikácii. Túto istotu získajú prostredníctvom sprístupnených jazykových príručiek a populárno-náučných jazykovedných prác, ktoré by nemali zostať izolované, ale mali by byť cielene namierené na oblasť spoločenskej praxe, kde jazyk figuruje ako najuniverzálnejší komunikačný nástroj. Za najlepšie médium sprostredkovania sa považuje jazyková výchova v školskom prostredí, v mediálnom prostredí (rôzne jazykové rubriky pre verejnosť v oblasti jazykovej kultúry). Prepojenie jasného a pre danú spoločenskú prax potrebného opisu jazyka je nevyhnutné na to, aby jazyk v spoločnosti fungoval ako živý a potrebný nástroj na komunikáciu. Tento obojstranný proces je prospešný pre jazyk ako spoločenský fenomén, ktorý je neustále v pohybe a je potrebné ho ustaľovať a tým aj kultivovali, a na druhej strane aj pre používateľov jazyka, ktorých jazyk sa tiež kultivuje tým, že sa zlepšuje ich jazykové vedomie. Kultivovaní používatelia sa stávajú kultivovanejšími v meniacich sa jazykových podmienkach, a tak podporujú myšlienku kultivovanej jazykovej spoločnosti. Menej kultivovaní používatelia často negujú prácu jazykovedcov a v komunikácii neprimerane využívajú funkčne neodôvodnené individuálne prostriedky a nerešpektujú dosiahnutý stav poznania a regulovania v jazyku. V oficiálnej komunikácii to ostatní pocitujú ako rušivý element, ako prejav

nekultivovanosti a jazykovej nevedomosti a aktuálny stav nízkej kultúry jazyka. Preto je prospešné aj zo strany štátu zabezpečovať dobré podmienky pre vedeckovýskumnú činnosť (inštitucionálne zázemie – Jazykovedný ústav a katedry slovenského jazyka na vysokých školách, mediálny priestor na publikovanie poznatkov v populárno-náučných publikáciach či bežnej tlači), aby sa kontinuálne zabezpečoval stupeň rozpracovanosti jazyka a prístupnosti jazyka. Tento proces je dlhodobý a možno ho zretelne pozorovať vo veľkých časových intervaloch a možno na ňom sledovať kultúrny vývin spoločnosti (Kumorová, 2015).

Pojem jazyková kultúra definujú Á. Kráľ a A. Rýzková ako „úroveň jazykovej praxe spoločnosti a súčasne dobový obraz jazyka získaný hodnotiacim zovšeobecnením stavu (úrovne) používania jazykových prostriedkov v praxi, t. j. v reči“ (1990, s. 27 – 28). Týmto konštatovaním sa definícia jazykovej kultúry približuje k Ružičkovým tézam o jazykovej kultúre. Dolníkovmu terminu (2010b) kultúry spisovného jazyka zodpovedá stav asimilačnej normálnosti v akomodačno-asimilačnom procese, v ktorom sa tento jazykový útvar permanentne nachádza, pričom stav asimilačnej normálnosti podporujú aktivity kultivujúce spisovný jazyk. Preto možno v jednej národnej spoločnosti sledovať viaceru jazykových odlišností zretel'ných v úrovni a v stave jej používateľov jazyka. Najčastejšie sa otvárajú mediálne spoločnosti, kde sa pozoruje rozdielna jazyková úroveň moderátorov, hlásateľov, redaktorov. Upozorňuje sa na individuálne chyby jednotlivých pracovníkov médií, najmä na ortoepické, ortografické či štýlistické nedostatky vo verejných prejavoch. Tento stav však nezodpovedá skutočnému stavu slovenčiny v spoločnosti ako celku v danom období ani v danej inštitúcii. Ide len o daný stav v danom kolektíve, ktorý nevyplýva z celkového stavu v danej jazykovej spoločnosti, teda z kultúry jazyka spoločnosti.

Na pomyselnom kontinuu regulovania spisovného jazyka by sa teoreticky dala zobraziť koncepcia spisovného jazyka v danom období podľa miery a potreby regulovania. Potreba pestovania a regulovania súvisí s aktuálnym stavom v jazyku v danom spoločenskom a kultúrnom vývinovom období. Vtedy je posilnená alebo oslabená tendencia regulovania spisovného jazyka jazykovedcami. Ideálny stav, resp. cieľavedomé približovanie sa k ideálu, by mohol nastať vtedy, ak by sa jednotlivé koncepcie spisovného jazyka približovali k primernosti, aby sa nenarušoval prirodzený vývin a autoregulácia v jazyku. J. Dolník (2010b) tento stav jazyka nazýva ako akomodačno-asimilačný proces. Akomodácia znamená prispôsobenie sa vonkajším vplyvom (najzretel'nejšie obohacovanie lexiky) a vnútorným podnetom súvisiacim s dynamikou jazyka. Asimilácia predstavuje integráciu a následné prispôsobenie nejakého prevzatého javu svojej povahy podľa komplexu konvencionalizácie podľa systému spisovného jazyka. Výsledkom je Dolníkova (2010b, s. 191) definícia kultúry spisovného jazyka: ide o stav asimilačnej normálnosti v akomodačno-asimilačnom procese, v ktorom sa tento jazykový útvar permanentne nachádza. Primeranost' vedomého teoretického pestovania u J. Dolníka zodpovedá stavu normálnosti (priro-

dzený a bezpríznakový). Z toho vyplýva kultivovanie spisovného jazyka, ktorá spočíva v aktivitách podporujúcich tento stav prirodzenosti v jazyku.

Stav asimilácie je určený pomerom medzi prirodzenologickými a reflexív-nologickými asimilačnými reakciami (termíny J. Dolníka, 2010a, 2010b). Prirodzenologické reakcie zodpovedajú v systéme spisovného jazyka stavu prirodzenosti pred zaužívanými ustálenými („umelými“) reflexív-nologickými reakciami, ktoré sú potláčané v dôsledku prirodzenosti. Ak sa vyskytne napäťie medzi reakciami, vznikajú asimilačné osobitosti v podobe variantov a jazyko-vých osobitostí. Napríklad existujú *zemiakové hranolčeky* popri *zemiakových hranolkách*, *fanúšička* popri *fanynka*, *toastovač* popri *hriankovač* či *sendvičo-vač* a pod.

Dynamika v jazyku môže spôsobiť to, že norma sa rozkolíše natoľko, že úzus preberá v jazykovej praxi svoje prvenstvo a teda nastáva napäťie medzi vysokou úrovňou jazykovej teoretickej rozpracovanosti a zároveň jazykovej prístupnosti. Ide len o prechodný stav, keď jazyková teória nezodpovedá celkom potrebám spoločnosti. V prípadne, ak nie je teória spisovného jazyka adekvátnie vypracovaná či podaná, môže v sebe niest' mnohé chyby či nezrovnalosti a nositelia jazyka radšej volia cestu prirodzenejšieho osvojovania si jazyka a jeho následného využívania v jazykovej praxi. Nastane stav, keď používateelia jazyka nemajú záujem o kultivovanie jazyka, pretože ide o neprirodzený zásah do ich jazykového vedomia. Radšej uprednostňujú pôvodné verzie úprav, prípadne si sami volia im vhodnejší jazykový aparát (v minulosti išlo najmä o „násilnú“ koncepciu jazykového purizmu, keď sa nadmerné prenikanie cudzích slov do slovenčiny riadne regulovalo zásadnými, ale neprirodzenými, obrannými krokmi). Dnes mnohé zásahy do prijímania a regulovania cudzích slov opäť balan-suju nad pomyselnom kontinuom správne – nesprávne, preto sa stretávame s tým, že v čase relatívne dobrej ustálenosti a pružnosti v systéme slovenského jazyka pociťujeme isté napäťie v jazykovej kultúre používateľov.

LITERATÚRA

- BOSÁK, Ján: Teória spisovného jazyka v aktuálnom slovanskom kontexte. In: Spisov-ná slovenčina a jazyková kultúra. Budmerice 27. – 29. októbra 1994 (konferenčné materiály). Red. J. Doruľa. Bratislava, Martin: Jazykovedný ústav Ľudovítia Štúra SAV – Matica slovenská 1995, s. 8 – 12.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: Jazyková politika a jazyková kultúra v socialistickej spoločnosti. In: Slovenská reč, 1986, roč. 51, č. 3, s. 135 – 142.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk, človek, kultúra. Bratislava: Kaligram 2010a. 224 s.
- DOLNÍK, Juraj: Teória spisovného jazyka (so zreteľom na spisovnú slovenčinu). Brati-slava: VEDA 2010b. 301 s.
- Encyklopédia jazykovedy. Zost. J. Mistrík. 1. vyd. Bratislava: Obzor 1993. 513 s.
- FINDRA, Ján: Jazyková kultúra a kultúra aktuálneho textu. In: Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia. Bratislava: VEDA 2009, s. 41 – 47.
- HORECKÝ, Ján: Východiská k teórii spisovného jazyka. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava: Veda 1979, s. 13 – 21.

- KAČALA, Ján: Kultúrne rozmery jazykovedca. Úvahy jazykovedca. Bratislava: Nadácia Korene. Univerzitná knižnica 1997. 163 s.
- KAČALA, Ján: Spisovná slovenčina v 20. storočí. Bratislava: VEDA 2001. 180 s.
- KOČIŠ, František: Teória a prax jazykovej kultúry. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach v Domove vedeckých pracovníkov SAV 17. – 19. apríla 1985. Venované XVII. zjazdu KSC. Red. J. Kačala. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovítia Štúra SAV v Bratislave 1986, s. 145 – 163.
- KOČIŠ, František: Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry v súčasnej komunikácii. Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Red. M. Považaj. Zborník z konferencie konanej v Budmericiach 27. – 29. októbra 1994. Bratislava: Veda 1995, s. 12 – 21.
- KRÁĽ, Ábel – RÝZKOVÁ, Anna: Základy jazykovej kultúry. Bratislava: SPN 1990. 127 s.
- KRÁĽ, Ábel: Jazyková kultúra včera, dnes zajtra. In: Jazyková kultúra na začiatku tretieho tisícročia. Bratislava: VEDA 2009, s. 32 – 40.
- KUMOROVÁ, Zdenka: Základy teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave 2015. 138 s.
- POVAŽAJ, Matej: Jazyková kultúra a verejné jazykové prejavy. In: Kultúra slova, 2008, roč. 42, č. 1, s. 3 – 7.
- POVAŽAJ, Matej: O norme a kodifikácii. In: Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolinguistica Slovaca. 3. Zost. S. Ondrejovič. Bratislava: VEDA 1997, s. 126 – 133.
- POVAŽAJ, Matej: Slová, ktoré nenájdete v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1). In: Kultúra slova, 2013, roč. 47, č. 1, s. 60 – 63.
- RUŽIČKA, Jozef: Tézy o slovenčine. In: Kultúra slova, 1967, roč. 1, č. 2, s. 33 – 40.

Obrazné pomenovania v terminológii masmediálnej komunikácie

Mária Magdolen

Slovenský národný korpus, Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra,
Slovenská akadémia vied, Bratislava

Obraznosť oživuje a spestuje prejav, v terminológii však niekedy môže pôsobiť i negatívne na úkor jednoznačnosti. Nepriama nominácia zasiahla vďaka svojej príťažlivosti aj sféru terminológie masmediálnej komunikácie. V teórii i praxi médií, ktoré samy doslova zbožňujú fascináciu, vábivosť a podmanivosť, nájdeme príklady odborných výrazov, ktoré vznikli prenesením pomenovaním na základe určitej príbuznosti alebo zhody. Zo súboru 230 termínov masmediálnej komunikácie v Slovenskej terminologickej databáze¹, ktorá sústredíuje slovenské sústavy odborného názvoslovia rôznych oblastí a prispieva k ich ustáleniu a unifikácii, sme vybrali 14 viacslovných termínov, ktoré vznikli obrazným prenesením významu. V prípade týchto neologizmov i zaužívaných terminologických kalkov, ktorých motivácia pochádza z pôvodného jazyka (väčšinou anglickiny), priblížime výklad nimi označovaných pojmov a vyhodnotíme (kontra)produkčnosť použitéj obraznosti v zmysle funkčnosti/ nefunkčnosti.

Jedným z dvoch spôsobov sémantického tvorenia odborných termínov je terminologizácia jestvujúcej bežnej lexiky pri pomenúvaní iných pojmov prenášaním významu. Prenos sa najčastejšie realizuje pomocou metafory, metonymie a synekdochy (ako osobitného prípadu metonymie).

I. Masár (1991, s. 102) definuje metaforu ako prenesenie významu na základe zhody inherentných, vnútorných znakov (farba, tvar, veľkosť a pod.). Metaforizovanie možno označiť za jazykovú univerzáliu, preto fakt jeho uplatnenia i v terminológii masmediálnej komunikácie neprekvapuje. Metafora je kódom, vyššou formou komunikácie, ktorá podčiarkuje a zvýrazňuje tie črty javu, ktoré sú dominantné a podstatné.

Prvým príkladom je termín **vedomostné pripaste**. D. Petranová a N. Vrabec (2013, s. 155) uvádzajú, že tento pôvodne anglický výraz *knowledge gaps* označuje negatívny dôsledok informatívnej kampane – rozšírenie rozdielov vo vedomostach medzi bohatými a chudobnými občanmi. Termín vznikol geografickým prirovnaním prehlbovania rozdielov v znalostach rôznych spoločenských skupín pod vplyvom politických či spoločenských akcií.

S podobným obrazným odkazom na sféru prírodných úkazov sa stretávame i pri pomenovaní mediálnych efektov – **efekt snehoevej gule a lavínový efekt**. Pôvodom anglický výraz *snowball effect* je veľmi známe slovné spojenie používané aj v mnohých iných oblastiach vo význame nabaľovania, zväčšovania.

¹ <http://data.juls.savba.sk/std/>

Termín vznikol prirovnaním zväčšujúcej sa snehovej gule k podobne fungujúcim procesom, zväčša s negatívnymi dôsledkami. V kontexte masmédií D. Petranová a N. Vrabec (2013, s. 150) popisujú tento účinok ako jav, pri ktorom persuadér podnecuje jednotlivca, aby vyhovel drobnej žiadosti, neskôr svoje požiadavky zvyšuje (nabaľuje) s odvolaním sa na povinnosť a dodržiavanie predpisov. Inšpiráciu prírodou nachádzame aj v prípade tzv. lavínového efektu, ktorý podľa D. Petranovej a N. Vrabca (2013, s. 150) pomenováva situáciu, keď médiá môžu výberom a usporiadáním informácií vytvoriť falosnú predstavu o realite a táto falosná – ale akceptovaná – predstava následne ovplyvní posteje recipientov k skutočnosti. V tomto prípade sú spoločnými príznakmi daného prírodného úzazu i po ňom pomenovaného efektu vysoká rýchlosť a fatálne negatívne dôsledky.

Ďalší metaforický podtón v označení efektu, tentoraz z prostredia bojov a hier, nachádzame vo frekventovanom výraze **bumerangový efekt**. Podľa J. Jiráka a B. Kopplovej (2007, s. 183) označuje anglický *boomerang effect* v masmediálnej praxi prípad, keď ponúkaný produkt vyvolá úplne opačnú reakciu, než s akou bolo jeho nasadenie na trh zamýšľané. Metaforické adjektívum je odvodené z označenia pôvodnej zbrane austrálskych domorodcov zo zahnutého dreva, ktorá sa po vrhnutí a nezasiahnutí cieľa oblúkom vracia. Prirovanie spomenutého javu k spôsobu fungovania tohto nástroja považujeme za výstižné a práve trefnosť vo vyjadrení reverzného účinku zabezpečuje široké uplatnenie termínu i vo sfére psychológie či marketingu.

Posledným príkladom obrazne pomenovaného účinku je **efekt „nohy vo dverách“**. D. Petranová a N. Vrabec (2013, s. 155) charakterizujú tento termín ako klasickú presvedčovaciu stratégii, v rámci ktorej persuadér začína s malou žiadostou a po nej vždy nasleduje ďalšia žiadosť s oveľa vyšším cieľom. Obrazné slovné spojenie *noha vo dverách* zakomponované do termínu znova nepriamo naznačuje skutočný význam neodbytnosti, bránenia v odmietnutí.

Vďaka metafore sa môžu významy prenášať z jedného odboru do druhého a vznikajú aj tzv. medzioborové výpožičky. Dôkazom je termín **špirála mlčania**. Pôvodný termín nemeckej bádateľky Elisabeth Noelle-Neumannovej *die Schweigespirale* prevzatý z nemčiny predstavuje koncept ovplyvňovania a tvorby verejnej mienky. I. Reifová (2004, s. 232) uvádza, že autorka prostredníctvom termínu vyjadruje názor, že ľudia dokážu vnímať názorovú klímu a vedia, ktoré názory sú dominantné a s ktorými sa môžu dostať do izolácie. Ide o jav, v ktorého procese spoločnosť vylúči zo svojho stredu osoby s názormi považovanými v rámci existujúceho hodnotového systému za deviantné. Ľudia sa často uchýľujú k mlčaniu a svoj názor nevyslovia, ak cítia, že je v danej spoločnosti menšinový. Špirála ako termín príznačný pre sféru elektrotechniky, ekonómie, botaniky symbolizuje krivku s nekonečným počtom závitov, v kombinácii so substantívom mlčanie jasne evokuje nekonečne postupujúce zachovávanie ticha.

Zaujímavým príkladom, tentoraz pôvodne z oblasti medicíny, je **teória injekčnej striekačky**. Ide o hypotézu (pôv. the Hypodermic Theory) z výsku-

mu mediálnych účinkov, ktorý vstúpil do pozornosti na začiatku 20. storočia predovšetkým v súvislosti s propagandou počas prvej svetovej vojny a s rastúcou popularitou filmu a rozhlasu. Podľa práce J. Jiráka a B. Köpplovej (2007, s. 161) sa ľňou označuje presvedčenie o veľmi vplyvných médiách, ktorých publikum je prakticky bezmocné a pokiaľ je vystavené nejakému mediálnemu pôsobeniu, bude na príslušný mediálny podnet reagovať približne rovnako. Dôkazmi teórie o bezmennej moci médií, ktoré „očkujú“ jednotlivých členov publika, sú početné reálne prípady paniky a búrlivých reakcií vyvolaných mediálnymi obsahmi. Azda najznámejším prípadom je odvysielanie značne realistického vedecko-fantastického thrilleru Vojna svetov režiséra Orsona Wellesa, ktorý poňal príbeh originálne ako živé spravodajstvo o aktuálnom útoku Martanov na USA a ďalšie krajiny sveta. Dôsledkom následnej paniky boli mnohé dopravné zápalby, hromadné úteky ľudí z miest, škody na majetku a údajne i dve úmrtia vyvolané zlyhaním srdca. Ako medicínsky vpich injekčnej striekačky pôsobí okamžite, tak i teória o bezprostrednom účinku médií na respondentov nadobudla takéto „bleskurýchle“ prirovnanie a v priebehu výskumov, mediálnych analýz odborníkov i trivializácie laikov dokonca i viacero variácií termínu s identickým významom, z ktorých všetky majú svoje uplatnenie v masmediálnej literatúre, a ani mediálni experti sa nedokážu zhodniť na výbere jedinej alternatívy. V slovenskej masmediálnej teórii i praktike sa udomácnilo 9 variantov tohto termínu, z nich 7 z oblasti medicíny: *teória podkožnej ihly/injekcie/vpichu, teória injekčnej ihly/striekačky, injekčná teória, teória očkovania a 2 motivované tému boja: teória zázračnej/magickej strely*. Efektivita obraznosti pomenovania teórie je okrem substantívna *strela*, ktoré svojou metaforickosťou podčiarkuje rýchlosť mediálneho pôsobenia, zintenzívnená adjektívom *magický/zázračný*.

Strážcovia brán (gatekeepers) – týmto odborným výrazom označuje I. Reifová (2004, s. 25) držiteľov pozícii v rámci mediálnych organizácií, ktorí rozhodujú o výbere tému a udalostí, ktoré budú mediálne spracované. Odborný výraz sa nutne spája s konotáciou ochrany niečoho ohrianičeného pomyselnými bránami, na ktorých prechod dohliada vybraná osoba. Pomenovanie spájajúce priame pomenovanie agenta/policajta/vrátnika s metaforicky vyjadrenými hranicami teda podstatu významu vystihuje, avšak pre hroziace nedorozumenia s chápáním pojmu v jeho primárnom, nemetaforickom význame „strážnika určitého objektu“ podporujeme preferenciu anglického výrazu.

S podobným významom sa stretávame i pri termíne tzv. **stopovací pes** (pôv. *watchdog role*, prípadne *watchdog journalism*). Tento výraz je charakteristický pre žurnalistiku veľmi podobnú tej investigatívnej. *Watchdog* alebo tzv. *stopovací pes* je človek alebo skupina ľudí, ktorá sa správa ako ochrana či strážca voči neefektívnym a nelegálnym praktikám, žurnalistka je teda v role stopovacieho psa. I v tomto prípade sa stretávame s hrozobou nesprávneho zamieňania zvierat so zmyslom pre stopovanie s priebojnou, nebojácnou, pátrajúcou žurnalistikou, čomu sa používateľ vyhne použitím pôvodného anglického výrazu.

Osobitným príkladom je pejoratívny termín **davový človek**, t. j. ten, ktorého život nemá plán a plynne s dobowou, a preto nič nevytvára, napriek tomu, že jeho možnosti a moc sú úžasné. J. Gasset (1993, s. 57) varuje pred ohrozením samotného základu našej civilizácie, uprostred ktorej sa vynoril barbar, čiže „vzduorujúci primitív“, nazýva ho aj rozmazenaným mladým pánom, dedičom, ktorý sa správa len ako dedič. Tento barbar žije z výhod civilizácie, ktorú sabotuje, ponecháva si jej výhody, ale neprevzal jej povinnosti. Odborný výraz, ktorý vznikol z hanlivého španielskeho pomenovania (*hombre-masa*), je v českom preklade tzv. *človek stádový* – správajúci sa ako stádo. V slovenčine nadobudol výraz podobu *davový človek*, ale intenzita emocionality v použitej obraznosti značne oslabla.

Kalkom s metaforou prítomnou v celom slovnom spojení je termín **mydlová opera** (v origináli *soap opera*), ktorým I. Reifová (2004, s. 171) označuje cyklus melodramatických príbehov orientovaných na ženské publikum. Pomenovanie začala používať americká tlač koncom 30. rokov 20. storočia, a to ako ironický poukaz na hlavných sponzorov týchto seriálov – výrobcov čistiacich prostriedkov Procter and Gamble a Palmolive, ktorí sa takto snažili osloviť svoju cieľovú skupinu – ženy v domácnosti. Podľa vzoru vtedajšej prezývky filmov s westernovou tématikou „Horse Operas“ dostal tento žáner pomenovanie „Soap Operas“, ktoré mu zostało až dodnes. Bez poznania pozadia vzniku termínu je však motivácia spojenia adjektíva označujúceho čistiaci alebo prací prostriedok (mydlo) s hudobnodramatickým dielom (operou) nejasná.

Z pera spomínaného H. M. McLuhana, ktorý vniesol do terminológie masmediálnej komunikácie pravdepodobne najviac obrazných odborných termínov, pochádzajú i ďalšie nefunkčné kalky: **mechanická nevesta** (t. j. v každom mediálnom posolstve tkvie model zložený z technológie a sexu), **horúce a studené médiá** (podľa toho, aká miera interakcie je vyžadovaná medzi človekom a médiom) a iné.

Takmer v každej terminológii je väčšie alebo menšie množstvo termínov, ktoré majú vlastnosti lexikalizovanej metonymie. E. Pauliny (1981, s. 52) popisuje tento tróp ako posúvanie významu jedného slova na druhé na základe vonkajších vztáhov. I v odbornom názvosloví masmédií si našlo svoje uplatnenie. Výbornými príkladmi metonymie sú okazionalizmy, ktoré prešli do jazyka z „dielne“ jediného autora – napríklad mediálneho proroka Herberta Marshalla McLuhana. Jeho **Gutenbergova galaxia** (*Gutenberg galaxy*) patrí z hľadiska pôvodu do spoločensko-historickej oblasti, ale vďaka substantívu z prostredia astronómie i do sekcie exaktných vied. Termín, odvodený od mena vynálezcu kníhtlače Johanna Guttenberga, označuje proces komunikačných zmien, ktoré nastali po vynáleze kníhtlače, okrem iného i zmenu správania človeka – myslitelia začali zabúdať, lebo sa nemuseli dovolávať pamäti, začali sa spoliehať na zaznamenané písmaná a nie na svoju vlastnú schopnosť zapamätywania a reprodukcie vnímaných informácií. Z lingvistickej hľadiska vznikol odborný výraz metonymiou, resp. kombináciou dedikácie (Gutenberg všeobecne spájaný s vynálezom kníhtlače) a synekdochy (galaxia ako sústava obrovského množstva

hniedz a planét). O tomto type dedikačných termínov, tvorených z privlastňovacieho prídavného mena odvodeného z priezviska bádateľa. J. Horecký (1956, s. 122) tvrdí, že ich motivácia priezviskom je málo výrazná a nezasvätenému nehovoria nič o podstate vyjadrovaného pojmu. Práve použitá dedikácia (i keď odkazujúca na všeobecne známy fakt) v kombinácii so synekdochou typu pars pro toto (spoločnosť, obyvatelia zemegule pomenovaní univerzálnym celkom galaxie) nijako nenaznačuje význam daného pojmu.

Synekdocha, tróp niekedy E. Paulinym (1981, s. 52) zjednodušene definovaný ako pomenovanie celku názvom časti alebo časti názvom celku, je základom i ďalších termínov. Príkladom je druhý McLuhanov termín **globálna dedina** (global village). Odborný výraz označuje zrod informačnej spoločnosti, ktorá sa vyznačuje návratom štruktúry psychického a spoločenského vedomia ku kmeňovosti. Svet sa stáva miestom prepojeným informačnými technológiami, kde sa bariéry času a priestoru stierajú, pričom sa z neho stáva jedna veľká dedina. Metonymia, konkrétna synekdocha typu totum pro parte (časť obyvateľstva žijúca na vidieku v zastúpení spoločnosti ako celku) prítomná v terminologickom slovnom spojení s adjektívom vo význame celku, tentoraz predstavuje výstižnú motiváciu.

Metafora a metonymia sa vo všeobecnosti vnímajú ako básnické prostriedky, avšak nie je to ich jediná funkcia. Ak študujeme tieto trópy v odbornom štýle, musíme ich vnímať predovšetkým ako spôsoby sémantického rozširovania slovnej zásoby a jej dynamického rozvoja. O tom, že odborné názvoslovie – terminológiu masmediálnej komunikácie nevynímajúc – je prenikaniu metafory priaznivo naklonené, svedčia i naše pozorovania.

Kým v prípade termínov *vedomostné prieplaste*, *efekt snehovej gule*, *lavínový efekt*, *bumerangový efekt*, *efekt „nohy vo dverách“*, *špirála mlčania*, *teória injekčnej strieakačky*, *davový človek*, *globálna dedina* je použitá obraznosť funkčná, v prípade odborných výrazov *Gutenbergova galaxia* a *mydlová opera* je obrazná motivácia prekážkou porozumenia, pre terminologické slovné spojenia s rovnako nefunkčné preneseným významom *stopovací pes* a *strážcovia brán* odporúčame používať pôvodné anglické výrazy (*watchdog* a *gatekeepers*).

Zistenia o obraznosťou „okorenénom“ odbornom názvosloví médií nemožno zhrnúť inak než použitím ďalšej metafory – obraznosť je dvojsečná zbraň. Na jednej strane príťahuje záujem k termínu a slúži na lepšie zapamätyvanie u respondentov, na strane druhej však môže komplikovať jeho zrozumiteľnosť. Pri jej aplikácii v rámci terminológie je s ňou potrebné narábať mimoriadne opatrne, vždy s čo najvyššou mierou podobnosti k prirovnávanému javu a objektu a tiež zakaždým so zreteľom na komfort používateľov jazyka tak, aby príťažlivosť nevystupovala v konečnom dôsledku na úkor pochopenia významu.

LITERATÚRA

- GASSET, José Ortega: Vzpoura davů. Praha: Naše vojsko 1993. 158 s.
HORECKÝ, Ján: Základy slovenskej terminológie. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956. 146 s.

- JIRÁK, Jan – KÖPPLOVÁ, Barbara: Média a společnost. Praha: Portál 2007. 207 s.
- MASÁR, Ivan: Príručka slovenskej terminológie. Bratislava: Veda 1991. 188 s.
- MC LUHAN, Herbert Marshall: Člověk, média a elektronická kultura. Brno: Jota 2000. 415 s.
- PAULINY, Eugen: Slovenská gramatika. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1981. 319 s.
- PETRANOVÁ, Dana – VRABEC, Norbert: Persuázia a médiá. Trnava: Fakulta masmediálnej komunikácie Univerzity sv. Cyrila a Metoda 2013. 166 s.
- REIFOVÁ, Irena: Slovník mediální komunikace. Praha: Portál 2004. 327 s.
- Slovenská terminologická databáza: Dostupné z WWW: <http://data.juls.savba.sk/std/>.

Nazwy nosicieli cechy fizycznych i behawioralnych w języku czeskim i polskim. Paradygmat słowotwórczy.

Marta Malanowska-Statkiewicz

Uniwersytet Opolski, Opole

1 Przedmiot analizy

Badania paradygmatów słowotwórczych wybranych klas leksykalno-sematycznych służą określaniu potencjału słowotwórczego tej klasy. Pod pojęciem paradygmatu słowotwórczego rozumie się zbiór wyrazów bezpośrednio utworzonych od jednej podstawy, która może być niemotywowana bądź utworzona, natomiast w analizie paradygmatów dąży się do ustalenia składu semantycznego wspólnego wszystkim wyrazom motywującym danej klasy, czyli tzw. **typowego paradygmatu słowotwórczego** (TPS) (Zemskaja, 1978, s. 73; 1999, s. 399). Ma on ukazywać potencjalne możliwości słowotwórcze danej grupy wyrazów motywujących.

Analiza paradygmatów polega na określeniu struktury każdego z analizowanych paradygmatów, czyli ustaleniu zespołu derywatów konstytuujących każdy paradygmat. W ten sposób otrzymuje się zbiór **konkretnych paradygmatów słowotwórczych** (KPS) – paradygmatów właściwych konkretnym wyrazom – o określonej liczbie derywatów utworzonych za pomocą konkretnych środków słowotwórczych i o konkretnym znaczeniu. Następnie określić można zbiór znaczeń właściwy całej analizowanej klasie leksykalno-sematycznej, czyli typowy paradygmat słowotwórczy (TPS). Nie oznacza to jednak, że każde znaczenie wyrażane przez derywaty, będzie elementem TPS. Niektóre znaczenia mogą mieć charakter jednostkowy, w związku z tym w analizie przyjmuję arbitralnie, że dopiero, gdy dane znaczenie derywatu występuje w co najmniej trzech konkretnych paradygmatach słowotwórczych¹, to można je uznać za potencjalne dla derywatorów tej klasy. Oznacza to jednocześnie, że typowy paradygmat nazw nosicieli cech może być semantycznie znacznie bardziej rozbudowany od paradygmatów poszczególnych wyrazów. Trzeba jeszcze dodać, że dla TPS nie są istotne środki słowotwórcze, dlatego w niniejszym tekście nie poświęcam im większej uwagi.

Do analizy paradygmatów wybrałam klasę niemotywowanych nazw ludzi w języku czeskim i polskim, odpowiadających sobie semantycznie. Materiał, na którym opiera się niniejsza praca, został wyekscerpowany przede wszystkim ze słowników – dla języka czeskiego ze *Spisovného slovníka jazyka českého* (1960 – 1971, dalej jako SSJČ) oraz *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (2001), którego materiał leksykalny, dotyczący istotnego dla pracy za-

¹ Można też stosować zasadę czwórki proporcjonalnej, o czym piszą Zemskaja (1992, s. 20), Kallas (2003), Nagórko (2003, s. 234 – 235).

kresu, nie wykracza poza słownictwo SSJČ. Dla języka polskiego podstawą był *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego. Gniazda odrzecznikowe* (2001). Ponieważ dla języka czeskiego nie opracowano słownika gniazdowego, a jednocześnie języki czeski i polski są blisko spokrewione, w pierwszej kolejności ustaliłam zestaw paradygmatów rzeczowników niemotywowanych w języku polskim, do których odpowiednio dobrałam paradygmaty ekwiwalentnych rzeczowników języka czeskiego, w nielicznych przypadkach stwierdziłam konieczność uzupełnienia zbioru analizowanych rzeczowników niemotywowanych w języku polskim². Jako źródła pomocnicze potraktowałam korpusy językowe – Český národní korpus – SYN2005, Korpus Języka Polskiego Wydawnictwa Naukowego PWN oraz Narodowy Korpus języka polskiego. Były one pomocne przy weryfikacji frekwencji występowania niektórych wyrazów, a szczególnie przy ustalaniu użyć kontekstowych przymiotników.

Niemotywowane nazwy ludzi podzieliłam na mniejsze grupy semantyczne ze względu na ich szczegółowe znaczenie. Tym sposobem wyróżniłam m.in.: nazwy ludzi ze względu na cechy pokrewieństwa i powinowactwa (grupa najbardziej jednoznaczna semantycznie); nazwy wykonawców zawodów, nazwy osób duchownych; nazwy nosicieli „ról społecznych” oraz nazwy nosicieli cech fizycznych i behawioralnych.

Klasa nazw nosicieli cech fizycznych i behawioralnych składa się z 50 rzeczowników niemotywowanych, w większości odpowiadających sobie formalnie – znajdują się wśród nich rzeczowniki rodzime i przejęte. Są to wyrazy zawierające w sobie różnego rodzaju charakterystykę człowieka. Może to być charakterystyka zupełnie podstawowa bez żadnych semów dyferencjalnych, typu ‚bycie istotą ludzką’ – realizują ją tylko cztery rzeczowniki: člověk – człowiek 1., lidé 1. – ludzie, osoba – osoba, postava – typ³. Większość podstaw słowotwórczych cechuje pewna złożoność semantyczna, niosą one dodatkowe informacje niewyrażone słowotwórczo, np.: o podstawowych cechach fizycznych, jak płeć i przybliżony wiek: bába 4. – baba I 1. rub. a. pogardl. ,kobieta, žona’, bába 2. – baba I 2. ,stara kobieta, staruszka’, děd 3. – dziad 2. a) dítě – dziecko 1., dívka 1. – dziewczyna 1., chlap 1. – chlop 2., matróna – matrona, muž – mężczyzna, nestor – nestor, paní 1., 2., 4., 6. – pani 1.⁴, žena – kobieta 1.

² Chodzi o wyrazy takie, jak: druid, pretorianin, które nie znalazły się w *Słowniku gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego. Gniazda odrzecznikowe* (2001).

³ Zastosowana numeracja znaczeń i nawiasy w języku polskim jest stosowane zgodnie z zapisem zastosowanym w *Słowniku gniazd słowotwórczych [Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego. Gniazda odprzymiotnikowe*, 2001, s. 12 – 13], w języku czeskim zgodnie z SSJČ.

⁴ W tej klasie nie występuje paradygmat rzeczownika pan – pan 1. ‘mężczyzna’, ponieważ nie posiada on derywatorów. Rzeczownik paní – pani, tak jak w SGS2, uznany został za wyraz niemotywowany ew. uznany za powiązany motywacją wzajemną z rzeczownikiem pan (zob. też Łaziński, 2006, s. 23 – 24).

lub innych fizycznych atrybutach: *brunet – brunet, eunuch – eunuch, invalida* 1., 2. – *inwalida, trpaslik* 2. – *karzel*.

Określenie behawioralne odnosi się do wyrazów mówiących o cechach psychicznych człowieka: *blázen* 1. – *wariat, idiot – idiota, imbecil – imbecyl, sangvinik – sangwinik*; o sposobie zachowania się lub postawie przyjętej wobec innych: *bohatýr – bohater* 1., *blázen* 4. – *blázen* 2., *człowiek niepoważny*, *dáma* 1. – *dama* 1., *džentlmen – džentelman* 1., *fakan – bachor, cikán*, Rom; człowiek prowadzący nieustabilizowany tryb życia' – *cygan* 2. ,człowiek prowadzący nieustabilizowany tryb życia', *chám – cham, chuligán – chuligan, lotr – lotr, mentor – mentor* 2., *misantróp, mrzout’ – mizantrop, pedant – pedant, patriot – patriota, sobec – sobek, svině* 3., człowiek niechlujny, leniwy, zły' – świnia przen., *šibal* 1. ,figlarz, żartownic' – *frant* 1. [2.], *šibal* 2. nieco przest. ,oszust, szelma' – *frant* 2. [1.], *tyran* 1., 2., 3. – *tyran, vagant – wagant, vandal – vandal*. Do tego typu nazw nosicieli cech zaliczyłam również rzeczowniki określające stopień opanowania jakieś umiejętności, ponieważ również odpowiadają one na pytanie „jaki ktoś jest?": *amatér – amator* 2., *expert – ekspert, fušer – fuszer, laik* 3. – *laik, majstr – majster* 3., *mistrz* 3. – *mistrz, virtuos – wirtuoz*.

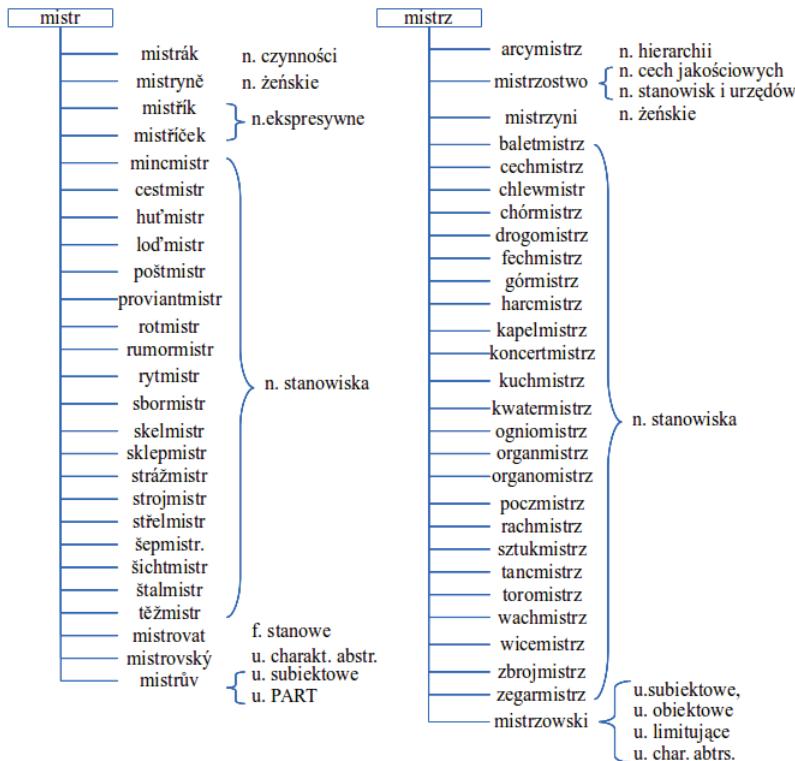
2 Potencjal słowotwórczy nazw nosicieli cech fizycznych i behawioralnych

Od 50 podstaw słowotwórczych w jęzku czeskim bezpośrednio utworzonych zostało 247 derywatów, w języku polskim 284 derywaty (nie liczą tutaj derywatów przestarzałych). Paradygmaty słowotwórcze poszczególnych wyrazów będą miały różną ilość derywatorów (1 – 25 w jęzku czeskim, 1 – 28 w jęzku polskim), ale maksymalnie mogą się składać z trzech bloków: rzeczownikowego, czasownikowego i przyniomenikowego lub tylko dwóch czy jednego z nich. Największy paradygmat tej klasy – w obu językach dotyczy ekwiwalentnych rzeczowników: *mistrz* 3. „znalec, odborník' – *mistrz* ,człowiek przewyższający innych biegłością', zob. Rys. 1.

Na rysunku przedstawione są konkretne paradygmaty słowotwórcze wybranych rzeczowników. W jęzku czeskim paradygmat rzeczownika *mistrz* składa się z 25 elementów, a w jęzku polskim paradygmat rzeczownika *mistrz* z 28 elementów. W obu językach tworzą je dwa bloki – rzeczownikowy i przyniomenikowy. Jeśli przyjrzeć się utworzonym derywatom, to najliczniej reprezentowana jest grupa złożeń rzeczownikowych, z których jednak znaczna część w obu językach znajduje się poza standardowym użyciem, ponieważ są to wyrazy jeśli nie przestarzałe, to książkowe.

2.1. Blok rzeczownikowy

Blok rzeczownikowy języka czeskiego składa się z 167 formacji, co stanowi 68 % wszystkich derywatorów tworzących klasę nazw nosicieli cech fizycznych i behawioralnych, a w jęzku polskim 192 formacje, czyli 68 % wszystkich derywatorów tej klasy nazw nosicieli cech.

Rysunek 1. Konkretny paradigmat słowotwórczy rzeczowników *mistr*, *mistrz*

2.1.1 Derywaty mutacyjne

Do najpopularniejszych znaczeń należą derywaty mutacyjne nazywające cechy jakościowe.

2.1.1.1 Nazwy cech jakościowych

Są to rzeczowniki rozumiane jako „zespoł cech i zachowań charakteryzujących osobę wskazaną podstawą słowotwórczą”. Derywaty realizujące te znaczenia wystąpiły w 20 KPS języka czeskiego i 21 KPS języka polskiego. Są motywowane przede wszystkim rzeczownikami niosącymi informację o **sposobie zachowania się** – w języku czeskim: *cikánství*, *chámství*, *chuligánství*, *lotrovina*, *misantracie*, *patriotismus*, *pedanterie*, *pedantizmus*, *pedantství*, *sobectví*, *tyranie* 3. ekspr., *tyranství* 2. „okrucieństwo – cecha tyrania”, *vandalismus*, *vandalství*, *šíbalství*, *šíbalstvo* rzd., *šíbalství*; w języku polskim: *bohaterstwo*, [chamstwo], [chuliganizm], [dżentelmeneria], [frantowstwo], *lajdactwo*, *lotrostwo*, [mentorstwo], [mizantropia], *patriotyzm*, *pedanteria*, [pedantyzm], [sobkostwo], *tyrania*, *wandalizm*.

Rzadziej podstawami są nazwy osób informujące o posiadanych **umiejętnościach lub ich braku** – w języku czeskim: *amatérismus, amatérství, laictví, virtuozita*, w języku polskim: *amatorstwo, fuszerka, [fuszerstwo], mistrzostwo, [wirtuozeria], [wirtuozostwo]*; cechach fizycznych: *eunušství, trpaslictví*, w jęz. polskim: *[eunuchoidyzm]* lub psychicznych: *idiotie, idiotismus, imbecilita, sangviñismus*; w języku polskim: *[idioctwo], idiotymz, [imbecylizm]*.

2.1.1.2 Nazwy czynności i stanów

Kolejna grupa derywatów to **nazwy czynności i stanów** charakterystycznych dla osób wskazanych podstawą słowotwórczą. Derywaty realizujące to znaczenie wystąpiły w 5 KPS języka czeskiego i w 9 KPS języka polskiego i oznaczają specyficzne **zachowanie**: *svinstvo* 1., 2., 3., zachowanie charakteryzujące człowieka niedbałego, bezwstydnego, zlego', *tyranie* 1., 2., *tyranství* 1.; w języku polskim: *[blazenada], [blazeństwo], chuliganeria* 1., *[cygaństwo], świństwo, tyrania, [tyraństwo]*, rządy tyran'a', **wykonywanie jakiejś czynności**: *fušeřina* ,praca wykonywana przez fuszera', *mistrák* ,mistrzowskie zapasy', w języku polskim *ekspertyza* ,badanie przeprowadzone przez ekspertów', *fuszerka* ,praca wykonana niedbale, jak przez fuszerów' lub po prostu stan fizyczny: *invalidita* ,stan inwalidy', w języku polskim: *inwalidzwo* oraz stan psychiczny: *[wariactwo]* 1. ,niedorzeczny czyn', 2. ,choroba, stan wariata'.

2.1.1.3 Nazwy zbiorowe

W języku polskim wystąpiła jeszcze klasa nazw zbiorowych (*collectiva*), właściwa 7 KPS. Derywaty te oznaczają głównie ogół ludzi: *lud* 2., zbiorowisko ludzi związanych ze sobą wspólnym pochodzeniem. i językiem', *lud* 3. ,zbiorowisko ludzkie, ludzie', *ludność* [1.] ,ogół ludzi na danym terenie', *babiniec* 1. żart. ,gromada kobiet', *[babstwo]* 2. pogard. ,gromada bab', *dziatwa książk., dzieciarnia* żart. ,ogół dzieci', ludzi zachowujących się w określony sposób: *chuliganeria* ,gromada chuliganów', *cyganeria* ,środowisko ludzi prowadzących nieustabilizowany tryb życia (artystów'). Pojawiło się również określenie związane z ustrojem komunistycznym, *lud* 1. ,pracujące warstwy społeczne przede wszystkim robotnicy i chłopi', a tylko jeden rzeczownik oznacza małżeństwo *[majsterstwo]* 2. ,majster z żoną'.

2.1.2 Derywaty modyfikacyjne

2.1.2.1 Nazwy ekspresywne

Derywaty o tym znaczeniu występują w 26 KPS języka czeskiego i polskiego i są tworzone od nazw osób o **charakterystycznym zachowaniu**: *cikánek, dámička* rzad., *fakáně, fakánek, lotras, lotřík, lotříček, pohánek, sobeček, sobčík, sviňka, tyránek*; w języku polskim: *[bachorek], [bachorzę], [chamidlo]* zgr., *[chamisko]* zgr., *[chamuś]* zdr. iron., *[damula]* żart., *[damusia]* zdr., *totryk*; Rzadziej podstawami słowotwórczymi są rzeczowniki informujące o stopniu posiadanych umiejętności: *fušeřák* rzad., *mistríček*; w języku polskim: *[majste-*

rek]; cechach psychicznych: *blázinek*; w języku polskim: *wariat* → *wariacisko*. Jednak przede wszystkim jest to kategoria właściwa rzeczownikom określającym **cechy fizyczne**, ponieważ do od nich nazwy ekspresywne tworzy się za pomocą zróżnicowywanych formantów. Oprócz tego w poszczególnych paradygmatach konkretnych często występuje więcej niż jeden derywat ekspresywny (wyjątek stanowi tu rzeczownik *nestor*, od którego nie została utworzona żadna ekspresywna formacja) – w języku czeskim: *človíček* ekspr. zdrob., *člověčísko* ekspr., *človarda* ekspr., *člověčice* rzad. ekspr., *babizna obelž.*, *babka* 1. ekspr. zdrob., *babénka* ekspr., *babice* ekspr., *babisko* rzad. ekspr., *babizna obelž.*, *babička* 2., *babka* 1. ekspr. zdrob., *babiště* rzad. ekspr., *děda* ekspr., *dědeček* zdrob. ekspr., *dědek obelž.*, *dědour obelž.*, *dědouš* rzad. ekspr., *dědula* ekspr. obelž., *dětičky* ekspr. zdrob., *dítko książk.*, *děvče*, *děvečka* zdrob. ekspr., reg., *děvenka* ekspr. zdrob., *dívčice* ekspr. zdrob., *děvice* książk., *dívenka* ekspr. zdrob., *děvucha* ekspr. reg., *chlápák* ekspr., *chlápek* ekspr., *chlapík* 1., *chlapisko* ekspr., *lidičky* zdrob. ekspr., *matrónka* zdrob. ekspr., *mužík* zdrob., *mužisko* ekspr., *osobička* ekspr. rzad., *osúbka* zdrob. ekspr., *panička obelž.*, *paninka* ekspr., *postavička* zdrob., cechach fizycznych: *trpaslíček*, *ženička* ekspr. zdrob., *ženuška* 2. ekspr. zdrob.; w języku polskim: *babka* 5. pot., [babisko] zgr., [babon] rub. a. żart., [babsko] zgr., *babszyl* pogard. a. żart., [babus] pogard. a. żart., *babina* [1.], *babcia*, *babka* 2., [brunecik] zdr., [chłopięż] żart. poet., *chłopiec* 2. pot. „młody mężczyzna”, [chłopina], *chłopisko*, [chłopyszek] zdr., [chłopyś], *człek* pot. lekc., [człowieczek] 1. żart., [człowieczęż] rzad. żart., [człowieczyna] żart., [człowieczysko], *dziadek* 2., [dziadowina], [dziadyga] pogard., [dziadzina], [dziadzisko] pogard., *dziatki* żart. podn., *dzieciak* rub., [dzieciska] gw., [dzieciuch] rub. „małe dziecko”, *dziewczęż* żart. iron., [dziewczyniątko], *dziwka* 1. pogard., *dziwczynina*, *dziwczynisko* pogard. żart., [dziwczysko] pogard., *dziwoja* żart., *dziewucha* rub., [karlik], [karzełek] zdr., [kobieciątko] żart. iron., [kobiecina], [kobiećisko], [kobieton] rub. a. żart., [kobietka] zdr., [kobitka] supl. pot. żart., *ludek* 2., [mężczyźnisko] zgr., *osobistość* 1., *osobnik* 2. onom., [osóbka] 1. zdr., *osobistość* 1., *panna* 3. „kobieta ukochana”, [paniuchna] zdrob., [paniuńcia] zdrob., [paniusia] iron., [typek] pot., pogard.

2.1.2.2 Nazwy żeńskie

Mniejszą grupę derywatów rzeczownikowych w języku czeskim stanowią nazwy żeńskie, posiadają to samo ogólne znaczenie, co podstawa słotwówcza – jedyną różnicą jest płeć. Derywaty posiadające modyfikujący pierwiastek żeński występują w 23 KPS języka czeskiego i 19 KPS języka polskiego. Są motywowane rzeczownikami mówiącymi o **sposobie zachowania** kobiet – w języku czeskim: *bohatýrka*, *chuligánka*, *cikánka*, *fušerka*, *mentorka*, *misan-tropka*, *nestorka*, *patriotka*, *pedantka*, *sobkyně* rzad., *tyrancka*, *virtuoska*, *šibal-ka*; w języku polskim: [bohaterka], [chamica], [chamka], [chuliganka], [cyganka], [mentorka], [mizantropka], [patriotka], [pedantka], [sangwiniczka], [tyran-ka], [wariatka]. Podstawami mogą być także rzeczowniki określające pewne

umiejętności lub ich brak: *amatérka, expertka, laička, mistryně*; w języku polskim: [amatorka], [eskpertka], mistrzyni, [wirtuożka], rzeczowniki uwzględniające **cechy fizyczne** – w języku czeskim: *bruneta, brunetka, invalidka, trpaslice*; w języku polskim: [bruneta], brunetka, [invalidka], karlica, **cechy psychiczne**: *bláznice, idiotka, sangviňčka*; w języku polskim tylko [idiotka].

2.2 Blok przymiotnikowy

Analiza semantyczna derywowanych przymiotników została przeprowadzona według metodologii zastosowanej w Gramatyce Współczesnego Języka Polskiego (1996) oraz w monografii M. Urban (2006). Metoda ta polega na określeniu relacji jaka zachodzi między podstawą słowotwórczą przymiotnika a określonym (przez utworzony przymiotnik) rzeczownikiem. Jest to sposób wymagający rozpatrzenia konkretnych użyć kontekstowych przymiotników, przy czym trzeba mieć świadomość, że trudno jest ustalić precyzyjną liczbę kontekstów, w jakich wystąpiły analizowane przymiotniki. Samych przymiotników w paradygmatach nazw nosicieli cech jest 68, co stanowi 27 % derywatów w tej klasie leksykalno semantycznej w języku czeskim i 76 przymiotników, co stanowi również 27 % derywatów w języku polskim

2.2.1 Użycia subiektywne

W bloku przymiotnikowym języka czeskiego największą grupę użyć kontekstowych stanowią derywaty, których podstawa oznacza subiekta a określany rzeczownik różnego rodzaju zjawiska z tym subiektem związane.

2.2.1.1 Określany rzeczownik oznacza obiekt lub rezultat związane z czynnością wykonywaną przez subiekta – w języku czeskim: *blázniův sen, cikánův balet, expertův návrh, patriotické písne, osobní zájmy, zainteresowania osoby, babské léky*, leki stosowane przez babę, *lidová četba, lektura ludu*; w języku polskim: *patriotyczna pieśń, pieśń śpiewana przez patriotów, amatorski film, film zrealizowany przez amatora, cygańska muzyka, muzyka wykonywana przez cyganów, waganckie rymy, rymy wymyślane przez wagantów, dziewczynskie kiecki*.

2.2.1.2 Określany rzeczownik oznacza czynność lub stan związane z subiektem – w języku czeskim: *amatérské sportovní závody, babský pláč, płacz baby, blázniův záměr, cikánův jazyk, dámská návštěva, dětská řeč, mowa dziecka, dívčin smích, śmiech dziewczyny, dětinské myšlenky, dědovské rady, laické hovory*; w języku polskim: *chuligańskie wybryki, wybryki chuliganów, mistrzowska narada, narada mistrzów, wirtuożowski występ, występ wirtuosa, patriotyczny czyn, poganijskie obrzędy, obrzędy pogan, wandalski czyn*. W połączeniu z przymiotnikami odrzecznikowymi w języku czeskim wystąpiły dwa rzeczowniki oznaczające stan: *bohatýrův (eunušský, chuligánský, tyranův) život, vagantský stav*.

2.2.2 Użycia charakterystyczne abstrakcyjne

Przymiotniki odnoszą się do **cechy** zawartej w podstawie słowotwórczej, a określany rzeczownik nazywa charakteryzującą się nią czynność, zjawisko, rzadziej osobę – w języku czeskim: *bohatýrský čin*, czyn cechujący się bohaterstwem’, *šibalské řešení*, rozwiązanie cechujące się frantostwem’, *mistrovská hra*, gra, którą cechuje mistrzostwo’; w języku polskim: *wandalski sposób*, *idiotyczny dowcip*, *pedantyczny porządek*, porządek charakterystyczny dla pedanta (porządek, który cechuje pedantyzm)’, *laicka ideologia*, ideologia charakterystyczna dla laika (któreą cechuje laicyzm)’, *lotrowski postępek*, charakterystyczny dla lotra (postępek, który cechuje lotrostwo)’, *mistrzowska kariera*, kariera charakterystyczna dla mistrza’.

2.2.3 Użycia symilatywne

Kolejna kategoria użyć przymiotnikowych odnosi się do relacji porównawczej. Ma ona stosunkowo liczną reprezentację w języku polskim. Określany rzeczownik nazywa cechę, czynność lub przedmiot w jakiś sposób porównywalny z cechami osoby wskazanej podstawą słowotwórczą. Można wyróżnić ich dwa rodzaje.

2.2.3.1 Określany rzeczownik odnosi się do zjawisk abstrakcyjnych, jak np. do **czynności** – w języku czeskim: *chuligánské jednání*, działanie typowe dla chuligana’ (to użycie może być również interpretowane jako subiektywne), *džentlmenská dohoda*, umowa jak między dżentelmenami’, *fušerská práce*, praca wykonana jak przez fuzera’, *idiotské řeči*, gadanie typowe dla idiota’, *svinské jednání (politika)*, działanie świńskie, takie jak świini, brzydkie, złe’, *vandalské pustošení*, spustoszenie jak poczynione przez wandalą’; w języku polskim: *chamskie zachowanie*, *dżentelmeński sposób bycia*, *fuszerska robota*, *idiotyczny śmiech*, *frantowska zdrada*, *sobkowskie gromadzenie pieniędzy*, *świński charakter*, *wariackie tempo*, *tyrańskie rządy*. Mogą odnosić się do **cechy** w sposób dosłowny lub przenośny: *chámská neomalenost*, gbururowatość jak u chama’, *mentorský tón (chování)*, ton typowy dla mentora, jak u mentora’, *pedantská (pedantická) přenosnost*; ,dokładność taka jak pedanta’, *sangvinický temperament*, temperament jak u sangwinika’, *blazeńska poza*, *mentorski ton*, *waganci wizerunek*, *sangwiniczne usposobienie*; *najprzедniejsza majstrowska ręka*.

2.2.3.2 Mniej zostało odnotowanych użyć przymiotników, w których określany rzeczownik odnosi się do zjawisk konkretnych. Określone rzeczowniki oznaczają elementy fizjonomii, ludzi lub przedmioty, charakteryzujące się czymś typowym dla osób wskazanych podstawą słowotwórczą – w języku czeskim: *idiotský úsměv*, *šibalské oči*, oczy jak u franta’, *trpasličí obličej (postava)*, twarz (sylwetka) jak u karła’, *tyranův úsměv*; w języku polskim: *idiotowata twarz*, twarz jak u idiota’, *blazeńska mina*, *cygańska uroda (cera, typ)*, *frantowski uśmiech*, uśmiech jak u franta’, *karli wzrost*, wzrost taki jak karla’. Rzeczowniki mogą oznaczać też przedmioty i osoby – w języku czeskim: *trpa-*

sličí chata, (vrba, kůň), idiotské dítě ,dziecko, zachowujące się jak idiota' imbecilní dítě ,dziecko zachowujące się jak imbecyl', w języku polskim: chomowaty człowiek ,człowiek, który zachowuje się jak cham', chuligańska młodzież, idiotowaci osobnicy, imbecylne dzieci, wariatowaty gazda; w języku polskim określany może być także ubiór: blazeński strój, frantowska odzież.

2.2.4 Użycia zakresowe

Tylko w języku czeskim wystąpiły przymiotniki w użyciach zakresowych – a dokładnie w takiej relacji, gdzie zakres rzeczownika motywującego i określonego krzyżują się ze sobą, czyli oba oznaczają człowieka. Motywują je rzeczowniki mówiące o sposobie zachowania: pedantický (pedantský) profesor, sobecký člověk, cesze fizycznej: invalidní voják, cesze psychicznej: bláznivý člověk, cesze fizycznej: člověčí / lidská bytost, mužské potomstvo.

2.2.5 Użycia posesywne

Podobnie tylko w czeskim wystąpiły (w niewielkiej liczbie 3 KPS) przymioniki w znaczeniu posesywnym, czyli określające przedmioty posiadane przez subiekta wskazany podstawą słowotwórczą: bohatýrův kůň, cikánský vůz, dámské hodinky ,zegarek damy (damski)'. Dwa ostatnie przykłady stanowią wyrażenia utrwalone w języku czeskim. Pierwszy to użycie typowo dzierżawcze, o czym świadczy użyty formant słowotwórczy.

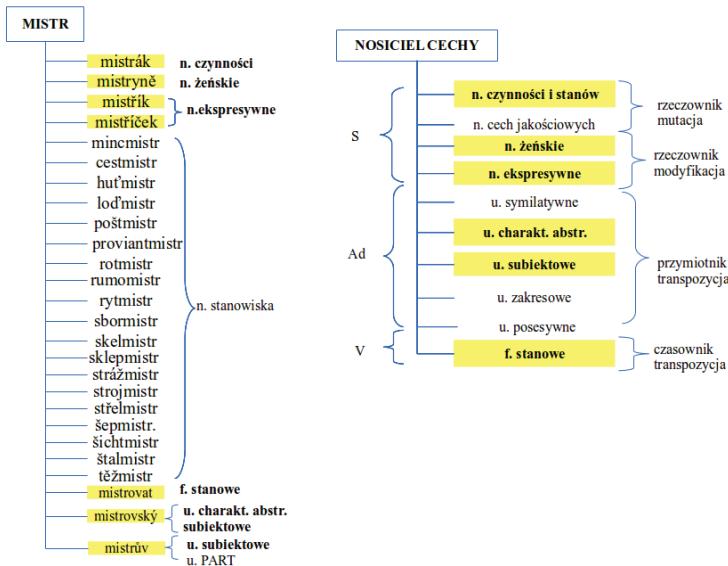
2.3 Transpozycyjne derywaty czasownikowe

2.3.1 Formacje stanowe to 4 % (12) w języku czeskim i 6 % (16) w języku polskim. Stanowią niewielką, ale stosunkowo jednolitą grupę derywatorów. Oznaczają albo ,bycie osobą wskazaną w podstawie słowotwórczej' albo ,zachowanie takie, jak u osoby wskazanej podstawą słowotwórczą' czyli relację porównawczą. Motywują je rzeczowniki informujące o **sposobie zachowania**: bláznit 2. ,zachowywać się jak błazen', cikánovat, cikánit ,żyć jak cyganie', lotrovat rzad., lotřít rzad., tyranizovat 1. ,być tyranem', tyranizovat 2. ekspr. ,zachowywać się jak tyran'; [świnić] posp. a) ,zachowywać się jak świnia', tyranizować; w języku polskim: blaźnić, blaźnować, [chuliganić], [świnić] posp. b). Podstawy słowotwórcze informują też o **stopniu posiadanych umiejętności**: fušovat ,robić coś jak fuszer', majstrovat 1. rzad., mistrovat 2.; w języku polskim fuszerować ,pracować jak fuszer' lub o **stanie psychiczny**: bláznit 1. ,być waratem'.

2.3.2 W języku polskim wystąpiły dodatkowo **czasowniki procesualne**, utworzone w procesie mutacji oznaczające ,stawanie się tym, na kogo wskazuje podstawa słowotwórcza'. Wystąpiły one w 4 KPS. Motywują je rzeczowniki implikujące stan psychiczny: idiocieć ,stawać się idiota', wariować ,stawać się wariatem'; stan fizyczny: karleć ,stawać się karłem, maleć', ale też sposób zachowania: chamieć ,stawać się chamem'.

2.4 Stosunek między konkretnym paradygmatem słowotwórczym a typowym

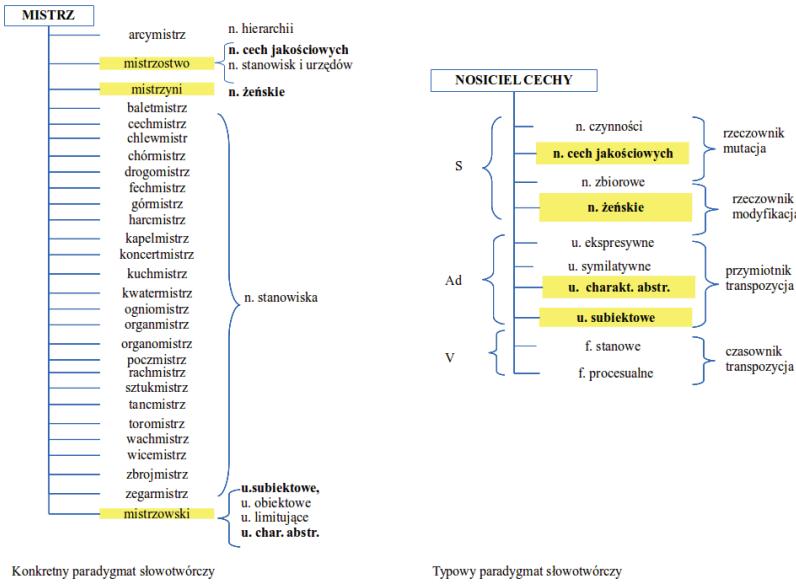
Na ile reprezentatywne są konkretne paradygmaty słowotwórcze w odniesieniu do modelowego, typowego paradygmatu słowotwórczego, można stwierdzić na przykładzie przedstawionych wcześniej rzeczowników *mistr* i *mistrz*. W języku czeskim składa się z on 8 klas semantycznych, podczas gdy typowy paradygmat nazw nosicieli cech w języku czeskim z 10 klas. W języku polskim ta różnica w ilości klatek, czyli miejsc semantycznych, wewnątrz zestawionych paradygmatów jest mniejsza – 9 klas w KPS rzeczownika *mistrz* i 10 w TPS nazw nosicieli cech języka polskiego (Rys. 2 i Rys. 3). W TPS obu języków widoczny jest brak złożonych nazw stanowisk – co oznacza, że tak licznie de rywowane od rzeczowników *mistr*, *mistrz*, nie są typowe dla innych rzeczowników tej klasy. Kolejna różnica między paradygmatem konkretnym *mistr* a typowym paradygmatem to wyróżnienie przymiotnikowych użyć partytywnych, typu: *mistrův obličej*, których brak w TPS całej klasy. Poza tymi dwoma różnicami KPS rzeczownika *mistr* zawiera się w TPS nazw nosicieli cech języka czeskiego – mają 6 wspólnych kategorii semantycznych. W języku polskim oprócz złożonych nazw stanowisk, w TPS nazw nosicieli cech nie występują prefiskalne nazwy hierarchii typu: *arcymistrz* oraz przymiotniki występujące w użyciach obiektowych: *egzamin mistrzowski* i limitujących: *kurs mistrzowski*. KPS rzeczownika *mistrz* ma 4 kategorie semantyczne wspólne z TPS.

Konkretny paradygmat słowotwórczy

Typowy paradygmat słowotwórczy

Rysunek 2. Konkretny paradygmat rzeczownika *mistr* a typowy paradygmat nazw nosicieli cech w języku czeskim

Konkretny paradymat słowotwórczy

Typowy paradymat słowotwórczy

Rysunek 3. Konkretny paradymat rzecznika *mistrz* a typowy paradymat nazw nosicieli cech w języku czeskim

Na przykładzie zestawienia paradymatów rzeczników *mistrz* i *mistrz* widać, że typowy paradymat słowotwórczy jako model słowotwórczy nie zupełnie odpowiada strukturze poszczególnych paradymatów klasy nazw nosicieli cech, ale tylko pokazuje ewentualne możliwości w tworzeniu od nich określonych znaczeń. Pod względem ilości klas semantycznych TPS obu języków są takiej samej wielkości. Różnią się nieco składem tych klas. W języku polskim blok rzecznikowy jest większy o kategorię nazw zbiorowych. W języku czeskim przymiotniki wystąpiły w użyciach zakresowych i posesywnych, w związku z czym blok przymiotnikowy ma nieco więcej kategorii.

W powyższej tabeli wythuszczony druk odnosi się do klas semantycznych właściwych TPS nazw nosicieli cech w języku czeskim i polskim, które wraz z pozostałymi (niewythuszczonymi) klasami semantycznymi tworzą TPS całej klasy niemotywowanych nazw ludzi. Na tej podstawie można stwierdzić, że kategorie nieobecne w TPS nazw nosicieli cech języka czeskiego lub polskiego, a obecne w przykładowym KPS rzeczników *mistrz* (przymiotniki w użyciu partytynym), *mistrz* (nazwy stanowisk i urzędów, prefiksalne nazwy hierarchii, użycia obiektywne, limitujące), występują w TPS całej klasy niemotywowanych nazw ludzi. Fakt, że KPS rzecznika *mistrz* jest bardziej zbliżony do TPS nazw nosicieli cech fizycznych i behawioralnych, niż ma to miejsce w przypadku rzecznika *mistrz*, może dowodzić, że w języku czeskim znaczenia wchodzące w skład TPS, są regularniej tworzone od poszczególnych podstawa danej

wyraz motywujący	część mowy derywatu	przekształcenie onomazjologiczne	kategoria semantyczna	Język	
				cz	pl
NOSICIELE CECH a TPS Niemotywowanych nazw ludzi	rzeczownik	mutacja	nazwy cech jakościowych	+	+
			nazwy czynności i stanów	+	+
			nazwy zbiorowe (collectiva)	-	+
			n. osób pozostających w relacji pokrewieństwa	+	+
			n. miejsca	+	+
			n. stanowisk i urzędów	+	+
			n. zbiorów	+	+
			n. hierarchii (mut)	+	+
			odsubiektywne nazwy obiektów	-	+
			n. cech jakościowych	+	+
		modyfikacja	n. ustroju	+	+
			nazwy żeńskie	+	+
			nazwy ekspresywne	+	+
			n. hierarchii (mod)	+	-
	przymiotnik	złożenia	zjawisko wcześniejsze późniejsze	+	+
			współdzielenie funkcji	+	+
			n. stanowiska	-	+
			n. wykonawców czynności	+	+
		transpozycja	użycie symilatywne	+	+
			użycia charakterystyczne abstrakcyjne	+	+
			użycia subiektywne	+	+
			użycia zakresowe	+	-
			użycia posesywne	+	-
			użycia partytynwe	+	-
	czasownik	mutacja	użycia syngulatywne	+	+
			użycia obiektywne	+	+
			formacje stanowe	+	+
			formacje procesualne	-	+
			formacje kauzatywne	-	+

Tabela 1.

klasy, co może oznaczać, że w praktyce TPS odpowiada większej liczbie KPS. I rzeczywiście – wniosek ten znajduje potwierdzenie w analizie całej klasy niemotywowanych nazw ludzi w języku czeskim i polskim.

Dodatkowo warto zwrócić uwagę na blok czasownikowy. O ile **formacje stanowe** są podstawowym typem czasowników, jaki można utworzyć bezpośrednio od niemotywowanych nazw ludzi zarówno w języku czeskim jak i polskim, o tyle **formacje procesualne** są tworzone tylko w języku polskim – bezpośrednio od niemotywowanych nazw nosicieli cech (oraz od nazw pokrewieństwa i powinowactwa). Jest to zatem szczególna różnica w potencjale słowo-twórczym analizowanej klasy leksykalno-semantycznej obu języków.

Wykaz skrótów

ekspr. – ekspresywnie

f. – formacje

iron. – ironicznie

KPS – konkretny paradygmat słowotwórczy

książk. – książkowe

n. – nazwy

obelż. – obelżywie

onom. – derywat onomazjologiczny

podn. – podniośle

pogardl. – pogardliwie

posp. – pospolite

pot. – potocznie

przen. – przenośnie

przest. – przestarzałe

reg. – regionalnie

rzad. – rzadkie

rub. – rubasznie

TPS – typowy pardygmat słowotwórczy

u. charakt. abstr. – użycie charakterystyczne – abstrakcyjne

u. PART. – użycie partytynwe

zdr. – zdrobniale

zgr. – zgrubiale

żart. – żartobliwie

KORPUSY I SŁOWNIKY

Český národní korpus, SYN2005, dostępny pod adresem internetowym: <http://www.korpus.cz>.

Korpus Języka Polskiego Wydawnictwa Naukowego PWN, dostępny pod adresem internetowym: <http://www.korpus.pwn.pl>.

Narodowy Korpus Języka Polskiego, dostępny pod adresem internetowym: <http://www.nkjp.uni.lodz.pl>.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. J. Fišárek. Praha: Academia 2001. 648 s.

Slovník spisovného jazyka českého. T. 1 – 4. Red. B. Havránek. Academia: 1960 – 1971.

Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego. Gniazda od przymiotnikowe. Red. T. Vogelgesang. Kraków: Universitas 2001, s. 1 – 32.

Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego. Gniazda od rzeczownikowe. Red. H. Jadacka. Kraków: Universitas 2001. 1410 s.

LITERATURA

GRZEGORCZYKOWA, Renata – LASKOWSKI, Roman – WRÓBEL, Henryk: Gramatyka współczesnego języka polskiego, Morfologia. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1996. 634 s.

KALLAS, Krystyna: Struktura gniazd słowotwórczych konstytuowanych przez rzeczowniki nazywające państwa (kraje). In: Słowotwórstwo gniazdowe. Historia, metoda, zastosowanie. Red. M. Skarżyński. Kraków: Księgarnia Akademicka 2003, s. 65 – 85.

- ŁAZIŃSKI, Marek: O panach i paniach. Polskie rzeczowniki tytularne i ich asymetria rodzajowo płciowa. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2006, s. 23 – 24.
- NAGÓRKO, Alicja: Zarys gramatyki polskiej. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2003, s. 227 – 250.
- URBAN, Małgorzata: Współczesne przymiotniki odrzecznikowe z wybranymi formantami sufiksalnymi. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika 2006. 152 s.
- ZEMSKAJA, Elena: О парадигматических отношениях в словообразовании. In: Русский язык. Вопросы его истории и современного состояния. Ред. Н. Ю. Шведова. Москва: Наука 1978, s. 63 – 77.
- ZEMSKAJA, Elena: Словообразование как деятельность. Москва: Наука 1992. 220 s.
- ZEMSKAJA, Elena: Словообразование. In: Современный русский язык. РЕД. В.А. Белошапкова. 3-е изд. испр. и доп. Москва: Высшая школа 1999, s. 286 – 441.

Preferencia doslovných alebo metaforických významov

Mária Matiová

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta,
Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra

Úvod

Prvé zmienky o metafore siahajú do 4. storočia pred našim letopočtom. V tomto období ešte nejestvovalo kognitívne chápanie metafory. V rámci porozumenia sveta a bežnej komunikácie sa metafore neprikladal žiadny význam. Súčasné náhľady lingvistiky však prešli výrazným vývinom. Kognitívni lingvisti zastávajú názor, že tento jazykový prostriedok je súčasťou ľudského myslenia a jazyka. Vstupuje do útrob kognície, ktorá prostredníctvom skúseností s telom umožňuje komunikovať o abstraktných entitách.

Východiskom práce je predpoklad, že kognitívna metafora je jazykovo stvárnený antropologický jav so psychosociálnym pozadím. Tento jav je priordzenou súčasťou každodennej komunikácie, myslenia a prežívania sveta, ktorého kvalitu výrazne ovplyvňuje. Hlavným cieľom práce bude zistiť, či respondenti uprednostnia doslovné alebo prenesené významy v prípade, že majú k dispozícii polysémické adjektíva.

Ľudská skúsenosť ako determinant tvorby významu

V úvode tohto príspevku sa pokúsme položiť si otázku, čo sa ukrýva pod pojmom význam. Na základe čoho naša kognícia pričleňuje jednotlivým slovám konkrétny význam? Jazykový obraz sveta je prepletený našou skúsenosťou, skúsenosťou ľudskej bytosti, ktorá svet intenzívne prežíva. Je obohatená o poznávacie, emocionálne procesy, o telesnú skúsenosť so svetom, s kultúrou, so spoločnosťou. Práve táto bohatá ľudská skúsenosť je zdrojom našej interpretácie sveta. Ona je východiskom toho, aký význam sa v našej myсли spája s jednotlivými pojmmami.

Človek posudzuje veci podľa seba. V každom z jazykov sa viac či menej uplatňuje antropocentrismus, t. j. „súhrn jazykových čít, ktoré možno poklaďať za podmienené vlastnosti človeka ako druhu“ (Buchtelová, 2005, s. 78), preto sú významy v podstate výtvorom ľudského ducha. Z uvedeného dôvodu sú v neustálom vzťahu k ľudskému telu, k jeho parametrom, napríklad stopa, krok, laket, prst, palec atď., k fyzickým dispozíciam, napríklad červenat' sa – pričom tieto metaforické významy sú ovplyvnené aj kultúrou. Predstavme si, že by sme na Afričana, ktorý má prirodzene tmavú plet' povedali, že sa červená. Prinajmenšom by to vyznelo zvláštne a neprirodzene. Táto metafora je totiž spojená s našou kultúrou, kultúrou, v ktorej sa sčervenanie pokožky vníma ako znak zahanbenia. Jazykový obraz sveta, v ktorom je zakorenénaj aj tvorba metaforických významov v každodennej komunikácii, má hodnotiaci

charakter, pričom hlavným meradlom je ľudská skúsenosť, antropocentrismus a kultúra.

Ak v reči komunikujeme o malej liečivej rastline, hodnotíme ju z ľudského hľadiska, z hľadiska nášho antropocentrizmu a skúsenosti vzhladom na naše telo a kultúru. Rastlina je malá z nášho uha pohľadu, čo neplatí napríklad pre včely, mrvace či iný druh hmyzu, pre ktorý môže byť rovnaká rastlina neúmerne veľká. Rovnaké meradlá hodnotenia platia aj pre ďalší prívlastok, a to „liečivá“. Uvedený atribút prisudzujeme rastline na základe ľudského hodnotenia, ktoré je pre nás typické.

Rovnaké princípy uplatňujeme aj pri tvorbe metaforických významov. Keď povieme: „*Zdvihla sa mi nálada*.“, zrejme si ani neuvedomíme, že sme práve vyslovili metaforu, ukotvenú v našej fyzickej skúsenosti, pre nás tak prirodzenej, že tento jazykový prostriedok ani nezaregistrovame. Je pre nás typické, že vzpriamený postoj evokuje pozitívny citový stav, ako je to aj v tomto prípade. Naopak skleslý postoj je spojený so smútkom, napríklad „*Moja nálada klesla. Upadol som na duchu. Moje ego sa znižilo.*“ Základom pochopenia týchto metafor, viažúcich sa k abstraktným veciam, je skúsenostná báza, skúsenosť s orientáciou nášho tela, ktorú má každý z nás, preto je metafora neoddeliteľnou súčasťou každodennej komunikácie.

Prostredníctvom jazyka interpretujeme skutočnosť okolo nás. Východiskom je náš jazykový obraz sveta, vďaka ktorému prisudzujeme veciam význam. Je preto bázou komunikácie, a teda aj metafory. V ňom sa odzrkadlujú zmeny spoločenských hodnôt, zmeny vo vnímaní a prežívaní sveta. K jeho atribútom patrí nielen už spomínaný antropocentrismus, ale aj subjektivizmus a istá naivnosť. Vieme, že „*cena nevyužitých príležitostí*“ nemá nič spoločné s kúpou či predajom, ktoré sa s týmto pojmom spájajú. Avšak v našej kultúre je prirodzené, že príležitosti vnímame ako obmedzený zdroj, ktorý využívame na dosiahnutie svojich cieľov. O príležitosti môžeme písť, stratiť ich, premáriť. Uvažujeme o nich tiež ako o kvapaline: *príležitosť mi pretiekla pomedzi prsty alebo ako o pohybujúcom sa predmete: zmeškal som túto príležitosť, nestihol som ju využiť* a podobne.

V každom prípade vnímame príležitosti ako cennú entitu, ako niečo, čoho je málo a môžeme o to písť, preto ich spájame s vysokou cenou. Je to cena, ktorú platíme, ak máme obavy zo zmien, keď vyčkávame, nevieme sa rozhodnúť. Odkladáme dôležité rozhodnutia alebo mlčíme v dôležitých situáciach. Avšak príležitosti majú uvedenú cenu len preto, lebo sme im ju dali my, ľudské bytosti.

Z uvedeného vyplýva, že význam môžeme chápať ako „... celistvý obraz, ktorý má ve svém základe naši lidskou zkušenosť, včetne té tělesné a smyslové.“ (Vaňková, 2005, s. 80) Príklady metafor, ktoré sme doposiaľ uviedli, svedčia o tom, že metaforické vyjadrovanie nie je len doménou poézie, ba nie je ani protipóлом doslovného vyjadrovania. Oba spôsoby komunikácie sa navzájom dopĺňajú a umožňujú nám tak zachytiť komplexnú skúsenosť so svetom okolo nás.

V minulosti sa metafora považovala len za jeden z trópov. Uvedený názor zastával už Aristoteles, ktorý spájal metaforu s tvorivosťou a talentom. Veľká pozornosť sa venovala predovšetkým metaforám v uměleckých textoch, naopak, v každodennej komunikácii sa jej výskyt neskúmal. Daný jazykový prostriedok sa tak mylne považoval len za dar poetov a opäk racionálneho stvárenia reality. Súčasné výskumy však tieto tvrdenia vyvracajú. Je pravdou, že v poetickej tvorbe sa rodí nespočetné množstvo rozmanitých, často len veľmi ľahko dekódovateľných metaforických významov, ale napriek tomu nemôžeme metaforu považovať len za privilégium uměleckej literatúry. Jej miesto v každodennej komunikácii je nesmierne významné.

Preferencia doslovných alebo metaforických významov

Východiskom práce je premisa, že metaforické významy sú súčasťou mozaiky, ktorá zapĺňa medzery v našom jazyku. Človek nemanipuluje s pojmovým aparátom, ktorý by mu umožnil komunikovať o abstraktných entitách priamo. Napriek tomu je naša kognícia taká dokonalá, že dokáže efektívne riešiť aj tento problém. Deficit slovnej zásoby, v dôsledku ktorého nie je možné komunikovať o vnútorných, psychických javoch doslovne, je vyrovnaný prostredníctvom aplikácie metafory v každodennej komunikácii. To je umožnené predoškým skúsenosťou s fyzickým svetom. Aby sme boli schopní vtesnať bohatú skúsenosť s vonkajším i vnútorným svetom do jazyka, musíme dennodenne čerpať z prameňov obraznosti, metaforickosti. Bez tohto zdroja by naša komunikácia nebola možná.

V každodennej komunikácii sa bežne konfrontujeme s polysémickými slovami, slovami, ktoré sa bezprostredne neviažu na abstraktné entity, preto je prípustná doslovná, ale aj metaforická interpretácia. Otázkou zostáva, čomu dáte prednosť. Pri vyslovení adjektíva *hlboký* si predstavíte primárne hlboké more alebo hlboký vzťah?

K tejto téme evidujeme v priebehu dejín rozmanité postoje. Radikálnym zástancom metafory bol F. Nietzsche, ktorý sa k doslovnému vyjadrovaniu stal odmietavo: „...jazyk je v zásade metaforický a doslovné vyjadrovanie iba parazituje na metaforickom jazyku.“ (Krupa, 1990, s. 94) Miernejšie stanovisko zaujal O. Barfield, avšak, aj on je presvedčený o sekundárnosti doslovného vyjadrovania, ktoré sa produkuje až po tvorbe metafor: „...metaforické výrazy prichádzajú skôr, než doslovné, nie naopak.“ (Krupa, 1990, s. 95) Je to naozaj pravda? Ak má naša kognícia možnosť výberu, dochádza skutočne k preferencii metaforického významu? Aj na túto otázkou sa prostredníctvom výskumu pokúsime nájsť odpoveď.

K odhaleniu sémantických črt jazykových výrazov použijeme dotazník. Zameriame sa pritom na posúdenie polysémických adjektív, ktoré pripúšťajú doslovnú aj metaforickú interpretáciu. Na základe odpovedí respondentov získame odpoveď na našu otázkou. Zároveň zistíme, nakoľko sa sémantické rysy vybraných adjektív, uvedené v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003),

zhodujú s významami, ktoré preferujú respondenti so slovenským materinským jazykom.

2.1 Hypotézy

Vymedzenie lexikálneho významu respondentov, ktorých materinským jazykom je slovenčina, je podľa nášho názoru determinovaný skúsenosťou daného jazykového spoločenstva, ako aj individuálnou skúsenosťou a ďalšími sekundárnymi faktormi, na ktoré sa vo výskume zameriame. Ide najmä o vek a dosiahnutý stupeň vzdelania.

Vychádzame z predpokladu, že miera produkcie kognitívnych metafor má, vzhľadom na vek a stupeň vzdelania, stúpajúcu tendenciu. Napriek tomu predpokladáme, že respondenti vo väčšine prípadov uvedú primárne doslovné významy analyzovaných adjektív.

Hypotéza I: So vzrastajúcim vekom a stupňom vzdelania (t. j. úrovňou mentálnych a psychických funkcií a skúseností) stúpa tendencia produkovať v každodennej komunikácii metaforické významy.

Hypotéza II: V každodennej komunikácii je primárna produkcia doslovných významov a sekundárna je tvorba prenesených významov.

2.2 Veková kategória

Aby bolo možné verifikovať našu hypotézu, vychádzajúcu z predpokladu, že tvorba a preferencia kognitívnych metafor v každodennej komunikácii je okrem iného determinovaná vekom a úrovňou vzdelania, výskumnú sondu sme realizovali v troch vekových kategóriách. Prvú skupinu tvorili žiaci ôsmeho ročníka základnej školy vo veku 13 až 14 rokov, druhú vekovú kategóriu zastupovali študenti štvrtého ročníka strednej školy v odbore učiteľstvo pre materské školy a vychovávateľstvo, vo veku 18 až 19 rokov. Napokon sme skúmaniu podrobili aj absolventov minimálne prvého stupňa vysokoškolského štúdia vo veku od 23 do 35 rokov.

2.3 Metodológia

Pri analýze vybraných adjektív, ktoré sú okrem doslovného významu obohatené o prenesené významy, sme sa zamerali na popis ich sémantických črt v odpovediach respondentov jednotlivých vekových kategórií a rôznej úrovni vzdelania. Primárne sme pozornosť koncentrovali na to, s akými konotáciami sa uvedené adjektíva spájajú v kognícii respondentov, ktorých materinskou rečou je slovenčina. Odpovede na túto otázku nám zároveň pomôžu zistiť, či respondenti uprednostňujú primárne doslovné alebo prenesené, metaforické vyjadrovanie a či sa táto tendencia mení vzhľadom na vek a stupeň dosiahnutého vzdelania.

Pri zostavovaní dotazníka sme hľadali adjektíva, ktoré sa v slovenčine používajú v každodennej komunikácii a sú polysémického charakteru. Aby sme získali potrebné informácie, ktoré by nám umožnili spoľahlivo potvrdiť alebo

zamietnuť hypotézy, dotazník sme zadali dvadsiatim žiakom základnej školy, dvadsiatim študentom strednej školy a dvadsiatim absolventom vysokej školy. Ich úlohou bolo ku každému z piatich polysémických adjektív (*veľký*, *hlboký*, *plytký*, *silný*, *slaby*), čo najstručnejšie písomne vymedziť ich význam. Čas na vyplňanie dotazníka neboli limitovaný. V priemere sme vo všetkých vekových kategóriách zaznamenali dobu vypĺňania 10 minút. Rozdiel spočíval v rozsahu odpovede. Pokým žiaci základnej školy zvyčajne uvádzali ku každému adjektívu len jeden príklad, v zvyšných vekových a vzdelanostných kategóriách boli odpovede bohatšie. Zaznamenali sme aj odpovede obsahujúce sedem príkladov. Kedže podrobný rozbor všetkých analyzovaných adjektív bol rozsiahly, na ilustráciu sme vybrali len dve prídavné mená, a to *silný* a *slaby*, ktorým sa budeme v práci bližšie venovať.

Po získaní vyplnených dotazníkov sme postupovali takto:

1. Odpovede získané od respondentov troch vekových a vzdelanostných kategórií sme porovnali s významami, ktoré uvádzajú Krátky slovník slovenského jazyka (2003), čím sme zistili, aké sémantické rysy adjektív respondenti preferujú.

2. Percentuálne sme vyhodnotili, kol'ko respondentov v jednotlivých kategóriach a pri rôznych adjektívach preferovalo primárne metaforické významy, sekundárne metaforické významy a výhradne doslovne významy.

3. Percentuálne sme vyhodnotili, kol'ko respondentov v troch vekových kategóriach a pri rôznych prídavných menách preferovalo doslovne významy pred metaforickými.

4. Výsledky z bodu 2 sme v jednotlivých vekových kategóriách porovnali, čím sme chceli zistiť, či sa hypotéza I potvrdila a so vzrastajúcim vekom a stupňom vzdelania stúpa aj produkcia metaforických významov.

5. Výsledky z bodu 3 sme v jednotlivých vekových a vzdelanostných kategóriach porovnali, čím sme chceli zistiť, či sa potvrdila hypotéza II a vo všetkých vekových kategóriách dochádza, aj napriek narastajúcej tendencii k tvorbe kognitívnych metafor, k preferencii doslovneho významu.

6. Výsledky analýzy sme zhrnuli slovne.

7. Slovné zhrnutie výsledkov sme previedli do číselného vyjadrenia v tabuľke.

2.4 Analýza sémantických črt adjektív

2.4.1 Analýza významov adjektíva *silný*

Analýza odpovedí žiakov základnej školy

Prídavné meno *silný* je polysémické, spája sa s viacerými významami, ktoré sme analyzovali v rámci žiackych odpovedí. Výsledkom bolo stanovenie jednotlivých kategórií, prostredníctvom ktorých sme diferencovali klasifikačné kritériá pre produkciu nosných sémantických črt javov, ktoré sú spájané s daným adjektívom. Jeho primárny význam, ktorý uvádzajú Krátky slovník slovenského jazyka (2003) je „majúci veľkú fyzickú silu, mocný“.

Významným a pomerne frekventovaným rysom, ktorý v tomto smere zblížoval viaceré odpovede respondentov, bola tendencia priblížiť sa k prvotnému slovníkovému významu. Žiaci doslovne spájali fyzickú silu so *silným chlapom, človekom, mužom*. Tieto odpovede zároveň odzrkadľujú základnú skúsenosť respondentov, v rámci ktorej sa fyzická sila spája s človekom mužského pohlavia. Uvedená predstava zrejmé pramení v predstavách sociálnych rolí, ktoré sa tradične spájajú s mužským a ženským pohlavím a vytvárajú tak isté stereotypy, determinujúce našu konceptualizáciu pojmov.

V tomto smere sme zaznamenali ďalší významný rys a tým je tendencia žiakov spájať fyzickú silu človeka s určitou časťou tela. Symbolom sily sa v tomto prípade stávajú svaly. Predstava sily sa v kognícii žiakov usúvzažňuje s veľkosťou svalovej hmoty. Dokazujú to odpovede: *silný chlap/muž, ktorý má veľké svaly, muž, ktorý rád posilňuje, ked' má niekto svaly*.

V menej miere sa v odpovediach žiakov vyskytovala tendencia usúvzažňovať predstavu fyzickej sily, ktorú indikuje adjektívum *silný* so zvieratami. Ako v predchádzajúcim prípade aj tu platí, že to, aké sémantické rysy respondent pojmu priradí, závisí aj od jeho skúseností so svetom. Ide o odpovede: *silný pes, silné zviera, mocnejšie ako ostatné*. Uvedený príklad ilustruje zaujímavý spôsob usúvzažnovania významu, v rámci ktorého respondent vysvetľuje fyzickú silu zvierat a vzhľadom na fyzickú silu ostatných zvierat.

Iba v jednom prípade bolo prítomné spojenie adjektíva *silný* s významom „mať fyzickú silu“ s neživým predmetom, vecou: *silný stroj, ktorý tiahá tažké veci*. V odpovedi žiaka sa zároveň odráža spôsob, akým jeho kognícia konceptualizuje pojem *silný*, ktorý je v tomto prípade usúvzažnený s neživou entitou.

K prvotnému slovníkovému významu sa viažu aj odpovede žiakov, v rámci ktorých vysvetľovali adjektívum *silný* prostredníctvom jeho opozita: *silný je opakom slabého*.

Ako sme už uviedli, respondenti popisovali význam adjektíva *silný* aj prostredníctvom pojmu *človek*. Uvedené spojenie nemusí byť viazané len na prvotný význam: mať fyzickú silu. Môžeme ho chápať aj vo význame nefyzickej či duševnej sily. Zároveň je možný aj tretí význam, ktorý indikuje, že keď hovoríme o silnom človeku, myslíme tým osobu, ktorej telo má značný obvod, respektíve ide o obézneho človeka.

Pri analýze odpovedí sme zistili, že aj pri tomto adjektíve sa u respondentov vyskytovali tendencie produkovať kognitívne metafore, bežne používané v každodennej komunikácii. V jednom prípade sme zaznamenali spojenie adjektíva *silný* s významom „energický, rázny“: *ked' sa nejaký človek nevzdáva, bojuje, ten človek je silný*. Do uvedenej odpovede je premietnutý osobný zážitok, skúsenosť s človekom, ktorý nedisponuje len fyzickou silou, ako to bolo v predchádzajúcich prípadoch. Teraz sa pojem *silný* vo vedomí respondenta spája prevažne s psychickou silou a kvalitami, týkajúcimi sa najmä duševnej stránky človeka, jeho energickosti, tvrdosti, rozhodnosti, autority. Psychická sila sa zároveň môže prelínáť aj so silou fyzického charakteru. K uvedenému metafo-

rickému vyjadreniu, ktoré sa odkláňa od prvotného významu, by sme tak mohli ako synonymné výrazy uviesť kognitívne metafory ako silná osobnosť či silná povaha.

Tendenciu spájať prídavné meno *silný* s abstraktnou entitou sme zaznamenali aj v odpovedi: *silná myšlienka*. V tomto prípade žiak konceptualizuje myšlienku ako konkrétnu entitu, ktorá má silný účinok. Prostredníctvom svojej skúsenosti s konkrétnymi predmetmi okolitého sveta komunikuje o abstraktných entitách, ktoré by sme inak slovom nedokázali zachytiť.

V žiackych odpovediach sa vyskytla aj tendencia popísat' význam adjektíva prostredníctvom prirovnania: *silný ako ja*. Ak sme doposiaľ tvrdili, že konštrukcia významu daného prídavného mena je determinovaná viacerými činiteľmi, v rámci ktorých je veľmi významná osobná skúsenosť, táto odpoveď je ilustratívnym príkladom. Respondent spája adjektívum *silný* so sebou, pretože sám seba hodnotí ako silného človeka. Je to však jeho skúsenosť. Z pohľadu iného človeka môže byť ten istý respondent hodnotený ako slabý. Ak sme napríklad v situácii, keď sa chystáme skočiť do vody z výšky, pre nás môže byť hĺbka vody v jazere či bazéne malá. Inak bude vnímať rovnakú hĺbku vody človek, ktorý nevie plávať a chce sa vo vode len namočiť. Je zrejmé, že preňho bude jazero či bazén s rovnakým množstvom vody, s rovnakým rozmerom v smere od povrchu k dnu, t. j. vo vertikálnej rovine, hlboké. Z uvedeného vyplýva, že mentálne reprezentácie jednotlivých pojmov nie sú identické.

V odpovediach respondentov sme nezaznamenali žiadny prípad, keď by žiaci spájali adjektívum *silný* s významami: ten, ktorý má veľkú intenzitu, intenzívny, veľký, odolný, pevný, dobrý, majúci veľký počet alebo majúci veľa podstatných zložiek, ktoré uvádzajú Krátke slovník slovenského jazyka (2003).

Z analýzy odpovedí adjektívá *silný* vyplýva, že aj v tomto prípade je pre respondentov charakteristická tendencia chápať významy pojmov primárne doslovne. Aplikácia kognitívnej metafory sa vyskytla len v dvoch prípadoch, keď ich respondenti uviedli ešte pred doslovными významami. Prenesené vyjadrovanie je pre žiakov až sekundárne, o čom svedčí, že tendenciu vyjadrovať sa primárne doslovne sme zaznamenali v 18 prípadoch, čo tvorí 90 % odpovedí respondentov.

Analýza odpovedí študentov strednej školy

S centrálnym významom adjektíva *silný*, t. j. „majúci veľkú fyzickú silu“, sa viaže predovšetkým jeho aplikácia v spojení s istou osobou. Študenti učiteľstva pre materské školy a výchovátelestva v tomto smere uvádzali odpovede, v rámci ktorých spájali fyzickú silu so slovami *chlap*, *muž*, *človek* (spojenie silný človek môžeme interpretovať minimálne tromi spôsobmi: fyzický silný človek, psychický silný človek, človek majúci značný obvod). Na rozdiel od odpovedí žiakov, u ktorých sme zaregistrovali výraznú tendenciu spájať fyzickú silu človeka s veľkosťou svalovej hmoty, v tomto prípade daná tendencia absentuje. Zaznamenali sme len jednu odpoved', pri ktorej naše asociácie spá-

jajú fyzickú silu s charakteristikou, akou je veľkosť svalov. Ide o odpoved' *silná ruka*. Pri jej predstave v kognícii si zväčša predstavíme mohutnú ruku obalenú svalovinou. Dôvodom je naša fyzická skúsenosť s telom (predstava, že zdrojom fyzickej sily je svalstvo). Fyzická sila sa vo vedomí ľudí môže spájať aj s inými živými tvormi, prevažne so zvieratami, ako aj s neživými entitami. Na rozdiel od odpovedí žiakov, v tomto prípade táto tendencia absentovala.

K bázovému významu sa viažu aj prirovnania, v rámci ktorých sa fyzická sila spája s neživou entitou alebo bájnou bytosťou: *silný ako dub, silný ako Herkules*.

S adjektívom *silný* je späť aj význam „majúci veľa podstatných zložiek, respektíve obsahujúci značné množstvo účinnej látky“. K uvedenému významu sa príčleňuje odpoveď respondenta: *silná káva*. Uvedené spojenie môžeme chápať aj metaforicky.

Adjektívum *silný* v každodennej komunikácii spájame aj s významom veľmi účinný. V tomto zmysle je konceptualizované spojenie *silné tablety*. Ich účinok sa môže spájať s fyzickou a psychickou oblasťou. Účinok, respektíve výkonnosť istého mechanizmu indikujú aj odpovede: *silný motor, silné lietadlo, silný počítač*.

Súčasťou odpovedí študentov boli významy, spájajúce sa s oblasťou týkajúcou sa fyzických rozmerov predmetov. Odpoveď *silný strom* sa týka prevažne všetkým jeho hrúbky, respektíve značného obvodu. Podobný typ konceptualizácie sme v predchádzajúcej analýze nezaevidovali.

Pomerne významnou tendenciou študentov bolo uvádzanie adjektíva *silný* vo význame „intenzívny“. S intenzitou daného javu sa zároveň spája veľký účinok. V tomto smere sme zaznamenali tendenciu k tvorbe kognitívnych metafor, prostredníctvom ktorých dokážeme komunikovať o abstraktných entitách, s ktorými nemáme zmyslovú skúsenosť. Ide o odpovede: *silné emócie, silný zážitok, silný hlas, ale aj silný vietor, silný prúd vody*.

Pri analýze sme zaznamenali sklon spájať adjektívum *silný* s významom „energický, rázny“. Spojenia *psychicky silný, silná výdrž, silný postoj* pramenia v skúsenosti človeka so svetom.

S odolnosťou, pevnosťou sú späť ďalšie kognitívne metafory, ktorých produkcia je výraznou tendenciou študentov. Prostredníctvom konkrétej skúsenosti so svetom dokážeme komunikovať aj o týchto abstraktných entitách: *silné puto, silná vôľa, silný organizmus, silné sebavedomie, silné manželstvo, silná duša, silný vzťah, silný svet, silné ľudstvo*.

V odpovediach respondentov absentovalo vymedzenie významu adjektíva prostredníctvom jeho antonyma. Rovnako sme nezaznamenali ani sklon spájať dané prídavné meno s významom „majúci veľký počet“. V porovnaní so žiakmi základnej školy sú odpovede študentov charakteristické nárástom metaforických významov. Primárne prenesené významy uviedli len tria respondenti, ale sekundárne sme ich výskyt zaznamenali v ôsmich prípadoch. Napriek tomu 45 % odpovedí zahŕňa výhradne doslovný význam. V týchto prípadoch respondenti

neakceptovali fakt, že ide o polysémické adjektívum. Z uvedeného vyplýva, že 85 % študentov uprednostnilo doslovné významy pred metaforickými významami.

Analýza odpovedí absolventov vysokej školy

V najväčšej mieri sa odpovede respondentov približovali bázovému významu adjektíva, t. j. „majúci veľkú fyzickú silu, mocný“. Absolventi sa v mnohých prípadoch usilovali presne definovať primárny význam uvedeného adjektíva, ktorý je spojený výhradne s fyzickou silou: *silný je prídavné meno, ktoré vyjadruje, že niekto/niečo má veľkú fyzickú silu (chlap, auto); ten, kto disponuje obrovskou fyzickou silou (silný muž), majúci fyzickú silu; človek, ktorý disponuje silou, majúci fyzickú prevahu; ten, kto má fyzickú silu; taký, čo odnesie veľkú váhu; niekto, kto veľa uniesie, ale fyzicky (napríklad ťažké závažia)*. Je zjavné, že respondenti spájali fyzickú silu prevažne s ľuďmi, v menšej mieri aj s neživými predmetmi. Zaujímavé je, že sme nezaznamenali ani jeden prípad, kde by absolventi spojili adjektívum *silný* vo význame fyzickej sily s inými živými bytosťami, najmä so zvieratami, čo sme zachytili pri analýze odpovedí žiakov základnej školy. Na druhej strane, v odpovediach absolventov vysokej školy prevažujú iné tendencie, ktoré odrážajú nielen skúsenosť s fyzickým svetom, s telom, ale aj vplyv iných sekundárnych faktorov, ako je napríklad úroveň rozvinutia kognitívnych funkcií.

Na rozdiel od odpovedí respondentov základnej školy, v ktorých sme zaznamenali výraznejšiu tendenciu spájať fyzickú silu s istou časťou tela, konkrétnes s veľkosťou svalovej hmoty, u týchto respondentov, podobne ako u študentov strednej školy, veľkosť svalov nie je centrálnym aspektom determinujúcim predstavu človeka, ktorý disponuje veľkou fyzickou silou. Dôkazom toho je len jeden prípad, ktorý bezprostredne spája fyzickú silu so svalmi: *silný je svalnatý*. Aj v tomto prípade sa potvrdilo, že hodnotenie fyzickej sily rôznych pohlaví podlieha rodovým stereotypom. Touto predstavou, ktorá je ukotvená v našej spoločnosti, je výrazne determinovaná aj naša kognícia. V dôsledku toho respondenti spájali adjektívum *silný* v centrálnom význame, „majúci veľkú fyzickú silu“, len s dospelými osobami mužského pohlavia: *silný chlap, silný muž*. V uvedených odpovediach sa odráža predstava muža, chlapa ako predstaviteľa takzvaného silného pohlavia, čo má svoje korenie v ich prejavoch a sociálnych rolách, ktoré sa s nimi spájajú. Viaceré odpovede respondentov obsahovali spojenie silný človek, ktorého význam môžeme interpretovať, ako sme už uviedli, minimálne trojákym spôsobom.

V jednom prípade sme zaznamenali tendenciu popísat význam adjektíva *silný* prostredníctvom prirovnania: *silný ako ocel*. Silný človek sa tak prirovnáva k odolnému kovu.

Respondenti sa ani v tomto prípade nevyhýbali opísaniu významu adjektíva prostredníctvom jeho opozita: *vlastnosť niečoho, ktorého opakom je slabý, respektíve opak slabého*.

Významným rysom, ktorý spájal viaceré odpovede respondentov bolo spojenie adjektíva *silný* s duševnou, nefyzickou silou. Uvedený význam sa v odpovediach absolventov spájal výhradne s ľudskými bytosťami. Prostredníctvom konkrétnej skúsenosti so svojím telom, so svetom, dochádza k pomenovaniu abstraknej entity: *silný je ten, kto disponuje obrovskou psychickou silou, majúci psychickú moc, ten, kto má psychickú silu, kto je silný, prežije (v zmysle silná osobnosť), majúci psychickú prevahu, silná je emancipovaná žena*. Ďalej sme zaznamenali kognitívne metafory: *silná povaha, silná osobnosť, silný duchom*. Uvedené kognitívne metafory poukazujú na rázneho, energického človeka.

K významu „majúci duševnú silu“ sa viaže niekoľko odpovedí, ktoré zužujú uvedený význam na sféru istého odboru. V tomto zmysle sme zaznamenali odpovede: *silný hráč, silný advokát, silný odporca, silný protivník*.

Pomerne výraznou črtou bola tendencia aplikovať metaforické významy v spojení s javmi, ktoré sú zväčša istým spôsobom späté so životom ľudí. Ide napríklad o odpovede: *silné puto, silné nervy, silná vôľa, silná viera*. Uvedené kognitívne metafory môžeme chápať vo význame, ktorý uvádzajú Krátky slovník slovenského jazyka (2003), a to „odolný, pevný, dobrý“.

K uvedenému významu sa približuje aj spojenie adjektíva *silný* so slovom *materiál*, ktoré indikuje, že ide o entitu, ktorá má veľa podstatných zložiek.

Pri analýze odpovedí sme odhalili ďalšiu relatívne výraznú tendenciu respondentov spájať adjektívum *silný* s významom „ten/to“, ktoré má veľkú intenzitu“. Zatial čo v odpovediach absolventov vysokej školy (podobne u študentov strednej školy) je uvedený význam zastúpený vo viacerých odpovediach, v odpovediach žiakov základnej školy sme podobnú tendenciu nezaznamenali. Značná intenzita sa spája nielen s konkrétnymi entitami: *silný prúd vody*, ale aj s abstraktnými entitami vzťahujúcimi sa na sféru emocií a iných psychických procesov: *silná radost, silná láska, silný zážitok, silný prúd reči*.

Menej výraznou tendenciou bolo popisanie významu daného adjektíva ako „niečoho, čo má veľký účinok“. Ide o odpovede: *silná myšlienka, silná pozícia, silné slová*, ktoré môžu mať účinok fyzického i psychického charakteru.

Pri analýze sme sa stretli aj s ojedinelým špecifickým popísaním adjektíva *silný* prostredníctvom pojmu, ktorý je v kognícii respondenta vnímaný ako synonymum daného prídavného mena. Ide o adjektívum *vznešený*, ktoré netvorí súčasť repertoáru významov späť s analyzovaným adjektívom.

Rovnako ako pri odpovediach žiakov základnej a strednej školy ani v tomto prípade sme sa nestretli so spojením uvedeného adjektíva s významom „majúci veľký počet“, ktorý obsahuje Krátky slovník slovenského jazyka (2003).

Napriek pomerne častému výskytu kognitívnych metafor, v odpovediach respondentov prevažovali doslovne významy analyzovaného polysémického adjektíva. Z 20 absolventov 8 absolventov uviedlo len doslovne odpovede. V 7 prípadoch sa respondenti zamerali primárne na centrálny význam, až sekundárne popisovali metaforické významy adjektíva. V odpovediach 4 absolventov

sme zaznamenali výraznú tendenciu aplikovať v každodennej komunikácii kognitívne metafory, čoho dôkazom je, že uvádzali len metaforické významy uvedeného adjektíva. Z uvedeného vyplýva, že 80 % respondentov uprednostňuje doslovné významy pred metaforickými.

2.4.2 Analýza významov adjektíva *slabý*

Analýza odpovedí žiakov základnej školy

Posledným adjektívom, ktorému sme sa pri analýze venovali, bolo prídavné meno *slabý*, ktoré je polysémické rovnako ostatné adjektíva použité vo výskume. Krátky slovník slovenského jazyka (2003) ponúka viacero významov uvedeného adjektíva, ktoré sú odvodené od prídavného mena *silný*. Môžeme to sledovať už pri prvotnom význame „majúci málo fyzickej sily“ (Kačala, 2003, s. 675), ktorý tvorí opozitum primárneho významu adjektíva *silný*.

K uvedenému významu sa pričlenila prevažná časť odpovedí respondentov. Zvyčajne sa vzťahovali na osoby: *slabý človek*, *slabý chlap*, *slabý chlapec*. Jednočlánkové pojmy (*človek*, *chlap*) sme zaznamenali aj v prípade adjektíva *silný*, zatiaľ čo pojem *chlapec* v tomto prípade absentoval. Dôvodom je konceptualizácia pojmu, ktorá je determinovaná našou skúsenosťou s telom, s okolitým svetom. Keďže pojem *chlapec* zvyčajne spájame s nedospelou, respektívne do spievajúcou osobou mužského pohlavia, prirodzene nám daná charakteristika indikuje relatívne malú fyzickú silu, malý vzраст, slabosť, krehkosť. Jeho použitie v opozitnom význame (*silný chlapec*) sa v bežnej komunikácii vyskytuje zriedkavejšie. Pri analýze sme odhalili tendenciu žiakov spájať s významom fyzickej sily rôzne asociácie, napríklad *slabý človek má málo sily, nič nevládze dvihnuť, nemá veľkú silu, chlap, ktorý nemá svaly*. Málo fyzickej sily môže byť u človeka príznakom choroby, neodolnosti, staroby. V tomto zmysle môžeme chápať odpoveď respondenta: *slabý nič nevládze*. Uvedená odpoveď indikuje slabosť vo všeobecnosti, ktorá je zvyčajne spojená s chorobou. Nejde len o slabosť, ktorá sa týka prevažne fyzickej sily koncentrovanej vo svaloch, ako to bolo v predchádzajúcom prípade.

K prvotnému významu, t. j. „majúci málo fyzickej sily“ sa vzťahujú aj prirovnania: *slabý ako mravec*, *slabý ako chrišt*, *slabý ako mucha*. V tomto prípade môžeme sledovať výrazný rozdiel v porovnaní s adjektívom *silný*. Zatiaľ čo pri adjektíve *slabý* sa človek prirovnáva zväčša k hmyzu, pri prídavnom mene *silný* dochádza prevažne k spojeniu so zvieratami, ktoré disponujú veľkou fyzickou silou, napríklad lev, medved', kôň, býk, vôl, tur.

Spojenie *slabý človek*, ktoré sa vyskytlo vo viacerých odpovediach, môže byť späť s viacerými významami. Respondent mohol adjektívum *slabý* v spojení s človekom konceptualizovať prostredníctvom prvotného významu, t. j. „majúci málo fyzickej sily“. Rovnako je ale možný aj význam, ktorý popisuje človeka chorého, ktorý je slabý v dôsledku choroby alebo staroby. Prípustná je aj interpretácia, že slabý človek indikuje význam, vzťahujúci sa k rozmerom ľudského tela, k jeho šírke. V tomto zmysle ide o chudého človeka. Posledná

interpretácia je najmenej pravdepodobná, keďže adjektívum *slaby* v zmysle chudý nie je v slovenčine typické. Naopak, spojenie silný človek v každodennej komunikácii aplikujeme pomerne často vo význame tučný, obézny človek, respektíve človek, ktorý má väčšie rozmery v horizontálnom smere.

V menšej mieri sa žiaci usilovali popísť význam adjektív prostredníctvom jeho opozície: *slaby je opakom silného*.

V jednom prípade sme zaznamenali tendenciu spájať uvedené adjektívum s významom *nedostačujúci*, respektíve „niečo alebo niekto, kto nemá dostatočné kvality“. Z dopisal uvedeného vyplýva, že adjektívum *slaby* sa spája s negatívnymi asociáciami (nedostatok fyzickej sily, choroba, staroba atď.).

Význam spojený s nedostatkom fyzickej sily sa môže prenášať z človeka na oblasť iných javov, ktoré sú zväčša úzko späté s ľudmi, ich životom, napríklad *slaby úder*. Uvedená odpoveď indikuje náraz majúci malú intenzitu.

Respondenti pracovali aj s prenášaním významu. To im umožnilo spojiť adjektívum *slaby* s nedostatkom duševnej sily. Uvedený význam je spojený predovšetkým s ľudskými bytosťami. Žiaci ale neuvádzali odpovede, týkajúce sa duševnej, nefyzickej slabosti vo všeobecnosti (slabá povaha). Prevažuje u nich tendencia zúžiť daný význam na popisanie sily v špecifickej oblasti. Respondenti uvádzali odpovede: *slaby plavec/plavkyňa, slabý futbalista*. Tieto osoby sú preto spájané s predstavou, že majú málo predpokladaných schopností vo svojej profesii. Napriek tomu, že uvedené osoby môžu disponovať dostatkom fyzickej sily, pri hodnotení z hľadiska určitého odboru je primárne množstvo nefyzickej sily, relevantných schopností, čím sa uvedené odpovede líšia od prvotného významu adjektíva *slaby*, ktoré je spojené len s fyzickou silou. V tomto prípade respondenti pomenovali abstraktné kvality, presnejšie deficit kvalít osobnosti prostredníctvom opisu svojej skúsenosti s telom, fyzickou silou. Ide teda o prenášanie významu, o tvorbu metafory.

Zaujímavé je, že ani jeden žiak nespojil adjektívum *slaby* s ďalším sekundárnymi významami, ktoré uvádzajú Krátke slovník slovenského jazyka: slabý znamená malý, čo sa týka množstva, obsahujúci málo požadovaných látok, kvalitatívne nevyhovujúci (2003, s. 675).

Aj posledná analýza adjektíva *slaby* potvrdila hypotézu, že žiaci uprednostňujú doslovne významy pred prenesenými. Metaforické významy sme zaznamenali len v dvoch odpovediach respondentov, ktorí ho uviedli pred doslovňom významom. Keďže 18 žiakov uviedlo výhradne doslovne významy, môžeme konštatovať, že 90 % respondentov dáva prednosť doslovnému významu pred metaforickým.

Analýza odpovedí študentov strednej školy

Najvýraznejšou tendenciou študentov bolo vymedzenie významu analyzovaného adjektíva ako „majúceho málo fyzickej sily“. V tomto zmysle je dané prídavné meno najčastejšie spájané s osobami: *slaby človek, slabý chlapec, slabé dieťa*. V kognícii používateľov sa uvedené adjektívum často spája s aso-

ciáciemi, ktoré indikujú napríklad slabosť, krehkosť, chorobu, starobu. Tieto asociácie sú determinované našou skúsenosťou s ľudským telom, v rámci ktorej je slabý človek zvyčajne chorý, malý alebo starý, prípadne sa slabosť spája so ženami, ktoré sú v spoločnosti vnímané ako krehkejšie bytosti ľudskej populácie. Podobnými asociáciami sú podminené aj tieto odpovede respondentov: *slabý je chorý, má málo sôl, je starý, alebo chudý*. Konotácie, ktoré sa v kognícii človeka spájajú s daným prídavným menom, majú zväčša negatívny charakter. K centrálnemu významu sa viažu aj odpovede, v rámci ktorých sa význam „majúci málo fyzickej sily“ spája so zvieratami, prípadne hmyzom: *slabé zviera, slabý komár*.

Vo viacerých prípadoch sme zaznamenali odpovede vzťahujúce sa k významu „malej intenzity“. Zväčša ide o javy bezprostredne sa viažuce na život človeka. Môže ísť napríklad o prírodné javy: *slabý dážď, slabý vietor*. Na druhej strane v každodennej komunikácii veľmi často tvoríme kognitívne metafory s uvedeným významom: *slabá láska, slabá motivácia, slabé predsaženie, slabá nevoľnosť*. Ide o javy týkajúce sa prevažne ľudskej psychiky, prípadne zdravotného stavu človeka.

Adjektívum *slabý* sa vo viacerých prípadoch kombinovalo s abstraktnými pojмami, viažúcimi sa na význam „nedostačujúci“. V rámci nich môžeme znova konštatovať sklon respondentov tvoriť v každodennej komunikácii kognitívne metafory: *slabý vzťah, slabá vôle, slabá duša, slabý výkon*.

Na rozdiel od odpovedí žiakov, v ktorých absentovalo vymedzenie významu adjektíva *slabý* ako „obsahujúci málo požadovaných látok“, v rámci tejto analýzy sme zaevidovali spojenie *slabý čaj*, ktorý uvedený význam zahrňa.

Súčasťou odpovedí študentov bolo spojenie adjektíva s významom „majúci málo predpokladaných schopností“: *slabý v škole*. V tomto smere ide o výrazný odklon od základného významu. Môžeme konštatovať, že respondent pracoval s prenášaním významu, keďže slabosť sa v tomto prípade spája s nedostatkom v psychickej oblasti, nie fyzickej.

V porovnaní s predchádzajúcou analýzou odpovedí žiakov, v rámci ktorej sme nezaznamenali ani jeden prípad vzťahujúci sa na význam „kvalitatívne nevyhovujúci“, v tejto analýze sme zaznamenali hneď niekoľko spojení s daným významom: *slabý stôl, slabý základ, slabá nit*. Aj v tomto bode respondenti pracovali s metaforami, čo dokazujú odpovede: *slabé počasie, slabá lož*.

Odpoveď *slabá osobnosť* indikuje použitie adjektíva *slabý* v ďalšom význame, ktorý je spojený so psychickými kvalitami človeka, respektívne ich nedostatkom. Zväčša v tomto zmysle komunikujeme o človeku, ktorý je málo energický, málo vplyvný.

Napokon sme pri analýze zaznamenali aj jednu frazeologickú jednotku: *mat slabú chvíľu* vo význame „okamih slabosti, nepozornosti“. Je zaujímavé, že výskyt frazém je v odpovediach respondentov vzácný.

Analýza odhalila, že respondenti využili takmer všetky významy, ktoré nám ponúka Krátky slovník slovenského jazyka (2003), s výnimkou opozít a význa-

mu „malý, čo sa týka množstva“. Pri porovnaní výsledkov s údajmi získanými z analýzy žiackych odpovedí môžeme konštatovať náраст produkcie kognitívnych metafor. Piati študenti uviedli na prvom mieste prenesené významy a šiesti ich aplikovali sekundárne. Z uvedeného vyplýva, že aj v tomto prípade sa naša hypotéza potvrdila a až 75 % respondentov uviedlo primárne doslovny význam analyzovaného adjektíva.

Analýza odpovedí absolventov vysokej školy

Podobne ako v predchádzajúcich prípadoch aj pri tomto adjektíve sme zaznamenali frekventovanú tendenciu vymedziť význam „majúci málo fyzickej sily“ prostredníctvom opisu, čo najpresnejšieho definovania. Respondenti uviedli tieto odpovede: *slabá je osoba disponujúca malou fyzickou silou, fyzicky nie zdatný, bez sily, disponuje nedostatočnou silou; majúci málo sôl zvládať fyzickú prácu, nedostatok fyzických daností; niekto, kto nemá fyzickú silu (dieťa, žena, starec); človek, ktorý fyzicky málo unesie; prídavné meno, ktoré vyjadruje, že niekto má málo fyzickej sily (žena, chlapec).*

Absolventi spájajú centrálny význam adjektíva výhradne s ľudskými bytosťami, a to najmä s osobami, ktoré sú z hľadiska našej každodennej skúsenosti so svetom najslabšie (dieťa, chlapec, starec, žena). Iba v jednom prípade sa vyskytlo prídavné meno *slabý* v spojení s dospelou osobou mužského pohlavia: *slabý muž*. S bázovým významom sú späté aj ďalšie asociácie používateľov, ktoré čerpajú zo skúseností s ľudským telom: *slabý človek je mdlý, fyzicky chorý človek, človek po chorobe.*

Iba v jednom prípade sme zaznamenali prácu s prirovnaniami. Išlo o odpoveď, v rámci ktorej sa aplikovalo prirovanie k slabému hmyzu: *slabý ako mucha.*

V porovnaní s centrállym významom sa menej frekventované vyskytla tendencia vymedziť význam adjektíva *slabý* ako „nedostačujúci“. Jej výsledkom bola produkcia týchto kognitívnych metafor: *slabá viera, slabý účinok, slabý vzťah.*

Na rozdiel od odpovedí žiakov základnej a strednej školy, u ktorých sme ani v jednom prípade nezaznamenali sklon vymedziť význam analyzovaného adjektíva ako „malý, čo sa týka počtu“, v odpovediach absolventov sme uvedenú tendenciu zaznamenali, aj keď v minimálnej mieri: *slabé množstvo.*

V dvoch prípadoch absolventi pracovali s významom „obsahujúci málo požadovaných látok“: *slabý liek, slabý čaj.*

Významnou črtou spájajúcou odpovede viacerých respondentov boli odpovede viažuce sa k významu „majúci málo predpokladaných schopností“: *človek s nedostatočnými vedomosťami, nedostatok psychických daností, slabý v matematike, slabý v informatike, slabý sudca, slabý advokát, slabý študent, slabý učiteľ, slabý hráč, slabý úradník, slabý útočník, slabý odporca.* Absolventi sa vzdalovali od centrálneho významu a prenášali ho na oblasť psychických, mentálnych kvalít človeka.

Konotácie respondentov, ktoré sa spájajú s menším rozmerom predmetov, môžu byť negatívne. Odpovede *slabé lano*, *slabá látka*, *slabá retiazka* indikujú ich malú pevnosť a odolnosť proti poškodeniu. Do skupiny zahŕňajúcej kvalitatívne nevyhovujúce veci môžeme zaradiť aj odpovede týkajúce sa kvality ľudského života, zdravia, ktorá je v tomto prípade obmedzená: *slabé srdce*, *slabé oči*.

S prenášaním významu pracovali absolventi aj pri odpovediach, v rámci ktorých opisovali osoby nemajúce duševnú, psychickú silu. S nimi sa spájajú asociácie ako málo energie, nerozhodnosť, nedostatočný vplyv, autorita, prípadne človek s psychickou poruchou. Uvedený typ odpovedí patril k frekventovanejším tendenciám vymedziť význam analyzovaného adjektíva: *slabá je osoba disponujúca malou psychickou silou*, *majúci málo sily zvládať psychickú záťaž*, *psychicky chorý človek*, *lahko zraniteľný a krehký, bezmocný, neodolný*.

Ani v tomto prípade absolventi nevyužili kompletný repertoár významov, ktoré sú v slovenčine spájané s daným adjektívom. V dotazníku v tomto prípade absentoval význam: majúci malú intenzitu, ako aj frazeologizmy.

V porovnaní s odpovedami študentov sme nezaznamenali nárast produkcie prenesených významov. Avšak, dochádza tu k výraznému nárastu tvorby kognitívnych metafor na prvom mieste. Ide o 5 respondentov. Šiesti uviedli kognitívnu metaforu po doslovnom význame. Deväť absolventov uviedlo výhradne doslovne významy. Neuvedomili si, že ide o polysémické adjektívum. Z uvedeného vyplýva, že 75 % respondentov uprednostnilo doslovne významy analyzovaného prídavného mena *slaby*.

2.5 Diskusia

Výsledok analýzy vymedzení sémantických črt jednotlivých polysémických adjektív nám priniesol zaujímavé zistenia. Už z rozboru významov, ktoré sme podrobili komparáciu so sémantickými rysmi uvedenými v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003), sme zaznamenali výrazné obohacovanie odpovedí respondentov vzhľadom na stúpajúci vek a dosiahnutý stupeň vzdelania. Zatiaľ čo žiaci základnej školy popísali význam adjektív pomerne skromne a využili len malú časť významov, ktoré nám dané adjektívum ponúka, dotazníky študentov strednej školy čerpali zo sémantického repertoára výraznejšie. Podobne sme bohatšie významy zaevidovali aj v odpovediach absolventov vyskej školy.

Ďalším významným zistením je, že žiaci základnej školy v porovnaní so študentmi strednej školy a absolventmi vyskej školy produkovali výrazne menej metaforických významov, v ktorých by aplikovali dané polysémické adjektívum. V priemere približne 10 % respondentov základnej školy tvorilo kognitívne metafory. Zaujímavé je, že situácia sa mení v obidvoch starších vekových kategóriách, ktoré produkovali kognitívne metafory približne v 50 % prípadov.

Výsledkom tejto analýzy je zistenie, že tvorba kognitívnych metafor je naozaj determinovaná vekom a stupňom vzdelania respondentov, avšak, táto

hypotéza sa potvrdila len čiastočne. Rozdiel vo frekvencii výskytu kognitívnych metafor medzi žiakmi základnej školy a študentmi strednej školy je významný. To isté neplatí pre študentov a absolventov vysokej školy. V ich odpovediach sme nezaznamenali významnejšie rozdiely, ktoré by jednoznačne potvrdili, že absolventi vysokej školy produkujú v každodennej komunikácii väčšie množstvo metafor ako študenti strednej školy. Tieto vekové a vzdelanostné kategórie sú si preto z tohto hľadiska podobné.

Uvedené zistenie môžeme interpretovať ako dôsledok kognitívneho vývinu človeka. Piagetova teória tvrdí, že od 10. až 11. roku života sa u človeka rozvíjajú formálne operácie, t. j. mentálne funkcie dospevajúceho človeka sa približujú úrovni dospelého človeka. Žiaci základnej školy vo veku 13 až 14 rokov dokázali operovať s pojmi a myslieť abstraktne. Dôkazom toho je ich schopnosť tvoriť a aplikovať kognitívne metafory. Na druhej strane môžeme konštatovať, že ich kognitívny vývin, vývin formálnych operácií je ešte v počiatočnej fáze, na čo poukazuje minimálna producia týchto prenesených výrazov.

Na rozdiel od nich úroveň kognitívnych funkcí študentov vo veku 18 až 19 rokov sa významne prelína s úrovňou absolventov vysokej školy. Až v tomto období sú mentálne funkcie plne rozvinuté. To zároveň potvrdzuje aj fakt, že pri analýze frekvencie tvorby kognitívnych metafor sme medzi študentmi strednej školy a absolventmi vysokej školy nezaznamenali výraznejší rozdiel.

Výsledkom analýzy bolo aj zistenie, že väčšina respondentov pri každom adjektíve preferovala doslovny význam pred metaforickým. Mnohí účastníci uvádzali buď výhradne doslovne významy, alebo uviedli primárne doslovne vymedzenie významu adjektíva až potom produkovali kognitívne metafory. Zaznamenali sme aj opačné prípady, keď respondenti uviedli primárne kognitívne metafory, avšak výskyt podobných prípadov bol chudobnejší. Môžeme preto konštatovať, že výskum potvrdil druhú hypotézu. Vyplýva z toho, že naša kognícia vo väčšine prípadov produkuje primárne doslovne významy. Tvorba kognitívnych metafor je z tohto hľadiska sekundárna.

V rámci analýzy sme zaznamenali, že respondenti prostredníctvom kognitívnych metafor zvýrazňovali isté aspekty pojmu, kym iné potláčali. Tento fakt je ovplyvnený úrovňou rozvinutia mentálnych funkcií, ale aj skúseností so svetom, ktoré so stúpajúcim vekom príberajú na množstve. Keďže skúsenostná báza absolventov vysokej školy je v porovnaní so žiakmi základnej školy a študentmi strednej školy bohatšia, odrazilo sa to aj na rozsahu odpovedí. So vzrástajúcim vekom sme zaregistrovali aj stúpajúcu snahu o čo najpresnejšiu a najobsiahlejšiu odpoved' v snahe zaznamenať veľkú časť svojej skúsenosti s daným polysémickým adjektívom.

Napriek primárnej preferencii doslovného vymedzenia významu adjektíva konštatujeme, že respondenti využili širokú škálu možností metaforického jazyka, ktorý im umožnil komunikovať o abstraktných entitách aj prostredníctvom analyzovaných polysémických adjektív.

Polysémantické adjektíva	Primárne kognitívna metafora		Sekundárne kognitívna metafora		Výhradne doslovne významy	
	Počet respondentov	Počet respondentov v %	Počet respondentov	Počet respondentov v %	Počet respondentov	Počet respondentov v %
hlboký	4	20	1	5	15	75
plytký	0	0	2	10	18	90
veľký	1	5	0	0	19	95
silný	2	10	0	0	18	90
slabý	2	10	0	0	18	90

Tabuľka 1. Preferencie významov žiakov základnej školy

Polysémantické adjektíva	Primárne kognitívna metafora		Sekundárne kognitívna metafora		Výhradne doslovne významy	
	Počet respondentov	Počet respondentov v %	Počet respondentov	Počet respondentov v %	Počet respondentov	Počet respondentov v %
hlboký	6	30	6	30	8	40
plytký	2	10	1	5	17	85
veľký	2	10	8	40	10	50
silný	3	15	8	40	9	45
slabý	5	25	6	30	9	45

Tabuľka 2. Preferencie významov študentov strednej školy

Polysémantické adjektíva	Primárne kognitívna metafora		Sekundárne kognitívna metafora		Výhradne doslovne významy	
	Počet respondentov	Počet respondentov v %	Počet respondentov	Počet respondentov v %	Počet respondentov	Počet respondentov v %
Hlboký	6	30	6	30	8	40
Plytký	5	25	6	30	9	45
Veľký	4	20	5	25	11	55
Silný	4	20	7	35	9	45
Slabý	5	25	6	30	9	45

Tabuľka 3. Preferencie významov absolventov vysokej školy

Polysémantické adjektíva	Žiaci základnej školy		Študenti strednej školy		Absolventi vysokej školy	
	Primárne kognitívne metafory	Sekundárne kognitívne metafory	Primárne kognitívne metafory	Sekundárne kognitívne metafory	Primárne kognitívne metafory	Sekundárne kognitívne metafory
hlboký	20 %	5 %	30 %	30 %	25 %	30 %
	Spolu		Spolu		Spolu	
	25 %		60 %		55 %	

Polysémantické adjektíva	Žiaci základnej školy		Študenti strednej školy		Absolventi vysokej školy	
	Primárne kognitívne metafory	Sekundárne kognitívne metafory	Primárne kognitívne metafory	Sekundárne kognitívne metafory	Primárne kognitívne metafory	Sekundárne kognitívne metafory
plytký	0 %	10 %	10 %	5 %	25 %	30 %
	Spolu		Spolu		Spolu	
veľký	10 %		15 %		55 %	
	5 %	0 %	10 %	40 %	20 %	25 %
silný	Spolu		Spolu		Spolu	
	5 %		50 %		45 %	
slabý	10 %	0 %	15 %	40 %	20 %	35 %
	Spolu		Spolu		Spolu	
	10 %		55 %		55 %	

Tabuľka 4. Produkcie kognitívnych metafor

Polysémické adjektíva	Žiaci základnej školy		Študenti strednej školy		Absolventi vysokej školy	
	Výhradne doslovné významy	Primárne doslovné významy	Výhradne doslovné významy	Primárne doslovné významy	Výhradne doslovné významy	Primárne doslovné významy
hlboký	75 %	5 %	40 %	30 %	40 %	30 %
	Spolu		Spolu		Spolu	
plytký	80 %		70 %		70 %	
	90 %	10 %	85 %	5 %	45 %	30 %
veľký	Spolu		Spolu		Spolu	
	100 %		90 %		75 %	
silný	95 %	0 %	50 %	40 %	55 %	25 %
	Spolu		Spolu		Spolu	
slabý	90 %		90 %		80 %	
	90 %	0 %	45 %	40 %	45 %	35 %
	Spolu		Spolu		Spolu	
	90 %		85 %		80 %	
	90 %	0 %	45 %	30 %	45 %	30 %
	Spolu		Spolu		Spolu	
	90 %		75 %		75 %	

Tabuľka 5. Produkcie doslovných významov

Záver

Cieľom tejto práce bol výskum kognitívnej metafory. Je to jav, ktorý pramení v hlbinách našej kognície a prepletá celý nás život. Súčasné poznatky o kognitívnej metafore v každodennej komunikácii sme rozšírili našou prácou

o preferencii doslovného a metaforického významu. Dotazníkovou metódou, aplikovanou v troch vekových a vzdelanostných kategóriách, sme získali zaujímavé poznatky o jazykovo stvárnenom antropologickom jave so psychosociálnym pozadím, akým je kognitívna metafora.

V prvej etape výskumu sme formulovali dve výskumné hypotézy. V práci sme uviedli výsledky, ktoré ich vo veľkej miere potvrdili. Zistili sme, že produkcia kognitívnych metafor v každodennej komunikácii je determinovaná vekom a stupňom vzdelania, čo sme interpretovali ako dôsledok kognitívneho vývinu človeka. Pre ďalší kognitívny výskum je prínosným zistením skutočnosť, že ľudská kognícia produkuje primárne doslovný význam, až sekundárne metaforický. Napriek tomu sme zaznamenali aplikáciu veľkého množstva rozmanitých metafor, preto konštatujeme, že kognitívna metafora je prirodzeným produktom našej kognície a spolu s doslovnými významami tvorí celok umožňujúci komunikáciu.

LITERATÚRA

- DRAPELA, Viktor: Přehled teorií osobnosti. Praha: Portál 2003. 175 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2003. 985 s.
- KRUPA, Viktor: Metafora na rozhraní vedeckých disciplín. Bratislava: Tatran 1990. 184 s.
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: Metafore, kterými žijeme. Brno: Host 2002. 282 s.
- LAKOFF, George: Ženy, oheň a nebezpečné veci. Praha: Triáda 2006. 655 s.
- Malý frazeologický slovník. Red. A. Smiešková. Bratislava: SPN 1977. 296 s.
- PEKARIKOVÁ, Katarína: Jazyková komunikácia z kognitívneho hľadiska. In: Odkazy a výzvy modernej jazykovej komunikácie. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2010, s. 151 – 163.
- RYBÁROVÁ, Dušana: Čo sa deje v našej myсли, keď hovoríme. In Anthropos, 2005, č. 5, s. 27 – 31.
- Slovník cudzích slov. Red. R. Buchtelová. Bratislava: SPN 2005. 1054 s.
- ŠKVARENINOVÁ, Ol'ga: Rečová komunikácia. Bratislava: SPN 2004. 275 s.
- VAŇKO, Juraj: Komunikácia a jazyk. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa 1999. 202 s. VAŇKOVÁ, Irena: Co na srdci, to na jazyku. Praha: Karolinum 2005. 342 s.

Předložková spojení s místním významem v češtině

Aksana Mikalayenka

Ústav východoevropských studií, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

Tento příspěvek se věnuje víceslovním jednotkám s místním významem, které představují spojení příslovci a primárních předložek a v řeči se vyskytují jako jeden celek ve funkci předložky. Zkoumané jednotky se v tomto textu dále uvádějí také pod názvem *předložková spojení*.

Předmětem výzkumu jsou tedy jednotky jako např. *blízko k komu/čemu*, *blízko u koho/čeho*, *daleko od koho/čeho*, *nedaleko od koho/čeho*, *vysoko nad kým/čím* aj. Za cíl jsme si stanovili zjistit, jaká místní předložková spojení typu *příslovce + primární předložka* se v češtině vyskytují, sestavit jejich předběžný seznam a zanalyzovat jejich sémantické a strukturní vlastnosti.

Jednotky zkoumaného typu se objevují již ve významné monografii L. Kroupové věnované sekundárním předložkám v současné češtině jako „výrazy složené z příslovce a primární předložky“, které byly utvořeny syntakticko-morfologickým způsobem (1985, s. 50). Mezi desítkou takových „výrazů“ uvedených v práci L. Kroupové (např. *spolu s*, *společně s*, *zároveň s* aj.) jsou obsaženy tři jednotky s místním významem, a to *stranou od*, *paralelně s*, *souběžně s*. Jednotka *stranou od* je zároveň jediným předložkovým spojením uvedeným mezi místními předložkami v Mluvnici češtiny II (1986). Dále se jednotky *stranou od* a také *daleko od* objevují v ilustračním soupisu místních předložek uvedeném v Příruční mluvnici češtiny (1995, s. 347), avšak bez jakéhokoliv komentáře. Pět předložkových spojení typu *příslovce + primární předložka*, která mohou mít místní význam (*napravo od*, *nalevo od*, *stranou od*, *souběžně s*, *paralelně s*), jsou popsána ve vynikající monografii R. Blatné (2006) věnované víceslovním předložkám v současné češtině a především jednotkám složeným z primárních předložek a substantiv. Nás materiál však dokazuje (viz níže), že se v jazyku vyskytuje mnohem víc jednotek typu *příslovce + primární předložka*, než je doposud popsáno. Aktuální úlohou je tak stanovení alespoň přibližného souboru těchto jednotek a jejich co nejvícestrannější lingvistický popis.

Daný výzkum je součástí otevřeného mezinárodního projektu *Slovanské předložky v synchronii a diachronii: morfologie a syntax*, kterého se momentálně zúčastňují také jazykovědci z Ruska (Moskva), Běloruska (Grodno, Minsk), Ukrajiny (Doněck), Polska (Opole), Bulharska (Veliko Trnovo) a Srbska (Novi Sad). Výše uvedený projekt byl iniciován profesorkou Moskevské státní univerzity M. V. Lomonosova, paní M. V. Vsevolodovou, na počátku druhého tisíciletí. Právě na pracích prof. M. V. Vsevolodové (např. 2002, 2005, 2008) se zakládá a je inspirována vědecká činnost účastníků tohoto projektu včetně autorky daného příspěvku. Přístup, kterým se tito účastníci řídí, spočívá v tom, že

předložka se považuje za morfosyntaktickou kategorii, která je polem jazykových prostředků, jež plní předložkovou funkci. V jádru pole předložky jsou primární a sekundární předložky kodifikované ve stávajících mluvnicích a slovnících, periferii tohoto pole vytvářejí takzvané *předložkové jednotky* – slova jiných slovních druhů nebo jejich spojení s primárními předložkami, která jsou schopná zastávat předložkovou funkci. Rozsah kategorie předložky se tedy ukazuje jako daleko větší, než se kdy předpokládalo a jeho popis se stává aktuální úlohou současných výzkumů.

Z tohoto hlediska je objektem zkoumání „kategorie předložky v jejím plném rozsahu, a to nejen kodifikovaná v akademických slovnících; tj. jazyk jako systém, a to nejen jako norma“ (Vsevolodova, 2008, s. 6). Základní směry výzkumné činnosti tedy jsou: a) „sběr vlastního jazykového materiálu, tj. sestavení rejstříku jednotek, které zastávají funkci předložky“; b) „analýza jednotek v jejich fungování, v dynamice řeči, s přihlédnutím ke komunikativním úlohám mluvícího“ (Vsevolodova, 2005, s. 87).

V rámci výše uvedeného projektu byly připraveny k vydání nebo již byly vydány materiály k slovníkům a slovníky předložek a jejich analogů pro ruštinu, běloruštinu a ukrajinštinu (Vsevolodova aj., 2006; Konjuškevič, 2008; Zagnitko, 2007), ve kterých jsou uvedeny a popsány tisíce jednotek fungujících v roli předložek v daných jazycích. Své místo v těchto publikacích zaujmají také předložkové jednotky typu *příslovce + primární předložka*. Např. mezi předložkovými spojeními s lexémem ekvivalentním českému příslovci *blízko* jsou uvedeny následující jednotky: rus. *близко от* кого/чего, *близко к* кому/чему, *ближес к* кому/чему (Vsevolodova aj., 2006); běl. *бліжэй ад* каго/чаго, *бліжэй да* каго/чаго, *бліжэй да краю* каго/чаго, *бліжэй і бліжэй да* каго/чаго, *бліжэй к каму/чаму*, *бліжэй каля* каго/чаго, *бліжэй ля* каго/чаго, *бліжэй над чым*, *бліжэй пры чым*, *блізка ад* каго/чаго, *блізка да* каго/чаго, *блізка за чым*, *блізка к каму/чаму*, *блізка каля* каго/чаго, *блізка ля* каго/чаго, *блізка над чым*, *блізка пры чым*, *блізка ў чым* (Konjuškevič, 2008); ukr. *блізько до*, *бліжче до*, *блізько від*, *бліжче від* (Zagnitko, 2007). Toto jsou příklady jen s jedním lexémem, ovšem každý z těchto jazyků čítá desítky příslovci, která mohou vytvářet ve spojení s primárními předložkami jednotlivé předložkové jednotky s místním významem a mnohé z nich jsou již evidovány ve výše uvedených zdrojích.

Výše popsané výstupy otevřeného mezinárodního projektu *Slovanské předložky v synchronii a diachronii: morfologie a syntax* tykající se materiálu východoslovanských jazyků a zároveň neuspokojivá prozkoumanost hledaných předložkových spojení vůči češtině inspirovaly autorku tohoto příspěvku k probádáním dané skupiny předložkových jednotek na materiálu českého jazyka.

Jako zdroj jazykového materiálu byl vybrán reprezentativní korpus SYN 2010, ve kterém byly vyhledány nejfrekventovanější spojení místních příslovci a primárních předložek.

Seznam místních příslovcí byl sestaven způsobem jejich excerpte z dosavadních českých mluvnice a příruček (1986; 1995; 2010; Čermák, 2012). Tento pracovní seznam v současné době obsahuje výběr 111 jednotek (včetně fonetických variant), které by potenciálně mohly být komponenty zkoumaných předložkových spojení. Předmětný seznam vypadá následovně:

blízko, blíž, blíže, nablízko, poblíž, poblíže, daleko, nedaleko, opodál, dál, dále, zdaleka, vysoko, zvysoka, výše, výš, nízko, niž, níž, hluboko, zhluboka, hlouběji, vpravo, napravo, doprava, zprava, odprava, vlevo, nalevo, doleva, zleva, odleva, vpředu, vepředu, odpředu, dopředu, zpředu, zepředu, napřed, vpřed, vzadu, pozadu, dozadu, nazad, zezadu, odzadu, zadem, nahore, nahoru, horem, odshora, shora, dole, dolů, dolem, odzdola, zezdola, zdola, uvnitř, dovnitř, zevnitř, vevnitř, uprostřed, vprostředku, doprostřed, zprostřed, vprostřed, středem, zprostředka, doprostředka, stranou, bokem, okrajem, zkraje, zboku, naproti, vstříc, napříč, navrch, navrchu, svrchu, vrchem, zespodu, zespoďa, zespoď, vespoď, vespođu, odspodu, naspođu, naspođ, dospodu, dospod, spodem, někde, všude, odevšad, odevšud, někam, někudy, kudysi, kudykoli, kudykoliv, kdesi, kdekoli, kdekoliv, kamksi, kamkoli, kamkoliv, odkudsí, odněkud.

Dále pomocí vyhledávacího systému korpusu SYN 2010 bylo ověřeno, zda se vyskytují nebo nevyskytují spojení výše uvedených příslovci a primárních předložek a v případě jejich výskytů bylo zjištěno, s jakými předložkami se daná příslovec pojí, jakou mají tato spojení frekvenci a zda jsou náhodným sběhem slov nebo ustáleným slovním spojením. Výběr nejfrekventovanějších z nalezených předložkových spojení je přehledně zobrazen v tabulce 1.

Předložkové spojení	Frekvence předložkového spojení	Podíl výskytů předložkového spojení na celkovém počtu výskytů příslovce, %	Frekvence příslovce
Blízko k(e)	611	17 %	3 596
Blízko u	219	6 %	
Blíž k(e)	877	25 %	3 528
Blíže k(e)	444	19 %	2 370
Daleko od(e)	1749	10 %	
Daleko k(e)	371	2 %	
Daleko za+7	348	1,9 %	
Daleko do	285	1,6 %	
Daleko v(e)+6	191	1,07 %	
Daleko na+6	185	1,04 %	
Daleko na+4	179	1 %	
Daleko za+4	173	0,97 %	
Daleko před(e)+7	100	0,6 %	
Nedaleko od(e)	277	20 %	1 356

Předložkové spojení	Frekvence předložkového spojení	Podíl výskytů předložkového spojení na celkovém počtu výskytů příslovce, %	Frekvence příslovce
Dál do	480	1,3 %	35 689
Dál v(e)+6	472	1,3 %	
Dál na+4	386	1,08 %	
Dál od(e)	342	0,9 %	
Dál po+6	255	0,7 %	
Dál na+6	189	0,5 %	
Dále v(e)+6	408	1,9 %	21 835
Dále na+4	368	1,7 %	
Dále do	237	1,1 %	
Dále na+6	137	0,6 %	
Dále od	105	0,5 %	
Vysoko nad(e)+7	602	15 %	
Vysoko v(e)+6	327	8 %	4 062
Vysoko na+6	233	6 %	
Vysoko nad(e)+4	157	4 %	
Vysoko do	133	3 %	
Nízko nad(e)+7	202	21 %	
Hluboko do	767	22 %	3 477
Hluboko v(e)+6	663	19 %	
Hluboko pod(e)+7	371	11 %	
Hluboko pod(e)+4	115	3 %	
Hlouběji do	446	29 %	1 545
Vpravo od(e)	164	6 %	2 823
Napravo od(e)	170	16 %	1 039
Vlevo od(e)	166	6 %	2 869
Nalevo od(e)	218	22 %	1 007
Vzadu v(e)+6	299	9 %	3 152
Vzadu na+6	243	8 %	
Vzadu za+7	141	4 %	
Nahoře v(e)+6	378	6 %	5 899
Nahoře na+6	372	6 %	
Nahoru do	562	6 %	8 815
Nahoru na+4	345	4 %	
Dole v(e)+6	716	11 %	6 257
Dole na+6	290	5 %	
Dole u	208	3 %	
Dole pod(e)+7	184	3 %	

Předložkové spojení	Frekvence předložkového spojení	Podíl výskytů předložkového spojení na celkovém počtu výskytů příslovce, %	Frekvence příslovce
Dolů do	918	7 %	13 898
Dolů na+4	711	5 %	
Uvnitř v(e)+6	121	2 %	5 115
Stranou od(e)	188	4 %	4 557
Někde v(e)+6	2 135	16 %	13 577
Někde na+6	901	7 %	
Někde u	270	2 %	
Někde mezi+7	199	1,5 %	
Někde za+7	191	1,4 %	
Kdesi v(e)+6	683	30 %	2 249
Kdesi na+6	240	11 %	
Někam do	580	11 %	5 387
Někam na+4	363	7 %	
Někam k(e)	121	2 %	
Kamsi do	239	30 %	785
Odněkud z(e)	303	31 %	976
Odkudsi z(e)	107	28 %	382
Všude kolem	349	3 %	11 278
Všude v(e)+6	307	2,7 %	
Všude na+6	281	2,5 %	

Tabulka 1. Jednotky s frekvencí od 100 výskytů

V tabulce 1 je dohromady uvedena 71 jednotka typu *příslovce + primární předložka* s frekvencí od 100 výskytů a podílem na celkovém počtu výskytů příslovce v rozmezí od 31 do 0,5 %.

Do pole našeho zájmu se také dostalo 9 charakteristických jednotek s frekvencí do 100 výskytů a podílem na celkovém počtu výskytů příslovce v rozmezí od 21 do 0,4 %. Jejich výběr je zobrazen v tabulce 2.

Předložkové spojení	Frekvence předložkového spojení	Podíl výskytů předložkového spojení na celkovém počtu výskytů příslovce, %	Frekvence příslovce
Dovnitř do	94	1,1 %	8 089
Naproti přes	88	7 %	1 227
Dále po+6	81	0,4 %	21 835
Uprostřed mezi+7	69	3,5 %	1 964
Nahoře nad(e)+7	62	1 %	5 899

Předložkové spojení	Frekvence předložkového spojení	Podíl výskytů předložkového spojení na celkovém počtu výskytů příslovce, %	Frekvence příslovce
Napříč přes	55	21 %	260
Vysoko na+4	37	0,9 %	4 062
Vpředu na+6	32	2 %	1 431
Nízko nad(e)+4	14	1,5 %	963

Tabulka 2. Jednotky s frekvencí do 100 výskytů

V tomto příspěvku se však nebudeme věnovat detailní analýze získaných statistických údajů. Tato analýza bude součástí dalšího výzkumu, který autorka provádí v rámci své disertační práce. Hlavním záměrem tohoto příspěvku je za prvé poukázat na skupinu doposud téměř nepopsaných víceslovných jednotek, které jsou složeny z příslovčí a primárních předložek a které fungují v jazyku stejně jako místní jednoslovná předložka (o čemž mimo jiné svědčí možnost nahrazování těchto jednotek synonymními jednoslovnými předložkami, což bude znázorněno na příkladech uvedených níže) a za druhé stanovit přibližný počet těchto jednotek a pokusit se o jejich systematizaci.

Ze získaného materiálu vyplývá, že nehledě na strukturní totožnost se zkoumaná předložková spojení liší podle vlastností jejich komponentů a podle vztahů mezi těmito komponenty, na základě čehož se dají stanovit 4 skupiny daných předložkových jednotek:

1) Komponenty předložkového spojení jsou synonyma, mohou být vzájemně nahrazovány, každý z komponentů je syntakticky fakultativní, příslovce se může vyskytovat samostatně ve funkci předložky. To platí vůči následujícím jednotkám: **blízko u**: *A v řetu blízko u vchodu spatřila Kátu, která tam seděla, nohu přes nohu, s nezbytnou igelitkovou na klíně (// blízko vchodu // u vchodu); uvnitř v(e)+6*: *Zvláštní bylo, že můra ležela uvnitř v hale, za skleněnými dveřimi, a ne venku na balkoně (// uvnitř haly // v hale); dovnitř do*: *Jeden člen sledovačky předstíral, že jde dovnitř do bufetu, a pokusil se dokonce o snímek ze vstupní haly, z opačné strany (// dovnitř bufetu // do bufetu); napříč přes*: *Směrovali jsme napříč přes zahradu, mezi příkopy a jámami, jimiž byla rozryta a překřížena (// napříč zahradou // přes zahradu).*

2) Primární předložka je syntakticky fakultativní, nemůže nahradit příslovce, příslovce se může vyskytovat samostatně ve funkci předložky, významovým centrem spojení je příslovce: **blízko k(e) (poloha)**: *Trénoval koně místních podnikatelů a farmářů, kteří vítali, když jejich zvířata běhalo blízko k domovu (// blízko domova); blíž k(e) (poloha)*: *Jsou tam kratší stoly – lepší místa, kde sedává George, členové vedení a různí podřízení; všichni sedí na straně blíž ke dveřím (// blíž dveřím); blíže k(e) (poloha)*: *Ve velké manželské posteli rozeznával dvě spící postavy. Věděl, že prezident spí blíže k oknu (// blíže oknu); nedaleko od*: *Sophie zaparkovala nedaleko od vchodu a vypnula motor (//*

nedaleko vchodu); stranou od(e): Na tanečním parketu ***stranou od silnice*** pořád ještě zaznívala hudba a zpěvačka hrdelním hlasem vyznávala „Úsměv zmizel z mé tváře“ (// ***stranou silnice***).

3) Oba komponenty jsou syntakticky obligatorní, příslovce se nemůže vykytovat samostatně ve funkci předložky: ***daleko od (poloha):*** Od železničního přejezdu k dálnici vede silnice nanejvýš kolem půltuctu farem a všechny stojí ***daleko od cesty*** (****daleko cesty***, ****od cesty***, ale ant. ***blízko cesty***); ***dál od(e) (poloha):*** Na druhém konci, ***dál od stolu***, byla malá kamínka a dvě polní lůžka, jedno rozházené, druhé pečlivě ustlané jako ze škatulky; ***dále od(e) (poloha):*** Najdi si nějaké místečko v lese, ***dále od Sluneční zátoky***, a zůstaň tam úplně sám od východu slunce až do západu; ***vpravo od(e) (poloha):*** „Prosím,“ řekl Brown a ukázal na židli ***vpravo od stolu***; ***napravo od(e) (poloha):*** Telefon ležel na stolku ***napravo od postele***; ***vlevo od(e) (poloha):*** Vzadu byl gauč, také obložený knihami a ***vlevo od dveří*** malé okénko s vyhlídkou do dvora; ***nalevo od(e) (poloha):*** Přelezeš zed' a zaklepěš čtyřikrát na dveře ubikace služky, je to malá cihlová budova ***nalevo od brány***.

4) Adverbiální komponent předložkového spojení je syntakticky fakultativní, ale sémanticky obligatorní, upřesňuje lokalizaci, tedy vzdálenost, směr nebo polohu na ose vodorovné či svislé, označuje místo jako nekonkrétní, označuje místo jako totálně zaplněné dějem nebo předměty. Tato skupina jednotek je v našem materiálu nejobsáhlejší a vyvolává nejvíce otázek (viz např. doklady v bodu *Upřesnění polohy na ose vodorovné* a další), které ještě budou vyžadovat svého řešení. Dále uvedeme typické doklady zkoumaných jednotek roztrídených podle sémantiky, kterou upřesňují jejich adverbiální komponenty.

Upřesnění vzdálenosti na ose vodorovné

Blízko k(e) (směr): Teprvé po dvaceti minutách chůze ji stezka přivedla ***blízko k silnici*** u Cross Hillu (srov.: stezka ji přivedla ***k silnici*** = ‘ona vyšla po této stezce ***na silnici***’ a stezka ji přivedla ***blízko k silnici*** = ‘ona se dostala na místo, které se nachází ***v malé vzdálenosti od silnice***’); ***blíž k(e) (směr):*** Robert sáhl po židli a přitáhl si ji ***blíž k posteli***; ***blíže k(e) (směr):*** Protlačila se ***blíže k oknu*** ve stěně kuchyně; ***daleko od(e) (směr):*** Holmes pak odhodil kapesník ***daleko od sebe***, připjal k psimu obojku pevný provaz a zavedl psa k sudu s vodou; ***daleko za+7:*** Zastavili pouze dvakrát – a v obou případech jen proto, aby se koně mohli napít a napást. I když vojáci z Gil'eada ještě byli ***daleko za nimi***, Eragon s Murtaghem zjistili, že se musí vyhýbat dalším vojákům pokaždé, když projížděli kolem nějakého města či vesnice; ***daleko za+4:*** Řekl tedy ostatním, ať ustoupí dozadu, aby se mohl rozeběhnout, napřáhl klacek, sebral veškerý elán a vitalitu, pak se vrhl dopředu a přetáhl krysу, jako kdyby posílal kriketový míček ***daleko za hřiště***; ***daleko před(e)+7:*** Řekla, že její rodiče bydlí v Chebu. Proč nešla k nim? Vystoupila z vlaku ***daleko před domovem***, protože se cestou začala bát. Její otec ji celý život jen tloukl; ***daleko v(e)+6:*** Toho večera se utáboril ***daleko v rovině*** a viděl hvězdy a slyšel kojoty v dálce u řeky; ***daleko***

k(e): V dálce před ním se objevila na okraji lesa skupina velkých balvanů, vybíhající **daleko k pobřeží; daleko na+4:** Za mocných bouří se vlny přelévaly **daleko na pobřeží; daleko na+6:** Vysoko nad jejich hlavami, **daleko na západě,** se objevil malý světelny bod – malý, ale jasný a ostrý. Hvězda; **daleko do:** „Čau, no to je dost, že jsi konečně vstal,“ přivítala ho Evka pohoršeně a hodila klacek **daleko do vysoké trávy; dál do:** Co se stalo, když jste vy a vaše neteř opustily ten lovecký posed a vydaly se po pěšině **dál do lesa?; dál od(e) (směr):** Bellinan zpozoroval, že desítky techniků v místnosti se otočily k němu. Přitáhl si telefon blíž k sobě a zhoupil se v židli **dál od nich;** **dál v+6:** Když přišel den, zahledla občas po obou stranách cesty jízdní vojáky, kteří se kryli **dál v lese;** tu a tam se objevili a zase zmizeli, jako by chtěli být diskrétní; **dál na+4:** Zase jsem měla zlý sen o Normanovi, a proto jsem se probudila tak vyděšená. Postrčila lampu **dál na stolek.** Cinkla o náramek; **dál na+6:** Nejeden cestovatel stál na opuštěných plážích, zřídkaždy ohříváných posledním slabým paprskem Trilorne, a pozoroval, jak se temný stín Stěny valí do moře, aniž si povšimne jediné z vln. A **dál na břehu** jiní cestovatelé očekávali, až překročí oceán a přelétne je na své cestě kolem světa; **dál po+6:** Ametystový drak, osvěžený a najedený, se přesunul na klidnější místo **dál po pobřeží; dále do:** „Udelej, co chtějí, Donalde!“ A tak zavřel pusu a následoval svého muže **dále do bytu.** Ten jej zavedl do ložnice a zavřel za nimi dveře; **dále od(e) (směr):** Vanessa s Brianem si v sobotu dopoledne půjčili člun v zátoce Tidal a vydali se do vln **dále od pobřeží; dále na+4:** Staré zastávky na znamení, dnes vesměs zrušené, se nacházely **dále na sever,** kde se trať začínala stáčet k západu; **dále na+6:** Auto parkovalo ve služebním vjezdu čerpací stanice na Flamingo Road – naproti nákupnímu středisku, v němž stála i banka. Edgar s Riderovou čekali v dalším federálním autě, které parkovalo **dále na Flamingo Road; dále po+6:** Právě odtud teče ohromná spousta vody, která **dále po proudu** umožňuje život v pouštních a polopouštních oblastech Súdánu a Egypta; **dále v(e)+6:** Druži dva vzali nohy na ramena, jak nejrychleji uměli; rozpoznali v Ma Žungově planoucích očích vražedný pohled. V slepé zuřivosti se za nimi rozběhl. Lidé **dále v ulici** chvatně vyklízeli cestu před klejícím obrem. Pak šlápl do díry a rozplácí se tváří k zemi.

Upřesnění vzdálenosti na ose svislé

Vysoko nad(e)+7: Stálo zde jen velmi málo domů a i ty byly postaveny na jižní straně **vysoko nad silnicí; vysoko nad(e)+4:** Zahradu hýřila barvami, palmy zvedaly své koruny **vysoko nad zed'** a lehce jimi kývaly v chladném vánku, který přicházel od moře; **vysoko na+6:** Na polici **vysoko na stěně** viděl čajový košík, mosazné umyvadlo a malou lucernu; **vysoko na+4:** Čím víc času trávil s Lillian, tím silněji si uvědomoval pozoruhodné spojení křehkosti a síly – věčně se k němu natáčela zdravým uchem a co chvíli podřímovala ve svém křesle, ale přitom dokázala za domem rozštípat sekyrou obrovská polena a pověsit těžké pánve **vysoko na zed'; vysoko v(e)+6:** Daleko od tohoto kamenného domku, **vysoko v horách,** až téměř na střeše světa, dospěly fretky-filozofky ke

stejné myšlence a nazvaly to moudrostí: štěstí najdeme jen tehdy, když půjdeme za tím, co nejvíce na světě milujeme; **vysoko do**: Pak se zamračila a ustoupila dozadu, protože Max vyhodil hůlku **vysoko do vzduchu** a pak ji zase obratně chytil; **nízko nad(e)+7**: Byl zářijový večer a nebylo ještě ani sedm hodin, den však byl pošmourý a hustá lezavá mlha ležela **nízko nad velkoměstem**; **nízko nad(e)+4**: Ovšem i jízda velkým balonem 24. září byla díky Louisi Godardovi vzrušující. Letěli s ním pánové Vilímek, Číška a potřetí pan Zadák. Za téměř úplného bezvětrí se kapitán rozhodl sestoupit **nízko nad město**.

Upřesnění vzdálenosti na ose svislé a vodorovné

Hluboko do: Bárka veslem proborí led, který je svírá, a pak ponoří veslo **hluboko do kanálu** a odstrčí člun od přístaviště; **hluboko v(e)+6**: Šípková Růženka – skrytá **hluboko v lesích** před hněvem zlé čarodějnici – byla zase příběhem o grálu určeným pro děti; **hluboko pod(e)+7**: Nacházeli se na vyvýšeném nástupišti uprostřed dlouhého tunelu, vyraženého ve skále **hluboko pod zemí**; **hluboko pod(e)+4**: Tady si říčka sáhla **hluboko pod břehy** a vylouibilala rozsáhlé kapsy sahající pod kořeny habrů a lip; **hlouběji do**: Seskočil ze sedla a koně odvedl **hlouběji do lesa**.

Upřesnění směru na ose vodorovné

Vpravo od(e) (směr): Rychle odběhl **vpravo od hlavní stopy**; spatřil totiž otisky nohou, které odbočovaly od ostatních: otisky malých neobutých nožek; **napravo od(e) (směr)**: Nakonec jsem dorazil na nejnižší úroveň a vydal jsem se **napravo od rampy**; **vlevo od(e) (směr)**: Přijedeme-li do města vlakem, dáme se **vlevo od nádraží** první ulici zvanou K můstku na nábřeží Labe; **nalevo od(e) (směr)**: Prošli skleněnými dveřmi, rozhlédli se a zamířili **nalevo od dlouhé přepážky**.

Upřesnění polohy na ose vodorovné

Uprostřed mezi+7: Je to páka na panelu **uprostřed mezi sedadly**.

Vzadu za+7: Měsíční světlo zatím dopadalo jen na předeck domu, ale dlouho nepotrývá a bude svítit na keře **vzadu za domem**.

Vzadu na+6: Prohlédl jsem si mosaznou tabulkou **vzadu na lavičce**, bylo tam vyražené jméno jejího dárce. **Vzadu na lavičce** = ‘ze zadní strany lavičky na jejím povrchu’: předmět (tabulka) je lokalizován podle jednoho orientačního bodu (lavička). ALE v jiném kontextu stejně spojení bude vyjadřovat jiné prostorové vztahy: Ještě když jsem brzdila, zahlédla jsem, že vpředu, z polské celnice, také vybíhají lidé a **vzadu na silnici** obrací bílý mercedes. **Vzadu na silnici** = ‘na té části silnice, která byla vzadu vůči pozici mluvící’: předmět (mercedes) je lokalizován podle dvou orientačních bodů (mluvící, silnice).

Vzadu v(e)+6: Zvolnajsem jel do posledního kopce před Lambournem, když **vzadu v autě** jako by něco tlouklo. **Vzadu v autě** = ‘uvnitř auta v jeho zadní části’. Srovnejte: Za pultem stála paní Ouholíková a prodávala čerstvý a voňavý chleba, křupavé rohlíčky, tvarohové a makové koláčky, koblihy a jiné dobrý

ty. Lidé stáli v řadě a nakupovali jako o závod. Zatímco paní Ouholíková prozávala, pan Ouholík pekl vzadu v pekárně. Vzadu v pekárně = ‘v pekárně, která byla vzadu vůči prodejně’.

Vpředu na+6: Moers řekl, že chlupy se našly na zádech vesty, u levého rukávu. Kdyby pocházely z kabátu, nenašly by se spíš **vpředu na obleku?** **Vpředu na obleku** = ‘v přední části obleku na jeho povrchu’. Srovnejte: *Můj přítel seděl vpředu na kozlíku, paže založené, klobouk vražený hluboko do celá a bradu opřenou o prsa, ponořen v nejhlbších myšlenkách. Vpředu na kozlíku* = ‘na kozlíku, který je v přední části povozu’.

Naproti přes: Zadíval se na dům **naproti přes uličku.** **Naproti přes uličku** = ‘naproti aktérovi děje přes uličku’.

Upřesnění polohy na ose svislé

Nahoře na+6: Dole u schodů pan Clutter otočil vypínačem a **nahoře na chodbě** se rozsvítilo. **Nahoře na chodbě** = ‘na chodbě, která byla nad aktérem děje v dalším patře budovy’.

Nahoře v(e)+6: Stiskl jsem tlačítko do přízemí. Výtah zastavil. Zdvořile jsem nechal Melami vystoupit jako první. Pak jsem řekl: „ Já..., hrozně se omlouvám..., ale nechal jsem **nahoře v koupelně** prsten. Musím se tam vrátit. **Nahoře v koupelně** = ‘v koupelně, která je nad aktéry děje ve vyšším patře budovy’.

Nahoře nad(e)+7: Pokoj byl **nahoře nad prádelnou** a byl ve stejném domě jako motor, který čerpal vodu, vyráběl elektřinu a poháněl pračky.

Dole v(e)+6: „Budete tady v pokoji bydlet se slečnou Corou Greenovou. Slečna Greenová je teď zrovna **dole v knihovně**. Jsem si jistá, že se vám bude moc líbit. Všichni ji tu máme rádi.“ **Dole v knihovně** = ‘v knihovně, která je pod mluvící osobou v spodní části budovy’.

Dole na+6: Sophie v celém domě nic nenašla, a tak si dodala odvahy a vklouzla do dědečkovy ložnice. Tam sice měla vstup zakázaný, ale dědeček zrovna spal **dole na gauči.** **Dole na gauči** = ‘na gauči, který se nacházel pod aktérem děje v nižším patře budovy’.

Dole u: Voda šplouchala **dole u břehu.** **Dole u břehu** = ‘u břehu, který byl dole vůči vypravěči’. Srovnejte: *Prošly jsme jídelnou a zastavily se **dole u schodů.** Dole u schodů // dole pod schody* = ‘u schodů, které vedou nahoru’.

Dole pod(e)+7: Na chvíli se zastavil na stopce a sledoval shluk modrých světel **dole pod kopcem.** **Dole pod kopcem // dole u kopce** = ‘na úpatí kopce’. Srovnejte: „Garáž je **dole pod domem,**“ řekla paní Pageová.

Upřesnění směru na ose svislé

Nahoru do: A teď se mnou na okamžik pojďte **nahoru do podkroví.** **Nahoru do podkroví** = ‘do podkroví, které je v horní části budovy’.

Nahoru na+4: Když dorazili na místo, policista němě ukázal do středu místnosti, kde byl teď postavený dlouhý dřevěný žebřík, vedoucí **nahoru na seník**, vysoko nad jejich hlavami. **Nahoru na seník** = ‘na seník, který je v horní části budovy’.

Dolů do: Vzpomněl jsem si, jakou má pomocník zálibu ve fotografování a jak odbíhá, kdykoli je to jen trochu možné, **dolů do sklepa**. **Dolů do sklepa** = ‘do sklepa, který je v dolní části budovy’.

Dolů na+4: Jeli vzhůru po schodech a blížili se ke vchodu do nádražní haly. Na protějším eskalátoru se objevila četa metařů se širokými košťaty na ramenou. Mířili **dolů na nástupiště**. **Dolů na nástupiště** = ‘na nástupiště, které bylo dole vůči nádražní hale’.

Označení místa jako nekonkrétního

Nekonkrétní místo na otázku KDE?

Někde v(e)+6: Pofferi se skrýval **někde v domě**, když se vrátil Hamel; **někde na+6:** Snad se mu podaří lano **někde na střeše** upevnit; **někde u:** V kraji s toliko jezery jsme nedokázali najít místo, kde bychom mohli **někde u jezera** přistát; **někde za+7:** Ale jednou jsem přišel za kámošem do práce a **někde za oknem** se rozbrečelo mimino a přisahám bohu, ten chlápek dělal, co mohl, aby se k tomu dítěti dostal; **někde mezi+7:** Dnes šel opravovat díru v plotě, kudy utíkaly ovce na sousední farmu, **někde mezi jezery** Cruite a Nalacken; **kdesi v(e)+6:** Když Jaša vešel na dvůr, **kdesi ve vesmíru** se oddělila hvězda a řítila se oblohou, zanechávajíc za sebou ohnivou stopu; **kdesi na+6:** Posadili ho s rodinou do letadla a zmizeli s ním **kdesi na venkově**.

Nekonkrétní místo na otázku KAM?

Někam do: Zajedeme **někam do lesa**, kde je tma a nikdo nás neuvidí; **někam na+4:** Balíček podal Wolfgangovi a nařídil, aby s ním šel **někam na dvůr** a prohlédl mrtvou kočku tam; **někam k(e):** A když se pořád neukazoval, tak u něj zaklepali a zjistili, že chata je zamčená, a tak si řekli, že se na zimu přestěhoval **někam k pobřeží**; **kamsi do:** Po chvíli si všiml vyšlapané stezky vedoucí **kamsi do lesa**, a tak po ní vyrazil a hledal přitom otisky bot.

Nekonkrétní místo na otázku ODKUD?

Odněkud z(e): Zvonek vyburcoval psa, který zřejmě seběhl z verandy a začal zuřivě štěkat na lidi za vraty. „Ten nám tu chyběl,“ ulevil si major. V tu chvíli se však **odněkud z verandy** ozval hlas jeho paničky...; **odkudsi z(e):** Jindy zvečera ozýval se **odkudsi z dálky** tenký zpěv ženského hlasu.

Označení místa jako totálně zaplněného dějem nebo předměty

Všude kolem: Oba pohlédli nad sebe. Mlha se zlehka pohybovala **všude kolem nich**. Neviděli žádné nebe, žádné moře; **všude na+6:** Dveře k hlavnímu schodišti jsou zamčená a **všude na oknech** jsou mříže; **všude v(e)+6:** Hlavními podezřelými jsou Carl Herbold a Myron Hutts, jejich otisky prstů se našly **všude v domě**.

Je evidentní, že výše uvedená předložková spojení vznikají v řeči v souvislosti se snahou mluvícího co nejpřesněji vyjadřovat prostorové vztahy, na což primární předložky kvůli své víceznačnosti a převážné gramatikalizovanosti již

nestačí. Prokazatelný je také fakt, že značný podíl na výskyttech těchto spojení, která jsme vyhledávali jako dvouslovné jednotky, mají tříslovné jednotky, ve kterých je příslovec míry dalším komponentem upřesňujícím lokalizaci. Uvedeme pár příkladů.

Dost / moc / velmi / pěkně / příliš + blízko u

V korpusu SYN 2010 čítá předložkové spojení **blízko u** celkem 219 dokladů. Ve 130 dokladech z těchto 219 (59 %) je tato jednotka stupňována příslovem míry. Např. *Šlo jim především o to, aby měly lavici co nejbliž u kamen a mohly k nim natahovat nohy nebo dost blízko u okna, kde se dalo najít rozptýlení; „Býci mají v moči krev,“ vysvětloval chlapec, „protože jsou moc blízko u řeky. Olej je vyčistí.“; Liz ležela té noci velmi blízko u Johna, který spal, a Maribeth seděla s Tommym dlohu do noci v obývacím pokoji a povídali; Namazal se olejičkem a rozvalil se u bazénu, pěkně blízko u baru. Servírka v tenoučkých plavečkách mu nosila pití; Pokud si hrajete se psy, nenechávejte ruce příliš blízko u psího čenichu, protože by vás mohli stisknout nebo poranit.*

Dost / hezky / hodně / příliš / poměrně aj. + daleko od(e)

Z 1 749 dokladů **daleko od(e)** je celkem 611 dokladů (35 %), ve kterých se tato jednotka vyskytuje ve spojení s příslovcem míry. Např. *Odvlekli jsme mrtvolu na místo, které už Sikhové připravili. Bylo to dost daleko od brány, křivo-laká ulička tam vedla do veliké prázdné síně, jejíž cihlové zdi se už rozpadaly; Byla to moje siréna, blížila se ke mně, sílila. Automat přestal střílet, do dveří kopla čísi noha. Otráslý se, ale zámek držel. Vypálil jsem do nich další čtyři rány, hezky daleko od zámku; Motorový člun se silným bílým reflektorem vrčivě klouzal po hladině hodně daleko od břehu a zmizel za zalesněným výběžkem; I on má z daru užitek, dům mu velmi vyhovuje, protože předtím bydlel příliš daleko od města a ve stisněném bytě; Kalibán zapnul svůj vlastní vestavěný zdroj infračerveného světla a posvítil si na cestu sám. Také tunely byly stále horší. Tady, poměrně daleko od centra, byla většina z nich polo opuštěna, chladná, vlhká, špinavá a zatuchlá.*

Víceslovňá předložková spojení s místním významem pomáhají mluvčímu přesněji a obsáhlíji vyjadřovat své představy o vzájemném umístění předmětů v prostoru. Zároveň zůstává otázkou morfologický status příslovci (nejen stupňujících, ale také místních příslovci), která se pravidelně v sestavě takových spojení vyskytují a další otázkou jsou mechanismy, na základě kterých se plnovýznamové lexikum dostává do pole předložky. Řešení této problematiky se budeme blíže věnovat v pokračování výše prezentovaného výzkumu.

LITERATURA A ZDROJE

BLATNÁ, Renata: Víceslovné předložky v současné češtině. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2006. 351 s.

- ČERMÁK, František: Morfématica a slovotvorba čeština. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2012. 287 s.
- Český národní korpus – SYN2010. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>.
- KANJUŠKEVIČ, Marija: Belaruskija prynazožniki i ich analah. Hramatyka rēal' naha ūžyvannja. Materyjaly da složnika. 1. Hrodna: HrDU 2008. 492 s.
- KROUPOVÁ, Libuše: Sekundárne predložky v současné spisovné češtině. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV 1985. 155 s.
- Mluvnice češtiny II. 1. vyd. Praha: Academia 1986. 536 s.
- Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví. Ed. V. Cvrček. 1. vyd. Praha: Karolinum 2010. 353 s.
- Příruční mluvnice češtiny. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1995. 801 s.
- VSEVOLODOVA, M. – VINOGRADOVA, J. – KLOBUKOV, J. – KUKUŠKINA, O. – POLIKARPOV, A. – ČEKALINA, V.: Materialy k slovarju „Predlogi i sredstva predložnogo tipa v russkom jazyke: Funkcional'no-kommunikativnyje aspekty real'nogo upotrebleniya.“ 1. Moskva 2006. V tisku.
- VSEVOLODOVA, Maja: Grammatika slavjanskogo predloga: sistemnyje javlenija v kategorii predloga (rezul'taty pervogo ètapa raboty). In: J. F. Karskij i sovremennoje jazykoznanije. 1. Ed. M. Konjuškevič. Grodno: GrGU 2005, s. 86 – 96.
- VSEVOLODOVA, Maja: Kategorija russkogo predloga. Sistemnyje charakteristiki. In: Slavjanskie predlozi. Ed. G. Gočev. Veliko Tārnovo 2008, s. 5 – 25.
- VSEVOLODOVA, Maja: Predlog kak grammatičeskaja kategorija: problemy definicii, tipologija, morfologičeskie i sintaksičeskie charakteristiki. In: Voprosy funkcionali'noj grammaticki. 4. Ed. Konjuškevič. Grodno: GrGU 2002, s. 14 – 25.
- ZAGNITKO, Anatolij: Slovnik ukrajinskikh prijmenennikiv. Sučasna ukrajinska mova. Donec'k: TOV VKF „BAO“ 2007. 416 s.

Posun příklonek ve větách s infinitivem

Veronika Nováková

Ústav bohemistiky, Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita, České Budějovice

1 Enklitika

Enklitika neboli příklonky se v češtině obvykle vyskytují na tzv. Wackernagelově či na druhé pozici (dále 2P), tedy za prvním přízvučným výrazem, se kterým tvoří jeden přízvukový takt. Tímto prvním přízvučným výrazem však může být značné množství jazykových struktur, od jednoho slova přes bohatě rozvíjeté větné členy až ke spojkám či celým větám. Blíže k prvním výrazům viz ESČ (2002, s. 425). Na této druhé pozici se mohou hromadit všechny příklonky a vytvářet tzv. clitic cluster (dále CC). V něm mají příklonky dané pořadí: spojka *-li*, kondicionálové *by*, tvary pomocného slovesa *být*, reflexivní příklonky, etický dativ a akuzativ osobních zájmen.

Postavení příklonek na 2P je obecně uznávaným pravidlem slovosledu kritik, existuje však řada případů, kdy se příklonky objevují i na jiné než Wackernagelově pozici. Vždy se však jedná o postavení příklonek hlouběji ve větné struktuře, příklonky nikdy nemohou stát na začátku věty, alespoň pokud se jedná o spisovnou češtinu. K postavení příklonek na začátku promluvy v řeči viz PMČ (2003, s. 648). Obecněji k problematice postavení příklonek viz V. Ertl (1924), k postavení příklonek ve vedlejších větách se vyjadřovala L. Uhliřová (1976), postavení příklonek po přestávce ve větě se věnoval F. Trávníček (1959).

2 Komplexní věty s infinitivem

V tomto příspěvku se zaměříme na jeden z případů, kdy se příklonky mohou vyskytovat na jiné pozici než na 2P, a to na příklonky závislé na infinitivu. V příkladu *Chtěla bych tě ho naučit milovat tak, jak ho miluju já* (ČNK) se v první větě objevují tři příklonky *bych*, *tě a ho*, přičemž každá závisí na jiném slovese (*bych* závisí na *chtěla*, *tě* na *naučit*, *ho na milovat*), ale všechny se shromažďují v CC na druhé pozici. Seskupení příklonek na 2P je sice fakultativní, avšak pokud se však podíváme na příklad *Chtěla bych naučit tě milovat ho tak, jak ho miluju já*, kde jsou příklonky umístěny k infinitivům, na kterých závisí, pak takto usporádaná věta nám nebude znít příliš přirozeně. Posun příklonek na 2P je tedy sice fakultativní, ale preferovaný. Je také možné, že různé zájmenné příklonky se chovají různým způsobem a jejich posun je v některých případech omezen, jak se k tomu vyjadřuje J. Dotlačil (2004).

Existují však věty s infinitivem, kdy nemůže dojít k posunu závislého enklitika na 2P. Tak je tomu například ve větě *Víno mu alespoň pomohlo trochu se uklidnit* (ČNK). Pokud bychom reflexivní příklonku se přesunuli na 2P:^{**} *Víno se mu alespoň pomohlo trochu uklidnit*, na rozdíl od výše zmíněné přesku-

pené věty, která je i přes svou nepřirozenost stále srozumitelná, tato věta je negramatická, jak naznačuje použitý symbol.

Podkladem pro tento příspěvek se stal výzkum vět s infinitivem. Využili jsme Českého národního korpusu, konkrétně korpusu SYN, který sdružuje všechny synchronní korpusy, kromě SYN2013PUB, který byl přidán do korpusové databáze v prosinci 2013. Dále jsme pracovali s webovou verzí valenčního lexikonu českých sloves VALLEX pro vytvoření seznamu sloves, na kterých může záviset infinitiv, a podle tohoto seznamu jsme vyhledávali v SYN.

Výsledkem je seznam šedesáti pěti sloves, u kterých dochází k posunu příklonek závislých na infinitivu do 2P, přičemž slovesa v určitém tvaru i infinitivy následují až za nimi. Vyrazena byla slovesa, jejichž počet výskytů s příklonkami na 2P je menší než deset, obzvláště s ohledem na několikanásobně větší frekvenci výskytů s příklonkami za některým ze sloves. V těchto případech se může jednat jen o ojedinělé anomálie, které vznikly nedopatřením, špatnou znalostí češtiny nebo jako projev idiolektu.

Úplný seznam těchto sloves vypadá takto: *bát se, běžet, dařit se, DOJÍT, dokázat, doporučit, doporučovat, dovést, dovolit, dovolovat, chodit, chtít, jet, jezdit, jít, koukat, mít, moci, muset, odmítat, odmítout, odvážit se, odvážovat se, opomenout, plánovat, počít, podařit se, pokoušet se, pokusit se, pomáhat, potřebovat, povést se, přát si, přestat, přijet, přijíždět, přijít, přicházet, ráčit, rozhodnout, smět, snažit se, spéchat, stačit, stihnout, stydět se, toužit, troufát si, troufnout si, umět, váhat, vydat se, vydržet, vyjet, vyjít, začínat, začít, zajít, za-myšlet, zapomenout, zdráhat se, zkoušet, zkusit, zvládnout, žádat*.

V následujícím textu se pokusíme určit, co je příčinou posunu příklonek závislých na infinitivu do 2P u těchto sloves.

2.1 Modální a nemodální slovesa

Příruční mluvnice češtiny (2003, s. 651) uvádí, že vliv na postavení příklonek ve větách s infinitivem mají především modální slovesa. U modálních sloves může vždy DOJÍT k posunu příklonek od infinitivu na 2P, jak ukazuje příklad *Tvářil se sklíčeně a choval se krotce, dokonce jako by se mi chtěl omlouvat* (ČNK), kde obě zájmenné příklonky závisejí na infinitivu, ale ve třetí větě se zařazují do CC za příklonku *by* nalezející slovesu v určitém tvaru.

Pokud je však ve větě sloveso nemodální, kříží se zde rytmický princip, který vyžaduje umístění příklonek na 2P ve větě, a pravidlo, které říká, že výrazy spolu syntakticky související mají stát ve větě pohromadě. Podle nabídnutých možností to pak vypadá takto: v příkladu *Měl jsem ho rád, a tak jsem se mu rozhodl pomoci* závisí na infinitivu pouze příklonka *mu*, zatímco v příkladu *Měl jsem ho rád, a tak jsem se rozhodl pomoci mu se stavbou chaty* na infinitivu závisí ještě další člen a proto příklonka zůstává u infinitivu a neposouvá se na 2P. Příklady z ČNK (např. *Zdálo se, že mu najednou potřebuje sdělit spoustu věcí*) však ukazují, že v praxi pravidlo o sdružování souvisejících výrazů není naplněno. Toto pravidlo by mohlo být omezeno větším počtem závisejících

členů, ale vzhledem k příkladu z PMČ, kde na infinitivu závisí pouze dva členy, stejně jako u příkladu z ČNK, nejedná se zde o pravidlo, ale pravděpodobně pouze o doporučení či o snahu zachovat syntaktickou integritu věty, která však k porozumění obsahu není nutná.

Nutnost stát pohromadě se však týká samotných příklonek, jak si všiml např. M. Řezáč (2005, s. 9). Pokud na infinitivu závisí více příklonek, musí se na druhou pozici posunout všechny, jak autor ukazuje na příkladu *Jana ti ho chce ukázat zítra*. Pokud by došlo k posunu jen jedné příklonky (*Jana ti chce ukázat ho zítra* nebo *Jana ho chce ukázat ti zítra*), případně by k posunu nedošlo vůbec (*Jana chce ukázat ti ho zítra*), věta vždy vyzní nepřirozeně.

Modalita sloves jistě hraje velkou roli při posunu příklonek od infinitivu, ale u ostatních sloves nám k tomuto tématu české mluvnice kromě tohoto nezcela odpovídajícího postřehu nenabízejí nic dalšího.

2.2 Restrukturující a nerestrukturující infinitivy

Jiný přístup k příklonkám se objevuje především v pracích lingvistů využívajících postupy generativní gramatiky. Chování klitik je zde používáno pro diagnostiku struktur, kdy posun příklonek na 2P indikuje nepřítomnost některých funkčních projekcí. Jednou z nich je například hlava T, která se kromě jiného váže k temporální rovině věty (viz např. Veselovská, 2009). Některé infinitivy na sebe mohou vázat vlastní čas (např. *Petr včera slíbil odjet zítra na Kamčatku*), zatímco jiné infinitivy přebírají čas matricového slovesa a nemohou vyjadřovat čas vlastní (**Petr se včera snažil jet zítra na Kamčatku*). V prvním případě to znamená, že infinitivy mají blíže k celým větám, jejich struktura je podobná struktuře matričního slovesa. Slovesa s takovou strukturou se nazývají nerestrukturující a nemůže u nich dojít k posunu příklonek od závislého infinitivu na 2P. V druhém případě se jedná o restrukturující sloveso, které je holou slovesnou frází. To znamená, že nemá vlastní podmět a postrádá funkční strukturu přiřazující pádové rysy. U restrukturujících sloves může dojít k posunu příklonek na 2P. Více k tomuto tématu např. M. Řezáč (2005) nebo S. Wurmbrand (1998).

Z výzkumů různých jazyků vyplývá, že mezi restrukturujícími slovesy existují stejná slovesa pro všechny jazyky. Těmto slovesům se říká jádrová a jedná se o slovesa modální, fázová a slovesa pohybu. V našem seznamu sloves, u kterých dochází k posunu příklonek, najdeme slovesa ze všech skupin: modální – *chtít, mít, moci, muset, umět*; fázová – *počít, přestat, začít, začínat*; slovesa pohybu – *běžet, dojít, chodit, jet, jezdit, jít, přijet, přijíždět, přijít, přicházet, spechat, vydat se, vyjet, vyjít a zajít*.

Vedle jádrových sloves také v každém jazyce existují restrukturující slovesa, která jsou vlastní jen určitému jazyku, označujeme je jako periferní. Sem by tedy patřila všechna zbylá slovesa, ta ovšem nemají nic společného, formálními vlastnostmi ani významem (např. *bát se, dovést, opomenout, plánovat, přát si, váhat, zamýšlet, žádat*). Pokud se na ně podíváme podrobněji, zjistíme, že také

nezapadají do skupiny restrukturujících sloves, tak jak je definuje např. L. Veselovská (2009) nebo S. Wurmbrand (1998). Podívejme se alespoň na jeden rys restrukturujících sloves. Restructurující infinitivy nemají rysy přiřazující jim vlastní čas, přebírají ho od matričního slovesa, jak S. Wurmbrand ukazuje na příkladu *John decided to meet at 6*, který autorka porovnává s větou s restrukturujícím slovesem **John tried to meet at 6*, která je negramatická. S českým ekvivalentem stejného slovesa by byla tato věta negramatická i v češtině – *Jan se zkusil sejít v šest*. Pokud však použijeme strukturu z výše zmíněné věty z práce Veselovské *Petr včera slibil zítra odjet na Kamčatku*/**Petr se včera snažil zítra odjet na Kamčatku* a přijmeme předpoklad, že s nerestrukturujícími slovesy (např. použité *slíbit*) je věta správná a s restrukturujícími slovesy (*snažit se*) je tomu naopak, zjistíme, že s některými periferními slovesy získáme gramaticky správnou větu, i když by tomu tak být nemělo (např. *Petr včera toužil/plánoval/rozhodl se/zamýšlel... zítra odjet na Kamčatku*). Z těchto příkladů by vyplývalo, že přístup zahrnující restrukturující a nerestrukturující slovesa není zcela vhodný k řešení stavu českých klitik.

2.3 Irreálné a propozicionální infinitivy

V 80. letech vyčlenil T. Stowell (1981) dvě infinitivní konstrukce: irreálné a propozicionální infinitivy. Irreálné infinitivy odkazují k situacím, kdy událost obsažená v infinitivu je nerealizována nebo nedokončena v čase matriční události, jak je tomu například ve větě *John tried to go to Kamchatka*, zatímco u propozicionálního infinitivu ve větě *John believed Mary to have gone to Kamchatka* se událost už mohla stát (tedy *Mary už mohla odjet na Kamčatku*). Tento rozdíl je podle T. Stowella dán přítomnosti nebo nepřítomnosti infinitivního času, který je charakterizován jako nerealizovaný čas nebo čas možné budoucnosti.

Později byl tento přístup považován za nedostatečný k popisu takových jevů, jakým je i posun příklonek, a lingvisté se přiklonili spíše k teorii restrukturujících a nerestrukturujících infinitivů. Přítomnost Stowellova infinitivního času však můžeme určit u většiny periferních sloves (např. *Bál se/Plánoval/Rozhodl se/Troufal si/Zamýšlel/Zdráhal se odjet na Kamčatku*; také u sloves *dokázat, dovést a umět* nemusí být událost realizována v okamžiku promluvy). Přesto zůstává několik sloves, u kterých infinitivní čas není přítomen, např. u sloves *odvážit se, podařit se, povést se, stihnout, troufnout si* atd. Ve větách *Jan se odvážil/stihl/troufl si odjet na Kamčatku* nebo ve větách *Podařilo se mu/Povedlo se mu odjet na Kamčatku* už událost mohla proběhnout. Navíc slovesa, u kterých k posunu příklonek pravděpodobně nedochází a měla by tedy být propozicionální, mohou také obsahovat infinitivní čas, jak je možné vidět např. ve větě *Další sousedé se hrnuli prohlédnout si bitevní scénu* (ČNK), nebo *Lákalo ji pročísnotr mu je prsty* (ČNK). Ani dělení na irreálné a propozicionální infinitivy tedy nevystihuje situaci infinitivů s posunem příklonek v češtině.

2.4 Modální specifikátory

Vedle výše zmíněných přístupů je tu však ještě jedna možnost, jak se dívat na slovesa, u kterých dochází k posunu příklonek od infinitivu na druhou pozici. Řada sloves uváděných v našem seznamu může být v některém svém významovém odstínu synonymní nebo ekvivalentní se základními modálními prostředky, tedy s modálními slovesy (*muset, mít, moci, smět, chtít*) a modálními výrazy. Jak uvádí Mluvnice češtiny 3 (1987, s. 278ad.), jedná se o modální specifikátory vyjadřující voluntativní modalitu, která se dělí na modalitu nutnosti, možnosti a záměru. Pomocí lexikálních nebo gramatických prostředků je tak vyjádřena informace o tom, zda realizace či nerealizace obsahu predikátu je nutná (někým nebo něčím vynucená), možná (někým nebo něčím umožněná), nebo záměrná (úmyslná, chtěná).

Modalitu nutnosti můžeme rozdělit na tři základní modální hodnoty: nezbytnost, očekávanost (povinnost, naplánovanost) a záhodnost (žádoucnost, vhodnost) (MČ3, s. 289 – 290). Hodnotu nezbytnosti vyjadřují např. slovesa *muset* (*Po operaci musel dva dny nejít*) a *potřebovat* (*Potřebujete na to nemyslet*). Hodnota očekávanosti může být vyjádřena pomocí specifikátoru *mít* (*Šéf měl přijet už včera*) a k hodnotě záhodnosti lze volně přiřadit sloveso *stačit* (*Stačilo by mu zatelefonovat*).

V rámci kategorie možnosti rozlišujeme tři modální hodnoty: prostá možnost (= informace o existenci příznivé podmínky k realizaci či nerealizaci nějaké činnosti), dovolení (informuje o zrušení překážky k realizaci či nerealizaci nějaké činnosti) a schopnost (= informace o tom, že konatel má vrozené nebo získané předpoklady k realizaci či nerealizaci nějaké činnosti či k dosažení nějakého stavu) (MČ3, s. 297). K hodnotě prosté možnosti řadíme slovesa *moci* (*Petr může studovat matematiku v Moskvě*), negované sloveso *muset* (*Odjeli jsme s dětmi k babičce, a tak žena nemusela vařit*) a také struktury se slovesem *jít* (*Tu rovnici jde řešit dvěma způsoby*). Pod hodnotu dovolení spadá sloveso *smět* (*Studenti smějí přijímat návštěvy na pokojích*) a slovesa *dovolit si, dovolovat si, odvážit se, odvažovat se, troufat si, troufnout si* (*Petr si dovolil/odvážil se/troufl si kourít v místnosti ředitel*). Typickými prostředky vyjadřujícími hodnotu schopnosti jsou slovesa *umět, dovést a dokázat* (*A hlavně proto uměl/dokázal/dovedl Ondřej Suchý napsat svou knížku vtipně a citlivě*). Vedle toho sem patří i další, ekvivalentní predikáty, např. *stačit* (*Ukázalo se, že Petr stačí zvládnout všechny úkoly samostatně*), *stihnout* (*Vždycky stihl vykonat zkoušky v termínu*), *dařit se* (*Nedaří se mu zatím koordinovat činnost jednotlivých organizací*), *podařit se* (*Jsem přesvědčen, že se nám podaří splnit všechny zakázky*), *povést se* (*Povedlo se mi udělat všechny zkoušky v prvním termínu*), *vydržet* (*Petr vydržel plavat i v ledové vodě*), *zvládnout* (*Takovou jednoduchou vánoční výzdobu si zvládne vytvořit každý sám* – ČNK). Kategorii schopnosti ve významu „přestat mít, pozbýt, ztratit schopnost“ vyjadřuje modální predikát *zapomenout* (*V cizině zapomněl mluvit spisovně*).

Modální kategorii záměru chápeme jako informaci o výsledku rozhodnutí konatele realizovat či nerealizovat nějakou činnost, je-li její realizace či nerealizace v kompetenci konatele, jedná se o hodnotu úmyslu (MČ3, s. 303). Základními prostředky vyjadřující úmysl jsou slovesa *chtít* (*Chtěl by s námi jet na výlet*) a *zamýšlet* (*Petr se ho na to zamýšlel zeptat*). Vedle toho sem také patří slovesa *plánovat* a *rozhodnout se* (*Plánuje/Rozhodl se, že odejde do důchodu*). Volně sem můžeme přiřadit slovesa *pokoušet se*, *pokusit se*, *zkoušet*, *zkusit* (*Pokouší se sestavit novou vládu*) a *koukat* jako ekvivalent k *hledět* (*Hleděl/Koukal ho uklidnit*). Volně ve významu něčeho úmyslu způsobit, aby někdo jiný realizoval či nerealizoval nějakou činnost, sem můžeme přiřadit i slovesa *doporučit*, *doporučovat* (*Můj lékař mi doporučil jist třikrát až čtyřikrát týdně hrušky* – ČNK) a *žádat* (*Je to čistě kriminální případ a jako takový ho žádáme vyšetřit* – ČNK). Pokud realizace dané činnosti není plně v kompetenci konatele, jedná se o kategorii „mít zájem/přání“ a na jejím vyjadřování se podílí slovesa *přát si a toužit* (*Přeje si/Touží po tom, aby nemusel tak brzy vstávat*) a dále také *ráčit* (*Kdypak se Melanie ráčí rozhoupat k návratu domů* – ČNK). O negativním vztahu konatele k realizaci činnosti informují predikáty *odmítat*, *odmítít*, *zdráhat se* (*Odmítá/Zdráhá se tu funkci přijmout*) a volně také slovesa *bát se*, *váhat a stydět se* (*Bojí se/Váhá/Stydí se tu funkci přijmout*).

Po přidání sloves pohybu a sloves fázových nám v našem seznamu zůstanou pouze dvě slovesa – *opomenout* a *pomáhat*, přičemž by bylo možné velice volně přidat sloveso *pomáhat* k hodnotě schopnosti nebo ke kategorii úmyslu; konatel má schopnosti umožňující mu naplnit obsah závislého infinitivu a zároveň projevuje úmysl tuto svou schopnost propůjčit adresátovi, jako je tomu např. ve větě *Několik lidí mi pomáhalo spravovat ohrahy* (ČNK).

3 Závěr

Přestože každá ze tří výše uvedených teorií (nerestrukturující a restrukturující slovesa, irreálné a propozicionální infinitivy, modální specifikátory) zahrnuje větší či menší množství sloves, žádná z nich plně neodpovídá situaci posunu příklonek od závislého infinitivu na druhou pozici ve větě před matričním sloveso. Tyto teorie mohou navíc zahrnovat slovesa, u kterých k posunu příklonek nedochází. Jedním možným vysvětlením je, že k posunu příklonek může dojít i u těchto sloves, ale takové případy nejsou zaznamenány v korpusu, posun tedy není uzuálání, rodilý mluvčí by však takovým větám s posunem mohl rozumět. Nebo je posun u těchto sloves nemožný, ale dosud není jasné, jaké principy tomu v češtině zabráňují.

Podrobnejší zkoumání by si také zasloužilo, zda slovesa uvedená jako modální specifikátory jsou při posunu příklonek na druhou pozici vždy použita pouze v tomto jejich významu, nebo k posunu může dojít i při realizaci jiných jejich významů, přičemž jejich rys modality by mohl umožňovat posun i při jejich nemodálním použití. Zajímavé informace k této tematice by také mohlo přinést bližší prozkoumání vidových dvojic sloves – u některých z nich dochá-

zí k posunu příklonek u obou sloves (např. *doporučit/doporučovat*, *přijet/přijít*, *troufat si/troufnout si*), u jiných se posun týká jen jednoho slovesa z vydové dvojice (k posunu dochází u *zapomenout*, ale u *zapomínat* k němu nedochází, podobně *zvládnout* x *zvládat* atd.).

LITERATURA

- DOTLAČIL, Jakub: The syntax of infinitives in Czech. Tromsø: Det Humanistiske fakultet Universitetet i Tromsø 2004. 120 s. (Rkp.; diplomová práce)
- Eencyklopedický slovník češtiny. Ed. F. Daneš – M. Nekula – J. Pleskalová. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002. 604 s.
- ERTL, Václav: Příspěvek k pravidlu o postavení příklonek. In: Naše řeč, 1924, roč. 8, č. 9, s. 257 – 267.
- Mluvnice češtiny 3. Red. F. Daneš – M. Grepl – Z. Hlavsa. Praha: Academia 1987. 748 s.
- Příruční mluvnice češtiny. Ed. P. Karlík – M. Nekula – Z. Rusínová. 2., opr. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2003. 800 s.
- ŘEZÁČ, Milan: The Syntax of Clitic Climbing in Czech. In: Linguistik Aktuell 74. Ed. L. Heggie – L. Ordoñez. Amsterdam: John Benjamins 2005, s. 103 – 140.
- TRÁVNÍČEK, František: K postavení stálých příklonek po přestávce uvnitř věty. In: Naše řeč, 1950, roč. 42, č. 3 – 4, s. 65 – 75.
- UHLÍŘOVÁ, Ludmila: K poloze příklonek ve vedlejších větách spojkových. In: Naše řeč, 1976, roč. 59, č. 4, s. 184 – 190.
- VESELOVSKÁ, Ludmila: Možnosti generativní klasifikace infinitivu. In: Slovo a slovesnost, 2009, roč. 70, č. 9, s. 314 – 326.
- WURMBRAND, Susanne: Infinitives. Massachusetts: MIT 1998. 351 s. (Rkp.; dizertační práce)

ZDROJE

- Český národní korpus – SYN. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010.
Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>. [cit. 2014-01-10].
- VALLEX 2.6. Dostupný z WWW: <http://ufal.mff.cuni.cz/vallex/2.6/doc/home.html>. The VALLEX 2.6 has been developed at the Institute of Formal and Applied Linguistics (see <http://ufal.mff.cuni.cz/>). [cit. 2014-01-10].

Verbálne kolokácie

Nikoleta Olexová

Katedra germanistiky, Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Trnava

1 Úvod do problematiky, motivácia a zdôvodnenie výberu témy

Vzhľadom na aktuálnu situáciu vedeckého skúmania verbálnych kolokácií je potrebné ďalej skúmať faktory a príčiny kolokačného správania slov. V mojej plánovanej dizertačnej práci by som chcela skúmať status verbálnych kolokácií v rámci ustálených slovných spojení. Skúmanie kolokačného správania slovies má prínos pre mnohé jazykovedné oblasti a disciplíny, ako sú lexikológia, lexikografia, syntax, morfológia, ale je dôležite aj pre didaktiku, prekladatelstvo, tlmočníctvo.

2 Status a pozícia kolokácií a ich vlastnosti

Aké slovné spojenia sú kolokácie?

Čo sa týka sémantickej stability, môžeme kolokácie definovať ako sémanticky viazané asociatívne vzťahy. Sú morfosyntakticky obmedzené, lebo nemôžeme ich komponenty nahrádzať alebo rozširovať. Vo všeobecnosti môžeme charakterizovať kolokácie ako primárne binárne, teda dvojčlenné jednotky, ktoré pozostávajú z bázy a kolokátora.

Kolokácie sú zmysluplné slovné spojenia, ktoré fungujú v komunikácii ako hotové celky. Zmysluplnosť kolokácií závisí od kontextu, v ktorom sa nachádzajú. Kolokácie môžeme charakterizovať ako často vyskytujúce sa, typické, stabilné slovné spojenia, kombinácie slov.

Kookurencie sú slovné spojenia, ktoré sú mimoriadne frekventované. Pre kolokácie, kookurencie a idiómy je charakteristický spolu výskyt, ale pojem kookurencie je chápaný z komputačného hľadiska, zatiaľčo pojem idión a kolokácia z hľadiska lexikologicko-sémantického.

Ustálené slovné spojenia sú základnými prvkami slovnej zásoby jazyka a slúžia na tvorenie zmysluplných viet a textov. Aktivujú sa spontánne v podoobe slovných asociácií. V nemčine je to napr. *die Katze aus dem Sack lassen, Hab und Gut, wie Katz und Maus*.

Súčasťou skúmania slovnej zásoby je skúmanie spájateľnosti slov. Spájateľnosť slov súvisí s ich polysémiou, teda so skúmaním významu slova, ktorý je realizovaný v kontexte. Môžeme povedať, že čím viac významov má slovo, tým je bohatší a väčší ich kookurenčný a kolokačný potenciál. Kolokačný potenciál môžeme skúmať tak, že sledujeme kombinatoriku a zmysluplnosť.

P. Ďurčo napríklad názorne použil príklad, vetu: *Hovorca vedúceho úradu ministerstva zahraničných vecí povedal...* ako zmysluplné kolokácie sa javia tieto kombinácie: *hovorca úradu, hovorca ministerstva, vedúci úradu, hovorca povedal*.

Kolokácie sa v súčasnosti skúmajú pomocou metód korpusovej lingvistiky. A môžeme ich identifikovať pomocou kookurennej analýzy. Výsledky z korpusovej analýzy ukazujú ich typickosť a ustálosť.

Veľkú úlohu pri skúmaní kolokácií hrá veľkosť korpusu a jeho vyváženosť, prvé datovanie, miesto v texte, štýlistické úrovne, ale aj rôzne významy a použitie.

Problém vo výskume kolokácií je predovšetkým nepresné a nespolahlivé členenie ustálených slovných spojení na voľné, typické, lexikalizované, idiomatičné a bežné. Problematické je tiež to, že slovníky neregistrujú kolokácie, resp. ich komponenty bázu a kolokátor na základe ich frekvencie. V slovníku nájdeme zúžený výber kolokácií len vo funkcií doloženia na príkladoch v rámci významu.

P. Ďurčo (2010, s. 97) uvádza vo svojej publikácii nasledujúce tvrdenie: „nie je možné stanoviť hranicu, resp. limit frekvenčnej distribúcie pre bázu z hľadiska voľnej a ustálenej kombinatoriky jej kolokátorov“.

USS/VSS: Frekvenčná analýza a porovnanie kolokačných profílov synonymných slovies nám ukazujú, že ak sa ich kolokačné profily rozchádzajú, ide v prípade, že daná kolokácia existuje len pri jednom z nich, o ustálené slovné spojenie a naopak, ak sa kolokačné profily zhodujú alebo sú si podobné v spoľuvýskyne, ide v prípade takýchto slovných kombinácií skôr o voľné slovné spojenie.

V publikácii *Feste Wortverbindungen im Kontrast* sa P. Ďurčo zaoberá ustálenými a voľnými slovnými spojeniami. Slovné spojenia, ako je napríklad v nemčine *den Kopf neigen*, môže mať status pevného slovného spojenia, keď sa používa vo význame *jmdn. begrüßen*, ale ako označenie fyziologického pohybu hlavy je to len typické voľné spojenie.

Pre hovoriaceho vo svojom rodnom jazyku je používanie kolokácií bezproblémové a bežné. Problémy vznikajú pri hľadaní konkrétnych kolokácií.

P. Ďurčo poukazuje na 4 možné princípy klasifikácie ustálených slovných spojení: *semantický princíp*, teda priradenie k významom; *klasifikačný princíp*, ktorý je zameraný na klasifikáciu slovných spojení; a *formálny princíp*, ktorý spočíva v abecednom zoradení slovných spojení. Štvrtý princíp vychádza z toho, že kolokácie vznikajú primárne na úrovni slovných tvarov a nie lexém, a preto navrhuje ako základný triedaci princíp pri empirickom a korpusovom výskume kolokácií *štruktúrny princíp*, vychádzajúci z kombinatoriky slovných tvaroch binárnych štruktúr.

Základná univerzálna matrica pre identifikáciu verbálnych kolokácií obsahuje nasledujúce kombinatorické, potenciálne možné vzťahy slovesa: neurčitok slovesa s podstatným menom v nominatíve, genitíve, datíve, akuzatíve, prídavné meno so slovesom, negáciu so slovesom, sloveso v prvej, druhej a tretej osobe jednotného a množného čísla, tvar rozkazovacieho spôsobu, príčastie prítomné a minulé v kombinácii s inými slovnými tvarmi kolokátorov.

Basis: zerbrechen

Bedeutungen

etw. (unabsichtlich) entzweibrechen, in Stücke brechen hat
entzweibrechen, in Stücke brechen ist

Kollokationen

SubDat + VerbInf

Deutsch – Nemecky / Slowakisch – Slovensky
in sieben Stücke zerbrechen / na sedem kúskov rozbiť

SubAkku + VerbInf

Deutsch – Nemecky / Slowakisch – Slovensky
das Geschirr zerbrechen / rozbiť nádobu
das Herz zerbrechen / zlomiť srdce
die Ehe zerbrechen / rozbiť manželstvo

Adv + VerbInf

Deutsch – Nemecky / Slowakisch – Slovensky
geräuschvoll zerbrechen / rozbiť hlučne

VerbSg3 +

Deutsch – Nemecky / Slowakisch – Slovensky
das Glas ist zerbrochen / pohár je rozbity
der Regenschirm ist zerbrochen / dáždnik je zlomený

VerbPl3 +

Deutsch – Nemecky / Slowakisch – Slovensky
die Familienstrukturen zerbrechen / rodinné štruktúry rozbijajú

Links: zerbrechen in dwds.de, dict.cc, ids-mannheim.de, leo.de, canoo.net

Zdroj: http://www.vronk.net/wicol_pieskovisko/index.php/Zerbrechen

3 Teória a odborné názory na problematiku kolokácií

3.1 História pojmu kolokácia

Názory jazykovedcov týkajúce sa prvého použitia pojmu kolokácia v lingvistickom kontexte sa rozchádzajú. Podľa autorky Sabine Bartsch použil prvýkrát pojem kolokácia už v roku 1750 v lingvistickom kontexte Harris Hermes. Otto Jespersen ho použil vo svojej publikácii v roku 1917 a v roku 1938 H. E. Palmer.

V 1957 bol pojem kolokácia použitý J. R. Firthom, ktorý je považovaný za zakladateľa kolokačného pojmu. J. R. Firth charakterizuje kolokácie ako často vyskytujúce sa slovné spojenia. Veľkú úlohu pri kolokáciách zohrávajú podľa neho frekvencia, stabilita a kolokácie sú relevantné pre lexikografiu – pri zostavovaní slovníkov. Kolokácie sú aj individuálnym relevantným javom z hľadiska štylistiky a štýlu autora.

M. Halliday, ktorý ďalej rozvíjal Firthovu kolokačnú teóriu vyzdvihuje diuktiku a tiež literatúru pre textový a tiež kohézny potenciál kolokácií pri výstavbe textu. M. Halliday skúmal práve textové/kohézne pôsobenie kolokácií a ich presah nad rámec vety.

Ďalší, kto rozvíjal Firthovu kolokačnú teóriu, bol J. McHardy Sinclair. Ten kookurenčnou analýzou skúmal pozíciu a výskyt kolokácií v textových korpusoch. Spomínaných autorov J. R. Firtha, M. Hallidaya a J. McHardyho Sinclaira radíme k prúdu britského kontextualizmu. Pre britský kontextualizmus je charakteristické, že ich kolokačný pojem je definovaný ako pojem, ktorý sa opiera o frekvenciu, korpus a štatistiku a má vplyv na korpusovú lingvistiku, počítacovú lingvistiku a lexikografiu a je preň prínosný.

W. Porzig prispel ku skúmaniu kolokácií a z hľadiska valenčnej teórie, teda schopnosti slova viazať na seba iné slová ako obligatórne alebo fakultívne prvky jeho okolia. Zaobral sa tiež tzv. kognitívou sémantikou kolokácií. Zdôrazňuje, že význam lexém závisí od kontextu. Pozoroval lexémové páry a ich sémantiku ako napr. *sehen – Augen*. Skúmal ich pozíciu vo vete, vzťah medzi nimi a tiež metaforické použitie lexém. Na príklade *Hund – bellen* zistil, že sloveso *bellen* pripúšťa len jeden druh subjektu a na príklade *fällen – Baum* demonštroval fakt, že sloveso *fällen* sa viaže len s jedným druhom objektu. Ak však vypustíme z kontextu *Hund*, intuitívne vieme, že sloveso *bellen* sa spája práve s *Hund*. A práve tento pozorovaný výskyt lexikálnych jednotiek v syntaktickej štruktúre, vo vete, má tiež význam pri skúmaní kolokácií.

3.2 Kolokačná teória podľa F. J. Hausmanna a iných

F. J. Hausmann sa zaujímal o lexikografické spracovanie kolokácií, o diuktický a kontrastívny aspekt kolokácií a ovplyvnil nielen nemeckú, ale aj medzinárodnú lingvistiku.

Kolokácie si všíma v rámci syntaktických slovných spojení a radí ich do skupiny neustálených slovných spojení. Do skupiny ustálených radí idiómy. Kolokácie môžeme podľa neho skúmať na syntakticko-sémantickej a štatistickej úrovni. A vyhľadať ich môžeme pomocou štatistických metód.

Kolokácie sú podľa neho špecifické a typické slovné kombinácie, ale majú ohrianičenú, obmedzenú kombinatorickú schopnosť a pozostávajú z bázy a kolokátora. Podstatné meno je definované ako báza a sloveso ako kolokátor.

Túto obmedzenú kombinatorickú schopnosť kolokácií možno vysvetliť pomocou príkladov v slovenčine: môžeme *nastúpiť do autobusu, vlaku, auta*; môžeme vystúpiť *z autobusu, vlaku, auta; stúpiť do kaluže*, ale nemôžeme do nej nastúpiť, resp. vystúpiť z nej.

Hausmannov kolokačný koncept diferencuje kolokačnú štruktúru na bázu a kolokátor. Báza vystupuje ako hierarchicky nadradený a sémanticky autonómny element a kolokátor ako podradený a sémanticky element, ktorý je závislý od bázy.

Ako som už spomínaла, kolokácie sú primárne dvojčlenné jednotky. F. J. Hausmann však uvádza, že kolokácie môžu svoju štruktúru rozšíriť pomocou atribút na trinárnu štruktúru. Ako príklad uvádza *scharfe/massive Kritik üben; konkrete Hilfe leisten; gute Dienste leisten; absolute Priorität haben*. Substantíva *Kritik, Hilfe, Dienste a Priorität* predstavujú v tejto štruktúre bázu a atribúty a verbá kolokátory. Ide tu v podstate o binárne kolokácie s možnosťou extenze o fakultatívny element. Skutočné trojčlenné kolokácie sú také, kde sú všetky tri členy obligatórne, napr. *prehren na celej čiare* (neexistuje samostatná kolokácia *celá čiara*, ani *prehren na čiare*).

Hausmannovej kolokačnej štruktúre, ktorá pozostáva z bázy a kolokátora, sa venuje aj autor **J. I. Peňa**, pričom však kladie pozornosť na tzv. makroštruktúru kolokácií. Táto makroštruktúra sa zakladá na vyhľadávaní všetkých možných kolokátorov pre bázu.

F. J. Hausmann zdôrazňuje kolokačný pojem zameraný a vzťahujúci sa na bázu. Na druhej strane stojia počítačoví a korpusoví jazykovedci, ktorí vyzdvihujú počítačovo-lingvistický kolokačný pojem, ktorý sa opiera o frekvenciu a štatistiku. Frekventované však neznamená vždy ustálené. Niektoré kolokácie, ktoré sú v korpusoch menej frekventované, sú pre danú reč typické, napr. v nemčine *ungefleischter Junggeselle*.

K deleniu kolokačnej štruktúry na bázu a kolokátor sa prikláňa aj autorka **Ch. Konecny**. Všimá si vytvárajúci sa kohézny vzťah medzi bázou a kolokátorom – alebo tiež vzťah affinity. Ďalej pozoruje sémantickú transparentnosť kolokácií, teda to, že význam danej kolokácie pozostáva z jednotlivých významov jej elementov. Napr. kolokácia *kaputt* (báza) *gehen* (kolokátor) vo význame *kaputt werden*. Teda báza sa používa v jej základnom význame a význam kolokátoru sa môže odchýliť od jeho základného významu.

Ch. Konecny porovnáva hovoriacich v materinskej reči s tými, ktorí sa jazyk učia ako cudzí. Hovoriaci materinským jazykom nemajú problém pri porozumení kolokácií.

Kolokácie sa môžu rozprestierať aj nad rámec vety, to znamená, že báza sa nachádza v jednej vete a kolokátor v nasledujúcej vete alebo opačne. Kolokácie sa môžu rozprestierať nad rámec vety, čo dokazuje aj tvrdenie P. Ďurča (2010, s. 99): „prvky ustálenej kolokácie nemusia stať nevyhnutne pri sebe, ale v rôznej vzdialnosti a často aj v rôznom poradí. Týka sa to najmä idiomatických kolokácií“. To ale priamo neznamená, že kolokácie sú nadvetné javy, je to myšlené skôr v rámci syntaktickej štruktúry vety.

V súvislosti s prekladom kolokácií rozlišuje preložiteľnosť bázy a kolokátoru, pričom báza môže byť priamo preložiteľná do inej reči a kolokátor nemá jednoznačný ekvivalent v inom cudzom jazyku.

Pri kolokáciách ide o lexikálne uprednostňovanie kolokátora na rozdiel od voľných slovných spojení, kde nie je možné uprednostňovanie určitej lexémy v rámci slovného spojenia.

Kolokácie predstavujú fenomén jazykovej normy, kým frekventované voľné slovné spojenie, tzv. kookurencie predstavujú fenomén reči.

Zhodu s Hausmannovou kolokačnou štruktúrou môžeme vidieť aj u **M. Benson**. Zvláštnosťou pri tomto autorovi je, že sám predtým nepoznal Hausmannove práce. Ak konštrukcie obsahujú podstatné meno, je práve ono bázou, ak sloveso s predložkou, je bázou sloveso. Pri kolokáciách si všíma vysoký stupeň kohézie a to, že význam kolokácie pozostáva z významov jednotlivých elementov, časťí. Pri kolokáciách nepripúšťa substitúciu slovesa pomocou synoným ako pri voľných slovných spojeniach, avšak ich pozíciu určuje medzi ustálené a práve spomínané voľné slovné spojenia. M. Benson rozšíril pojem kolokácie o tzv. transitorické kolokácie, ktoré sa líšia od obyčajných vyšším stupňom kohézie a tým, že sú menej schopné zmien a variácií.

Kým F. J. Hausmann zdôrazňuje vzťah báza-kolokátor, **K. Steyer** vyzdvahuje tzv. kookurenčné zhluky (clustre), ktoré vytvárajú vzťah medzi referenčným slovom a kookurenčným partnerom. Fungujú ako dôležité elementy v komunikácii. Ukažujú aktuálny výskyt, sémantický status a valenciu. K. Steyer definuje kookurenciu ako kohéznu kvalitu, ktorá je sprostredkovaná pomocou matematicko-štatistických výpočtov: „Kohäsionsqualität, die durch mathematisch-statistische Berechnungen ermittelt wird“ (Steyer, 2004, s. 96).

H. Buhofer definuje kolokácie ako pevné slovné spojenia a pevné jednotky reči v určitej forme a v určitom frazeologickom význame. Tvoria podľa nej oblast' frazeológie a sú základnou súčasťou a zložkou bežnej komunikácie. Kookurenciu definuje autorka ako štatisticky pevné slovné spojenia „statistisch festgestellte feste Wortverbindungen“ (Buhofer, 2011, s. 510).

Podľa **F. Čermáka** sa pri vyhľadávaní kolokácií v korpusе treba sústredit' na skúmanie spolučasti tvarov kolokácií. Kolokácie delí na systémové (napr. idiómy a frazémy, ktoré sú nepravidelné), textové (napr. *zimná rekreácia*, čo je pravidelná kolokácia) a textovo-systémové, ktoré sú bežné (F. Čermák uvádza príklad *krájať nadrobno*).

4 Ciel' práce

Hlavný cieľ plánovanej dizertačnej práce spočíva v kolokačnom skúmaní slovies, v sémantickej, distribučnej a kontrastívnej analýze verbálnych kolokácií, v otázke polysémie, kohézie, valencie medzi kolokačnými elementami.

Chcela by som sa zaoberať významami verbálnych kolokácií na základe danej lexikografickej registrácie v slovníkoch a v korpusе, zvláštnosťami slovenských ekvivalentov v konfrontácii s nemčinou a frekvenčným výskytom verbálnych kolokácií.

Empirickým základom mojej dizertačnej práce je vypracovanie detailných kolokačných profilov slovies na základe korpusovej analýzy.

5 Výskumné otázky

1. Čo môžeme zistiť sémantickou, distribučnou a kontrastívou analýzou verbálnych kolokácií?

2. Aké rozdiely môžeme zistiť pomocou kontrastívnej analýzy, ktorá skúma ekvivalentné vzťahy medzi slovenskými a nemeckými slovesami ?

3. Aké relevantné informácie získame analýzou synonymných alebo antonymných slovies? Ako možno efektívne využiť tieto frekvenčné údaje pri analýze kolokability a sémantiky slovies?

4. Zodpovedá významové členenie slovies v slovníkoch zisteniam detailnej frekvenčnej analýzy? Aké výsledky vyplývajú z porovnania významového členenia slovies?

5. Aké zhody, odchýlky, výnimky v porovnaní so súčasným opisom možno konštatovať na základe tejto sémantickej analýzy?

6. Ako prispeje kookurenčná analýza k stanoveniu polysémie, spájateľnosti, kohézie a valencie slovies?

6 Výskumné metódy a metodika práce

Východiskom mojej práce je výskum spájateľnosti slov. „Spájateľnosť sa neviaže na lexému ako celok, ale na jej význam“ (Ďurčo, 2010, s. 102). Ide o vedecky najhodnotnejší, a to experimentálny výskum, pretože táto experimentálna štúdia pri skúmaní kolokácií využíva metódy a nástroje korpusovej lingvistiky. Metódy korpusovej lingvistiky umožňujú získanie exaktných, verifikovateľných a kvantifikovateľných dát.

V popredí stojia matematicko-štatistické modely a nástroje, ktoré skúmajú frekvenciu, výskyt a spájateľnosť, teda kolokabilitu slov v teste. Vyhľadávať možno slová a slovné spojenia v reálnych kontextoch. Pomocou metód korpusovej lingvistiky môžeme slová a slovné spojenia triediť podľa frekvencie, abecedne alebo podľa slovného druhu. Môžeme tu však naraziť na problém, že pri skúmaní pravdepodobnosti spoluvýskytu prvokov „rôzne štatistické miery prinášajú protirečivé údaje a zoznamy kolokátorov neposkytujú vždy dostatočnú informáciu o type štruktúrneho vzťahu medzi dvomi prvokami, ktoré tvoria kookurenčnú dvojicu“ (Ďurčo, 2010, s. 99).

Pri vyhľadávaní kookurencií v korpusoch možno použiť filtre a to paradigmatické/lexikálne, syntagmatické/kombinatorické, možno stanoviť hranice frekvenčnej distribúcie, pozorovať ich spoluvýskyt v rámci intervalu, ktorý definujeme. Základnú metódu vyhľadávania kolokácií predstavuje frekvenčná distribúcia tvarov slov podľa absolútnej frekvencie a stanoveného intervalu, ktorý si nastavíme (zúžene). Čo sa týka štatistického triedenia, zadávame pozíciu pre ľavý alebo pravý kontext. Frekvenčná analýza ukazuje typické vlastnosti skúmanej bázy a jej tvarov.

Výskyt slovesa *dať* podľa frekvenčnej distribúcie: *dat' – prednosť* (2036), *pozor* (1393), *gól* (1156), *pokoj* (950), *šancu* (696) ...

Frekvenciu by sme mohli skúmať tak, že pre dané kookurenčné profily (týka sa to aj kolokačných profilov) vytvoríme podľa štatistickej miery určité prímenky. Tak by sme dostali zhody, odchýlky a výnimky. Podobne som postupovala pri sémantickej analýze v bakalárskej a diplomovej práci. Napr. spojenie *über*

etw. traurig sein patrí k významu *Trauer empfindend* (Duden) a tiež k *von Trauer erfüllt* (DWDS). Ďalej som pri význame *Trauer empfindend* pozorovala slovesá, ktoré sa viažu na tento význam a vytvárala pre ne podskupiny slovies, ktoré vyjadrujú akt reči, pocity, zmenu stavu a pod. Pri pozorovaní frekvencie som vytvárala grafy, tabuľky a diagramy, aby som ukázala prienik, napr. najviac používaných podstatných mien s príavnými menami, ktoré stojia v antonymnom vzťahu *trauriger Film* (154) a *lustiger Film* (165). Patria k významu *Trauer ausdrückend*, ktorý registroval len DUDEN.

Štatistické miery, napr. MI-score, T-score a iné, ponúkajú vždy rôzne preferencie relevantných kombinácií slov a kolokácií. Nezohľadňujú syntagmatické poradie. Na prvých miestach sú frekventované a nie lexikalizované kolokácie. Správanie sa kolokácií tiež nemožno skúmať len pomocou štatistických mier, ale aj pomocou vyhľadávania v štruktúrnych reťazcoch.

Kookurenčná databáza CCDB a korpus DeReKo Inštitútu nemeckého jazyka s vyhľadávacím programom COSMAS II mi boli veľmi nápmocné pri spracovaní a vypracovávaní kolokačných profilov už v minulosti. Mám s nimi skúsenosť zo seminárov a pracovala som na ich základe aj pri písaní mojej bakalárskej a diplomovej práce. Téma mojej bakalárskej práce bola sémantická a distribučná analýza slovies s predponou *zer-* (*zerbrechen*, *zerfahren*, *zerfallen*, *zerfleischen*, *zerreißen*, *zerstören*) a v diplomovej práci som sa venovala sémantickej, distribučnej a kontrastívnej analýze adjektív, ktoré vyjadrujú ľudské vlastnosti: *traurig*, *lustig*, *dumm*, *doof*, *intelligent*, *gescheit*.

DeReKo je zbierka elektronických korpusov nemeckých textov, ktoré možno analyzovať pomocou programu COSMAS II. Obsahuje asi 6 miliárd slov (4 miliardy dostupné on-line) z rôznych textov (publicistika, beletria, ale aj historické texty). Pomocou COSMAS II možno analyzovať archívy súčasného písaného jazyka, archívy historických korpusov (W-öffentlich) a archívy morfo-syntakticky anotovaných korpusov (TAGGED-C, TAGGED-T a TAGGED-M).

V krátkosti by som chcela opísť postup vyhľadávania pomocou programu COSMAS II. Najprv musí byť užívateľ zaregistrovaný a po prihlásení vyhľadá tzv. rešerš. Potom zvolí aktuálny archív a korpus. Ja som pracovala s už spomínanými TAGGED-T a TAGGED-M. Morfo-syntaktický asistent ponúka na výber slovné druhy s možnosťou definovať ich kategoriálne charakteristiky, resp. syntaktickú funkciu. Dané zvolené slovo musí mať zadanú pozíciu v pravom a ľavom kontexte. Kookurenčná analýza, KWIC, export zobrazujú vyhľadané výsledky. Užívateľ si dané výsledky môže zobraziť pomocou klúčového slova (KWIC) v riadkoch alebo aj v úplnom znení textu.

Kookurenčná banka CCDB je statická databáza vygenerovaných kookurenčných profilov slov na základe DeReKo na analýzu jazykového materiálu, štruktúru, vlastnosti. Postup vyhľadávania v kookurenčnej banke CCDB je takýto: CCDB registruje rozličné kookurenčné profily a kookurenčných partnerov. Kolokáty k bázovému slovu môžeme triediť podľa slovného druhu, abecedne alebo podľa kohézie/súdržnosti. Výsledky ukazujú kolokáty k skúmanému

bázovému slovu, pričom možno zobraziť aj tzv. syntagmatické vzorce (syntagmatische Muster), v ktorých sa daná kookurencia reálne vyskytuje. Je možné zobraziť klúčové slovo a tiež textový doklad.

7 Predpokladaný prínos

Získané poznatky z mojej plánovanej dizertačnej práce by boli nápomocné pri detailnom skúmaní nemeckého jazyka, ako aj pri detailnom zachytení a zobrazení slovnej zásoby nemeckého jazyka.

Nové poznatky z tohto výskumu spájateľnosti slov slúžia lepšiemu opisu slovnej zásoby jazyka, pretože sa týkajú nielen lexikografie, lexikológie, ale aj morfológie, syntaxe, didaktiky a ī. Využitie lingvistických korpusov a použitie nových metód korpusovej lingvistiky pri skúmaní jazyka a slovnej zásoby prispievajú k lepšiemu lexikografickému opisu kolokácií.

Toto skúmanie je tiež užitočné a potrebné pri kontrastívnom skúmaní kolokácií.

Skúmanie kolokačných profilov slúži na prehĺbenie poznatkov o spájateľnosti slov.

LITERATÚRA

- ĎURČO, Peter – BANÁŠOVÁ, Monika – HANZLÍČKOVÁ, Astrid: Feste Wortverbindungen im Kontrast. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda 2010.
- ĎURČO, Peter: Zum Konzept eines zweisprachigen Kollokationswörterbuchs. Prinzipien der Erstellung am Beispiel Deutsch – Slowakisch. In: Franz Joseph Hausmann (Hg.): Collocations in European lexicography and dictionary research. Lexicographica, Vol. 24. International Annual for Lexicography / Revue Internationale de Lexicographie / Internationales Jahrbuch für Lexikographie. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 2008, s. 69 – 89.
- HAUSMANN, Franz Josef: Was sind eigentlich Kollokationen? In: Steyer, Kathrin (Hg.): Den Nagel auf den Kopf treffen. Wortverbindungen mehr oder weniger fest. Jahrbuch des Instituts für Deutsche Sprache 2003. Berlin – New York 2004, s. 309 – 334.
- HÄCKI BUHOFER, Annelies: Lexikografie der Kollokationen zwischen Anforderungen der Theorie und der Praxis. In: Engelberg, Stefan; Holler, Anke; Proost, Kristel (Hg.): Sprachliches Wissen zwischen Lexikon und Grammatik. Jahrbuch des Instituts für Deutsche Sprache. Berlin: De Gruyter 2011, s. 505 – 531.
- KONECNY, Christine: Kollokationen. Frankfurt: Peter Lang 2010.
- STEYER, Kathrin: Wortverbindungen – mehr oder weniger fest. Berlin – New York: Walter de Gruyter 2004.

K pojedí a zpracování multiverbálních spojení v připravovaném výkladovém slovníku současné češtiny¹

Zdeňka Opavská

Ústav pro jazyk český, Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

1 Úvodem

Impulzem pro napsání příspěvku byla tvorba a postupné zpřesňování konceptních zásad pro zpracování víceslovných lexikálních jednotek (VLJ) v novém všeobecném výkladovém slovníku současné češtiny. Tento slovník s pracovním názvem *Akademický slovník současné češtiny* (ASSČ) vzniká od r. 2012 v oddělení současné lexikologie a lexikografie Ústavu pro jazyk český AV ČR.² ASSČ v mnohém navazuje na předcházející české výkladové slovníky, řadu aspektů, dotýkajících se makrostruktury a mikrostruktury slovníku i způsobu zpracování jednotlivých strukturních nebo lexikálně-sémantických typů, je však nutno řešit i s ohledem na vývoj lexikologické, lexikografické a korpusové metodologie nově či odlišně. Jedním z těchto aspektů je i rozsáhlá a typově velmi různorodá množina VLJ a otázka, jak ji v ASSČ lexikograficky zpracovat.

2 Základní principy zpracování VLJ v ASSČ

Vzhledem k charakteru díla – ASSČ je slovník všeobecný výkladový – není možné při zpracování VLJ v ASSČ postupovat způsobem, který byl uplatněn ve speciálních slovnících neologických (Nová slova v češtině 1, 2; dále SN 1, SN 2) nebo frazeologických (Slovník české frazeologie a idiomatiky, dále SČFI). Na druhou stranu je však třeba tyto postupy zanalyzovat a zvážit využití některých z nich pro zpracování VLJ v ASSČ³. Důležitost možnosti porovnání

¹ Příspěvek vznikl v rámci grantového projektu programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) *Nová cesta k modernímu jednojazyčnému výkladovému slovníku současné češtiny* (DF13P01OVV011).

² Cílem slovníku je zachytit současnou českou slovní zásobu od r. 1945, a to slovní zásobu všeobecně rozšířenou, užívanou ve veřejné oficiální a polioficiální komunikaci i v komunikaci běžné (tj. neveřejné, neoficiální). V omezeném rozsahu jsou podávány profesionismy a slangismy, výběrově nářeční výrazy (regionalismy), nezachycují se úzce odborné výrazy. Předpokládaný rozsah slovníku je 120 – 150 tisíc lexikálních jednotek, jde tedy o slovník středního rozsahu. Materiálová základna je kombinovaná: primárními zdroji jsou synchronní (zejména psané) korpusy Českého národního korpusu; jako další zdroje se využívají: elektronický archiv společnosti Newton Media, a. s., texty zveřejněné na internetu, interní databáze ÚJČ (dilčí excerptní databáze, lexikální databáze Pralex) a novočeský lexikální archiv.

³ Koncepční zásady pro zpracování VLJ v ASSČ je možné rovněž konfrontovat se způsobem zpracování VLJ v lexikální databázi Pralex vytvářené v ÚJČ v letech 2005 – 2011 (ke zpracování VLJ v databázi Pralex viz Opavská, 2011), je nutné však mít paměti, že v případě slovníku ASSČ a lexikální databáze Pralex jde o odlišné lexikografické žánry.

a srovnání o to víc platí v případě, že je možné náš přístup konfrontovat s koncepčními zásadami typově i metodologicky blízkého slovníku. Takovým typově a koncepčně blízkým slovníkem je Slovník súčasného slovenského jazyka (SSSJ; dosud vyšly dva díly A – G, H – L), jehož koncepční řešení jsou pro autory vznikajícího ASSČ velmi cenným inspiračním zdrojem a pramenem, a to z hlediska metodologického i prakticko-lexikografického⁴.

Při zpracování ASSČ se vychází – v souladu s předcházejícími českými akademickými výkladovými slovníky (tj. Slovníkem spisovného jazyka českého (SSJČ), Slovníkem spisovné češtiny pro školu a veřejnost (SSČ) a Novým akademickým slovníkem cizích slov (NASCS)) a shodně se slovenským SSSJ – ze zpracování jednoslovného lexému. I v ASSČ jsou proto VLJ podávány v rámci heslové statí jednoslovného komponentu. Výjimkou jsou samozřejmě přejímky, které jsou – shodně s lexikografickou tradicí – zpracovány jako samostatné heslářové položky. Z uvedeného principu se pak vychází při stanovení konkrétních zpracovatelských zásad pro zachycení VLJ v našem slovníku.⁵

Způsob zpracování VLJ⁶ v rámci jednoslovného hesla, totiž zda VLJ budou vykládány, či nikoli, zda budou exemplifikovány, či nikoli, a na kterém místě heslové statí jednoslovného komponentu budou VLJ umístěny, to vše závisí především na **1) typu VLJ** (víceslovná pojmenování (sousloví)⁷ a jejich podtypy, frazémy a jejich podtypy, víceslovná synsémantika a víceslovná citoslovce), **2) na uplatňovaném lexikografickém kritériu potřebnosti výkladu** – vykládány jsou ty VLJ, jejichž význam nevyplývá ze součtovosti významů jednotlivých komponentů spojení. Jednotky, které jsou vykládány, jsou zpracovány jako samostatná hesla, i když jsou ve slovníku začleněny do heslové statí jednoslovného hesla (část těchto VLJ je zpracována s výkladem i exemplifikací, část je zpracována bez exemplifikace).

Frazémy se vykládají a exemplifikují⁸, každý z frazémů je označen speciálním grafickým symbolem ◊ a je podáván v nečíslovaném heslovém odstavci, který se připojuje na konec heslové statí jednoslovného hesla – komponentu. Frazémy ve slovníku postihujeme v celé jejich typové šíři; do slovníku ve vý-

⁴ Uvedené samozřejmě neplatí pouze pro zpracování VLJ, ale i pro slovníkové zpracování dalších strukturních i lexikálně-sémantických typů a skupin.

⁵ Návrh zpracování VLJ v ASSČ byl představen na konferenci Slovník a používatelia jazyka (Smolenice 2012; v tisku). Protože však od té doby došlo k určitému posunu v koncepčních zásadách zpracování VLJ, uvádíme je ve stručném přehledu i zde. Tím také dosáhneme zařazení zpracování multiverbálních spojení do kontextu celkového zpracování VLJ v ASSČ.

⁶ Podrobněji viz Opavská (v tisku).

⁷ Výrazy *víceslovná pojmenování*, *sousloví* zde chápeme jako synonymní výrazy. I když v současné literatuře sledujeme příklon spíše k užívání výrazu „*víceslovná pojmenování*“, z praktických důvodů dáváme přednost jednoslovnému výrazu „*sousloví*“.

⁸ Výjimkou je zpracování přísloví a pořekadel, která budou pouze vykládána.

běru zařazujeme přirovnání, frazémy jmenné, frazémy slovesné a část frazémů větných (parémii).

Při zpracování **sousloví** dochází k určitému lexikografickému kompromisu, totiž ne u všech sousloví se explicitně lexikograficky naznačuje, že jde o samostatnou lexikální jednotku. Na tento status se explicitně upozorňuje u těch sousloví, pro která platí lexikografické kritérium potřebnosti výkladu, tj. význam daného sousloví nelze odvodit ze součtu významů jednotlivých komponentů. Vykládaná sousloví se v ASSČ uvádějí a) v tzv. souslovné zóně na konci exemplifikace daného významu (po speciálním grafickém znaku □), b) na konci heslové statí jednoslovného hesla v graficky vyznačeném (ale nečíslovaném) heslovém odstavci (znak □), ale ještě před frazémovou částí (tento způsob platí pro ta sousloví, která nelze z významových důvodů podřadit pod žádný z významů dané jednoslovné lexikální jednotky). Sousloví se obecně neexemplifikují (ponecháváme si však možnost uvádět exemplifikaci u vybraných typů⁹). Ta sousloví, u nichž kritérium potřebnosti výkladu neplatí, tj. jejich význam vyplývá z významu jednotlivých komponentů, se v exemplifikaci uvádějí mezi neustálenými kolokacemi (tzv. „volnými“ spojeními), i když si uvědomujeme (shodně s autory SSČ a SSJČ), že jde o jiná spojení, jde o exemplifikaci jiného typu. Soubor sousloví je strukturně velmi rozmanitý: řadíme sem: 1) „vlastní“ substantivní a slovesná sousloví, 2) specifické typy apelativních sousloví, jako jsou a) jmenná a slovesná multiverbální spojení (jimi se budeme v tomto příspěvku zabývat), b) víceslovné přejímky, c) víceslovné výrazy s tzv. kvazislovem (tj. slovnědruhově a morfologicky nezformovaným komponentem), d) víceslovné výrazy, které jsou zároveň grafickou variantou k jednoslovnému heslu, 3) víceslovná propria.

K souslovím se do jisté míry přimykají **víceslovná synsémantika a citoslovce**. Na rozdíl od nich se však nejen vykládají, ale i exemplifikují. Z hlediska zpracování jde o specifický typ, pro který se stanovují zásady společně s jednoslovnými synsémantiky a citoslovci.¹⁰ Svým grafickým značením a umístěním ve slovníku se víceslovná synsémantika a citoslovce blíží způsobu zpracování vykládaných sousloví, tj. uvádějí se v rámci jednoslovného komponentu v „souslovné“ zóně v exemplifikaci daného významu nebo jako připojená hesla po všech významech, a to po případných souslovích a před případnými frazémy.

bába I báby, **baba I** baby (2. mn. bab) ž.

1. častěji **bába** kolovk. hanl. stará žena: *stará bába, vesnické báby; vedle v pokoji se ve večerních hodinách vždy sesednou báby a donekonečna klevetí; dědek a bába z perníkové chaloupky pohádkové postavy □ bába kořenářka* zast. stará žena sbírající léčivé bylinky a připravující z nich léky, masti ap.
2. kolovk. hanl. nepříjemná, zlá žena: *protivná bába u přepážky, nepříjemná baba v komisi; pode mnou bydlí strašně zvědavá baba*

⁹ Viz zde typ *udělat báć, udělat baf*.

¹⁰ Zásady zpracování jednoslovných a víceslovných synsémantik a citoslovci v ASSČ se v současné době konkretizují a zpřesňují.

- 3. baba** kolokv. expr. žena, ženská, zejména pěkná nebo energická; *pěkná baba, sexy baba; v hospůdce se probere vše od sportu až po baby; jsem pořádná baba, která se nedá jen tak zastrašit*
- 4. častěji bába** kolokv. expr. manželka, životní partnerka: *nikdo nedovede uvařit líp než moje bábu; nenapadlo mě, že mě kámoš podráží s mojí babou*
- 5. bába** zast. babička 1 (matka jednoho z rodičů): *obě zdědily po své společné bábě vzácnou ušlechtilost a vznešenosť*
- 6. baba** hanl. (zejména o mužích) bázlivý, zbabělý člověk; syn. slaboch, zbabělec: *ty babo!*; často v přisudkovém postavení *nebud' baba!*
- 7. baba** účastník dětské hry, který honí ostatní a svou roli předává zprav. doteckem: *baba honí ostatní dívky ve vymezeném prostoru pro hru*
- tato role, úloha hráče: *dát, dostat babu; mit babu; hrát (si) na babu; hra na babu* (i název hry); *baba se předává plácnutím*
  - **baba princmetálová**, řídč. **bába princmetálová** zast., hanl. zlá, hubatá žena, zpropadená, zatracená ženská: *Tatínek svou tchyni moc nemiloval a vždycky říkal: Uvidíš, že nás ta baba princmetálová všechny přežije.* [Blesk 2007]
  - **porodní baba** pomocnice při porodu: *po tísicíletí byl porod záležitostí porodních bab; co si ale v kritické situaci počne s rodičkou samotná porodní baba kdesi v kuchyni?*
  - **slepá bába** účastník dětské hry, který se zavázanýma očima chytá ostatní: *slepá bába se roztočí a hledá kolem sebe s nataženýma rukama* • tato role, úloha hráče: *hra na slepou bábu* (i název hry); *hrát (si) na slepou bábu* (i fraz.)
  - ◊ **(a ted') babo rad'** kolokv. nevím, co ted' (budeme) dělat; není jasné, jak tuto situaci vyřešit: *tak a ted' babo rad'*! Která z těch variant je ta správná?; *Velký anglicko-český slovník uvádí dokonce deset významů. Potom, babo rad'!*
  - ◊ **[hádat se, dohadovat se ap. (o něco)] jak(o) báby na trhu** kolokv. expr. obhroublým, nedůstojným způsobem něco dojednávat, o něco se hádat: *politické strany se hádají jako báby na trhu; jak báby na trhu se dohadují v Táboře o odbahnění a revitalizaci nádrže Jordán*
  - ◊ **hrát (si) na slepou bábu** skrývat právě záměry, přetvářovat se, nejednat otevřeně: *pokud jde o naše stanoviska a názory, přestali jsme si hrát na slepou bábu; nemůžete hrát na slepou bábu a tvářit se, že je všechno v pořádku*
  - ◊ **kam cert nemůže, (tam) nastrčí babu / bábu** kolokv. expr. (pořekadlo) příchod, přítomnost (staré) ženy situaci, práci zhoršuje, komplikuje ap.
  - ◊ **svičková bába** hanl. přejpatě, často neupřímně zbožná žena (řídč. i muž): *podle mínění svičkových bab se oženil moc brzy po smrti své první ženy*

3 Multiverbální spojení

3.1 Vymezení multiverbálních spojení

Multiverbální spojení řadíme k nefrazeologickým jednotkám (k přechodnému postavení slovesných multiverbátů viz dále). Při vymezení slovesných a jmenných multiverbálních spojení vycházíme ze širšího pojetí V. Vlkové (1978, 1987, 1988, 1990). Tzn. že jako multiverbální jednotky hodnotíme **1)** ta víceslovňá pojmenovaní, jež „koexistují se synonymními pojmenováními jednoslovními, která vnímáme na jejich pozadí, jejich motivace je jimi podmíněna“ (Jedlička 1969, s. 94), např. **a) provést / provádět analýzu** :: *analyzovat, brát / vzít na vědomí* :: *uvědomit si, dát podnět* :: *podnítit, podat vysvětlení* :: *vysvětlit¹¹*, **b) být na překážku** :: *překážet, mit k dispozici* :: *disponovat, c) být postačující / postačitelný* :: *postačovat,*

¹¹ Ke skupině 1 lze přiřadit i dvojice výrazů, v nichž jednoslovny ekvivalent vznikl až sekundárně, tj. byl dotvořen k víceslovnému pojmenování, např. *dát přednost* :: *upřednostnit, mit dozor* :: *dozorovat.*

d) čtenářská obec / čtenářská veřejnost :: čtenáři, **e) otázka vlastnictví** :: vlastnictví, **f) regulační proces** :: regulace, **g) zajímavým způsobem** :: zajimavě, fotografickou cestou :: fotograficky¹², **2) víceslovná pojmenování**, „která vznikají analogicky na základě multiverbizačních modelů“ a jednoslovny ekvivalent nemají (Vlková, 1990, s. 2), např. *podat přehled* (srov. *podat výklad* :: *vyložit*), *věnovat pozornost* (srov. *věnovat péči* :: *pečovat*, *věnovat zájem* :: *zajímat se*)¹³. K multiverbátum ve shodě s výše uvedenou literaturou řadíme **3)** i ta víceslovná pojmenování, s nimiž je jejich jednoslovny ekvivalent spjat pouze sémanticky, nikoli formálně (slovotvorně), např. *mít strach* :: *bát se*, *mít v úmyslu* :: *hodlat*, *mít za následek* :: *způsobit*, *dát za pravdu* :: *souhlasit*.

3.2 Charakteristika multiverbálních spojení¹⁴

1) Multiverbální spojení se vyznačují **sémantickou nerovnováhou mezi komponenty spojení** (tím se tato skupina odlišuje od jiných typů sousloví). Plnovýznamovost řídícího členu (slovesa nebo substantiva) je v různé míře oslabena: řídící člen (označovaný jako kategoriální, formální nebo funkční slovo) se vyznačuje obecným, širokým nebo v různé míře desémantizovaným lexikálním významem a je nositelem kategoriálního významu. Závislý člen (gramaticky závislé substantivum nebo adjektivum) je naopak vlastním nositelem věcného významu pojmenování.

Ke **kategoriálním slovesům** se řadí především slovesa s obecným významem činnosti, děje nebo stavu (*dát / dávat, dělat / udělat, dojít / docházet k, konat / vykonat / vykonávat, provést / provádět, realizovat, uskutečnit / uskutečňovat, zajistit / zajistovat*) a dále pak slovesa s méně obecným lexikálním významem,

¹² A. Jedlička (1974) vymezuje typy a), d), e), g), V. Vlková (1978, 1987, 1988, 1990) řadí navíc k multiverbálním spojením typy b), c), tj. spojení se sponou, a typ f), tj. adj.-subst. spojení koexistující s jednoslovným substantivem, které je slovotvorně souvztažné s adjektivním komponentem daného spojení.

¹³ Srov. shodný přístup v Dynamice slovní zásoby současné slovenštiny (1989), kde se za multiverbizační spojení pokládají „takové viacslovné (najčastejšie dvojslovné) výrazy, ktoré koexistujú so synonymnými jednoslovnými ekvivalentmi a spravidla majú s nimi spoločný významovo-formálny komponent (...). Medzi multiverbizačné spojenia však treba okrajovo zaradiť aj také pomenovania, ktoré jednoslovný – slovotvorne súvzťažný – ekvivalent sice nemajú, ale boli utvorené na základe už jestvujúcich multiverbizačných modelov: *dať pokyn* (...) podľa *dať príkaz* (...), *podať prehľad* podľa *podat výklad* (...), *byť prikladom* podľa *byť odrazom* (...), vo zvláštnych prípadoch podľa v iných prípadoch, *do istej miery* podľa *do značnej miery* atď.“ (Dynamika, 1989, s. 251).

¹⁴ V české a slovenské literatuře se pro víceslovné výrazy, jejichž řídící člen je sémanticky (v různé míře) vyprázdnený, užívá různý terminologický aparát (odrážející mj. i z kterého úhlu pohledu se k témtoto jednotkám přistupuje): *multiverbální spojení*, *multiverbizační spojení*, *multiverbizovaná spojení*; *lexikalizovaná spojení s kategoriálnym slovom*; *ustálené slovesno-menné spojenia*; *verbonominální spojení s abstraktem*; *analytická verbononomínální spojení*, *analytické predikáty*, *verbo-nominální predikát s kategoriálním slovesem*.

např. *pořídit / pořizovat, poskytnout / poskytovat, vyjádřit / vyjadřovat, vyslovit / vyslovovat*. (Vlková, 1990, s. 3, 4).

Ke kategorialním substantivům se řadí výrazy *obec, veřejnost, kruhy, řady, vrstvy, masy, scéna, proces, problém, otázka, sféra, oblast* aj. (Jedlička, 1978; Vlková, 1978, 1988, 1990; Šmídová, 2004; Martincová, 2005).

2) Pro multiverbální spojení je **typická formální (slovotvorná) a sémantická souvztažnost s jednoslovným ekvivalentem** (z hlediska sémantického je tento vztah hodnocen jako částečná synonymie), např. *provádět, provést analýzu – analyzovat, vyslovit souhlas – souhlasit, mít k dispozici – disponovat; čtenářská veřejnost – čtenáři, podnikatelská obec – podnikatelé, odborné kruhy – odborníci; privatizační proces, proces privatizace – privatizace*. Tato skupina tvoří jádro multiverbálních spojení. K ní se přimyká skupina multiverbálních spojení a jejich jednoslovných ekvivalentů, které pojí **souvztažnost sémantická**, nikoli formální (*mít v úmyslu – hodlat, mít strach :: bát se, být přičinou – podmiňovat, být součástí – patřit k*). Dále na periferii multiverbálních spojení stojí ta spojení, která jednoslovný ekvivalent nemají a byla utvořena podle multiverbizačního modelu (*podat přehled, věnovat pozornost*).

3) Multiverbální spojení stojí na **pomezí ustálených a neustálených** spojení a na pomezí **nefrazeologických a frazeologických** lexikálních jednotek¹⁵.

a) Pokud jde o **ustálenost** (resp. reprodukovatelnost / dispozičnost) / **neustálenost**, je pro multiverbální spojení příznačná škálovitost. Podle A. Jedličky (1969) za multiverbální jednotky s „nepochybnou pojmenovací samostatností“ lze pokládat typy „závislé adjektivum – substantivum“ (*spotřebitelské kruhy*¹⁶) a „sloveso – závislé substantivum“ (*provádět průzkum*), naopak ke spojením s nízkou mírou ustálenosti (dispozičnosti), patří typy „substantivum – závislé substantivum v gen.“ (*otázka, problém vlastnictví*) a „závislé adjektivum a substantivum v instr.“ (*tichým hlasem*).

b) Problém řazení k **frazémům nebo nefrazeologickým jednotkám** se netýká jmenných multiverbátorů, ty jsou zřetelně zařaditelná k souslovím, týká se však multiverbálních spojení slovesných. Tento problém souvisí nejen s škálovitostí, graduálností frazeologických nefrazeologických rysů u konkrétních jednotek, ale také se zvolenou koncepcí delimitace frazémů a nefrazémů¹⁷. V českém kontextu se multiverbální spojení obecně řadí 1) k nefrazeologickým jednotkám (srov. Jedlička, Vlková, Martincová), 2) k periferii frazémů, jako tzv. kvazifrazemy (Čermák, SČFI). Avšak i při nefrazeologickém přístupu se konstatuje, že některá ze spojení se projevují vyšší mírou frazeologičnosti. Jde

¹⁵ Různé koncepce se stavějí k témtu otázkám různě.

¹⁶ A. Jarošová (2000a) však upozorňuje, že i u některých jednotek typu *spotřebitelské kruhy* nalezneme nízkou míru dispozičnosti.

¹⁷ Srov. Kralčák, 2003, s. 117: „Názory na frazeologickú platnosť verbonominálnych spojení sú veľmi rôznorodé, no pri istom zovšeobecnení ich možno rozdeliť do troch skupín. Ustálené AVNS sa hodnotia ako (1) frazemy, (2) ako frazemy sa hodnotia len niektoré ich podtypy; (3) ako spojenia stojace medzi frazemami a voľnými spojeniami.“

o některé z multiverbátů patřících do skupiny 2 a 3 v bodě 3.1, tj. o ty jednotky, které jsou řazeny k multiverbátm, ale které jednoslovny ekvivalent nemají nebo které mají jednoslovny ekvivalent utvořen z jiného základu. Pro ASSČ bude třeba hranice frazeologičnosti u multiverbálnich, resp. šíreji verbonominálnich spojení s abstraktem ještě dále prozkoumat (a oprít se přitom nejen o novější české práce (např. Radimský, 2010), ale také o výsledky slovenského lexikologicko-lexikografického a syntaktického zkoumání (viz např. Kačala, 1993, 1997a, 1997b; Jarošová, 2000a, 2000b, 2005; Kralčák, 2003; Ivanová – Kyseľová, 2012), obecně však můžeme říci, že multiverbální jednotky řadíme v souladu s A. Jedličkou, V. Vlkovou, O. Martincovou, A. Jarošovou a dalšími k nefrazeologickým jednotkám.

4 Lexikografické zpracování multiverbálních spojení

4.1 Zpracování multiverbálních spojení v českých a slovenských výkladových slovnících

V českých všeobecných slovnících jsou multiverbáty uváděny nevyčleněně v exemplifikaci jednoslovného komponentu s tím, že se u nich uvádí případný jednoslovny ekvivalent. Na kategoriálnost významu u sloves se upozorňuje jen výjimečně. Srov. např. slovesná hesla v SSČ:

dělat 3. tvořit 1, zhovovat; působit 1: *dělat koláče; dělat plány; – dělat hluk; dělat někomu těžkosti, starosti; dělat vtipy, chyb;* (...)

dát: 1. odevzdat, poskytnout někomu něco do vlastnictví, k spotřebování ap.: (...) **dát** někomu možnost, přiležitost, přednost, (...) **5.** (ve spoj. s podst. jm. děj.) opisně výj. děj: *dát rozkaz, pokyn*

mít IV jako sloveso formální výj. 2. (v souslovném spoj. se 4. p. podst. jm.) **a)** růz. fyzičké n. psychické stavu a pocity: *mít hlad, kašel, horečku; mít zlost, strach, radost, trápení; mít pocit, tušení, že ...;* **b)** (...)

Na samostatný status multiverbátů se upozorňuje v českých neologických slovnících SN 1, SN 2 a ve frazeologickém slovníku SČFI. V **SN 1, SN 2** se jako samostatná hesla podávají jmenné multiverbální jednotky s kategoriálními slovy *obec, veřejnost, proces*; substantiva *obec, veřejnost, proces* jsou jako kategoriální (formální) slova rovněž zpracována v samostatných heslových statích. Upozornění na multiverbální charakter u daného spojení i u kategoriálního slova je uvedeno v poznámce.

podnikatelský příd.

podnikatelská veřejnost *podnikatelé*: podnikatelská veřejnost patří k průkopníkům elektronického bankovnictví; co naše podnikatelská veřejnost může očekávat, je vytvoření jednotné koncepce podpory exportu

Víceslovné (multiverbizované) pojmenování k jednoslovnému výrazu *podnikatelé*. Uplatňuje se při oficiálnějším vyjadřování.

veřejnost – i ž.

určovaný člen slovního spojení mající význam *okruh osob se stejným vztahem k něčemu* v nových slovních spojeních, např.: lékařská veřejnost, nelékařská veřejnost; vědecká

veřejnost, nevědecká veřejnost; šachová veřejnost, nešachová veřejnost; voličská veřejnost; křížovkářská veřejnost; internetová veřejnost, počítačovnická veřejnost, počítačová veřejnost, uživatelská veřejnost

Výraz **veřejnost** jako člen těchto slovních spojení (multiverbizovaných pojmenování) se užívá velmi často. Věcný význam je vyjádřen určujícím přídavným jménem. Slovní spojení bývají významově blízká k příslušným podstatným jménům v č. mn., jako např. **lékařská veřejnost – lékaři, křížovkářská veřejnost – křížovkáři**. Zejména v oblasti veřejného dorozumívání.

S ČFI jsou slovesná multiverbální spojení zahrnuta do skupiny verbonominálních spojení s abstraktem pojatých jako kvazifrazemy. Multiverbální spojení jsou s ostatními verbonominálními spojeními s abstrakty zpracována pod substantivním komponentem ve speciální heslové statí. Spojení nejsou vykládána, zachycují se však jednoslovné ekvivalenty k víceslovnému spojení, např.:

analýza *a něčeho*

Obj: 1. IN začít -u **DUR** provádět -u (*:analyzovat*) **TERM** dokončit -u 2. **TERM** provést/udělat -u (*:analyzovat*) **Subj:** ukázat, prokázat, odhalit

souhlas *(k něčemu)*

Obj: 1. IN dostat/obdržet/získat s. **DUR** mít s. **K—IN** dát/udělit někomu s. (*:souhlasit*) **K—TERM** odepřít s. 2. IN projevit/vyslovit s. s něčím

Ve slovenské všeobecné výkladové lexikografii se k multiverbálním spojením přistupuje odlišně a část z nich se v heslové statí jednoslovného komponentu vyčleňuje pomocí speciálního grafického symbolu. Výrazy, které v našem příspěvku označujeme jako multiverbální spojení, se ve slovenských slovnících KSSJ a SSSJ řadí k lexikalizovaným spojením s kategoriálním slovem (SSSJ), resp. k lexikalizovaným spojením se slovesným základem (KSSJ).

K KSSJ (4. vyd., 2003) se lexikalizovaná spojení s kategoriálním slovesem uvádějí v substantivních heslech za speciálním grafickým znakem po všech významech a před frazeologickou zónou. V případě, že existuje jednoslovny slovesný ekvivalent, uvádí se u spojení jako výklad. U sloves je jejich fungování jako kategoriálního slova zachyceno ve speciálním významu, srov. Např.:

analýza: (...) □ *robit a-u analyzovat'*

dat' 10. ako formálne sloveso tvorí význ. celok s pripojeným podst. m. (v A) al. iným slovným druhom: *d. prednosiť uprednostniť'; d. príkaz niekomu prikázať'; d. radu poradíť'; d. odpoved' odpovedať'; d. na vedomie oznámiť'; d. za úlohu uložiť'; d. najavo niečo prejaviť niečo; d. ďalej niečo odovzdať'*

V SSSJ se k lexikalizovaným spojení s kategoriálním slovem přistupuje diferencovaně. Jmenná a slovesná lexikalizovaná spojení s kategoriálním slovem a jednoslovným synonymem jsou uváděna u gramaticky závislých členů (tj. u příslušných adjektiv a substantiv) v exemplifikaci za grafickým symbolem □, např. **diplomatický 2:** (...) □ *diplomatické kruhy diplomati; analýza:* (...) □ *robit' analýzu, podrobovať analýze analyzovať'.*

Slovesná lexikalizovaná spojení s abstraktem, která jednoslovny ekvivalent nemají, se uvádějí nevyčleně mezi ostatní exemplifikací, srov. např. **amnestia**: (...) *rozsiahla, čiastočna a.; a. prezidenta republiky; a. pre politických vezňov; byť pre-pustený na základe všeobecnej amnestie; vyhlásiť amnestiu, dostať amnestiu byť omilostnený; (...) □ udelovať, udeliť al. dávať, dat' amnestiu amnestovať niekoho*

V slovesném hesle se kategoriální platnost verba v lexikalizovaných spojeních zachycuje prostřednictvím speciálního významu, např.

dať 15. ako formálne sloveso tvorí s pripojeným podstatným menom al. s iným slovným druhom lexikalizované spojenie: *d. bozk pobožkať; d. ďalej povedať aj ďalším; d. dieťa-tú život porodiť ho; zastar. dať do árendy prenajať; d. niečo dohromady, dokopy a) po-sklaďať rozhádzané b) vytvoriť niečo úplne nové; d. do novín uverejniť; d. do obehu (obyč. peniaze, známky a pod.) rozšíriť vo verejnosti, zaviesť ako nové; d. do predaja začať predávať; d. do prenájmu prenajať, d. garanciu garantovať; (...)*

4.2 Návrh zpracování multiverbálních spojení a některých výrazů jím blízkých v ASSČ

1) Zpracování multiverbálních spojení

Jak jsme uvedli výše, široce pojatá multiverbální spojení řadíme k nefrazeologickým jednotkám, tj. k souslovím.¹⁸ Jde o sémanticky průhledné jednotky, o jednotky, u nichž platí součtovost významů jednotlivých komponentů. Ustálenost těchto jednotek se pohybuje na škále (od jednotek s vysokou mírou ustálenosti po jednotky s mírou ustálenosti velmi nízkou). Z těchto důvodů uvádíme multiverbální spojení nevyčleně mezi ostatní exemplifikací jednoslovného substantivního nebo adjektivního hesla, tj. přistupujeme k nim jako k nevykládaným souslovím. Existuje-li k multiverbálnímu spojení jednoslovny ekvivalent, uvedeme ho drobným typem písma za multiverbální spojení. Multiverbátý s jednoslovny ekvivalentem ponecháváme jako graficky nevyčleněné jednotky. Při zpracování multiverbátů tedy postupujeme ve shodě se SSČ a SSJČ a neuplatňujeme řešení zvolené v KSSJ a SSSJ.

analýza: 1. rozklad celku na části; metoda zkoumání jednotlivých složek a vlastností nějakého předmětu, jevu, činnosti ap.; syn. rozbor; op. syntéza: *podrobná, hluboká, dů-kladná analýza; ekonomická, právní analýza; srovnávací analýza; analýza dat; analýza příčin, rizika; analýza hospodaření, vývoje nakladů; provádět, provést analýzu analyzo-vat, vypracovat komplexní analýzu činnosti; podrobit něco kritické analýze*

U slovesného hesla důsledně zachytíme jeho platnost jako kategoriálního slova prostřednictvím samostatného významu (v tomto ohledu se praxí SSSJ a KSSJ inspirujeme). Ve výkladu významu navrhujeme uvést: *určovaný člen slovního spojení ve funkci formálního slovesa tvorící se substantivem jeden*

¹⁸ Pro hraniční případy přecházející k frazeologickým jednotkám bude ještě třeba zpřesnit kritéria pro zařazování lexicálních jednotek k frazemům (srov. např. Kralčák, 2003).

celek. Otevřenou otázkou zůstává, zda budeme obdobně postupovat i u kategorialních substantiv (srov. řešení i v SN 1 a SN 2, odkud by bylo možné přejmout i formulaci výkladové parafráze *určovaný člen slovního spojení mající význam*.

2) Zpracování spojení typu *udělat báć, udělat baf*

Jde o spojení kategorialního slovesa *udělat* s citoslovečným výrazem, např. *udělat báć, udělat na někoho baf, udělat bum, udělat cink, udělat cvak, udělat haf (haf), udělat hop, udělat kuk, udělat mňau, udělat pá(pá), udělat prásk, udělat prsk, udělat šmik, udělat tuk*). Dosavadní všeobecné výkladové slovníky tato spojení jako samostatné VLJ nevyčleňovaly, v některých případech je však opatřovaly dovykladem, srov. v SSJČ:

baf 2. vyjadřuje úmysl polekat někoho: udělal na sestru baf!

báć 1. vyjadřuje zvuk při úderu n. pádu; prásk, bum, buch: báć, a už leží; báć do dveří; báć ho uhodil ho ap.; udělalo to báć (dět.) upadlo

kuk, kukuć upozorňuje, že se někdo na někoho dívá: Honzíčku, k.! podívej se; udělat na někoho (z nějakého úkrytu) k. znenadání vyhlédnout

Jinak se přistupovalo k těmto výrazům SČFI, v němž byly tyto jednotky zachyceny v lexikograficky zestrucněné heslové statí, např.

udělat báć (zvl. velký, těžký předmět, popr. čl., dítě při pádu, prudkém úderu, též výstřel ap.:) 1. hlasitě (u)padnout; 2. vybouchnout, prásknout

udělat na někoho baf (zvl. dítě z úkrytu, vůči nepřipravenému druhému:) prudce vyskočit a překvapit n. polekat někoho (někdy: a ríct přitom „baf“); přepadnout někoho.

Tyto výrazy se v mnohém blíží multiverbálním jednotkám (jedním z komponentů je kategorialní sloveso, význam spojení u některých spojení vyplývá ze součtovosti významů jeho komponentů, některé z uvedených viceslovné výrazy mají jednoslovny ekvivalent (*udělat baf :: bafnout, vybafnout; udělat cink :: cinknout, udělat cvak :: cvaknout*)), liší se však od nich strukturou (závislým členem a nositelem věcného významu je citoslovce), sférou užití (často jde o kolokviální výrazy nebo o výrazy z dětské řeči), u některých lexikálních jednotek i potřebností výkladu. Výrazy typu *udělat báć, udělat baf* tak stojí na pomezí vykládaných a nevykládaných VLJ. Tuto zpracování této skupiny navrhujeme řešit podobně jako vykládaná sousloví, tj. uvést je v graficky vyznačené souslovné zóně. Spojení typu *udělat báć, udělat baf* se však nejen vykládají, ale i exemplifikují (viz např. *udělat (na někoho) baf*), v případě shody významu spojení a komponentu je viceslovny výraz pouze exemplifikován (viz *udělat báć*).¹⁹

báć citoslovo.

2. ve funkci slovesa udělat náhlý pohyb

¹⁹ Tato zásada bude patrně přehodnocena ve prospěch uvádění výkladu významu i u těchto jednotek.

- upadnout, spadnout: *jalovička báč na zem* □ *udělat báč* dět. „*Podívej, vláčky do sebe narazily, udělaly báč,“ líčila barvitě maminka batoleti.* [Deníky Moravia, 2006]; ...*kolo se nám polámal, mnoho škody nadělalo, udělalo báč v dět. říkadlo*
- udeřit, dát ránu: *bez nejmenšího upozornění báč mě do tváře*

baf, baf baf citosl.

1. zprav. jen **baf** zvolán s úmyslem někoho polekat, překvapit: *zvolat „baf!“; „Baf!“ zpoza dveří Malý Alenáš*. [I. Vyskočil] □ *udělat (na někoho) baf* polekat, překvapit někoho, zejména náhlým vyskočením z úkrytu a zvoláním baf: *udělat baf na maminku; Děti zbožňují úkryty, schovky, místečka, odkud mohou udělat baf.* [Betynka 2011]

5 Závěrem

V příspěvku jsme se zabývali pojetím a návrhem zpracování multiverbálních spojení a některých spojení jím blízkých v připravovaném Akademickém slovníku současné češtiny. Návrh slovníkového zpracování multiverbálních spojení byl zasazen do kontextu lexikografického zpracování celého souboru VLJ v ASSČ a bylo v něm přihlédnuto k dosavadním lexikografickým řešením v českých a slovenských výkladových slovnících. Další zkoumání v oblasti multiverbálních spojení a šíření v oblasti VLJ s kategoriálním slovem i vlastní lexikografická praxe povedou ke zpřesňování uvedených zásad.

LITERATURA

- ČERMÁK, František: Víceslovňá pojmenování typu verbum-substantivum v češtině. In: Slovo a slovesnost, 1974, roč. 35, č. 4, s. 287 – 306.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 436 s.
- IVANOVÁ, Martina – KYSEĽOVÁ, Miroslava: Niekoľko poznámok o statuse a vymedzení kategoriálnych verb. In: Slovo v slovníku. Aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štýlistika (pragmatika). Na počest' Alexandry Jarošovej. Eds. K. Buzássyová – B. Chocholová – N. Janočková. Bratislava: Veda – Jazykovedný ústav Ľudovítia Štúra SAV 2012, s. 159 – 169.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Lexikalizované spojenie v kontexte ustálených spojení. In: Princípy jazyka a textu. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 9. – 10. 3. 2000 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Ed. J. Dolník. Bratislava: Univerzita Komenského 2000a, s. 138 – 153.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Obrazná terminológia alebo odborná frazeológia? Ako riešime túto a podobné otázky v pripravovanom Slovníku súčasného slovenského jazyka. In: Frazeologické štúdie IV. Eds. M. Jankovičová – J. Mlacek – J. Skladaná. Bratislava: Veda 2005, s. 131 – 145.
- JAROŠOVÁ, Alexandra: Spracovanie ustálených spojení vo výkladovom slovníku. Návrh. In: Nová slovní zásoba ve výkladových slovnících. Sborník z příspěvků z konference (Praha, 31. 10. – 1. 11. 2000). Eds. O. Martincová – J. Světlá. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2000b, s. 43 – 54.
- JEDLIČKA, Alois: Spisovný jazyk v současné komunikaci. Praha: Univerzita Karlova 1974. 227 s.
- JEDLIČKA, Alois: Univerbizace a multiverbizace v pojmenovacích strukturách. In: Acta Universitatis Carolinae – Philologica 4 – 5, Slavica Pragensia XI, 1969, s. 93 – 101.

- KAČALA, Ján: K statusu lexikalizovaných spojení. In: Slovenská reč, 1997a, roč. 62, č. 4, s. 193 – 203.
- KAČALA, Ján: Kategorálne slová v slovných spojeniach (Príspevok k teórii jazykového významu). In: Jazykovedný časopis, 1993, roč. 44, č. 1, s. 14 – 24.
- KAČALA, Ján: Lexikalizované spojenia a frazeologické jednotky. In: Frazeologické štúdie II. Ed. P. Ďurčo. Bratislava: Esprima 1997b, s. 95 – 102.
- KRALČÁK, Ľubomír: K otázke hraníc medzi frazémami a analytickými verbo-nominálnymi spojeniami. In: Frazeologické štúdie III. Eds. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava: Stimul 2003, s. 116 – 123.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisářčiková – M. Považaj. 4., dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 988 s.
- MARTINCOVÁ, Olga: Nová výceslovňa pojmenování. In: Neologizmy v dnešní češtině. Eds. O. Martincová – A. Rangelova – J. Světlá. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR 2005, s. 212 – 231.
- Nová slova v češtině 1. Slovník neologismů. Red. O. Martincová a kol. Praha: Academia 1998. 356 s. (SN 1)
- Nová slova v češtině 2. Slovník neologismů. Red. O. Martincová a kol. Praha: Academia 2004. 568 s. (SN 2)
- Novy akademický slovník cizích slov A – Ž. Red. J. Kraus a kol. Praha: Academia 2005. 879 s. (NASCS)
- OPAVSKÁ, Zdeňka: K problematice zpracování výceslovných lexikálních jednotek v připravovaném výkladovém slovníku současné češtiny. In: Slovník a používateľ jazyka (v tisku)
- OPAVSKÁ, Zdeňka: Zpracování výceslovných lexikálních jednotek v lexikální databázi Pralex (se zaměřením na zpracování nefrazeologických výceslovných lexémů). In: Česká a slovenská výkladová lexikografia na začiatku 21. storočia. Red. J. Světlá – A. Jarošová – A. Rangelova. Brno: Tribun EU 2011, s. 137 – 152.
- RADIMSKÝ, Jan: Verbo-nominální predikát s kategoriálním slovesem. České Budějovice: Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis 2010. 216 s.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. 4 sv. Red. F. Čermák a kol. 2., přepr. a dopl. vyd. Voznice: LEDA 2009. 3584 s. (SCFI)
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. J. Filipc – F. Daneš – J. Machač (1. vyd.) – V. Mejstřík (2. a 3. vyd.). 3., opr. vyd. Praha: Academia 2003. 647 s. (SSC)
- Slovník spisovného jazyka českého. 8. sv. Red. B. Havránek. 2., nezměněné vyd. Praha: Academia 1989. 4800 s. (SSJČ)
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s. (SSSJ)
- Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1088 s. (SSSJ)
- ŠMÍDOVÁ, Pavla: Ke vztahu multiverbálnosti a internacionálizace (na příkladu multi-verbálních spojení s výrazem scéna). In: Varia XI. Zborník materiálov z XI. kolokvia mladých jazykovedcov (Spišská Nová Ves 28. – 30. 11. 2001). Ed. M. Šimková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV 2004, s. 258 – 262.
- VLKOVÁ, Věra: Dynamika lexikální zásoby odborného projevu. Kandidátská disertační práce. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV 1987. 286 s. (Rkp.)
- VLKOVÁ, Věra: K problematice tzv. multiverbizačních spojení, zvláště v odborném stylu. In: Slovo a slovesnost, 1978, roč. 39, č. 2, s. 106 – 115.

VLKOVÁ, Věra: Multiverbální spojení (Příspěvek k dynamice lexikální zásoby odborného projevu). In: Funkční lingvistika a dialektika. Linguistica. XVII. Eds. J. Nekvapil – O. Šoltys. Praha: Československá akademie věd. Ústav pro jazyk český 1988, s. 421 – 430.

VLKOVÁ, Věra: Příspěvek k analýze multiverbálních spojení typu *provádět rekonstrukci*. In: Slovo a slovesnost, 1990, roč. 51, č. 1, s. 1 – 14.

**K problematike transformovaných štruktúr
vo *Valenčnom slovníku slovenských slovies na korpusovom základe*.
Nominalizované particípium.**

Veronika Perovská

Inštitút slovakistických, mediálnych a knižničných štúdií, Filozofická fakulta,
Prešovská univerzita, Prešov

Úvod

V rámci projektu prípravy *Valenčného slovníka slovenských slovies na korpusovom základe* (riešiteľský tím: Miloslava Sokolová, Jolana Nižníková, Martina Ivanová, Miroslava Kyselová, Veronika Perovská; ďalej VSSSKZ)¹ došlo k prepracovaniu viacerých východiskových teoreticko-metodologických téz, z ktorých sa vychádzalo pri spracovaní valencie slovies vo *Valenčnom slovníku slovenských slovies* (1. zv. Nižníková – Sokolová, 1998; ďalej VSSS1, 2. zv. Nižníková, 2006; ďalej VSSS2). Tieto zmeny zasahujú, okrem iných², aj oblasť spracúvania transformovaných štruktúr. V tomto príspevku sa zameriame na problematiku nominalizovaného particípia, jedného z transformátov, ktoré do VSSSKZ, v porovnaní s jeho predchodcami VSSS1 a VSSS2, boli pridané.

Klúčovým pojmom valenčnej teórie je **valencia**, ktorú autorky VSSS1 definiujú ako „schopnosť slovesa (príp. aj iného slova) viazať na seba istý počet ďalších jazykových jednotiek (doplnení, participantov) a určovať ich tvarové a významové vlastnosti“ (Nižníková – Sokolová, 1998, s. 7). Valencia určitého slovesa, presnejšie lexie, sa simplifikujúcim a abstrahujúcim spôsobom dá zachytiť pomocou syntakticko-morfologickej valenčnej schémy, obsahujúcej všetky valenčné pozície, ktoré sú potrebné na utvorenie gramaticky správnej a sémantickej celistvej vety, zodpovedajúcej normám spisovnej slovenčiny, na ilustráciu schéma Sn – VF – Sa – Sd predstavuje valenčnú štruktúru napr. slovesa *dat* vo význame „odovzdáť, poskytnúť do vlastníctva, na užívanie ap.“ (KSSJ, 2003). Centrom takejto schémy je verbum alebo iný výraz (napr. adjektívny či substantívny, často deverbatívum) s kategóriou valencie. Valenčná schéma, model vety, sa potom napĺňa v konkrétejnej výpovedi, v ktorej sa môžu realizovať aj ďalšie doplnenia predikátu. Okrem tzv. obligatórnych (záväzných) členov valenčnej schémy (najčastejšie subjekt, objekt, prípadne adverbiale) totiž možno valenčnú štruktúru rozvinúť pomocou ďalších, fakultatívnych doplnení (najčastejšie adver-

¹ Štúdia bola vypracovaná v rámci grantového projektu VEGA č. 1/0252/12 Morfosyntaktické a lexikálne parametre kolokácií v slovenčine.

² Porovnaj napr. IVANOVÁ, Martina – SOKOLOVÁ, Miloslava – KYSELOVÁ, Miroslava: Teoreticko-metodologické otázky spracovania valencie slovenských slovies. In: Slovenská reč, 2013, roč. 78. č. 1 – 2, s. 7 – 31.; PEROVSKÁ, Veronika: K valencii pasívnych transformátov vo Valenčnom slovníku slovenských slovies na korpusovom základe. 9. študentská vedecká konferencia. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2014. [v tlači]

biále), ktorých absencia vo vete nijak nenaruší gramatickú korektnosť a sémantickú kompletnosť výpovede. V teórii valencie sa tiež pracuje s pojmom potenciálne doplnenie, ktoré vo výpovedi síce možno vynechať, no dokážeme ho rekonštruovať napr. z kontextu. Pri verbách z konkrétnych sémantických skupín sa realizujú tzv. typické doplnenia, ktoré z hľadiska valencie nie sú obligatórne, no v spojení s určitými slovesami sa vo výpovedi typicky objavujú.

Valenčnú schému teda možno rozširovať, modifikovať z hľadiska počtu participantov, ale tiež gramaticky, a to napr. reflexivizáciou alebo participializáciou z východiskovej konštrukcie (s centrom predstavujúcim verbum finitum) na **transformovanú konštrukciu**. Výsledkom procesu reflexivizácie je reflexívne pasívum alebo dispozičná konštrukcia, prostredníctvom participializácie môžu vzniknúť viaceré transformáty, napr. participiálne pasívum, rezultatívna konštrukcia či nominalizované participium, ktorému sa v ďalšej časti príspevku budeme bližšie venovať. Pri gramatickej transformácii dochádza k permutácii vetych členov, a teda prirodzene aj k zmene valenčnej štruktúry, často sprevádzanej tiež redukciami počtu participantov, obmedzením ich realizácie v určitej pozícii³.

Nominalizované particípium

Pri spracúvaní materiálu do VSSSKZ vyuľtala potreba prepracovať aj spôsob zachytávania transformovaných štruktúr. Niektoré transformáty prešli úpravou, napr. rozdelením na podtypy⁴, iné pribudli, medzi nimi aj **nominalizované particípium**. Prvým návrhom zachytenia tohto transformátu vo VSSSKZ bola skratka *VI pas*, pod ktorou bol tento transformát prezentovaný autorkou príspevku aj na konferencii XXIII. Kolokvium mladých jazykovedcov 21. 11. 2013 v Modre. Táto podoba však nebola celkom presná, a to z viacerých dôvodov: *VI – verbum infinitum* je pomerne široký pojem, zahrňajúci viacero verbálnych tvarov, prílastok *pas – pasívum/pasivizovaný* bol zase nevyhovujúci z dôvodu, že nie každé particípium predstavujúce daný transformát má aj pozitívny príznak pasívnosti (porovnaj časť Typy nominalizovaných particípií). Ako adekvatnejšie riešenie bol na návrh M. Sokolovej prijatý spôsob zápisu skratkou *V part* (teda participiálny verbálny tvar), s príslušným spresňujúcim prílastkom *pas, rez alebo nepas* podľa príznaku (pasívnosti, rezultatívnosti, nepasívnosti) charakteristického pre daný podtyp.

Charakteristika nominalizovaného particípia a jeho vzťah k ostatným transformátom

Nominalizované particípium, ako naznačuje už jeho atribút, je výsledkom procesu nominalizácie, ktorá sa v Encyklopédii jazykovedy (Mistrík, 1993, s. 298) definuje ako „premena konštrukcie s vedľ. vetou, t. j. závislou prediká-

³ Bližšie o transformovaných štruktúrach porov. Sokolová, 1993.

⁴ Príkladom je rozčlenenie rezultatívnych konštrukcií (RK) na posesívne a neposesívne podľa toho, či synsémantikum tvoriace súčasť rezultatívnej konštrukcie, spolu s n/t-ovým príčastím, je sloveso *mať* (posesívna RK) alebo iné verbum, napr. *byť, cítiť sa, zdať sa* (neposesívna RK).

ciou, na nominálnu, mennú konštrukciu bez slovesa v určitem tvari; menná konštrukcia ako výsledok tohto procesu“. Jedným z dôvodov a zároveň dôsledkov tejto zmeny je kondenzácia výpovede. Zmena určitého verbálneho tvaru na neurčitý spôsobuje, že vlastnosti tohto typu transformátu sú na pomedzí slovesného a menného výrazu. Slovesný pôvod nominalizovaného particípia zabezpečuje zachovanie istého stupňa dejovosti a kategórie valencie, menná forma na druhej strane potláča jeho dejovosť a naopak, približuje ho k statickej adjektív, čo potvrdzuje aj postupný prechod niektorých particípií k adjektívm. Na základe potlačenia dejovosti možno vyzdvihnuť iné vlastnosti tejto transformovanej štruktúry, napr. pasívnosť či rezultatívnosť.

Možno konštatovať, že zo všetkých transformovaných štruktúr, zachytávaných vo VSSSKZ (reflexívne pasívum, dispozičná konštrukcia, participiálne pasívum, rezultatívna konštrukcia a nominalizované particípium), predstavuje nominalizované particípium najstatickejší transformát. Zatiaľ čo základom reflexívnych transformátov je verbum finitum, konštitutívnym prvkom ostatných typov transformátov je menej dejové trpné príčastie. Kým participiálne pasívum predstavuje len jeden z gramatických tvarov určitého verba, rezultatívna konštrukcia vzniká spojením synsémantika, blížiaceho sa svojím morfológicko-syntaktickým statusom ku kopule, a n/t-ového particípia, čo dané particípium do určitej miery osamostatňuje a zároveň podporuje jeho staticosť. Nominalizáciou particípia sa jeho staticosť zvyšuje ešte viac.

Príklady transformátov s nominalizovaným particípiom:

Nasadáme na biedny voz zbitý z troch dosák a ľahán koňom.

Deron Williams bránený Nowitzkim nepremenil svoj strelecký pokus.

Odobraté vzorky pôd prinesené z terénu na stanovenie v laboratóriu musia byť ešte pred samotným stanovením vhodne upravené.

[...] vozidlo pripravené na jazdu váži 1 605 kg.

Syntaktický status a morfológické vlastnosti

Vzhľadom na statický charakter tohto typu transformátu a schopnosť kondenzovať text je prirodzené, že zo syntaktického hľadiska obsadzuje nominalizované particípium také pozície, ktoré sú subordinované voči nadradenému substantívnu, resp. substantivizovanému výrazu. Je to najmä pozícia **atribútu** (*Dejiny ľažko vybojovanej a ubránenej vlasti dávajú Izraelčanom silu chrániť svoj miništát.*), či už anteponovaného alebo postponovaného, pričom pri postpozícii je dynamickosť výraznejšia ako pri antepozícii. Nominalizované particípium sa často realizuje v rámci polopredikatívnych konštrukcií, predovšetkým ako **prívlastková polopredikatívna konštrukcia** (*Odobraté vzorky pôd prinesené z terénu na stanovenie v laboratóriu musia byť ešte pred samotným stanovením vhodne upravené*) alebo **doplňková polopredikatívna konštrukcia** (*Nezbadaný som stál pri dverách.*).

V porovnaní s ostatnými typmi transformátov z VSSSKZ sa nominalizované particípium vyznačuje trochu odlišnými morfológickými charakteristikami,

vyplývajúcimi z jeho menného charakteru a z už spomenutých možných syntaktických pozícií. Zatiaľ čo participálne pasívum a rezultatívna konštrukcia sú morfológicky obmedzené na nominatív, prípadne genitív, jednotného alebo množného čísla, nominalizované particípium nie je takto obmedzené, môže sa realizovať taktiež v oboch číslach, no v ktoromkoľvek páde a rode. Vychádza to z kategórie kongruencie, na základe ktorej sa nominalizované particípium podriaďuje morfológickým kategóriám substantív.

Získavanie materiálu zo SNK

S databázou Slovenského národného korpusu (SNK), z ktorej sme získavali exemplifikáciu, sme pracovali pomocou korpusového manažéra Manatee/Bonito. Pri vyhľadávaní nominalizovaných particípií sme postupovali tak, že sme najprv pomocou príkazu [lemma="dané particípium v základnom tvare"] vyhľadali všetky výskytu daného particípia, či už ako súčasti participálneho pasíva, rezultatívnej konštrukcie alebo nominalizovaného príčastia. V prípade rozsahom menší vzorky sme výsledný materiál ručne dotriedovali, a tak získavali príklady na daný typ transformátu. Ak bola vzorka príliš veľká na ručné triedenie, postupovali sme d'aloším zadávaním príkazov. Keď sme chceli vyhľadať nominalizované tvary particípia, eliminovali sme zo vzorky pomocou negatívneho filtra lemmy *byt'*, *mat'* a ī. [lemma="dané sloveso v neurčitku"] v rozmedzí {-5, 3} od KWIC. Keďže tvar nominalizovaného particípia sa častejšie realizoval v postpozícii za substantívom, ďalšou možnosťou bolo vyhľadať pomocou pozitívneho filtra v pozícii {-1, -1} od KWIC tvary substantíva prostredníctvom príkazu [tag="S.*"]. Pre potreby tohto príspevku sme pracovali s výskumnou vzorkou 166 lexií, z nich pri 111 sa realizoval aspoň jeden typ transformátu, pri 56 sa vyskytlo nominalizované particípium. Takýto pomer ukazuje, že daný typ transformátu je relativne častý.

Pri spracúvaní materiálu sme vyberali do exemplifikácie na tento typ transformátu do VSSSKZ zväčša prípady iného ako atributívneho výskytu, keďže pri atributívnom použití je najvyššia miera statickosti daných slovies, čo spôsobuje tiež obmedzený výskyt, resp. aj absenciu participantov. Pri nominalizovanom particípium vo funkcií polopredikatívnej konštrukcie sa dejovosť potláča menej a častejšie sa pri nich vyskytujú participanty.

Typy nominalizovaných particípií

Okrem vyčlenenia nového typu transformátu nominalizovaného particípia došlo tiež k jeho rozdeleniu na tri podtypy na základe kompatibility s aspektovou formou slovesa a s tým spojených charakteristických vlastností.

Jeden z podtypov predstavuje **V part pas**, ktoré je kompatibilné len s imperfektívou aspektovou formou a charakteristické príznakom pasívnosti, teda odsunutím agensa a vyzdvihnutím dejaj a paciensa (napr. *Deron Williams bránený Nowitzkim nepremenil svoj strelecký pokus.*). Tento podtyp je najdynamickejší z troch vyčlenených podtypov a najviac sa funkčne a sémantikou približuje k participálnemu pasívu.

Ďalším podtypom je **V part pas rez**, nominalizované particípium vytvorené od perfektívnej verbálnej formy, s príznakmi rezultatívnosti a pasívnosti (napr. *Nedávno si prišiel z dvora zbitý a zakrvavený*). Svojím významom a funkciou sa teda najviac približuje rezultatívnej konštrukcii, s tým rozdielom, že nominalizované particípium nemá kopulu. Oba typy transformátov vyjadrujú primárne stav ako výsledok predtým prebiehajúceho deja, pričom príznak pasívnosti naznačuje tiež deagentizáciu vo výpovedi a vztiahnutie dejového významu particípia na pacienta. Posledným podtypom je **V part rez nepas**, ktoré sa tvorí od perfektívnych slovies a nemá príznak pasívnosti, len rezultatívny význam (napr. *Zvrtol sa, rozhodnutý odísť*). Stav ako výsledok predchádzajúceho deja sa tak vzťahuje na agensa. Oba podtypy s vlastnosťou **rez** teda majú potlačený dejový príznak a neraz majú až adjektívny význam (napr. *Dnešná doba je náročná a plná nepochopiteľných situácií. Paradoxov. Súvislosti sú neraz spretrhané a bytie rozbité*).

Funkčná a významová podobnosť uvedených nominalizovaných participálnych transformátov s participálnym pasívom a rezultatívnymi konštrukciami podporuje predpoklad ich vzniku procesom elidovania gramatickej morfém, resp. synsémantického prvku z opisnopasívnej, resp. rezultatívnej konštrukcie, a teda súčasným kondenzovaním výpovede ako spôsobu dosiahnutia jazykovej ekonomizácie či štýlistickej variability.

Doplnenia nominalizovaného particípia

Z hľadiska valenčnej štruktúry tohto typu transformátu možno skonštatovať, že najbežnejším pravovalenčným doplnením je adverbiálne určitého typu. Pri nedokonavej forme sa najčastejšie vyskytuje adverbiálne pôvodcu deja (ADVorig) vo forme substantíva/substantivizovaného výrazu v inštrumentáli. Toto doplnenie predstavuje pôvodného agensa z východiskovej konštrukcie a zvýrazňuje dejovosť výpovede, napr. [...] *tišice mladých ľudí, presviedčaných rodičmi, učiteľmi, politikmi i samými sebou, opúšťajú svoju vlast' a odchádzajú, v podstate iba za peniazmi, do pre nich duchovne nepodnetného prostredia*.

Tieto typy transformátov sú tiež často dopĺňané pomocou adverbiále iného typu, prirodzené v závislosti od sémantiky slovesa, napr. adverbiálne smeru (ADVdir) *Dekadentná chut' manga pridaná do jedla z neho urobí nevšedný zážitok*. alebo adverbiálne miesta (ADVloc), napr. [...] *dôkazom sú mnohé boje, bojané práve v Hornom Uhorsku, terajšom Slovensku [...]*, či adverbiálne spôsobu (ADVmod), napr. *Pribúdajú nové rodinné domy alebo radové zástavy riešené zväčša v modernom štýle v strikmých líniah*.

Objektové doplnenie bolo vo vybranej vzorke menej časté (napr. *Dieťa musí mať pocit, že je svojimi rodičmi akceptované, nemá byť iba verbálne presvedčované o láske rodičov alebo jedného z nich*). Nízky výskyt objektových doplnení je spôsobený buď prirozeným presunom objektového doplnenia v akuzatíve do pozície subjektu, alebo súvisí s menným charakterom tohto typu transformátu, a teda potlačením dejovosti aj týmto spôsobom, resp. je spojené

s upozadením objektu na základe jeho všeobecnej znalosti alebo kontextovej doplniteľnosti (napr. [...] tisíce mladých ľudí, **presviedčaných** rodičmi, učiteľmi, politikmi i samými sebou, opúšťajú svoju vlast' a odchádzajú, v podstate iba za peniazmi, do pre nich duchovne nepodnetného prostredia.).

Nie výnimocne sa vyskytli aj prípady nominalizovaných particípií bez akýchkoľvek pravovalenčných doplnení, čo možno vysvetliť transformačným charakterom týchto výpovedí, sprevádzaným redukciami určitých pozícii (napr. *Od včasného rána na poli, zem voňala, prehriata slnkom, zoraná a pobránená, červíky sa len tak hmýrili v kyprej hline.*), resp. možné je aj vysvetlenie, ktoré pripúšťa zaobchádzanie s daným výrazom ako s menom, ktoré zväčša žiadne doplnenie okrem nadradeneho substantíva nevyžaduje, napr. (*Mrzí ma to, že som v podstate ani jednu z troch bežaných stoviek nebežal naplno, kedže mi to zranenie nedovolilo [...].*).

Záver

Vzhľadom na čiastkový charakter skúmaného materiálu možno vyvodzovať len čiastkové závery, avšak domnievame sa, že ich platnosť rozsiahlejšia materiálová základňa iba potvrdí a doplní. Zistili sme, že nominalizované particípium predstavuje pomerne častý transformát, ktorý si zasluhuje zvláštne pozornosť. Vyskytol sa najmä pri akčných slovesách a pri piatich procesných verbách. Jeho najvýraznejšou a univerzálnou vlastnosťou je schopnosť kondenzovať výpoved'. Daný typ transformátu je kompatibilný s perfektívou aj imperfektívou aspektovou formou, čo ovplyvňuje aj jeho ďalšie vlastnosti, a to rezultatívnosť v prípade perfektívnej podoby slovesa a pasívnosť, ktorou sa môže vyznačovať ako perfektívna, tak aj imperfektívna forma. Tento transformát sa môže dopĺňať o obligatórne objektové, no predovšetkým o fakultatívne doplnenia, prevažne adverbiale určitého typu, najčastejšie adverbiale pôvodec dej, príznačné najmä pre transformát s imperfektívom. Dokonávacia forma sa bliží významom k rezultatívnej konštrukcii, ba až k adjektívam, nedokonávacia forma si zachováva silnejší dynamický príznak a častejšie sa pri nej vyskytujú rôzne participanty.

LITERATÚRA

- IVANOVÁ, Martina – SOKOLOVÁ, Miloslava – KYSEL'OVÁ, Miroslava: Teoreticko-metodologické otázky spracovania valencie slovenských slovies. In: Slovenská reč, 2013, roč. 78, č. 1 – 2, s. 7 – 31.
- NIŽNÍKOVÁ, Jolana – SOKOLOVÁ, Miloslava a kol.: Valenčný slovník slovenských slovies. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 1998. 270 s.
- NIŽNÍKOVÁ, Jolana: Valenčný slovník slovenských slovies. 2. zväzok (na korpusovom základe). Prešov: FF PU 2006. 272 s.
- PEROVSKÁ, Veronika: K valencii pasívnych transformátov vo *Valenčnom slovníku slovenských slovies na korpusovom základe*. 9. študentská vedecká konferencia. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2014. [v tlači]

- PEROVSKÁ, Veronika: Pasívne transformáty vo valenčnom slovníku. [Diplomová práca.]
Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2013. 120 s.
- Slovenský národný korpus – prim-6.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra
SAV 2009. Dostupné z WWW: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Kapitolky zo slovenskej morfológie. Prešov: Slovacontact
1995. 180 s.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Sémantika slovesa a slovesný rod. Bratislava: Veda 1993. 112 s.

Intonácia pripravených prejavov v televíznom a rozhlasovom spravodajstve

Patrik Petrás

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta,
Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra

Úvod

V prostredí rozhlasového a televízneho spravodajstva sa stretávame s jazykovými prejavmi, ktoré môžeme rozdeliť na dve základné skupiny: na prejavy pripravené (čítané) a prejavy spontánne. Klasifikáciu ústnych prejavov na spontánne hovorené a čítané (písomne pripravené) uplatnil už Á. Kráľ (1990, s. 95).

Obe skupiny prejavov majú svoje charakteristické znaky, ktoré sa neprejavujú len na rovine lexikálnej či (najmä) syntaktickej, ale určité odlišnosti sa môžu ukazovať aj v zvukovej rovine, predovšetkým v oblasti suprasegmentálnej, resp. prozodickej.

V tomto príspevku sa chceme osobitne zamerať na intonačnú stránku čítaných prejavov v televíznom a rozhlasovom spravodajstve. Preto prvú časť venujeme najmä analýze čítaných prejavov (so zameraním na oblasť spravodajstva), po ktorej plynule nadvázuje problematika intonácie takýchto prejavov. Syntézu prvých dvoch častí tvorí tretia časť, kde sa snažíme ilustračnými príkladmi dokázať, že niektoré intonačné schémy, hoci nie sú v zhode s kodifikovanou podobou konkluzívnej kadencie oznamovacích viet, sa nemusia vnímať ako intonačne chybné napriek svojej príznakovosti, pretože majú svoje osobitné využitie.

1 Čítané prejavy a ich špecifika v spravodajstve

Pod čítanými ústnymi prejavmi máme v súlade s klasifikáciou Á. Kráľa (tamže, s. 95) na mysli prejavy, ktoré sú písomne pripravené a určené na hlasitú reprodukciu, v našom prípade na reprodukciu v elektronických médiách.

Podľa autora sa úplné textové znenie prejavu pripravuje najmä tam, kde viac záleží na plynulosť, hladkostí a presnosti vyjadrovania a kde sa kontroluje platnosť výrokov. Často ide o prejavy s platnosťou pre celú spoločnosť (tamže, s. 102).

V súčasnosti sa často stretávame aj s javom, o ktorom už v roku 1990 hovorí aj Á. Kráľ: podľa neho sa doslovne „reprodukujú napísané texty aj pri takých príležitostiach a v takých reláciách rozhlasu a televízie, kde sa očakáva spontánny prejav“ (tamže, s. 102). Niektorí autori (redaktori) sa podľa Á. Kráľa usilujú prednieť svoj napísaný text tak, aby ho poslucháči vnímali ako spontánny. Autor konštatuje, že mälokto túto úlohu zvládne tak, aby sa v prejave neohlásili kolízie písomnosti a ústnosti. Dnes sme už aj v televíznom prejave svedkami

akejsi snahy pôsobiť pri zahľáseniach spravodajských príspevkov do určitej miery „improvizovane“, možno aj s cieľom vyvolania určitého dojmu spontánnosti. Tieto znaky potom nachádzajú svoj odraz aj v intonácii prehovoru.

Ďalším zdrojom kolízii písomnosti a ústnosti môže byť podľa Á. Kráľa aj prednes. Autor upozorňuje, že text vhodný na prednes má črty ústneho hovoreného prejavu. V zmysle uvedeného teda texty určené na prednes majú vyhovovať už ako napísané predlohy požiadavkám ústnych – nie písomných – prejavov. Ďalším dôležitým faktorom je, či hovoriaci (prednášajúci) prednáša vlastný alebo cudzí text, pretože cudzí text je prednášateľovi pôvodne neznámy a nemusí vyhovovať rečovým návykom a subjektívnym slohovým kritériám prednášateľa. Okrem toho prednášateľ môže istú vec chápať inak ako autor (pisatel') textu (tamže, s. 103 – 104). Naše skúsenosti ukazujú, že televízni hlásatelia, ktorí čítajú zahľásenia k jednotlivým spravodajským príspevkom, nebývajú autormi týchto textov, ktorí čítajú (autormi sú obyčajne redaktori, ktorí pripravovali reportáž). Resp. si ich vo finálnej fáze upravujú hlásatelia, resp. vedúci vydania.

Oboznámenie sa s textovou predlohou je dôležité pre uvedomenie si myšlienkovej stavby textu, nájdenie či prípadnú opravu obsahovo, resp. formálne nejasných miest, ďalších nedostatkov alebo chýb. Takéto oboznámenie sa s textom by malo byť prípravou na ťažkosti prednesu obsahovo nejasných časťí, tiež by malo hlásateľa upozorniť aj na miesta, ktoré môžu spôsobiť artikulačné problémy (tamže, s. 104).

Za významný determinant intonačnej realizácie prejavov, najmä v televíznom spravodajstve, považujeme technický prostriedok, z ktorého hlásatelia čítajú pripravené prejavy. Ide o čítanie zariadenie, na ktorom sa pohybuje text podľa toho, ako hlásatelia čítajú. Keďže sa tento text pohybuje a písmo musí byť do stotočne veľké, aby ho hlásateľ dokázal prečítať, je logické, že celý text sa na projekčnú plochu nezmestí naraz. To spôsobuje, že osoba, ktorá text číta, nemá prehľad o vetnej perspektíve, nemusí vedieť, kde sa reálne bude výpovedeť končiť, preto nemusí byť možné vetu dostatočne intonačne stváriť podľa vyžadovaného priebehu konkluzívnej kadencie. Hlásateľ sa potom obmedzí iba na mechanické prečítanie „bodky“, teda koncového slova, resp. taktu výpovede.

Ďalej fakt, že hlásatelia opakovane a hlasne čítajú, môže byť príčinou tzv. čítacej intonácie, o ktorej hovorí M. Olšiak (2008, s. 180 – 181). Toto takisto súvisí s vettou perspektívou; signál modálneho typu výpovede sa podľa autora obyčajne vyskytuje až na jej konci, chýba zvukový signál východiska a jadra výpovede. Dokonca si myslíme, že vyššie uvedený jav (čítanie z čítacieho zariadenia) a opakovane a hlasne čítanie sa vzájomne podmieňujú, teda spoločne vytvárajú výsledok stereotypného vyzdvihovania koncového taktu výpovede.

2 Intonácia čítaných prejavov v spravodajstve

Intonáciu ako „komplex viacerých druhov zvukových prostriedkov – melódie, sily (intenzity), páuz, tempa reči, rytmu, dôrazu, timbru“ (Bugárová, 2001, s. 32) chápú niektorí lingvisti (napr. Ondrejovič, 2002, s. 78) ako variabilnejší, ťažšie

zachytiteľný a kodifikovateľný jav než segmentálna oblasť jazyka. Nie je to však len špecifikum slovenčiny, ale v súvislosti s prozódiu T. Dubéda (2005, s. 123) hovorí, že „pro srovnávání jazyků není k dispozici tak jasná a dobře strukturovaná základna, jakou nabízí inventář fonémů v oblasti segmentální“.

Za dôležitý predpoklad správneho pochopenia zmyslu výpovede považujeme podmienku správnej identifikácie jej hraníc. Na tento účel je dôležitá najmä súčinnosť melódie a pauzy, resp. v prípade realizácie dostatočnej konkluzívnej kadencie pri oznamovacích vetách môže takáto melódia suplovať aj pauzu. Tento vzťah ale neplatí opačne.

Pauza na nesprávnych miestach, resp. neprimerane dlhá pauza však môže spôsobiť problémy pri pochopení zmyslu výpovede, pretože takáto pauza, niekedy ešte aj v súhre s melodickým poklesom, môže imitoval' koniec výpovede, čomu sa prispôsobí poslucháč, následne však výpoved' pokračuje prekvapivo ďalej, z vyšej melodickej polohy, akoby sa začínala nová výpoved'. Takéto javy v súčasnosti pozorujeme v spravodajskej intonácii.

V súvislosti s kritikou spravodajskej intonácie (porov. Kráľ, 2001) si myslíme, že problém vyplýva aj z toho, že spravodajstvo sa žánrovo hodnotí ako nociónalne (Findra, 2012, s. 197). V súčasnosti však môžeme pozorovať aj posun, najmä v súkromných médiach, aj v tejto oblasti. Dnes sa už v spravodajstve neinformuje len o celospoločenskej problematike, ale prezentujú sa aj rôzne individuálne ľažké osudy ľudí, stretávame sa s reportážami z rôznych tragickej udalostí, kde sa akosi prirodzene snažia moderátori sprostredkovovať aj emocionálnu zložku, zaujať svoj citový postoj a aj takto na divákov zapôsobiť. Tieto faktory, prirodzene, tiež vplývajú na intonačné vyznenie výpovedí.

3 Problém hodnotenia spravodajskej intonácie

Ak vychádzame z rozčlenenia jazykových prejavov, ktoré sme načrtli v úvode tohto článku (pripravené a spontánne prejavy), musíme naznačiť aj potenciálnu relatívnosť členenia intonácie na bezpríznakovú, príznakovú a chybnú, ktoré má tradíciu v slovenskej lingvistike (Kráľ, 2009; Bugárová, 2001).

Mnohé javy, ktoré by sme (nazdávame sa, že oprávnene) v čítaných prejavoch hodnotili ako príznakové, resp. až intonačne chybné (napr. dlhé pauzy, „rozbíjanie“ syntaktických celkov pauzami atď.), musíme hodnotiť z iného uhla pohľadu pri prejavoch spontánnych, kde napr. častejšie či aj dlhšie pauzy sú typickým znakom spontánej reči, keďže formulácia myšlienok prebieha súbežne s ich zvukovým stvárnením. Pravda, tým netvrídime, že nesúvislá a pauzami či inými tzv. parazitickými slovami popretkávaná reč je v spravodajstve ospravedlniteľná, resp. že nie je potrebné na kultivovanú reč redaktora pracovať. Naopak. Vždy pri spontánnom prejave však musíme očakávať vyššiu mieru páuz či iných intonačných javov.

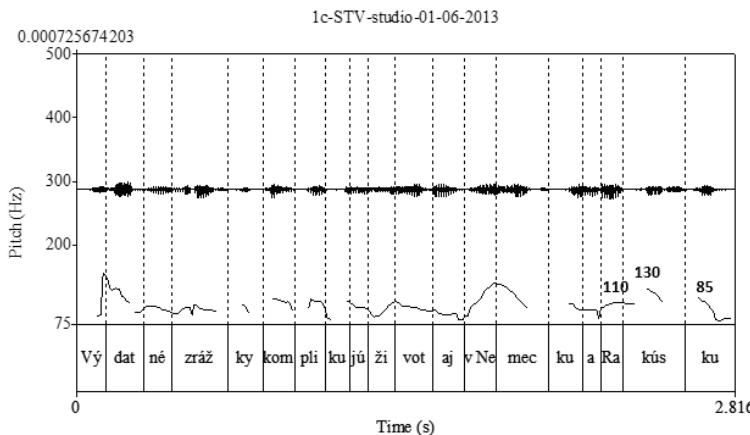
Ďalším faktorom, ktorý sa môže prejaviť v intonačnom stvárnení výpovede, je aj prostredie, v ktorom prejavy vzniká. Kým hlásatelia v štúdiu čítajú prejavy v podstate v ideálnych podmienkach v štúdiu, prejavy z terénu sú často vysielané z hlučných prostredí (ulica, rôzne kultúrne podujatia a pod.).

Nazdávame sa, že určité intonačné schémy, ktoré by sme mohli vyhodnotiť ako intonačne príznakové, v súvislosti s dynamickými zmenami v médiach (o. i. spomínaný tematický posun reportáži), v súčasnosti môžeme považovať za prijateľné, pretože nie sú nefunkčné, ale majú svoj osobitný cieľ, či už citovo zapôsobiť na poslucháča, resp. vyvolať určitý persuazívny efekt, o ktorom hovorí aj S. Ondrejovič (2002, s. 79).

Za intonačne chybnú považujeme len takú výpoved', ktorá má rušivé účinky na poslucháčov (Ondrejovič, 2002, s. 80), pričom podľa nášho názoru sem môžeme zaradiť spomínané stereotypné vyzdvihovanie koncov výpovede, resp. častí výpovede (jednotlivých viet v rámci súvetí).

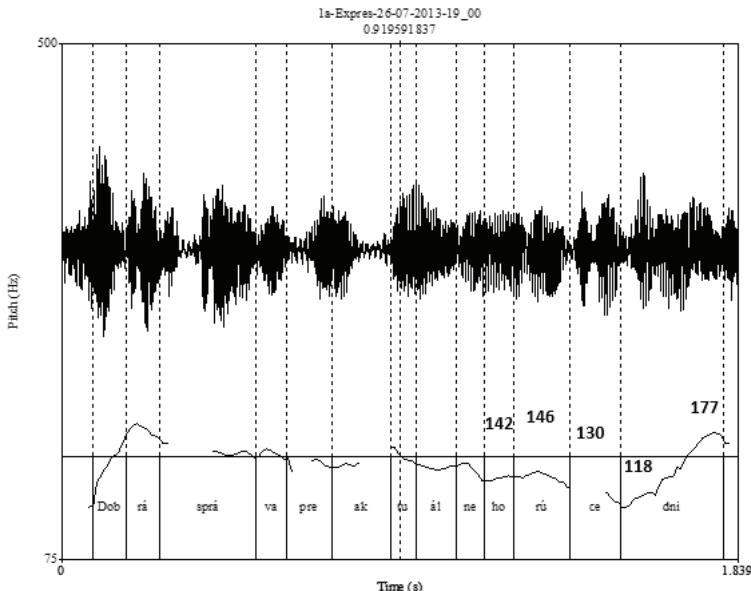
Naše tvrdenia sa pokúsime ilustrovať dvomi analýzami intonácií, ktoré nie sú v zhode s kodifikovanou podobou bezpríznakovnej konkluzívnej kadencie, no nazdávame sa, že napriek svojej príznakovosti nemusia mať rušivé účinky.

Výpoved' *Výdatné zrážky komplikujú život aj v Nemecku a Rakúsku*, analyzovanú na obrázku 1, sme vyhodnotili ako príznakovú pre jej príznačný melodický zdvih na predposlednej slabike výpovede (*Rakúsku*). Výpoved' s takouto intonáciou, napriek tomu, že nie je v zhode s kodifikovanou podobou konkluzívnej kadencie tak, ako ju opisujú Pravidlá slovenskej výslovnosti (Kráľ, 2009), podľa nášho názoru môže bez väčších problémov odovzdať zamysľanú informáciu. V grafickej analýze uvádzame aj frekvenčnú polohu slabík posledného taktu výpovede. Po tejto výpovedi nasledovala pauza v trvaní 151 ms, ktorú podľa klasifikácie J. Sabola a J. Zimmermannu (1984) na základe trvania pauzy môžeme vypočítať ako krátku. Napriek tomu však považujeme túto pauzu za dostačujúcu na úspešné spracovanie informácie perciipientom. Za takouto intonačnou realizáciou výpovede môžeme vidieť snahu o vyzdvihnutie obsahovo relevantných častí výpovede, teda v ktorých krajinách komplikujú život výdatné zrážky – v Nemecku a Rakúsku.

Obrázok 1. Intonačná analýza výpovede *Výdatné zrážky komplikujú život aj v Nemecku a Rakúsku* (STV, 1. 6. 2013)

Iný príklad funkčného využitia príznakovéj intonácie môže predstavovať výpoved' analyzovaná na obrázku 3: *Dobrá správa pre aktuálne horúce dni*. Výrazný melodický zdvih nastal na poslednom slove *dni*. O tejto výpovedi môžeme jednoznačne povedať, že nie je v zhode s konkluzívnu kadenciou. S prihliadnutím na obsah celého prehovoru (hlásateľ informuje v letom období o tom, že stav väčšiny kúpalísk na Slovensku je vyhovujúci) môžeme považovať takúto realizáciu intonácie za prijateľnú. Uvedenú správu pre väčšinu obyvateľov považujeme jednoznačne za pozitívnu, čo sa snažil svojou intonáciou naznačiť aj hlásateľ, ktorý uvádzajúcou vetou *Dobrá správa pre aktuálne horúce dni* so stúpavou melódiou chcel vyvolat určitú príjemnú atmosféru vo vzťahu k posluchácom, resp. ich mohol chcieť pozitívne „naladit“⁴. Po tejto výpovedi nasledovala len veľmi krátka pauza (29 ms), ktorú vzhľadom na jej minimálne trvanie J. Sabol a J. Zimmermann (1984) klasifikujú ako nulovú. Vzhľadom na výrazné melodické zvýraznenie koncovej časti uvádzajúcej informácie by však poslucháč nemal mať problém identifikovať jednotlivé informácie.

Obrázok 2. Intonačná analýza výpovede *Dobrá správa pre aktuálne horúce dni* (Expres, 26. 7. 2013)

4 Záver

V príspevku sme chceli upozorniť na problém hodnotenia spravodajskej intonácie najmä v pripravených prejavoch. Poukázali sme na to, že aj keď niektoré intonačné schémy nie sú v zhode s kodifikovanou podobou intonácie jednotlivých modálnych typov výpovedí, tieto môžu bez problémov sprostred-

kovať zamýšľanú informáciu, dokonca obohatenú o ďalšiu informáciu: o emocionálnu zložku. Intonáciu môžu tzv. profesionáli slova funkčne využiť aj na vyvolanie určitej príjemnej atmosféry vo vzťahu k poslucháčom, resp. divákom, a tým sa snažiť odstrániť existujúcu fyzickú bariéru medzi nimi. Všetky tieto javy dokazujú variabilnosť intonácie a jej ľažsie metodické uchopenie na rozdiel od segmentálnych javov.

Médiá sú v súčasnosti podľa nášho názoru nielen vplyvnou mienkovornou inštitúciou, ale vplývajú aj na používanie jazyka jeho spoločnosťou. Kedže sa postupne súčasný spravodajský úzus stáva spoločnosťou všeobecne akceptovaný, hoci nie je v zhode s kodifikáciou, môžeme očakávať, že bude vytvárať stále väčší tlak na normu jazyka. V konečnom dôsledku sú to používateľia jazyka, ktorí sú tvorcami normy, resp. v tomto prípade ide o profesionálnych používateľov jazyka, ktorí vplývajú na jazykové správanie „bežných“ používateľov jazyka (konzumentov mediálnych relácií). Nazdávame sa, že ak sa násprístup ku kodifikácii suprasegmentálnych javov neprehodnotí, podľa nášho názoru budeme môcť očakávať, že sa v zvukovej suprasegmentálnej oblasti jazyka norma bude ďalej vzdľať od kodifikácie.

LITERATÚRA

- BUGÁROVÁ, Marta: Intonácia a sémantika vety. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 2001. 134 s.
- DUBÉDA, Tomáš: Jazyky a jejich zvuky. Univerzálie a typologie ve fonetice a fonologii. Praha: Karolinum 2005. 230 s.
- FINDRA, Ján: Zvuková realizácia textu v elektronických médiách. In: Kultúra slova, 2012, roč. 46, č. 4, s. 193 – 199.
- KRÁĽ, Ábel – RÝZKOVÁ, Anna: Základy jazykovej kultúry. Bratislava: SPN 1990. 123 s.
- KRÁĽ, Ábel: Intonácia oznamovacej vety. In: Slovenská reč, 2001, roč. 66, č. 5, s. 257 – 277.
- KRÁĽ, Ábel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 2. vyd. Martin: Matica slovenská 2009. 423 s.
- OLŠIAK, Marcel: Intonačné varianty v televíznom spravodajstve. In: Hovorená podoba jazyka v médiách. Ed. L. Kralčák. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre 2008, s. 177 – 183.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Intonácia slovenskej vety a médiá. In: Slovenská reč, 2002, roč. 67, č. 2, s. 77 – 81.
- SABOL, Ján – ZIMMERMANN, Július: Komunikačná hodnota pauzy. In: Úloha řeči a hudby v životním prostredí. XXIII. akustická konference. České Budějovice: Československá vedeckotechnická společnost 1984, s. 225 – 228.

Problematika výučby slovenského jazyka a literatúry v školách s vyučovacím jazykom národnostných menší

Janka Píšová

Štátny pedagogický ústav, Bratislava

Slovenský jazyk (štátny jazyk) je dorozumievacím prostriedkom príslušníkov národnostných menší v styku s príslušníkmi ostatných národností a majoritného národa v SR. Spoločenskou požiadavkou je preto aktívne zvládnutie slovenského jazyka počnúc materskou školou, ktoré vedie k zvládnutiu základných pravidiel medziľudskej komunikácie daného kultúrneho prostredia, nado budnutiu pozitívneho vzťahu k jazyku v rámci interkultúrnej komunikácie, s cieľom poskytnutia rovnakých šancí uplatnenia na trhu práce na celom území Slovenskej republiky.

Geografická poloha a história Slovenskej republiky sa zreteľne prejavili na národnostnej štruktúre obyvateľstva krajiny. Slovenský právny systém však nedefinuje ústavné termíny národnostná menšina a etnická skupina ani rozdiel medzi týmito dvoma kategóriami. Podmienkou priznania menšinových práv je podľa Ústavy SR slovenské občianstvo a individuálna vôle prináležať k menšine (Čl. 12 ods. 3 a čl. 34 Ústavy SR, zákon č. 460/1993 Z. z. v znení neskorších predpisov). Väčšina právnych noriem týkajúcich sa menší používa termín národnostné menšiny. Štát oficiálne uznáva 13 národnostných menší: maďarskú, rómsku, rusínsku, ukrajinskú, nemeckú, chorvátsku, českú, poľskú, moravskú, bulharskú, židovskú, srbskú a ruskú.

Posledné sčítanie obyvateľov, domov a bytov z roku 2011 okrem otázky národnosti obsahovalo aj otázku materinského jazyka a po prvýkrát najčastejšie používaného jazyka – na verejnosti a v súkromí. Maďarský jazyk ako svoj materinský jazyk uviedlo 9,4 %, rómsky jazyk 2,3 %, rusínsky jazyk 1,0 %, český jazyk 0,7 %, ukrajinský jazyk 0,1 %, nemecký jazyk 0,1 % a poľský jazyk 0,1 % obyvateľov SR. Z uvedeného vyplýva, že jazyk národnostnej menšiny považuje za svoj materinský jazyk viac obyvateľov SR, než kol'ko sa k danej národnosti hlási. Rovnako v domácnosti používa jazyk národnostnej menšiny viac ľudí, než kol'ko sa k danej národnosti hlási. Na verejnosti však používa svoj materinský (menšinový) jazyk menej obyvateľov, než kol'ko sa k danej národnosti hlási (Štatistický úrad SR. Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011; Správa o postavení a právach príslušníkov národnostných menší za rok 2012). Občania Slovenskej republiky sa teda ešte vždy neochotne priznávajú k inej ako slovenskej národnosti alebo jazyku. Pritom výsledky sčítania ľudu slúžia ako základ na rozdeľovanie financovania, rozhodovanie o vysielacom čase a používaní menšinových jazykov v súvislosti so správnymi úradmi (bližšie pozri tabuľku 1). Táto skutočnosť sa prejavila aj v oblasti výchovno-vzdelávacieho procesu v Slovenskej republike.

Bývajúce obyvateľstvo (podľa TP) spolu	Slovenská republika							
	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %	abs.	v %
	5 397 036	100,0	5 397 036	100,0	5 397 036	100,0	5 397 036	100,0
	národnosť		materinský jazyk		najčastejšie používaný jazyk na verejnosti		najčastejšie používaný jazyk v dománnosti	
slovenská/slovenský	4 352 775	80,7	4 240 453	78,6	4 337 695	80,4	3 954 149	73,3
maďarská/maďarský	458 467	8,5	508 714	9,4	391 577	7,3	472 212	8,7
rómska/rómsky	105 738	2,0	122 518	2,3	36 660	0,7	128 242	2,4
česká/český	30 367	0,6	35 216	0,7	18 747	0,3	17 148	0,3
rusínska/rusínsky	33 482	0,6	55 469	1,0	24 524	0,5	49 860	0,9
ukrajinská/ukrajinský	7 430	0,1	5 689	0,1	1 100	0,0	2 775	0,1
nemecká/nemecký	4 690	0,1	5 186	0,1	11 474	0,2	6 173	0,1
poľská/pol'ský	3 084	0,1	3 119	0,1	723	0,0	1 316	0,0
chorvátska/chorvátsky	1 022	0,0	1 234	0,0	383	0,0	932	0,0
srbská	698	0,0						
ruská	1 997	0,0						
židovská/jidiš	631	0,0	460	0,0	159	0,0	203	0,0
moravská	3 286	0,1						
bulharská/bulharský	1 051	0,0	132	0,0	68	0,0	124	0,0
ostatné	9 825	0,2	13 585	0,3	58 614	1,1	34 992	0,7
nezistené/nezistený	382 493	7,0	405 261	7,5	515 312	9,5	728 910	13,5

Tabuľka 1. Štatistické údaje o národnostach a používaných jazykoch v SR

(Zdroj: Štatistický úrad SR: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov, 2011)

Výchova a vzdelávanie národnostných menšíň

Právo na výchovu a vzdelávanie detí občanov Slovenskej republiky, príslušníkov národnostných menšíň a etnických skupín v SR zaručuje ústavný zákon č. 460/1992 Zb. Ústava SR, viacero právnych predpisov¹ a medzinárodne zmluvy Rámcový dohovor Rady Európy na ochranu národnostných menšíň (ETS č. 157, 1995) a Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov² (ETS č. 148, 1992), ktorými je Slovenská republika viazaná a majú prednosť pred

¹ Napríklad zákon č. 29/1984 Zb. o sústave základných a stredných škôl (školský zákon) v znení neskorších predpisov a zákon č. 596/2003 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov, zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

² Existujú tri všeobecne uznávané kategórie regionálnych alebo menšinových jazykov: 1) jazyky, ktoré sú špecifické pre daný región, ktorý sa môže nachádzať v rámci členského štátu, alebo môže ísť o cezhraničný región, pričom tieto jazyky nie sú dominantným jazykom v žiadnej krajine EÚ (napr. bretónčina, katalánčina, waleština); 2) jazyky, ktorími hovorí menšina obyvateľov v jednej krajine EÚ, ale ktoré sú úradnými jazykmi v inej krajine (napr. maďarčina na Slovensku); 3) neteritoriálne jazyky (napr. rómčina a jidiš).

zákonmi. Na účely Charty Slovenská republika uznáva ako regionálne alebo menšinové nasledujúce jazyky: bulharský, chorvátsky, český, nemecký, poľský, rómsky, rusínsky a ukrajinský.

Školy s vyučovacím jazykom národnostných menšíň a s vyučovaním jazyka národnostných menšíň tak tvoria neoddeliteľnú súčasť výchovno-vzdelávacej sústavy v Slovenskej republike. Rozsah implementovaných práv sa pritom odlišuje v závislosti od veľkosti menšíň, záujmu žiakov, zákonných zástupcov, lokálnych podmienok a pod. Slovenská republika sa zaviazala najrozsiahlejšie implementovať jazykové práva najpočetnejšej, teda maďarskej, menšiny. V druhej skupine je rusínsky a ukrajinský jazyk. Na tieto sa garancia jazykových práv vzťahuje v menšom rozsahu a v ešte menšom sa aplikuje na jazyky ostatných národnostných menšíň (bližšie pozri tabuľku č. 2).

vyučovací jazyk	ZŠ	SŠ
bulharský	1	1
maďarský	237	33
slovenský-maďarský	35	57
ukrajinský	5	1
slovenský-ukrajinský	1	0
nemecký	2	1
slovenský-nemecký	2	0
rusínsky	1	0
slovenský-rusínsky	1	0
slovenský-rómsky	0	1

Tabuľka 2. Počet základných a stredných škôl s vyučovacím jazykom národnostných menšíň a s vyučovaním jazyka národnostných menšíň v šk. roku 2014/2015 (Zdroj: Ústav informácií a prognóz školstva. <http://www.uips.sk/registre/vyber-skol-podla-kriterii>)

Výchovno-vzdelávací proces v školách s vyučovacím jazykom maďarským a s vyučovaním jazyka národnostných menšíň sa uskutočňuje v súlade so schválenou pedagogickou dokumentáciou: učebné plány, učebné osnovy a vzdelávacie štandardy pre všetky vyučovacie predmety, ktoré schválilo Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky. Vzdelanie dosiahnuté na týchto školách je rovnocenné so vzdelávaním v školách s vyučovacím jazykom slovenským.

Výučba štátneho jazyka (slovenského jazyka) je zabezpečená v týchto školách na základe platných rámcových učebných plánov pre školy s vyučovacím jazykom národnostných menšíň. V súčasnosti existujúce základné a stredné školy s vyučovacím jazykom národnostných menšíň v SR postupujú podľa platných rámcových učebných plánov pre školy s vyučovacím jazykom národnostných menšíň. Školy s vyučovaním jazyka národnostnej menšiny postupujú podľa platných rámcových učebných plánov pre školy s vyučovacím jazykom slovenským (nemusia pritom figurovať v sieti pre národnostné školy) s tým, že výučba menšinového jazyka sa realizuje v rôznych reálnych a dostupných for-

mách procesu vyučovania (nepovinný predmet s dotáciou spravidla 1 hodina týždenne, záujmový útvar, voliteľný predmet v rámci školského vzdelávacieho programu spravidla 2 hodiny týždenne).

Od šk. roku 2015/2016 budú školy postupovať podľa inovovaného rámcovo-vého učebného plánu pre školy s vyučovaním jazyka národnostnej menšiny. Jazyk národnostnej menšiny a literatúra bude mať v ZŠ časovú dotáciu 7 hodín pre primárne vzdelávanie a 12 hodín pre nižšie stredné vzdelávanie (pozri tabuľku 3).

RUP	Vyučovací predmet	Primárne vzdelávanie	Nižšie stredné vzdelávanie	Gymnázium so štvorročným vzdelávacím programom
RUP/2011 Školy s VJS*	slovenský jazyk a literatúra	26	23	12
RUP/2015 Školy s VJS	slovenský jazyk a literatúra	31	24	pripravuje sa
RUP/2011 Školy s VJNM**	slovenský jazyk a slovenská literatúra	21	23	8
	jazyk národnosti a literatúra	21	23	8
RUP/2015 Školy s VJNM	slovenský jazyk a slovenská literatúra/ slovenský jazyk a literatúra	21	24	pripravuje sa
	jazyk národnostnej menšiny a literatúra	21	24	pripravuje sa

Vysvetlivky: * s vyučovacím jazykom slovenským

** s vyučovacím jazykom národnostnej menšiny

Tabuľka 3. Hodinová dotácia štátneho jazyka a jazyka národnostnej menšiny (Zdroj: Štátny pedagogický ústav: <http://www.statpedu.sk/sk/Statny-vzdelavaci-program.alej>)

Podľa inovovaného štátneho vzdelávacieho programu pre ZŠ sa predmet slovenský jazyk a slovenská literatúra vyučuje v školách s vyučovacím jazykom maďarským. V tomto predmete sa trieda rozdeľuje na každej vyučovacej hodine. V ostatných základných školách s vyučovacím jazykom národnostnej menšiny (napr. ukrajinským, rusínskym) sa vyučuje predmet slovenský jazyk a literatúra podľa vzdelávacích štandardov pre predmet slovenský jazyk a literatúra pre školy s vyučovacím jazykom slovenským.

Slovenský jazyk a slovenská literatúra v školách s vyučovacím jazykom maďarským

Najpočetnejšou národnostnou menšinou na Slovensku je maďarská národnostná menšina. Ako jediná v SR má maďarská národnostná menšina zavedený komplexný systém vzdelávania od predškolského až po univerzitné.

Výučba a osvojovanie si slovenského jazyka a slovenskej literatúry žiakmi maďarskej národnosti je zložitý a náročný proces. Slovenský jazyk je sice štátnym jazykom v Slovenskej republike, nie je však materinským jazykom žiakov ani vyučovacím jazykom školy. Dôležité sú aj individuálne schopnosti žiakov a jazykové prostredie, v ktorom žijú (prevažne slovenské prostredie, zmiešané maďarsko-slovenské prostredie, prevažne maďarské prostredie).

Učebný predmet slovenský jazyk a slovenská literatúra sa zaraďuje medzi špecifické učebné predmety. V hierarchii predmetov má postavenie druhého cieľového jazyka (L_2) popri materinskom jazyku žiakov a aj značne odlišnú funkciu od ostatných jazykov, ktoré sa v školách s vyučovacím jazykom maďarským vyučujú. Pri osvojovaní si slovenského jazyka ako druhého jazyka sa vychádza z princípu opory o materinský jazyk, t. j. úroveň osvojenia si a ovládania druhého jazyka súvisí so základnými vedomosťami a zručnosťami ovládania materinského jazyka.

Vyučovanie slovenského jazyka a slovenskej literatúry sa po celé desaťročia realizovalo gramaticko-prekladovou metódou patriacou do skupiny formalistických metód. Táto metóda však vyučuje o jazyku a nie jazyk. V roku 1991 bola schválená koncepcia komunikatívneho vyučovania slovenského jazyka a literatúry v ZŠ a SŠ s vyučovacím jazykom maďarským (Koncepcia vyučovania slovenského jazyka a literatúry v školách s vyučovacím jazykom maďarským, 1991).

Východiskovou stratégou výučby slovenského jazyka a slovenskej literatúry v školách s vyučovacím jazykom maďarským sa tak stalo komunikatívne vyučovanie založené na princípe cieľavedomosti, podriadenosti jazykových prostriedkov nácviku komunikatívnych zručností s prihliadaním na funkčnosť pri výbere jazykových prostriedkov s osobitným zreteľom na kontextualizáciu, kontrastivnosť slovenského a maďarského jazyka, dlhodobosť a autentickosť komunikačných procesov.

Pedagogické dokumenty – vzdelávacie štandardy pre predmet slovenský jazyk a slovenskú literatúru v školách s vyučovacím jazykom maďarským, ktorými sa koncretizujú a spresňujú požiadavky na vedomosti, zručnosti a návyky žiakov, sú od roku 1999 vypracovávané v zmysle zásad komunikatívnej jazykovej výučby (bližšie pozri Bernáthová, 1999, 2001; Halászová, 2011; Štátny vzdelávací program. Slovenský jazyk a slovenská literatúra, 2008; Varga – Répássyová – Benčatová, 2008).

Všetky zložky predmetu slovenský jazyk a slovenská literatúra (komunikácia a sloh, jazyková komunikácia, literárna komunikácia) sú tak podriadené jedinému cieľu: dosiahnuť komunikačnú kompetenciu potrebnú na aktívne používanie slovenského jazyka v bežných komunikačných situáciach a čitateľskú kompetenciu (primeranú veku a jazykovým zručnostiam žiaka). Klúčovou kompetenciou je komunikácia v slovenskom jazyku, t. j. schopnosť po slovensky vyjadriť a interpretovať svoje myšlienky, pocity a informácie a zapájať sa do komunikácie v rozličných sociálnych kontextoch, získať súbor kompetencií, na základe ktorých žiaci dokážu slovenský jazyk používať v ústnej i v písomnej forme.

Vzhľadom na to, že genealogicky i typologicky je slovenský jazyk zásadne odlišný od materinského (maďarského) jazyka žiakov a sociálne prostredie väčšiny žiakov je prevažne maďarské, špecifikácia cielov, výber a štrukturácia učebného obsahu a modelovanie procesu vo vzdelávacích štandardoch, učebničiach a v metodických príručkách pre učiteľov sa riadia princípmi vyučovania cudzích jazykov. Taktiež Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR v roku 2013 odporúčalo „vyučovať štátny jazyk v školách s vyučovacím jazykom národnostných menšíň ako cudzí jazyk“ (MŠVVaŠ SR, 2013).

Slovenský jazyk a literatúra v školách s vyučovacím jazykom ukrajinským a rusínskym

Školám s vyučovacím jazykom ukrajinským a rusínskym sa v SR venuje menšia pozornosť. Ponuka na rôznych stupňoch vzdelávania nie je ešte stále kontinuálna. Okrem toho ide väčšinou o školy s nižším počtom žiakov, kde aj na základe demografického vývoja každoročne klesá počet žiakov, čo niekedy vedie až k vyradeniu školy zo siete škôl.

Výučba slovenčiny (štátneho jazyka) v týchto školách má iné postavenie ako v prípade škôl s vyučovacím jazykom maďarským. Na rozdiel od škôl s vyučovacím jazykom maďarským v školách s vyučovacím jazykom ukrajinským a rusínskym prebieha výučba s kombinovaným vyučovaním, t. j. časť vyučovacích predmetov sa vyučuje v štátnom jazyku a ostatné predmety v jazyku národnostnej menšiny. Ide najmä o predmety ako ukrajinský jazyk a literatúra, rusínsky jazyk a literatúra, dejepis, hudobná výchova.

Pre predmet slovenský jazyk a literatúra v týchto školách nie je vypracovaný vzdelávací štandard, preto sa tento predmet vyučuje podľa vzdelávacích štandardov predmetu slovenský jazyk a literatúra pre školy s vyučovacím jazykom slovenským. Slovenský jazyk sa potom nevyučuje metódami cudzieho, druhého, nematerinského jazyka, ale ako jazyk materinský.

Pedagogické výskumy v školách s vyučovacím jazykom národnostných menšíň

Didaktika a metodiky vyučovania slovenského jazyka v základných a stredných školách sú dlhodobo predmetom kritiky mnohých odborníkov. Týka sa to aj škôl s vyučovacím jazykom slovenským, prevažne sa však najväčšia pozornosť venuje školám s vyučovacím jazykom maďarským.

Viaceré pedagogické výskumy (*Sledovanie úrovne vyučovania slovenského jazyka a slovenskej literatúry v ZŠ a SŠ s VJM*, Štátny pedagogický ústav v Bratislave), výsledky inšpekcíí (Štátna školská inšpekcia) vykonaných v materských, základných a stredných školách (v šk. rokoch 2011/2012, 2012/2013), ako aj výsledky testovania 9. ročníkov základných škôl s vyučovacím jazykom maďarským³ (NÚCEM) poukazujú na málo vyhovujúcnu úroveň vyučovania pred-

³ Do Testovania 9 sa zapájajú školy s vyučovacím jazykom slovenským, maďarským, slovenským a maďarským a ukrajinským. Žiaci zo škôl s vyučovacím jazykom

metu slovenský jazyk a slovenská literatúra v školách s vyučovacím jazykom národnostných menšín.

Žiaci základných škôl majú problémy najmä s ovládaním gramatických štruktúr slovenčiny, s výberom náležitej slovnej zásoby i štylizáciou viet, nevedia sa súvisle vyjadrovať, ich odpovede sú neucelené, často jednoslovné. V gymnáziách s vyučovacím jazykom maďarským spôsobujú žiakom čiastočné problémy plynulé čítanie, niekedy aj správne pochopenie informácií v prečítanom alebo vypočutom teste. V ich aktívnom vyjadrovaní sa objavujú nedostatky v slovnej zásobe zo slovenského jazyka a v tvorbe správnych gramatických tvarov. V stredných odborných školách s vyučovacím jazykom maďarským majú žiaci tŕžnosti s výberom náležitej slovnej zásoby i štylizáciou viet, čo sa prejavuje pri nejednoznačnom pochopení, ojedinele i nepochopení prečítaného či vypočutého textu alebo neporozumení pokynov.

Jazykové prostredie žiakov sa odráža aj v schopnosti samostatnej tvorby súvislých textov, využívania bohatstva slovnej zásoby, rozmanitosti použitých vetných konštrukcií a jazykovej správnosti prejavu. Učebné výsledky žiakov okrem jazykového prostredia v prvom rade ovplyvňuje učiteľ.

Úloha učiteľa slovenského jazyka a slovenskej literatúry v škole s vyučovacím jazykom národnostnej menšiny

Podľa Návrhu koncepcie výchovy a vzdelávania národnostných menšíni schváleného uznesením vlády SR č. 11000/2007 zo dňa 19. 12. 2007 má učiteľ, ktorý vyučuje v školách a školských zariadeniach s vyučovacím jazykom národnostnej menšiny osobitné postavenie. Vo výchovno-vzdelávacom procese sa spolupodieľa na vytváraní vzťahu detí a mládeže k štátotvornému národu, jeho kultúre a jazyku, k národnostným menšinám. Vzdelávanie budúcich učiteľov, ako aj ich celoživotné vzdelávanie priamo súvisí s kvalitou a úrovňou výchovy a vzdelávania detí a žiakov v materských, základných a stredných školách.

K 30. novembru 2009 bolo na Slovensku 162 učiteľov slovenského jazyka a slovenskej literatúry v školách s vyučovacím jazykom maďarským, z toho bolo 156 kvalifikovaných učiteľov a z nich 67 aprobovaných. Priemerný vek bol 43 rokov. V školách s vyučovacím jazykom ukrajinským pôsobili 2 učitelia slovenského jazyka a slovenskej literatúry, z toho bol 1 aprobovaný; v školách s vyučovaním rómskeho jazyka 12 učiteľov, z toho 4 aprobovaní. Vekový priemer učiteľov bol 35 rokov. V školách s vyučovacím jazykom rusínskym neboli ani jeden kvalifikovaný učiteľ slovenského jazyka a slovenskej literatúry. Predmet slovenský jazyk a slovenská literatúra vyučovali učitelia rusínskeho jazyka (Ústav informácií a prognóz školstva, <http://svsbb.sk/>).

Dáta vychádzajú z údajov, ktoré školy uviedli v priebehu zisťovania kvalifikovanosti pedagogických zamestnancov a odbornosti vyučovania k 30. 11. 2009.

---

maďarským sú testovaní z predmetu slovenský jazyk a slovenská literatúra. Žiaci zo škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským z predmetu slovenský jazyk a literatúra, teda ako žiaci zo škôl s vyučovacím jazykom slovenským.

Kvalifikovanosť učiteľa uvádzali školy. Školy s vyučovacím jazykom národnostných menšíň však niekedy neuvádzali správny názov predmetu slovenský jazyk a slovenská literatúra, preto pracujeme iba s údajmi, ktoré sa dali identifikovať.

V súčasnosti sa v Slovenskej republike vysokoškolské vzdelávanie budúcich učiteľov slovenského jazyka a literatúry realizuje v rámci študijného programu učiteľstvo akademických predmetov s aprobáciou na slovenský jazyk a literatúru.

Často sa však pri príprave budúcich učiteľov slovenčiny neberie do úvahy fakt, že môžu svoje povolanie vykonávať aj v školách s vyučovacím jazykom národnostných menšíň alebo s vyučovaním jazyka národnostných menšíň. Predmetová didaktika slovenského jazyka a literatúry sa preto nezaoberá (resp. len v malej miere) špecifickými potrebami žiakov v školách s vyučovacím jazykom národnostných menšíň. Budúci učitelia slovenčiny si tak na prednáškach a seminároch z didaktiky slovenského jazyka a literatúry väčšinou osvojujú metódy výučby slovenčiny ako materinského jazyka.

Z tohto dôvodu dochádza aj k uniformnej príprave budúcich učiteľov slovenského jazyka a literatúry, t. j. tých, ktorí sa pripravujú na učiteľské povolanie realizované v školách s vyučovacím jazykom slovenským, ale aj tých, ktorí majú pôsobiť v školách s vyučovacím jazykom národnostných menšíň alebo s vyučovaním jazyka národnostných menšíň. Na Slovensku teda dlhodobo absentuje špecifická príprava pedagógov z metodiky vyučovania slovenského jazyka ako L₂a u vyučujúcich znalostí efektívnych a kreatívnych metód vyučovania cudzích jazykov a implementácia týchto metód do vyučovania slovenského jazyka a slovenskej literatúry.

Realizácia projektu EÚ – ITMS 26110230098 Skvalitnenie vysokoškolskej prípravy budúcich učiteľov slovenského jazyka a slovenskej literatúry na ZŠ a SŠ s vyučovacím jazykom národnostných menšíň pomocou metód výučby cudzích jazykov na FF UCM v Trnave

Z vyššie uvedených dôvodov a v súlade s Návrhom konceptie výchovy a vzdelávania národnostných menšíň schváleným uznesením vlády SR č. 1100/2007 zo dňa 19. 12. 2007 a uznesením vlády SR č. 196/2010 zo dňa 17. 3. 2010 k návrhu programu na zvýšenie kvality vyučovania štátneho jazyka v školách s vyučovacím jazykom národnostných menšíň je potrebné vytvoriť dostatočný priestor na vytvorenie nových študijných programov zameraných na vzdelávanie budúcich učiteľov slovenského jazyka a slovenskej literatúry v školách s vyučovacím jazykom národnostných menšíň.

Na základe uvedených skutočností Agentúra Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR pre štrukturálne fondy EÚ ako sprostredkovateľský orgán pod riadiacim orgánom pre operačný program Vzdelávanie vyhlásilo v roku 2012 Výzvu na predkladanie žiadostí o nenávratný finančný príspevok pre oblasť Skvalitnenia vyučovania slovenského jazyka a literatúry na školách s vyučovacím jazykom národnostných menšíň metódou vyučovania cudzích jazykov zlepšením kvality vzdelávacích programov vysokých škôl.

Na výzvu reagovala Katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity svätého Cyrila a svätého Metoda v Trnave a vypracovala projekt na vytvorenie nových študijných programov učiteľstva akademických predmetov v specializácii slovenský jazyk a slovenská literatúra pre 1. a 2. stupeň vysokoškolského štúdia. Projekt schválila Agentúra Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR pre štrukturálne fondy EÚ – ITMS 26110230098 *Skvalitnenie vysokoškolskej prípravy budúcich učiteľov slovenského jazyka a slovenskej literatúry na ZŠ a SŠ s vyučovacím jazykom národnostných menšíν pomocou metód výučby cudzích jazykov na FF UCM v Trnave*. Cieľom projektu je skvalitniť vysokoškolskú prípravu budúcich učiteľov na výučbu slovenčiny v školách s vyučovacím jazykom národnostných menšíň pomocou metód výučby cudzích jazykov, a to:

- vytvorením nových študijných programov, ktoré záujemcom o štúdium slovenčiny umožnia absolvovať špecializovanú vysokoškolskú prípravu na výučbu slovenského jazyka a slovenskej literatúry v školách s vyučovacím jazykom národnostných menšíň;
- vytvorením adekvátnych študijných materiálov pre novovytvorené študijné programy.

Výber učebného obsahu, metód vyučovania sa riadi princípmi vyučovania cudzích jazykov, pričom sústava požiadaviek na vedomosti, zručnosti a návyky študentov zohľadňuje odlišnú funkciu slovenčiny v školách s vyučovacím jazykom národnostných menšíň od funkcie cudzích jazykov. Súčasnej implementácii moderných vyučovacích stratégii, efektívnych foriem a metód do vzdelávania tak môžu absolventi nových študijných programov v praxi úspešne realizovať zámery obsahovej reformy, ktorá má skvalitniť prípravu žiakov na život vo vedomostnej spoločnosti.

Skvalitnením vysokoškolskej prípravy budúcich učiteľov slovenského jazyka a slovenskej literatúry pre školy s vyučovacím jazykom národnostných menšíň, ktorí budú počas štúdia cielene a systematicky vedení k tomu, aby si osvojili aj metódy výučby cudzieho jazyka, je možné dosiahnuť aj vyššiu úroveň súčasného výchovno-vzdelávacieho procesu v základných a stredných školách. Kvalifikovaní učitelia využívajúci moderné metódy dokážu odstrániť jazykové bariéry žiakov patriacich k národnostným menšíňam, aby sa tí dokázali uplatniť na trhu práce a prispôsobiť sa požiadavkám vedomostnej spoločnosti.

LITERATÚRA

BERNÁTHOVÁ, Alžbeta: Úroveň vyučovania slovenského jazyka a literatúry v ZŠ a SŠ s vyučovacím jazykom maďarským. II. časť. Bratislava: ŠPÚ 2004, s. 7 – 53.
BERNÁTHOVÁ, Alžbeta: Vzdelávací štandard s exemplifikačnými úlohami zo slovenského jazyka a literatúry pre 5. – 9. ročník základnej školy s vyučovacím jazykom maďarským. Schválilo Ministerstvo školstva Slovenskej republiky pod číslom 762/20012-43 zo dňa 18. júla 2001 s platnosťou od 1. septembra 2001.

- BERNÁTHOVÁ, Alžbeta: Vzdelávací štandard zo slovenského jazyka a literatúry pre 5. – 9. ročník základnej školy s vyučovacím jazykom maďarským. Schválilo Ministerstvo školstva Slovenskej republiky pod číslom 3012/99-43 zo dňa 21. júla 1999 s platnosťou od 1. septembra 1999.
- Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov. 1992. ETS č. 148, 1992.
- HALÁSZOVÁ, Anita: Štátny vzdelávací program. Slovenský jazyk (Vzdelávacia oblast: Jazyk a komunikácia). Príloha ISCED 1. Bratislava 2011. 18 s.
- JANKUV, Juraj: Definícia pojmu národnostná menšina v medzinárodnom práve. In: Acta Iuridica Cassoviensia, 2000, č. 23, s. 112 – 127.
- Koncepcia vyučovania slovenského jazyka a literatúry v školách s vyučovacím jazykom maďarským. 1991. Schválilo Ministerstvo školstva, mládeže a športu Slovenskej republiky dňa 19. 6. 1991 pod číslom 1963/1991-22.
- MŠVVaŠ SR. 2013. Správa o stave školstva na Slovensku a o systémových krokoch na podporu jeho ďalšieho rozvoja – text predložený na medzirezortné pripomienkové konanie, september 2013, bod 239d.
- Návrh koncepcie výchovy a vzdelávania národnostných menších schváleného uznesením vlády SR č. 11000/2007 zo dňa 19. 12. 2007.
- Rámcový dohovor Rady Európy na ochranu národnostných menších. 1995. ETS č. 157, 1995.
- Správa o postavení a právach príslušníkov národnostných menších za rok 2012 podľa čl. 4 ods. 1 bod 1. štatútu splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre národnostné menšiny. Schválená vládou SR 16. októbra 2013.
- Správa o stave používania štátneho jazyka na území Slovenskej republiky. MK SR, UV-21391/2014, s. 13 – 19.
- Správa o stave používania štátneho jazyka na území Slovenskej republiky. MK SR, UV-39402/2012, s. 16 – 17.
- Štatistický úrad SR. 2011. Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011. Výsledky SODB 2011. Dostupné z WWW: <http://www.scitanie2011.sk>. [cit. 2015-03-02].
- Štátny pedagogický ústav. Dostupné z WWW: <http://www.statpedu.sk/sk/Statny-vzdelavaci-program.alej>. [cit. 2015-03-02].
- Štátny vzdelávací program. 2008. Slovenský jazyk a slovenská literatúra (Vzdelávacia oblast: Jazyk a komunikácia). Príloha ISCED 2. Bratislava 2008. 35 s.
- Úrad vlády SR. Dostupné z WWW: <http://www.vlada.gov.sk/slovensko/>. [cit. 2015-03-06].
- Ústav informácií a prognóz školstva. Dostupné z WWW: <http://www.uips.sk/registre/vyber-skol-podla-kriterii>. [cit. 2015-03-06].
- Ústav informácií a prognóz školstva. Školské výpočtové stredisko Banská Bystrica. Dostupné z WWW: <http://svsbb.sk/>. [cit. 2015-03-05].
- Ústava Slovenskej republiky. Čl. 12 ods. 3 a čl. 34 Ústavy SR. zákon č. 460/1993 Z. z. v znení neskorších predpisov.
- Ústavný zákon č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky.
- VARGA, Jozef – RÉPÁSSYOVÁ, Elena – BENČATOVÁ, Ľudmila: Štátny vzdelávací program. Slovenský jazyk a slovenská literatúra (Vzdelávacia oblast: Jazyk a komunikácia). Príloha ISCED 3. Bratislava, 2008. 25 s.
- Zákon č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
- Zákon č. 29/1984 Zb. o sústave základných a stredných škôl (štolský zákon) v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 596/2003 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

Středněčeská stejnokořenná předložka a předpona ve slovesné vazbě

Barbora Poledňáková

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český,
Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

V tomto článku se chceme zabývat konkurencí slovesních vazeb se stejnokořennou předponou a předložkou s vazbami, kde figuruje pouze prefignované sloveso a prostý pád, anebo sloveso neprefignované a daná předložka. Tuto konkurenci můžeme vnímat jakožto konkurenci větší lexikální explicitnosti a ekonomie jazykového systému.

Mínime tím tedy konkurenci slovesních vazeb jako např.

předložiti něco před někoho x předložiti něco někomu
přeskočiti přes něco x přeskočiti něco x skočiti přes něco

Pojem stejnokořenný používáme tudíž ve smyslu etymologickém, kdy prefix a prepozice mají stejný lexikální základ, z něhož vznikly.

1 Zdroje zkoumaného materiálu

Daný jev chceme zkoumat zejména v období střední češtiny. Jako materiálová základna nám sloužila Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny (dále jen LDHBČ). Pro porovnání se současným stavem češtiny jsme použili Slovník slovesních, substantivních a adjektivních vazeb. Také jsme pracovali se slovníky staré češtiny dostupnými na Vokabuláři webovém.

2 Změny v jazykovém systému, jež měly vliv na vznik slovesné vazby se stejnokořennou předponou a předložkou

Nejdříve je třeba zmínit několik obecnějších změn v jazykovém systému, které vedly k tomu, že se v jedné slovesné vazbě vedle sebe mohly začít vyskytovat stejnokořenná předpona a předložka. Tyto změny proběhly již v období staročeském, některé mají své kořeny již v dobách praslovanských.

2.1 Na systém sloves měl velký vliv vznik vidové kategorie. Tento proces začal již v době praslovanské a v rámci něho (kromě jiného) se tvořila nová perfektiva prefixací.

2.2 V období staré češtiny začalo probíhat nahrazování prostého pádu pádem předložkovým. K nahrazování docházelo zejména v původním lokálním významu sloves. Tak např. staročeský genitiv cílový přechází v předložkový pád: *dojiti místa – dojiti k místu/na místo* (Němec, 1968, s. 62).

2.3 Pro účely našeho zkoumání nelze opominout ani jeden obecnější jev, a to obohacování slovní zásoby slovotvornou prefixací, kdy prefix nemá změnu na vliv vidu. Jako příklad můžeme uvést sloveso *přeskočiti*, derivované od lexému *skočiti*.

3 Funkce prefixu a jejich vliv na konkurenci slovesných vazeb

Zkoumaná slovesa a jejich vazby můžeme rozdělit do dvou skupin podle toho, zdali má prefix daných sloves pouze funkci sémanticky modifikační, nebo má-li předpona zároveň (nebo především) funkci perfektivizační. V prvním případě můžeme sledovat konkurenci tří slovesných vazeb, tedy vazby prefigovaného slovesa se stejnokořennou předložkou, vazby prefigovaného slovesa s prostým pádem a vazby neprefigovaného slovesa s danou předložkou. Je-li prefix polyfunkční a plní jak sémanticky modifikační funkci, tak i funkci perfektivizační, můžeme zkoumat konkurenci pouze mezi vazbou prefigovaného slovesa se stejnokořennou předložkou a vazbou prefigovaného slovesa s bezpředložkovým pádem.

4 Lexikální význam a jeho vliv na konkurenci slovesných vazeb

Při zkoumání konkurence slovesných vazeb je nutné brát zřetel k jednotlivým lexikálním významům polysémnních sloves. Nejenom s ohledem na staročeský vývoj jazykového systému (2.2) jsme předpokládali, že čím abstraktnější význam dané sloveso vyjadřuje (tedy čím je vzdálenější od primárního prostorově-dějového významu), tím více vzniká pravděpodobnost, že se ve slovesné vazbě stejnokořenná předložka nebude vyskytovat. A to bud' z toho důvodu, že daný význam doplnění uvozené danou předložkou převážně nevyžaduje, nebo dokonce neumožnuje. Proto jsme vybraná slovesa zkoumali postupně v jejich jednotlivých lexikálních významech.

5 Konkurence slovesných vazeb sloves s prefixem s funkcí sémanticky modifikační i perfektivizační

Z této skupiny jsme pro podrobnější zkoumání vybrali slovesné vazby *předložiti* (*před*) a *odděliti* (*od*).

5.1 Předložiti (před)

5.1.1 Lexikální význam „*předložit*, *dát před někoho k nějakému úkonu*“

První v databázi doložený význam slovesa *předložiti* vyjadřuje určitý děj spojený s prostorovou specifikací. V LDHBČ máme zaznamenány obě slovesné vazby, jak předložkovou, tak bezpředložkovou, tu však pouze jedenkrát.

S nom – VF – před S acc – S acc¹

„*předložili sou před nás dva listy*“ (ArchČ; 1536)²

„*jest před nás /tj. pány z Kunštátu/ předložena smlúva*“ (DeskyMorBrn; 1542)

„*před nás předložili artikule*“ (ArchČ; 1547)

S nom – VF – S gen – S acc

„*/opat/ předložil nám listy*“ (ArchČ; 1513)

¹ Vzorce slovesných vazeb jsou pouze abstraktním systémovým vyjádřením daných konstrukcí. Konkrétní realizace pak mohou mít variabilní pořadí jednotlivých členů.

² Podoby zkratek jednotlivých pramenů přebíráme z Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny.

5.1.2 Lexikální význam „položit před někoho k jídlu“

Pro lexikální význam „položit před někoho k jídlu“ jsme rovněž našli doklady jak na vazbu se stejnokořennou předložkou, tak i na vazbu s prostým pádem.

S nom – VF – před S acc – S acc

„jezte, což před vás předloží“ (BiblBlahNZ; 1568)

„/Ezop/ předložil před něho /tj. kněze/ chléb“ (AlbínBaj; 1557)

„předložil před něj /tj. poutníka/ poustevník dobré datle“ (KonáčPrav; 1528)

S nom – VF – S gen – S acc

„lámal /Ježíš chléb/ a rozdal učeďníkom, aby předložili zástupu“ (BiblNámNZ; 1533)

Pouze vazbu bezpředložkovou máme v tomto významu doloženu i u imperfektiva *předkládati*:

„jezte, což se vám předkládá“ (BiblNámNZ; 1533)

5.1.3 Lexikální význam „dávat něčemu přednost“

I u abstraktnějšího významu slovesa *předložiti*, „dávat něčemu přednost“ (před něčím jiným), kde předložka vzájemně usouvzažňuje dva členy stojící na pravé straně slovesné vazby, máme doloženu vazbu předložkovou. Ovšem pouze na jednom dokladovém lístku z databáze. Dalších patnáct zaznamenává vazbu s prostým pádem. Lze předpokládat, že tato byla pro užívání slovesa *předložiti* v daném významu běžná.

S nom – VF – S acc – před S acc

„přede všecka jiná přikázání člověk má přikázání boží předložiti“ (RokPostB; 1584)

S nom – VF – S acc – S dat

„Povýšil ho nad jiné tovarишě jeho a předložil ho všem rádcím svým“ (KonáčPrav; 1528)

5.1.4 Ustálené spojení *předložiti* sobě před oči

Poslední případ, kde se u slovesa *předložiti* vyskytuje slovesná vazba se stejnokořennou předložkou, je ustálené slovní spojení *předložiti* sobě před oči ve významu „něco si představit“. Toto ustálené spojení máme doloženo i u imperfektivního protějšku *předkládati*.

S nom – VF – před S acc – S acc

„předložil jsem sobě před oči nenadálost hodiny smrti mé“ (TeigeMíst; 1519)

„v čas zármutkův... předkládati sobě máme před oči předkem Krista Pána“ (RozmlEva; 1557)

5.2 Odděliti (od)

5.2.1 Lexikální význam „oddělit, odloúčit, dát zvlášť“

Pro primární, prostorově-dějový, význam slovesa *odděliti*, *oddělit*, *odloúčit*, *dát zvlášť* je v LDHBC doložena pouze vazba předložková.

S nom – VF – S acc – od S gen

„čisté od nečistého oddělím“ (AktaBratr; 1524)
S nom – VF – od S gen (verbum finitum je v pasivu)
„udové odlúčení sú a od sebe oddeleni“ (KonáčPrav; 1528)

5.2.2 Lexikální význam ‚oddělit, odloučit v duchovním smyslu‘

U blízkého významu primárnímu, ‚oddělit, odloučit v duchovním smyslu‘, zaznamenává LDHBČ jenom vazbu předložkovou.

S nom – VF – od S gen

„aby tady nebyly dítky vyhrazeny a odděleny od přijímání těla a krve páně“ (ArchČ; 1503)

„/kacíři/sami se všelikerak oddělí od Ježíše, od zákona a ode čtení jeho svatého“ (RokPostU; 1671)

5.2.3 Lexikální význam ‚vybavit náležitým věnem nebo podílem‘

U abstraktnějšího významu právnické povahy, ‚vybavit náležitým věnem nebo podílem‘ se naopak s předložkovou vazbou nesetkáváme vůbec. Tento význam nevyžaduje či přímo neumožňuje doplnění, které by bylo uvozeno předložkou *od*.

S nom – VF – S acc

„/syn/Jan, kterémuz otec jeho Karel ještě za dnuov života svého dal markrabství bramburské a lužické a tím jej oddělil“ (HájkKronT; 1541)

Další doklady zachycují slovesnou vazbu, kdy sloveso je v pasivu, substantivum, které v aktivu stojí za slovesem a je v akuzativu, se tak dostává do pozice podmětu.

S nom – VF (verbum finitum v pasivu)

„Tu zase ona Anna tomu odvedla, že jest oddělen byl otec jeho“ (ArchČ; 1522)

„Dorota mluviti davši, že Barbora jest oddělena a že žádné spravedlnosti nemá“ (ArchČ; 1539)

6 Konkurence slovesných vazeb sloves s prefixem pouze s funkcí sémanticky modifikační

Pro tuto skupinu jsme jako příklady zvolili slovesné vazby (*pře*)skočiti (*přes*) a (*pod*)lehnoti (*pod*)

6.1 (Pře)skočiti (přes)

6.1.1 Přeskočiti (přes)

6.1.1.1 Lexikální význam ‚skokem se dostat přes něco‘

Primární, prostorově-dějový, význam slovesa *přeskočiti*, *skokem se dostat přes něco* máme v LDHBČ doložen jak v předložkové, tak bezpředložkové vazbě. Prostý pád však zachycuje pouze doklad z Rosova slovníku. Slovníková hesla nemusí vždy odpovídat reálnému dobovému užívání daných lexémů (případně jejich vazeb a spojení). Rosovo heslo eviduje i danou slovesnou vazbu u imperfektivních sloves *přeskákat* a *přeskakovat*.

S nom – VF – přes S acc

„*a on /tj. biřic/ nemohše k ní přispíšiti přeskočil přes římsu u velkejch schodů“* (TeigeMíst; 1603)

„*pokuty od Barbory, že přes plot přeskočila*“³ (BrandlGlos; 1666)

S nom – VF – S acc

„*všechny ty ploty přeskákali*“

„*přeskočil ho i s koněm*“

„*on tam lavice i stoly přeskakuje*“

(RosaSlov; 1672)

6.1.1.2 Lexikální význam ,vynechat, vypustit'

Druhý význam lexému *přeskočiti*, *,vyněchat, vypustit'*, eviduje LDHBČ na dvou dokladových lístcích, oba zaznamenávají vazbu s prostým pádem.

„*aby, kdož by chtěl, mohl přeskočiti některou částku písni té*“ (BlahMuz; 1558)
„*přeskočme nyní několik set let*“ (VesPost; 1724)

Přes nízký počet dokladů v databázi předpokládáme, že pro tento význam se bezpředložková vazba používala buď výhradně, anebo její užívání alespoň převažovalo.

6.1.1.3 Frazémy

Většina lístků v LDHBČ pro sloveso *přeskočiti* uvádí doklady frazeologické povahy. Většina z nich je eliptická, a proto z nich nelze usuzovat o povaze slovesné vazby.

„*Když nemůžeš přeskočiti, lépeť jest podlezti než sobě uškodit.*“ (NaučKřest; 1566)

„*nevýskej, žeš přeskočil, a zdravím svým neplýtvnej*“ (KomPrax; 1754)

Jediné píslivové zaznamenává vazbu bezpředložkovou.

„*jako žádný svého stínu na slunci nemuože přeskočiti nebo předjítí*“ (HrubPřekl; 1513)

6.1.2 Skočiti (přes) – skákat (přes)

6.1.2.1 Lexikální význam ,skokem se někam přemístit'

Poslední konkurenční slovesnou vazbou k perfektivu *přeskočiti* je vazba neprefigovaného slovesa *skočiti* a předložky *přes*. Pro tu jsme v LDHBČ nenašli žádný doklad. Zato však databáze eviduje vazbu imperfektivního *skákat* s předložkou *přes*.

„*aby... kniže uměl... zločince strestati..., loupežníkuov zmužile nechatí přes kordy skákat*“ (RešSir; 1575)

neskákej přes váhu (BlahPřisl; 1571)

Domníváme se tedy, že v období střední češtiny byla užívána i vazba perfektivního *skočiti* a prepozice *přes*.

³ Slovní spojení *přeskočiti* přes plot je v tomto dokladu užito v přeneseném slova smyslu a označuje skutečnost, že daná žena otěhotněla mimo manželské lože.

6.2 (Pod)lehnoti (pod)

6.2.1 Podlehnoti (pod)

6.2.1.1 Lexikální význam ,zaujmout polohu pod'

Primární význam slovesa *podlehnoti* je „*zaujmout polohu pod'*, LDHBČ zaznamenává pouze vazbu předložkovou.

„*podskočiv toho slona a podlehna pod něj*“ (NitschPost; 1709)

6.2.1.2 Lexikální význam ,podepřít'

I pro lexikální význam „*podepřít'* eviduje databáze pouze vazbu prefigovaného slovesa a stejnokořenné předložky.

„*Když sú kterého uzřeli /mravenci/, an padl pod břemenem, podlehnuće pod něj ramenami nestí mu pomáhali*“ (HrubýOtc; 1516)

6.2.1.3 Lexikální význam ,poddat se'

Pro abstraktnější lexikální význam slovesa *podlehnoti*, „*být oddán*“, máme v LDHBČ pouze jeden doklad. Eviduje vazbu předložkovou, ovšem z daného dokladu nelze usuzovat nic o tom, jak by vypadala tato slovesná vazba, kdyby měla vyjadřovat, že někdo je oddán někomu.

„*já, ačkoliv jsem nepodlehl pod tyto krajiny /opavské knížetství/, abych měl osobně Vaší Mil. pro nějaké zalíbení s dary zabíhati*“ (PaprZrc; 1593)

6.2.2 Lehnouti (pod)

6.2.2.1 Lexikální význam ,zaujmout vodorovnou polohu'

K vyjádření významu „*zaujmout vodorovnou polohu*“ bylo (a i v současné češtině je) užíváno sloveso neprefigované. LDHBČ eviduje dva doklady, v nichž se pojí s předložkou *pod*.

„*Ezop... lehl do chládku pod jeden strom*“ (AlbínBaj; 1557)

„*Lépe by bylo připomenouti onoho lenocha nepracovitého, kterýž lehna pod slivou a otevra usta, čekal až mu sliva v usta upadne.*“ (BlahPřísl; 1571)

Lexikální význam(y) slovesa *podlehnoti* a slovesné vazby *lehnoti pod* se tedy poněkud liší. Proto nemůžeme v tomto případě hovořit o konkurenci mezi vazbou prefigovaného a neprefigovaného slovesa.

7 Srovnání se současnou češtinou

Na závěr uvádíme tabulkou, v níž je zaznamenané současné užívání námi zkoumaných sloves a jejich vazeb. Vypsány jsou tu pouze ty lexikální významy sloves, jež jsou podstatné pro porovnání se stavem ve střední češtině. Jak už jsme zmínili výše, jako datový podklad pro stav v současné češtině jsme použili Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení.

sloveso	lexikální význam	slovesná vazba a exemplifikace
předložit	„ <i>položit před někoho k nahlédnutí</i> “	S nom – VF – S acc – S dat Asistentka předložila řediteli výroční zprávu.

sloveso	lexikální význam	slovesná vazba a exemplifikace
	, položit před někoho k jídlu'	S nom – VF – S acc – S dat <i>Hospodyně nám předložila oběd.</i>
	, sdělit, představit'	S nom – VF – S acc – S dat <i>Profesor předložil svůj názor studentům.</i>
oddělit	, odloučit, izolovat'	S nom – VF – S acc – od S gen <i>Dav oddělil chlapečka od rodičů.</i> S nom – VF – S acc <i>Rozhodčí oddělil peroucí se hráče.</i>
přeskočit	, skokem se dostat přes něco'	S nom – VF – S acc <i>Tomáš přeskočil zed.</i> S nom – VF – přes S acc <i>Pes hravě přeskočil přes překážku.</i>
	, skokem překonat'	S nom – VF – S acc <i>Němečtí skokani na lyžích přeskočili hranici 140 metrů.</i>
	, vynechat'	S nom – VF – S acc <i>Petr přeskočil několik desítek stran knihy.</i>
podlehnut	, být poražen'	S nom – VF – S dat <i>V bitvě na Bílé hoře podlehla stavovská vojska habsburským.</i>
	, být zdolán'	S nom – VF – S dat <i>Zraněný cyklista podlehl svým zraněním a dnes ve 13.00 zemřel.</i>
	, poddat se'	S nom – VF – S dat <i>Takřka všechny dívky v hledišti podlehly hercovu kouzlu.</i>

Jak je z tabulky patrné, sloveso *předložit* se v dnešní češtině v daných lexikálních významech používá pouze v bezpředložkové vazbě. Ve střední češtině se v prvních dvou významech užívalo obou konkurenčních vazeb, u prvního pak převažovala vazba předložková.

U slovesa *oddělit* se ve významu *, odloučit'* v současné češtině užívá obou konkurenčních vazeb. Pro střední češtinu máme zaznamenánu pouze vazbu předložkovou. Význam právnické povahy *, vybavit náležitým věnem nebo podílem'* se do současné češtiny nedochoval.

Pro sloveso *přeskočit* ve významu *, skokem se dostat přes něco'* se v současné češtině užívají obě slovesné vazby, tedy stejně jako dle dokladů z LDHBČ ve střední češtině. Podobně je tomu i u významu *, vynechat'*, kde je užívána pouze vazba s prostým pádem.

Staročeské a středněčeské lexikální významy slovesa *podlehnut, zaujmout polohu pod něčím'* a *, podeprt'* se do dnešní češtiny nedochovaly. Všechny lexikální významy slovesa *podlehnut* jsou v současné češtině užívány pouze

ve vazbě bezpředložkové. Třetí význam, *,poddat se*', avšak spíš ve smyslu *,podřídit se*', máme evidován v LDHBČ pouze jedním dokladem.

8 Shrnutí

Oproti současnemu stavu se v češtině doby střední vazba prefigovaného slovesa a stejnokorenne předložky u námi zkoumaných sloves užívala častěji. Podle předpokladů se tato slovesná vazba vyskytovala u všech primárních prostorově-dějových významů, buď jako jediná evidovaná vazba, nebo dominující nad vazbou bezpředložkovou. Konkurenci obou slovesných vazeb máme doloženu i u významů, které jsou primárnímu významu blízké.

Konkurence mezi vazbou neprefigovaného a prefigovaného slovesa, kdy měl prefix pouze funkci sémanticky modifikační, se ve výsledku neprokázala příliš nosná. V případě vazby *přeskočiti přes* neprefigovanou variantu nemáme evidovánu. Lexikální význam *podlehnouti a lehnouti pod* se pak různí a tudíž nelze mezi danými vazbami hovořit o konkurenci.

LITERATURA A PRAMENY

Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny. Praha: oddělení vývoje jazyka ÚJČ

AV ČR, v. v. i., 2005 – 2012. Dostupné z WWW: <http://madla.ujc.cas.cz>.
NĚMEC, Igor: Vývojové postupy české slovní zásoby. Praha: Academia 1968. 192 s.

Slovnik slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení. Red. A. Jirsová – H. Prouzová – N. Svozilová. Praha: Academia 2005. 579 s.

Vokabulář webový. Praha: oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, v. v. i., 2006 – 2012, verze 0.8.0. Dostupné z WWW: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.

Výkladové poznámky v nejstarším českém překladu Knih královských¹

Markéta Pytlíková

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český,
Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

Úvod

Osobité vysvětlivky a výklady vkládané přímo do textu jsou jedním ze specifických znaků nejstaršího českého biblického překladu, vzniklého zřejmě před rokem 1360 a zachovaného ve své nejstarší podobě v rukopise Bible drážďanské (kol. 1380) a dále v několika mladších rukopisech. Tyto krátké vložené texty naznačují, že překladatelé (neboť se jednalo o překlad kolektivní) zřejmě usilovali o co největší srozumitelnost textu (srov. Kyas, 1997, s. 50), zároveň ukazují, že se jednalo o osoby vzdělané a orientované v nejnovějších dílech týkajících se biblické exegese, neboť mimo jiné čerpali z nerenomovanější a nejaktuálnější výkladové příručky své doby.

Jak naznačil již průzkum Sante Graciottiho z roku 1964, a jak prokázaly průzkumy posledních několika let (Pytlíková, 2012, 2013; Kreisingerová, 2011), hlavním zdrojem vysvětlivek a výkladů v nejstarším českém překladu bible je *Postilla litteralis* Mikuláše z Lyry, nejzásadnější předreformační exegetické dílo, sepsané v 30. letech 14. století.² Některé výklady jsou také převzaty ze staršího, ale velmi vlivného díla, z výkladu *Glossa ordinaria*.³ Specifikem výskytu vysvětliv-

¹ Tento příspěvek vznikl za podpory grantového projektu na podporu excelence v základním výzkumu GA ČR č. P405/12/G148 *Kulturní kódy a jejich proměny v humanitním období*.

² *Postilla litteralis* vznikla v letech 1322 – 1331; její autor, františkán a významný francouzský teolog Mikuláš z Lyry (Nicolaus Liranus), v ní podal podrobné komentáře a výklady ke kompletnímu biblickému textu, a to způsobem „literárním“, tedy vykládajícím text doslově, v jeho primárním, historickém významu. V Postille Lyra uvádí nejen některé tradiční výklady a komentáře svatých Otců a dalších teologických autorit, ale podává také historicko-geografická vysvětlení, objasnění netradičních slovních spojení atd.; čerpá při tom i z komentářů židovské provenience, především Rašiho. *Postilla litteralis* se brzy rozšířila po celé Evropě, stala se hojně užívanou příručkou a podpořila vlnu hlbšího zájmu o studium Písma, charakteristickou jak pro hnutí nové zbožnosti (*devotio moderna*), tak pro počátky reformačních snah; řadu ohlasů nacházíme i na českém území v dílech soudobých autorů i v samostatném českém překladu výkladů k Matoušovu evangeliu.

³ *Glossa ordinaria* vznikla na přelomu 11. a 12. století ve Francii, zřejmě v okruhu Anselma z Laonu. Jedná se o komplikaci komentářů církevních otců a dalších teologických autorit k celé bible. *Glossa* se skládá ze dvou částí – „*Glossy marginalis*“, obsahující komentáře církevních otců a teologických autorit, a z „*Glossy interlinearis*“, která nad rádkem stručně vykládá konkrétní textové pasáže bible.

livek v biblickém textu je, že se v různých knihách objevují s různou frekvencí; to je zřejmě dánou jak typem textu (častěji se objevují v knihách historických), tak osobou překladatele (častěji se výklady objevují v textech přeložených skupinou K, především tzv. Dominikánem).⁴ Vysvětlivky můžeme zhruba rozdělit na dva základní typy, vysvětlivky vykládající výrazy propiální (význam osobních a místních jmen, případně přesnější určení jejich nositele) a vysvětlivky vykládající výrazy apelativní, zejména neznámé reálie, nejasné idiomu, případně vysvětlující pasáž v širším kontextu.

1 Průzkum vysvětivek v Královských knihách

Cílem tohoto článku je podívat se blíže na vysvětlivky apelativního typu v Knihách královských, konkrétně na vzorcích z 1. a 4. knihy Královské (dále 1 Rg a 4 Rg).⁵ Tyto knihy spadají do překladatelské skupiny K a jsou pravděpodobně přímo dílem tzv. Dominikána. Mají jednoznačně nevyšší hustotu poznámek v textu (například v šesti verších oddílu 1 Rg 2,28 – 33 najdeme šest vysvětivek), proto jsou velmi zajímavým objektem zkoumání.

Knihy královské jsou čtyři rozsáhlé texty popisující vládu judských a izraelských králů od prvního krále Saula (cca 1050 př. Kr.), až po babylonské zajetí, kterým období samostatného judského království končí (587 př. Kr.). Byly sepsány hebrejsky, pravděpodobně v průběhu babylonského exilu v druhé polovině 6. století př. Kr. V křesťanském kánonu jsou řazeny mezi knihy historické, v židovském mezi prorocké spisy, neboť jejich autory jsou podle tradice prorok Samuel (1. a 2. Královská) a prorok Jeremiáš (3. a 4. Královská).

Jde o texty středověkemu čtenáři relativně kulturně vzdálené, plné dobových reálií, výrazů a situací, které je někdy obtížné správně pochopit bez toho, aby se čitatel alespoň základně orientoval v kulturně-historickém kontextu. Tato složitá textová situace je pravděpodobně jedním z důvodů, proč se staročeský překladatel Královských knih rozhodl užít v textu relativně velkého množství vysvětivek.

V rámci tohoto článku si na vzorku apelativních vysvětivek z Knih královských ukážeme, které předlohy těchto výkladových textů jsme schopni identifikovat (sledujeme jejich vztah k příručkám *Postilla litteralis* Mikuláše z Lyry a *Glossa ordinaria*⁶) a jaký typ vysvětivek se v Knihách královských nejčastěji

⁴ V rámci kolektivu překladatelů nejstarší české bible lze rozpoznat dva výrazné překladatelské idiolecty, připisované Kysem dvěma překladatelským skupinám (Kyas, 1997, s. 43) které podle překladu latinského „sacerdos“ (jako kněz nebo pop) označujeme jako skupinu K a P. V rámci skupiny K pak nacházíme výraznou překladatelskou individualitu, tzv. Dominikána, jehož dílem je překlad předmluvy ke Genezi, Tobiáše, Skutků apoštolských, Knih královských (Kyas, ibid.) a pravděpodobně také Knih Makabejských (Pytlíková, 2002) a Knih prorockých (Pytlíková, 2011).

⁵ Královské knihy číslujeme podle Vulgáty, v novější české tradici je obvyklejší označovat 1. a 2. Královskou jako 1. a 2. Samuelovu a 3. a 4. Královskou jako 1. a 2. Královskou.

⁶ K porovnávání užíváme benátský tisk *Bibliorum sacrorum cum Glossa ordinaria* z roku 1603, který obsahuje Glossu i Lyrovu Postillu.

vyskytuje. Omezujeme se na průzkum vysvětlivek apelativních, které objasňují méně známé reálie, hůře srozumitelná slovní spojení a idiomu či vysvětlují kontext a význam nějaké věty či pasaže; záměrně opomíjíme vysvětlivky propriální (k jejich předlohám v Královských knihách viz Pytlíková 2014). Zkoumali jsme vzorek vysvětlivek z prvních pěti kapitol 1 Rg (23) a 4 Rg (16), celkem tedy 39 apelativních vysvětlivek, jak jsou zachyceny v rukopise Bible olomoucké.⁷

1.1 Předlohy vysvětlivek ve vzorku z Knih královských

Ze 39 vysvětlivek, obsažených v námi zkoumaných textech, jsme byli schopni předlohu určit u 25 z nich. Výsledky shrnuje následující tabulka.

	1 Rg	4 Rg	celkem
Lyra	9	7	16
Lyra i Glossa	5	2	7
Jen GI	2	0	2
Jem GM	0	0	0

Z výsledků vyplývá, že nejčastějším inspiračním zdrojem vysvětlivek v našem vzorku je, podle očekávání, Lyrova Postilla, která byla předlohou ve více než polovině případů. Sedm předloh nalezneme jak v Lyrovi, tak v Glosse (v interlineárních i marginálních výkladech); u většiny z nich lze předpokládat, že autor staročeského překladu čerpal spíše z Lyrova znění (jemuž pravděpodobně sloužila Glossa jako inspirace), minimálně v jednom případě (ve výkladu k 1 Rg 1,16) však lze předpokládat, že primárním zdrojem byla *Glossa interlinearis* (dále GI). Dvě vysvětlivky mají předlohu pouze v GI; samostatný výklad inspirovaný *Glossou marginalis* (dále GM) v našem vzorku nenajdeme. Čtrnácti vysvětlivkám, u nichž jsme předlohu neurčili a které tedy možná jsou dílem samotného překladatele, se věnujeme na závěr tohoto článku.

2 Typy vysvětlivek ve vzorku Knih královských

Již v předchozích studiích věnovaných apelativním vysvětlivkám ve staročeském překladu jsme zjistili, že je lze zhruba rozdělit do tří skupin: na vysvětlivky vysvětlující neznámé reálie, vysvětlující nejasná slova či idiomu a vysvětlující kontext či hlubší význam textu. Toto rozdělení je skutečně jen hrubé, sloužící pro základní roztríďení materiálu.⁸ V následující části představujeme

⁷ Rukopis Bible drážďanské, ve kterém je zachyceno nejstarší znění překladu první redakce, nemá bohužel tento text zachovaný v úplnosti, dochovala se jen lícová folia. Proto jako základní text užíváme kompletní mladší opis z Bible olomoucké (1417). Oba dva texty jsou kriticky vydány v třetím díle edice *Staročeská Bible drážďanská a olomoucká* (1988). Podle znění edice oddělujeme vysvětlivky od biblického textu kulatými závorkami.

⁸ Některé vysvětlivky vykazují rysy více než jedné skupiny, řada vysvětlivek například vysvětluje nějakou reálii a zároveň pomáhá zasadit text do širšího kontextu, u jiných nelze zcela jednoznačně říci, zda vysvětlení, které podávají, se spíše týká neznámé jazykové formy (pojmenování, idiomu), nebo konkrétní neznámé reálie.

v rámci našeho vzorku jednotlivé typy vysvětlivek i s příklady, všímáme si také předloh, kterými jsou inspirovány.

2.1 Vysvětlivky osvětlující neznámé reálie

1 Rg 5,6 ...a ranil jě jest v tajnějšie straně vnitřních tr̄iesl (točiš črvení nemoci)...; Vulg: et percussit in secretiori parte natum; Lyra: percussi enim fuerunt dysenteria vehementi...

4 Rg 4,39 I vyšel jest jeden na pole ... i nalezl jako vinný list polský i natrhal (toho listie hořkého, jménem) coloquinadas a nabral pln plášť svój; Vulg: Et egressus est unus in agrum ... invenitque quasi vitem silvestrem, et collegit ex ea colocynthidas agri, et implevit pallium suum; Lyra: quae sunt valde amarae...

Vysvětlivek osvětlujících neznámé reálie je v našem vzorku z Knih královských celkem osm. Jak ukazují naše příklady, objevují se u neznámých nebo kulturně vzdálených reálií, jako jsou například neznámé rostliny nebo choroby.

Pro šest staročeských vysvětlivek jsme našli předlohu v komentáři Lyrovy Postilly, dvě jsou pravděpodobně inspirovány interlineárním výkladem z Glossy. V několika případech pak lze najít vysvětlivku zpracovanou jak v Lyraci, tak v Glosse (obvykle v GI), z formy jejího zpracování však lze obvykle usoudit, který pramen byl pro překladatele primární.

2.2 Vysvětlivky vykládající nejasná slova, slovní spojení a idiomu

1 Rg 2,1 Radovalo sě srdce mé u bozé a povyšen jest roh mój (točiš dar mně bohem daný) u bozé mém; Vulg: Exultavit cor meum in Domino; Lyra: cornu in sacra scriptura accipitur pro motu cordis tendentis in aliquid arduum ... quod est quando animus ex beneficio a Deo collato

4 Rg 4,13 K tomu ona odpovědě a říká: „Bydlím prostřed lidu (točiš nikoho sě nebojím).“; Vulg: Quae respondit: In medio populi mei habito. ; Lyra: Ita valata sum amicis meis, quod nullus infert mihi molestiam, et sic non habeo negotium ad regem vel militiae principem

Vysvětlivek tohoto typu je v našem vzorku z Královských knih celkem patnáct, obvykle se objevují u neobvyklých slovních spojení a idiomů, jejichž význam není z doslovného překladu zcela zřetelný; v našich příkladech jde o užití slova „roh“ ve významu dar nebo požehnání a o vysvětlivku spojení „bydlím prostřed lidu“ jako „ničeho se nebojím a nic nepotřebuji (protože jsem obklopena přáteli)“.

Osm z těchto vysvětlivek má přímou předlohu v komentáři Lyrovy Postilly, často je ovšem zpracována velmi volně, což ukazují i oba uvedené příklady. Pravděpodobnou předlohou jednoho z výkladů je interlineární vysvětlivka v Glosse, u šesti vysvětlivek se nám předlohu v Glosse ani v Lyraci nalézt nepodařilo.

2.3 Vysvětlivky osvětlující kontext či hlubší význam textu

1 Rg 2,3 *Neroďte množiti řeči velebné sveličejice sě (jakožto točiš ty, Fenneno, ještos sě svými dětmi sveličala); Vulg: Nolite multiplicare loqui sublimia gloriantes; Lyra: ...quia Phenenna de prole sibi a Deo data superbierat*

4 Rg 3,3 *Ale těch hřiechov Jeroboamových, syna Nabathova, jenžto jest přivedl k hřiechu lid izrahelský (točiš telci sě modliti); Vulg: Verumtamen in peccatis Jeroboam filii Nabat, qui peccare fecit Israel; Lyra: ... sed in cultu vitulorum, quos fecerat Jeroboam, remansit*

Těchto vysvětlivek se v našem vzorku z Královských knih vyskytuje šestnáct; snaží se blíže osvělit konkrétní pasáž tím, že uvedou určité kontextové informace, které se vyskytují na jiném místě biblického textu (bližším či vzdálenějším). Osm z těchto vysvětlivek má předlohu v lyrovském komentáři, výše uvádíme dva příklady. U osmi vysvětlivek se nepodařilo předlohu najít v Lyrových komentářích ani v Glosse.

2.4 Vysvětlivky v českém biblickém textu, k nimž se nepodařilo najít předlohu

Jak jsme jsme již uvedli, v našem vzorku z nejstaršího českého překladu Královských knih se vyskytuje čtrnáct apelativních vysvětlivek, k nimž se nepodařilo dohledat předlohu ani v Lyrově komentáři ani v Glosse. Sedm z nich jsou vysvětlivky vykládající nejasná slova, slovní spojení a idiomu (2.2), např.:

1 Rg 1,15 *K tomu Anna odpovědě: „... vína i všeho, jenž zapojiti móž, nepila sem, ale prolila sem duši mů před hospodinem (točiš ze všeho srdce sem plakala).“; Vulg: Respondens Anna: ... vinumque et omne quod inebriare potest, non bibi, sed effudi animam meam in conspectu Domini.*

4 Rg 3,15 ... *A když ten hudček poče hústi, tehda sé jest ukázala ruka božie nad ním (točiš zjevenie); Vulg: ... Cumque caneret psaltes, facta est super eum manus Domini*

Sedm vysvětlivek patří k těm, které osvětlující kontext nebo hlubší smysl textu (2.3), např.:

1 Rg 5,12 ... *A mužie, jižto biechu nezemřeli, ti sú túž nemoc ještě trpěli (točiš dříve řečenou).; Vulg: Viri quoque qui mortui non fuerant, percutiebantur in secretiori parte natum*

4 Rg 4,1 *Zatiem jedna žena z prorokových voláše ...: „... Aj, tot' dlužník jeho přišel, aby mi vzal dva syny má (točiš v svém dluzě), abyšta jemu slúžila.“; Vulg: Mulier autem quaedam de uxoribus prophetarum ... dicens : ... et ecce creditor venit ut tollat duos filios meos ad serviendum sibi.*

Není vyloučeno, že pro tyto staročeské vysvětlivky lze najít předlohu v některé výkladové pomůckce. První možností je, že jsou inspirovány Lyrovým vysvětlení dané reálie, které se ovšem nachází na jiném místě Královských knih,

případně i v jiné biblické knize. Tuto možnost ukázal předchozí průzkum Makabejských knih – zatímco Lyra vykládal neznámou reálii, idiom ap. obvykle jen u jejího prvního výskytu, český překladatel často vysvětlivku zopakoval i u výskytů dalších (srov. Pytlíková, 2012). Další možností je, že inspirace je skryta v jiné, dosud nezkoumané biblické pomůckce, nabízí se například *Historia scholastica* Petra Comestora nebo výkladový slovník *Catholicon*.

Vyloučit však ani nelze, že tyto vysvětlivky bez předlohy jsou autorským dílem samotného překladatele Královských knih, inspirovaného způsobem Lyrových výkladů, vedeného však vlastní eruditicí a jazykovým citem. Jak pro Královské knihy, tak pro texty zkoumané již dříve je typické, že nejvíce těchto vysvětlivek nalezneme u neobvyklých slovních spojení a u osvětlení kontextu, kde mohl erudovaný autor překladu dodat vysvětlení relativně snadno.

LITERATURA

- Bibliorum sacrorum cum Glossa ordinaria, Benátky 1603. Dostupné v digitální verzi z WWW: http://lollardsociety.org/?page_id=409.
- GRACIOTTI, Sante: La bibbia paleoboema della biblioteca di Brera. Milano: Publicationi dell'Università cattolica del Sacro Cuore 1964. 222 s.
- KREISINGEROVÁ, Hana: Vysvětlivky ve staročeském biblickém překladu prorockých knih. In: *Linguistica Copernicana*, 2011, roč. 6, č. 2, s. 211 – 222.
- KYAS, Vladimír: Česká bible v dějinách národního písemnictví. Praha: Vyšehrad 1997. 320 s.
- PYTLÍKOVÁ, Markéta: Staročeské překlady tzv. Dominikána: Příspěvek k atribuci překladového textu. Diplomová práce. Praha: FF UK 2002.
- PYTLÍKOVÁ, Markéta: Průzkum překladové a překladatelské stránky první redakce staročeského biblického překladu. Dizertační práce. Olomouc: FF UPOL 2011.
- PYTLÍKOVÁ, Markéta: Výklady Mikuláše z Liry v nejstarším staročeském biblickém překladu. In: Varia. XXII. Zborník plných příspěvkov z XXII. kolokvia mladých jazykovedcov. (Nitra 5. – 7. december 2012). Ed. K. Dudová. Nitra: Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty UKF v Nitre – Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLŠ SAV 2014, s. 356 – 363.
- PYTLÍKOVÁ, Markéta: Soudobé výkladové pomůcky užívané při prvním českém překladu bible a jejich vztah k propiálním vysvětlivkám. In: *Amica – Sponsa – Mater: Bible v čase reformace*, Praha 2014 (v tisku).
- Staročeská bible drážďanská a olomoucká III, Genesis – Ezdráš. Praha: Academia 1988. 764 s.

Dynamika používania lingvistických termínov?

Szilárd Sebők

Katedra maďarského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta,
Univerzita Komenského, Bratislava

Úvod

Pri čítaní jazykovednej literatúry nie je ľažké nájsť príklady na formulácie, v ktorých autor akoby pripisoval určitému lingvistickému termínu vlastnosti, resp. schopnosti príznačné pre živé bytosť. Ide o prípady, keď by na základe autorových formulácií mohol mať čitateľ dojem, že použitý termín nie je len prostriedkom opisu, ale reálnou súčasťou a často aj „aktívnym“ formujúcim činiteľom opísaného javu; presnejšie povedané, keď v texte určitý termín začne „vykonávať činnosť“ a tým zároveň „ovplyvňovať“ prirodzenosť opísaného javu. Pozrime sa na nasledujúce ilustračné príklady!

V knihe *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* nájdeme takúto vetu: „V neposlednom rade *adjektíva dynamizujú systém* pomenovaní ako stavebné prvky dvojslovných a viacslovných zdrúžených pomenovaní...“ (Horecký et al., 1989, s. 14). Alebo inde sa píše takto: „Osobitnú skupinu tvoria *príznaky*, ktoré nie sú vlastné javom v objektívnej realite, ale *vyjadrujú postoj komunikanta k objektu komunikácie*“ (tamže, s. 21; zvýraznil Sz. S.).

Pri čítaní textu by sa asi málokto pozastavil nad formuláciami takéhoto typu. No v prípade, keď čítame tieto vety bez kontextu, zreteľne sa nám ukáže jedna ich zvláštnosť. V prvom príklade spôsob formulácie svedčí o tom, že *adjektíva* sa stali schopným „uviesť do pohybu“, resp. dynamizovať systém pomenovaní; v druhom úryvku zas *príznaky* „nadobudli schopnosť“ vyjadriť sa, čím zároveň vzniká dojem, že *príznaky* „prevzali“ aj rolu komunikanta (porov. Van Leeuwen, 2004, s. 109 – 113).

Tvrdíť, že termíny „nadobudnú“ nejakú schopnosť v texte, by bolo však rovnako zvláštne, ako uveriť napríklad tomu, že *adjektívum* by bolo naozaj schopné dynamizovať systém pomenovaní. Aj bez širšieho kontextu je zrejmé, že v skutočnosti *adjektívum* nijakú činnosť nevykonáva (porov. Szilágyi, 2013, s. 45; Szilágyi, 2011, s. 13). Ide jednoducho o bežný spôsob vyjadrovania sa, pričom expedient počíta s tým, že jednotlivé formulácie čitateľ neberie doslova a vie, že v uvedenom príklade sa v skutočnosti hovorí o zmenách v systéme pomenovaní, ktoré sú dôsledkami používania jazyka (o nazeraní na rečové jednotky cez prizmu jazykových jednotiek porov. Dolník, 2009 s. 35). Uvedenú vetu by sa dalo bez podstatnej zmeny obsahu sformulovať aj rôznymi inými spôsobmi, pričom *adjektívum* by nemuselo byť agensom vety. Táto rozmanitosť možných spôsobov odkazovania na jeden a ten istý pojem nás nabáda k tomu, aby sme v jednom teste detailne preskúmali jednotlivé typy formulácií súvisiacé s určitým lingvistickým termínom; a z hľadiska výskumu práve ich doslovny

význam bude zaujímavý (porov. nižšie). V súlade s vyššie uvedenou problematikou budeme zvláštnu pozornosť venovať javu, keď termín nadobudne schopnosti príznačné pre živé bytostí a budeme sledovať, či tento typ formulácie má nejaký súvis s frekvenciou výskytu termínu.

Podkladom takého zamerania výskumu bol postreh autora tohto článku, podľa ktorého najviac „činuschopných“ termínov¹ je možné nájsť väčšinou na konci odborných textov i keď v celom teste sú do určitej miery prítomné. Hypótezu výskumu preto určíme takto: čím viac sa blížime ku koncu textu, resp. čím častejšie sa vyskytuje určitý termín v teste, tým väčšia je pravdepodobnosť, že ten bude „obdarén“ schopnosťami, ktoré mu v skutočnosti „nie sú vlastné“.

Výber výskumného materiálu

Predmetom skúmania bol termín *jazyková ideológia*. Jeho používanie som skúmal na jednom svojom teste, menovite na prvej verzii svojej diplomovej práce (Sebők, 2012). Výber vlastného textu zdôvodňujem filologickými príčinami. Vychádzal som z presvedčenia, že výskum musí byť založený na teste, v ktorom sa nevyskytujú spätné preformulované a dodané pasáže – skrátka, ktorý nie je redigovaný. Toto kritérium som považoval za rozhodujúce pre zameranie výskumu: keď chceme skúmať spôsoby formulácie, ktoré súvisia s termínom *jazyková ideológia* a hľadáme isté tendenčné zmeny v uprednostňovaní určitého spôsobu vyjadrovania sa, tak musíme vychádzať z textu, ktorý vznikol spontánne a postupne. Pod „spontánosťou“ rozumiem, že autor pri písaní svoju pozornosť upriamil skôr na obsahovú než na formálnu stránku formulácií; a „postupnosťou vzniku teste“ sa tu odkazuje na chronologickú postupnosť vzniku teste nenarušenú dodatočne vsunutými časťami. Takýto materiál môže byť najspôsobilivejším zdrojom získavania dát, pretože ak existuje nejaká tendenčná premena vo frekvencii výskytu určitého typu formulácie, tak tá nebude skreslená spätnými zásahmi do prvotného, viac-menej prirodzené vzniknutého textového produktu. Podrobnejšie informácie o vzniku teste a prístup k prvej verzii však môže mať len jeho autor.

¹ Zámerne nepoužívam ani slovo *metafora* ani *personifikácia*. Pri tomto výskume nám lepšie vyhovuje táto všeobecná, možno nie celkom vedecky znejúca kategória „činuschopnosti“. Podrobne rozpracovaná kategória metafory (porov. napr. Lakoff – Johnson, 2003/1980) by v tejto fáze výskumu nahodila otázky, s ktorými by sme sa museli vyrovnáť, ale na ktoré by zároveň z hľadiska cieľa našej analýzy nebolo dôležité odpovedať. Na jednej strane každý jeden nájdený príklad by sme museli jednoznačne zaradiť do nejakej podkategórie metafory, i keď to nie je vždy bezproblémové; na druhej strane by sa natákala otázka, či napríklad o takých formuláciách ako „príznaky tvoria skupinu“ a „príznaky vyjadrujú postoj komunikanta“ (porov. vyššie náš druhý príklad) môžeme hovoriť ako o súčastiach toho istého javu. Všeobecnou a ľahko identifikovateľnou kategóriou „činuschopnosti“ sa však môžeme vyhnúť týmto problémom. Rovnako dôležitým zreteľom je, že sa takto nemusíme zaoberať tými metaforickými formuláciami, ktoré nie sú predmetom nášho výskumného záujmu (napr. skrátenými prirovnaniami a pod.). Náš záujem bude zameraný len na to, čo všetko môže daný pojem „robit“.

Toto uvažovanie o potrebe skúmania prvej verzie textu môžeme aj empiricky podložiť. Uvedieme jeden príklad z viacerých. Formulácia, podľa ktorej *jazyková ideológia* niečo „vykonáva“, sa v prvej verzii textu prvýkrát objavuje na 16. strane pri 96. použití tohto termínu. *Jazyková ideológia* tu „vystupovala“ s pomerne „obmedzenými schopnosťami“ – „odkazovala“ na niečo (utal valamire).²

Musíme však poznamenať, že tie tri príklady, v ktorých *ideológia* „slúžila na dosiahnutie cieľov“ (célok elérését szolgálta), „dávala idey na prvé miesto“ (az ideákát az első helyre helyezte) a „zobrazovala ľudí v súlade so svojimi potrebami“ (az embereket szükségleteikhez hűen jelenítette meg) neberiem do úvahy. A to z dvoch príčin: jednak preto, že v prvom príklade *ideológia* bola vsunutá do jedného výkladu o metafore, teda spôsob formulácie sa vzťahoval na *metaforu* a nie na *ideológia* – *ideológia* akoby sa len „priživovala“ na formulácii týkajúcej sa metafory; jednak preto, lebo druhý a tretí príklad pochádzal z iného diskurzu, totiž bola parafrázou chápania pojmu *ideológia* Karola Marxa v jednej poznámke pod čiarou, ktorá sa nevčlenila bezprostredne do myšlienkového prúdu výkladu – tiež akoby sa na ňom len „priživovala“ (k takému chápaniu vzťahu dvoch textov porov. Miller, 2010).

Ked' sa však pozrieme na úvodnú časť textu, ktorá bola napisaná až po dokončení hlavnej časti, vidíme, že *jazyková ideológia* sa hned' v druhom odseku, pri štvrtom použití termínu objavuje ako agens vety, so schopnosťou „značne ovplyvniť“ jazykové zmeny (a nyelvi változást jelentôsen befolyásolja). Táto formulácia je prinajmenej prekvapujúca – ak nie cudzia – na začiatku textu. Takéto príklady ma presvedčili o správnosti opísaného prístupu.

Postup výskumu

Ked' chceme odpovedať na otázku, či existuje nejaká súvislosť medzi frekventovaným použitím určitého termínu a preferenciou určitých formulačných postupov, musíme najprv čeliť jednému metodologickému problému: ako je možné získať ucelený prehľad na jednej strane o zmenách v preferovaní určitých spôsobov formulácie, na strane druhej o pomeroch frekvencie výskytu jednotlivých typov formulácií. Pri takomto vysokom výskume pojmu *jazyková ideológia* (bolo ich viac než šeststo) výskum kvalitatívneho typu by asi neposkytol spoľahlivé výsledky. Na jednej strane by neustále hrozila možnosť nadinterpretácie niektorých zistení, na druhej strane zas to, že pri pokuse o podrobnú analýzu sa stratíme v detailoch.

Na zvládnutie problému som za vhodné považoval zvoliť kvantitatívny prístup. Po prvej preto, lebo takto získané výsledky umožňujú vytvoriť spoľahlivé východisko, na ktorom môže byť kvalitatívna analýza založená; po druhé preto, lebo takto získané údaje môžu byť zobrazené vizuálne, čo umožňuje, aby

² Skúmaný text bol napísaný v maďarčine. Všetky uvedené príklady sú prekladmi, ale v závorke uvediem vždy aj maďarský ekvivalent výrazov.

sme jedným pohľadom získali prehľad o výskytu jednotlivých spôsobov formulácie v celom teste (viď nižšie). Otázkou je však to, ako sa k tomu môžeme dopracovať.

Prvým krokom bolo vyhľadanie každého výrazu, ktorý sa týkal pojmu *ideológia*. To zahŕňa termín *jazyková ideológia*, jeho skrátenú podobu bez prívlastku (*ideológia*) a druhy jazykovej ideológie – napr. jazykový purizmus, konzervativizmus a pod.³ Z výskumu vylúčime tie prípady, keď sa píše o slove, teda keď sa termín nepoužíva ako označenie pojmu (napr. výklad o etymológiu slova; porov. nižšie).

Po druhé, očísloval som každý jeden výskyt termínu, aby z poradového čísla bolo vždy jednoznačné, v ktorej časti teste sa daný termín nachádza. Všeobecný termín *ideológia* a názvy jej druhov som očísloval zvlášť.

Po tretie, nasledovala typizácia možných spôsobov odkazovania na pojem *ideológia*. Pri typizácii som vychádzal zo zásady, podľa ktorej pri zbieraní výskumného materiálu každá jedna formulácia viažuca sa k termínu musí byť braná doslova a úplne vázne (porov. vyššie s úvodom; a tento prístup porov. Szilágyi, 1996, s. 15). Keď sa píše napríklad o tom, že „ideológia zastiera pravú povahu vecí“ (az ideológia eltakarja a dolgok valódi jellegét), vyvodíme z toho, že ideológia je „činuschopná“ entita – vie zastierať.

Pri kategorizácii typov formulácií som sa riadiel podľa otázok, pretože takto sa pomerne presne dali určiť hranice jednotlivých kategórií a to zároveň veľmi urýchliло proces kategorizácie. Otázky boli sformulované v duchu takej naivity, aká bola príznačná aj pre doslovny význam skúmaných formulácií. Pri prvom pokuse o kategorizáciu bolo osemnásť otázok, ktorými sa dali zachytiť všetky spôsoby formulácie. Po zvažovaní ich podobností a rozdielov boli napokon niektoré kategórie zlúčené. Napríklad otázku „Čo všetko sa dá urobiť s ideologiou v prvej osobe množného čísla?“ alebo „Čo môže urobiť hovoriaci s ideologiou?“ a ďalšie som zlúčil do všeobecnej kategórie určenej otázkou „Čo všetko sa dá robiť s ideologiou?“.

Bez toho, aby sme sa pustili do detailného rozoberania ďalších otázok kategorizácie, treba sa ešte zmieniť o dvoch kategóriách, ktoré obsahovali prípady vylúčené z kvantitatívnej analýzy. Jednu sme museli vytvoriť pre tie formulácie, v ktorých sa slovo *ideológia* nevyskytovalo ako označenie pojmu – napríklad keď sa písalo o etymológiu slova. Ďalšia kategória bola vytvorená pre odvodeniny slova *ideológia*. Z dôvodu, že ich súvis s pojmom *ideológia* je zahmený, nepokúsil som sa o ich interpretáciu, resp. kategorizáciu. Do tejto kategórie som zaradil adjektíva odvodené od skúmaného substantíva, tvorené maďarskou derivačnou morfémou *-i* (porov. maď. *ideológiai* a slov. *ideologický*), denomiálnu, slovesnú odvodeninu slova so slovesnou predponou *tíl* (porov. maď. *túlideologizál* a slov. „*nadideologizovať*“) a iné.

³ Ďalšie pomenovania jazykových ideológií spomenuté v príspevku pochádzajú od Istvána Lanstyáka (pozri napr. 2011, s. 46 – 57; alebo porov. v slovenčine 2012, s. 21 – 24).

Nakoniec zostali tieto kategórie:

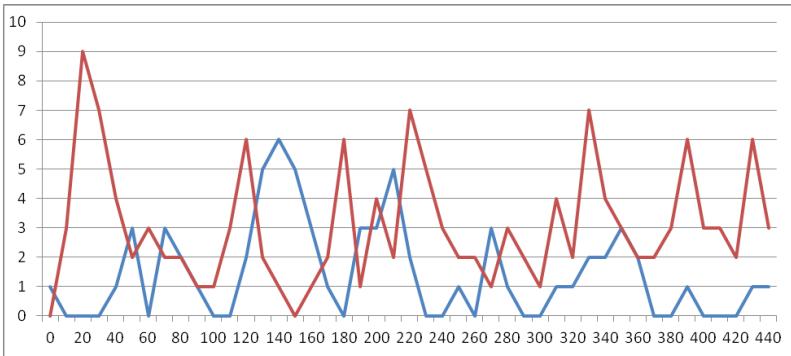
1. S čím sa stotožňuje *ideológia*? Napr. *názor, východiskový bod, maska*.
2. Aká môže byť *ideológia*? Napr. *zaslepená, oslepujúca*.
3. Čo všetko môže *ideológia* vlastniť? Napr. *jazyk, vzťah, pojem ideológie*.
4. Čoho všetkého môže byť *ideológia* vlastníctvom? Napr. *platonizmu, textu*.
5. Čo všetko sa dá urobiť s *ideológiou*? Napr. *uchopit', manipulovať, zviditeľniť* alebo *slovník na ňu môže odkazovať, zorný uhol ju môže zviditeľniť*.
6. Čo všetko môže *ideológia*, resp. môžu jej druhy robiť? Napr. *fungovať, slúžiť, podporovať alebo reprezentovať niečo*.

Prinosom tejto kategorizácie bolo číselné zobrazenie frekvencie jednotlivých typov formulácií. Každý spôsob formulácie sa podľa typu dostal do jednej z vyššie uvedených kategórií a tým bolo možné poskytnúť celkový obraz o frekvencii ich výskytu. Samotná frekvencia výskytu však samo osebe málo vypo-vedá o predpokladaných tendenčných zmenách uprednostňovania istých forma-ulačných postupov. Keď chceme vidieť tieto zmeny, je potrebné zretel'ne ukázať koreláciu medzi frekvenciou výskytu určitej formulácie a frekvenciou používa-nia termínu *ideológia*, resp. názvov jej druhov. Teraz môžeme využiť poradové čísla termínov, ktoré nám presne ukážu, ktorý spôsob formulácie sa objavil po kol'kom použití termínu. Aby sme mohli porovnať frekvenciu výskytu jednotlivých formulácií v rôznych častiach textu, vytvorili sme jednotky na jej mera-nie. Pýtali sme sa, kol'kokrát bol ktorý spôsob formulácie reprezentovaný v rámci desiatich použití termínu *jazyková ideológia* (alebo názvov jej druhov) nasledujúcich po sebe. Termín (*jazyková ideológia*) v texte vyskytol 447-krát a názvy jeho druhov boli spomenuté spolu 178-krát. V súlade s počtom výskytu termínu *jazyková ideológia* – po jeho delení desiatimi – sme vytvorili 44 jednotiek merania.

Tento postup umožnil, aby sme mohli vizuálne zobraziť zmeny frekvencie výskytu určitých formulácií v rámci celého textu a navyše aj to, aby sme mohli vidieť tieto zmeny v súvislostiach, tzn. vo vzťahu k iným frekvenčným ukazovateľom. Teraz prejdeme k výsledkom výskumu. Tým, že tematickým rámcom výskumu bola otázka „vykonávania činnosti“, v tomto článku neuvedieme tie grafy, ktoré zobrazujú výsledky tých vyššie uvedených kategórií, ktoré s touto otázkou priamo nesúvisia.

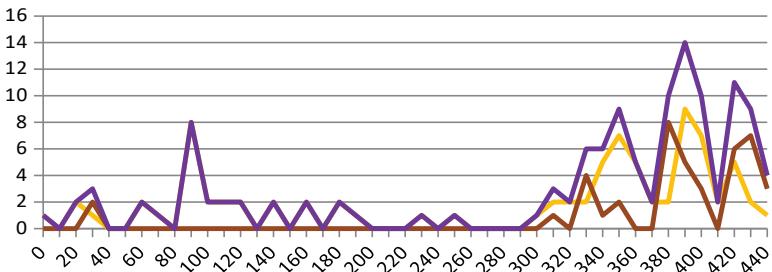
Výsledky výskumu

Na nasledujúcom grafe modrá čiara znázorňuje zmeny vo frekvencii výskytu tých formulácií, podľa ktorých sa *ideológia* stala „vlastníkom“ niečoho (viď 3. kategóriu vyššie). Červená čiara reprezentuje zmeny v uprednostňovaní tých spôsobov formulácie, ktoré sme zaradili pod otázku „Čo všetko sa dá urobiť s *ideológiou*“.

Graf 1.

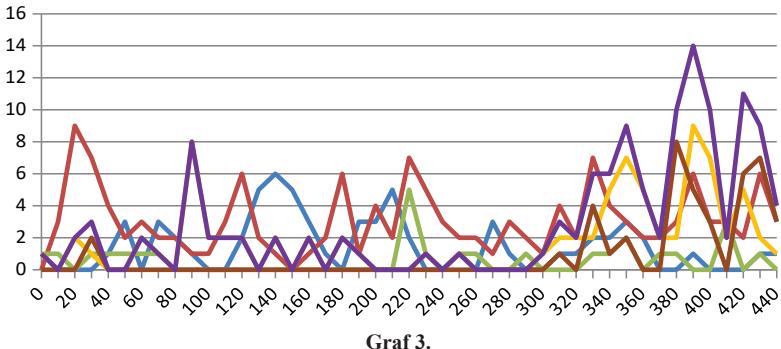
Na druhom grafe je žltou čiarou znázornená frekvencia výskytu tých spôsobov formulácie, v ktorých *ideológia* „vykonávala“ nejakú činnosť (pozri 6. kategóriu vyššie). Ďalej, ako sme sa už o tom zmienili, sme skúmali aj formulácie viažuce sa k jednotlivým druhom jazykovej ideológie.⁴ Frekvenciu výskytu „činuschopných“ druhov ideológií v texte ukazuje hnedá čiara. Pre iné čislovanie druhov ideológií však musíme ešte poznámenať, že názvy jednotlivých druhov – vždy tam, kde sa vyskytovali – boli priradené k vyššie spomenutým jednotkám (pozostávajúcim z desiatich za sebou nasledujúcich výskytov *ideológie*). To znamená, že sme kládli túto otázku: kol'kokrát sa v rámci jednej takejto jednotky vyskytuje nejaký druh ideológie so spomínanými schopnosťami. Na grafe je znázornený aj súčet výskytu týchto dvoch skupín „činuschopných“ termínov, keďže všetky sa viažu k tomu istému pojmu (porov. fialovú čiaru).

Graf 2.

⁴ Dôvodom je, že ich považujeme za súčasť tohto pojmu. Názvy jednotlivých druhov ideológie (ako *homogenizmus*, *systemizmus* atď.) pokladáme za skrátenú podobu výrazov, ktoré v plnej podobe znejú: *ideológia jazykového homogenizmu*, *ideológia jazykového systemizmu* a pod.

Aby sme mali ucelený obraz o prezentovaných výsledkoch a pomeroch výskytu jednotlivých spôsobov formulácie, zlúčime predchádzajúce dva grafy do jedného.

Opis a interpretácia grafov

Na prvom grafe vidíme pomerne vyváženú tendenciu zmien vo frekvencii výskytu formulácií. *Ideológia* ako „vlastník“ niečoho je prítomná viac-menej v celom teste, pričom najčastejšie sa objaví približne v jeho tretine a smerujúc sa ku koncu, tento spôsob formulácie sa nenápadne dostáva do pozadia (vid' modrú čiaru).⁵ Ked' sa pozrieme na otázku „Čo všetko sa dá urobiť s *ideologiou*?“, vidíme tendenciu, ktorú by sme mohli porovnať s pravidelnému pulzu srdca. Výskyt spomínaného typu formulácie je prítomný v celom teste a jeho frekvencia sa pohybuje medzi hodnotami 2 a 6, pričom najväčšia hodnota bola meraná na začiatku – vo výške 9.

V súvislosti s druhým grafom nemôžeme hovoriť o vyváženej tendencii používania formulácií, v ktorých ideológia „vystupuje“ so schopnosťami živých bytostí. Tento spôsob formulácie približne do poslednej tretiny teste sa neobjavuje často – jeho výskyt sa pohybuje medzi hodnotami 0 a 2. Jediný podstatný výkyv môžeme zaznamenať okolo 90. výskytu termínu. V poslednej tretine však nastane prudký nárast, ktorý zostáva na vysokej úrovni až do konca teste.

Tým sme sa dostali ku koncu nášho výskumu. Jeho výsledkom je, že sme sa dopracovali k spoľahlivým údajom o tom, v ktorej časti teste, ktorý spôsob

⁵ Ostré výkyvy čiary tým samozrejme nechceme nechať nepovšimnuté. Jednoducho ich považujeme za prínos spôsobu zobrazenia výsledkov prostredníctvom zvoleného typu grafikonu a za dôsledok umelého určenia základnej jednotky merania frekvencie výskytu. Tým chcem povedať po prvé, že keby šírka strany dovolila viac rozťiahnuť grafy, tak by tieto výkyvy nevyzerali také ostré; po druhé, ak by sme si zvolili iný spôsob zobrazenia frekvencie výskytu, tak by sme možno o „ostrosti“ vôbec nehovorili; po tretie, ak by sme si základnú jednotku merania frekvencie neurčili podľa desiatich za seba sa vyskytujúcich termínov, ale zvolili by sme si väčšiu alebo menšiu jednotku, výsledky by tiež inak vyzerali. Preto sa pri interpretácii nechceme poddať tvrdým číslam, ale skôr celkovému dojmu, aký máme z frekvenčných zmien prezentovaných v grafe.

formulácie, v akej miere bol preferovaný v súvislosti s *ideológiou*. Otázkou teraz je, čo možno vyvodiť z týchto výsledkov.

Začneme spochybnením klúčovej kategórie výskumu; pýtame sa, čo vlastne znamená „frekvencia výskytu“. Lapidárne povedané, znamená to len, kolokrát sa používateľ jazyka dostal do situácie v ktorej – napríklad pre aktuálnu tému – bol odkázaný na použitie určitého slova, resp. určitého spôsobu formulácie.⁶ Ked' sa na výsledky výskumu pozéráme z tohto pohľadu, o zmenách frekvencie výskytu môžeme podať len vysvetlenia takéhoto typu: ak modrá čiara na prvom grafe okolo 140. výskytu termínu siaha do výšky šiestej hodnoty, je to jednoducho len dôsledkom toho, že v tej časti textu sa píše o „fungovaní“ jazykovej ideológie. Preto nie je vôbec prekvapujúce, že počet výskytu formulácií, podľa ktorých sa môže *ideológia* stať „vlastníkom“ fungovania, sa zvyšuje.

V tomto duchu nepochybne môžeme vysvetliť nepravidelné zmeny frekvenčných údajov. No jedna otázka zostáva otvorená: ak môžeme tú istú vetu sformulovať rôznymi spôsobmi, tzn. aj bez toho, aby termín „vykonával činnosť“, ako je možné, že v poslednej tretine textu práve tento spôsob formulácie prevláda. Aj keď téma zrejme výrazne ovplyvňuje frekvenčné zmeny, nemôžeme tento nárast vykladať uvedeným spôsobom, lebo tieto výsledky sa lišia od ostatných. V čom spočíva rozdiel?

1. Tento spôsob formulácie sa v poslednej tretine textu stáva najčastejším v porovnaní s počtom výskytov iných;

2. tento spôsob formulácie sa v poslednej tretine textu stáva najčastejším v porovnaní s počtom jeho výskytu v predchádzajúcich častiach textu – teda v poslednej tretine dochádza k neočakávanej premene (porov. s pravidelnými výkyvmi červenej čiary prvého grafu);

3. vo frekvencii výskytu tejto formulácie nie sú časté výkyvy – ale keď sa to stáva preferovaným spôsobom, v takejto pozícii ostáva až do konca;

4. natíska sa otázka, že ak autor textu mal možnosť „vyberať si“⁷ z rôznych spôsobov formulácie, prečo nepretrváva v tomto prípade tá tendencia výskytu, ktorá bola charakteristická pre prvé dve tretiny textu, resp. prečo nemôžeme vidieť podobnú zmenu v preferencii iných formulačných postupov.

---

⁶ Veľmi výstižne to ilustruje príklad z prednášky Michala Křena s názvom Odraz jazykových zmien v synchronných korpusech, ktorá sa uskutočnila 25. júna 2013 v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV. Na tejto prednáške sme videli graf o frekvencii výskytu výrazu *komunálnych voleb* v podkorpuse písanej publicistiky Českého národného korpusu. Údaje boli z niekoľkých za sebou idúcich rokov. Vo frekvencii výskytu výrazu *komunálnych voleb* boli veľké rozdiely, pričom najväčšia hodnota sa prirodzene vždy objavila vtedy, keď sa v Českej republike konali komunálne voľby, tzn. v každom štvrtom roku.

⁷ Úvodzovky naznačujú, že nepredpokladáme vedomé rozhodovanie autora o spôsobe formulácie svojej výpovede (porov. s druhou kapitolou).

Záver

Našou odpoveďou na položenú otázku a vysvetlením ostatných vymenovaných špecifík výskytu tejto formulácie je, že používanie termínu má svoju dynamiku. Tým chceme povedať, že s odbornými termínmi sa sice zaobchádza ako so statickými jednotkami vedenia (ktorých staticosť je zabezpečená presnými definíciami), avšak tieto koncepty pri častom používaní „menia svoju tváť“: z opatrne odvodených vedeckých abstrakcií sa – podľa prehľadu s nimi súvisiacich formulácií – postupne stávajú „činuschopné“ entity. Pripomienutím si nášho prvého ilustračného príkladu od J. Horeckého by sme to mohli sformuľovať takto: časté používanie určitého termínu dynamizuje spôsob odkazovania naň.

LITERATÚRA

- DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. Bratislava: Veda 2009. 376 s.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1989. 435 s.
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark: Metaphors We Live By. London: The University of Chicago Press 2003/1980. 277 s.
- LANSTYÁK, István: A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. In: Nova Posoniensia. Zborník Katedry maďarského jazyka a literatúry FF UK. Red. K. Misad – Z. Csehy. Bratislava: Kalligram – Szenczi Molnár Albert Egyesület 2011, s. 13 – 57.
- LANSTYÁK, István: Jazykové problémy a jazykové ideológie týkajúce sa viačjazyčnosti a jazykových kontaktov. In: Individualna in kolektívna dvojezičnosť. Red. P. Stankovska – M. Wtorkowska – J. Pallay. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta 2012, s. 11 – 24.
- MILLER, J. Hillis: Literárni badatel ako hostitel. In: Aluze, 2010, roč. 13, č. 2, s. 42 – 49.
Dostupné z WWW: http://aluze.cz/2010_02/05_studie_hillis%20miller.pdf.
- SEBŐK, Szilárd: Nyelvi ideológiai mechanizmusok vizsgálata (Skúmanie mechanizmov jazykových ideológií). Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského 2012. 103. s. Dostupné z WWW: <http://alis.uniba.sk/storage/ddp/dostupne/FI/2012/2012-FI-32394/40968v1.pdf>.
- SZILÁGYI, N. Sándor: A mi szabálytalan nyelvünk: Egy analógiás nyelvtan vázlatá. (Nepublikované.)
- SZILÁGYI, N. Sándor: Hogyan teremtsünk világot? (Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára). Cluj-Napoca 1996. 115 s. Dostupné z WWW: <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf3367.pdf>.
- SZILÁGYI, N. Sándor: Szinkronia és diakronia – de mirol is beszélünk? In: Szinkronikus nyelvleírás és diakronia. Eds. E. Kádár – S. Szilágyi N. Kolozsvár/Cluj-Napoca: Erdélyi Múzeum-Egyesület 2011, s. 9 – 30.
- VAN LEEUWEN, Theo: Metalanguage in social life. In: Metalanguage. Social and Ideological Perspectives. Eds. A. Jaworski – N. Coupland – D. Galasiński. Berlin – New York: Mouton de Gruyter 2004, s. 107 – 130.

Překlad biblických veršů v tzv. kázáních dzikovských ve vztahu ke staročeským překladům bible¹

Andrea Svobodová

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český,
Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

Čeština byla jedním z prvních evropských vernakulárních jazyků, do kterého byla přeložena celá bible, do roku 1500 se předpokládá existence dokonce čtyř kompletnejších verzí překladu (srov. Kyas, 1997, s. 37 – 130). Je tedy zcela na místě ptát se, zda v případě citování biblických míst v dobových dílech ožívaly tyto překlady, či zda jde o překlady svébytné. Takové otázky vyvstávají i v případě biblických citátů ve staročeské sbírce svátečních kázání obsažené v tak zvaném Rukopise dzikovském² z počátku 15. století, která je zapsána dvěma písáři na foliích 124r až 221r a která obsahuje celkem 88 kázání na dny významnějších světců řazených chronologicky v pořadí církevního roku (tedy kázání na okruh *de sanctis*; zařazeno je též několik kázání na hlavní svátky Páně z cyklu *de tempore*).

1 Zvláštnosti staročeských dzikovských kázání

Jedná se o jediný známý opis jakési starší nedochované předlohy, a to opis naprosto jedinečný hned z několika hledisek. Jednak jde o dosud jediný známý jazykově český záznam kázání doby předhusitské (nepočítáme-li st. překlad Waldhauserovy postily pořízený jeho studenty)³, zápis kázání v domácích jazy-

¹ Tento příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. P405/12/G148 *Kulturní kódy a jejich proměny v husitském období*.

² Kromě českých kázání jsou obsaženy i další texty – jazykově latinské – jednak sbírka nedělních kázání (cyklus *de tempore*) a jednak různé teologické úvahy. Více k formální a obsahové stránce rukopisu článek autorky „Postily Rukopisu dzikovského“ ve sborníku *Jiná slova, jiné světy* ze 12. mezinárodního setkání mladých lingvistů v Olomouci v roce 2011 (v tisku).

³ Tento překlad (nebo snad jeho fragment – obsažena je pouze zimní část „*Sermones sacri*“) se dochoval pouze v jediném známém rukopisu z 15. století, uloženém t. č. ve Vědecké knihovně v Olomouci, původní signatura Ol. Lyc. 2.IV.7, nová signatura M.II.135 (srov. Boháček, 1994) dostupný na <http://dig.vkol.cz/dig/mii135/index.htm>. Jako první podává stručný popis tohoto rukopisu Josef Jireček v ČČM roku 1861 a piše o něm jako o „nejstarší sbírce českých kázání“, svědectví „jak ku konci 14. věku stoupenci Waldhauserovy [sic!] a Miličovy [sic!] mluvíváli s kazatelen k lidu českému“ (Jireček, 1861, s. 272). H. Hrubý zmiňuje rukopis již ve spojitosti s Waldhauserem (Hrubý, 1901, s. 4). Ve výčtu předhusitských postil Hrubý kromě kázání dzikovských uvádí dále bez uvedení signatury jakousi „sbírku starých kázání českých, rukopis c. k. bibliotheky olomoucké“ (Hrubý, 1901, s. 9), ze samotného popisu, ve kterém mj. odkazuje na Jirečkův článek z roku 1861, vyplývá, že jde právě o tento rukopis obsahující překlad

cích je jev obecně poněkud vzácný, neboť kněží, ač část bohoslužby drželi v národním jazyce, využívali podklady psané latinsky. Musíme tak přemýšlet nad tím, jakou funkci česky zapsaná kázání plnila, připočteme-li silnou literární stylizaci, o jakou jde v případě kázání dzikovských. Dalším specifikem je samotná forma zápisu, která vykazuje vysokou míru nestandardních, z dnešního pohledu nářečních jevů (z oblasti česko-polského smíšeného pruhu).⁴ Také co se týče obsahu přinášejí dzikovská kázání překlad leckdy svébytný – alespoň jak se ukázalo ze vzorku textů o českých světcích, které byly porovnány s dochovanými, zejména hagiografickými prameny.

A v neposlední řadě jsou dzikovská kázání jedinečná, co se týče žánrového zařazení, jak latinská, tak česká kázání jsou z typologického hlediska tematickým sermonem – ten je uvozen krátkým citátem (jakýmsi mottem) z bible či jiné církevní autority, který postupně rozvíjí. Podle Zdeňka Uhliře jde o typický scholastický útvar, který se ve střední Evropě rozšířil díky působení Peregrina z Opole a který se právě díky němu stal na dlouhou dobu nezpochybnitelným vzorem: „Kompoziční stavba Peregrinových kázání je poměrně uměřená: počet *distinctiones* či *divisiones* zpravidla nepřesahuje tři; hlubší členění obvykle končí již ve druhé vrstvě (a tyto *subdistinctiones* či *subdivisiones* opět pravidelně zachovávají trojnou formu); struktura je tedy pedagogicky přehledná a úsporná. Objevují se jak biblické, tak i ostatní autority, ovšem vskutku pouze jako autority a doklady; text není utkán pouze z nich, jak tomu leckdy bývalo v pozdější době. Právě tak exempla jsou opravdu příklady a nemají u Peregrina beletrizační funkci. Právě tato klasická jednoduchost a uměřenosť byla důvodem nesmírné oblíbenosti a obrovského vlivu Peregrinových kázání a jejich transformace v kázání peregrinovská“ (Uhliř, 2005). Nabízí se proto porovnat výběr a řazení kázání ve sbírkách Rukopisu dzikovského se sbírkami peregrinovského typu, překážkou ovšem je, že jejich rukopisná tradice není zatím stále dostatečně zmapována – v celém středoevropském regionu je možné napočítat na stovky rukopisů, navíc textově značně odlišných. Pro potřebu tohoto příspěvku proto bylo pro srovnání využito nejnovější edice Peregrinových děl *Sermones de tempore et de sanctis* z roku 1997⁵, která postačila k rámceovému srovnání jednak výběru a řazení kázání na určitou příležitost, jednak výběru samotných témat.

Waldhauserovy postily, jde tedy pouze o jakýsi omyl. Více k historii a popisu rukopisu v Šimkově edici (*Staročeské zpracování Postily studentů svaté university pražské Konráda Waldhausera*, 1947).

⁴ Více k formální a obsahové stránce rukopis článek autorky „Otázka transkripce grafému *t* a spřežky *cz* v tzv. Rukopise dzikovském“ ve sborníku Od slova k modelu jazyka. Sborník příspěvků z XXIII. mezinárodního setkání mladých lingvistů (v tisku).

⁵ Viz odd. 2.3.2 (*Peregrin*). V případě kázání na okruh de sanctis zpřístupňuje edice text podle rukopisu neznámé provenience uchovávaného ve vatikánské knihovně (Bibliotheca Apostolica Vaticana) pod signaturou Pal. lat. 465. Chybějící, jinak četně dochovaná, Peregrinova kázání (zejména na dny světců sv. Václava, sv. Vojtěcha, sv. Hedviky, sv. Stanislava a dalších) byla doplněna ze dvou variantních rukopisů polské provenience.

2 Latinské citáty ve staročeských kázáních dzikovských a jejich překlady

Celkem je v dzikovských svátečních kázáních zaznamenáno 90 různých latinských citátů a jejich překladů⁶, z toho 6 citátů je vzato z církevních otců (zejména sv. Řehoře), zbylých 84 citátů je biblických (50 starozákonních a 34 novozákonních):

Genesis (Gn) 4,10; **Exodus** (Ex) 9,29; 15,25; **Numeri** (Nu) 35,25; **Deuteronomium** (Dt) 26,7; **1. Paralipomenon** (1 Par) 29,25; **Job** (Job) 23,11; **Psalmi** (Ps) 16,3; 18,2; 22,5; 29,12; 44,10; 44,15; 50,12; 63,3; 66,8; 67,4; 67,19; 75,3; 76,17; 91,13; 115,7; 117,24; 118,1; 138,17; **Proverbia** (Pr) 31,10; 31,25; **Canticum Canticorum** (Ct) 2,12; 2,16; 8,5; **Liber Sapientiae** (Sap) 2,21; 3,1; 4,10; 5,1; 5,16; 8,3; 10,10; 12,1; **Sirach** (*Ecclesiasticus*) (Sir) 31,8; 38,1; 45,1; 51,13; **Isaias** (Is) 11,1; 40,20; 49,6; 52,13; **Ezechiel** (Ez) 18,4; 28,12-13; **Daniel** (Dn) 12,1; **1. Machabeorum** (1 Mach) 2,51; **Matthaeus** (Mt) 2,2; 7,7; 7,14; 9,9; 13,44; 16,19; **Marcus** (Mc) 6,17; **Lucas** (L) 1,13; 1,28; 2,10-11; 2,21; 2,22; 14,16; **Joannes** (J) 3,5; 14,23; 14,26; 15,5; 15,14; 15,16; **Actus Apostolorum** (A) 1,24; 2,4; 6,8; 9,15; **Epistola ad Romanos** (R) 9,13; 12,15; **Epistola ad Ephesios** (E) 6,11; **Epistola ad Hebraeos** (Hb) 7,26; 11,5; 11,33; **Apocalypsis** (Ap) 2,7; 10,1; 11,4; 12,1; 14,1.

2.1 Evangelní citáty ve staročeských kázáních dzikovských

Vzhledem k množství biblických citátů omezujeme pro tento příspěvek materiál pouze na 19 citátů evangelních. A ačkoli je jádrem příspěvku otázka českého překladu biblických citátů obsažených v kázáních dzikovských, totiž zda lze pozorovat vliv některého ze staročeských biblických překladů, či zda jde o znění zcela svébytné, bylo pro interpretaci zvláštností českého dzikovského překladu třeba vyjít nejen ze srovnání se zněním všech čtyř staročeských redakcí biblického překladu a případně též dochovaných evangeliářů⁷ a mamotoektu, ale také s bezprostředně předcházejícím latinským citátem a s příslušným místem ve Vulgáte a v Peregrinových kázáních. S ohledem na nejasné stáří předloh a opisu kázání dzikovských byl udělán průřez všemi staročeskými biblickými překlady (srovnáváno bylo znění v reprezentativních rukopisech⁸: pro 1. redakci BiblDrážď/Ol, BiblLitTřeb, pro 2. redakci BiblLit, BiblBosk, pro 3. red. BiblPad, pro 4. red. BiblPraž).

⁶ Zatím jsme se omezili na ty biblické citáty, které jsou uvedeny v latinském znění, po němž bezprostředně následuje staročeský překlad. Bude ovšem zapotřebí prozkoumat též ty citáty a parafráze, u nichž bezprostřední latinská předloha chybí.

⁷ Srovnání s evangeliáři, které předcházely překlady celé bible, se též nabízí, ačkoli neobsahují kompletní znění evangelií, ale pouze perikopy, tj. úryvky z evangelních textů předepsaných pro učitou příležitost. Ačkoli byl výběr úryvků víceméně ustálen, přece jen existují jisté provenienční rozdíly (srov. Vašica, 1931, s. 105). Tyto perikopy měly rozsah několika veršů, které pak byly v samotném kázání postupně rozváděny (ze žánrového hlediska se jedná o homilie). Do budoucna je úkolem srovnání též žalmových citátů s dochovanými staročeskými žaltáři.

⁸ Pro jejich soupis viz odd. 3.2.

Takovýmto křížovým srovnáním citátů a jejich překladů vyplynuly různorodé vztahy, popsány jsou zejména odchylinky na rovině lexikální (ostatní roviny jsou zde reflektovány pouze výběrově).

Jednak nastává (poměrně vzácný) případ, že se znění dzikovského citátu latinského (dále též KázDzik/lat) i českého (dále též KázDzik/čes) shoduje se zněním vulgátním (2.1.1). Častější jsou ovšem případy, kdy se znění KázDzik/lat nebo KázDzik/čes od Vulgáty liší (přidává nebo ubírá): jednak kdy se liší KázDzik/lat, ale KázDzik/čes se drží vulgátního čtení (2.1.2), nebo naopak, kdy se vulgátního čtení drží KázDzik/lat, ale KázDzik/čes se nějakým způsobem liší (2.1.3), případně také nastává situace, kdy se od vulgátního čtení liší KázDzik/lat i KázDzik/čes (2.1.4). Určitá specifika českého dzikovského překladu pak vyplynula ze srovnání jednotlivých staročeských překladů citátů (2.1.5).⁹

2.1.1 Dzikovský citát latinský i český se shoduje se zněním vulgátním Mt 13,44 Margarete (140r)

Vulg: *Simile est regnum caelorum thesauro abscondito in agro.*

Peregrin¹⁰: *Simile est regnum caelorum thesauro abscondito.*

KázDzik/lat: *Simile est regnum celorum thesauro abscondito in agro.*

KázDzik/čes: *Podobno jest králevstvie nebeské pokladu skrytému v rolí.*

Podobno jest králevstvie nebeské k pokladu skrytému na poli. BiblDrážď, BiblOl

Podobno jest králevstvie nebeské k pokladu skrytému na puoli. BiblLitTřeb

Podobno jest králevstvie nebeské pokladu skrytému u poli. BiblLit

Podobno jest královstvie nebeské pokladu skrytému v poli. BiblBosk, BiblPad, BiblPraž

Rovno jest královstvo nebeské sboží schovanému v zemi. EvSeit

Podobno jest královstvie nebeské pokladu skrytému v rolí. EvOl

L 14,16 Sermo de corpore Christi (127r)

Vulg: *At ipse dixit ei: Homo quidam fecit coenam magnam, et vocavit multos.*

KázDzik/lat: *Homo quidam fecit cenam magnam, et vocavit multos.*

KázDzik/čes: *Jeden člověk učinil večeři velikú a pozval mnohých.*

Kterýs člověk učinil velikú večeři i pozval mnohých. BiblDrážď, BiblLitTřeb

Člověk jeden učinil večeři velikú i povolal jest mnohých. BiblLit

Člověk jeden učinil večeři velikú i pozva mnohých. BiblBosk

Člověk jeden učinil večeři velikú a povolal jest mnohých. BiblPad

Člověk jeden učinil večeři velikú a pozval mnohých. BiblPraž

Člověk některaký učinil večeři velikú i pozval mnohých. EvOl

⁹ Jednotlivé prameny jsou pro úsporu místa uváděny zkratkami, pro jejich soupis viz odd. 3.2.

¹⁰ Rovněž jako téma kázání na den sv. Margarety.

J 14,23 Item de sancto Spiritu (216r)

Vulg: *Respondit Jesus, et dixit ei: Si quis diligit me, sermonem meum servabit.*

Peregrin¹¹: *Si quis diligit me, sermonem meum servabit.*

KázDzik/lat: *Si quis diligit me, sermonem meum servabit etc.*

KázDzik/čes: *Ač kto miluje mě, řeč mū zachová.*

Ktož mě miluje, schová mū řeč. BiblDrážd', BiblOl

Ktož mě miluje, zachová mū řeč. BiblLitTřeb

Ač kto miluje mě, řeč mū zachovává. BiblLit, BiblPad

Ač kto miluje mě, řeč mū zachovav [sic!]. BiblBosk

Miluje li mě kto, řeč mū zachová. BiblPraž

Kto miluje mě, kázanie mé schová. EvSeit

J 15,5 De sancto Thoma (174r)

Vulg (= Peregrin)¹²: *Ego sum vitis, vos palmites: qui manet in me, et ego in eo, hic fert fructum multum, quia sine me nihil potestis facere.*

KázDzik/lat: *Qui manet in me, et ego in eo, hic fert fructum multum.*

KázDzik/čes: *Ktož ve mně bývá a já v nem, ten nese mnohý užitek.*

Kto bydlí ve mně a já v nem, ten nese mnohé ovoce. BiblDrážd', BiblOl, BiblLitTřeb

Ktož přebývá ve mně a já v nem, tent' nese ovoce mnoho. BiblLit

Kto bydlí ve mně a já v nem, tent' nese mnohé ovoce. BiblBosk, EvOl

Ktož zůstává ve mně a já v nem, tent' nese mnoho ovocie. BiblPad

Ktož zuostává ve mně a já v nem, tent' nese ovoce mnohé. BiblPraž

2.1.2 Dzikovský citát český se shoduje s Vulgátou, latinský se odlišuje

Mt 2,2 Ephifania (183r)

Vulg: *Vidimus enim stellam eius in oriente, et venimus adorare eum.*

KázDzik/lat: *Vidimus stellam eius in oriente, et venimus cum muneribus adorare dominum.*

KázDzik/čes: *Viděli sme hvězdu jeho na východ slunce a přišli sme z dary klaněti sě jemu.*

Nebo jsme viděli jeho hvězdu na východ slunci i přišli sme, chtieč sě jemu pokloniti. BiblDrážd'

Nebo smy viděli hvězdu jeho na východ slunci i jedem s dary, abyhom sě jemu modlili. BiblOl

Nebo smy viděli hvězdu jeho na východ slunci i jedem z dary, abyhom sě jemu modlili. BiblLitTřeb

Neb jsme viděli hvězdu jeho na východ slunce a přišli jsme klaněti se jemu. BiblLit

Neb jsme viděli hvězdu jeho na východ slunce a přišli smy klaněti sě jemu. BiblBosk

¹¹ Nikoli jako téma, citát použit v rámci kázání o sv. Cecilii.

¹² Rovněž jako téma kázání na den sv. Tomáše.

Neb sme videli hvězdu jeho na východ slunce a přišli jsme s klanět jemu. BiblPad

Neb zajisté videli sme hvězdu jeho na východ slunce a přijeli sme, abyhom mu se klaněli. BiblPraž

Viděli sme hvězdu jeho na východ slunce i přišli sme následovaci hospodina. EvSeit

komentář: Vulg má *adorare eum*, KázDzik/lat má *adorare dominum*, KázDzik/čes má ovšem *jemu* (nikoli překlad dzikovského znění *dominum*, tedy *hospodinu* či *pánu*). Taktéž všechny stč. redakce mají *jemu*, pouze EvSeit má *i přišli sme následovaci hospodina*.

Mc 6,17 [Decollatio s. Iohannis] (151v)

Vulg: *Ipse enim Herodes misit, ac tenuit Ioannem, et vinxit eum in carcere propter Herodiadem uxorem Philippi fratris sui, quia duxerat eam.*

KázDzik/lat: *Herodes enim tenuit et vinxit Iohannem in carcere, et misso spiculatore preecepit decolare eum.*

KázDzik/čes: *Tato slova piše v dnešním Čtení od sv. Jana křtitele božieho, jenž treskáš krále Heroda, že držal ženu svého bratra Filipa.*

Nebo ten Erodes bieše poslal i jal Jana i okoval jeho v žaláři pro Erodiášoviú, ženu Filipovu, bratra svého, neb ju bieše pojal. BiblDrážď

Nebo ten Herodes bieše poslal a jal Jana i choval jeho v žaláři pro Herodiášoviú, ženu Filipovu, bratra svého, neb ji bieše pojal. BiblOl

Nebo ten Herodes bieše poslal a jal Jana i choval jeho v žaláři pro Herodiášoviú, ženu Filipovu, bratra svého, neb ji bieše pojal. Bibl Lit-Třeb

BiblLit nemá (končí veršem Mc 6, 13)

Nebo ten Erodeš poslal a jal Jana i okoval jeho v žaláři pro ženu bratra svého Filipa, neb ji bieše pojal. BiblBosk

Neb ten Herodes poslal jest a jal Jana a okoval jeho v žaláři pro Herodiadu, ženu Filipa, bratra svého, neb ji bieše pojal. BiblPad

Neb on Erodes byl poslal a jal Jana a vsadil jej do žaláře pro Erodiadu, manželku Filipa, bratra svého, neb jest ji byl pojal. BiblPraž

V onom časi poslal Herodes i jal Jana i pustil ho v žalář pro Herodiadem, svého bratra ženu Filipovu, již bieše pojal. EvSeit

komentář: Znění KázDzik/čes je zcela volnou parafrází vulgátního citátu.

L 2,10–11 De Nativitate Christi (175v)

Vulg: *Ecce enim evangeliso vobis gaudium magnum, quod erit omni populo quia natus est vobis hodie Salvator, qui est Christus Dominus, in civitate David.* Peregrin¹³: *Ecce evangeliso vobis gaudium magnum, quod erit omni populo quia natus est vobis Salvator mundi.*

KázDzik/lat: *Evangeliso vobis gaudium, quod erit omni populo, quia natus est vobis Salvator mundi.*

¹³ Nikoli jako téma, citát použít v rámci kázání In festo nativitatis domini.

KázDzik/čes: *Tot' vám zvěstuji velikú radost, kteráž bude všemu lidu na spasení, žeť sě nám narodil spasitel všého světa.*

I vecě jim anděl: *Neroďte sě báti, neboť vám zvěstuji velikú radost, ješto bude všemu lidu, že sě jest narodil nám dnes spasitel, jenž jest Kristus, hospodin, v Davidově městě.* BiblDrážď

I vecě jim anděl: *Neroďte sě báti, neboť vám zvěstuji velikú radost, ješto bude všemu lidu, že sě jest narodil nám dnes spasitel, jenž jest Kristus, hospodin, v městě Davidově.* BiblOl

I vecě jim anjel: *Neroďte se báti, neboť vám zvěstuji velikú radost, ješto bude všemu lidu, že se jest narodil nám dnes spasitel, jenž jest Kristus, hospodin, v městě Davidově.* BiblLitTřeb

I vece jim anděl: *Neroďte se báti, neb, aj, zvěstuji vám radost velikú, kterážto bude všemu lidu, neb se jest narodil nám Spasitel, jenž jest Kristus Pán, v městě Davidově.* BiblLit

I vece jest jim anjel: *Neroďte se báti, neb, aj, zvěstuji vám radost velikú, kterážto bude všemu lidu, neb sě narodil jest nám Spasitel dnes, jenž jest Kristus Pán, v městě Davidově.* BiblBosk

I řekl jest jim anděl: *Neroďte se báti, neb, aj, zvěstuji vám radost velikú, ješto bude všemu lidu, neb sě jest narodil vám dnes Spasitel, jenž jest Kristus Pán, v městě Davidově.* BiblPad

I řekl jim anjel: *Nebojež se, neb aj, zvěstují' vám radost velikú, kteráž bude všemu lidu, neb narodil se jest nám dnes spasitel, jenž jest Kristus pán, v městě Davidově.* BiblPraž

I vece jim anjel: *Nejmějte strachu, nebo vám ukáži radost, jenž bude všemu lidu, nebo narodil se dnes spasitel světa, jež jest Kristus hopodin u městě danielově.* EvSeit

Zvěstuji vám radost velikú, jenž bude všemu lidu, nebo narodil sě jest nám dnes spasitel světa, jenž jest Kristus pán v městě Davidově. EvOl

komentář: Vulg má *gaudium magnum*, KázDzik/lat má jen *gaudium*, KázDzik/čes má ovšem *velikú radost* (nikoli překlad dzikovského znění, tedy pouze *radost*). Taktéž všechny stč. redakce mají *velikú radost* nebo *radost velikú*.

J 15,16 Simonis et Iude (160v)

Vulg: *Non vos me elegistis, sed ego elegi vos, et posui vos ut eatis, et fructum afferatis, et fructus vester maneat.*

KázDzik/lat: *Ego vos elegi de mundo, ut eatis et fructum afferatis, et fructus vester.*

KázDzik/čes: *Já sem vás sobě zvolil z světa, abyste šli a užitek přinesli.*

Já sem vás zvolil i ustavil vy, abyše šli a ovoce přinesli. BiblDrážď, BiblLitTřeb

Já sem vás zvolil a postavil sem vás, abyše šli a užitek přinesli. BiblLit

Já sem vás zvolil a ustavil sem vás, abyše šli a užitek přinesli. BiblBosk, BiblPad

Ját' sem vás vyvolil a postavil sem vás, abyše šli a užitek přinesli. BiblPraž

Jáz sem vy volil i postavil sem vy, aby šli a užitek ostal. EvSeit
komentář: Vulg má *fructus vester maneat*, KázDzik/lat má jen *fructus vester*, ale KázDzik/čes má *ovoce přinesli*. Taktéž všechny stč. redakce mají *ovoce přinesli* (některé ale místo *ovoce* mají *užitek*, viz 2.1.5).

2.1.3 Dzikovský citát latinský se shoduje s Vulgátou, český se odlišuje Mt 16, 19 De sancto Petro [et Paulo] (137r)

Vulg: *Tibi dabo claves regni caelorum.*

KázDzik/lat: *Tibi dabo claves regni celorum.*

KázDzik/čes: *Tobě, Petře, dám klíče království nebeského.*

A tobě dám klíče králevství nebeského. BiblDrážd, BiblOl, BiblLitTřeb, BiblBosk

A tobě dám klíče králevství nebeského. BiblLit

A tobě dám klíče království nebeského. BiblPad, EvOl

A tobě' dám klíče králevství nebeského. BiblPraž

A tobě dám klíče královstva nebeského. EvSeit

komentář: KázDzik/lat se shoduje s Vulg, KázDzik/čes přidává oslovení *Petře*. Toto znění nemá oporu v žádném ze sledovaných latinských ani staročeských znění.

L 2,21 De Purificacione Marie (182r)

Vulg: *Et postquam consummati sunt dies octo, ut circumcideretur puer, vocatum est nomen eius Iesus.*

KázDzik/lat: *Postquam consummati sunt dies octo, ut circumcideretur puer, vocatum est nomen eius Iesus.*

KázDzik/čes: *V osmý den obřezachu syna božieho a převzdiechu jemu meno Ihesus.*

A když sě dokona osm dní, aby bylo obřezováno dietě, nazváno by jeho jmé Ježíš. BiblDrážd, BiblOl

A když se dokonalo osm dní, aby bylo obřezováno dietě, nazváno by jeho jmé Ježíš. BiblLitTřeb

A když sú se dokonali osm dní, aby bylo obřezáno dietě, nazváno jest jmeno jeho Ježíš. BiblLit

A když sú sě dokonali osm dní, aby bylo obřezáno dietě, nazváno jest jmé jeho Ježíš. BiblBosk

A když sú sě dokonali osm dní, aby bylo obřezáno dietě, nazváno jest jmeno jeho Ježíš. BiblPad

A když se dokonalo osm dní, aby obřezáno bylo dietě, nazváno jest jmeno jeho Ježíš. BiblPraž

Když sě skonali osm dnív, aby obřezáno bylo dietě, nazváno jest jmeno jeho Jezus. EvOl

komentář: KázDzik/lat se shoduje s Vulg, KázDzik/čes se liší v překladu slova *puer* nikoli výrazem *dietě*, který mají stč. překlady napříč všemi redakcemi, ale

spojením *syna božieho*. Pasivní tvar *circumcidetur* (napříč stč. redakcemi překládán *obřezáno*) přeložena v KázDzik/čes aktivním tvarem *obřezachu*, pasivní tvar *vocatum* (napříč stč. redakcemi překládán *nazváno jest*) přeloženo *prevzdiechu*.

L 2,22 In purificatione Marie (187v)

Vulg: *Et postquam impleti sunt dies purgationis eius secundum legem Moysi, tulerunt illum in Ierusalem, ut sisterent eum Domino.*

Peregrin¹⁴: *Postquam impleti sunt dies sanctae purgationis Mariae.*

KázDzik/lat: *Postquam confirmati sunt dies purificationis Mariae, tulerunt illum in Ierusalai [sic!].*

KázDzik/čes: *Když sě naplnichu dnové počiščovanie svatéj Mařie, nesechu syna božieho do Jerusaléma.*

A pak když sú sě dokonali dnové jejieho očištěnie podlé Mojžiešova zákona, vzęchu jeho do Jeruzaléma. BiblDrážď

A pak když jsú sě dokonali dnové jejieho očiščenie podlé zákona Mojžiešieva (!), vzęchu jeho do Jeruzaléma. BiblOl

A pak když jsú se dokonali dnové jejieho očiščenie podlé Mojžiešova zákona, vzęchu jeho do Jeruzaléma. BiblLitTřeb

A když sú sě naplnili dnové jejieho očištěnie podlé zákona Mojžiešova, nesli sú jeho do Jeruzalema. BiblLit

A když sú sě naplnili dnové její očištěnie podlé zákona Mojžiešova, nesli sú jeho do Jeruzalema. BiblBosk

A když sú sě naplnili dnové očištěnie jejieho podlé zákona Mojžiešova, nesli sú jeho do Jeruzalema. BiblPad

A když se naplnili dnové čištěnie Marie podlé zákona Mojžiešova, nesli sú dieť do Jeruzalema. BiblPraž

V onom časi když sú dokonány dny očiščenie Marie podlé zákona Mojžiešova, nesechu jeho do Jeruzalema, aby obětovali jeho Hospodinu. EvSeit

komentář: KázDzik/lat se shoduje s Vulg, KázDzik/čes se liší v překladu zájmena *illum* nikoli výrazem *jeho*, který mají stč. překlady napříč všemi redakcemi, ale spojením *syna božieho*.

J 3,5 Item de sancto Spiritu (v textu, nikoli téma, 217r)

Vulg: *Respondit Jesus: Amen, amen dico tibi, nisi quis renatus fuerit ex aqua, et Spiritu Sancto, non potest introire in regnum Dei.*

KázDzik/lat: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua, et Spiritu sancto, non potest introire in regnum celorum.*

KázDzik/čes: *Jedné by kto narozen byl a očiščen z vody a duchu sv., točíž z milosti ducha svatého, kterýž dán jest na křstu, nemôže prijíti do nebeského kráľovství.*

¹⁴ Rovněž jako téma kázání na den Očiščování Panny Marie.

Kto sě nenařodí z vody a z ducha svatého, nemůže vjít do království božieho.
BiblDrážd', BiblOl

Kto se nenařodí z vody a z ducha svatého, nemůže vjít do království božieho.
BiblLitTřeb

Ač se kdo nenařodí z vody a z ducha svatého, nemůž vjít do království božieho.
BiblLit

Ač kdo sě urodí z vody a z ducha svatého, nemůž vníti do království božieho.
BiblBosk

Jedně ač kdo urozen bude z vody a z duchu svatého, nemůž vjít v království božie.
BiblPad

Nenařodí li se kdo z vody a z ducha svatého, nemuož vjít do království božieho.
BiblPraž

Jestliže kdo nenařodí sě z vody a z duchu svatého, nemóž vníti do království božieho.
EvOl

komentář: KázDzik/lat se shoduje s Vulg, KázDzik/čes se liší přidáním slov *a očiščen*, a dále vsuvky *točíz z milosti Ducha svatého*, kterýž dán jest na křstu. Toto znění nemá oporu v žádném ze sledovaných latinských ani staročeských znění.

J 14,26 De sancto Spiritu (215r)

Vulg: *Paracitus autem Spiritus Sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, et suggeret vobis omnia quaecumque dixerit vobis.*

KázDzik/lat: *Paracletus Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo.*

KázDzik/čes: *Jěště bych vám měl mnoho praviti, ale nemóžete snésti, a protož když příde utěšitel váš, svatý duch, jehož pošle vám bóh ve jmě mé, tent' vás naučí vší spravedlnosti.*

Utěšitel duch svatý, jehožto pošle otec ve jmě mé. BiblDrážd',
BiblOl

Ale utěšitel duch svatý, jehož pošle otec ve jmeno mé. BiblLit

Ale utěšitel duch svatý, jehož otec pošle ve jmeno mé. BiblPad

Ale utěšitel duch svatý, jehožto pošle otec ve jmě mé. BiblLitTřeb

Ale utěšitel duch svatý, jehožto pošle otec ve jmeno mé. BiblBosk

Ale utěšitel duch svatý, kteréhož pošle otec ve jmeno mé. BiblPraž

Ale učešitel duch svatý, jehož pošle otec u mé jmě. EvSeit

komentář: KázDzik/lat se shoduje s Vulg, KázDzik/čes se liší přidáním vět (zvýrazněny tučně) *Jěště bych vám měl mnoho praviti, ale nemóžete snésti, a protož když příde utěšitel váš, svatý Duch, jehož pošle vám bóh ve jmě mé, tent' vás naučí vší spravedlnosti.* Toto znění nemá oporu v žádném ze sledovaných latinských ani staročeských znění.

2.1.4 Dzikovský citát latinský i český se odlišuje od Vulgáty

Mt 2,2 komentář (pro plné znění citátu viz odd. 2.1.2): KázDzik/lat oproti Vulg přidává spojení *cum muneribus*, KázDzik/čes překládá *z dary*. Toto znění má

oporu též ve stč. biblickém překladu 1. redakce (v rukopisech BiblOl a BiblLitTřeb) a též ve vulgátním rukopise E (srov. Wordsworth 1889, s. 45).

Mt 7,7 O křížových dnech. In diebus Rogacionum (211r)

Vulg: *Petite, et dabitur vobis: quaerite, et invenietis: pulsate, et aperietur vobis.*

KázDzik/lat: *Petite, et accipietis: quaerite, et invenietis: pulsate, et aperietur vobis.*

KázDzik/čes: *Proste a vezmete, hledajte a naleznete, tlucte a bude vám otevřeno.*

Proste a bude vám dáno, hledajte a naleznete, tlucte a otevrú vám. BiblDrážd'

Proste a bude vám dáno, hledajte a naleznete, tlucte a bude vám otevřieno.

BiblOl, BiblLitTřeb, BiblLit, BiblBosk, BiblPad

Proste a bude' vám dáno, hledajte a naleznete, tlucte a budet' vám otevřieno.

BiblPraž

komentář: KázDzik/lat má oproti Vulg, která má pasivní konstrukci *dabitur vobis* (stč. biblické překlady napříč redakcemi mají *bude vám dáno*), aktivní tvar *accipietis*, KázDzik/čes překládá *vezmete*. Tato záměna nemá oporu v žádném ze sledovaných latinských ani staročeských znění.

Mt 7,14 Bartolomei (150v)

Vulg: *Quam angusta porta, et arcta via est, quae dicit ad vitam: et pauci sunt qui inveniunt eam!*

Peregrin¹⁵: *Arta est via, quae dicit ad vitam: et pauci sunt qui inveniunt eam!*

KázDzik/lat: *Arta est via, quae dicit ad regnum celorum: et pauci vadunt per eam.*

KázDzik/čes: *Úzká jest těsta [!], kteráž vede do království nebeského, a málo lidí de po nie.*

Ach, kterak jsú těskná vrata i úzká cesta, ješto vede k životu, a řiedcí jsú, jižto po niej jdú! BiblDrážd'

Ale tak sú pak úzká vrata a úzká cesta, ješto vede do života, a málo jich jest, ješto skrzě ně jdú! BiblOl

Ale tak sú pak úzká vrata a úzká cesta, ješto vede do života, a málo jich jě, ješto skrzě ně jdú! BiblLitTřeb

A kterak úzká jest brána a těskná cesta, ješto vede k životu, a málo jest těch, kteřížto nalézají ji. BiblLit

A kterak úzká brána jest a těskná cesta, ješto vede k životu, a málo jest těch, kteřížto nalézají ji. BiblBosk

Kterak úzká brána a úzká cesta, kteráž vede k životu, a nemnoží jsú, ješto nalézají ji. BiblPad

A kterak velmě těskná brána a úzká cesta, která vede k životu, a málo jest těch, kteří ji nalézají. BiblPraž

komentář: KázDzik/lat má oproti Vulg, která má *ad vitam* (stč. biblické překlady napříč redakcemi mají *do života/k životu*), spojení *ad regnum celorum*,

¹⁵ Rovněž jako téma kázání na den sv. Bartoloměje.

KázDzik/čes překládá do královstvie nebeského. Tato záměna nemá oporu v žádném ze sledovaných latinských ani staročeských znění.

Mt 9,9 Sermo Mathei apostoli (155v)

Vulg: *Et, cum transiret inde Jesus, vidit hominem sedentem in telonio, Matthaeum nomine. Et ait illi: Sequere me. Et surgens, secutus est eum.*

Peregrin¹⁶: *Iesus vidit hominem sedentem in telonio, Matthaeum nomine.*

KázDzik/lat: *Cum transiret Dominus, vidit hominem sedentem in telonio, Matheum nomine. Et dixit ei: Sequere me.*

KázDzik/čes: *Když bieše syn boží šel do jednoho města, uzřev jednoho člověka sediec na mýtě, ménem Matějě, i vece jemu: Pod' za mnú a následuj mě.*

A když plu odtud Ježíš, uzřev člověka sediece na celném, jmenem Matěje, vecě jemu: Následuj mne. An vstav, následova jeho. BiblDrážď

A když jdieše ottud Ježíš, uzřev člověka sedě na mýtě, jemužto jmě bieše Matěj, i vecě jemu: Pod' za mnú! Tehdy vstav jide za ním. BiblOl

A když jdieše ottud, uzřev Ježíš člověka sediece na mýtě, jemužto jmě bieše Matěj, i vecě jemu: Pod' za mnú! Tehdy vstav, jide za ním. BiblLitTřeb

A když jdieše Ježíš odtud, viděl člověka sedícieho na mýtě jmenem Matúše, i vece jemu: Pod' po mně. A vstav, jide po něm. BiblLit

A když jdieše odtud Ježíš, viděl člověka sedícieho na mýtě, jmenem Matúšě, i vece jemu: Pod' po mně! A vstav i jide po něm. BiblBosk

A když jdieše odtud Ježíš, viděl jest člověka sedícieho na mýtě Mathúšě jmenem, i vecě jemu: Následuj mne. A vstav, následoval jest ho. BiblPad

A když jest šel odtud Ježíš, uzřel člověka, an sedí na cle, jmenem Mathúše, i vece jemu: Pod' po mně. A vstav, bral se jest za ním. BiblPraž

Kdyžto Ježíš chodieše, vidě člověka sediece, jménem Matúšě, na mýtě, i vecě mu: Pod' po mě. A vstana, jide za ním. EvSeit

komentář: KázDzik/lat má oproti Vulg, která má *Jesus* (stč. biblické překlady napříč redakcemi mají Ježíš) výraz *Dominum*, KázDzik/čes překládá *syn boží*. KázDzik/lat má oproti Vulg, která má *ait illi*, variantu *dixit ei*, KázDzik/čes překládá silně lexikalizovaným výrazem *vece* (totéž mají všechny stč. biblické překlady napříč redakcemi). Tyto záměny nemají oporu v žádném ze sledovaných latinských ani staročeských znění.

L 1,13 Johannis Babiuste (135r)

Vulg: *Et uxor tua Elisabeth pariet tibi filium, et vocabis nomen eius Ioannem et erit gaudium tibi, et exsultatio, et multi in nativitate eius gaudebunt.*

Peregrin¹⁷: *Elisabeth uxor tua pariet tibi filium, et vocabis nomen eius Iohannem.*

KázDzik/lat: *Elizabet uxor tua pariet tibi filium, et vocabis nomen eius Iohannes, et Spiritu sancto replebitur adhuc ex utero matris sua, et multi in nativitate eius gaudebunt.*

¹⁶ Rovněž jako téma kázání na den sv. Matěje.

¹⁷ Rovněž jako téma kázání na den sv. Jana křtitele.

KázDzik/čes: *Elžpěta, žena tvá, porodí tobě syna a přezděješ jemu meno Jan a ducha svatého bude naplněn ještě z života matky svéj a mnozí sě budú radovali na jeho narozenie.*

Tvá žena Alžběta urodí tobě syna, i vzděješ jemu jmé Jan, a bude tobě radost i utěšenie a mnozí sě budú radovali jeho narození. BiblDrážď, BiblOl

Elžběta, žena tvá, urodí tobě syna, a budeš nazývati jmeno jeho Jan a bude tobě radost a veselé a mnozí v narození jeho budú se radovali. BiblLit

Tvá žena Alžběta urodí tobě syna, a vzděješ jemu jmé Jan a bude tobě radost i utěšenie a mnozí se budú radovali z jeho narození. BiblLitTřeb

A Alžběta, žena tvá, urodí tobě syna, a budeš nazývati jmeno jeho Jan a bude tobě radost a veselé a mnozí v narození jeho budú sě radovali. BiblBosk

A žená tvá Alžběta porodí tobě syna, a nazývati budeš jméno jeho Jan a bude tobě radost a veselé a mnozí v narození jeho budú sě radovali. BiblPad

A Alžběta, manželka tvá, urodí tobě syna, a nazoveš jmeno jeho Jan i budeš tobě radost i veselé a mnozí z jeho narození budú se radovali. BiblPraž

A žena tvá Alžběta porodí tobě syna, a nazoveš jmeno jeho Janem. A budeš tobě radost i veselé a mnozí v narození jeho veseliti sě budú. EvOl

komentář: KázDzik/lat oproti Vulg přidává větu *et Spiritu sancto replebitur adhuc ex utero matris suae*, KázDzik/čes překládá *Ducha svatého bude naplněn ještě z života matky své*. Oproti Vulg v KázDzik/lat i v KázDzik/čes schází část citátu *et erit gaudium tibi et exsultatio* (stč. biblické překlady napříč redakcemi mají *bude tobě radost a veselé*). Tyto obměny nemají oporu v žádném z dochovaných znění Vulgaty ani ze staročeských překladů.

L 1,28 De Anunciacione sancte Marie (194v)

Vulg: *Ave, gratia plena: Dominus tecum: benedicta tu in mulieribus.*

Peregrin¹⁸: *Ave, gratia plena: Dominus tecum.*

KázDzik/lat: *Ave, Maria, gratia plena: Dominus tecum: benedicta tu in mulieribus.*

KázDzik/čes: *Zdráva, Maria, milosti plná, buoh s tebú, požehnaná s ty mezi ženami.*

Zdráva, milosti plná, hospodin s tebú, blahoslavená s ty mezi ženami. BiblDrážď, BiblOl

Zdráva, milosti plná, hospodin s tebú, požehnaná s ty mezi ženami. BiblLitTřeb

Zdráva, milosti plná, buoh s tebú, požehnaná ty mezi ženami. BiblLit

Zdráva, milosti plná, böh s tebú, požehnaná ty mezi ženami. BiblBosk

Zdráva milosti plná, hospodin s tebú, požehna [sic!] ty mezi ženami. BiblPad

Zdráva milosti plná, hospodin s tebú, požehnaná ty mezi ženami. BiblPraž

Zdráva, milosti plná, hospodin s tobú, blažená ty mezi ženami. EvSeit

Zdráva, milosti plná, pán s tebú, požehnaná ty mezi ženami. EvOl

komentář: KázDzik/lat oproti Vulg přidává oslovení *Maria*, KázDzik/čes pře-

¹⁸ Rovněž jako téma kázání na den Nanebevzetí Panny Marie.

kládá *Maria*. Toto znění má oporu ve vulgátních rukopisech **D** a **T** (srv. Wordsworth 1889, s. 310), v žádném ze sledovaných staročeských znění nikoli.

L 2,10-11 komentář (pro plné znění citátu viz odd. 2.1.2): KázDzik/lat oproti Vulg přidává výraz *[salvator] mundi*, KázDzik/čes překlad rozšiřuje na *[spasitel] všeho světa*. Pro toto znění nacházíme ze sledovaných jazykově latinských pramenů oporu u Peregrina, z českých pak v evangeliářích EvSeit a EvOl.

L 2,22 komentář (pro plné znění citátu viz odd. 2.1.3): KázDzik/lat oproti Vulg přidává jméno *Mariae*, KázDzik/čes překládá *Marie*. Pro toto znění nacházíme ze sledovaných jazykově latinských pramenů oporu u Peregrina, z českých pak ve znění 4. redakce BiblPraž a v evangeliářích. Dále má KázDzik/lat oproti Vulg, která má *impleti*, lexikální variantu *confirmati*, KázDzik/čes překládá *naplnichu sě* (ostatní stč. překlady napříč redakcemi mají *dokonali sě*, *sú dokonaný*, *dokonali sē*). Tato záměna nemá oporu v žádném ze sledovaných latinských ani staročeských znění.

J 3,5 komentář (pro plné znění citátu viz odd. 2.1.3): KázDzik/lat má oproti Vulg, která má *in regnum dei* (stč. překlady napříč redakcemi mají *do království božího*), spojení *in regnum celorum*, KázDzik/čes překládá *do nebeského království*. Toto znění má oporu ve vulgátních rukopisech **c** a **m** a **gr** (srv. Wordsworth 1889, s. 519), v žádném ze sledovaných staročeských znění nikoli.

J 15,14 Barnabe apostoli (132r)

Vulg (= Peregrin)¹⁹: *Vos amici mei estis, si feceritis quae ego praecipio vobis.*

KázDzik/lat: *Vos amici mei estis, si feceritis quae precipio vobis.*

KázDzik/čes: *Vy jste moji přítelé, ač učiníte, což vám přikazují.*

Vy jste moji přítelé, ač učiníte to, co já vám přikazují. BiblDrážď, BiblOl, BiblLitTřeb

Vy přítelé moji ste, ač učiníte to, co já vám přikazují. BiblLit

Vy přítelé moji ste, ač učiníte to, co já vám přikazují. BiblBosk

Vy přátelé moji jste, ač učiníte to, což já vám přikazují. BiblPad

Vy přátele moji jste, učiníte li, což já přikazují vám. BiblPraž

Vy ste moji přítelé, ač učiníte to, co přikazují vám. EvSeit

komentář: KázDzik/lat i KázDzik/čes oproti Vulg vypouštějí zájmeno *ego* (ostatní stč. překlady napříč redakcemi *co já vám přikazují*). Pro toto znění nacházíme ze sledovaných jazykově latinských pramenů oporu u Peregrina, z českých pak ve znění EvSeit.

J 15,16 komentář (pro plné znění citátu viz odd. 2.1.2): KázDzik/lat oproti Vulg přidává spojení *de mundo*, KázDzik/čes překládá *z světa*. KázDzik/lat i KázDzik/

---

¹⁹ Rovněž jako téma kázání na den sv. Barnabáše.

čes oproti Vulg vypouštějí sousloví *et posui vos* (ostatní stč. překlady napříč redakcemi mají *ustavil/postavil (j)sem vy/vás*). Tyto obměny nemají oporu v žádném ze sledovaných latinských ani staročeských znění.

2.1.5 Srovnání českého dzikovského znění citátů s jednotlivými staročeskými biblickými překlady

Co se týče srovnání znění dzikovských citátů s jednotlivými staročeskými překlady bible (příp. evangeliáři a mamotrekty), nedá se říct, že by se překlad výrazněji blížil k některé ze čtyř sledovaných verzí. Shody, leckdy i vzácné, se sice vyskytují, ale spíš napříč jednotlivými redakcemi, a je proto nutné chápát překlad KázDzik/čes jako do velké míry svébytný.

Mt 13,44 komentář (pro plné znění citátu viz odd. 2.1.1): KázDzik/čes přináší jedinečný překlad *v roli* za latinské spojení *in agro*. Tento překlad je ze všech staročeských pramenů dochován pouze v EvOl, ostatní stč. překlady napříč redakcemi mají *v poli* či *na poli*.

L 2,10 komentář (pro plné znění citátu viz odd. 2.1.2): Postřeh ke srovnání všech stč. překladů: sledované rukopisy mají český ekvivalent *nám* za zájmeno *vobis*, pouze BiblPad má doslovny překlad *vám*.

J 15,5 komentář (pro plné znění citátu viz odd. 2.1.1): KázDzik/čes přináší jedinečný překlad *bývá* za latinské *manet*, ostatní překlady napříč redakcemi mají *přebývá, bydli* či *zóstává*. Dalším specifikem je překlad *užitek* za latinské *fructum*, zatímco všechny ostatní stč. překlady mají bez výjimky *ovoce* (srov. J 15,16 – zde je výraz *fructum* v KázDzik/čes též přeložen jako *užitek*, ve stč. překladech již jednota nepanuje, 1. red. překládá jako *ovoce* a zbylé redakce / včetně EvSeit/ překládají jako *užitek*).

Odchylky uvedené v předchozích oddílech se dají interpretovat různými způsoby. Jednak je možné rozdílná znění připsat na vrub již předloze (nebo předlohám), ze kterých sledované prameny vycházely – ať už při opisu či překladu. Zatímco první staročeské evangeliáře čerpaly z dobových misálů lekcionářů založených na textu Alkuinovy Vulgaty (srov. Vintr, 1977, s. 38), první redakce biblického překladu vycházela z tzv. pařížského znění Vulgaty, tj. znění značně zkomoleného, ovšem ve 13. století v Evropě velmi oblíbeného (srov. Kyas, 1997, s. 26), a další biblické překlady vycházely již z vulgátních znění opravovaných (srov. Kyas, 1997, s. 26n.). Případně je též možné změny interpretovat jako důsledek vlivu komplikace různých biblických citátů, případně i jiných liturgických textů.

Proto spíše než hledat souvislost s některým ze staročeských překladů citovaných biblických veršů je třeba pátrat po samotné předloze latinských kázání (anebo alespoň po textu příbuzném), její objevení by mohlo pomoci vymezit místo dzikovských kázání v rámci textové tradice kazatelských sbírek peregrinovského typu. A ačkoli výběr témat nebyl pro církev závazný, jako tomu bylo v případě perikop, jejichž výběr a řazení může být dobrým ukazatelem původu

sbírky (srov. Vašica 1931, s. 105), přesto výběr témat a jejich znění na jistá specifika určité provenience poukazuje. Kromě toho by nalezení předlohy mohlo napomoci při interpretaci některých obtížně srozumitelných míst textu skrze různočtení.

2.2 Prameny:

2.2.1 Rukopisy²⁰:

*KázDzik*²¹: rukopis Dzikovský. Biblioteka Jagiellońska, Kraków, sign. Przyb. 177/51. 229 fol.; poč. 15. stol.

BiblLitTřeb: bible Litoměřicko-Třeboňská. Státní oblastní archiv, Litoměřice (dř. Litoměřice, biskupská knihovna Emanuela z Valdštejna), sign. B I F/3.2. 304 fol. (díl III); 1411

BiblLit: bible Litoměřická. Rkp. t. č. nezvěstný (dř. Litoměřice, bisk. knih. B I F/2). 489 fol.; 1429.

BiblBosk: bible Boskovská. Vědecká knihovna, Olomouc, sign. M.III.3. 537 fol.; 1420/30.

BiblPad: bible Padeřovská. Národní knihovna, Vídeň, sign. 1175. 443 fol.; 1432/5.

BiblPraž: bible Pražská. Starý tisk (Knihopis č. 2). 610 fol.; 1488.

2.2.2 Edice:

Vulg: Novum testamentum Domini nostri Iesu Christi latine. Pars prior – quatuor evangelia. Eds. I. Wordsworth, H. I. White. Oxford 1889. 779 s.

Peregrin: Sermones de tempore et de sanctis. R. Tatarzynski (ed.). Warszawa: Institutum Thomisticum PP. Dominicanorum Varsaviensium, 1997. cxii, 629, 31 s.

BiblDrážď, *BiblOl*: Staročeská bible drážďanská a olomoucká: Kritické vydání nejstaršího českého překladu bible ze 14. století. Díl 1, Evangelia. Ed. V. Kyas. Praha: Academia 1981. 378 s.

EvSeit: VINTR, Josef. Die ältesten tschechischen Evangelia: Edition, Text- und Sprachanalyse der ersten Redaktion. München: Otto Sagner 1977. 367 s.

EvOl: Evangeliář olomoucký. Ed. F. Černý. Praha: Česká akademie Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1901. 295 s.

LITERATURA

BOHÁČEK, Miroslav et al: Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz. Köln: Böhlau 1994. 683 s.

HRUBÝ, Hynek: České postilly: studie literárně a kulturně historická. Praha: Jubilejní fond Královské české společnosti nauk 1901. 320 s.

JIREČEK, Josef: Nejstarší sbírka českých kázání. In: Časopis Musea Království českého, 1861, roč. 35, s. 270 – 272.

²⁰ Kopie dostupné v oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR; pro bližší popis pramenů viz Staročeský slovník 1968, Kyas, 1997; Vašica, 1931; Vintr, 1977.

²¹ Nově vytvořená zkratka podle principů Staročeského slovníku (1968).

- KYAS, Vladimír: Česká bible v dějinách národního písemnictví. Praha: Vyšehrad 1997. 319 s.
- Staročeské zpracování Postily studentů svaté university pražské Konráda Waldhausera. Ed. F. Šimek. Praha: Komise pro vydávání pramenů českého hnutí náboženského ve stol. XIV. a XV., zřízené při České akademii věd a umění 1947. XVIII-145-[I] s.
- Staročeský slovník. Úv. statí, soupis pramenů a zkratek. Ed. B. Havránek. Praha: Academia 1968. 130 s.
- UHLÍŘ, Zdeněk. Středověké kazatelství v českých zemích. Nástin problematiky. In: Almanach historyczny, 2005, 7, s. 57 – 94. Dostupné z WWW: http://digit.nkp.cz/mns/uhlir_kazatelstvi.htm.
- VAŠICA, Josef: Staročeské evangeliáře. Praha: Česká akademie věd a umění 1931, X, 154 [II] s.
- VINTR, Josef. Die ältesten tschechischen Evangelia: Edition, Text- und Sprachanalyse der ersten Redaktion. München: Otto Sagner 1977. 367 s.

Poznámky ke vzniku a dataci deminutivních přípon -éček, -éčka, -éčko

Klára Šatanová

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český,
Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

Tento příspěvek se zabývá deminutivy, jakožto jednou z významných morfologických kategorií. Zaměřuje se zejména na slovotvorné odvozovací prostředky, konkrétně na sekundární deminutivní sufixy *-éček*, *-éčka*, *-éčko*. Konfrontuje stav zmíněných sufixů, jak byl popsán v Historické mluvnici češtiny od autorů Dušana Šlosara, Arnošta Lamprechta a Jaroslava Bauera s konkrétními doklady z Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny.

Jak jsem již zmínila v úvodu, teoretickým východiskem pro můj příspěvek byla předešlým kapitola Slovotvorba od Dušana Šlosara v Historické mluvnici češtiny. Tyto poznatky jsem konfrontovala s materiálem Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny (dále jen LDHBČ). Pro ověření dalších vývojových fází jsem využila zejména Jungmannův Slovník česko-německý, dále pak Příruční slovník jazyka českého a Slovník spisovného jazyka českého.

Z odborné literatury¹ zabývající se deminutivy a ze sondy ve slovnících starší češtiny, zejména Elektronického slovníku staré češtiny², vyplývá, že na konci staročeského období se dlouhý vokál *-é* v deminutivních sufixech nevyskytoval. Ovšem pokud se podíváme do slovníků na novočeský stav, např. do Příručního slovníku jazyka českého, tak zjistíme, že zde se deminutiva s tímto dlouhým vokálem vyskytují. Otázka tedy zní, jak je tato varianta stará a kdy se začala prosazovat. O období střední češtiny máme jen málo poznatků, jelikož po dlouhou dobu chyběl dostatečný jazykový materiál. V již zmíněné Šlosarově Slovotvorbě je o tomto konkrétním jevu jen letmá zmínka. V současné době však můžeme využít jazykového materiálu LDHBČ, která nyní zahrnuje více než 750 000 dokladových lístků.

Deminutiva se od svého základového slova liší přidaným významovým rysem, který vyjadřuje kvantitativní modifikaci, ta se velice často pojí též s emocionálním příznakem. „Pro celou soustavu deminutiv … je příznačný vysoký stupeň gramatikalizace, jež se projevuje jednak unifikací slovotvorných prostředků…“ (Daneš – Dokulil – Kuchař, 1967, s. 494), ale také tím, že téměř od každého substantiva lze utvářit deminutivum.

„Zvláštností kategorie deminutiv je možnost vícenásobné derivace, při níž se stupeň modifikace zvýrazňuje“ (Lamprecht – Šlosar – Bauer, 1986, s. 289).

¹ Např. Gebauer (1896), Vážný (1964)

² Dostupný online z WWW: <http://vokabular.ujc.cas.cz/informace.aspx?t=ESSC&o=slovniky>.

Tak vznikají sekundární sufixy, které se v podstatě stávají „... iterací sufixů primárních“ (Daneš – Dokulil – Kuchař, 1967, s. 495). Ovšem ne každé substantivum má oba tyto stupně. K jednomu základovému slovu je možné vytvořit různými sufixy i více deminutiv, ty se pak vyznačují hláskovou alternací.

V následující části ve zkratce nastíním, jak vývoj deminutivních sufixů popisuje Dušan Šlosar. Velice častým jevem je stírání deminutivního příznaku u primárního sufixu, který díky tomu ztrácí na produktivitě a postupně je nahrazen nově vzniknuvším sufixem sekundárním. Tento jev lze pozorovat kupříkladu u primárního sufixu *masculin -ec*. Ve staré češtině mají deminutivní funkci hned tři primární sufixy, a to *-ek*, *-ec a -ik*. Právě sufix *-ec* je již ve střední češtině postupně nahrazován sekundárním sufixem *-ček*: *hrnec>hrnček*, jelikož většina jeho odvozenin nemá význam deminutivní, ale specifikační, např. *lučec*, „hudební nástroj“. Až v 19. století získává původní sufix *-ček* novou podobu *-eček*, tím že dochází k morfologickému vyrovnaní na základě analogie s genitivem a dalšími pády (*hrnček* nom. – *hrnečka* gen.): *hrnček > hrneček*.

U feminin jsou v době střední produktivní jejméná sufixy *-ka* a *-ička*, který je rovněž sekundární variantou k původné primárnímu deminutivnímu sufixu *-icě*: *bělicě>bělička*. Tyto dva sufixy mají hláskově vázanou distribuci, tzn. sufix *-ka* se uplatňuje při zakončení základu vokál+konsonant, např. *holubička* a sufix *-ička* při zakončení konsonant+konsonant, např. *berlička*. Až během národního obrození se začal živě rozvíjet sekundární sufix *-ečka*: *knížka>knížečka*. Ovšem v novočeském období tento sufix již příliš častý není.

Již v rané staré češtině vznikl sekundární sufix neuter *-ečko*, který je derivací k primárním deminutivům končícím na *-ce* a *-ko*: *srdce>srdečko*. Ve střední češtině mají výhradní postavení primární sufix *-ko* (př. *očko*) a sekundární *-ičko* (př. *zeličko*), *-ečko* (př. *městečko*) a *-átko* (př. *robátko*). V době národního obrození se objevuje rovněž dlouhá varianta tohoto sufixu *-ečko*.

Z těchto poznatků by se tedy mohlo zdát, že sekundární deminutivní sufixy s dlouhým vokálem *-é* jsou záležitostí čistě obrozeneckého období. Ale na základě jednotlivých dokladů z databáze lze ukázat, že pocházejí z období mnohem staršího.

V následující části se budu blíže věnovat charakteristice konkrétních deminutiv, která naznamenává LDHBČ. Většina z nich jsou doložena opakováně a rovněž v různých pramenech z odlišných období. Těmito konkrétními deminutivy jsou: *trunéček*, *hrnéček*, *apatéčka*, *apotéčka*, *jabléčko*, *slunéčko*, *srdéčko* a *zrnéčko*.

Ve většině případů deminutiva respektují rod svého základového substantiva, proto i já zachovávám dělení deminutiv dle gramatických rodů.

V databázi se vyskytla dvě slova s touto koncovkou, a to *trunéček* a *hrnéček*: *trunéček* v Knize Jezucha Siracha (RešSir³) z roku 1575, *hrnéček* ve dvou pra-

³ Zkratky pramenů uvádíme podle úzu Staročeského slovníku (viz Staročeský slovník. Úvodní stati, soupis pramenů a zkratky, s. 50 – 118)

menech, v Lauterbeckově Politia historica (LautPol) z roku 1584 a v Rýmovní knízce (in JgSlov) z roku 1626.

U sufixu *-éčka* mluvíme o slově *apatéčka* a jeho hláskové variantě *apotéčka*. *Apatéčka* pochází z Knihopisu (Knihopis II/8), konkrétně z roku 1771. A *apotéčku* najdeme ve Winterově Mistru Kampanovi (WinterKamp). Jsem si vědoma toho, že zde se může jednat o sporný pramen, ale vzhledem k tomu, že se nejedná o jediný doklad, rozhodla jsem se deminutivum ve výběru ponechat.

Následující skupina je nejpočetnější, zahrnuje slova *jabléčko*, *slunéčko*, *srdéčko* a *zrnéčko*. *Jabléčko* se objevilo celkem v osmi různých pramenech, namátkou např. Bibl česká v Benátkách tištěná (BiblBen) z roku 1506, Kniha Jezucha Siracha (RešSir) z roku 1575, nebo v knize Jana Černého Kniha lékařská, která slove Herbář aneb zelinář (ČerHerbE) z roku 1517. Deminutivum *slunéčko* je zaznamenáno třikrát, jednak v Kancionálu Jana Rozenpluta (RozenKanc) z roku 1601, Bridelových Jesličkách (BridJesl) z roku 1658 a v Rosově slovníku Thesaurus linguae Bohemicae (RosaSlov) z 2. pol. 17. stol. Pro heslo *srdéčko* máme celkem čtyři doklady, např. v kronice Marka Bydžovského z Florentina (BydžKronM) z roku 1589, nebo Rodinných pamětech (LisPam) z 2. pol. 17. stol. Poslední heslo *zrnéčko* pochází z cestopisu Putování svatých na všecku svatou bíblí (CestSvat) z roku 1592.

Jak je z výše uvedeného patrné, tak většina pramenů, ve kterých se objevily deminutivní sufixy *-éček*, *-éčka*, *-éčko* pochází z 2. pol. 16. stol., ale některé doklady se vyskytují v pramenech ještě starších, jako např. v Bibli benátské z roku 1506.

V následující části se budu blíže věnovat osudu jednotlivých sufixů během následujících vývojových fází. Vzhledem k tomu, že nalezených lexikálních jednotek s tímto typem deminutivních sufixů není tak velké množství, budu sledovat vývoj u všech těchto konkrétních deminutiv. Pokusím se ukázat, zda a nakolik byla ukotvená ve slovní zásobě a zda se v tomto tvaru dochovala až do novoceské fáze. K tomuto zkoumání jsem využívala Jungmannův Slovník česko-německý, elektronickou verzi Příručního slovníku jazyka českého a Slovník spisovného jazyka českého, popř. Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost.

Deminutivum *trunéček* nenalezneme ani v Jungmannovi, pouze jeho krátkou variantu *truneček*, dále pak *trunček*. Ani mladší slovníky jej nereflektují.

Naopak *hrnéček* je v Jungmannovi s dalšími variantami *hrnečkem*, *hrnčekem* a *hrnyčkem* uveden. Figuruje zde jako sekundární deminutivum se zesíleným deminutivním příznakem k primárnímu *hrnek*. V PSJČ už je pouze krátká varianta *hrneček* a dále *hrníček*, zcela totožný stav je také v mladším SSJČ.

Apatéčku ani *apotéčku* v Jungmannově slovníku nenalezneme, objevují se zde pouze varianty *apatečka* a *apatyčka* jako deminutiva k *apateka*. Mladší slovníky u hesla *apateka* nemají dokonce žádné deminutivum.

Deminutivum *jabléčko* je v Jungmannově slovníku označeno jako intensivum, tedy deminutivum se zesíleným příznakem, další uvedenou variantou je

jablíčko. Ovšem v PSJČ, ani v SSJČ se již nevyskytuje vůbec, můžeme tam najít pouze již zmíněné *jablíčko* a v SSJČ ještě navíc přibyla varianta *jablátko*.

Slunéčko figuruje u Jungmannovi jako samostatné heslo, stejně jako varianta *sluníčko*. PSJČ zaznamenává tvary *slunečko* a *sluničko*, ale v poznámce je rovněž uvedeno, že psaná forma může být i *slunéčko*. SSJČ *slunéčko* klasifikuje jako knižní výraz. Tutož poznámku se dočteme rovněž ve vydání Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost z roku 2003.

Srděčko je v Jungmannovi uvedené jako deminutivum stejně jako *srdénko* a vulgární varianta *srdýčko*. *Srděčko* jako expresivní variantu k lexému *srdce* uvádí PSJČ. V SSJČ je jako deminutivum primárně uvedena varianta *srdičko* a námi hledané *srděčko* je zde zařazeno pouze jako zastaralé deminutivum.

Zrněčko je v Jungmannově slovníku rovněž uvedeno. K lexému *zrno* jsou variantami deminutiv *zrnce* a *zrnko*, ale námi hledané *zrněčko* autor uvádí opět s poznámkou intensivum, tedy sekundárního zesíleného deminutiva. V PSJČ je uvedeno jako knižní varianta, stejná situace se opakuje i u mladšího slovníku SSJČ.

Pojďme si shrnout, co se s jednotlivými deminutivními substantivy stalo, jaký byl jejich vývoj ve slovní zásobě spisovné češtiny. První skupinu slov tvoří ta, která jsme našli v LDHBC, ale v pozdějších fázích vývoje jazyka již zřejmě nebyla ve slovní zásobě ukotvena, a tak se neobjevují ani v Jungmannově slovníku, ani v žádném z mladších. Do této skupiny patří deminutiva *trněček*, *apatéčka* a *apotéčka*.

Druhá skupina, kterou tvoří slova *jabléčko* a *hrnéček*, jsou jako deminutivní varianty v Jungmannově slovníku zaznamenána, z toho lze usuzovat, že byla považována za normativní, ale do novocoščeské slovní zásoby se již nedochovala. Na základě sondy v Jazykovém atlasi jsem zjistila, že *hrnéček* je varianta běžně používaná na severním Valašsku. Zde se omezím pouze na konstatování, jelikož nejsem odborník v oblasti dialektologie.

Třetí a poslední skupinu deminutiv společně tvoří *slunéčko*, *srděčko* a *zrněčko*. Ta jsme mohli najít nejen v Jungmannově slovníku, ale rovněž i v SSJČ a PSJČ. Všechna tato deminutiva jsou stále součástí slovní zásoby spisovné češtiny, i když jsou ve většině případů označována jako knižní výrazy, v běžné komunikaci se s nimi tedy pravděpodobně nesetkáme.

Počátek 16. stol. je obdobím vzájemného se prolínání jazykových jevů a právě první doklady těchto deminutivních sufíxů se v databázi objevily krátce po roce 1500. Je tedy velmi pravděpodobné, že se jedná o jeden z pravděpodobných vlivů, proč vedle sebe ve stejně době u sufíxů existovaly různé hláskové alternace. Na vývoj těchto sufíxů mělo bezpochyby i úzení. Sufixy vznikaly rovněž pod tlakem systému, na základě analogie, jelikož většina sekundárních deminutivních sufíxů měla samohlásky dlouhé.

Další poznatky k této problematice by jistě přineslo zkoumání dobových gramatik, konkrétně otázky jak se k témti deminutivním sufíxům staví. Tento příspěvek vznikal především na základě výzkumu jazykového materiálu LDHBC. Je to však výborný námět do budoucna.

LITERATURA

- Český jazykový atlas. Red. J. Balhar. 1. vyd. Praha: Academia 1992 – 2011. 3396 s.
- DANEŠ, František – DOKULIL, Miloš – KUCHAŘ, Jaroslav: Tvoření slov v češtině 2. Praha: Academia 1967. 779 s.
- Elektronický slovník staré češtiny. Oddělení vývoje jazyka ÚJČ AV ČR, 2006 – 2014, verze 0.9.1. Dostupné z WWW: <http://vokabular.ujc.cas.cz/informace.aspx?t=essc&o=slovniky>.
- GEBAUER, Jan: Historická mluvnice jazyka českého. Díl III., Tvarosloví I, Skloňování. V Praze a ve Vídni: Nákladem F. Tempského 1896. 637 s.
- JUNGMANN, Josef: Slovník česko-německý Josefa Jungmanna. Praha: Pomocí Českého museum 1835 – 1839. 4688 s.
- LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav: Historická mluvnice češtiny. Praha: SPN 1986. 423 s.
- Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny. Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2012, verze 0.9.5.0. Dostupné z WWW: <http://madla.ujc.cas.cz/>.
- Příruční slovník jazyka českého. Praha: Státní nakladatelství 1935 – 1957. Dostupný z WWW: <http://bara.ujc.cas.cz/psjc>.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Red. V. Mejstrík. 3. vyd. Praha: Academia 2003. 647 s.
- Slovník spisovného jazyka českého. Red. B. Havránek. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd 1960 – 1966. 3581 s.
- Staročeský slovník. Úvodní statí, soupis pramenů a zkratek. Praha: Academia 1968. 132 s.
- VÁŽNÝ, Václav: Historická mluvnice česká 2. Tvarosloví 1. část. Skloňování. Praha: SPN 1964. 198 s.

Jak se vyslovuje Slovensko?¹

Veronika Štěpánová

Ústav pro jazyk český, Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

Úvod

V příspěvku se zabýváme jedním segmentálním výslovnostním jevem v češtině, který je projevem tzv. artikulační asimilace způsobu tvoření. Ačkolи jde o hláskovou změnu, která je velmi frekventovaná, podle našich zkušeností si jí mluvčí nejsou obvykle vůbec vědomi.

Artikulační asimilace způsobu tvoření u spojení exploziva + sykavka v češtině

V souhláskových skupinách, v nichž za explozivou následuje frikativa *s*, *z*, *š* nebo *ž*, dochází v řeči snadno k artikulační asimilaci způsobu tvoření. Např. ve spojení *ts*, *tš*, *dz*, *dž*

připouští kodifikace v určitých pozicích vedle neasimilované výslovnosti i podoby zjednodušené (ve slově *světský* je ortoepická jak plná podoba [svjet-ski :], tak i asimilovaná [svjecki :]; podobně *větší* [vjetši:] i [vječi :]). Místo spojení dvou hlásek, explozivy (závěrové) a frikativy (úžinové), zde tedy často dochází k redukci na hlásku jedinou, a to afrikátu (polozávěrovou), která je z artikulačního hlediska „spojuje“ rysy charakteristické pro explozivy (vytvorení závěru) i frikativy (vznik úžiny). Takováto artikulační asimilace je podle ortoepické kodifikace přípustná pouze uvnitř slova na švu kořene a přípony, nikoli na hranici předpony a kořene (ve slovech typu *předseda*, *podšívka*)² nebo na rozhraní dvou slov (*prát se*, *pět švestek*).

¹ Příspěvek vznikl v rámci grantového projektu GA ČR č. 13-00372S a s podporou RVO: 68378092.

² Avšak jak dokládá již výzkum J. Novotné-Hůrkové (1974, s. 115), i ve spisovných projevech na hranicích předpony a kořene a rovněž v předložkových spojeních převládají asimilované podoby. Je důvodné se domnívat, že i současná výslovnostní norma neodpovídá ortoepickým pravidlům, jak je zaznamenává kodifikační příručka Výslovnost spisovné češtiny I (1967). Novějších publikace zabývající se spisovnou výslovností obvykle jen přebírají ortoepická pravidla, jak jsou uvedena v kodifikaci. Problematicnost dané zásady si uvědomuje např. Z. Palková (1997, s. 334), která sice asimilované podoby uvádí jako chybné, avšak konstatuje, že „dojem nedbalosti je u různých slov různě silný“. Nověji M. Krčmová (2006, s. 169 – 170) připouští asimilované formy v případě pozice předpona+kořen slova i ve spisovných projevech tehdy, pokud již není morfematický šev ze synchronního hlediska zcela zřejmě pociťován (např. ve slově *předseda*). J. Zeman (2008, s. 114) zachází ještě dále a navrhuje, aby byly kodifikovány asimilované varianty zejména u spojení *ts*, a to na hranici předpony + kořene slova, v předložkových spojeních a na hranicích slov, která chápeme jako ustálená spojení (např. *pět set*).

K artikulační asimilaci způsobu tvoření v běžné řeči často dochází rovněž ve spojení dalších exploziv, a to nazál *n*, *ň*, pokud za nimi opět následují frikativy *s*, *z*, *š* nebo *ž*. V tomto případě nedochází ke splnutí v jednu hlásku, avšak působením artikulační překážky, která je typická pro explozivu (tj. úplný závěr), se frikativa změní v hlásku polozávěrovou (tj. v afrikátu *c*, *č*, *dz*, *dž*). Ve spisovné češtině by (podle kodifikační příručky Výslovnost spisovné češtiny I, 1967, s. 60) však k takovéto artikulační asimilaci docházet nemělo, takže např. adjektivum *slovenský* by mělo být realizováno jako [slovenski:], nikoli [slovenki :]; *slovenština* pak jako [slovenšťina], nikoli [slovenčťina]. Pokud je nám známo, jakákoli pochybnost o tom, zda toto ortoepické pravidlo odpovídá současné výslovnostní normě, dosud nebyla vyslovena.

Analýza hláskového spojení *ns*

Protože se nám jeví jako pravděpodobné, že obzvláště ve skupině *ns* i v jinak spisovných projevech nezřídka k asimilaci dochází, podívejme se nyní na data získaná z korpusu Monolog. Korpus Monolog (<http://monolog.dialog.org/>) obsahuje nahrávky a ortografické přepisy monologických veřejných projevů profesionálních mluvčích veřejnoprávního Českého rozhlasu. Byl vytištěn především jako jeden z dosud mála zdrojů výzkumu současného výslovnostního úzu/normy v českých médiích (podrobněji viz např. Štěpánová, 2013).

Analyzovali jsme celkem 262 dokladů slov, v nichž se v grafice skupina *ns* objevuje.

Součástí výzkumu tedy nebyly případy, kdy se hlásky *n* a *s* setkávají na rozhraní slov. Předem je nutno konstatovat, že se jednalo o doklady značně nesourodé, tj. slova domácí i slova cizího původu, skupina *ns* se v nich vyskytovala obvykle na rozhraní morfémů, ale nalezli jsme i doklady, kdy byla součástí morfému jediného (především v přejatých slovech, např. *transakce*). Z tohoto důvodu byla skupina *ns* realizována nejen jako [ns] a [nc], ale také jako [nz] (např. v toponymu *Varnsdorf*) a [ndz] (v antroponymu *Hans*, za nímž bezprostředně následovala znělá párová souhláska). Pro celkovou představu uvádíme v tabulce 1 celkové počty analyzovaných realizací, dále však budeme pracovat pouze s homogennějšími daty.

Realizace skupiny <i>ns</i>	[ns]	[nc]	[nz]	[ndz]	Celkem
Počty dokladů	57	200	4	1	262

Tabulka 1. Počty dokladů různých realizací skupiny *ns* v korpusu Monolog

Vzhledem k tomu, že jediná artikulační asimilace, kterou dosavadní ortoepická kodifikace připouští jakožto spisovnou, se týká (ve skupinách *ts*, *tš*, *dz*, *dž*) situace, kdy se tato spojení ocitnou uvnitř slova na rozhraní kořene a přípony, budeme se dále zabývat pouze případy, kdy se i skupina *ns* ocitla v takovéto pozici. Celkově se tedy jedná o 181 dokladů, z nichž pouhých 11 je realizováno v souladu s dosud platnou ortoepickou kodifikací jako [ns], zbývajících 170 pak asimilovaně jako [nc] (viz tabulku 2).

Realizace skupiny <i>ns</i> na rozhraní kořene a přípony slova	[ns]	[nc]	Celkem
Počty dokladů	11	170	181

Tabulka 2. Počty dokladů realizací skupiny *ns* jako [ns] a [nc] v korpusu Monolog (pouze doklady, v nichž se spojení *ns* ocitlo na rozhraní kořene a přípony slova)

Doklady pocházejí celkem od 13 různých profesionálních mluvčích. Ani u jednoho z nich jsme nenalezli výhradně ortoepické realizace [ns], každý mluvčí vyslovoval skupinu *ns* asimilovaně jako [nc] opakován. Podobu [ns] vyslovilo celkem 7 různých mluvčích. Vzhledem k nízkému počtu výskytů podoby [ns] nelze vyvzovat vzhledem k mluvčím žádné další závěry (např. že by určitá skupina vyčleněná na základě pohlaví, regionální příslušnosti atp. měla tendenci vyslovovat neasimilovaně; žádná taková tendence však podle našeho názoru není ani ve větším vzorku pravděpodobná).

Vliv na výslovnost skupiny *ns* však může mít jiný faktor než mluvčí. Pokud se totiž v našem vzorku dokladů zaměříme na hlásku následující za konsonantem *s*, zjištějeme, že právě následná hláska pravděpodobně bude mít určitý vliv na realizaci celé souhláskové skupiny. Vzhledem k tomu, že analyzujeme pouze případy, kdy *ns* stojí na hranici kořene a přípony, je repertoár možných následujících hlásek v suficech značně omezen (v češtině pravděpodobně pouze na dvě, a to *k* a *t*). V našem materiálu se nachází 164 případů, kdy za *ns* stojí souhláska *k* a 17 případů se souhláskou *t*. Ze 164 dokladů skupiny *nsk* je jich plných 162 realizováno asimilovaně jako [nck], a tedy pouze 2krát ortoepicky jako [nsk], avšak ze 17 dokladů skupiny *nst* se vyskytuje asimilovaná forma [net] 8krát a neasimilovaná [nst] 9krát (srov. tabulku 3). Lze se tedy domnívat, že výslovnost skupiny *ns* je ovlivňována i dalším hláskovým okolím, avšak tuto souvislost bylo potřebné ověřit na rozsáhlejším vzorku dat.

Realizace skupin <i>nsk</i> a <i>nst</i>	[nsk]	[nck]	[nst]	[net]	Celkem
Počty dokladů	2	162	9	8	181

Tabulka 3. Počty dokladů realizací skupin *nsk* a *nst* v korpusu Monolog (pouze doklady, v nichž se obě spojení ocitla na rozhraní kořene a přípony slova)

Je pravděpodobné, že i širší výzkum výslovnosti skupiny *ns* v současném spisovném mluveném češtině by potvrdil převažující tendenci realizovat toto spojení na rozhraní kořene a sufiku slova asimilovaně jakožto [nc]. Ačkoli se nikdo z autorů publikací o spisovné výslovnosti, které jsou novější než ortoepická kodifikace, o této tendenci nezmíňuje,³ nelze ji přehlížet. Podle našeho názoru by se mělo zvážit, zda v pozici na rozhraní kořene a přípony nekodifikovat asimilovanou výslovnost jakožto nižší, avšak spisovnou variantu, a to především u spojení *nsk*. Realizace [nck] namísto [nsk] by totiž pravděpodobně nezpůsob-

³ Např. J. Hůrková (1995, s. 36) považuje tuto artikulační asimilaci za odchylku od výslovnostní normy, která se ovšem vyskytuje často.

bovala žádné problémy posluchačům (vzhledem k tomu, že se vyskytuje v koncové části slova, by neměla vliv na prediktabilitu textu; podle našich zkušenosí tento drobný rozdíl nejsou některé posluchači schopni ani po předchozím upozornění na daný jev rozlišit⁴). Z hlediska mluvčího jde pak o podobu artikulačně pohodlnější. Je navíc otázka, zda by na některé posluchače nepůsobila důsledná realizace neasimilovaných podob poněkud hyperkorektně (afektovaně, nepřirozeně), stejně jako je tomu např. již podle V. Staňka (1956, s. 171) u spojení *ts*, *tš*, *dz*, *dž*.⁵ Z hlediska jazykového systému by pak šlo o analogické pravidlo asimilace způsobu tvoření, jaké již platí u právě zmíněných skupin nenařádní alveolární exploziva + sykavka, tj. u *ts*, *tš*, *dz*, *dž*.

Diskuse

Kvůli nutnosti nazírat na jazykové jevy z pohledu jazykového systému jako celku je ještě nezbytné v budoucnu doplnit naši analýzu o výzkum výslovnosti dalších obdobných skupin, a to zejména *ňs*, *nš*, *nz* a *nž*. Z důvodu omezeného rozsahu zdroje našich dat je pak nezbytné (především v případě, kdy by se uvažovalo o změně ortoepických pravidel) provést takovéto výzkumy na rozsáhlějším materiálu.

Nebylo by rovněž bez zajímavosti porovnat, jak je zkoumané spojení *ns* realizováno v obdobných slovech ve slovenštině. Podle kodifikační příručky Á. Krále (1996) by zde totiž mělo docházet k procesu, který je z jistého pohledu opačný než v češtině. Sice se jedná rovněž o artikulační asimilaci způsobu tvoření, ta však na rozdíl od češtiny ve slovenštině nepostupuje progresivně (tj. druhá hláska se artikulačně nepřizpůsobuje první), ale regresivně (první hláska se přizpůsobuje druhé). Ve spojení explozivy *n* a frifikativy *s* tedy podle Á. Krále (1996, s. 75 a 154) ve spisovné slovenštině dochází k frifikativizaci *n*. Tuto přední dásňovou úžinovou nosovou souhlásku Á. Kráľ (1996, s. 75 a 154) a např. také R. Pavlík (2004, s. 101) označují symbolem [n̩], který však nemá oporu v mezinárodní fonetické transkripcii IPA.⁶

⁴ J. Filipc (1987) realizaci [nck] místo [nsk] zařazuje mezi jevy, jejichž výskyt u profesionálních televizních mluvčích kritizuje: „Velmi rušivě a nakažlivě působí **špatná výslovnost slov**, zvláště cizích, a také vlastních jmen. Je třeba si uvědomit, že televize má v tomto směru velkou odpovědnost i velké riziko, protože mnohá cizí slova a vlastní jména ze všech světových jazyků vysloví televizní redaktori a zpravodajové u nás jako první. Slyšíme tedy někdy výslovnost [argentyncký] místo [argentynský], nedbalé [taemník] místo [tajemník], [lejsr] m. [lejzr], [režízér] m. [režisér], [ručina] m. [rutyna], dokonce [šnekbar] m. [snekbar]; [azie] m. [ázie], [číkégo] m. [číkágó i šíkágó], v [pekinu] m. [pekingu], [óžist] m. [ógist, ógüst], *od boha války Marsu* m. *Marta* aj.“ Nedomníváme se, že na rozdíl od jiných Filipcových příkladů na většinu posluchačů působí výslovnost [?argentinský] místo [?argentinský] vysloveně rušivě a nevhodně.

⁵ V. Staněk (1956) považuje za překvapující, že ortoepická kodifikace považuje v těchto případech asimilované i neasimilované varianty za neutrální.

⁶ R. Pavlík (2004, s. 101) k úžinové prealveolární nazále pojmenává, že tato hláska „má tendenci vyskytovat“ sa vo všetkých jazykoch, kde po /n/ následuje ktorákoľvek

Závěr

Na závěr se ještě krátce vráťme k výrazu *Slovensko*, který jsme si vybrali jakožto modelový příklad i do názvu našeho příspěvku. Není překvapivé, že podstatnou část našich dokladů tvořilo právě toto pojmenování – ve zpravodajských relacích, které tvoří podstatnou část korpusu Monolog, se o této sousední zemi hovoří opravdu často. Ať se v našem vzorku vyskytly jakékoli tvary výrazů *Slovensko*, *Československo*, *slovenský* nebo *československý* (celkově šlo o 40 případů), naprostě vždy byly vysloveny asimilovaně, tj. [slovencko], [českoslovencko], [slovencki :], [českoslovencki :]. Podobu [slovensko] atd., kterou považuje dosavadní ortoepická kodifikace za jedinou spisovnou, jsme nezaznamenali ani jednou.

LITERATURA

- FILIPEC, Josef: Čeština z obrazovky. In: Naše řeč, 1987, roč. 70, č. 1, s. 10 – 21.
- HŮRKOVÁ, Jiřina: Česká výslovnostní norma. Praha: Scientia 1995. 74 s.
- KRÁL, Ábel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1996. 626 s.
- KRČMOVÁ, Marie: Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity 2006. 194 s.
- NOVOTNÁ-HŮRKOVÁ, Jiřina: K výslovnosti některých souhláskových skupin a tzv. rázu v češtině. In: Slovo a slovesnost, 1974, roč. 35, č. 2, s. 113 – 120.
- PALKOVÁ, Zdena: Fonetika a fonologie češtiny. Praha: Karolinum 1997. 366 s.
- PAVLÍK, Radoslav: Slovenské hláska a medzinárodná fonetická abeceda. In: Jazykovedný časopis, 2004, roč. 55, č. 2, s. 87 – 109.
- STANĚK, Vladimír: Výslovnost spisovné češtiny. In: Naše řeč, 1956, roč. 39, číslo 5 – 6, s. 166 – 174.
- ŠTĚPÁNOVÁ, Veronika: Nová možnost zkoumání (nejen) zvukové roviny jazyka – korpus Monolog. In: Lingvistika Praha 2013 [on-line]. Publ. 10. 7. 2013. Dostupné z WWW: <http://lingvistikapraha.ff.cuni.cz/node/186>.
- Výslovnost spisovné češtiny I. Zásady a pravidla. Výslovnost slov českých. Ed. B. Hála. Praha: Academia 1967. 99 s.
- ZEMAN, Jiří: Základy české ortoepie. Hradec Králové: Gaudeamus 2008. 186 s.

---

alveolárna alebo postalveolárna frikatíva /s, z, ʒ, ʃ/. Napriek svojmu širokému výskytu sa o tejto hláske (a ani o ostatných úžinových nazálach) vo svetovej odbornej literatúre vôbec nepíše a o jej existencii akoby sa vôbec nevedelo. S tým súvisia aj ľažkosti pri jej transkripcii, pretože v IPA neexistuje diakritické znamienko, ktoré by vyjadrovalo úžinovosť. Kedže chceme vychádzať len z existujúcich znakov IPA, musíme si v tomto prípade vypomôcť znakom [], ktorý vyjadruje otvorenosiu artikuláciu príslušnej hláske, v našom prípade /n/. Dodejme, že nám není známa žiadna fonetická literatura, v niž by se o existenci prealveolárni nazálni frikativy v češtině pojednávalo, a to ani v hláskovém kontextu, ktorý uvádí výše R. Pavlík.

František Šujanský – folklorista a jazykovedec

Dominika Tekeliová

Slavistický ústav Jána Stanislava, Slovenská akadémia vied, Bratislava

Z dejín slovenskej jazykovedy a folkloristiky môžeme spomenúť niekoľko významných osobností. V tomto príspevku predstavíme slovenského vzdelenca 2. polovice 19. storočia Františka Šujanského. Z hľadiska folkloristiky je obdobie 2. polovice 19. storočia a 1. polovice 20. storočia bohaté z hľadiska štúdia a zberu ľudovej kultúry a ľudových rozprávaní a vydávaní zbierok pre verejnosť.

Na lepšie predstavenie života a tvorby F. Šujanského je potrebné, aby sme sa pozreli bližšie na vývinové obdobie, ktoré mnohí považujú za prelomové z hľadiska vývinu slovenského národopisu a folkloristiky. Obdobie prelomu 19. a 20. storočia na Slovensku bolo komplikované z viacerých hľadísk. Časté politické zmeny alebo nepriaznivá spoločenská situácia, a na druhej strane veľké nádeje a očakávania ľudu. Ako uvádzá Z. Profantová, „celé obdobie prelomu storočia je veľmi konfúzne a rozhodne nejednoznačné. Svetonázorovo, filozoficky, metodologicky. Mytologicko-romantickej idey prežívajú a dožívajú a zároveň sa presadzujú vyznávači pravdivého poznania skutočnosti a jej reálneho zobrazovania a zaznamenávania“ (1996, s. 19). Ďalej dodáva, že najpálčivejšími politickými otázkami, ktorým podliehalo celé úsilie slovenských vzdelancov v tomto období, boli národná oprávnenosť a rovnoprávnosť Slovákov v rámci Uhorska. Naši vzdelanci si v tejto súvislosti uvedomovali význam folklóru, nezameniteľné miesto folkloristiky a etnografie. Hoci sa po zrušení kultúrnych a vedeckých inštitúcií ako napr. Matica slovenská, veda vyvíjala neorganizované, predsa sa organizovali plány a koncepcie na zbieranie a sumarizovanie folkloristickejho materiálu.

Na prelome 19. a 20. storočia prebieha z hľadiska periodizácie ideových a politických prúdov i umeleckých smerov obdobie realizmu. Je to obdobie mnohými historikmi alebo spisovateľmi považované za významné v rámci „reálneho“ poznania spôsobu života, sociálnych pomerov, myslenia, duchovnej kultúry a mravov, ale aj nerestí. Podľa Z. Profantovej (2009) je toto obdobie najmä pre etnológov veľmi atraktívne. Cieľom celého národnoodrodenského obdobia bolo najmä získať a zaznamenať čo najviac materiálu. Formulovali sa výzvy a koncipovali zberateľské programy, ktorých cieľom bolo zozbierať čo najviac materiálu pre vtedajší etnografický alebo folkloristickej výskum a vykonávať osvetu medzi jednoduchými ľuďmi. Za jednu z počiatocných výziev môžeme považovať *Prostonárodné slovenské poklady* Pavla Dobšinského publikované v Pešťbudínskych vedomostach v roku 1863. Na základe tejto výzvy sa podarilo nazbierať veľké množstvo materiálu, žánrovo to boli najmä čarovná rozprávka, historické a realistické žánre ľudovej prózy, no môžeme spomenúť aj paremiologické zbierky, detský folklór a povery.

Medzi popredných zberateľov ľudovej prózy v tomto období patrili A. P. Záturecký, P. Dobšinský, J. Juhasevýč, J. L. Holuby, F. Šujanský, F. Pastrnek (Ženuchová, 2009).

V nasledujúcich rokoch boli publikované opäť ďalšie výzvy, môžeme spomenúť zberateľský program S. H. Vajanského, ktorý uverejnil výzvu v Národných novinách v roku 1890, výskum bol zameraný na zbieranie etnografických dát. V roku 1891 vyšiel taktiež v Národných novinách *Návod na sbieranie ethnografického materiálu slovenského* publikovaný P. Socháňom. Ide o obšírne spísané inštrukcie s konceptuálnymi požiadavkami, zaznamenaním terminológie, názorov na spoluprácu od informátora terénnego výskumu všetkých druhov a žánrov folklórnych podaní. A. Kmeť vydáva v roku 1896 *Návod, ako sbierať a chrániť starozitnosti* s výzvou: „Sbierajme pamiatky časov dávnych, aby zachovali sme ich pre ďalekú budúcnosť. V potomstve chceme mať uctených predkov svojich, keď hľadáme, sbierame a na bezpečnom mieste zachraňujeme všetky pamiatky, ktoré pôda otcovská či vo vnútri a či na povrchu svojom zachovala po nich...“ Uverejnených bolo niekoľko ďalších výziev na zber najmä folklórnych materiálov v období konca 19. storočia, napr. v Slovenských poľhadoch 1899 – „Sbierajme príslavia a porekadlá“, tiež „Sbierajme piesne slovenské“; v Sborníku Muzeálnej slovenskej spoločnosti – „Poznámky pre pp. zberateľov príslovi“, 1900, „Sbierajme!“, 1900, „Sbieranie menej známych slov a idiotizmov slovenských“, „Posledné vyzvanie ohľadom slovenských porekadiel“, a iné (Leščák, 1996). Mnohé spomenuté návody na zbieranie mohli vzniknúť len s podporou vedeckej inštitúcie, po zrušení Matice slovenskej to bola Muzeálna slovenská spoločnosť, ktorá dokázala zastrešiť vedeckú a kulturnú činnosť a udržiavať kultúrny život.

Ak sa pozrieme bližšie na vzdelancov činných v prelomovom období konca 19. storočia, keď nastáva výmena generácií, zistíme, že dochádza k nástupu nových trendov. K. Ženuchová vo svojej práci (2009) uvádza, že niektorí zberatelia nasledovali trend romantickej (štúrovskej) koncepcie, iní zastávali modernejšie trendy. Samuel Cambel sa venoval výlučne jazykovede a výskum nárečí položil na základoch živej reči ľudu. Uvedomoval si blízkosť a príbuznosť etnografického a folkloristického výskumu. Andrej Kmeť sa zaujímal o zber ľudových piesní, ľudových povestí, rozprávok, parémií a iných artefaktov hmotnej kultúry, ktoré mu poskytli východisko na etymologický výskum. J. L. Holuby zapísal množstvo rozprávok, povestí a príslovi, ktoré získal najmä pri svojom botanickom výskume liečivých rastlín. O komplexný regionálny obraz rozprávačskej tradície sa zaslúžil Štefan Mišák. Zapisoval rôzne zvyky, porekadlá, povesti, piesne, ale aj miestne názvy.

O zber a publikovanie ľudovej slovesnosti sa zaslúžil F. Šujanský. Pavol Socháň v tomto kontexte vyslovil požiadavku, aby zberatelia zapisovali aj zdanivo „nepekné“ folklórne prejavy. Táto myšlienka kontrastuje s romantickým ideálom a podáva nový pohľad na zber materiálov a nový prístup k skúmanému materiálu prostredníctvom výskumu.

Situácia okolo zberu folklórnych materiálov bola komplikovaná aj z hľadiska odborného zamerania bádateľov. Ako aj František Šujanský, tak aj iní bádatelia tohto obdobia boli vzdelanci, ktorých primárne zamestnanie a aj ich odborná špecializácia bola zameraná iným smerom. Neexistovali špecifikácie a presné metódy pre danú problematiku, alebo často sa prekrývali. H. Hlôšková (2009) konštatuje, že spoločnými črtami práce bádateľov tohto obdobia bola odborná neškolenosť, zberateľskú prácu vykonávali popri svojom občianskom povolaní (zväčša išlo o kňazov). Ich motiváciou bol záujem o folklór svojho ľudu, keďže dôverne poznali región, v ktorom pôsobili, hoci išlo o stacionárny typ výskumu, bádatelia navzájom komunikovali, konzultovali a spolupracovali. Pokiaľ ide o metodiku práce v teréne, predpokladá sa, že používania nejednotnej terminológií je dôsledkom práve osobného a samostatného bádateľského záujmu. Výsledok a podiel ich práce M. Halmová (2003, str. 52) interpretuje takto: „stáli predovšetkým na snahách, obetavosti a zanietenosti radosťových vzdelených evanjelických a katolíckych kňazov, roztrúsených na chudobných, nevýznamných farnostiach po celom Slovensku“.

Na prelome 19. a 20. storočia stále pretrvával prúd romantizujúceho výkladu sveta, čo malo najmä politickú motiváciu, ale v súvislosti s prevratnými vedeckotechnickými objavmi, spoločensko-politickými tlakmi, nastupujú vo vede nové trendy, o ktorých sme sa už zmienili. V prípade F. Šujanského ide o špecifickú situáciu. Jeho tvorba sice časovo spadá do obdobia literárneho realizmu, ale pri bližšom výskume jeho pozostalosti však zistíme, že jeho práca sa výrazne odlišuje od metodológie tvorby tohto obdobia. Častým prepišovaním a dopĺňaním folklorizovaného textu by sme mohli uvažovať – v intencích Šujanského tvorby publikovanej v dobových periodikách – o pokuse o autorské literárne dielo na základe pôvodného folkloristického zápisu obohaťeneho o autorské zásahy do textu. Respektíve o vytvorení vlastného textu so snahou o verné zachovanie znakov predlohy, tzv. imitáciou autentickej predlohy na pozadí vlastného textu.

Osobnosť Františka Šujanského

František Šujanský bol významná osobnosť v oblasti slovenskej folkloristiky. Narodil sa 1. apríla 1832 v Rajci. Študoval na gymnáziu v Banskej Bystrici, Vacove a Nitre. V roku 1852 nastúpil do banskobystrického katolíckeho seminára a odtiaľ bol vyslaný do peštianskeho centrálneho seminára. V Budapešti absolvoval štvorročný univerzitný kurz teológie, ktorý zavíšil v roku 1856. Po skončení štúdií pôsobil ako kaplán na rôznych miestach, napr. v Horných Hámroch, Oslanoch, Kláštore pod Znievom, v Kremnici, Banskej Bystrici a v Turčianskom Sv. Martine. Farárom bol od roku 1865 v Radvani a od roku 1881 až do svojej smrti v roku 1907 pôsobil na fare v Selciach. Ako ďalej uvádzá G. Kiliánová (1996), František Šujanský sa o slovenský jazyk a literatúru začal zaujímať už v katolíckom centrálnom seminári v Budapešti. Do obdobia jeho štúdií spadajú prvé literárne pokusy. Ako člen i predseda

(v poslednom roku štúdia) Slovenského odseku cirkevného literárneho spolku na ústrednom semeništi pešťanskom publikoval básne i iné príspevky v spolkovom spise Daň lásky. Neskôr od literárnej činnosti upustil a okrem príležitostnej poézie, ktorú pestovala väčšina vzdelancov tej doby, sa jej už nevenoval.

Bol i členom Osvaldovej školy. Išlo o skupinu vzdelancov, katolícku inteli-genciu, združenú okolo katolíckeho knáza F. R. Osvalda, ktorej cieľom bolo dvíhať národné vedomie. Aktivita tejto skupiny sa rozvíjala najmä v posledných dvoch desaťročiach 19. storočia a na začiatku 20. storočia. Katolícka inteligen-cia Osvaldovej školy sa združovala prevažne okolo časopisu Literárne listy, almanachu Tovaryštvu a okolo Katolíckych novín. Veľkú úlohu v činnosti Osvaldovho krúžku zastávala starostlivosť o materinský jazyk. Záujem o slo-venský jazyk sa premietal do literárnej činnosti i do jazykovedných a folkloris-tických prác. Vzdelanci združení okolo Františka R. Osvalda koncom 90. rokov 19. storočia obhajovali slovenský jazyk ako samostatný slovanský jazyk. Vy-stupovali nielen voči maďarizačným snahám vo vtedajšom Uhorsku, ale diskutovali i s českými jazykovedcami a dialektológmi v súvislosti s úvahami o čes-ko-slovenskej národnej jednote alebo reagovali na vystúpenia niektorých sloven-ských vzdelancov, ktorí sa zasadzovali za jazykovú jednotu. Ako dopĺňa H. Hlôšková (2009), aktivity F. Šujanského v Osvaldovej družine sa sústredčovali na starostlivosť o materinský jazyk, konkrétnie prácam o onomastike, etymo-lógii, lexikografii, dialektológii. Jeho objektom záujmu boli ústne naratívy zo živého rozprávania ľudu. Zbieral naratívy aktuálnych žánrov rozprávačského repertoáru, no upravoval ich do spisovnej slovenčiny, pričom jazyk upravených textov archaizoval.

F. Šujanský sa zaoberal v súvislosti so záujmom o jazyk zberom, publiko-vaním a analyzovaním rôznych orálnych textov, od parémií a frazeologických výrazov až po rozprávania. Na publikovanie vyberal najmä tematicky „vhodné“ texty. Vo svojom životopise píše: „V praktickom živote, kol'ko zo mňa vystane, podporujem všetky národné diela, a na vykázanej mi skromnej postati usilujem o mravné a umné vzdelanie ľudu slovom i skutkom.“ Išlo predovšetkým o le-gendy, povesti, bájky, ale i humoristické anekdoty. Okrem zberateľskej a vedeckej práce patrili k jeho každodennej činnosti i širšie osvetové a vzdelávacie snahy v prospech obyvateľov obcí, v ktorých pôsobil. V rámci týchto snáh uverejnil F. Šujanský niekol'ko osvetových článkov, napr. o krmovinách, o tra-vinách, propagoval nové polnohospodárske plodiny, ovocinárstvo, zavádzanie strojov do polnohospodárskej práce, zaslúžil sa o vodovod v Selciach v 80. rokoch 19. storočia, čo bol jeden z prvých vodovodov na dedine v Uhorsku. Ako príklad, kam až siaha jeho praktická práca, uvádzá G. Kiliánová (1996) finančné podporovanie mladých nadaných študentov, finančné príspevky na pomníky národných dejateľov, novinové články zamerané na osvetu. Opisuje i jeho orga-nizátorskú prácu v národnobuditel'skom hnutí v 2. polovici 19. storočia a na prelome storočí. Bol zakladajúcim členom Matice slovenskej a neskôr Muzeál-

nej slovenskej spoločnosti. Ako kaplán v Kláštore pod Znievom sa zúčastnil príprav martinského Memorandového zhromaždenia v roku 1861. Veľmi aktívne pracoval v Spolku sv. Vojtecha. F. Šujanský mal veľmi dobré vzťahy s českými vzdelancami, patril do okruhu slovenských organizátorov Národopisnej výstavy československej, ktorá sa konala v Prahe v roku 1895. Tieto vzťahy i pracovné a priateľské zväzky po celý život rozvíjal s viacerými vzdelancami a dejateľmi. Podľa korešpondencie i svedectva príbuzných udržiaval veľmi priateľské vzťahy s Andrejom Braxatoristom – Sládkovičom, a to aj po odchode z Radvane. K ďalším priateľom a spolupracovníkom patrili F. R. Osvald, A. Kmet', J. Kohút, F. Sasinek, L. Turzo, A. P. Záturecký, K. Kuzmány, D. Lichard, P. Mudroň, J. Škultéty atď.

František Šujanský vykonával zberateľskú, vedeckú a osvetovú prácu popri povolani katolíckeho knaza. Ako dosvedčuje nájdená korešpondencia, svoje príspevky starostlivo pripravoval a do tlače ich posielal, až keď si bol istý všetkými údajmi.

V porovnaní s inými vzdelancami tohto obdobia sa môže dielo F. Šujanského zdať ako menej rozsiahle. No veľkú časť svojej práce daroval napr. A. P. Zátureckému, a to veľkú zbierku parémií, ktorá obsahovala asi 5 500 jednotiek. Ako tvrdí G. Kiliánová (1996), najväčší kus práce vykonal F. Šujanský práve v paremiológii, no komentoval i iné texty, prípadne písal kritiku názorov niektorých iných zberateľov. Najsystematickejšie začal F. Šujanský zaznamenávať ľudové rozprávania v 70. rokoch 19. storočia.

Doteraz uverejnené zmienky o zberateľskej, vydavateľskej alebo jazykovednej práci Františka Šujanského spísala vo svojej práci G. Kiliánová (1996, s. 37), kde uvádzá, že národopisná práca F. Šujanského nebola dosiaľ súhrnne zhodnotená. O jazykovednej činnosti F. Šujanského vydal publikáciu E. Tvrdoň (1978). V súvislosti so Šujanského zbierkou prísloví nachádzame krátke zmienky v prehľade národopisného bádania v českých zemiach a na Slovensku od J. Horáka (1933, s. 434 – 435). Niekoľko biografických údajov uvádzajú aj V. Urbancová (1987, s. 112; s. 336 – 338) v publikácii Slovenská etnografia v 19. storočí. A. Melicherčík (1974) a J. Mlacek (1988) venovali F. Šujanskému pozornosť z hľadiska jeho zberateľskej činnosti zameranej na parémie. Ako ďalej uvádzá G. Kiliánová, na okraji záujmu bola doteraz jeho zberateľská práca zameraná na ľudové rozprávania, stručne sa o nej zmieňuje J. Polívka (1923, s. 157).

Pokiaľ ide o jazykovedné práce a články, F. Šujanský často publikoval napr. v Slovenských pohľadoch v rubrikách *Slovenský jazyk, obyčaje, starina* alebo *Slovenský jazyk, živá starina* alebo v rubrike *Slovenský jazyk*. Zväčša išlo o vysvetľovanie pôvodu prevzatých slov z maďarčiny alebo latinčiny. Často sa stretávame s publikovanými článkami o slovenskom pravopise a o správnosti písania v slovenskom jazyku. F. Šujanský venoval časť svojej jazykovednej práce aj menám slovenských miest ako napríklad v článku *Slово za ich ochranu*. V rámci dialektologickej práce pozornosť sústredíuje vybraným nárečiam, no

opisuje ich komplexne na základe života ľudu, ich povahy, pôvodu a jazyka, a hlavne areálu. Pozoruhodný je opis a vysvetľovanie jednotlivých nárečových výrazov s príkladmi ich používania a areálového zaradenia. F. Šujanský vo svojich jazykovedných prácaach často porovnáva slovenský jazyk s románskymi alebo germánskymi jazykmi. Publikuje aj výpisu zo zápisných kníh miest, kde demonštruje história a používanie jazyka z čias minulých (napr. výpis z roku 1632). Pomocou jazyka sa sústredí aj na zvyky a obyčaje tohto obdobia, ako príklad môžeme uviesť výpis zo zápisnej knihy mesta Krupina z roku 1675 s názvom Súdy nad strigami, kde sú zaznamenané vyšetrovania a rozsudky obvinených žien.

V príspevku sme sa sústredili na predstavenie problematiky ľudovej prózy neprofesionálnych (resp. neapriórnych) zberateľov na prelome 19. a 20. storočia. Predstavili sme osobnosť Františka Šujanského, ktorá podľa nás absentuje v povedomí odbornej verejnosti. Interdisciplinárnym výskumom folklórnych pozostalostí jednotlivých bádateľov môžeme získať užitočné informácie z kultúrneho, jazykového a umeleckého hľadiska, ktoré sú charakteristické pre toto obdobie a môžu pomôcť v ďalšom bádaní o tejto problematike.

LITERATÚRA

- HALMOVÁ, Mária: Podiel duchovných na založení a prvých rokoch činnosti Muzeálnej slovenskej spoločnosti (so zreteľom na zberateľskú činnosť). In: Aktivity duchovných na poli vedy a kultury. Ed. D. Drápal. Rožnov pod Radhoštěm 2003, s. 52 – 55.
- HARPÁŇ, Milan: Teória literatúry. Bratislava: Tigr 2004. 275 s.
- HLÓŠKOVÁ, Hana: K aktuálnym výsledkom výskumu slovenskej ľudovej prózy na prelome 19. a 20. storočia. In: Ľudová prozaická tradícia vo svetle vied a umení. Bratislava: Slovenský komitét Slavistov, Slavistický ústav SAV 2009, s. 27 – 46.
- HLÓŠKOVÁ, Hana: Príspevky k dejinám folkloristiky na Slovensku. Bratislava: Univerzita Komenského 2009. 106 s.
- K dejinám slovenskej folkloristiky. Ed. M. Leščák. Bratislava: Ex Libris 1996. 138 s.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela: František Šujanský a jeho folkloristická práca. In: K dejinám slovenskej folkloristiky. Ed. Milan Leščák. Bratislava: Prebudená pieseň-nadácia 1996, s. 37 – 49.
- LEŠČÁK, Milan – SIROVÁTKA, Oldřich: Folklór a folkloristika. Bratislava: Smena 1982, s. 52 – 98.
- LEŠČÁK, Milan: Poznámky k dejinám slovenskej slovesnej folkloristiky. In: K dejinám slovenskej folkloristiky. Ed. M. Leščák. Bratislava: Ex Libris 1996, s. 5 – 12.
- MAŤOVČÍK, Augustín et al.: Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990, V zväzok R-Š. Martin: Matica slovenská 1992. 560 s.
- MICHÁLEK, Ján: Ku charakteristike a výsledkom štúdia folkloristiky 19. storočia. In: K dejinám slovenskej folkloristiky. Bratislava: Ex Libris 1996, s. 13 – 18.
- PAŠTEKA, Július: Lexikón katolícky knážských osobností Slovenska. Bratislava: Lúč 2000. 1550 s.
- PROFANTOVÁ, Zuzana: K formovaniu folkloristiky na Slovensku na prelome 19. a 20. storočia. In: K dejinám slovenskej folkloristiky. Ed. M. Leščák. Bratislava: Prebudená pieseň-nadácia 1996, s. 19 – 36.

- PROFANTOVÁ, Zuzana: Ľudová próza v pozornosti vedeckých disciplín na prelome 19. a 20. storočia. In: Ľudová prozaická tradícia vo svetle vied a umení. Bratislava: Slovenský komitét Slavistov, Slavistický ústav SAV 2009, s. 53 – 64.
- URBANCOVÁ, Viera: Slovenská etnografia v 19. storočí: vývoj názorov na slovenský ľud. Martin: Matica Slovenská 1987. 436 s.
- ŽEŇUCHOVÁ, Katarína – ŽEŇUCH, Peter: Ľudová prozaická tradícia vo svetle vied a umení. Bratislava: Slovenský komitét Slavistov, Slavistický ústav SAV 2009. 197 s.
- ŽEŇUCHOVÁ, Katarína: K aktuálnym výsledkom výskumu slovenskej ľudovej prózy na prelome 19. a 20. storočia. In: Ľudová prozaická tradícia vo svetle vied a umení. Bratislava: Slovenský komitét slavistov, Slavistický ústav SAV 2009, s. 9 – 26.

Franglais as a Sociolinguistic Phenomenon

Andrej Timko

Ústav cudzích jazykov, Technická univerzita, Zvolen

V súčasnej dobe patrí znalosť aspoň jedného cudzieho jazyka k základnej výbave človeka. V mnohých oblastiach, ako sú školstvo, veda, technika, politika či ekonomika, sa ozýva silná potreba komunikovať aj v inom než materinskom jazyku. Zvyšujúci sa záujem učiť sa angličtinu, ktorá sa dnes považuje za medzinárodný jazyk a označuje sa pojmom lingua franca, je nespochybniteľný. Angličtina má dnes takú silnú pozíciu, že sa skutočne môže definovať ako dorozumievací a kontaktný jazyk medzi ľuďmi, ktorí nezdieľajú rovnaký materinský jazyk. V prípade angličtiny ako novodobej lingua franca sa zdá len málo pravdepodobné, že by sa nemala ďalej rozvíjať a posilňovať jej pozícia a použitie v európskom, ale aj v celosvetovom priestore. Jej vplyv sa prejavuje v mnohých oblastiach, či už v hľadiska lingvistiky, pedagogiky, sociológie či kulturológie. Môžeme konštatovať, že globalizačné tendencie dnešného sveta priniesli so sebou nevyhnutnosť dorozumieť sa a zjednodušíť komunikáciu medzi ľuďmi. Rozmer a rozsah, v akom sa angličtina používa a do akej miery vplyva na ostatné jazyky, je predmetom mnohých diskusií. Existujú aj názory, podľa ktorých angličtina dokonca potláča až obmedzuje použitie iných európskych jazykov, vrátane francúzštiny, stálym zasahovaním a vplyvaním na stále viac sfér a špecializovaných okruhov jazyka. Značný je aj vplyv angličtiny na obyvateľov Európy, najmä mladú generáciu, ktorá je často inšpirovaná práve anglo-americkou kultúrou, ktorej súčasťou je samozrejme aj jej jazyk.

Lexikálne obohatenie francúzštiny v 20. storočí bolo bez akýchkoľvek pochybností motivované nevyhnutnosťou a snahami nájsť náhrady a substitúcie pre prebraté slová a výpožičky anglo-amerického pôvodu. Tieto snahy súviseli najmä so zámerom eliminovať slová, ktoré sa javili ako len veľmi málo transparentné a cieľne nie vlastné francúzštine a ktoré sa chápali ako prostriedky, ktoré do veľkej miery poškodzovali francúzskej jazykovú kultúru. Hybridy, grafické adaptácie anglo-amerického pôvodu taktiež prispeli k tomu, aby odlišili francúzštinu od nového, konkurenčného spôsobu komunikácie, tzv. *franglais*. Dnes, na začiatku 21. storočia, vyvstáva otázka a výzva pre lingvistov zodpovedať, či franglais vôbec existuje, do akej miery ovplyvňuje francúzštinu, komunikáciu medzi rodenými hovoriacimi a frankofónmi, francúzskej kultúry, zvyky, tradície a spôsob života, ale aj aká je prognóza do budúcnosti. Niektorí francúzski lingvisti, ale aj Francúzsi samotní sa domnievajú, že je už čas, aby sa prekročil rámec škandalizovaných reakcií na jazykovednú situáciu a súčasný stav francúzštiny, ako aj pesimistických vizií týkajúcich sa jej ďalšieho vývoja a budúcnosti. Ako relevantnejšie sa javí, aby sa prešlo k detailnejšej analýze inštitucionálnych opatrení a zároveň sa tieto analýzy uviedli do súvislostí s lin-

gvistickými a sociolingvistickými štúdiami a výskumom. Fenomén použitia anglicizmov a prebratých slov z angličtiny do francúzštiny, ako aj použitie tzv. *franglais* viedli k takej hlbokej úvahе nad stavom francúzskeho jazyka a jeho budúcnosťou, že to môžeme považovať za jeden z najdôležitejších a najvýznamnejších miľníkov dejín a evolúcie francúzštiny v 20. storočí a na začiatku 21. storočia.

Cieľom predloženého článku je upriamiť čitateľovu pozornosť na lingvistickú situáciu a na sociolingvistický fenomén zvaný *franglais*, jeho pôvod, vytvorenie a použitie. Na začiatku prvej kapitoly sa zameriavame na sociálne a lingvistické vzťahy medzi angličtinou a francúzštinou. Opisujeme jazykovú situáciu vo Francúzsku od minulých storočí až po súčasnosť, ako aj kontakt a vývin jedinečného lingvistického vzťahu medzi dvomi dominantnými a lingvisticky hegemonickymi európskymi jazykmi a jazykmi Európskej únie. Podávame tu prehľad sociálnych a s tým spojených jazykových zmien, ktoré sa udiali vo Francúzsku počas uplynulých storočí, a to so zreteľom na priamy jazykový kontakt a interakciu medzi francúzštinou a angličtinou a jednotlivé kontaktové situácie, ktoré sú zároveň jedným z aspektov kultúrneho kontaktu. V prvej kapitole opisujeme taktiež význam a postavenie francúzštiny a jej vnímanie zo strany rodených hovoriacich ako súčasť vlastnej identity a kultúry. Druhá kapitola sa zaobera samotným fenoménom *franglais*. Kladieme v nej dôraz najmä na pôvod *franglais*, rozličné uhly pohľadu a definície tohto jazykového fenoménu, ako aj na rozličné názory lingvistov na túto problematiku. V tretej kapitole rozoberáme najmä francúzsku jazykovú politiku, reakcie niektorých francúzskych jazykových puristov a činnosť francúzskych štátnych a jazykovedných inštitúcií. Tak tiež opisujeme ich vzťah a náhľad na problematiku *franglais* a na použitie anglicizmov vo francúzštine. Štvrtá kapitola podáva bližší opis lexikálnych a syntaktických zmien francúzštiny pod vplyvom angličtiny, rozličné kategórie anglicizmov a slov vo francúzštine prevzatých z angličtiny, ako aj sociálnu identitu a jej formovanie u mladých ľudí prostredníctvom používania *franglais*. Posledná kapitola sa zameriava na opis a úlohu masovo-komunikačných prostriedkov v rozličných sférach, ako sú najmä systém filmovej tvorby, kinematografia a hudobný priemysel, pri šírení a propagácii *franglais*. Naším príspevkom sme prišli k zaujímavým výsledkom, ktorými sme sa snažili poukázať na blízke lingvistické vzťahy medzi francúzštinou a angličtinou a detailnejšie vykresliť fenomén *franglais*, jeho pôvod a použitie a tak tiež reakcie francúzskych lingvistov aj širšej spoločnosti na túto problematiku.

1 The Contact between English and French and Historical Background

The relations between English and French were close over the centuries. English and French language have been living in quite close contact and we may even allege that in certain periods and in certain geographical areas in some kind of a symbiosis. The exchanges between these two languages and also influence of one over another have always been very intense, and the connections between

them are enormous. For many English-speaking people it is of a great advantage to start learning French as there are so many similarities. Some words are different only in their endings, spelling or pronunciation but the roots stay the same. As Štulajterová (2003, p. 68) points out, simultaneous teaching and learning of English and French languages encounters a lot of similarities in the sphere of their lexicon. The roots of the similarities, however, have to be traced in the history of the development of the two languages. Also bilingual speakers of English and French notice many words that look and also sound alike and mean the same thing in the two languages. More than one third of all English words are directly or indirectly from French, and it is estimated that English speakers who have never studied French already know 15,000 French words. This represents about approximately 40 % of English vocabulary, which is of the French origin.

In the Europe of medieval and modern times, French has exercised an important influence on the other European languages. English has been borrowing words from French since the Middle Ages, and most of words are derived and transmitted by the Norman-French (or Anglo-Norman) and Central or Parisian French spoken by the upper classes in England for several hundred years after the Norman Conquest, before the language settled into what became Modern English. Jesperson writes: „As John of Salisbury ...says expressly... it was the fashion to interlard one's speech with French words, they were thought modish.“ (Jesperson, 1923, p. 91). French was the foreign language that continued to contribute most to English and during the Restoration period, there was a fashion of using French words in conversation and in plays. They include *ballet*, *nom-de-plume*, *group*, *tableau*, *champagne*, and fashionable became also military terms borrowed before 1640 as *envoy*, *aide-de-camp* or *commandant*. „Military terms indeed continued to come in and Joseph Addison in No. 165 of the Spectator mocked at the ‘modish’ use of such ‘modern military eloquence’ as *gens d’armes*, *corps de reserve*, *carte blanche*, and *cartel*, and wondered whether ‘superintendents of our language’ were not required to prevent the entry of foreign, and especially French, words. Enfilade, bivouac, and corps, however, entered in Queen Anne’s reign, and there was a trickle of French words throughout the century, increasing slightly at the French Revolution. Among these were envelope, salon, bureau, canteen, roulette, connoisseur, coterie, glacier, and words of cooking and social life, such as casserole, croquette, picnic, etiquette, sangfroid, and gauche.“ (Ford, 1997, p. 323). Who would then think that in the future the situation would be reversed, with English as the dominant language and a new lingua franca. All started to change with the beginning of the 19th century and has continued ever since. English language started to take over and as was the British empire growing so was the importance, influence and spread of English language.

French literature was during the 19th and 20th centuries also strongly marked by the English and American influence which, as we can presume, contributed to the spread of English and American views of life, style and language itself.

As Daniel Carlin (2005, p. 28) points out in his book *Proust's English*, even such a French author as Marcel Proust was influenced by English language. Carlin declares Proust's strange intimacy with English and explores the paradox by which Marcel Proust, who never travelled to England, never learned English, and confessed his inability either to speak the language or understand it when it was spoken filled his novels with English words. We can presume that Proust's strange intimacy with English is the product of a wider social history whose keyword is *angloomanie*, the craze for Englishness in politics, social life, and the arts, which had affected or afflicted France since the mid-18th century, and which was in a particularly virulent phase in Proust's lifetime. The 19th and 20th centuries saw the rise of English, Scottish, Irish writings and American literature, particularly the novel and they occupied an ever-greater place on the French literary horizon. Admiration for the romantic celebration of Nordic literature was launched in France principally by the Romantic movement represented by madame de Staël or Chateaubriand, who spent several years in England and travelled to America. The impact of British and Irish writings has been more diffuse, and at the end of the 19th century writers such as Wilde and Swinburne found their followers among the Symbolists and Decadents in France.

The 19th and 20th centuries saw a steady flow of French loanwords into English and an increasing influx of English words into French and other languages. During this period, penetration of English to French accelerated. „The Industrial Revolution caused a switch in favor of English. Instead of exporting terms for art, food and philosophy, French began importing words for the textile industry and railways“ (Grigg, 1997, p. 369). During the 19th century railways, which originated in England, made their way into France. Certainly no-one today would think to question the term *chemin de fer* (railway); it would not be seen as a borrowed English term because it has been completely absorbed into the French language. English has invaded the fashionable jargon, industrial vocabulary and the 20th century transformed English to became a universal language with strong and influential social, cultural and technical bases. As the 20th century approached it became clear that France was no longer the superpower it once was. Previously, vocabulary borrowing between French and English had been fairly equal, even favoring French somewhat. This was not true any more and the situation changed completely. New technology and inventions came from the USA alongside with English names and expressions which designated them. The abundance of all types of English words and phrases is causing the same uproar today for a similar reason. Many of the new inventions and concepts come from Anglo-American countries. This trend started with the Industrial Revolution and has continued to grow over the past two centuries. In the beginning, France did accept the new ideas and expressions originating in Great Britain and the United States but now the situation is slightly different.

After the Second World War, France was a victorious country after the time of occupation in a wider coalition alongside Anglo-American army. The liberation

of France was followed by a massive import and afflux of American products and passion and enthusiasm for American way of life. The omnipresence of American English is not very difficult to explain and to imagine, and American civilization acquired certain priority or even superiority. Since then, Anglo-American expressions are being imposed. The French started to call this tendency as *anglomanie* – anglomania and *americanomanie* – americomania and French linguists started to warn against this trend of far too strong americanization and sought to protect the purity of the national language. The 20th century has seen a great shift of power from Europe and France to North America and the United States; it is precisely this new international balance, resulting in a secondary role for France, which is driving the recent revival of language purism.

When speakers of different languages interact closely, it is typical for their languages to influence each other. English and French have naturally had a relationship and have always somehow influenced one another. Generally speaking, language contact is almost simultaneous with cultural contact, because a language is more than a set of words, – it is also a complex system of historical, cultural, psychological, and philosophical references. It is important that we point out that the prestige of one society is reflected in the same way by the language attitude, and other languages are usually marked linguistically by the language of such a society. The real issue here is of course not only linguistic, but also sociocultural and political. An important element is the sense of cultural uniqueness that is prevalent in France and is summed up in the phrase *l'exception culturelle*. „In France can be felt still a strong nation's sense of itself as a beacon of culture and civilisation – phrases like *rayonnement de la culture française* ‘the world-wide of French culture’ are still common. The counterpart to this is that some French people regard as humiliating the perceived invasion of France by Anglo-American popular culture, including of course language. This invasion is summed up in the phrase *la coca-colonization*.“ (Armstrong – Mackenzie, 2012, p. 215).

Today, the opinions are antagonistic. Some people think that the impact of English on French isn't big at all and that the influence on the core of French language as grammar and the most structured parts of French language stay untouched and stable. On the other hand there are some circles of linguists who still think that French language is in danger, that English is taking over, is too influential and there will be left very little of French language itself. Certain groups of people in France are concerned and fear the globalization tendencies which, as they believe, put somehow in danger French views, customs, origins, traditions, way of life, economic autonomy, and of course French language which is considered as the very essence of French culture. The French have a unique relationship with the language that they speak, and they do not regard it simply as a mode of communication necessary for everyday life. For the people whose primary language is French, it represents much more: it encompasses their culture, their way of life, their ideology and their history. „Above all, the French

language is seen as the ambassador of civilisation, which the French themselves feel has been, is and will be French culture: a classical, humanist education; a philosophy which is realistic, tragic and skeptical; a way of life centered on a bon goût (good taste) and haute cuisine (excellent cuisine); and 'great intrinsic merit'.“ (Kuisel, 1993, pages 235 – 236). The French are using linguistic restrictions as a defense against a phenomenon which they interpret to be American culture invading France through the medium of the English language and thus corrupting their way of life.

2 Franglais, its Origin and Description

English and French have always been closely connected but nowadays, their cultural and historical contacts have changed to such an extent that French can be considered as the most anglicised Romance language. The beginning of the domination of English dates from the 18th century, but the mass flow of English loanwords characterizes rather the 19th and 20th centuries and this tendency keeps accelerating day by day. Since the beginning of the 19th century, English was in vogue in some circles. As the 20th century progressed, the number of English terms in French increased. Direct borrowings, anglicisms, translated catchphrases and combination French-English words are growing in daily speech, newspaper publications, and in the realms of science, technology and business. Little by little we can see the birth of a new way of speaking, a French language much anglicized, which is usually called *Franglais*. *Franglais* is considered as a specific case of languages which are in contact because we are talking about two languages which are linguistically hegemonic equipped with a higher linguistic prestige although they do not belong to the same linguistic family. The first one – French – lingua franca of the civilised world during centuries which succeeded another hegemonic language of the Middle Ages, Latin, – and the second one, English which is considered as a hegemonic language and lingua franca of present time. But why was this kind of language born in the first place?

Franglais or it's English equivalent Frenglish is a portemanteau or portemanteau word what indicates a combination of two (or more) words or morphemes, and their definitions, into one new word. The expression *Franglais* was created in 1955 by the journalist André Rigaud on the pages of the daily paper of Buenos Aires „pour désigner ceux qui émaillent la langue française de mots anglais“ (Giraud, 1971, p. 134). Basically we may say that *Franglais* was regarded here as French language which is diversified and enriched by the use of English words and expressions. For many the founding father of *Franglais* was Irish writer, humorist and musician Miles Beresford Kington who began his writing career at the satirical magazine *Punch*. It was during this time that he began writing his *Franglais* columns written in a comical mixture of English and French. They were later published as a series of books among them *Let's Parler Franglais!*, *Let's Parler Franglais Again*, *Let's Parler Franglais One More Temps* and others. The term *Franglais* was coined by René Etiemble in

1964 in the first of a series of books aimed at demonstrating the bad influence of American English on contemporary French. According to Ager (1999, p. 163), French would be eventually destroyed as a language of culture, and prestige representing the uniqueness of France and replaced by a pidgin or sabir, a second-class language fit for those who would be colonised by American commerce, and would bring certain lack of intellectual value.

The question of Frenglish refers to the moment when the puristic reactions were evoked by René Etiemble in 1964 after the publication of his pamphlet named *Parlez-vous franglais?*. Here he describes Franglais as if it was an autonomous language with its own morphosyntactic structure. According to Etiemble (1991, p. 348), professor of comparative languages at the Sorbonne, the French language is a treasure and to violate it is a crime. He goes even further and states that persons were shot during the war for treason so they should be punished for degrading the language. In the 5th and the last part of *Parlez-vous Franglais*, Etiemble mentions how important are remedies which are necessary to impose and to protect French, or what is left of it. He thinks that what is important is to sensitize the public opinion and his aim is to evoke certain sensitivity in his compatriots not to use Frenglish and violate French language, and give them tools to fight against amerikanization. He also declares a need for puristic French dictionary free from anglicisms. „Il faut rendre nos compatriots allergiques au sabir et mettre à leur disposition les outils nécessaires pour lutter contre l'américanolatrie“ (Etiemble, 1991, p. 341).

As purist and patriot, linguist Etiemble has declared war against Franglais which he describes as the pidgin French-English that has flooded '*la belle langue*' with U.S. neologisms. The message of *Parlez-vous franglais?* is clear. French people and frankophones have taken and started to use far too many English words and expressions. Not only Etiemble but also many other purists think that it puts in danger not only the purity of their language but also their economic and cultural independence and their intellectual integrity. The majority of texts condemning Franglais refer to the cultural, economic and political dependence of France with respect to the USA. Etiemble considers this phenomenon negatively and anglicisms are like a menace for French language, civilisation and identity. Despite this the situation has been changing and we have seen also different opinions and tendencies. According to certain researches like Flaitz (1988), one can notice less of francization and galicization of English linguistic borrowings partly because of the symbolic function of English as a new lingua franca, language of 'future' and professionalism, and partly because there are many young people who like to use English expressions in order to be stylish. At present, it is the young audience that is appealed by the use of anglicisms, and they even like to create new expressions which will never be understandable for older French generations. „Le Franglais has become an inescapable part of daily life in France. Pepper one's conversation with a few chosen English (American) words is tres, tres in, don't you know?“ [1]

The term Franglais has been used in conversations and French publications for several decades to describe both the pervasiveness of English in French and the prominence of American culture in France. *Le Nouveau Petit Robert de la langue française* 2008 defines Franglais as the „ensemble des néologismes et des tournures syntaxiques d’origine anglaise introduits dans la langue française“ and ‘emploi, usage de la langue française ou l’influence anglaise (lexique, syntaxe) est très sensible.’ (Petit Robert, 2008, p. 1097). This definition shows and presents one understanding of Franglais phenomenon and describes it as an ensemble of English neologisms and syntactic constructions introduced into the French language as well as use of French language where the English influence on lexis and syntax very much notable. As Rickard (1989, p. 73) points out, this combination of French and English vocabulary existed before the word Franglais ever appeared in 1955 to describe it. Some definitions of Franglais are as simple as its rule is only to insert as many French words as you know into the sentence, fill in the rest with English and then speak it with absolute conviction. Although it wasn’t known as such then, Franglais is found in Shakespeare and has probably been used as long as the English and French have had to talk to each other. Franglais is often considered as a pejorative term for French that contains many loans from English and it covers both the use of vogue fashionable words or phrases in the media, commerce or on everyday basis and code-mixing and code-switching among bilinguals, especially in Canada. Code-mixing refers to the mixing of two or more language varieties in speech and occurs within a multilingual setting where speakers share more than one language. As Jesenská (2010) points out, code-switching is a change by speaker (or writer) from one language variety to another one (or from one language to the other). This can be conscious or unconscious. If code-switching is done deliberately, it is because of a stylistic or some other effects. Franglais is considered as a phenomenon of linguistic code-mixing and code-switching and it is a change of conversational linguistic code because Franglais is the result of intentional mixture of two languages in the same conversation or even in the same sentence. For many French people Franglais is also considered as the result of perceived over-use of English loanwords and expressions. To speak Franglais is quite often the mark of a cultural choice in speaker’s part, they speak Franglais from the need to be stylish, à la mode, to be trendy or really it can be a reason of multilingual cultural milieu where French is for certain people a second language. What is certain, Franglais became an indicator of a sociolinguistic phenomenon more vast and interpreted differently on the part of Francophone French-speaking speakers.

3 The Lexical Enrichment of French Language and the Puristic Reaction

The lexical enrichment of French in the 20th century was motivated by the necessity to find the replacement to Anglo-American borrowings. The anglicisms have often been regarded as an unwelcome imports. The Toubon law, passed in 1994, was an attempt to restrict anglicisms. A fact which has caused an outcry

for the removal were terms which already exist in French and are sometimes being replaced by their English equivalents. In 1994, the French government published the *Dictionnaire des termes officiels de la langue française* in order to provide French replacements for anglicisms. According to Thody (1995, p. 242) the dictionary was compiled with the belief that the only reason that Franglais words were being used was because the French language did not have an equivalent, and therefore French speakers had no recourse but to use a foreign term. Nicknamed the *Toubon* after Minister of Culture, Jacques Toubon, the *Dictionnaire des termes officiels de la langue française* has not been particularly successful in achieving its goal. As Thody (1995, p. 246) suggests, the creation of so-called Toubon was carried out by various ministries who found equivalents for some English and Franglais terms but they focused mainly on technical terms; because of this there is a great deal of slang and daily vocabulary absent from the Toubon. It is still useful for specialists, but the Franglais words which pervade street slang are not included, rendering the dictionary virtually useless for the average person. The Toubon has not helped to solve the problem which many feel is too important to ignore – the use of Franglais in everyday life. It makes French compulsory in government publications, most workplaces, advertisements, parts of the media and state-funded schools.

Public bodies and authorities weed out English words and suggest French ones where they previously did not exist. The *Académie française* or the French Academy is France's official authority on the usage, vocabulary, and grammar of the French language, although its recommendations carry no legal power. The *Académie française* and the *Conseil supérieur de la langue française* generally propose alternative words for anglicisms. London-based French journalist Agnes Poirier says those who suggest new words are often too late. „The man in the street will have already adopted English words to describe new trends.“ [2] So it means that the acceptance of these alternatives vary considerably. Despite public policies against the spread of English, Franglais is everywhere, particularly in the youth language who combine it with verlan. Even when Franglais terms have an official French equal, the French public does not always accept them or chose to use them. While word such as *ordinateur* has replaced the use of the English word *computer*, others have fallen by the wayside, such as *minimarge* for *discount*. According to Grigg (1997, p. 367), some English words adopted by the French-speaking population have eventually become commonplace and can be found in French dictionaries. Many anglicisms are borrowed, with no alterations in pronunciation, spelling or definition, because they are the only existing term for a new phenomenon, whether cultural or technical. French equivalents do not exist for this type of Franglais vocabulary currently in use, and the government does not seem to be keeping up with the constant flow of Anglo-American terminology. „The original governmental agency created to oversee the development of the French language, the Académie Française, is ridiculed by French speakers as an ineffective, outdated agency with ancient, or

aging, members, capable only of monitoring the evolution of the language“ (Grigg, 1997, p. 371).

Today there is a growing fringe of the French population – young, urban, trendy, the kind which, in the last 20 years, has adopted Franglais in their everyday life. For them, the work of the Académie française which offers grammatical advice and alternatives to new foreign words now feels irrelevant and obsolete. They like nothing more than adding English sounding, suffixes to French words, or combining English words into new terms such as *fooding* which is made out of food and feeling. The result is often a fantasy English that exists nowhere else. These people present themselves as pure pragmatists, English is conquering the world, they say, and it would be foolish to resist an inevitable evolution. To speak Franglais is quite often considered as a mark of a cultural choice in speaker's part. Académie has put forward a number of alternatives to certain anglicisms, which have met with varying success – walkman became *baladeur*; from the French *balader* (to stroll), email became *courriel*, a conflation of *courrier* (mail) and *électronique* (originally coined in Quebec) while that in turn produced the wonderful *pourriel* for spam, which throws *pourri* (rotten) into the mix. To large extent though it is a losing battle and Franglais words seep in at a far quicker rate than replacements can be thought up. Now, the body of the Académie has decided to further embrace the 21st century with a section of its website called „*Dire, Ne pas dire*“ (To say, Not to Say). The site aims to be interactive, with visitors invited to exchange views on points of language and even campaign to ‘rehabilitate’ French words fallen out of common usage. It also contains a section dedicated to Anglicisms. As Jean-Matthieu Pasqualini of the Académie told Le Figaro: „We want to restore courage to all those in France and outside France who endeavour to defend and enrich the language. Let French remain a great language of communication and culture.“ [3]

The French culture ministry recently launched a similarly collaborative web site called wikilf.culture.fr, short for Wiki French Language, asking people to come up with home-grown terms for anglophone words.

4 Franglais and Anglicisms in Contemporary French, Their Use and Social Identity Theory

According to Bogaards (2008, p. 82), if one wants to have an overall view concerning anglicisms in the vocabulary of French language Le Petit Robert gives us around 2500 elements which are of English etymology. When talking about the distribution of anglicisms on different parts of discourse we can notice that those are predominantly nouns: more than 85% of anglicisms are substantives. They are followed with a wider gap by adjectives and verbs which are categories that represent each about 6% of the anglicisms. Adjectives are borrowed far less because they are not autonomous and personal pronouns and determinants are adopted very rarely or not at all. It is evident that vocabulary is much more open to borrowings and to exterior influences than grammar and

morphology. The reason for this situation is that vocabulary is more malleable as it is less rigorously structured. It is also important to mention that although grammar stays mainly untouched, French syntax has been a bit influenced. The normal and predominant tendency is to place determining adjective after determined noun (*centre commercial, maladie infantile*), The Anglo-American structure has in a certain way contaminated the French syntactic structure and has had as a result the adoption of some kind of juxtaposition (e.g. *mass média*) which can be considered as a transposition of the liberty of construction which is own to Anglo-American composition. Despite these changes, vocabulary still remains the part of French language which has been influenced enormously by English language.

Certain anglicisms are transformed into loan words which stand for the words taken from the other languages in our case from English. According to Picone (1996, p. 328), there can be distinguished 6 major groups of classifications according to which we can divide loan words into these groups.

1. *Integral or complete loan words*. Under this group fall a new anglophonic words used to indicate a new object or a new idea in the French language, e.g. *scanner, week-end, self-service*.

2. *Semantic loan words (or semantic calque/loan translation)*. Certain French words change their meaning when they are in contact with other languages and they start to cover a semantic field they didn't refer to at the beginning, e.g. *réaliser – se rendre compte*.

3. *Structural loan words (or structural calques)*. Certain terms and expressions are translated literally from the other language, e.g. *tour-opérateur*.

4. *Pseudo-anglicisms (or false anglicisms)* include words which seem to be borrowed from English but have unknown meaning in the UK or the USA, e.g. *tennisman, new look*.

5. *Mixture, blend (or hybrid)* words are instances when a neologism unites and puts together elements from English with those from French and creates a new expression, e.g. *top-niveau*.

6. *Graphological loan words* are instances when an English graphic element is repeated or when a new function is assigned to a French word as a result of the contact with English language (this is happening especially in publicity), e.g. *modern Hôtel, rapid service etc.*

Typical instances of Franglais represent also nouns created from Anglo-Saxon roots, often by adding *-ing* at the end of a popular word as in *un parking* which stands for English car park or parking lot, *un camping* (a campsite), or *un shampooing* (shampoo). A few words that have entered use in French are derived from English roots but are not found at all in English (mentioned above as pseudo-anglicisms), such as *relooking* (a makeover), *rugbyman* (rugby player), tennisman (tenis player) or brushing (blow-dry). Others are based on mistaken ideas of English words for example *footing* (meaning jogging) or word order which is changed as in *talkie-walkie* meaning a walkie-talkie or a hand-held

two-way radio. For those people in France who do not speak English, such words may be believed to exist in English but in fact they do not.

It is quite clear that many of these expressions were introduced to French language at the same time as individual things and phenomena they name and represent. Other important question to be answered is if anglicisms are found only in Anglo-American contexts or if they enter also French contexts. According to M.T. Zanola (1991, p. 25), numerous borrowings which occur in the corpus on which is based her work *L'emprunt lexical anglais dans le français contemporain: analyse d'un corpus de presse (1982–1989)* were introduced by journalists as expressions describing scenes of English or American lives. On the other hand there are also instances in which are these loanwords used in French contexts instead of French equivalents what means they are replaced by anglicisms even if they name the same thing in French language. We can note that in such cases the reason why journalists use these English terms instead of their French equivalents is to be stylish, more *chic* or it can be described as some kind of a linguistic or language snobism. What shall be considered is also the way in which anglicisms are written in texts and we can speak about some psychological integration of loanwords. Journalists can turn to different ways how to signalise that an English element represents something abnormal or odd in French language. The use of italics, inverted commas are the most common ways. It is also possible to add an explication or translation of these expressions within the text.

There are, no doubt, major motivations why these anglicisms enter the French vocabulary. As it is proved, many English words and anglicisms enter French language and in some cases replace French words. There are some reasons and factors to this phenomenon. The main reasons we can point out include the prestige of Anglophone countries, a need to fill in some lexical gaps, desire for authenticity and wish to be authentic as much as possible, identification with Anglo-American culture or a support of international communication. It can be connected with some kind of an Anglophilia, admiration for the US and an adoption of certain manners and style of a society that fascinate us. As Chantal Bouchard (1999, p. 211) affirms, anglicisms can also serve as a sign of an identification with Anglo-Saxon culture. In these cases, anglicisms can represent a way of life and our proximity and familiarity with this prestigious culture. Those are especially young generation, teenagers and youngsters who identify themselves with some subcultures of Anglophone origin. Hip-Hop, rapping, punk, science-fiction, skateboards, computers represent some of these examples. Clothes are some kind of representatives of a membership but other than that language itself is a great example how these young people can express their fascination and lifestyle and anglicisms and use of Franglais have become a symbol of this trend. Subcultures represent often a protest against the culture of adults or a culture in general. Anglicisms and use of Franglais can also therefore represent an exclusion, a need to show off the difference so those who

don't understand these expressions in particular contexts are often considered to be excluded. This can correspond to a certain degree with a social identity theory which is a social and psychological theory holding that people identify with multiple identities, some of which are more personal and idiosyncratic and some of which are group identifications.

5 The Role of Mass Media and Advertisement in the Spreading of Franglais

It is important to mention that a certain phenomenon characterizes our era and it is the role and contribution of mass media in the propagation of anglicisms. We can state that newspaper is the principal form of written culture, and television plus radio are the principal forms of oral culture. No doubt the Internet has enabled entirely new forms of social interaction, activities, and organizing, thanks to its basic features such as widespread usability and access. Mass media are quite heavily responsible for the propagation of anglicisms by the inexact translation of English terms and expressions, misinterpretations, interference, inappropriate paraphrase, transcoding or word-for-word translation. It is a matter of semantic anglicisms where a resemblance between the forms of English and French words leads to the false identity of meanings. Although the language reforms proposed and the laws passed in France today appear to attack foreign languages in general, they are aimed at ousting English, Franglais and Anglo-American culture from the media and business and, therefore, returning French language and society to the French and France. What incites so many to push for governmental control is the fact that English is so pervasive in the media, where it is extremely prominent. „By the beginning of the 1980s, 36 % of the French advertising industry went to American controlling interests.“ (Flaitz, 1988, p. 90). „By the 1980's, three-fourths of imported television shows in France were American, a by-product of American dominance in the television and film industries.“ (Flaitz, 1988, p. 72). The media, a daily presence for many people, heavily uses Anglo-American culture and vocabulary and because of its prevalent use, Franglais may appear as a greater threat to the French way of life. Inevitably, words which are spoken on a regular basis, whether on the streets or in the conference room, are transferred to the media. Once a new word or term has been popularized by the media, many speakers may follow suit. Often, a Franglais term may already be commonly known before it even appears in the media. For those who see Franglais as an invasion of English and Anglo-American culture, the amount of Franglais in the media is a devastating measure of the Anglo-American influence in France. Many TV reality shows generally use English titles such as *Loft Story*, *Star Academy*, *Popstars* or *Secret Love*. A leading national newspaper, *Le Monde*, uses anglicisms such as *newsletter*, *chat*, *e-mail* instead of French substitutions *bavardage* or *clavardage* for chat or *courriel* for e-mail. The word *clavardage* which is a portmanteau of *clavier* (keyboard) and *bavarder* (chat) is hardly known at all and has never been fully

adopted. The word *chat* in writing can be confusing since it means cat (an animal) in French, thus the unique respelling *tchat* is occasionally used. It is also a case of most telecommunication and Internet service providers that use English and Franglais expressions in their product names and advertising campaigns. *France Télécom*, the leading operator, has dropped the accents in its corporate logo. In recent years, it has changed its product names with trendier expressions such as *Business Talk*, *Live-Zoom*, *Family Talk*. Another example of this kind is the state-owned company, SNCF, which has introduced a customer fidelity and loyalty program called *S'Miles*. The Paris Transport Authority (RATP) has also recently introduced a contactless smartcard ticketing system called *NaviGo*. Despite rules requiring advertising slogans in English to be sub-titled, French manufacturers brazenly borrow English words to construct brands in Franglais. L'Oréal, a cosmetic group, promotes '*Age Re-Perfect Pro-Calcium Nuit*' and '*Revitalift Double Lifting Yeux*'. France's fashion press is another cross-dresser, writing of '*Vive la fashion attitude*' or '*Le Hit des It Bags*'.

Another instance of a wide use of Franglais is the Internet where numerous examples appear. We can find on the ever popular online social networking service, Facebook, the page named *Oui, Oui, Je speak Franglais* which invites people to share their stories how to become Franglais. It is also characterised as a cultural outlet, covering everything from art, music, to fashion and a campaign focused on encouraging native English speakers *to parle* French and native French speakers *to parle* English. They even state that when both counterparts are at a loss for words, they can then create the beautiful language of Franglais.

There are many thematical fields in French texts, magazines and newspapers where we can find anglicisms and Franglais context quite frequently. This phenomenon is noticeable in high numbers in many domains especially those of music and musical industry, fashion, cinema, technology, politics and society, sports, drugs, food, economy, or journalism itself. It is easy to explain why the field of cinema and music is full of English expressions. Explanation is plain and that is that this kind of industry is dominated by Anglo-American countries, especially the United States of America with Hollywood as its center and with the world's largest music market with internationally-renowned genres such as rock and roll, jazz, blues, country, ragtime, pop, techno and hip hop and rap music which are so popular nowadays. For many young French musicians singing in English is now *de rigueur*. The children of globalisation are giving up writing in French or they fill in their songs with Franglais. In a post-modern twist, teenagers are importing American slang via the heavily north African *banlieues* (suburbs) of bigger French cities such as Paris, Lyon or Marseille, where hip-hop culture and music flourishes and street dress is styled on the Bronx in New York City. The position of the United States in these domains is so significant and markant that it contributes to this phenomenon of Franglais and French language, as well as the others, takes and adopts easily their specialised vocabulary.

6 Conclusion

In case of English in Europe, there seems little doubt that it will continue to increase its position as the dominant lingua franca. The extend into which it is stifling and restraining other European languages, French including, by steadily encroaching on more and more domains also needs to be researched as do European attitudes towards English, especially the attitudes of the young. The debate over the prominent use of Franglais in France today is as strong as ever, with a few new developments bringing the battle to the forefront of politics, both nationally and internationally. The lexical enrichment of French in the 20th century was with no doubt motivated by the necessity to find replacements or substitutes to Anglo-American borrowings. It was an effort to limit and to eliminate the words considered to be little transparent, hybrids and graphic adaptations of the Anglo-American source contributed also to distinguish French from the rival language Franglais. Today, at the beginning of the 21st century, the linguists can ask themselves if Franglais is existent, to what extend is it influencing French language and what is its future. Some French linguists and people believe that it is the time to exceed the frame of scandalised reactions as well as pessimistic visions on the state of the French language. It would be more relevant to pass to a detailed analysis of the institutional actions which has been taken during recent periods and to refer to linguistic and sociolinguistic studies about this matter. This phenomenon of Anglo-American borrowings to French language has led to such a profound reflection of the French language that it can be considered as the most important and significant milestone of the history and evolution of the French language in the 20th century and the beginning of the 21st century.

REFERENCES

- AGER, Dennis: Identity, Insecurity and Image: France and Language. Clevedon: Multilingual Matters Ltd 1999. 249 p.
- ARMSTRONG, Nigel – MACKANZIE, Ian: Standardization, Ideology and Linguistics. Palgrave Macmillan 2012. 266 p.
- BOGAARDS, Paul: On ne parle pas français. La langue française face à l'anglais. Bruxelles: De boeck duculot 2008. 207 p.
- BOUCHARD, Chantal: Obsessed with Language: A Sociolinguistic History of Quebec. Montreal: Guernica Editions 2008. 288 p.
- CARLING, Daniel: Proust's English. Oxford University press 2005. 42 p.
- ETIEMBLE, René: Parlez-vous franglais? Paris: Folio 1991 436 p.
- FLAITZ, Jeffra: The Ideology of English: French Perceptions of English as a World Language. New York: Mouton de Gruyter 1988. 229 p.
- FORD, Boris: The New Pelican Guide to English Literature Vol. 4, From Dryden to Johnson. Harmondsworth: Penguin 1991. 526 p.
- GIRAUD, Jean – PAMART, Pierre – RIVERAIN, Jean: Les mots 'dans le vent'. Paris: Larousse 1971. 252 p.
- GRIGG, Peter: Toubon or Not Toubon: The Influence of the English Language in Contemporary France. In: English Studies: A Journal of Language and Literature, 1997, vol. 78, issue 4, pages 368 – 384

- GROSJEAN, François: Life with Two Languages, An Introduction to Bilingualism. Harvard: Harvard University Press 1984. 367 p.
- JESENSKÁ, Petra: Essentials of Sociolinguistics. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta 2010. 119 p.
- KUISEL, Richard: Seducing the French: the Dilemma of Americanisation. Los Angeles: University of California Press 1993. 289 p.
- Petit Robert de la langue française. Red. P. Robert. 2nd. Edition. Paris: Collins 2008. 2528 p.
- PICONE, Michael: Anglicisms, Neologisms and Dynamic French. Philadelphia: John Benjamins Publishing 1996. 462 p.
- RICKARD, Peter: A History of the French Language. London: Unwim Hyman Ltd 1989. 189 p.
- ŠAVELOVÁ, Jana – ŠTULAJTEROVÁ, Alena: Historical and Linguistic Interpretation of French Influence on English. In: Acta lingistica No 5 (interkultúrna komunikácia), Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Ekonomická fakulta 2003, pages 68 – 71.
- THODY, Philip: Le Franglais: Forbidden English, Forbidden American., Law, Politics and Language in Contemporary France: A Study in Loan Words and National Identity. Continuum International Publishing Group Ltd 1995. 300 p.
- ZANOLA, M. Therese: L'emprunt lexical anglais dans le français contemporain. Etude d'un corpus de presse. Brescia: La Scuola 1994. 84 p.

INTERNET SOURCES

- [1] <http://frenchgirlinseattle.blogspot.sk/2013/03/dont-speak-french-speak-franglais.html>. [accessed 2013-09-16].
- [2] HALLOWS, Neil: Au revoir Mister Franglais (BBC News), 2008. Accessible at: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/7221918.stm. [accessed 2013-08-28].
- [3] <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/8820304/Frances-Academie-francaise-battles-to-protect-language-from-English.html>. [accessed 2013-09-19]

Vymedzovacie zámená v slovenských a srbských frazémach (delimitatíva a adverzatíva)¹

Jasna Uhláriková

Oddelenie slovakistiky, Filozofická fakulta, Univerzita v Novom Sade, Nový Sad

1 Úvod. Teoreticko-metodologické a lexicografické východiská

V našich doterajších výskumoch (Uhláriková, 2011, s. 245 – 253; Uhláriková, 2012, s. 258 – 264; Uhláriková, 2012, s. 256 – 261; Uhláriková, 2013, s. 246 – 251) expresívneho využitia zámen v slovenčine a srbcíne sme analyzovali zámená, ktoré v ústnom a písanom jazykovom prejave získavajú platnosť metafory. Výsledky našich výskumov ukázali, že sa istá časť excerptovaného a analyzovaného jazykového materiálu dotýkala, prelínala alebo úplne zasahovala aj do oblasti frazeológie. S cieľom získať ucelený pohľad na metaforické používanie zámen, skúmali sme zámená vo frazeológii. Predmetom výskumu, o ktorom hovoríme v tomto príspevku, sú vymedzovacie zámená v slovenskej a srbskej frazeológii. Teoreticko-metodologickým východiskom tohto výskumu je predovšetkým slovenský frazeologický základ, ktorý položili Jozef Mlacek a František Miko, na základe ktorých robili svoje výskumy a prinášali stále novšie poznatky z rôznych oblastí frazeológie aj mnohí ďalší bádatelia². Zisťujeme, že sa v slovenskej frazeológii, na rozdiel od srbskej, stretáme so značne väčším počtom teoreticko-metodologickej a ideografickej literatúry z rôznych oblastí frazeológie. Vývoj srbskej frazeológie bol totiž iný. Začínať sa od základov, ktoré položili Josip Matešić a Antica Menac, ktorí sa frazeológiu začali intenzívne zaoberať v 70. rokoch 20. storočia. V tomto období uverejňujú svoje prvé vedecké práce zo srbochorvátskej frazeológie. Záujem o frazeológiu sa zintenzívňuje na konci 80. rokov a v 90. rokoch minulého storočia, keď na základoch srbochorvátskej frazeológie pokračuje osobitný vývoj srbskej a osobitne chorvátskej frazeológie. V roku 1987 srbská lingvistka Dragana Mrševičová-Radovićová uverejňuje monografiu *Фразеологијске глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, ktorá sa stala mimoriadne dôležitou pre budúce výskumy v oblasti srbskej frazeológie. Ale aj po dvoch desaťročiach od vydania tejto publikácie cítiť u srbských lingvistov menší záujem o frazeológiu, než je to vo väčšine európskych jazykov. Výsledkom toho je aj značne menší počet frazeologických výskumov a publikácií, ktoré by sa venovali frazeologickej problematike. O tom neraz hovorila aj Vladislava Ru-

¹ Príspevok je súčasťou republikového projektu *Diskurzy menšinových jazykov, literatúr a kultúr v juhovýchodnej a strednej Európe*, ktorý finančne Ministerstvo osvety, vedy a technologického rozvoja Republiky Srbsko (číslo projektu: 178017; riaditeľ projektu: prof. Dr. Miroslav Dudok).

² D. Baláková, F. Buffa, M. Dobríková, P. Ďurčo, J. Glovňa, K. Habovštiaková, M. Jankovičová, M. Košková, E. Krošláková, F. Miko, J. Skladaná, E. Smiešková a ī.

žičová, ktorá je v súčasnosti jednou z popredných srbských frazeologiciek. V posledných rokoch sa však aj v srbskej lingvistike objavujú mená istých lingvistov, ktorí sa teraz už sústavne zaoberejú frazeológiou. Okrem Dragany Mrševičovej-Radovićovej a Vladislavy Ružičovej sú to Gordana Šrbacová, Milan Šipka, Jasmina Dražićová, v menšej miere aj Rajna Dragičevićová. Frazeológia sa u Srbov stáva predmetom záujmu až v poslednom desaťročí. Možno konštatovať, že aj napriek malému počtu frazeologických výskumov, počet lexikograficky zachytených (pritom však tematicky, štruktúrno-sémanticky atď. nediferencovaných) frazém predovšetkým vo výkladových slovníkoch je sice nedostatočný, ale relatívne uspokojujúci. Frazémy sú aj v srbskom aj v slovenskom jazyku zachytené predovšetkým vo výkladových, ale aj v niektorých menších dvojjazyčných dokonca aj viacjazyčných frazeologických slovníkoch. Paradoxom je však to, že vzhľadom na neveľký záujem a malý počet teoreticko-metodologických a ideografických publikácií, v srbečine, resp. v chorvátčine existuje frazeologický slovník Josipa Matešiča *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* (1982), ktorý je dodnes prijateľný, skutočne bohatý a aj v súčasnosti najlepší frazeologický slovník rovnako dôležitý tak pre súčasnú srbskú, ako aj pre chorvátsku frazeológiu. Existujú však aj niektoré slovníky menšieho rozsahu. Dospel' existujúce slovníky zachytávajúce slovenskú, resp. srbskú frazeológiu sa stali v rámci nášho výskumu prameňmi excerptovania frazém.³

2 Problém klasifikácie zámen v slovenčine a srbečine

Podľa *Morfológie slovenského jazyka* (1966; ďalej MSJ) vymedzovacie zámená sa klasifikujú do menších skupín: kvalitatívne a kvantitatívne. Kvalitatívne vymedzovacie zámená tvoria dve podskupiny: stotožňovacie (*ten istý, taký istý, tenže, takýže, tamže, tak isto, takže, tolkože*) a odlišovacie (*iný, inší, inakší, inakšte, inak, ináč, inde, inam, inokedy, inokade, inokadiel*). Kvantitatívne vymedzovacie zámená tvoria tri podskupiny: súhrnové (všetok, všade, všadial',

³ BALÁKOVÁ, Dana: Dynamika súčasnej slovenskej frazeológie (fond somatických frazem). Greifswald: Universität Greifswald 2011.

MATEŠIĆ, Josip: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga 1982. 808 s.

ОТАШЕВИЋ, Ђорђе: Мали српски фразеолошки речник. Београд: Алма 2007.

Речник српскога језика. Ур. М. Николић. Нови Сад: Матица српска 2007.

Речник српскохрватскога књижевног језика. Ур. М. Стевановић. Нови Сад: Матица српска 1990.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књига XVII. Београд: САНУ 2006.

Slovník slovenského jazyka I – VI. Red. Š. Peciar. Bratislava: Slovenská akadémia vied 1959 – 1968.

SPASIĆ, Želimira: *Frazeološki rečnik slovačko-srpskohrvatski*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike [etc.] 1989.

SPASIĆ, Želimira: *Frazeološki rečnik srpskohrvatskog jezika (srpskohrvatsko-slovački)*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike [etc.] 1984.

vždy, vždycky, každý), obmedzovacie (sám, samý) a popieracie (nikto, nik, nič, nijaký, žiadny, nikde, nikam, nikade, nikdy, nijako, niktory, nikol'ko).

Podľa tzv. Stevanovićovej gramatiky *Savremenii srpskohrvatski jezik I* (1975) sa v rámci základného delenia zámen na osobné, prívlastňovacie, opytovacie atď. vyskytujú aj dve osobitné skupiny zámen, ktoré sú podľa MSJ, čiže v slovenskom jazyku, vymedzené termínom *vymedzovacie*. Sú to nasledujúce skupiny zámen: *одричне* (popieracie; нико, ништа, никоји, никакав, ничији) a *онуме* (вšeобecné; сваки, свашта, свакакав, свачији). Klasifikácia zámen podľa M. Stevanovića by sa dala porovnať aj s klasifikáciou, ktorú podal M. Dudok (2010). M. Dudok pred termínom zámená alebo pronomíná uprednostňuje novší termín *deiktické identifikátory*. Treba mať na zreteli, že ide o jazykovú podmnožinu, ktorá podľa M. Dudka zahŕňa aj iné než zámmenné „odkazovacie a ukazovacie – morfolexémy“, teda – ako autor hovorí – „ne-zámená“ (Dudok, 2010, s. 387). V srbskej lingvistike sa doposiaľ používa termín *zamenice*. M. Dudok vo svojej klasifikácii deiktických identifikátorov v štrnásťich samostatných triedach (pozri literatúru) vyčleňuje aj dve skupiny: *delimitatíva* (ten istý, taký istý, tenže, všetok, sám, samý) a *adverzatíva* (nikto, nič, nijaký, nikde, nikdy).

<i>Morfológia slovenského jazyka</i> (1966)	Stevanović (1975)	Dudok (2010)
vymedzovacie zámená: kvalitatívne (stotožňovacie a odlišovacie) kvantitatívne (súhrnové a obmedzovacie)	опште заменице	deiktické identifikátory: delimitatíva
vymedzovacie zámená: kvantitatívne (popieracie)	одричне заменице	deiktické identifikátory: adverzatíva

Tabuľka 1.

Delimitatíva by teda boli totožné so skupinou zámen, ktoré sa v srbskej morfológii nazývajú opše zamenice (вšeобecné) a v MSJ kvalitatívne vymedzovacie zámená (stotožňovacie a odlišovacie) a kvantitatívne vymedzovacie zámená (súhrnové a obmedzovacie). Adverzatíva by sme mohli stotožniť so skupinou, ktorú v srbskej morfológii pomenúvame odrične zamenice a v MSJ vymedzovacie zámená kvantitatívne (popieracie). Tieto slová – vymedzovacie zámená, resp. deiktické identifikátory (delimitatíva a adverzatíva) – sme sledovali a analyzovali v slovenskej a srbskej frazeológii. Sústredili sme sa na ich výskyt, funkcie a predovšetkým na ich významovú stránku.⁴

⁴ V srbskej morfológii medzi tzv. všeobecné zámená patria aj zámená *ма који*, *ма чији*, *ма какав*, *ма колики*, *икоји*, *било који/који било*, *било чији*, *било какав*, *било*

3 Klasifikácia frazém obsahujúcich vo svojom lexičkom zložení delimitatíva a adverzatíva

Pri klasifikácii frazém obsahujúcich vo svojom komponentovom zložení delimitatíva a adverzatíva možno uplatniť dve kritériá: a) klasifikácia na základe druhu frazeologizácie a b) klasifikácia na základe funkčného zaťaženia zámena.

3.1 Klasifikácia na základe druhu frazeologizácie

a) Frazémy, ktoré vznikli sémantickou frazeologizáciou (*byť nikto / бути нико* – *быть нико* и *ништа* (бити нико и ницији син, бити нико од никога) – byť bezvýznamným človekom, niktoš; *sám ako prst / сам као прст* – byť úplne sám, nemať nikoho; *byť samé ucho / претворити се /сам/ у уво* – veľmi pozorne počúvať; *nemati všetkých doma / нису мы (ты и сл.) све козе на броју (код куће)* – byť nenormálny atď.);

b) Frazémy, ktoré vznikli štruktúrnou frazeologizáciou (*ako by nič / и ником ништа* – nič dôležité sa nestalo; slov. *z ničoho nič* – znenazdajky (из чиста мира) atď.).

3.2 Klasifikácia na základe sily zámena vo frazéme, čiže funkčného zaťaženia zámena

a) Frazémy, v ktorých je zámeno kľúčovým slovom (nositeľom významu): *všetko alebo nič / (уши на) све или ништа* – nie polovičato; (*robiť*) *všetko a nič / мало на (више од) ништа* – robiť všeličo, iba nie (to) potrebné; *za nič nemat' niekoho / није он ни за шта* – nevážiť si niekoho atď.;

b) Frazémy, v ktorých je zámeno záväzným členom, ale nie je kľúčovým slovom: *nikto mýdry (ученый) z neba nespadol / нико се nije naučen rodio* – každý človek sa musí v živote učiť;

c) Frazémy, v ktorých je zámeno fakultatívnu zložkou: *vidiet' / відеть*/ *všetky/ hviezdy / видему / све/ звездे* – pocítiť veľkú bolest'; *merať / každému / rovnakou (inou) mierou / мерити / свакоме/ истим (једним, другим) аришином* – byť spravodlivý voči všetkým; *čert / nikdy / nespi / ђабо / никаđ не спава* – všeličo sa môže stať, vždy hrozí nejaké nebezpečenstvo atď.;

4 Sémantický aspekt frazém obsahujúcich delimitatíva a adverzatíva

Motivačnou bázou frazém obsahujúcich zámeno je v prvom rade ich primárny pronominálny význam, ktorý si vždy v istej miere ponechávajú aj vtedy,

---

колико, који год, чији год, какав год, колики год. Tieto zámená podľa MSJ patria medzi neurčité zámená s odťienkom rozsahu. Avšak táto skupina zámen nebola predmetom nášho výskumu. Osobitným problémom boli tie slová, ktoré sa v slovenčine a srbečine zaraďujú do odlišných slovných druhov. Napr. vymedzovacie zámeno *všetko (sve)* patrí v srbečine medzi príslovky, zámená *sám (sam)* alebo *všetok (sav)* patria v srbečine medzi adjektíva pronominálneho charakteru. Tieto zámená, resp. príslovky a adjektíva v srbečine, sú však v oboch jazykoch relatívne často zložkami frazém a často motivujú aj také isté významy.

ked' vstupujú do frazém. Ide predovšetkým o zámenný (ukazovací alebo odka-zovací) význam, ktorý v závislosti od druhu zámena môže obsahovať aj istý významový odtienok (odkazovanie, privlastnenie, vyjadrenie veľkej alebo malej miery niečoho a pod.). Primárny pronominalný význam je však motivač-nou bázou nielen pre vznik frazém, ale aj pre vznik iných nefrazeologickej- konštrukcií, ktoré vo svojom lexikálnom zložení obsahujú zámeno. Nie všetky zámeny majú rovnaký sémanticko-derivačný potenciál a rovnakú produktívnosť, pokiaľ ide o vznik frazém. Niektoré zámeny častejšie vstupujú do frazém a vy-tvárajú väčší počet sémantických mikropolí, iné zasa v menšej miere.

Adverzatíva a delimitatíva v slovenčine a srbcíne motivujú dostatočný počet významov, aby mohli byť zaujímavé aj pre jednu frazeologickej štruktúrno-sé-mantickú analýzu. Excerpovaním frezeologickejho materiálu zistíme, že v slo-venčine a srbcíne sa vyskytuje istý počet identických ekvivalentov frazém, ktoré obsahujú delimitatíva a adverzatíva. Ked' hovoríme o identických ekvivalentoch, máme na mysli ekvivalenty, u ktorých evidujeme zhodu na rovine lexikálnej, štruktúrnej a sémantickej. Výskumom sme zistili, že adverzatíva sa vo frazémach vyskytujú ako kľúčové slová, ako záväzné, ale nie kľúčové zložky a ako fakulta-tívne zložky frazém. Ked' sa adverzatíva vo frazémach vyskytujú ako kľúčové zložky (sú nositeľmi významov týchto frazém a ich motivačným základom), ktoré môžeme klasifikovať a zaradiť do príslušných sémantických mikropolí⁵:

1) charakterové vlastnosti ľudí: *nestojí za nič alebo aj byť nikto / bumi hu za iuma alebo aj bumi nuko i niuuma, bumi nuko od nukog, bumi nuko i nichyuu sin, bumi nuko i nukde, bumi nukde i niuuma – byť bezvýznamný človek, niktoš*;

2) vzťahy v spoločnosti: *za nič nemat' niekoho / huje on hu za iuma – nevá-žiť si niekoho; on mi nie je nič / ne bumi kome niuuma – nebyť v žiadnom ro-dinnom, priateľskom a pod. pomere s niekým*;

3) časové okolnosti: *teraz, alebo nikdy / cađ ili nikađ – ked' je nejaká veľká príležitosť pred nami a možno ju okamžite využiť alebo ju navždy stratit'*;

4) nemat' nikoho (byť osamotený): *nemati' nikoho / nemati niude nukoga alebo aj nemati nukog jisicog – byť sám, bez rodiny a blízkych ľudí*;

5) mať alebo získať niečo v istej miere (menšej alebo väčšej): *lepšie niečo ako nič / boľe iuma nego niuuma – lepšie je mať, získať a pod. aj málo, než nemat', nezískať nič; všetko alebo nič / iuhi na sve ili niuuma – nesúhlasit' s niečím priemerným, chcieť maximum*;

6) ked' niečomu nechceme dať nejaký väčší význam: *nič to (zato) alebo aj zato nič, to nič, akoby nič (ako (ani) čo by nič /nebolo/) / /u/ nukom niuuma alebo aj nukomu hu nemka – nič (zlé, väžne) sa nestalo*;

7) odmiestavý stav, ked' nechceme, aby sa niečo realizovalo: *ani za nič (za nič na svete) alebo aj za žiadnu cenu (v žiadnom prípade) / hu za iuma na svetu alebo aj hu no koju čenу (hu u kom sluchaј) – rozhodne nie*;

⁵ Najprv uvádzame slovenské, potom srbské frazémy.

8) robit' niečo bez výsledkov, nerobit' nič: (*robit'*) *všetko a nič / мало на (чиue од) ништа* – robit' všeličo, iba nie to, čo je potrebné;

9) ked' sa niečo deje znenazdajky, bez dôvodu (iba v slovenčine): */len tak/ z ničoho nič (nič po nič, pre nič, za ni; (len tak) mne nič, tebe nič)* – bezdôvodne, znenazdajky (patričný srbšký významový ekvivalent nie je motivovaný adverzatívom: *из чиста мира*);

10) nemať nič (v materiálnom zmysle) alebo skrachovať (iba v srbčine): *немати ништа под милим богом* alebo aj *немати ништа до [пouштена (добра)]* imena, *немати ништа от чега (кога)* – (patričné významové ekvivalenty v slovenčine nie sú motivované adverzatívom: *мат' фигу борову* alebo *vyjst' na psí tridsiatok*).

Pri delimitatívach je situácia iná. Delimitatíva sa vo frazémach vyskytujú najčastejšie ako zložky záväzné, ale nie kľúčové. Na rozdiel od adverzatív si v maximálnej miere ponechávajú svoj primárny pronomínálny význam a vo frazémach motivujú svoj primárny významový odtienok.

Zámená *všetko* a *všetci* / *cve⁶* a *cvi* motivuje význam „v úplnosti, celkom“, čiže vo veľkej miere si ponecháva svoj primárny význam. Vo frazémach sú tieto zámená záväzné, ale nie sú kľúčovým slovom: *nie je všetko zlato, čo sa blyší / није све злато што се суја*; *všetko do času / све има свој крај*; *všetko má svoj čas / све у своје време*; *nemáť všetkých doma / нису му (ти и сл.) све козе на броjo (код куће)*; *vidiet' /všetky/ hviezdy / видети /све/ звезды; spáliť' (strhnúť a pod.) za sebou všetky mosty / nonalitumu (норушили и сл.) /све/ мостове за собом; mat' všetky tromfy v rukách / имати све адите у рукама atď.*

Podobne si svoj primárny význam ponecháva aj zámeno *každý* / *svaki*. Je motivantom frazémy a vnáša do nej svoj primárny význam: odkazuje na pojmy, čiže jednotlivé pojmy vzaté spolu: *za každú cenu / no сваку цену; byť vareškou do každého hrnca / бити поклонац сваком лонцу; na každom kroku / на сваком кораку; merat' /každemu/ rovnakou (inou) mierou / мерити /свакоме / истим (једним, другим) аришином atď.*

Zámeno *samý* / *sam* v oboch jazykoch môže vo frazéme motivovať význam „najväčej miery niečoho“: *byť na dne / налазити се /самом/ дну; byť samé ucho / нретворити се /сав/ у убо; začať (заčинат) od abecedy / почети од / самог/почетка; /byť/ kost' a koža / бити /сама/ кост и кожа atď.*

Zámeno *sám* / *sam* vo frazéme *sám od seba / само од себе* motivuje význam „ľubovoľne, bez cudzej pomoci“. Toto zámeno však tiež motivuje aj svoj základný pronomínálny význam vo frazéme *sám ako prst / sam kao npcm* atď.

5 Záver

Týmto výskumom sme potvrdili náš predpoklad, že výskyt identických ekvivalentov z hľadiska lexikálneho zloženia a z hľadiska štruktúrno-sémantic-

⁶ V srbčine je *sve* príslovka.

kého bude v slovenskej a srbskej frazeológii pomerne vysoký. Zaznamenávame aj o čosi menší počet frazém, ktoré nemajú svoj identický ekvivalent v slovenčine, resp. v srbečine. Rozdiely medzi slovenskou a srbskou frazémou, ktorá vo svojom komponentovom zložení obsahuje vymedzovacie, zámeno môžu byť minimálne, napr.: a) sémantické ekvivalenty obsahujú iný druh zámena, resp. príslovku, prídavné meno a pod.; b) vymedzovacie zámeno vyskytujúce sa v sémantických ekvivalentoch môže mať rozdielne funkčné zaťaženie vo frazéme. Väčší rozdiel zisťujeme pri frazémach, ktoré vznikli štruktúrnou frazeologizáciou. Rozdiel spočíva v odlišnej kombinácii zámen vyskytujúcich sa v sémanticky ekvivalentných slovenských a srbských frazémach. Príkladom sú v prvom rade adverzatíva, pri ktorých existujúci rozdiel vyplýva zo samotnej štruktúry týchto dvoch jazykov. V srbečine sa totiž pri adverzativach predložka vsúva medzi časticu a opytovacie zámeno, z ktorých je adverzativum utvorené. Tým spôsobom ich rozdeľuje na dve osobitné časti, napr.: *za nič na svete / nu za uamo na свему, nu no који цену; za nijakú cenu / nu у ком случају*.

Frazémy so zámennou zložkou nepatria medzi vysoko frekventované frazémy, ale ich výskum smeruje k ďalším poznatkom v oblasti frazeologie. Počas výskumu zámen vo frazémach sme zistili, že existuje istá rôznorodosť použitia tohto druhu zámen vo frazeológii a to nie iba v slovenčine, ale aj v srbečine, čo ukazuje, že aj takýto pohľad na danú problematiku môže byť produktívny v rámci frazeologickej výskumov. Výsledky získané kontrastívnu analýzou excerptovaného frazeologickejho materiálu sa stávajú dôležitými pre učiteľov cudzích jazykov a najmä pre študentov študujúcich dané jazyky ako cudzie.

LITERATÚRA

- DUDOK, Miroslav: Deiktické identifikátory. In: Morfológické aspekty súčasnej slovenčiny. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2010, s. 387 – 400.
- KORDIĆ, Snježana: Rječi na granici punoznačnosti. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada 2002. 227 s.
- MATEŠIĆ, Josip: Frazeologija romana »Pod Nehajem« Vjenceslava Novaka. In: Senjski zbornik 8. Senj: Senjsko muzejsko društvo 1991, s. 81 – 90.
- MATEŠIĆ, Josip: O poredbenom frazemu u hrvatskom jeziku. In: Filologija. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1978, s. 211 – 217.
- MENAC, Antica: Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologije. In: Filologija. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1978, s. 219 – 226.
- MIKO, František: Text a štýl. Bratislava: Vydavateľstvo Smena 1970. 167 s.
- MLACEK, Jozef – ĎURČO, Peter a kol.: Frazeologická terminológia. Bratislava: STIMUL 1995. 160 s.
- MLACEK, Jozef: Frazeologická jednotka a zámená. In: Jazykovedný časopis, 1973, roč. 24, č. 2, s. 168 – 183.
- MLACEK, Jozef: Slovenská frazeológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1984. 159 s.
- MLACEK, Jozef: Tvary a tváre frazém v slovenčine. Bratislava: STIMUL 2007. 161 s.

- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.
- UHLARIK, Jasna: Používanie zámen vo funkcií metafory v slovenčine a srbčine. In: Polyslav. 14. Ed. K. K. Bente – G. Krumbholz – M. Lazar. München – Berlin: Verlag Otto Sagner 2011, s. 258 – 264.
- UHLARIK, Jasna: Priestorové metafory v slovenčine a srbčine. In: Polyslav. 15. Ed. E. Kislova – K. Knapik-Gawin – E. Kubicka – K. Szafraniec – M. Tomancová – S. Ulrich. München – Berlin – Washington: Verlag Otto Sagner 2012, s. 258 – 264.
- UHLÁRIKOVÁ, Jasna: Zvratné zámeny v slovenských frazémach. In: Polyslav. 16. Ed. S. Ulrich – E. Kislova – E. Kubicka. München – Berlin – Washington: Verlag Otto Sagner 2012, s. 258 – 264.
- МРИШЕВИЋ-РАДОВИЋ, Драгана: Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику. Београд: Филолошки факултет београдског универзитета 1987. 163 с.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило: Савремени српскохрватски језик I. Београд: Научна књига 1975. 653 с.
- УХЛАРИК, Јасна: Заменице у фраземима у словачком и српском језику. Ин: Славистика. 16. Ед. Буњак, П. Београд: Славистичко друштво Србије 2012, с. 256 – 261.

Lexikografické spracovanie slangového slovníka. Heslové slovo.

Denisa Vagaská

Katedra slovenského jazyka, Filozofická fakulta,
Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra

Všeobecná charakteristika slovníka

Cieľom pripravovaného slangového minislovníka je zachytiť a lexikograficky opísat' slovnú zásobu súčasného slangu slovenčiny. Ide o typ výkladového slovníka, ktorý obsahuje nespisovné slangové výrazy, ich stručné výklady, slovnodruhovú a gramatickú charakteristiku a exemplifikáciu. Zachytáva súčasnú slangovú lexiku v rozpätí približne dvadsiatich rokov, t. j. od vydania posledného slangového slovníka slovenčiny v roku 1993, a zahŕňa len slangové lexikálne jednotky, ktoré nie sú zaradené v *Slovníku slovenského slangu* od B. Hochela (1993)¹. Jeho súčasťou sú slangové výrazy charakteristické pre dorozumievanie v každodenných situáciach vo sférach bežného života, prevažne v hovorenej, ale aj písanej podobe. Slovník obsahuje časť nespisovnej slovej zásoby, ktorú primerane hodnotí a vysvetľuje.

Primárnym jazykovým zdrojom pri spracúvaní minislovníka je Slovenský národný korpus (SNK); k ďalším prameňom patrí internetová komunikácia na „četoch“, internetových fórách, diskusiách; excerpte z prostriedkov masmediálnej komunikácie – televízie, rozhlasu, časopisov; z textov umeleckej literatúry tých autorov, ktorí vo svojich dielach využívali nespisovnú (slangovú) vrstvu jazyka a autentických spontánnych prejavov členov sociálnych skupín. Zo sekundárnych zdrojov sa slovník opiera o lexikografické práce *Slovník slovenského jazyka I (2006)*, *Slovník slovenského jazyka II (2011)*, *Krátkej slovník slovenského jazyka (2003)*, *Slovník slovenského slangu (1993)* a odborné jazykovedné štúdie a články.

Len v obmedzenom rozsahu slovník zahŕňa zastarávajúce slová (ktoré boli súčasťou jazyka staršej generácie) a slová s charakteristickou sociálnodialektologickou príslušnosťou ku konkrétnym druhom slangu (šport., hud., admin. a pod.), argotu, žargónu, príp. dialektizmom.

Stavba hesla, heslové slovo

• **Stavba hesla.** Na začiatku heslovej state stojí heslové slovo, za ktorým sú uvedené jeho výrazové a významové parametre. V niektorých prípadoch sa uvádza výslovnosť, v hranatých zátvorkách – *gate* [geit], *gym* [džim], *vyrapovať* [-repovať], zaznačené sú i tvaroslovné údaje, slovnodruhová charakteristika, zriedkavo pôvod slova (údaj o preberaní z cudzieho jazyka, priamom alebo

¹ Ak sa v slovníku objaví slangizmus, ktorý je súčasťou *Slovníka slovenského slangu* (1993), je uvedený v inom význame.

sprostredkovanom), sociálnodialektologická príslušnosť slov. Pri každom hesle je opis jeho významu, príp. významov a exemplifikácia, kde sa z dôvodu úspory miesta používajú niektoré slová v skrátenej podobe (napríklad pri číslovkách sa používajú čísllice). Za dokladovými vetami sa uvádzajú viacslovné pomenovania, ustálené formuly, frazémy a nakoniec niektoré odvodeniny heslového slova (prechýlené mená). Výskyt jednotlivých parametrov nie je jednotný, varíruje od hesla k heslu.

• **Heslové slovo.** Heslové slovo je v záhlaví heslovej state a je vysádzané tučným typom písma. Zaznamenáva sa zvyčajne vo svojom základnom gramatickom, resp. pomenúvacom tvere. Takýmto spôsobom sa uvádzajú i ďalšie slová, ktoré sa združujú (hniezdzujú) v jednej heslovej stati: *tvrd'as* -a -i, *tvrd'ac-ka* -y -čiek; *borec* -a, -i; *borkyňa* -e, -kýň. Heslové slovo, ktoré má pri sebe horný číselný index, predstavuje vlastné lexikálne homonymum, napríklad *buk¹* (homosexuál), *buk²* (prenosný kufríkový počítač); *éčko¹* (euro), *éčko²* (droga extáza), *éčko³* (1. vysokoškolské hodnotenie 2. auto triedy E).

Heslové slovo v záhlaví heslovej state nie je v základnom tvere v takom prípade, ak sa v tejto podobe v slangu nepoužíva, resp. sa používa veľmi zriedkavo: nie *soráčiť*, ale *soráč* (prepáč); nie *páliť*, ale *pál!* (chodí!), odíď!). Hned za heslom sa uvádza základný tvar, z ktorého je slovo utvorené, v ostrých zátvorkách „<>“. Pri dvojiciach zvratných a nezvratných slovies sa výraz uvádza v nezvratnej forme, ktorá je historicky „pôvodnejšia“. Ich paralelné podoby sa oddelujú dvojma zvislými čiarami: *sundat'* dok.//*sundat' sa*; *ožrat'* dok.//*ožrat' sa*.

• **Varianty heslového slova.** Heslové slovo môže mať varianty, t. j. významovo totožné slová s odlišnou hláskovou, tvarovou alebo pravopisnou formou. Všetky varianty sú spracované v jednej heslovej stati a navzájom sú oddelené čiarkou: *barbi* neskl., *bárbí*, *barbie*; *bezďák* -a -ci -ov, *bezdi*, *bezďo*. Pri prekvatých slovách sa varianty spracúvajú v závislosti od stupňa ich zdomácnenia, pričom existujú viaceré možnosti ich zaznačenia: a) ako prvá sa uvádza frekventovanejšia domáca podoba; b) ako prvá sa uvádza pôvodná podoba, ktorá je frekventovanejšia; c) slová sa uvádzajú ako pravopisné varianty.

Slovnodruhová a gramatická charakteristika

• **Slovnodruhová charakteristika.** Všetky slová, spracované v slovníku, majú uvedenú slovnodruhovú charakteristiku a pri ohybných slovných druhoch sa uvádzajú i potrebné tvaroslovné údaje. Jednotlivé slovné druhy sa označujú takto: podstatné mená skratkou rodu *m.* (mužský), *ž.* (ženský), *s.* (stredný); slovesá skratkami vidu *dok.* (dokonavé), *nedok.* (nedokonavé); pri ostatných slovných druhoch sa neuvádza bližšie (druhové) určenie, označujú sa len skratkami: prídavné mená *príd.* (*buchnutý* -á -é; *suprový* -á -é), zámená *zám.* (*tunak*, *totok*), číslovky *čísl.* (*mrte*, *všecko*), príslovky *prísl.* (*out*, *zadara*), častice *čast.* (*jo*, *ee*) a citoslovicia *cit.* (*zdar*, *čús*).

• **Gramatická charakteristika.** Gramatická charakteristika bezprostredne súvisí so slovnodruhovou: pri všetkých ohybných slovných druhoch sa nachá-

dzajú vybrané tvaroslovné, resp. aj syntaktické údaje. Ide o tvary, pomocou ktorých možno zaradiť slovo do skloňovacieho alebo časovacieho vzoru. Pri nesklonných menách sa uvádzajú skratka *neskl.* a pri slovách s obmedzenou paradigmou alebo distribúciu sa uvádzajú tieto ďalšie údaje: *pomn.*; *iba jedn.*; *iba mn.*; *obyč. mn.*; *často mn.*; *obyč. jedn.*; *často jedn.* *iba 3. os. (jedn.)*. Väzba pri slovesách (ako pri podstatných menách, príavných menách a príslovkách) sa ako gramatický údaj osobitne neuvádzza, signalizuje ju exemplifikácia. V záhlaví sa za heslovým slovom zaznačujú údaje vzťahujúce na celú lexikálnu jednotku. Zároveň môžu byť uvedené na začiatku niektorého z významov polysémického slova a platia len pre tento konkrétny význam.

Pri podstatných menách mužského rodu sa uvádzajú tvar genitívu singuláru a tvar nominatívu plurálu: **kápo** -a -ovia; **šop** -u -y. V slováč, kde pred príponou nominatívu plurálu dochádza k alternácii *k/c* alebo v prípadoch, keď v pravopise nastáva striedanie *l/l*, *ň/n*, sa uvádzajú tvar genitívu plurálu: **pohod'ák** -a -ci -ov; **bezď'ák** -a -ci -ov.

Pri podstatných menách ženského rodu je základnou morfológickej charakteristikou tvar genitívu singuláru a genitívu plurálu: **lama** -y lám; **zrúda** -y zrúd.

Pri podstatných menách stredného rodu (podobne ako pri podstatných menách ženského rodu) je základnou morfológickej informáciou uvádzanie tvaroslovnych prípon genitívu singuláru a genitívu plurálu: **ojro** -a ojr; **žihadlo** -a -diel.

Príavné mená sú spracované v samostatných heslových statiah. Uvádzajú sa pri nich tvar druhého stupňa: a) celým slovom v prípade supletívneho tvaru alebo, ak sa v nôm mení kmeňová spoluľáska; b) príponou v ostatných prípadoch: **hustý** -á -é 2. st. -ejší; **peckový** -á -é 2. st. -ejší.

Pri slovesách v neurčítke sa hned za skratkou vidu uvádzajú tvary 3. osoby singuláru a 3. osoby plurálu prítomného času. Neosobné slovesá sa uvádzajú v 3. osobe singuláru (ako ich jedinom prítomníkovom tvare) s označením *neos*. Za tvarmi prítomného času sa uvádzajú tvary rozkazovacieho spôsobu (s výkričníkom) v 2. osobe singuláru a tvar preterita v 3. osobe singuláru maskulína: **drtit'sa** nedok. -í sa -ia sa drt' sa! -il sa; **zarezávať** nedok. -a -jú -aj! -al.

Pri príslovkach sa uvádzajú tvar druhého stupňa podobným spôsobom, ako pri príavných menách: **haluzne** 2. st. -ejšie. Označenie slovného druhu je bez subkategoriálnej špecifikácie.

Význam lexikálnych jednotiek, jeho výklad a významové vzťahy slov

• **Charakteristika lexikálneho významu.** Lexikálny význam je obsah lexicálnej jednotky, vyjadruje vzťah slova, lexikalizovaného spojenia slov alebo frazeologickej jednotky ku skutočnosti, ktorá sa v nich odráža. Predstavuje hierarchicky usporiadanú štruktúru významových prvkov pojmovej povahy. Výkladový slovník má podať výklad príslušnej lexikálnej jednotky formou opisu, zjednodušenej definície, ktorá by bola ľahko zrozumiteľná pre jeho používateľov, alebo prostredníctvom synonymických ekvivalentov.

• **Typy výkladu.** Ak ide o výklad opisom, je podávaný výrazovými prostriedkami spisovného slovenského jazyka a vychádza z bežného poznania mi-mojazykovej skutočnosti. V niektorých prípadoch sa opiera o definície z Krátkeho slovníka slovenského jazyka (2003), Slovníka súčasného slovenského jazyka I, II (2006, 2011). Výklad je stručný, výstižný, koncizný a podáva relevantné množstvo informácií. Má charakter perifrázy a obsahuje rozhodujúce významové prvky, ktoré sú nevyhnutné na identifikáciu predmetu, javu, procesu a pod. Okrem typických príznakov konkrétneho predmetu alebo javu, na základe ktorých ich začleňujeme do nadradenej kategórie (tryedy predmetov alebo javov), obsahujú i prvky, ktorými sa líšia od ostatných prvkov tej istej triedy. Niekedy sa k opisu základného významu pridáva i opis významových odťienkov, ktorý sa pričleňuje bodkočiarkou. Opis významu môže byť podľa potreby doplnený synonymami, antonymami, rozličnými spresneniami alebo vysvetleniami.

Vo viacerých prípadoch sa používa vysvetlenie významu slova pomocou synonima (synonym). Objavuje sa zväčša pri členoch synonymických dvojíc alebo synonymických radov s rovnakým (podobným) významom. Význam sa vykladá základným synonimom, t. j. ten člen synonymickej dvojice alebo radu, ktorý sa z rozličných príčin pokladá za základný a kladie sa na prvé miesto. Tzv. základné synonymum sa v slovníku vykladá opisom. Pomocným (nesamostatným) výkladom lexikálnej jednotky môže byť občas i vysvetlenie významu prostredníctvom antonym.

Výklad pomocou priradenia je spôsob usúvzťažnenia významu vykladaného slova s jeho slovotvorne motivujúcim slovom, ku ktorému je prihniezdované. Tento typ výkladu sa používa najmä z úsporných dôvodov pri pravidelne utváraných odvodeninách, napr. zdrobneniny, zveličené slová, prechýlené ženské podoby mužských pomenovaní: *babena, babenka* – mladé dievča; *dídžej, didžejka* – ten, kto vyberá a prehráva hudbu na diskotékach, zábavách. V niektorých prípadoch sa opis výkladu lexikálnej jednotky dopĺňa spresnením alebo vysvetlením, ktorý sa uvádzá v zátvorke.

Lexikálne jednotky môžu mať jeden alebo viac významov (mono- alebo polysémické). Polysémia, viacvýznamosť lexikálnych jednotiek je veľmi rozšírený jav. Predstavuje významové posuny a zmeny v rámci príslušnej lexikálnej jednotky, chápe sa ako výsledok sémantickej derivácie. Na základe vnútroslovného odvodzovania k základnému významu slova pribúdajú iné differenciálne sémantické príznaky, a tak dochádza k vytváraniu zložitejšej významovej štruktúry lexémy. Významy sú vo výkladovom slovníku uvedené v istom poradí, označené arabskými číslicami. Na prvom mieste sa uvádzá základný význam, ktorý je v súčasnom jazyku najbežnejší a najfrekventovanejší, ďalej nasledujú významy od neho odvodené, ale ustálené (lexikalizované). Ich zoradenie závisí od miery zviazanosti s východiskovým významom. Tým, že významy navzájom súvisia, sa polysémická lexikálna jednotka líši od homonyma. Homonymá, slová rovnakej formy a rozdielneho (lexikálneho alebo aj

gramatického) významu, sa spracúvajú v samostatných heslových statiah s číselným indexom vpravo hore od heslového slova.

Exemplifikácia

Uvádzaním dokladov sa ilustruje, konkretizuje význam heslového slova a ukazuje sa, ako sa výkladové slovo uplatňuje v kontexte. V dokladoch sa premieta jeho lexikálnosémantická spájateľnosť i spájateľnosť na úrovni slovného druhu. Prostredníctvom exemplifikácie sa spresňuje, dopĺňa výklad významu slova. V ilustračných spojeniach sa slovo (totožné s tvarom heslového slova v záhlaví heslovej state) skracuje do podoby začiatocného písmena s bodkou. Ostatné tvary heslového slova sa uvádzajú v úplnej (neskrátenej) forme, neskracujú sa ani v citátových dokladoch (uvádzaných s menom pôvodcu) a viacslovných cudzojazyčných výrazoch.

V slovníku sú najpoužívanejšimi dokladovými spojeniami tzv. vetné kontexty. Dôležité je, aby ich súčasťou boli typické voľné spojenia reprezentujúce súčasný úzus. V koncovej časti heslovej state sú uvedené lexikalizované spojenia typograficky odsadené. Jeden z komponentov spojenia, ktorý je sémanticky „posunutý“, zriedkavejšie obidva, je heslovým slovom. Vysvetľujú sa ako idiomatičné spojenia a niekedy je možné nahradíť ich jednoslovným ekvivalentom. Okrem nich sa v zriedkavých prípadoch môžu objaviť i frazeologické spojenia uvedené za značkou.

Grafické prostriedky

• **Typy písma.** Tučným typom písma sú vysádzané heslové slová a čísllice, ktoré označujú polysému a homonymiu (horné indexové čísllice). Obyčajným typom písma je vysádzaný výklad významu hesiel, príp. poznámky dopĺňajúce a spresňujúce tento výklad. Kurzívou sú vysádzané morfológické tvary ohýbných slov a tvary druhého stupňa pri prídavných menách a príslovkách. Rovnakým typom písma sa uvádzajú i príklady – vety ilustrujúce význam hesiel, a viacslovné lexikálne jednotky, ktorých je dané slovo súčasťou. Kurzívou a zmenšeným typom písma sa pri niektorých heslách uvádzia druhy slangu, pôvod lexikálnych jednotiek, (zriedkavo) frekvencia ich používania v súčasnej bežnej komunikácii a iné gramatické údaje.

LITERATÚRA

HOCHEL, Braňo: Slovník slovenského slangu. Bratislava: HEVI 1993. 192 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisáriková – M. Považaj. 4., dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2006.

Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Ved. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2011. 1087 s.

Vyjadrovanie záporu v slovenskom posunkovom jazyku

Roman Vojtechovský

Středisko pro pomoc studentům se specifickými nároky, Oddelenie posunkového
tlmočníctva, Masarykova univerzita, Brno

1 Posunkový jazyk všeobecne

Jazyk posunkový, ktorý je svojou existenciou odlišný od hovoreného jazyka, je tiež schopný vyjadriť zápor, konkrétnie používateľia posunkového jazyka pri svojej komunikácii majú možnosť vyjadriť sa záporne rôznymi jazykovými prostriedkami. Dva z nich sú pre počujúcich používatelia hovoreného jazyka známe: záporné krútenie hlavou doplnené zápornou mimikou, používané hovoriacimi posunkového jazyka, a gesto, ktoré sa používa interkultúrne, znázorňujúce dejiskou k uchu a následne záporným opakoványm krútením rukou zlava doprava pri uchu (NIE). Význam toho gesta znázorňuje človeka, ktorý nepočuje/je nepočujúci. V našom príspevku sa opierame o bežné prostriedky, ktoré umožňujú vyjadrenie záporu.

Posunkový jazyk vytváraný v artikulovanom priestore produkuje významy nesené dvojitými špecializovanými nosičmi – manuálnymi a nemanuálnymi. Základné manuálne parametre zložky posunku tvoria tvar ruky/rúk, pohyb ruky/rúk, miesto artikulácie a orientácia ruky/rúk; nemanuálne parametre zložky posunku zahŕňajú mimiku (obočia, oči, nos, tváre, ústa, zuby, jazyk a brada) a pohyb hlavy a hornej časti trupu. K pohybu úst patrí hovorený a orálny komponent. Hovorené komponenty sa vyznačujú pohybmi úst odvodenými od hovoreného jazyka, čiže svojou formou (podobou) odkazujú na hovorený jazyk. V podstate „kopírujú“ celé slovo alebo časť slova hovoreného jazyka (pol slova, prvá slabika či začiatočná hláska/písmeno). Naopak, orálne komponenty sú charakteristické pohyby úst, ktoré nie sú odvodené od hovoreného jazyka, ale od pohybov úst typických pre dané posunku manuálnej zložky. Orálne komponenty môžu v priebehu produkcie posunkov vznikať rôzne, napr. vyšpúlené ústa, jazyk medzi zubami, vibrujúce pery, mierne vyplazený jazyk, vycerené zuby, hlásky vydané bezhlásne: vivi, av, vt, ppp, paf ap.

Podľa autorov Ch. Baker-Shenk a D. Cokely (1980) je posunkový jazyk jazykom tvoriacim zložitý systém komunikácie s posunkovou zásobou konvenčných symbolov a gramatickými pravidlami, ktorý používajú členovia komunity, odovzdávajú ho z generácie na generáciu, podlieha zmenám času a ktorý používajú na výmenu otvorených rád, myšlienok, emócií a zámerov.

Bežným javom je, že členovia komunity nepočujúcich používajú pri intrakultúrnej komunikácii aj výrazy nepriamych pomenovani a špecifických posunkov, ktoré spomíname ďalej. Najprv objasníme význam špecifických posunkov, ktorý čerpáme od J. Motejzíkovej (2003, s. 218). Špecifické posunky tvoria: „v rámci znakového jazyka zvláštní skupinu znaků, ktoré se vyznačují *tím*, že v sobě velmi

často nesou nějakou emoci, pozitívni či negativní, vyjadrují různé stavy lidské psychiky nebo osobní postoj mluvčího k někomu anebo něčemu a jejich hodnocení. Odtud také pramení nesnadná uchopitelnost významů jednotlivých znaků.“

2 Vyjadrenie záporu v zahraničných posunkových jazykoch

Cenným zdrojom informácií o zápore boli pre nás kapitoly cudzích posunkových jazykov od zahraničných výskumníkov zaoberejúcich sa štruktúrou jednotlivých národných posunkových jazykov. Viaceré kapitoly národných posunkových jazykov sú spracované na základe bakalárskej práce Lucie Hendrychovej (2011), od ktorej sme viac-menej čerpali.

Bezpochyby najfrekventovanejším a najprodukívnejším prostriedkom záporu je **záporné krútenie hlavou**, ktoré sa ilustruje opakoványm pohybom hlavy zo strany na stranu.

V rakúskom posunkovom jazyku¹ (ďalej len ÖGS) (Kol. autorov, 2002 podľa Hendrychová, 2011) i v britskom posunkovom jazyku² (ďalej len BSL) (Sutton-Spence – Woll, 2007 podľa Hendrychová, 2011) je možné používať záporné krútenie hlavou samostatne bez produkovania manuálnej zložky posunku ako samostatnú odpoveď, ale nie príliš často. Používa sa vtedy, keď chceme niekoho upokojiť, rozptýliť jeho obavy.

Záporné krútenie hlavou nie je však jediný nemanuálny faktor, ktorý hrá pri produkcií zápornej výpovede rolu. Je možné povedať, že iba krútenie hlavou nie je dostačujúce. Väčšina autorov sa zhoduje na tom, že býva sprevádzané ďalšími nemanuálnymi prejavmi, konkrétnie špecifickou mimikou označovanou ako **záporná mimika**.

V BSL podľa autoriek R. Sutton-Spence a B. Woll³ hrajú rolu našpulené pery, prizmúrené oči, pokrčený nos a zvesené kútky úst a podľa autorky M. Brennan (1992) sa záporné krútenie hlavou občas sprevádzza pokrčeným obočím a nosom a ohnutými spodnými perami. V americkom posunkovom jazyku⁴ (ďalej len ASL) (Neidle, 2000 podľa Hendrychová, 2011) zohráva rolu zvraštené oboče a v austrálskom posunkovom jazyku (ďalej len AUSLAN) (Johnston – Schembri, 2007) je sprievodným prvkom zamračenie.

U rôznych používateľov posunkového jazyka má záporná mimika rozdielnú intenzitu, a to slabú a silnú. Intenzita tohto komponentu je rôzna u jednotlivých používateľov, ale lísi sa aj podľa charakteru výpovedí a podľa druhu výpovedných situácií.

¹ Gramatik der Oesterreichischen GebaerdenSprache. Klagenfurt: Universitaet Klagenfurt 2002, s. 183 – 205.

² SUTTON-SPENCE, Rachel – WOLL, Bencie: The Linguistics of British Sign Language: An Introduction. 8. vyd. Cambridge: Cambridge University Press 2007.

³ Pozri pozn. 2.

⁴ NEIDLE, Carol Jan: The syntax of American Sign Language: functional categories and hierarchical structure. Cambridge, Massachusetts – London, England: Massachusetts Institute of Technology 2000.

Nemanuálny zápor ako termín zahrňujúci oba nemanuálne prostriedky – záporné krútenie hlavou a záporná mimika v ASL⁵ (Baker-Schenk – Cokely, 1996 podľa Hendrychová, 2011) alebo samostatné záporné krútenie hlavou v BSL⁶ – je ako jediný signál záporu schopný zniesť vetu alebo posunok.

Častejšie nemanuálny zápor sprevádza daný manuálny kladný alebo záporný posunok. Podľa C. Neidle⁷ sa môže celý nemanuálny zápor produkovať len s určitým manuálnym záporným posunkom alebo sa môže rozšíriť na celú výpoved. Pokiaľ však vo vete chýba manuálne vyjadrenie negácie, povinne sprevádza celú výpoved⁸.

Záporné posunky vyjadrené manuálne v rôznych posunkových jazykoch sa reprezentujú rôzne. Napr. v ASL⁸ existujú záporné posunkyslovesné, napr. REFUSE (ODMIETNUŤ) alebo CAN'T (NEMÔČŤ); posunkysfungujúce ako adjektíva alebo adverbiá, napr. NOT-POSSIBLE (NEMOŽNÝ), NOT-FAIR (NESPRAVODLIVÝ); posunok NOTHING (NIČ) používaný ako substantívum.

Česká autorka L. Hendrychová (2011), ktorá sa zameriavala na negatívne posunkycudzích posunkových jazykov hlavne z formálneho hľadiska, ich pre lepší prehľad distribuovala (okrem českého posunkového jazyka, ďalej len ČZJ) do 4 oblastí: (1) **záporné posunkysod svojich pozitívnych podôb**, ktoré majú inú podobu ako ich pozitívne posunkys; (2) **záporné posunkytvorené pridaním záporného komponentu**, ktorý sa pridáva ku kladnému posunku, bud' ide o odvodzovanie pomocou pridania sufiku alebo o kompozitum, keď je druhým posunkom kompozita záporný posunok; (3) **záporné posunkysobsahujúce špecifické pohyby a tvary ruky/rúk**, ktoré boli autorkou zaznamenané formálne podobnosti medzi posunkami obsahujúce pohyby alebo tvar ruky/rúk. Na základe toho sa vyčlenili do troch samostatných podoblastí: (3a) **pohyb po kruhu a tvar ruky/rúk F** (pozn. symbol tvaru je upravený podľa slovenského notačného systému), pri ktorom bol zaznamenaný výskyt posunkov obsahujúcich kruhový pohyb a tiež tvar ruky/rúk F, ktorý znázorňuje „nula“; (3b) **pohyb po „slučke“**, pri ktorom slovesné posunkysvojím pohybom označujúcim ako „alfa“ (opisuje tvar tohto písma z gréckej abecedy) odlišuje od svojich kladných podôb; (3c) **pohyb od brady a tvar ruky A₀**, ktorý sa podobá gestu „palec sklesnutý pod bradou“; (4) **ostatné záporné posunkys**. L. Hendrychová (tamže) rozdeľovala záporné posunkys ČZJ do 4 kategórií, ktoré sú podobné vyššie spomínaným: (a) **záporné posunkysodlišné od svojich kladných podôb** (sem zaraduje podkategóriu záporné posunkysobsahujúce pohyb „alfa“); (b) **záporné posunkytvorené pridaním záporného komponentu**; (c) **posunkynegujúce posunok či celú výpoved**; (d) **samostatné posunkys NIE**.

⁵ BAKER-SHENK, Charlotte – COKELY, Dennis: American Sign Language. A Teacher's Ressource Text on Grammar and Culture. Washington, D.C: Clerc Books 1980.

⁶ Pozri pozn. 2.

⁷ Pozri pozn. 4.

⁸ Pozri pozn. 5.

K prvému bodu záporné posunky odlišné od svojich kladných podôb, ktoré môžeme ináč označiť ako **nepravidelné zápor**. Dôvod označenia, ako tvrdí U. Zeshan (2013), je ten, že počet záporných foriem odlišných od kladných je stále veľmi malý v danom posunkovom jazyku, s maximom okolo 25 posunkov. U. Zeshan (tamže) zmapovala tiež výskum výskytu nepravidelných záporov v 35 rôznych posunkových jazykoch sveta.

Položka	Zastúpenie
Žiadny nepravidelný zápor	1
Jeden nepravidelný zápor	3
Niektoré nepravidelné zápor (2 – 5)	10
Viaceré nepravidelné zápor (viac ako 5)	21
Súčet	35

Tabuľka 1. Výskyt nepravidelných záporov v posunkových jazykoch (tamže).

Nepravidelné zápor sa zvyčajne vyskytujú v špecifických sémantických a gramatických oblastiach. Medzi ne patria: (1) poznanie – napr. nevedieť, nerozumieť; (2) emocionálny postoj – napr. nechcieť, nepáčiť, nemať záujem; (3) modálne slovesá – napr. nemôcť, nemusieť, nesmieť; (4) vlastnenie/existencia – nemať, neexistovať, nedostať; (5) čas/aspekt – nebude, nebolo, nehotové; (6) hodnotiaci úsudok – nie je správne/nie je v poriadku, nie je možné, nestaciť (Zeshan, 2013).

K druhému bodu záporné posunku tvorené pridaním záporného komponentu, M. Brennan⁹ (1990, podľa Hendrychová, 2011) popisuje v BSL dva afixy nesúce záporný význam. Jeden vyzerá tak, že sa ruka tvaru B orientovaná dlaňou k zemi otočí v zápästí tak, že sa zmení orientácia dlane nahor. Druhým záporným afixom, ktorý je označovaný ako NOT YET (EŠTE NIE), je pohyb oboch rúk v tvari ruky 5 dopredu – dozadu. Oba tieto afixy môžu byť pridané k základu posunku, ako napr. k posunku SEE – NOT YET (VIDIEŤ – EŠTE NIE). Vzniká posunok HAVEN'T SEEN (IT) YET (DOSIAĽ NEVIDIEŤ). R. Sutton-Spence a B. Woll (2007) popisujú ďalšie posunku, k nim je pridané otvorenie ruky do tvaru 5 tiež ako určitý sufíx.

V ASL sa popisuje niekoľko posunkov, ktoré sa tvoria pridaním pohybu vytočenia ruky v zápästí, ktorý môže byť chápáný ako sufíx. Napr. posunku NOT-KNOW (NEVEDIEŤ), NOT-LIKE (NEMAT RÁD). V AUSLAN (Johnston – Schembri, 2007) našli obmedzenú skupinu posunkov, ktoré na konci obsahujú záporný komponent; vytvára sa vytočením v zápästí v tvari rúk B ale-

⁹ BRENNAN, Mary: The Visual World of the British Sign Language: An Introduction. In: BRIEN, D. (ed.) Dictionary of British Sign Language/English. London: British Deaf Association 1992, s. 1 – 134.

bo 5 dlaňami nahor. Sú to napr. posunku NOT-WANT (NECHCIET), DISLIKE (NEZNÁŠAŤ). Tento záporný prvok na konci posunku môže byť klasifikovaný ako affix. Avšak tito autori (tamže) pripúšťajú i druhú možnosť, že môže íst' o kompozitum. Príklad posunku DISAGREE (NESÚHLASIŤ): na základe analýzy ide o kompozitum posunku AGREE (SÚHLASIŤ) a posunku NOT-DO (NEROBIT) alebo ide o posunok AGREE (SÚHLASIŤ) so zápornou príponou (opísanou vyššie). U. Zeshan (2013) pri výskume ugandského posunkového jazyka označuje zápornú deriváciu, ktorá zahŕňa vonkajšie krútenie zápästia a dlane, napr. LIKE-NOT.

Obrázok 2. LIKE-NOT
(uganský PJ)
(Zdroj: Zeshan,
2013)

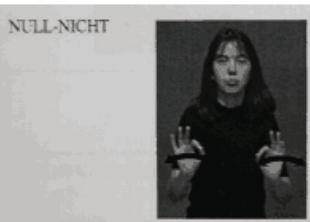
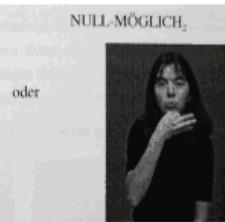
Obrázok 2. LIKE-NOT
(uganský PJ)
(Zdroj: Zeshan, 2013)

K bodu 3a pohyb po kruhu a tvar ruky/rúk F znázorňujúci „nula“: existuje v izraelskom posunkovom jazyku¹⁰ (Meir, 2004 podľa Hendrychová, 2011), ktorý sa prekladá ako „not at all“ („vôbec nie“), a v BSL ako NOTHING/NOBODY (NIČ/NIKTO). Posunkov, ktoré obsahujú len tvar ruky/rúk F, je v ÖGS niekoľko, takže kolektív autorov¹¹ vyčlenil skupinu posunkov NULL (NULLA). Posunku tejto skupiny nevyjadrujú len popretie, ale i ďalšie príznaky. Medzi

¹⁰ MEIR, Irit: Question and Negation in Israeli Sign Language. In: Sign Language & Linguistics, 2004, volume 7, issue, s. 97 – 124. Dostupné z WWW: http://sandlersignlab.haifa.ac.il/html/html_eng/irit_articles/question_and_negation_in_ISL.pdf.

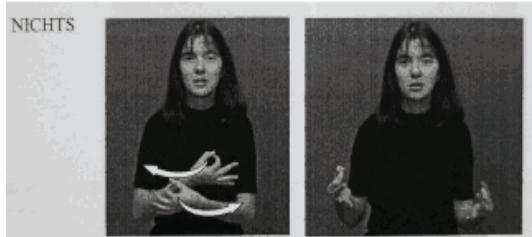
¹¹ Pozri pozn. 1.

posunky znázorňujúce „nula“ patria: (a) NULL-AHNUNG (NULA-TUŠENIE) je bez pohybu (statický), dopĺňuje ho orálny komponent „fúkanie“, prípadne hovorený komponent „nula“ (obr. 15). Význam je, že niekto sa v niečom nevyszná, nemá tušenie; (b) NULL-MÖGLICH (NULA-MOŽNOSŤ), ktorý má dva varianty odlišné v orientácii dlane, sprevádzajú tiež fúkaním (obr. 3). Význam obsahuje, že sa niečo nevytvorí, že to nebude klapať; (c) NULL-NICHT (NULA-NIE) so záporným krútením hlavou sa sprevádzza orálnym komponentom „fúkanie“ (obr. 4). Posunok nesie význam „vôbec nie“, alebo „vôbec nie tu“. Môže byť kombinovaný s inými zápornými posunkami; (d) NICHTS (NIČ) (obr. 5). V ASL¹² je tiež niekoľko posunkov obsahujúcich tvar ruky F, napr. NOT-WORTHWILE (NEUŽITOČNÝ) alebo IT'S NOTHING (NIČ TO NIE JE) (obr. 6). Ďalšie dva posunky v ÖGS¹³ už neobsahujú tvar ruky F, ale obsahujú pohyb po kruhu. Prvý je NULL-MAL (NULA-KRÁT), často sa sprevádzza s hovoreným komponentom „nula“ (obr. 19). Význam tohto posunku je „ani jedenkrát“, prípadne „dosiaľ nikdy“. Druhým posunkom je NULL-GESEHEN (NULA-VIDIEŤ) (obr. 7). Nejde o bežné popieranie posunku SEHEN (VIDIEŤ), ale znamená to, že niekto o určitých veciach neboli vôbec informovaný.

Obrázok 3. NULL-MÖGLICH (NULA-MOŽNOSŤ)
(Zdroj: Kol. autorov, 2002 podľa Hendrychová, 2011)

Obrázok 4. NULL-NICHT (NULA-NIE) (tamže)

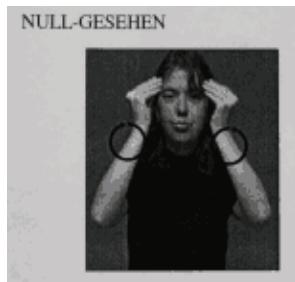
Obrázok 5. NICHTS (NIČ) (tamže)

Obrázok 6. IT'S NOTHING (NIČ TO NIE JE)
(Zdroj: Baker-Shenk – Cokely, 1996 podľa Hendrychová, 2011)

¹² Pozri pozn. 5.

¹³ Pozri pozn. 1.

**Obrázok 7. NULL-GESEHEN
(NULA-VIDIEŤ)**
(Zdroj: Kol. autorov, 2002
podľa Hendrychová, 2011)

**Obrázok 8. NICHT
(NEBYŤ, NEMAŤ, NIE JE)**
(Zdroj: Kol. autorov, 2002,
podľa Hendrychová, 2011)

K bodu 3c pohyb od brady a tvar ruky A₀: v niekoľkých posunkových jazykoch sa vyskytujú posunky, ktoré vyzerajú podobne. V ÖGS¹⁴ posunok NICHT (obr. 8) je prekladaný ako NEBYŤ, NEMAŤ, NIE JE, môže sa vyjadriť, že tu nejaká osoba či vec nie je.

K štvrtému bodu ostatné záporné posunky: objavujú sa tu posunky, ktoré môžu negovať výpoved' špeciálne posunky popierajúce existenciu, posunku vo funkcií samostatnej negatívnej odpovede, negatívne rozkazovacie posunku, posunku vo význame „nič“, „nikto“, „nikdy“.

3 Vyjadrenie záporu v slovenskom posunkovom jazyku

Skôr ako popíšeme manuálne vyjadrenie záporu v slovenskom posunkovom jazyku (ďalej len SPJ), pozrieme sa na rôzne slovníky, prípadne iné publikácie o SPJ vydané na Slovensku alebo zverejnené na internete aj so slovenským fi-gurantom, a zistíme, či sa autori v publikáciách zmieňujú o záporných posunkoch a pravidlach používania záporu.

Vo Frekvečnom slovníku posunkovej reči (Csonka – Mistrik – Ubár, 1986), v prvom vydanom slovníku na Slovensku aj v bývalom Československu, nájdeme tieto heslá záporného významu: BEZ, NEPRIATEĽ, NESKORO, NEZNÁMY, NIČ, NIE (pozri obr. 20), NIJAKÝ, NIK, NIKTO, NIKDY, VÔBEC, ŽIADNY.

Obdobne v prvej vydanej videonahrávke vo formáte VHS s názvom Kurz posunkovej reči v Kremnici (1991) sa vyskytujú ekvivalenty: BEZ, NEPATRIŤ, NEPOZORNÝ, NESMIET, NESPOKOJNÝ, NIČ, NIE (obr. 20). Na tejto videokazete sa nájde aj jeden príklad výpovede záporného významu: *Spoza školy sa nesmie*. Výraz NESMIET sa manuálne vyjadruje dvomi rukami v tvare vy-strčeného ukazováka a v opakovanom pohybe k sebe zľava doprava (podobný posunok NIE podľa obr. 23) a nemanuálne sa vyjadruje záporným krútením hlavou.

¹⁴ Pozri pozn. 1.

V lexikóne videokazety s názvom Kodifikovaný systém posunkovej reči (Mistrík a kol., 1995) existujú heslá: ANI, BEZ, NESKORO, NEVERIŤ, NEZNÁMY, NIČ, NIE (obr. 20), NIKTO, NIKDE, NIKDY, ŽIADNY.

V tlačenej publikácii Svet v posunkoch (Csonka, 1998) sa vyskytuje výraz BEZ.

Vo vytlačenom lexikóne Základy posunkového jazyka nitrianskeho regiónu 1 (Šmehilová – Šmehilová, 2003) sa zobrazujú tieto heslá záporného významu: NESYMPATICKÝ, NEBEZPEČENSTVO, NECHCIET, NEMÔCŤ, NEPRIATEĽ, NESKORO, NEZAMESTNANÝ, NIE (obr. 20).

V médiu CD Slovník posunkovej reči: register 2 000 základných slov zoradených podľa abecedy (Marček – Husárová – Šúry, 2002) sa ilustrujú heslá ANI, BEZ, BEZCENNÝ, BEZSTAROSTNÝ, NEČISTÝ, NEDÁVNO, NEDAT, NECHÁPAŤ, NECHCIET, NEROZUMIEŤ, NEŠIKOVNÝ, NESMELÝ, NE-SPRÁVNY, NEVADIT, NEVEDIET (v prízente 1. osoby singuláru), NEVERIŤ, NEZNÁMY, NULA (obr. 17), ŽIADNY.

Na videokazete a DVD s názvom Posunkы – pojmová zásoba pre opatruvateľky (Tarcsová – Košútová a kol., 2004) sa vyskytuje záporová častica NIE (obr. 20).

Vo videonahrávke prostredníctvom YouTube Slovensko-nemecký slovník posunkovej reči – 2. časť (Golej, 2008) sa zobrazujú nepravidelné slovesá: NEMÔCŤ, NECHCIET, NESMIEŤ a na tom istom médiu Posunkы 3, 4, 12, 13: Pontis – Telekom (Šarina, 2013) sa ilustrujú posunkы NIE (obr. 20), NEMÔCŤ, NECHCIET, NEVEDIET (v prízente 1. osoby singuláru), NEVEDIET (v prízente 2. osoby singuláru), NEMAT RÁD, NEPRIATEĽ, NEBEZPEČNÝ.

V dvoch vytlačených publikáciach s priloženým DVD Nepriame pomenovania v slovenskom posunkovom jazyku (Vojtechovský – Holubová, 2009) a Špecifické posunkы v slovenskom posunkovom jazyku (Vojtechovská – Vojtechovský, 2012) sa nachádzajú výrazy záporných významov, ktoré sú uvedené v ďalšej podkapitole 3.2.

V médiu DVD Eurosights: European Interactive Sign Language Courses (2005) nechýbajú heslá posunkov podľa tému, videonáhravky rozhovorov a ich preklady textov a gramatika. Pri jednej téme sa objavuje gramatika o zápore a text prekladu z rozhovoru s vyskytujúcimi sa zápornými výrazmi, ktoré sú vyznačené farebne podľa druhov vyjadrenia záporu. Podľa média DVD (tamže) „zápor je vyjadrený pomocou mimiky: (1) opakovaný pohyb hlavou zo strany na stranu, (2) prižmurené oči a (3) pokrčený nos. Väčšina slovies nemení tvar pri vyjadrení záporu (rovnaký posunok ako pri kladnom vyjadrení, mení sa len mimika). Niektoré slovesá však okrem mimiky menia aj svoju formu pri vyjadrení záporu. Pohyb a umiestnenie zostáva, mení sa konfigurácia: vedieť – nevedieť. [pozn. platí to iba v prízente 1. – 3. osoby]. Menia sa pohyb, umiestnenie aj konfigurácia: chcieť – nechcieť, môcť – nemôcť.“

Prv, ako uvedieme demonštračnú ukážku prekladu textu z videorozhovoru o zápore, chceme vytýciť príklady slovies podľa zadaného formátu: (1) tučné

písmo – slovesá, ktoré nemenia svoju formu pri vyjadrení záporu, (2) kurzíva s tučným písmom – slovesá, ktoré menia formu pri vyjadrení záporu. Okrem nich poskytneme príklady neslovesných tvarov – kurzíva. Text rozhovoru medzi sociálnou pracovníčkou a osobou s poruchou sluchu:

A: Dobrý deň. Môžete mi povedať, na aké kompenzačné pomôcky ste už dostali príspevok? Viete, kedy to bolo?

B: *Neviem* to úplne presne. Pred 7 rokmi som dostala príspevok na svetelnú signalizáciu domového zvončeka, ale tá už **nefunguje**. Preto chcem požiadať o novú.

A: Chcete aj signalizáciu Klopania na dvere?

B: **Nechcem**, ďakujem.

A: Dobre. A máte už doma písací telefón?

B: *Nie. Neviem* ho používať a ani ho **nepotrebujem**. Používam vibračný mobilný telefón, ten používať viem. Môžem požiadať o príspevok na počítač a fax pre svojho *nepočujúceho* brata?

A: **Nemôžete**. Brat si musí podať žiadosť sám. Potom ho zaradím do zoznamu žiadateľov.

B: Rozumiem. To som **nevedela**. A čo všetko k tomu potrebuje?

A: Potrebujem, aby si Vás brat doniesol potvrdenie od foniatra, potvrdenie o výške príjmu a vyplnený formulár o stave jeho majetku.

B: O stave majetku? S tým **nesúhlasím**. Je to zásah do súkromia. Bola som tu už včera, ale nikto tu **nebol**!

A: Viete, museli sme včera výnimočne zatvoriť už o 16. hod.

Analogicky aj v SPJ sa zápor vyjadruje aj nemanuálne, a to záporným krútením hlavou a zápornou mimikou. Práve nemanuálny zápor je frekventované simultánne sprevádzaný manuálnou produkciou posunkov. Častý jav vyjadrenia záporu je simultánne pridanie nemanuálneho záporu k produkcií kladnej formy určitého posunku častejšie prísudkového výrazu, napr. NEROZUMIEŤ, NECHÁPAŤ, NEČÍTAŤ. Zápor sa môže ešte zosilňovať pridávaním mávnutia rukou, napr. NEROZUMIEŤ, NECHÁPAŤ, NESTARATЬ SA. Okrem prísudkových výrazov sa nemanuálny zápor používa aj k niektorým adjektívnym výrazom, napr. NESYMPATICKÝ, NESLUŠNÝ, NESPOKOJNÝ, k niektorým adverbiálnym výrazom, napr. NEPRESNE, NEDOBRE, NEVELA, k niektorým substantívnym výrazom, napr. NEVÝHODA, NEOCHOTA.

Okrem toho sa v rámci SPJ vyskytujú záporné posunky, ktoré sa pokúsime distribuovať spolu so zaradenými posunkami, prípadne aj s ich opozitami: (1) **nepravidelné záporu**, (2) **posunku negujúce posunok či celú výpoved'**, (3) **samostatné posunku NIE**. Potrebné je poznamenať, že v SPJ sa zatial nevyskytujú záporné posunku tvorené pridaním záporného komponentu ani záporné posunku obsahujúce pohyb po slučke (pohyb alfa).

3.1 Nepravidelné zápor

Záporné posunky, ktoré sa odlišujú od kladných posunkov, sú vyjadrené manuálne, čiže záporný posunok vyzerá inak ako kladný. V týchto prípadoch ide o nepravidelné slovesá a neslovesné tvary. K týmto manuálnym posunkom vyjadrujúcim zápor sa pridáva nemanuálny zápor. Dosiaľ sme vytvorili celkový zoznam posunkov, ktoré do tejto kategórie nepravidelných slovies patria: BOLO (štylistický variant) x NEBOLO (štylistický variant); CHCIET (štylistický variant) x NECHCIEŤ (štylistický variant); MÔCŤ (štylistický variant) x NEMÔCŤ; VEDIET x NEVEDIEŤ (obe ale v prezente 1. – 3. osoby); MAŤ x NEMAŤ; BYŤ/EXISTENCIA (s orálnym komponentom „vibrujúce pery“) x NEBYŤ/NEEXISTENCIA (s orálnym komponentom „fúkanie“); LÚBIŤ x NELÚBIŤ (gramatický variant vo význame: vzťah k jedlu); POTREBOVAT x NEPOTREBOVAT (gramatický variant); VADIT x NEVADIT (štylistický variant); špecifický posunok (ďalej len ŠP) č. 2 vo význame: „ide o situáciu, v ktorej človek vykonáva nejakú činnosť s veľkou radosťou alebo vyjadruje svoj pozitívny postoj voči niekomu/niečomu“ x ŠP č. 96 vo význame: „ide o situáciu, v ktorej človek vykonáva nejakú činnosť bez nadšenia alebo vyjadruje svoj negatívny postoj voči niekomu/niečomu“ (Vojtechovská – Vojtechovský, 2012); ŠP č. 55 vo význame: „ide o situáciu, pri ktorej človek preukazuje svoju nezvyčajnú schopnosť alebo svoju odvahu, trúfalosť predviest' nejakú činnosť“ x ŠP č. 47 vo význame: „ide o situáciu, v ktorej človek nie je schopný niečo vykonávať alebo akceptovať z dôvodu fyzických obmedzení, psychických zábran, subjektívnych alebo objektívnych dôvodov“ (tamže); ŠP č. 55 (pozri vyššie) x ŠP č. 92 vo význame: „ide o situáciu, v ktorej človek nemôže predviest' nejakú činnosť z dôvodu nejakej prekážky“ (tamže); ŠP č. 1 vo význame: „ide o situáciu, ktorá konečne nastala, ktorú človek očakával, prípadne o ktorej sníval“ x ŠP č. 71 vo význame: „ide o situáciu, v ktorej sa človek márne snaží“ (tamže).

Obrázok 9. CHCIEŤ

Obrázok 10. NECHCIEŤ

Obrázok 11. PORIADOK

Obrázok 12. NEPORIADOK

Ďalší dosiaľ celkový zoznam posunkov patriacich do kategórie neslovesných tvarov je nasledujúci: PORIADOK x NEPORIADOK; PRIATEĽ x NEPRIATEĽ; PRÍJEMNÝ x NEPRÍJEMNÝ; SKORO x NESKORO; ŠŤASTIE x NEŠŤASTIE (gramatický variant); TREBA x NETREBA (gramatický variant); ZAMESTNANÝ x NEZAMESTNANÝ, ZNÁMY x NEZNÁMY.

3.2 Posunkы negujúce posunok či celú výpoved'

Uvedieme lexikálne výrazy posunkov, ktoré negujú časť výpovede alebo celú výpoved' a fungujú ako zápory. Zvyčajne stoja až na konci výpovede alebo za posunkom, ktorý neguje.

Opäť môžeme posunku distribuovať do dvoch kategórií, do prvej patria záporu s obligátorm nemanuálnym záporom zahrnujúc záporné krútenie hlavou a zápornú mimiku a do druhej negátory s fakultatívnym nemanuálnym záporom, ale významovo vyjadrujú záporne. Zoznam jazykových prostriedkov prej kategórie: NIE (ruka s tvarom 5 sa opakovane otáca v zápästí a vyjadruje sa hovoreným komponentom „nie“); NIE_JE (podobne ako vyššie uvedené, ale s použitím orálneho komponentu „kútiky úst dolu“, občas s hovoreným komponentom „nie“; pozn. súhlasíme s L. Hendrychovou (2011), že výraz NIE_JE sa v posunkovom jazyku za sloveso nepovažuje); VÔBEC (s použitím orálneho komponentu „vibrácia úst“ alebo hovoreného komponentu „vôbec“) – znázorňuje pohyb od brady a tvar ruky A₀, ktorý sa podobá gestu „palec sklesnutý pod bradou“; NIKDY, NIKTO, NIČ.

Popri používaní nemanuálneho záporu k výrazom uvedených slovných druhov, ktoré sme spomenuli vyššie, sa tiež pridávajú manuálne posunku záporného charakteru – častejšie tri výrazy NIE, NIE_JE, VÔBEC – k (1) niektorým substantívnym výrazom napr. nefajčiar = FAJČIŤ VÔBEC/NIE_JE, nevojak = VOJAK NIE/NIE_JE, k (2) niektorým adjektívny výrazom napr. neveľký = VEĽKÝ NIE/NIE_JE/VÔBEC, nedobrý = DOBRÝ NIE/NIE_JE/VÔBEC, k (3)

niektorým adverbiálnym výrazom napr. nepresne = PRESNE NIE/NIE_JE, nedobre = DOBRE NIE/NIE_JE.

Zoznam jazykových prostriedkov druhej kategórie s fakultatívnym nemanuálnym záporom: (1) BEZ, (2) posunky obsahujúce tvar ruky/rúk F znázorňujúci nula alebo iné posunky ilustrujúce nula: (a) jednoručný posunok bez pohybu (statický) s orálnym komponentom „u (fúkanie)“ (obr. 13) vo význame: „ide o situáciu, v ktorej človek nie je schopný niečo vykonávať alebo akceptovať z dôvodu fyzických obmedzení, psychických zábran, subjektívnych alebo objektívnych dôvodov“ (ŠP č. 47 podľa Vojtechovská – Vojtechovský, 2012), napr. ČAJ HORÚCI JA VYPIŤ ŠP č. 47 = Nemohla by som vypiť horúci čaj. (tamže, s. 117); (b) jednoručný posunok s kruhovým pohybom a s orálnym komponentom „ooo“ (obr. 14) vo význame: „reakcia na vlastnú neschopnosť, nezdatnosť alebo neschopnosť, nezdatnosť niekoho iného“ (ŠP č. 48 podľa Vojtechovská – Vojtechovský, 2012), napr. MATEMATIKA JA POČÍTAŤ JA ŠP č. 48 JA = Matematika je pre mňa španielska dedina. (tamže, s. 118); (c) jednoručný posunok s pohybom na čelo a s orálnym komponentom „p“ (obr. 15) vo význame totožne ako vyšie: „reakcia na vlastnú neschopnosť, nezdatnosť alebo neschopnosť, nezdatnosť niekoho iného“, napr. MESTO VEĽKÉ ULICE NEZNÁME JA ORIENTÁCIA ŠP = Orientovať sa vo veľkom neznámom meste je pre mňa španielska dedina.; (d) jednoručný posunok s vnútorným pohybom z tvaru ruky F na tvar ruky 5 s hovoreným komponentom „nula“ (obr. 16) vo význame: „ide o situáciu, v ktorej človek nie je schopný vykonať niečo“, napr. MUŽ INDEXON VÝBAVIŤ NULA = Tento muž nie je schopný niečo vybaviť. (Vojtechovský – Holubová, 2009, s. 44); (e) jednoručný/dvojručný posunok s kruhovým pohybom a s hovoreným komponentom „nula“ (obr. 17) vo význame: „nič, vôbec nič, nikdy, ani jedenkrát, dosiaľ nikdy, zatiaľ nič“, napr. ŠKOLA PÄTKA NULA = V škole som nikdy nedostala päťku. (tamže); (f) jednoručný/dvojručný posunok s prudkým krátkym pohybom a s hovoreným komponentom „nula“ (obr. 18) vo význame: „s dôrazom nič, vôbec nič, nikdy, ani jedenkrát“, napr. KAMARÁT ON UČIŤ NULA SPRAVIŤ VODIČÁK = Kamarát sa vôbec neučil, napriek tomu urobil vodičák. (Vojtechovská – Vojtechovský, 2012, s. 99); (g) dvojručný posunok s kruhovým pohybom znázorňujúcim prečiarknutou nulou (obr. 19) vo význame: „žiadny, ani jedenkrát, dosiaľ nikdy“, napr. ODMENA NULA = bez odmeny; (3) posunkys nepriamych pomenovaní (vrátane ustálených spojení): HROB, KOPAŤ, MRTVY, NEDAŤ, NEHODIŤ (SA), NEHOTOVÝ, NEHOVORIŤ, NEMÔČŤ (dva štylistické varianty), NEMÁ CHUŤ, NEMÁ VÝZNAM, NEPLATIŤ (pozn. významu: nemat' platnosť, nie je v platnosti), PRAVDA NIČ, SPAŤ, ZAHODIŤ, ZÁKAZ (Vojtechovský – Holubová, 2009); (4) ŠP simultánne s miernym záporným krútením hlavou a ich významy (Vojtechovská – Vojtechovský, 2012): (a) ŠP č. 5 – ide o situáciu, ktorá sa skončila bezvýsledne; (b) ŠP č. 6 – zistíť, uvidieť alebo uskutočniť niečo veľmi prekvapujúce, neuveriteľné, nečakané (tu tiež znázorňuje pohyb od brady a tvar ruky A0, ktorý sa podobá gestu „palec sklesnutý pod bradou“); (c) ŠP č. 28 – ide

o situáciu, pri ktorej sa človeku nechce vykonávať činnosť; (d) ŠP č. 59 – ide o situáciu, keď človek „kašle na činnosť“, ktorú by mal vykonať; (e) ŠP č. 65 – byť nepočitivý, lajdák; (f) ŠP č. 71 – márne sa snažiť; (g) ŠP č. 74 – vyjadrenie názoru, že je to zbytočné, nepotrebné, objasnenie príčiny vzniknutej situácie, záporný až skeptický postoj k udalosti, k činnosti, k osobe; (h) ŠP č. 81 – viaže sa k nechuti, nechcenia hovoriaceho vykonávať nejakú činnosť; (ch) ŠP č. 82 – nemôcť vykonávať nejakú činnosť z dôvodu nejakej vonkajšej prekážky, vyjadrenie nespokojnosti s nemožnosťou naplniť svoj zámer; (i) ŠP č. 88 – vyjadrenie zápornej emócie ako reakcia na niečo/niekoho, čo/kto je hovoriacemu nepríjemné, otravuje ho to, pretože ho to stojí mnoho úsilia a sebazaprenia; (j) ŠP č. 89 – ide o záporný postoj voči nejakej činnosti; človeku sa nechce opakovane vykonávať činnosť, ktorá mu nie je príjemná; (k) č. 92 – nemôcť predviest' nejakú činnosť z dôvodu nejakej prekážky; (5) ŠP bez záporného krútenia hlavou a ich významy (Vojtechovská – Vojtechovský, 2012): (a) ŠP č. 4 – niečoho je zúfalý nedostatok (napr. peňazí, miesta, priezoru, slov); (b) ŠP č. 31 – zabrániť, zamedziť niečomu/nejakej činnosti, nedovolíť, aby sa niečo dialo rovnakým spôsobom d'alej; (c) č. 46 – ide o situáciu, pri ktorej človek ignoruje, nevšíma alebo nepočúva niekoho; (d) ŠP č. 63 – nezáujem o niekoho/niečo; môže ísť aj o nevedomosť o niekom/niečom.

Obrázok 13. ŠP č. 47

Obrázok 14. ŠP č. 48

Obrázok 15. ŠP

Obrázok 16. NULA

Obrázok 17. NULA

Obrázok 18. NULA

Obrázok 19. NULA

3.3 Samostatné posunky NIE

Do tejto kategórie sa zaraďujú len samostatné posunky NIE, ktoré sú analogicky podobné v ČZJ (Hendrychová, 2011). Posunky NIE sa častejšie vyskytujú ako elementárna negatívna odpoveď na zistovaciu otázku. Zoznam významov posunkov NIE s obligátorným nemanuálnym záporom: (a) jednoručný posunok s tvarom 5 sa opakovane otáča v zálpastí (obr. 20, tento posunok je zaradený aj v predchádzajúcej kategórii) – nesie význam nesúhlasu, napr. *Kamarátka dosť kašlala, tak som sa jej opýtala, či je chorá. Povedala, že nie.* (Vojtechovská – Vojtechovský, 2012, s. 55); (b) jednoručný/dvojručný s tvarom B_0 sa opakovane pohybuje zľava doprava (obr. 21) – spája sa s dvoma druhmi významu: (1) varovaním či zákazom (dvojručný posunok obsahuje výraz zosilnenia), napr. UČITEĽ TEN HRABLE ZOBRAŤ KTO KOMU_DAŤ_HRABLE (klasifikátor držania) – JA NIE NECHCIEŤ JA – KOMU_DAŤ_HRABLE (klasifikátor držania) INÝ DAŤ_HRABLE (klasifikátor držania) = Vôbec sa mi to ale nechce robiť, ked' dal učiteľ hrable do ruky spolužiacovi. (tamže, s. 73); (2) určitým príznakom zdvorilosti vyjadrujúcim odmietnutie s vďakou „nie, d'akujem“, napr. *d'akujem, bonboniéru si neprosím.* Dôležitú rolu zohráva aj mimika, ktorá určí rozdiely medzi dvoma významami: pri prvom význame mimika stvára mierne zamračenú tvár a pri druhom význame ako mierny úsmev; (c) jednoručný s tvarom B_0 pohybuje zľava doprava (obr. 22) – označuje význam ako silný nesúhlas, napr. DCÉRA MOJA TÚŽIŤ_{VEĽMI} ONA KUPIŤ PES – JA NIE = *Moja dcéra chcela veľmi psa. Povedala som, že v žiadnom prípade.* (tamže, s. 190); (d) jednoručný/dvojručný s tvarom D sa opakovane pohybuje zľava doprava (obr. 23) – používa sa na popretie nesprávnej výpovede vo význame „nie, nie je to tak“, napr. *Nie je to tak, že som ukradol peniaze.*; (e) jednoručný/dvojručný s tvarom D sa pohybuje dvoma spôsobmi: (1) zľava doprava (obr. 24) – spája sa so zákazom; (2) opakovane zľava doprava (obr. 23) – spája sa s určitým miernym varovaním zákazu. Oba spôsoby sa používajú vo význame „nie, nesmiet“, napr. KVETY CHYTAŤ NIE. = *Nesmies chytáť kvety.*

Obrázok 20. NIE

Obrázok 21. NIE

Obrázok 22. NIE

Obrázok 23. NIE

Obrázok 24. NIE

4 Nemanuálne vyjadrenie záporu v slovenskom posunkovom jazyku

Ako sme spomínali vyššie, pri popise nemanuálnych prostriedkov záporu v SPJ sa záporné krútenie hlavy znázorňuje (opakovany) pohyb hlavou doprava a doľava. K nemu sa pridružuje špecifická záporná mimika zahŕňajúca prikrčený nos, zvrátené čelo dolu a z toho vyplývajúce mierne prižmúrené oči, spusťené kútiky úst smerom dolu.

Nie je možné určiť, kedy sa presne používa nemanuálny zápor. Načasovanie závisí od rôznych faktorov individuálnych výpovedí používateľa SPJ a gramatických prostriedkov vo výpovediach. Všeobecne môžeme povedať, že nemanuálny zápor v SPJ sa zväčša produkuje simultánne po dobu produkcie záporného posunku alebo kladného posunku, ktorý nemanuálny zápor neguje.

Uvedieme niekoľko príkladov načasovania nemanuálneho záporu vo výpovediach:

(a) ukážka použitia nemanuálneho záporu s manuálnym kladným posunkom (Vojtechovská – Vojtechovský, 2012, s. 58):

neg._

Prepis: TELESNÁ_VÝCHOVA TERAZ JA ŠP č. 76 **BAVIŤ CVIČIŤ**
Preklad: *Práve bude telesná výchova a mne sa vôbec nechce cvičiť.*

Všeobecný význam ŠP č. 76: „Ide o situáciu, keď sa človek uistňuje, že informácia, o ktorej sa dopočul, dozvedel, je pravdivá. Ide o situáciu, kde človek vykonáva činnosť alebo tvrdí inak, než v skutočnosti chcel alebo tvrdil.“ (Vojtechovská – Vojtechovský, 2012, s. 158).

(b) ukážka použitia nemanuálneho záporu s dvoma manuálnymi kladnými posunkami (Vojtechovský – Holubová, 2009, s. 53):

neg.

Prepis: **ROZUMIEŤ INDEX_{JA} ZAHODIŤ** špecifikátor_osoby mávnutie_rukou
Preklad: *Nerozumieš mi? Kašlem na to.*

(c) ukážka použitia nemanuálneho záporu s nepravidelným slovesom (tamže, s. 56):

Prepis: JA ROBIŤ DESAŤ=ROKOV JA ROBIŤ_{INTENZÍVNE} AUTO

neg.

NEMAT

Preklad: *Poctivo pracujem desať rokov a auto ešte nemám.*

(d) ukážka použitia fakultatívneho nemanuálneho záporu s jedným posunkom, ktorý neguje posunok či celú výpoved (tamže, s. 37):

neg.

Prepis: TY ROBIŤ ŠP č. 55 (pozri vyššie) TY JA **HROB**

Preklad: *Ty to vieš urobit? Ja by som to nedokázala.*

(e) ukážka použitia nemanuálneho záporu s dvoma posunkami, ktoré negujú posunok (tamže, s. 30):

neg.

Prepis: UČIŤ **NIČ NULA BLÍŽIŤ** _SA PÍSOMKA AUTOMATICKY VEDIE-
Ť_{JA} PÍSAŤ TEXT

Preklad: *Aj bez učenia som pri písomke úspešná.*

(f) ukážka použitia nemanuálneho záporu vo výpovedi (Vojtechovská – Vojtechovský, 2012, s. 68): Prepis: **TRIČKO TYP HLBOKÝ_VÝSTRIH JA**

neg.

ŠP č. 76 (pozri hore) **KUPOVAŤ**_{OPAKOVANE} VÔBEC

Preklad: *Tričká s hlbokým výstrihom si fakt nekupujem.*

(g) ukážka použitia nemanuálneho záporu ako samostatného záporného krútenia hlavou (tamže, s. 51):

neg.

Prepis: **BÝVAŤ DEDINA** ŠP č.5 (pozri vyššie) NUDA

Preklad: *Bývať na dedine je úplne o ničom.*

5 Irónia v slovenskom posunkovom jazyku

Podobne ako v slovenskom jazyku aj v SPJ sa objavuje irónia, ktorú bližšie osvetlíme. V SPJ sa ironizujúci, výsmešný zápor vyjadruje tak, že sa výpoved' povie v kladnom zmysle, ale istá irónia je navodená uštipačnou úsmevou mimikou a miernym opakováním kývaním hlavy v zmysle súhlasu. Niekoľko však môže byť irónia stvárnená vážnou mimikou s kútikmi úst

smerom dolu, ktorá zastiera úsmevnú tvár, a miernym opakovaným kývaním hlavy v zmysle súhlasu.

Podľa J. Mistrika (1999, s. 135) „osobitný spôsob nesúhlasu vyslovíme tak, že namiesto odpovede vyberieme jadro otázky a zopakujeme ho zvýšením tónom znova vo forme otázky“. Tento spôsob bádame aj v komunikácii používateľov SPJ, namiesto zvýšenia tónu sa však vyjadruje väžnou alebo uštipačnou úsmevnou mimikou, niekedy ju sprevádza zväčšený a zrýchlený pohyb manuálneho posunku. Napr. v situácii, kde sa spolubesedník môže opýtať, či by mu priateľ mohol požičať 10 €, takto: *Požičal by si mi 10 €?* Namiesto dôrazneného „nie“ by mohla nasledovať takáto otázka: „10 EUR DA ĽA TEBE? Alebo: JA_? Alebo: DA ĽA TEBE? Silný nesúhlas sa môže naznačiť akoukoľvek otázkou, ktorá vyznieva ako výčitka, či nejde o omyl alebo nedorozumenie. Môže napríklad zaznieť takáto veta: *Požičaj mi 10 €.* Odmietať „nie“ by sa mohlo povedať takto: ČO_? Sú to subjektívne nesúhlasy, v ktorých je dôraz na mimike, na prekvapiacích očiach.

6 Záver

Zápor ako popretie výpovede či jej časti, alebo posunku je tiež nevyhnutnou súčasťou SPJ a takýmto spôsobom vieme ukázať SPJ ako plnohodnotný jazyk. Cieľom tohto príspevku je poskytnúť popis niektorých posunkov, ktorími je v SPJ možné vyjadriť zápor. Nepovažujeme ho za uzavretý celok, ale za prvý krok k porozumeniu a správnemu možnému používaniu záporných posunkov. Uvedomujeme si, že je potrebný hlbší výskum, hoci tento príspevok je akosi prvou sondou do problematiky vyjadrenia záporu v SPJ.

LITERATÚRA

- BAKER-SHENK, Charlotte – COKELY, Dennis: American Sign Language. A Tracher's Ressource Text on Grammar and Culture. Washington, D.C: Clerc Books 1980.
- BRENNAN, Mary: The Visual World of the British Sign Language: An Introduction. In: BRIEN, D. (ed.) Dictionary of British Sign Language/English. London: British Deaf Association 1992, s. 1 – 134.
- CSONKA, Štefan: Svet v posunkoch. Bratislava: SPN 1998. 156 s.
- CSONKA, Štefan – MISTRÍK, Jozef – UBÁR, Ladislav: Frekvenčný slovník posunkovej reči. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986. 304 s.
- Eurosigns: European Interactive Sign Language Courses. [DVD]. Czech – Moravian Unity of the Deaf & project partners (Slovenský zväz sluchovo postihnutých) 2005.
- GOLEJ, T.: Slovensko-nemecký slovník posunkovej reči – 2. časť. [YouTube; online]. 22. 11. 2008. Dostupné z WWW: www.youtube.com/watch?v=7g1I3pK-PtGQ&list=WL&index=21.
- HENDRYCHOVÁ, Lucie: Vyjádrení negace v českém znakovém jazyce. Praha: Filozofická fakulta, Univerzita Karlova 2011. Bakalárska práca.
- JOHNSTON, Trevor – SCHEMBRI, Adam: Australian Sign Language (Auslan): An Introduction to Sign Language Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press 2007.
- Kurz posunkovej reči v Kremnici. [VHS]. 1991.

- MARČEK, P. – HUSÁROVÁ, S. – ŠÚRY, M.: Slovník posunkovej reči: register 2 000 základných slov zoradených podľa abecedy. [CD]. Bratislava: Slovenský zväz sluchovo postihnutých 2002.
- MISTRÍK, Jozef: Jazyk a reč. 2., upr. vyd. Bratislava: Mladé letá 1999.
- MISTRÍK, Jozef a kol.: Kodifikovaný systém posunkovej reči: register 1 400 základných slov zoradených podľa abecedy. [VHS]. Bratislava: Slovenský zväz sluchovo postihnutých 1995.
- MOTEJZÍKOVÁ, Jitka: Poznáváme český znakový jazyk V. (Specifické znaky). In: Speciální pedagogika, 2003, roč. 13, č. 3, s. 218 – 226.
- ŠARINA, Róbert: Posunký 1: Pontis – Telekom. [YouTube; online]. 29. 12. 2013. Dostupné z WWW: www.youtube.com.
- TARCSIOVÁ, Darina – KOŠÚTOVÁ, Mária a kol.: Posunký – pojmová zásoba pre opatrovateľky. [VHS a DVD]. Bratislava: Asociácia tlmočníkov posunkovej reči nepočujúcich Slovenska 2004.
- SUTTON-SPENCE, Rachel – WOLL, Bencie: The Linguistics of British Sign Language: An Introduction. 8. vyd. Cambridge: Cambridge University Press 2007.
- ŠMEHILOVÁ, Anna – ŠMEHILOVÁ, Anna: Základy posunkového jazyka nitrianskeho regiónu 1. Nitra: Effeta – stredisko sv. Fr. Saleského 2003. 85 s.
- VOJTECHOVSKÁ, Veronika – VOJTECHOVSKÝ, Roman: Špecifické posunký v slovenskom posunkovom jazyku. Bratislava: Myslím – centrum kultúry Nepočujúcich 2012.
- VOJTECHOVSKÝ, Roman – HOLUBOVÁ, Veronika: Nepriame pomenovania v slovenskom posunkovom jazyku. Bratislava: Spolok nepočujúcich pedagógov 2009.
- ZESHAN, Ulrike: Irregular Negatives in Sign Languages. In: Dryer, M. S. – Haspelmath, M. (eds.) The World Atlas of Language Structures Online. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology 2013. Dostupné z WWW: <http://wals.info/chapter/139>. [cit. 2014-03-07].

K marginálním výkladům ve staročeské Bibli kladrubské¹

Kateřina Voleková

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český,
Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

První překlad staročeské bible se snažil zprostředkovat čtenáři obsah biblického textu co nejsrozumitelněji. Jedním z prostředků bylo objasňování nejasných míst či výrazů vysvětlivkami, které byly vkládány přímo do biblického textu.² Pro svou funkčnost se objevují vysvětlivky i v dalších českých překladech bible. Popisu textových vysvětlivek v první redakci se po italském bohemistovi Sante Graciottim (1964) věnovaly dále Markéta Pytlíková (2010 a studie v tomto sborníku) a Hana Kreisingerová (2011). Na jejich výzkum navážeme průzku mem nebiblických výkladů v třetí redakci staročeského překladu reprezentované Biblí kladrubskou.

1 Třetí redakce staročeského překladu bible

Třetí staročeská redakce byla přeložena z té verze latinské Vulgaty, která byla opravena podle latinského korektoria. Český text byl oproti předcházejících redakcích zbaven různých nebiblických textových přídavků. Mezi přídavky v prvním staročeském překladu bible patřily právě vysvětlivky vlastních jmen místních a osobních a dalších neznámých reálií, které byly do textu vkládány na základě biblických komentářů. Přídavky byly z překladu třetí redakce programově odstraněny, jak je výslově zdůrazněno v předmluvě k novému přetlumočení, která je dochována ve dvou opisech, v Bibli šafhaузské a Bibli nymburské:
tato česká biblé psána jest z dobré staré biblé latinské, ješto jie bylo tři sta let a několik a dvacetí; a k tomu jest byla prvé opravována podlé korektora, ješto slóve oprávce biblé. Protož zdálo-lit' by se co neprávě, ne ihned opravuj, až se prvé utečeš k korektorovi a k prvním biblém starým. A tu shledáš, kterak sú na mnohých miestech biblé obecné nové pokaženy: někde slova změňována, někde výkladu přimiešeno v tekst, někde přidáno, ješto nemá býti, někde umenšováno (Kyas, 1997, s. 101). Tento výběr správné, opravené latinské předlohy je provázen snahou o přesný překlad. Třetí redakce se vyznačuje „často až otrockým napodobením latinského způsobu vyjadřování“ (Kyas, 1997, s. 111), čímž dochází ke ztrátě živosti překladu, kterou se vyznačovala první redakce.

Bible třetí redakce „veškeré doplňující nevulgátní komentáře prostě vypouští“ (Kreisingerová, 2011, s. 220), ale pouze z vlastního biblického textu; ko-

¹ Tento příspěvek vznikl za podpory grantového projektu na podporu excelence v základním výzkumu GA ČR č. P405/12/G148 *Kulturní kódy a jejich proměny v husitském období*.

² V edici *Staročeská bible drážďanská a olomoucká* (1981 – 2009) jsou tyto vysvětlivky a vsuvky na rozdíl od biblického textu důsledně kladený do kulatých závorek.

mentáře totiž přesunuje do marginálií, snad po vzoru latinských komentovaných biblí. V případě, že komentáře jsou v bibli uváděny, bývají zřetelně a jasně odděleny od biblického textu a jsou psány jako marginální nebo interlineární glosy. Tak je tomu např. v rukopisu Moravské zemské knihovny se signaturou Mk 50 ze sedmdesátých let 15. století, který obsahuje část latinské bible s dvěma komentáři. Hlavní text latinských evangelií je zde zapsán větším písmem a s velkým rádkováním, latinský komentář zvaný *Glossa ordinaria* je pak zapisován jako interlineární glosy, zatímco latinská *Postilla litteralis* Mikuláše Lyry je umístěna po obvodu folia. Podobně jsou psány biblické komentáře v rukopisu Národní knihovny České republiky se signaturou VI F 15 z dvacátých let 15. století. Biblický text sapienčních knih je zde opatřen marginálními a interlineárními vysvětlivkami převzatých z *Glossy* a z postil Mikuláše Lyry a Mikuláše Gorry.

Nejstarší doklady na překlad třetí redakce pocházejí z *Postily nedělní* Jana Husa z roku 1413 a nacházejí se v perikopách z části Lukášova evangelia a celého Janova evangelia (srov. Kyas, 1997, s. 73 – 77, 99). Ke třetí redakci patří nejméně jedenáct celých biblí, které mají „vecelku jednotný text na základě společné předlohy“ (Kyas 1997, s. 106), nejstarší z nich je Bible padeřovská z roku 1435. Ve většině rukopisů s obsahem třetí redakce přistupují k „celkem nemnohým korektorským margináliím velmi četné marginálie výkladového a alternativního charakteru, jež byly již většinou obsaženy přímo v předlohách a které zpravidla písáři kodexů opisovali současně s vlastním biblickým textem“ (Eliáš, 1971, s. 22n.). Poznámky na okraji k biblickému textu, které psal tentýž písář jako hlavní text, má podle Kyase (1997, s. 102 – 111) a Eliáše (1971, s. 103nn.) v různorodém rozsahu a charakteru většina třetiredakčních biblí: Bible padeřovská, Bible muzejní neznámého původu, Bible Hodějovského, Bible krumlovská, Bible klementinská neznámého původu, Bible nymburská, Bible kladrubská, Bible lobkovická a Bible šafhauzská. O tom, zda poznámky obsahují také samostatně dochované Staré nebo Nové zákony třetí redakce, se Kyas nezmíňuje (1997, s. 111) a jejich průzkum je dalším úkolem na tomto poli.

Pro první průzkum třetiredakčních výkladů jsme si zvolili Bibli kladrubskou (dále BiblKladr).³ Jde o mladší opis třetiredakční bible z roku 1471, který je uložen v Národní knihovně pod signaturou XVII A 29.⁴ Pergamenový rukopis napsal jediný písář a bohaté a nákladné iluminace indikují, že si opis dal pořídit příslušník majetnejší šlechty. Bible byla pojmenována podle místa svého uložení v benediktinském klášteře v Kladrubech. „Tento název se vžil více než správnější název bible Bořkova, odvozený od prvního doloženého majitele“

³ Bible je postupně vydávána v moderní elektronické edici, zatím je k dispozici elektronická edice první části Starého zákona (knihy Genesis až Ruth), srov. *Ediční modul. Vokabular webový*. Dostupné z WWW: <http://vokabular.ujc.cz/moduly/edicni>. [cit. 2013-12-03].

⁴ Rukopis je zpřístupněn v digitální knihovně *Manuscriptorium*. Dostupné z WWW: <http://www.manuscriptorium.com/?q=cs>. [cit. 2013-12-03].

(Eliáš, 1971, s. 246), který bibli klášteru věnoval roku 1706. Rukopis obsahuje „množství marginálíí výkladového a alternativního charakteru z pera téhož písáre, jenž psal vlastní biblický text“ (Eliáš, 1971, s. 141). Celkem se jedná, jak jsme zjistili, o 202 marginálních vysvětlivek, 4 marginální alternativní překlady a 15 marginálních korektur. Na okraji se převážně v novozákonní části objevují též pozdější přípisy mladší rukou, které označují perikopy liturgických čtení.

1.1 Marginální vysvětlivky

Vysvětlující komentáře na okrajích rukopisu Bible kladrubské se objevují oproti první redakci celkově v nižším počtu a jen v některých biblických knihách. Nejhojněji jsou vysvětlivky uvedeny v některých listech sv. Pavla (devatenáct vysvětlivek v Prvním listu Korintském, osm v listu Židům, sedm v listu Římanům, šest v Druhém listu Korintském), v čtyřech knihách Královských (celkem čtyřicet sedm vysvětlivek) a některých starozákonních a novozákonních knihách (trináct vysvětlivek) v Izaiášovi, devět v knize Job, osm ve Skutcích apoštolských, sedm v Ester a v První Mojžíšově apod.). Bez vysvětlivek zůstala většina prorockých knih a dvě evangelia a některé epištoly. Marginálie, které objasňují predevším exotické lexikum, metaforická vyjádření a nejasný kontext, rozdělujeme podle kritérií použitých pro první redakci na vysvětlivky propriální a apelativní (Kreisingerová, 2011, s. 214n.).

1.1.1 Propriální vysvětlivky

Mezi komentovaná propria z biblického textu patří jak jména místní a obyvatelská, tak názvy pohanských model, nebeských hvězd a větrů. Stejně jako v Bibli olomoucké převládají v Bibli kladrubské propriální vysvětlivky jednoslovné nebo dvouslovné s ukazujícím zájmenem *ten*. U jiných jmen se objevují též rozsáhlejší komentáře (příklad č. 6). Z velké části nacházíme propriální vysvětlivky u stejných výrazů jako v první redakci, z uvedeného výběru to jsou příklady č. 1 – 2, 4 – 5.

- (1) BiblKladr 2 Rg 4,2: *Zajisté i Beroth* [in marg. **t.⁵ to město**] počteno jest; Vulg: *siquidem et Beroth reputata;* BiblOl: *A bieše to město⁶ Beroth velmi slovutné*
- (2) BiblKladr 4 Rg 4,42: *muž z Baal* [in marg. **t. vlasti**] *Salisa* [in marg. **t. toho města**]; Vulg: *de Baalsalisa;* BiblOl: *muž z (té vlasti) Baal z (města) Saliza*

⁵ Ve velké části jsou vysvětlivky v Bibli kladrubské uvozeny stč. zkratkou *t.*, pro kterou nemůžeme stanovit jednoznačné čtení, neboť ji můžeme rozepsat jako lexém *točíš* (srov. in marg. *t.* v křívé pří BiblKladr – *točíš* v křívé pří BiblPad ad Ex 23,3) nebo jako ustálené spojení *to jest* (srov. in marg. *To jest jako die výklad...* BiblKladr ad Dt 29,19). Proto v ukázkách z Bibli kladrubské ponecháváme tuto zkratku nerozepsanou.

⁶ Přestože spojení *to město* je nebiblická vsuvka, není v edici BiblOl uvedena v závorce.

- (3) BiblKladr 4 Rg 4,8: *skrže Suna* [in marg. **t. to město**]; Vulg: *per Sunam*; BiblOl: *skrzé jedno město*
- (4) v chrámiech *Priapi* [in marg. **t. té modly**] BiblKladr 3 Rg 15,13 (*in sacris Priapi Vulg*); srov. v svatinách (*té ohavné modly jménem*) *Priapi* BiblOl
- (5) BiblKladr Is 23,3: *siemě Nili* [in marg. **t. potoka tak řečeného**]; Vulg: *semen Nili*; BiblOl: *siemě Nila* (*té řeky*)
- (6) BiblKladr Act 27,12: *ješto patří k Affrikum a k Korum* [in marg. **Affrikus jest vietru ot boku polodnieho a Korus jest vietru ot boku pónocnieho.**]; Vulg: *respicientem ad Africum et ad Corum*; BiblOl: *v tu stranu mezi poledne a západem slunce*

U jmen hvězd, které jsou v hlavním textu uvedeny jako citátová slova nebo v přejatém znění, nacházíme v marginálních Bible kladrubské jejich české překlady. Ty se liší od stř. překladů první redakce (srov. příklady 7 – 10).

- (7) BiblKladr Job 9,9: *činí Arturum a Ariona a Hyadas* [in marg. **t. ty hvězdy, ješto slovú Vóz, Kosa, Slepice s kuřencí**]; Vulg: *facit Arcturum et Oriona, et Hyadas*; BiblOl: *činí (Os nebeský, ješto slové) Arkturus, a Průluky a (ty hvězdy jménem) Pliades (jimžto řiekají Štětky)*
- (8) BiblKladr Job 38,31: *hvězdy Pliades* [in marg. **t. ješto slovú Slepice s kuřencí**]; Vulg: *stellas Pleiadas*; BiblOl: *hvězdy, ješto slovú Štětky*
- (9) BiblKladr Job 38,31: *okršlek Arktury* [in marg. **t. Vóz, ty hvězdy**]; Vulg: *gyrum Arcturi*; BiblOl: *okolek (těch hvězd, točíš) Kola*
- (10) *Arkturum a Orionem* [in marg. **t. okršlek sedmi hvězd, ješto slóve Vóz, a Orion, ješto slóve Kosa**] BiblKladr Am 5,8 (*Arcturum et Orionem*); BiblOl: *Arcturum (to jisté znamenie) a Orionem (tu jistú hviezdu)*

1.1.2 Apelativní vysvětlivky

Vysvětlivky apelativních slov dělí Kreisingerová (2011, s. 214n.) na překladově-interpretační a významově-interpretační. Časté jsou v Bibli kladrubské vysvětlivky překladově-interpretační, kdy do vlastního biblického textu je přejat exotický výraz, který je buď hláskoslovně a morfologicky přizpůsoben češtině (příklad č. 11, 14, 16), nebo je uveden jako citátové slovo (příklad č. 11, 12, 13, 15), a na okraji se pak nachází vysvětlení těchto výrazů. Stejně jako v první redakci staročeského překladu bible se tento postup používá v případě pojmenování neznámých středomořských rostlin, zvířat a jiných exotických reálií spojených s židovskou kulturou a náboženstvím. Nenacházíme zde však vysvětlivky u jednotek měrného systému, které jsou časté pro první redakci (srov. Kreisingerová, 2011, s. 219).

- (11) BiblKladr Gn 43,11: *doneste muži dary, málo kadidla a strdi a storacis a stak* [in marg. **Jména sú dřieví v zemi Kanaan, jichžto jest drahé ovoce.**]; Vulg: *deferte viro munera, modicum resinae, et mellis, et storacis, stactes*

- (12) BiblKladr Lv 11,22: *atakus* [in marg. *Atakus jest větčí nežli chrúst.*]; *a opiniakus* [in marg. *Opiniakus jest zviežátko, ješto s hady bojuje.*]; Vulg: *et attacus atque ophiomachus*
- (13) BiblKladr 3 Rg 10,11: *dřievie tynna* [in marg. *ješto nehnijí a jsú ku podobenství bielého trna okrúhlá*]; Vulg: *ligna thyina*
- (14) BiblKladr 4 Rg 5,17: *vezmú břiemě dyví burdunov* [in marg. *t. hovád ješto se rodie z koně a u oslice*] z země; Vulg: *onus duorum burdonum de terra*
- (15) BiblKladr Is 34,14: *lamia* [in marg. *Lamia potvora svrcek jako ženy, zpodek jako koňský.*]; Vulg: *lamia*
- (16) BiblKladr Ex 25,7: *perly k okrášlení efot a racionala* [in marg. *t. rúcha kněžská*]; Vulg: *gemmas ad ornandum ephod, ac rationale*

Větší doslovnost třetí redakce se projevuje v uvádění hebrejských názvů měsíců (příklady č. 17 – 24) v originálním znění s marginální vysvětlivkou oproti první redakci, která střídavě přechází od přejímek s vysvětlivkou k pouhé přejímce bez vysvětlivky či k uvádění pouze českého ekvivalentu.

- (17) BiblKladr 3 Rg 6,1: *v létě čtvrtém měsíce zio* [in marg. *t. máje*], *to jest měsíc druhý*; BiblOl: *měsíec zio, to jest měsíec druhý (u Židov, a u nás slóve máj)*
- (18) BiblKladr 3 Rg 6,37: *v měsíci zio* [in marg. *t. máje*]; BiblOl: *měsíce zio (ješto slóve česky máj)*
- (19) BiblKladr 3 Rg 6,38: *měsíce ebul* [in marg. *t. října*]; BiblOl: *měsíec ebul (jenž česky slóve listopad)*
- (20) BiblKladr 3 Rg 8,2: *v měsíci betanim* [in marg. *t. září*]; BiblOl: *toho měsíce listopada*
- (21) BiblKladr Neh 1,1: *v měsíci kaslen* [in marg. *t. prosinci*]; BiblOl: *měsíec prosince*
- (21) BiblKladr Neh 2,1: *v měsíci nisan* [in marg. *t. dubna*]; BiblOl: *měsíec dubna*
- (22) BiblKladr Neh 6,15: *měsíce elul* [in marg. *t. září*]; BiblOl: *měsíec ebal*
- (23) BiblKladr 3 Esd 5,6: *měsíce nisan* [in marg. *t. dubna*]; BiblOl: *měsíec dubna*
- (24) BiblKladr 3 Esd 7,5: *měsíce adar* [in marg. *t. dubna*]; BiblOl: *měsíec adar*

K obsahu sdělení se vyjadřují vysvětlivky významově-interpretační, které napomáhají čtenáři k pochopení smyslu textu a nabízejí jeho možnou interpretaci (výběr z nich viz příklady č. 25 – 29). Stejně jako ostatních vysvětlivek je jich oproti první redakci podstatně méně, ale jsou i tam, kde je Bible olomoucká nemá (příklady č. 25, 27 – 29).

- (25) BiblKladr Ex 23,3: *nad* [in marg. *t. v křivé pří*] *chudým nesmiluješ se v súdu*

- (26) BiblKladr 1 Rg 14,18: *Přilož archu boží* [in marg. **t. porad' se s pánum, máme li jít k boji čili nic**]; BiblOl: *Přichyl se k škrini boží (točíš popros božieho zjevenie, jmáme-li k tomuto boji jít čili nic)*
- (27) BiblKladr 4 Rg 19,7: *já pošli jemu ducha* [in marg. **t. zamúcenie mysli**]
- (28) BiblKladr 1 Par 23,29: *a k vymínaní* [in marg. **t. klasov**]
- (29) BiblKladr Is 22,25: *odjat bude kolek* [in marg. **t. Josedech, potom biskup**]

1.2 Prameny

První úplný překlad bible z poloviny 14. století pracoval s nejvýznamnějšími biblickými výkladovými příručkami, mezi které patří dvě příručky vzniklé ve Francii: *Glossa ordinaria* z přelomu 11. a 12. století z okruhu Anselma z Laonu a *Postilla litteralis* francouzského teologa a exegety Mikuláše z Lyry z 1. poloviny 14. století (Graciotti, 1964, s. 39). Překladatel třetí redakce pracoval zřejmě jak s předcházejícími českými překlady, tak s latinskými příručkami a oba tyto prameny můžeme zařadit mezi zdroje marginálních vysvětlivek ve třetí redakci staročeského překladu. S první redakcí se Bible kladrubská shoduje např. v těchto vysvětlivkách:

- (30) BiblKladr Gn 4,7: *Však budeš li dobré ciniti, vezmeš* [in marg. **t. odplatu**]; BiblOl: *Učiníš-li dobrě, vezmeš (točíš odplatu)*; Lyra: *recipies mercedem a domino*
- (31) BiblKladr Gn 18,10: *přijdu k tobě tento čas* [in marg. **t. v rok**]; BiblOl: *přídu k tobě tento čas v rok*
- (32) BiblKladr 4 Rg 18,4: *nazval jest jej Noeschan* [in marg. **t. měd**]; BiblOl: *vzděl jemu jmě Noestena (to jest českým hlaholem řečeno měd)*; Lyra: *id est cuprum*
- (33) BiblKladr 4 Rg 23,13: *na pravé straně hory Úraza* [in marg. **t. Olivetské**]; BiblOl: *na pravé straně hory Urazenie (točíš Olivetské)*; Lyra: *iste est mons Oliveti prope Ierusalem*

Prokazatelně alespoň jistá část vysvětlivek třetí redakce je nově čerpána z latinské Lyrovy *Postilly*, neboť doslově odpovídají jeho výkladu a v předchozích redakcích je nenacházíme (příklad č. 34). Ve většině případů však neřebírá překladatel z Lyry celou pasáž, ale tlumočí jen začátek výkladu nebo jeho nejrelevantnejší části (příklady č. 35 – 38).

- (34) BiblKladr Nm 5,7: *navrátie samú* [in marg. **t. sám dluh**] *hlavu*; Lyra: *id est ipsum debitum*
- (35) BiblKladr Gn 43,11: *doneste muži dary, málo kadidla a strdi a storacis a stak* [in marg. **Jména sú dřieví v zemi Kanaan, jichžto jest drahé ovoce.**]; Lyra: *Nomina sunt arborum aromaticarum, que inveniuntur in terra Chanaan, quarum lacryme fluentes et fructus sunt preciosi*
- (36) BiblKladr Ex 25,16: *položíš do archy svědeckvie* [in marg. **t. dcky napsané prstem božím**]; Lyra: *id est tabulas scriptas digito dei, que erant testes inter deum et populum*

- (37) BiblKladr Nm 11,7: *barvy bdelové* [in marg. *ješto jest bielé*]; Lyra: *quod est album et lucidum sicut cristallus*
 (38) BiblKladr 1 Par 15,21: *na húslach na osmé notě zpieváchu asinichion* [in marg. *t. víťaznému bohu víťazstvie*]; Lyra: *est significacio ista victori deo triumphus*

U několika vysvětlivek je jako pramen citován „*výklad*“, tímto výrazem je označována jak *Glossa ordinaria* (příklad č. 39), tak Lyrova *Postilla litteralis* (příklady č. 40 – 42).

- (39) BiblKladr Dt 8,15: *dipsas* [in marg. *Dipsas, jako die výklad, jest had maličký, a kohož ukosí, žiezní zahyne*]; Lyra: *Sciendum etiam, quod secundum quod dicit Glossa, dipsas est genus minimum serpentis ita, quod vix percipitur et quemcumque momorderit, siti perit*
 (40) BiblKladr Nm 34,4: *skrže vstúpenie Štírové* [in marg. *Tu die výklad, že jest tu byla hora, na niež množstvie štírov.*]; Lyra: *mons est latere meridionali illius terre sic nominatus, quia scorpiones erant ibi in multitudine*
 (41) BiblKladr Dt 29,19: *opilá* [in marg. *To jest jako die výklad: Což jest prvé hřesil z hlúposti jako opilý nemaje rozumu, hřesil by ze zlosti kochaje se v ní jako žieznivý v nápoji.*]; Lyra: *qui prius peccabat ex ignorantia sicut ebrius, per assuefactionem acquirit habitum viciorum. Et sic tunc peccat ex certa malicia, in quo delectatur sicut ebrius sitiens in potu*
 (42) BiblKladr Jos 22,24: *zajtra dějí synové vaši synóm našim co* [in marg. *Jako by řekli podlé výkladu: Nemáte v něm dielu.*] nám a pánu; Lyra: *id est non habetis in eo partem*

Rozdíl v komentářích k témuž biblickému místu mezi první a třetí redakcí můžeme vysvětlit samostatnou prací třetiredakčního překladatele s Lyrovým výkladem. Dokládá to například verš 1 Rg 13,1 (příklady č. 43 a 44).

- (43) BiblKladr 1 Rg 13,1: *syn jednoho* [in marg. *t. tak nevinný a čistý jako dietě jednoho léta*] léta bieše Saul; Lyra: *id est ita innocens et purus a peccato sicut puer unius anni*
BiblOI 1 Rg 13,1: byl syn jednoho léta v stáří (točíš čisti ot hřiecha jako dietě); Lyra: id est ita innocens et purus a peccato sicut puer unius anni
 (44) BiblKladr 1 Rg 13,1: *a dvú* [in marg. *t. v dobrotě a v nevinnosti*] letú kraloval jest; Lyra: *scilicet in bonitate et innocentia sua, licet pluribus annis regnaverit existens in malicia*
BiblOI 1 Rg 13,1: a jedno dvě létě kraloval jest nade vším israhelským lidem (točíš v dobroti a spravedlnosti, kakažkolí jest vicec let kraleval v zlosti); Lyra: scilicet in bonitate et innocentia sua, licet pluribus annis regnaverit existens in malicia (srov. Graciotti, 1964, s. 39)

Větší doslovnost třetí redakce a oproti tomu jistá volnost překladu první redakce se projevuje i ve znění komentářů, převzatých s největší pravděpodobností z Lyry (příklady č. 45 a 46).

- (45) BiblKladr 2 Rg 14,8: *a já' přikáži* [in marg. *t. aby neumřel syn tvój*] *za tě;* Lyra: *scilicet quod filius tuus non moriatur*
BiblOl 2 Rg 14,8: *já' za tě káži* (*točíš aby živ ostal syn tvój*); Lyra: *scilicet quod filius tuus non moriatur*
- (46) BiblKladr 1 Rg 14,18: *přilož archu boží* [in marg. *t. porad' se s pánem, máme li jít k boji čili nic*]; Lyra: *id est applica te ad consulendum dominum, si debeamus ire ad illud bellum*
BiblOl 1 Rg 14,18: *přichyl sě k škríní boží* (*točíš popros božieho zjavenie, jmáme-li k tomuto boji jít čili nic*); Lyra: *id est applica te ad consulendum dominum, si debeamus ire ad illud bellum*

Mezi další prameny kromě Lyrovy Postilly patřil snad i latinský výkladový slovník Mammotrectus, který vykládá po sledu biblických knih obtížná slova biblického textu (příklady č. 48 – 50).

- (48) BiblKladr Ex 25,7: *perly k okrášlení efot a racionala* [in marg. *t. rúcha kněžská*]; Mammotrectus 1470: *Ephod et rationale vestes erant sacerdotales*
- (49) BiblKladr Dt 14,5: *origen* [in marg. *Origen zvieře čisté k jédlu, ale nečisté k uobětem.*]; Mammotrectus 1470: *Orix, origis, media correpta, est animal immundum quo ad sacrificium, mundum tamen quo ad esum*
- (50) BiblKladr Dt 14,5: *kamelopardulum* [in marg. *Kamelopardulus jest zvieře podobné pardovi maje bielé proměny svrchu, koňovi hrdlem, buvolovi nohami, hlavu velblúdovi.*]; Mammotrectus 1470: *Hic camelopardulus, -li una pars est diminutivum a cameleopardus, -di, quod est animal ut pardus albis maculis superaspersus, collo equo similis, pedibus bubalis, capite tamen camelo est similis*

1.3 Marginální alternativní překlady

Kromě vysvětlivek se v textu Bible kladrubské objevují čtyři případy alternativního překladu dvojího typu. Jedná se zaprvé o alternativní staročešky ekvivalent k tradičnímu překladu uvedenému v hlavním textu a převzatému ze starších redakcí; taková alternativa přináší nové znění a v Bibli kladrubské je doložena jednou (příklad č. 51). Naopak tři další alternativy k novému překladu v hlavním textu uvádějí na okraji původní znění pocházející z první redakce (příklady č. 52 – 54).

- (51) BiblKladr Gn 1,16: *stvrzenie* [in marg. *neb obloha*]; Vulg: *firmamentum*; BiblOl, BiblMlyn: *stvrzenie*
- (52) BiblKladr Ex 25,31: *kvietie* [in marg. *neb lilia*]; Vulg: *ac lilia*; BiblOl: *liliomy*; BiblMlyn: *lilium*

- (52) BiblKladr 2 C 3,1: *Počínáme opět sami se chlubiti* [in marg. *chváliti*]; Vulg: *Incipimus iterum nosmet ipsos commendare*; BiblOl, BiblMlyn: *Počínámy opět sami sě chváliti*
- (54) BiblKladr 2 C 9,1: *zbytečné jest* [in marg. *neb bezpotřebné*]; Vulg: *ex abundanti est*; BiblOl: *bez potřeby jest* BiblOl, pod. BiblMlyn

Závěr

Nebiblické vysvětlivky, které první a druhá redakce staročeského překladu bible uvádí přímo v textu, klade třetí redakce do marginálií. V zkoumané třetí redakční památce, Bibl Kladrubské, jsme našli celkem 202 vysvětlivek, to jest nepoměrně méně než je v Bibli olomoucké. Stejně jako v prvoredakčních biblích vykládají marginální komentáře kontext a neznámá *propria* a *apelativa*. Hlavním zdrojem výkladů je *Postilla litteralis* Mikuláše z Lyry. Mezi úkoly dalšího bádání patří určení dalších pramenů marginálních vysvětlivek a průzkum nebiblických vysvětlivek i v dalších staročeských biblích třetí redakce.

LITERATURA

- GRACIOTTI, Sante: *La bibbia paleoboema della biblioteca di Brera*. Milano: Società editrice vita e pensiero 1964. 224 s.
- KREISINGEROVÁ, Hana: *Vysvětlivky ve staročeském biblickém překladu prorockých knih*. Linguistica Copernicana, 2011, roč. 6, č. 2, s. 211 – 222.
- KYAS, Vladimír: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha: Vyšehrad 1997. 336 s.
- PYTLÍKOVÁ, Markéta: *Vysvětlivky ve staročeském překladu Makabejských knih*. In: *Varia XIX*. Eds. J. Hladký – L. Rendár. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave 2010, s. 286 – 291.
- Staročeský slovník. Úvodní statí a prameny, Praha: Academia 1968. 132 s.

PRAMENY

- BiblKladr: Rukopis, Praha, Národní knihovna České republiky, sign. XVII A 29, ff. 1r – 452v, 1471.
- BiblOl: KYAS, Vladimír – PEČÍRKOVÁ, Jaroslava a kol. (eds.): *Staročeská bible Drážďanská a Olomoucká I – V*. Praha: Academia – Paderborn: Ferdinand Schöningh 1981 – 2009.
- Lyra: *Biblia mit Postilla litteralis von Nicolaus de Lyra*. Díly 1 – 4, Norimberk, kol. 1493.
- Vulg: *Biblia Sacra iuxta Vulgatam Clementinam*. Dostupné z WWW: <http://vulgsources.sourceforge.net/html/>. [cit. 2013-12-13].

Z problematiky prekladu proprií v diele P. Pullmana *Jantárový d'alekohľad*

Alena Záborská

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Filozofická fakulta,
Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

V štúdii sa venujeme porovnaniu anglického originálu a slovenského prekladu diela Philipa Pullmana *Jantárový d'alekohľad* s dôrazom na vlastné mená. Uvedenej téme sme sa už venovali v bakalárskej práci a v tomto príspevku chceme na vybraných vlastných menách poukázať na niektoré osobitosti prekladu proprií. Skúmané propria sме excerptovali z originálu a následne ich rozdelili do jednotlivých skupín. Porovnali sme ich so slovenským prekladom a podávame slovotvornú a významovú analýzu vybraných názov. V niektorých prípadoch sme navrhli vlastné alternatívne prekladateľské riešenia.

Anglický spisovateľ Philip Pullman je autorom takmer dvadsiatich kníh venovaných predovšetkým deťom, no jeho diela odjakživa pritahovali čitateľov rôznych vekových kategórií. Jeho najznámejšou prácou je fantasy trilógia *His Dark Materials* (*Temné hmoty*), ktorá mu primiesla celosvetový úspech. Skladá sa z nasledujúcich titulov: *Northern Lights* (*Zlatý kompas*), *The Subtle Knife* (*Magický nôž*) a *The Amber Spyglass* (*Jantárový d'alekohľad*). Za tieto knihy dostal P. Pullman viacero knižných ocenení – medzi najvýznamnejšie patrí Pamätná cena Astrid Lindgrenovej, Cena Eleanor Farjeonovej, Carnegieho medaila za literatúru a ocenenie „Carnegie of Carnegies“. V roku 2001 získal *Jantárový d'alekohľad* ako prvá detská kniha v histórii Whitbreadovu cenu za najlepšiu britskú knihu roka.¹ Do slovenského jazyka preložili knihy Ol'ga Kralovičová (*Zlatý Kompas*, *Magický nôž*) a Tamara Chovanová (*Jantárový d'alekohľad*). T. Chovanová zachovala mená z predchádzajúcich častí tak, ako ich preložila O. Kralovičová, čím zabezpečila plynulý prechod medzi jednotlivými dielmi.

Skôr ako prejdeme k analýze vybraných proprií, chceli by sme venovať niekoľko slov teoretickým východiskám z onomastiky a translatológie. Onomastika zameriava svoju pozornosť na vlastné meno, čiže *proprium*. Rudolf Šrámek (1999) si pod vlastným menom predstavuje lexikálnu jednotku, ktorá stojí v protiklade s apelatívom a označuje jedinečný objekt alebo jav. Treba si však uvedomiť, že propria a apelativa nestoja v úplnom protiklade, ale do istej miery sa prekrývajú.

Na to, aby sme sa mohli zaoberať vlastnými menami, musíme si uvedomiť, akú úlohu v jazyku zohrávajú. Ako uvádzá Vincent Blanár (1996), vlastnými menami môžeme pomenovať individuálny predmet v porovnaní s predmetmi

¹ <http://www.philip-pullman.com/about.asp>

v tej istej triede (napr. *Vysoké Tatry, Karpaty, Malá Fatra*). R. Šrámek (1999) tvrdí, že hlavnými funkciemi *propria* je individualizovať, lokalizovať a differencovať. Pod individualizačiou si treba predstaviť vyhradenie mena a jeho jedinečnosti, pod lokalizačiou začlenenie mena do istých vzťahov (ako napr. do kultúrnych, sociálnych, historických a iných vzťahov) a pod diferenciáciou odlišenie mena od iných mien v rovnakej skupine.

Autorov výber *proprií* v literárnych textoch nám odhaluje jeho vzťah k postavám, miestam. Volí ich tak, aby pritiahol čitateľovu pozornosť. Pri výbere vlastného mena v umeleckých textoch sa berie ohľad predovšetkým na formálne a významové faktory. Z formálnej stránky môže na vlastné meno vplývať napr. jeho slovotvorná štruktúra a pôvod, pri významovej stránke treba brať do úvahy historické, kultúrne, sociálne a iné činitele. Veľmi dôležité sú aj asociácie, ktoré vznikajú pri danom *propriu*. Vlastné mená použité v umeleckých textoch majú niektoré funkcie spoločné s *propriami*, ktoré sa používajú v reálnom svete (ako napr. schopnosť individualizovať a klasifikovať), no majú aj svoje vlastné funkcie. Jednou z nich je asociačná funkcia, ktorá vytvára vzťah medzi postavami, miestami atď. v literatúre a objektmi v reálnom svete (napr. v *Jantárovom ďalekohlade Pokojný oceán* vytvára asociáciu s Tichým oceánom v skutočnom svete). Ďalšou špecifickou funkciou je estetická funkcia, ktorá sa týka formy (zvukovej a grafickej stránky) *proprii* a jej zámerom je vyvolať v čitateľovi rôzne dojmy. Vlastné mená v literárnych textoch majú aj iné funkcie, ktoré pri rozboare nemôžeme pozorovať osobitne, ale vo vzájomných súvislostiach (Knappová, 1992).

Na pochopenie procesu tvorby vlastných mien je potrebné upriamit pozornosť na onymickú motiváciu. Tento typ motivácie je záležitosťou *proprií* a spája sa s pojmom proprializácie a deproprializácie. Na rozdiel od slovotvornej motivácie, ktorá je najuniverzálniejsím a najvýznamnejším slovotvorným typom v slovenčine, z onymickej motivácie nedokážeme určiť, akým spôsobom a z čoho konkrétnie *proprium* vzniklo. Pri slovotvornej motivácii sme schopní rozdeliť slovo na slovotvorný základ a slovotvorný formant, vieme určiť jeho prípadný motivát (lexikálna jednotka, ktorá motivuje) a motivanty (lexikálne jednotky, ktoré sú motivované). Onymická motivácia znamená, že daná lexikálna jednotka individualizuje, identifikuje a definuje jedinečný objekt (Ološtiak, 2009).

Rozdelenie vlastných mien nie je jednoduché, lebo existuje veľa rozličných delení. V. Blanár (1996) i R. Šrámek (1999) rozoznávajú tri základné skupiny – bionymá (mená živých bytostí), geonymá (mená objektov na povrchu Zeme a nebeských telies) a chrématonymá (mená predmetov a javov, ktoré sú výsledkom ľudskej činnosti).

V súvislosti s prekladom vlastných mien je potrebné podotknúť, že je to náročný proces. Prekladateľ (tak ako obyčajný čitateľ) musí meno správne prečítať a pochopiť, aby si mohol predstaviť pomenovanú skutočnosť. Musí odlišiť funkčné mená od nefunkčných a uvedomiť si, ktoré meno preloží, ktoré ponechá v pôvodnom tvaru a ktoré prispôsobí slovenskej výslovnosti a pravovo-

pisu. Interpretácia vlastných mien sa netýka len odhalenia ich významov a kontextu, ale aj dojmov, asociácií a účinkov na čitateľa. Pokiaľ prekladateľ nepresne alebo nedostatočne interpretuje *properum*, nie je schopný v cieľovom jazyku vytvoriť meno, ktoré má rovnaké, resp. podobné účinky na čitateľa ako pôvodné meno na východiskového čitateľa. Myslíme si, že identifikácia sémantickej hodnoty *propria* je ľahšia ako u apelatíva a je prakticky nemožné určiť význam neznámeho vlastného mena bez kontextu a bez interpretácie apelatíva, ktoré označuje. Keďže sémantickej znalosti daného *propria* nás vedie vlastný skúsenostno-vzdelanostný komplex, avšak komplikovanejšie je to pri vlastných menách použitých po prvýkrát (napr. v beletrie).

Transkripcia cudzích vlastných mien v umeleckom preklade bola a stále je problematická. Ján Ferenčík, ktorý zhrnul zásady slovenskej prekladateľskej školy v diele *Kontexty prekladu* (1982), doplnil jej päť zásad troma pravidlami. Jedno z nich znie: „Pravidlo uvádzat cudzie miestne a osobné názvy v pôvodnom znení alebo ich prepisovať podľa ustálenej transkripcie. Výnimku pripúšťať len pri významovonosných názvoch a funkčných prezývkach.“ (Ferenčík, 1982, s. 56). Aj Ján Vilikovský uprial pozornosť vo svojej práci *Preklad ako tvorba* (1984) na preklad vlastných mien. V tomto diele tvrdí, že vzhľadom na to, že dané meno je nositeľom zámeru autora a zároveň charakteristiky označovaného predmetu alebo osoby, je potrebné, aby sa aj v cieľovom jazyku ozrejmil jeho význam. Prekladateľ sa však môže rozhodnúť uchovať pôvodné mená, aby dielo pôsobilo autenticky. Najväčší problém predstavujú také texty, v ktorých sa miešajú funkčné, čiže významovonosné mená s neutrálnymi menami, lebo v takýchto prípadoch si prekladateľ musí dať pozor, ktoré *propriá* preloží a ktoré nechá v pôvodnej podobe.

Milan Majtán (1992) tvrdí, že preklad vlastných mien závisí od viacerých faktorov. Závisí od samotného prekladateľa, od jeho povahy a charakteru a v neposlednom rade aj od jeho šikovnosti a vynaliezavosti. Pri tejto problematike si prekladateľ musí uvedomiť, akú funkciu majú *propriá* v danom teste a na základe toho sa rozhodnúť pre vhodný spôsob uvedenia funkčných vlastných mien v preklade. Môže použiť grafematický alebo fonematický prepis mena z východiskového jazyka v cieľovom jazyku, použiť morfologickú alebo slovotvornú adaptáciu mena, alebo sa uchýliť k doslovnému alebo voľnému prekladu mena.

V súvislosti s prekladom vlastných mien sa zameriame aj na posuny výrazových vlastností Antona Popoviča (1983). Pri preklade vlastných mien môžeme brať do úvahy tieto posuny: konstitutívny posun (nevyhnutný a objektívny posun, ktorý sa deje v dôsledku rozdielností medzi východiskovým a cieľovým jazykom, jeho realizácia je subjektívna), individuálny posun (vedomý a subjektívny posun, ku ktorému dochádza v dôsledku zasahovania prekladateľa do originálu prostredníctvom odchýlok), retardančný posun (štylistický posun, pri ktorom prekladateľ používa staršie, resp. prekonané výrazové prostriedky a formy v cieľovom jazyku), negatívny posun (chybný posun, ku ktorému dochádza v dôsledku neznalosti východiskového jazyka, nepochopenia predlohy alebo

nerešpektovania pravidiel ekvivalencie) a tematický posun (náhrada reálií východiskovej kultúry reáliami cieľovej kultúry). Dominievame sa, že pri preklade funkčných vlastných mien sa najviac uplatňujú konstitutívne a tematické posuny. Je to v dôsledku toho, že pokiaľ vlastné meno plní nejakú funkciu vo východiskovom teste, táto funkcia by sa mala odraziť aj v tom cieľovom, a to môžeme zaručiť prekladom, v ktorom vyplývajú rozdiely medzi pôvodným a preloženým menom len z jazykovej alebo kultúrnej odlišnosti.

Prekladateľka Tamara Chovanová sa rozhodla zachovať veľa propriet (predovšetkým bioným) v nezmenenej podobe. To môže byť v dôsledku toho, že mená osôb sú nositeľmi ich identity a prekladom by sme narušili autorov zámer, ktorým chcel podľa nášho názoru v mnohých prípadoch poukázať aj na ich pôvod alebo národnosť (napr. *Giacomo Paradisi*). Nájdeme však aj také, ktoré prekladateľka preložila alebo nahradila úplne iným slovom.

Významnú rolu v živote hlavnej postavy Lyry zohráva *Farder Coram*, lebo ju povzbudzuje a radí jej. Je to významný cigojin² a radca cigojínskeho kráľa Johna Faa. Originálne pomenovanie má s najväčšou pravdepodobnosťou pôvod v latinčine, kde *coram* znamená „verejne“, „osobne“, „tvárou v tvár“. Meno autor zvolil pravdepodobne s úmyslom vyzdvihnuť jeho charakterové črty ako otvorenosť a blízkosť k ľuďom. V slovenskom preklade sa nachádza meno *padre Coram*. Vzhľadom na to, že prekladateľka zachovala pôvodné meno, zameriame sa na titul tejto osoby. V origináli sa nachádza *Farder*, čo sa veľmi podobá na anglické „father“ alebo na nemecké „Vater“ – obidve znamenajú „otec“. Autor si zvolil tento titul azda preto, že naznačuje jeho starostlivú a láskovú povahu a otcovskú lásku k Lyre. Prekladateľka nahradila titul slovom *padre*. Na prvý pohľad sa nám slovo podobalo na latinské „pater“, čiže „otec“, ale až z kontextu sme vyčítali, o akú osobu skutočne ide. Neskôr sme sa dozvedeli, že *padre* znamená „(v románsky hovoriacich krajinách) oslovenie katolíckeho knaza, otec“³. Prekladateľka zvolila meno *padre Coram* pravdepodobne preto, aby zvýraznila osobnosť postavy, ktorá je duchovnou podporou a vodcom, je všeobecne rozhladený, vzdelený a nezaujatý, nebojuje, ale radí, navádzá, podporuje. Upozorňujeme však na fakt, že detský čitateľ nemusí titulu rozumiť. Zároveň by sme chceli zamerať svoju pozornosť aj na Coramovho démona⁴. Jeho démon sa volá *Sophonax* a je to veľká, zlatohnedá mačka. V slovenských prekladoch sú mená všetkých démonov ponechané v pôvodnom znení, no tieto mená sú veľakrát motivované a odhalujú veľa z charakteru postavy. V tomto prípade je pomenovanie pravdepodobne odvodené z latinského *sophos*, čo znamená „múdry“. Tým vystihuje jednu zo základných Coramových vlastností – múdrost.

² etnická skupina, ich domovom sú Slatiny, vedú kočovný život a cestujú na lodiach cez rieky a kanály

³ <http://slovniky.korpus.sk/?w=padre&s=exact&c=X502&d=scs&ie=utf-8&oe=utf-8>

⁴ Ľudská duša vo zvieracej podobe

Zaujímavé mená sa nájdú aj pri skupinových antroponymách. Jedným takým pomenovaním je *Gallivespians*, čiže *Gallivespičania*, ktoré označuje malých ľudia z iného sveta, ktorí sú vysokí približne ako šírka ľudskej dlane. Sú veľmi hrdí a arogantní, dožívajú sa maximálne desiatich rokov. Na päťach nosia ostrohy, ktoré im slúžia na obranu – ostrohy obsahujú jed, ktorý dokáže ochromiť, spôsobiť veľkú bolest, ba dokonca smrť. Na prepravu používajú vážky, príp. jastraby. Pôvodný názov je kompozitum, ktoré môžeme zreteľne rozdeliť na dve časti: *gall* a *vesp*. Prvá časť znamená „drzost“, „zatrpknosť“, čo môže súvisieť s ich povahou – od prírody sú hrdí, arogantní, bezočiví a prehnane sebavedomí. Druhá časť slova sa veľmi podobá na *wasp*, čo znamená „osa“. Predpokladáme súvislosť s ich „pichl'avou“ povahou, ktorá je navyše znázornená fyzicky ostrohami. Ostrohy *Gallivespičania* používajú na svoju obranu rovnako ako osy svoje žihadlá. Prekladateľka sa rozhodla prispôsobiť pôvodnému menu, fonematičky ho prepísala, a tak vytvorila názov, ktorý sa veľmi podobá na originál. Tým stratilo meno v slovenčine svoj skrytý význam a slovenskí čitatelia si nedokážu vytvoriť asociácie s mimojazykovou skutočnosťou, na ktorú pôvodný názov odkazuje. Z tohto dôvodu navrhujeme alternatívne meno *Ostrojedi*, ktorým by sme zachovali pôvodné asociácie a použili rovnaký slovotvorný postup (kompozíciu). Prídavné meno *ostrý* odkazuje na ich ostrohy a slovo *jed*, resp. *jedovatý* odkazuje na otravu v ich ostrohách a na ich nevľúdnú povahu.

V Lyrinom svete existuje inštitúcia *General Oblation Board*, v slovenčine *Medzinárodná obetná rada*. Je to organizácia, ktorá unáša deti a robí na nich zvrátené pokusy (oddieľujú démonov od detí). Originálny názov neevokuje nič zlé, keďže *oblation* znamená „Sviatost oltárna, Eucharistia“. To pravdepodobne súvisí s tým, že ide o súčasť cirkvi. No napriek prvotnému zdaniu dokážeme odhaliť aj iný význam – *oblation* sa veľmi podobá na anglické *ablation*, čo znamená „odstránenie“. To môže súvisieť s procesom intercidie, operačným zákrokom, ktorým členovia tejto organizácie oddieľujú človeka od svojho démona (duše). Pri názve tejto skupiny treba upriamiť pozornosť i na samotnú skratku. *Gob* znamená „odpliuť si“ alebo „ústa, papuľa“. Prekladateľka nepoužila doslovný preklad, no i tak sa jej veľmi dobre podarilo zachytiť pôvodný názov. Prídavné meno *obetná* evokuje jednak „obetu“ ako Sviatosť oltárnu, no jednak aj „obet“ (ktorými sú v tomto prípade deti, na ktorých sa vykonáva proces intercidie). Prekladateľka zároveň vytvorila akronym *MOR*, ktorý vystihuje charakter organizácie a jej členov, lebo tak ako choroba aj táto organizácia primiesla záhubu a nešťastie mnohým ľuďom. Originálne pomenovanie príslušníkov skupiny vzniklo deriváciou, a to pridaním sufíxu k skratke (k akronymu) organizácie (*GOB* > *Gobbler*). *Gobbler* v angličtine znamená „moriak“ a prenesene aj „hlavec, žrút“, vďaka čomu anglický originál evokuje chamtivého a zlého človeka. Prekladateľka použila rovnaký slovotvorný postup a odvodila meno od skratky organizácie pridaním prípony *-dár* (*MOR* > *Mordár*). Vďaka tomu vytvorila výstižné pomenovanie, ktoré pripomína expresívne hovorové slovo „mordovať“, čiže moriť, trápiť, trýzať, ale aj zabíjať – a to je dokonalá charakteristika *Mordárov*.

V skupine geoným nájdeme mená, ktoré zostali v preklade v nezmenenej podobe, doslovne preložené alebo prispôsobené slovenskej výslovnosti. Lyra, hlavná postava celej trilógie, pochádza z Oxfordu, ktorý sa trochu odlišuje od Oxfordu v našom svete. Pozostáva z rôznych mestských častí a jedna z nich je *Claybeds*, čiže *Hliniská*. Táto štvrt' sa nachádza na nálezisku hliny a väčšina jej obyvateľov pracuje v tehelniach. Pri tomto zloženom slove je motivácia úplne zrejmá. *Clay* znamená „hlina“ alebo „blato“ a *bed* znamená v slovenčine „postel“, „lôžko“, no zároveň aj „ložisko“, čím autor už samotným názvom vyjadril, že sa tam nachádza veľa hliny. Prekladateľka preložila z pôvodného kompozita len prvú časť a doplnila sufix *-iská*. V *Súčasnom slovenskom spisovnom jazyku – Lexikológia* (1980) sa touto príponou utvárajú názvy miest, kde sa nachádza vec označená v slovotvornom základe – čiže *hlina* > *hlinisko*. Myslíme si, že je to veľmi výstižné a vhodné prekladateľské riešenie, pretože názov znie prirodzené a vytvára u cieľového čitateľa rovnaké asociácie.

V Lyrinom svete sa nachádza veľa analógii s miestami v reálnom svete a jedným takým miestom je *Sveden*. Je to územie, na ktorom sa nachádzajú strieborné bane. O tejto oblasti v knihe veľa informácií nie je, len jediná zmienka: „Cigojíni priniesli svojim hostiteľom dary zo všetkých kútov ich sveta: hlinené nádoby plné juniperky, umelecky vyrezávané mrožie kly, hodvábne tapisérie z Turkestanu, strieborné šálky zo Svedie, smaltovaný riad z Corey“ (Pullman, 2003, s. 385). Názov daného miesta vytvára analógiu so Švédskom z viacerých dôvodov. Jedným z nich sú strieborné bane, ktoré sa vo Švédsku nachádzajú. Ďalším je samotné meno – *Sveden* sa veľmi podobá na *Sweden*, čiže Švédsko. Prekladateľka sa rozhodla mierne upraviť pôvodný názov. Zatiaľ čo v origináli sa meno veľmi podobá na svoju analógiu a čitatelia si vedia domyslieť, že ide o paralelu so Švédskom, v slovenskom preklade (*Svedia*) takú zreteľnú paralelu nenájdeme. Prekladateľka vytvorila názov, ktorý sa podobá na originál a zároveň mierne na Švédsko, ale my by sme navrhli alternatívne prekladateľské riešenie *Švédia*, aby si slovenskí čitatelia dokázali ešte lepšie prepojiť názov so Švédskom.

Istý problém nastáva pri preklade reálií. Pri kultúrne špecifických informáciách máme na výber z niekoľkých prekladateľských stratégií. Môžeme použiť substitúciu a nahradíť reálne východiskovej kultúry reáliami cieľovej kultúry, môžeme parafrázovať alebo ponechať pôvodný názov s vysvetlením. Takýto problém nájdeme aj pri preklade *Kendal Mint Cake*. V origináli ide o názov energetickej tyčinky, ktorá sa vyrába v Anglicku a ktorá pochádza zo severozápadného anglického mesta Kendal. Táto tyčinka je oblúbená medzi turistami, horolezcammi a bádateľmi, pretože je výdatným zdrojom energie.⁵ Napriek tomu, že v slovenskom preklade nejde o vlastné meno, zahrnuli sme ho do analýzy, aby sme poukázali na inú prekladateľskú metódu – konkrétnu generalizáciu, resp. to, čo Mona Bakerová (1992) nazýva preklad hyperony-

⁵ <http://www.kendalmintcake.net/>

mom⁶. Vzhľadom na to, že ide o kultúrne špecifickú informáciu, ktorú pravdepodobne veľa ľudí na Slovensku nepozná, prekladateľka nemohla preniesť tento názov do slovenského textu, a tak meno preložila ako *mäťová tyčinka*. No myslíme si, že okrem hyperonyma mohla použiť substitúciu, čiže nahradíť názov objektom, ktorý poznajú slovenskí čitatelia. Na Slovensku existuje mäťová tyčinka od spoločnosti Sedita, ktorá sa volá *Mäta*. Ide sice o trochu iný druh keksu (*Mäta* je „celomáčaná oblátka v kakaovej poleve s pepermin-tovou príchuťou“⁷ a *Kendal Mint Cake* je skôr mäťová zmes obliata čokoládou bez oblátky), myslíme si, že označenie *Mäta* by bola vhodným riešením v slovenskom texte. V takom prípade by sa v preklade uplatnil tematický posun a výrazová zhoda s originálom.

Na základe realizovanej analýzy sme sa presvedčili, že pri prekladaní fantasy literatúry musí prekladateľ riešiť mnohé špecifické problémy. Na jednej strane sú to autorove neologizmy, ktoré majú veľakrát zložitú a rozmanitú motiváciu, na druhej strane si musí prekladateľ poradiť s kultúrne špecifickými informáciami, pre ktoré v slovenčine nemáme ekvivalenty. Aj na základe tohto vieme, že prekladateľ umeleckej (a fantasy) literatúry musí byť zorientovaný v danej problematike, no i kreatívny, trpežlivý a rozvážny, aby dokázal nielen reprodukovať text originálmu v cielovom jazyku, ale dosiahol aj adekvátny účinok na cielového čitateľa.

LITERATÚRA

- About Philip Pullman. 2009. Dostupné z WWW: <http://www.philip-pullman.com/about.asp>. [cit. 2013-11-05].
- BAKER, Mona: In Other Words. London: Routledge 1992. 304 s.
- BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena. Bratislava: VEDA 1996. 250 s.
- FERENČÍK, Ján: Kontexty prekladu. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1982. 149 s.
- FURDÍK, Juraj – HORECKÝ, Ján – ONDRUS, Pavel: Súčasný slovenský spisovný jazyk – Lexikológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1980. 225 s.
- Kendal Mint Cake. 2013. Dostupné z WWW: <http://www.kendalmintcake.net/>. [cit. 2013-11-13].
- KNAPPOVÁ, Miloslava: Funkce vlastních jmen v literárních textech. In: SLAVISTIKA Onomastika a škola. Materiály zo IV. celoštátneho onomastického seminára konaného v Prešove 12. – 13. septembra 1990. Prešov: Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1992, s. 12 – 17.
- Mäta. 2008. Dostupné z WWW: <http://www.sedita.sk/?IDe=12847>. [cit. 2013-11-13].
- OLOŠTIAK, Martin: Some remarks on the so-called onymic motivation. In: Teoretické a komunikační aspekty propriei. Prof. Rudolfa Šrámkovi k životnímu jubileu. Eds. M. Harvalík – E. Minářová – J. M. Tušková. Brno: Masarykova univerzita 2009, s. 79 – 87.
- POPOVIČ, Anton: Originál – preklad. Bratislava: Tatran 1983. 368 s.

⁶ Translation by a more general word (superordinate).

⁷ <http://www.sedita.sk/?IDe=12847>

- PULLMAN, Philip: Jantárový d'alekohľad. Bratislava: Ikar 2003. 398 s.
- PULLMAN, Philip: The Amber Spyglass. London: Scholastic UK Ltd 2011. 522 s.
- Slovníky Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. 2013. Dostupné z WWW: <http://slovniky.korpus.sk/>, [cit. 2013-11].
- ŠRÁMEK, Rudolf: Úvod do obecné onomastiky. Brno: Masarykova univerzita 1999. 191 s.
- VILIKOVSKÝ, Ján: Preklad ako tvorba. Bratislava: Slovenský spisovateľ 1984. 234 s.
- VOJTEK, Daniel: K slovenskému prekladu proprií v dielach B. Viana II. In: Varia. XX. Zborník plných príspevkov z XX. kolokvia mladých jazykovedcov. (Častá-Papier- nička 24. – 26. 11. 2010) Ed. G. Múcsková. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV 2012, s. 640 – 645.

K překladovým ekvivalentům latinského perfekta a imperfekta v Bibli olomoucké a Bibli kladrubske¹

Jana Zdeňková

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český,
Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha

1 Úvod

Předmětem tohoto článku jsou ekvivalenty latinského perfekta a imperfekta ve dvou staročeských biblích obsahujících text odlišných redakcí biblického překladu: v Bibli olomoucké (BiblOL)² jde o překlad první redakce, Bible kladrubská (BiblKladr) má překlad třetí redakce. Uvedenou problematikou se zabýváme na materiále první kapitoly První knihy Královské (1 Rg).

2 Zkoumané tvary

Staročeské tvary, jimiž je latinské perfektum a imperfektum překládáno, jsou aorist, imperfektum, složené préteritum a participia. Ve většině případů se jedná o tvary aktivní, pouze ve dvou případech jde o tvary opisného pasiva. Zvratné pasivum se v dané kapitole ani v jednom z uvedených biblických překladů nevykytuje.

Mezi tvary latinského perfekta počítáme i takové tvary, které jsou homonymní v tom smyslu, že perfektum a prezens se u nich formálně neliší. Tyto tvary hodnotíme jako perfektní na základě kontextu.

3 Prameny

Text Bible olomoucké jsme získali z kritické edice této památky (Staročeská Bible drážďanská a olomoucká, 1988). Dvoudílná Bible olomoucká (uložena ve Vědecké knihovně v Olomouci, sign. M III 1/I, M III 1/II) je datována rokem 1417, ale byla opsána podle předlohy pocházející ještě ze 14. století. Z největší části obsahuje revidovaný text první redakce staročeského biblického překladu. Pro první redakci staročeského biblického překladu je charakteristická snaha o srozumitelnost, projevující se např. vkládáním vysvětlivek (srov. níže příklad č. 7, 9), překlad je poměrně volný (Kyas, 1997, s. 44, 60 – 61). Přesná latinská předloha první redakce staročeského biblického překladu není známa; bylo zjištěno, že obsahovala velký počet čtení tzv. pařížského exempláře Vulgaty (Kyas, 1997, s. 51 – 52).

Bible kladrubská pochází z r. 1471 a obsahuje text třetí redakce biblického překladu. Rukopis je uložen v Národní knihovně České republiky (sign. XVII A 29). Ve třetí redakci staročeského biblického překladu je patrná snaha o co největší věrnost předloze, text je často překládán doslovně. Předlohou třetí redak-

¹ Tento příspěvek vznikl s podporou projektu GA ČR č. P406/10/1140 *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází)*.

² Zkratky staročeských památek a biblických knih užíváme podle Staročeského slovníku (1968)..

ce biblického překladu byl opravený latinský text, z něhož byly pomocí korektoria (poznámk na okraji textu) vytlačeny prvky tzv. pařížského exempláře (Kyas, 1997, s. 26, 100, 107). Jako východisko výzkumu posloužil náš vlastní přepis první kapitoly První knihy Královské z rukopisu (2012).³

Zdrojem latinského biblického textu byla Vulgata Clementina (Biblia Sacra, online)⁴ – revidovaný text Vulgaty vydaný r. 1592. Pro vyhledání variant jsme používali kritickou edici Vulgaty s různočteními (Biblia Sacra, 1944).

4 Výsledky

V latinském textu zmíněné biblické kapitoly se nachází celkem 53 tvarů perfekta (4.1) a 14 tvarů imperfekta (4.2). Mezi tvary perfekta počítáme také 9 tvarů, které jsou z formálního hlediska homonymní – mohly by být pokládány buď za perfektum, nebo za prezens. Na základě kontextu tyto tvary pokládáme za minulé. Jedná se o tvary *ait* (4 výskyty), *ascendit* (2 výskyty, z toho jednou negováno), *comedit*, *inquit a venit*.

4.1 Ekvivalenty latinského perfekta

Tabulka 1 ukazuje, kterými staročeskými tvary je 53 tvarů latinského perfekta v první kapitole První knihy Královské překládáno. Nejčastějším ekvivalentem těchto tvarů jak v Bibli olomoucké, tak v Bibli kladrubské je složené préteritum. Dalšími staročeskými tvary, které se vyskytují jako ekvivalenty latinského perfekta, jsou aorist, homonymní tvary aoristu/prézentu, imperfektum, homonymní tvary aoristu/imperfekta, prézenní participium a participium préterita. Všechny zmíněné tvary jsou aktivní; pasivní tvar je pouze jeden a v tabulce je uveden na samostatném rádku. V Bibli olomoucké ve třech případech latinské perfektum žádný ekvivalent nemá.

Staročeský tvar	BiblOl	BiblKladr
Složené préteritum (4.1.1)	33	43
Aorist (4.1.2)	6	7
Aorist/prézens (4.1.2)	2	
Imperfektum (4.1.3)	3	1
Aorist/imperfektum (4.1.3)		1
Participium prézentu (4.1.4)	3	
Participium préterita (4.1.4)	3	
Opisné pasivum (4.1.5)		1
Bez staročeského ekvivalentu (4.1.6)	3	
Celkem	53	53

Tabulka 1. Ekvivalenty latinského perfekta v Bibli olomoucké a Bibli kladrubské (1 Rg 1)

³ Děkuji PhDr. Jaroslavě Pečírkové, CSc., za mnohé rady týkající se transkripcí rukopisu Bíble kladrubské.

⁴ V textu jsme provedli některé grafické úpravy: zrušení mezer před interpunkčními znaménky, důsledné psaní velkého písmena po otazníku.

4.1.1 Složené préteritum jako ekvivalent latinského perfekta

V Bibli olomoucké je složeným préteritem přeloženo 33 latinských perfektů, v Bibli kladrubské 43 latinských perfektů. V obou zmíněných biblických překladech jsou tato složená préterita tvoréna jak od dokonavých (příklad 1), tak od nedokonavých sloves (příklad 2). V obou těchto překladech tvary tvoréne od dokonavých sloves převažují.

Příklad 1

Et surrexerunt mane, et adoraverunt coram Domino: reversique sunt, et venerunt in domum suam Ramatha. (1 Rg 1,19)

I vstala sta ráno i pomodlila sta sě hospodinu a vrátilvše sě přišla sta do svého domu Ramatha. (BiblOl)

Příklad 2

Pro puerō isto oravi, et dedit mihi Dominus petitionem meam quam postulavi eum. (1 Rg 1,27)

Za dietě toto modlila sem se a dal mi je pán prosbu mū, za nížto sem jeho žádala. (BiblKadr)

4.1.2 Aorist jako ekvivalent latinského perfekta

Z ostatních tvarů, jimiž je v Bibli olomoucké a Bibli kladrubské překládáno latinské perfektum, je nejčastější aorist, ovšem s nápadným lexikálním omezením. V Bibli olomoucké se jedná o 6 výskytů tvaru *vecē* za latinské *dixit* či *ait* (příklad 3). V Bibli kladrubské se jedná o 6 výskytů tvaru *vece* za latinské *ait*, *dixit* či *inquit* a o jeden výskyt tvaru *pomodlichu se*⁶ (příklad 4).

Příklad 3

Tunc Heli ait ei: Vade in pace: et Deus Israel det tibi petitionem tuam quam rogasti eum. (1 Rg 1,17)

Tehda Heli k niej vecē: Jdi u pokoji a buoh israhelský uslyš tě na tvéj prosbě, za nížtos jeho prosila.⁷ (BiblOl)

Příklad 4

Et surrexerunt mane, et adoraverunt coram Domino: reversique sunt, et venerunt in domum suam Ramatha. (1 Rg 1,19)

⁵ V jednom případě je v Bibli olomoucké složené préteritum zapsáno s písávkou chybou: *sú obétovali* (za lat. *immolaverunt*) je zapsáno *su obietauali* (BiblOl 1 Rg 1,25, citováno z rukopisu). Tento slovesný tvar počítáme mezi 33 složených préteritů překládajících latinská perfekta, neboť i přes písávkou chybu je zřejmé, o jaký slovesný tvar se jedná. (Tento tvar je uveden níže v příkladu 12.)

⁶ U tvaru *pomodlichu se* nepočítáme s možností interpretovat jej jako imperfektum, neboť v Bibli kladrubské není provedeno úzení *ie > ī*.

⁷ V edici Staročeská Bible drážďanská a olomoucká (1988) jsou přímé řeči označovány uvozovkami, tyto uvozovky v příkladech uváděných v tomto článku vynecháváme.

I vstali sú ráno a pomodlichu se před hospodinem, i vrátili sú se a přišli sú do domu svého Ramata. (BiblKladr)

Srov. *I vstala sta ráno i pomodlila sta sě hospodinu a vrátivše sě přišla sta do svého domu Ramatha.* (BiblOl)

O aoristy se nepochybňě jedná také v případě homonymních tvarů aoristu/prézantu, protože tyto tvary i ve staročeském překladu jasně odkazují k minulosti. Dva takovéto tvary jakožto překlady latinského perfekta se nacházejí v Bibli olomoucké – *zmodli sě, učini* (příklad 5). Tyto tvary se jeví jako homonymní v důsledku neoznačování kvantity v rukopise.⁸

Příklad 5

cum esset Anna amaro animo, oravit ad Dominum, flens largiter, et votum vovit (1 Rg 1,10–11)

a jež bieše hořké mysli, zmodli sě k hospodinu a silně plačíci i učini slib (BiblOl)

Srov. *když jest byla Anna hořké mysli, modlila se jest Pánu, plačíci štědře, a slib zaslíbila jest* (BiblKladr)

4.1.3 Staročeské imperfektum jako ekvivalent latinského perfekta

Latinské perfektum je v některých případech překládáno též staročeským imperfektem; v Bibli olomoucké jsou tři doklady a v Bibli kladrubské jeden doklad. V Bibli olomoucké se dva doklady týkají lexémů, které prakticky vylučují jiné chápání než stavové – jde o dva doklady imperfekta *jmějše*, a to za latinské *fuerunt* a za latinské *habuit*. Tyto tvary jsou uvedeny v příkladu 6. V Bibli kladrubské se na odpovídajících místech nachází v jednom případě složené préteritum a v jednom případě výraz, který je z formálního hlediska homonymní: je možno jej transkribovat buď jako *běchu* (aorist), nebo jako *biechu* (imperfektum). Vzhledem k tomu, že se jedná o tvar nedokonavého slovesa, který odpovídá latinskému imperfektu, pokládáme za vhodné hodnotit jej jako imperfektum.

Příklad 6

et habuit duas uxores, nomen uni Anna, et nomen secundae Phenenna. Fueruntque Phenennae filii: Annae autem non erant liberi. (1 Rg 1,2)

I jmějše dvě ženě, jedné jmé bylo Anna a druhé jmé bylo Fenenna. I jmějše Fenenna s ním syny, ale Anna nejmějše synov. (BiblOl)

Srov. *I měl jest dvě ženě, jméno jedné Anna a jméno druhé Fenenna. I biechu Fenenně synové, ale Anně nebiechu synové.* (BiblKladr)

Příklad 7 uvádí doklad, kdy oba staročeské překlady volí za latinské perfektum *aestimavit* tvar imperfekta slovesa *mnieti*⁹. V tomto případě je možno sta-

⁸ Tvar *zmodli sě* je zapsán jako *zmodli sje* (BiblOl 116v), tvar *učini* jako *vczyny* (BiblOl 116v).

⁹ K tvarům imperfekta slovesa *mnieti* srov. Gebauer (1898, s. 286).

ročeské imperfektum vysvětlit užitím variantní latinské předlohy, která na daném místě měla imperfektum *aestimabat* (Biblia Sacra, 1944, s. 74).

Příklad 7

Aestimavit ergo eam Heli temulentam (1 Rg 1,13; var. *aestimabat*)

I mnieše (kněz)¹⁰ Heli, by ona byla plna vína. (BiblOl)

Tehdy Eli mněješe jí naplněnu vínem (BiblKladr)

4.1.4 Participiální tvary jako ekvivalenty latinského perfekta

Latinské perfektum je v Bibli olomoucké přeloženo třikrát participiem prénytu (příklad 8) a třikrát participiem préterita (příklad 9). V Bibli kladrubské není participiální tvar jako ekvivalent latinského perfekta užit ani jednou.

Příklad 8

Mansit ergo mulier, et lactavit filium suum, donec amoveret eum a lacte. (1 Rg 1,23)

Tehda ostala žena doma pokrmujíc prsmi děťátko svého, až jeho jest ssánie ostavila. (BiblOl)

Srov. *Tehdy ostala jest žena a krmila syna svého, dokudž jest jeho neodsadila od mléka.* (BiblKladr)

Příklad 9

Et factum est post circulum dierum, concepit Anna, et peperit filium: vocavitque nomen ejus Samuel, eo quod a Domino postulasset eum. (1 Rg 1,20)

A potom po některých dnech počenší Anna i porodila syna i vzděla jemu jmé Samuel (točíš uprošený), neb jej bieše na bozě uprosila. (BiblOl)

Srov. *I stalo se jest po okrslku dnov, počala jest Anna a porodila syna a nazvala jméno jeho Samuel, protože ot Pána uprosila jeho.* (BiblKladr)

4.1.5 Opisné pasivum jako ekvivalent latinského perfekta

Překladem latinského perfekta pasiva je v Bibli kladrubské v jednom případě také staročeský tvar opisného pasiva *nejší proměňování* (příklad 10). Význam tohoto tvaru by nejspíše mohl být charakterizován jako rezultativní (srov. Havránek, 1937, s. 100 – 104). V Bibli olomoucké je tento tvar přeložen slovesným tvarem dokonavého slovesa *neproměnila sé*.

Příklad 10

Et abiit mulier in viam suam, et comedit, vultusque illius non sunt amplius in diversa mutati. (1 Rg 1,18)

¹⁰ Závorka je převzata z edice Bible olomoucké (Staročeská Bible drážďanská a olomoucká 1988, s. 405), označuje vysvětlivku přidanou do textu staročeským překladatelem (Staročeská Bible drážďanská a olomoucká, 1988, s. 13).

*I otešla jest žena na cestu svú i jedla jest a obličejomé její **nejsú** vies v rozličnosti **proměňování**. (BiblKladr)*

*Srov. A zatiem šla jest pryč svú cestú i pojedla jest a potom vies jejie tvář pro smutek sě **neproměnila**. (BiblOL)*

4.1.6 Latinské perfektum bez staročeského ekvivalentu

V Bibli olomoucké je latinské perfektum třikrát ponecháno bez staročeského ekvivalentu (je ve staročeském překladu vypuštěno). V jednom případě je takto vynechán všeobecný výraz *factum est* (příklad 11).

Příklad 11

*Et **factum est** post circulum dierum, concepit Anna, et peperit filium: vocavitque nomen ejus Samuel, eo quod a Domino postulasset eum. (1 Rg 1,20)*

A potom po některých dnech počenší Anna i porodila syna i vzděla jemu jmé Samuel (točíš uprošený), neb jej bieše na bozé uprosila. (BiblOL)

*Srov. I **stalo se jest** po okrslku dnov, počala jest Anna a porodila syna a nazvala jméno jeho Samuel, protože ot Pána uprosila jeho. (BiblKladr)*

Ve verši 25 chybí ekvivalent slovesného tvaru *obtulerunt* (příklad 12), zřejmě zde došlo k písářské chybe.

Příklad 12

*et **immolaverunt** vitulum, et **obtulerunt** puerum Heli (1 Rg 1,25)*

*a <tu> **sú obětovali** telec a <obětovali>¹¹ děťátko (kněz) Heli (BiblOL)*

*Srov. I **obětovali** sú telce a **obětovali** dietě Eli. (BiblKladr)*

V jednom případě je latinská uvozovací konstrukce se dvěma verby dicendi přeložena výrazem jediným (příklad 13).

Příklad 13

***Respondens** Anna: Nequaquam, **inquit**, domine mi: nam mulier infelix nimis ego sum: vinumque et omne quod inebriare potest, non bibi, sed effudi animam meam in conspectu Domini. (1 Rg 1,15)*

*K tomu Anna **otповědě**: Nikakež toho nenie, pane mój, neb žena nešťastná přieliš já jsem a vína i všeho, jenž zapojiti mőž, nepila sem, ale prolila sem duši mů před hospodinem (točíš ze všeho srdcě sem plakala). (BiblOL)*

*Srov. **Odpověděvši** Anna **vece**: Nikoli, pane mój, neb žena nešťastná přielij já jsem i vína i všeho, což móž opojiti, nepila sem, ale vylila sem duši mů před obličejem Páně. (BiblKladr)*

¹¹ Špičaté závorky jsou přejaty z edice Bible olomoucké (Staročeská Bible drážďanská a olomoucká, 1988) a označují text, který je v Bibli olomoucké vynechán a byl editory doplněn podle Bible litoměřicko-třeboňské (Staročeská Bible drážďanská a olomoucká, 1988, s. 13).

4.2 Ekvivalenty latinského imperfekta

V latinském textu excerptované kapitolu se nachází celkem 14 tvarů imperfekta. Tabulka 2 ukazuje, kterými staročeskými tvary je toto imperfektum překládáno – nejčastěji se ekvivalentem latinského imperfekta stává opět imperfektum. Většina staročeských tvarů, jejichž počty jsou uvedeny v tabulce, jsou tvary aktiva. Na opisné pasivum je v obou biblích po jednom dokladu (v tabulce jsou tyto tvary na samostatném rádku).

Staročeský tvar	BiblOl	BiblKladr
Imperfektum (4.2.1)	10	10
Aorist/imperfektum (4.2.1)	2	3
Složené préteritum (4.2.2)	1	
Opisné pasivum (4.2.3)	1	1
Celkem	14	14

Tabulka 2. Ekvivalenty latinského imperfekta v Bibli olomoucké a Bibli kladrubské (1 Rg 1)

4.2.1 Staročeské imperfektum jako ekvivalent latinského imperfekta

Latinskému imperfektu v obou biblických překladech nejčastěji odpovídá staročeské imperfektum, a to staročeské imperfektum tvořené výhradně od nedokonavých sloves (příklad 14); v Bibli olomoucké i v Bibli kladrubské je tomu tak v deseti případech. V Bibli olomoucké je v jednom případě užit velmi volný překlad (příklad 15).

Příklad 14

Et ascendebat vir ille de civitate sua statutis diebus, ut adoraret et sacrificaret Domino exercituum in Silo. (1 Rg 1,3)

A ten muž chodieše v určené dni z svého města, aby sě pomodlil a obětoval (na tom modlitebném miestě) v Silo hospodinu všech zástupov. (BiblOl)

I vstupováše muž ten z města svého v ustavené dni, aby se modlil a obětoval Pánu zástupov v Silo. (BiblKladr)

Příklad 15

Puer autem erat adhuc infantulus (1 Rg 1,24)

A to děťátko ještě mluviti neuměješe (BiblOl)

Srov. A dietě ještě bieše mladičké. (BiblKladr)

V Bibli olomoucké ve dvou případech a v Bibli kladrubské ve třech případech je ekvivalentem latinského imperfekta homonymní tvar, který by mohl být vzhledem k neznačení či nedůslednému značení kvantity v rukopise pokládán buď za aorist, nebo za imperfektum; vzhledem k tomu, že jde o tvary nedokonavých sloves (ve všech případech kromě jednoho se jedná o tvary slovesa *býti*), jimž je překládáno latinské imperfektum, považujeme za rozumné pokládat je

za imperfekta. V příkladu 16 je jako překlad latinského imperfekta *erant* užit tvar, který je v rukopise Bible olomoucké zapsán jako *bieſſta* (fol. 116r), v rukopise Bible kladrubské jako *bieſſia* (fol. 99r).¹² V Bibli olomoucké se kvantita neoznačuje, v Bibli kladrubské se označuje poměrně nedůsledně (z čárky nad *i* ve spojení *ie* nelze o kvantitě nic vyvzovat)¹³.

Příklad 16

Erant autem ibi duo filii Heli, Ophni et Phinees, sacerdotes Domini. (1 Rg 1,3)
A tu bieſſta dva syny (toho mužě) Heli Ofin a Finees, knězie božie. (BiblOl)
A tu bieſſta dva syny Heli Ofin a Finés, knězie Páně. (BiblKladr)

4.2.2 Složené préteritum jako ekvivalent latinského imperfekta

V Bibli olomoucké je v jednom případě imperfektum přeloženo složeným préteritem. V Bibli kladrubské je na odpovídajícím místě užito imperfektum (příklad 17).

Příklad 17

sicque faciebat per singulos annos: cum redeunte tempore ascenderent ad templum Domini, et sic provocabat eam: porro illa flebat, et non capiebat cibum (1 Rg 1,7)

A tak činieše na všaké léto, když ten čas přijdeše, že vzendiechu k božiemu domu, a tak ji hněváše. Ale ona jediné plakala a nepřijímáše pokrma. (BiblOl)

Srov. A tak činieše po všecka léta, a když se navracováše čas, vstupováchu do domu Páně a tak popuzováše jie. Ale ona plakáše a nepřijímáše pokrmu. (BiblKladr)

4.2.3 Opisné pasivum jako ekvivalent latinského imperfekta

V jednom případě je latinské imperfektum v Bibli olomoucké i v Bibli kladrubské přeloženo opisným pasivním tvarem nedokonavého slovesa s pomocným slovesem *býti* ve tvaru složeného préterita (příklad 18).

Příklad 18

Porro Anna loquebatur in corde suo, tantumque labia illius movebantur, et vox penitus non audiebatur. (1 Rg 1,13)

ale Anna mluvieše v svém srdci a tak velmi hýbáchu sě rty jejie, a hlas ovšem nebyl slyšán (BiblOl)

Ale Anna mluvieše v srdci svém a toliko rtové její hýbáchu se a hlas ovšem nebyl slyšán. (BiblKladr)

¹² Koncovka *-ſta* byla možná jak u tvarů aoristu, tak u tvarů imperfekta (Gebauer, 1898, s. 60 – 62).

¹³ Za informace o značení kvantity v Bibli kladrubské děkuji PhDr. Jaroslavě Pečírkové, CSc.

5 Shrnutí

V překladu latinského perfekta a imperfekta byly v Bibli olomoucké i Bibli kladrubské zjištěny v zásadě tytéž tendenze: Jako ekvivalent latinského perfekta se uplatňuje hlavně složené préteritum (4.1.1), jako ekvivalent latinského imperfekta je poměrně pevně ustáleno staročeské imperfektum nedokonavých sloves (4.2.1). Aorist se jeví jako ustupující tvar, v uvedených překladech se užívají zejména tvary *vecē/vece* jako ekvivalenty latinských sloves uvozujících přímou řeč, jiné aoristové tvary jsou ve výrazné menšině (4.1.2).

Viděli jsme, že v Bibli olomoucké je v překladu latinského perfekta a imperfekta větší rozmanitost staročeských tvarů – k překladu latinského perfekta jsou v Bibli olomoucké užívána též participia (4.1.4), k překladu latinského imperfekta je jednou užito složené préteritum (4.2.2). Projevem volnějšího překladu Bible olomoucké je také skutečnost, že některá latinská perfekta ve staročeském textu ekvivalent vůbec nemají (4.1.6). Bible kladrubská je naopak v užívání překladových ekvivalentů vzhledem k latinské předloze přesnější a důslednější, variabilita užívaných tvarů je o něco menší (srov. tabulka 1, tabulka 2), všechna latinská perfekta i imperfekta jsou ve staročeském textu přeložena.

O překladu třetí redakce V. Kyas (1997, s. 102 – 103) uvádí, že zde je ponecháno mnoho imperfekt, ale aoristy jsou často nahrazovány složenými préterity. V kapitole, již jsme se zabývali, je doloženo jak zachování imperfekt (4.2.1), tak nahrazování aoristu složeným préteritem (srov. příklad 5). Samozřejmě je třeba vzít v úvahu omezený rozsah materiálu, z něhož jsme v analýze vycházeli.

PRAMENY

Bible kladrubská. Rukopis Národní knihovny České republiky XVII A 29.

Bible kladrubská. Transkribovaný přepis 1. kapitoly První knihy Královské z rukopisu Národní knihovny České republiky XVII A 29 pořídila Jana Zdeňková. 2012.

Bible olomoucká, I. díl. Rukopis Vědecké knihovny v Olomouci M III 1/I. [on-line]. Dostupný z WWW: http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_tei_digidoc&virtnum=2&client=. [cit. 2014-01-10].

Biblia Sacra iuxta Latinam Vulgatam Versionem. [Díl] V Samuhel. Romae: Typis Polyglottis Vaticanis 1944. 377 s.

Biblia Sacra juxta Vulgatam Clementinam. Ed. M. Tweedale. Dostupná z WWW: <http://vulsearch.sf.net/html.> [cit. 2013-11-20].

Staročeská Bible drážďanská a olomoucká. [Díl] III Genesis – Esdráš. Ed. Vladimír Kyas. Praha: Academia 1988. 762 s.

LITERATURA

GEBAUER, Jan: Historická mluvnice jazyka českého. Díl III. Tvarosloví. II. Časování. Praha, Vídeň: F. Tempský 1898. 508 s.

- HAVRÁNEK, Bohuslav: Genera verbi v slovanských jazycích II. Praha: Královská česká
společnost nauk 1937. 205 s.
- KYAS, Vladimír: Česká bible v dějinách národního písemnictví. Praha: Vyšehrad 1997.
320 s.
- Staročeský slovník. Úvodní statí, soupis pramenů a zkratek. Praha: Academia 1968. 130 s.

Typický Čech v obraze prototypu zvířete ve vnímání obyvatel Zakarpatské oblasti Ukrajiny (verbalizovaná metafora typického Čecha)

Renata Žiláková

Katedra českého jazyka, Pedagogická fakulta, Univerzita Karlova, Praha

V českém prostředí jsou Ukrajinci po Slovácích podle posledního sčítání lidu domů a bytů z roku 2011 druhou nejpočetnější minoritou. K ukrajinské národnosti se přihlásilo 53 253 lidí. Velký zájem Ukrajinců o Česko jako cílovou pracovní zemi je dán kulturní a jazykovou blízkostí. Podle informací ze zastupitelských úřadů ČR na Ukrajině je nejvíce žádostí o různé typy víz právě z oblasti Zakarpátí, což patrně souvisí s velkou historickou provázaností tohoto území s bývalým Československem. Lze předpokládat, že nemalou úlohu při rozhodování, do jaké země obyvatel Zakarpatské oblasti pracovně vycestuje, hráje též pozitivní historická zkušenost.

Velké procento Ukrajinců, kteří pracují v Čechách, pracuje ve stavebnictví či na pracovních pozicích, které nevyžadují vysokou kvalifikaci. Tato pracovní místa jsou pak hůře honorována. Jedná se také o práce, které Češi prostě za daných podmínek (atď již platových či jiných) dělat nechtějí. Paradoxně pak hovoříme o tom, že Ukrajinci berou Čechům práci, nebo snížují mzdrové požadavky apod. Na takové pracovníky z Ukrajiny je pak nahlízeno negativně, s čímž jsou spojena také různá nově vznikající označení, která mají výrazně pejorativní nádech (např. *ukáčko*, tedy pracovník z Ukrajiny, či Ukrajinec obecně). Ukrajinci, zejména pak ti Zakarpští, mají v Česku zhoršenou sociální pozici. I když jsou častokrát vzdělaní, dělají práce, které by neodpovídaly jejich statusu doma na Ukrajině. Těžko se pak vyrovnávají s paradoxem tradice prvorepublikového tolerantního Československa a současné netolerantní a odmítavé české společnosti.

Cílem průzkumu bylo vysledovat aktuální kognitivní metaforu typického Čecha, která se utvářela na základě všech výše uvedených historických vztahů a aktuálních zkušeností obyvatel Zakarpatské oblasti.

Respondenty předloženého výzkumu byli obyvatelé Zakarpatské oblasti. Práce byla zaměřena na sledování funkčních heterostereotypů založených na charakterových konotacích promítnutých do prototypu zvířete. Zvíře slouží jako nositel typizovaných vlastností, které jsou mu přisuzovány na základě kulturních tradic vycházejících z různých zdrojů (křesťanská tradice, pohanská tradice, vlastní zkušenost atd.). Dále průzkum sledoval orientaci Zakarpatských Ukrajinců v českých pozitivních autostereotypech.

1 K pojmu prototyp a stereotyp

Myslíme a kategorizujeme jevy na základě prototypického efektu (srov. Nebeská, 2006). **Prototyp** je typickým představitelem své kategorie. Jevy spa-

dající do stejné kategorie se mu mohou blížit, ale také se od něj vzdalovat. Jednotlivé kategorie mohou být prostupně. Jestliže vezmeme kategorii Čech (češství), pak můžeme hledat prototyp Čecha. Hledáme tedy charakterově typického Čecha. Toto hledání bude podmíněno sociokulturním prostředím, v němž se pohybujeme, jazykem a jazykovými zvyklostmi prostředí, ve kterém žijeme a vlastními či zprostředkovanými zkušenostmi.

Pojem **stereotyp** je užíván různými humanitními vědami. Setkáme se s ním nejčastěji v sociologii, kulturologii či psychologii. Stereotyp slouží stejně jako prototyp ke kategorizaci jevů. Jedná se o zjednodušený obraz či představu konkrétní entity vznikající na základě osobní či přenesené zkušenosti. Stereotyp můžeme vztahovat k určité oblasti jevů. Termíny prototyp a stereotyp bývají označovány za synonymní. Kognitivní lingvistika pracuje s oběma termíny stejným způsobem. Mezi uvedenými pojmy lze ovšem najít více rozdílných kritérií.

Pojem prototyp se vztahuje k entitě či jevu,jenž je vydelen z řady podobných entit či jevů na základě toho, že nese fakticky nejvíce typických znaků celé skupiny. Obraz prototypu je vytvářen na základě porovnávání nositelů určitých společných znaků, na základě porovnávání větší či menší míry existence nebo příslušnosti toho či onoho znaku. Prototyp pak je jedinečným konkretizovaným zástupcem určité třídy, jedná se tedy o jev s inherentně obsaženými relevantními znaky.

Stereotyp je oproti tomu souborem předpokládaných typizovaných charakteristik, který aplikujeme na jedince určité třídy, abychom vydělili prototyp. Lze tedy říci, že na základě stereotypu, který je dán kulturním, sociálním a jazykovým prostředím, v němž se pohybujeme, vybíráme prototyp a kategorizujeme další entity.

Pojem stereotyp se užívá ve významu opakováný neměnný vzor, který lze vícekrát aplikovat. I v rámci kognitivní lingvistiky můžeme stereotyp označit za relativně stálý vzor složený z různých charakteristik, který vznikl na základě vlastních či zprostředkovaných zkušeností a který a priori aplikujeme na ekvivalentní jevy. Jevy, které nelze stereotypu podřídit, třídíme do jiných kategorií.

Pojem prototyp je na rozdíl od stereotypu příkladným exemplářem kategorie, s nímž porovnáváme další exempláře a na základě shody určujeme, zda patří do stejné kategorie, či nikoli (srov. Nebeská, 2005). Stereotyp je tedy souborem elementárních charakteristik prototypu, které lze aplikovat ještě na další členy dané kategorie, a to až do periferní oblasti s výjimkou jevů prostupujících vícero kategoriemi. U těchto periferních jevů musíme na základě souboru elementárních charakteristik rozhodnout, zda patří do jedné, či druhé kategorie, a to na základě shody stereotypu. Stereotypy tak neslouží jen ke kategorizaci, ale slouží také ke generalizaci.

1.2 Autostereotyp a heterostereotyp

V naší práci jsme se také zaměřili na verbalizované **autostereotypy** a **heterostereotypy**. Tyto pojmy jsou založeny na výše definovaném pojmu stereotyp,

ale jsou rozlišeny podle toho, kdo o kom a jak uvažuje. Naše práce se zabývá hledáním národních stereotypů. Hovoříme tedy o vztahu dvou etnik, a to Čechů a Ukrajinců.

Autostereotyp je opakovaný neměnný vzor, který aplikuje určité etnikum samo na sebe. Můžeme říci, že se jedná o soubor charakteristik, který vytváří obraz češtství.

Heterostereotyp je opakovaný neměnný vzor, jenž aplikuje jiné etnikum či národ na druhé etnikum či národ (srov. Kouřilová, 2012).

Z podstaty jevu je jisté, že autostereotyp a heterostereotyp jednoho etnika se může a bude odlišovat. Proto, aby byl co nejvíce konkretizován heterostereotyp Čecha, byla zvolena metoda hledání prototypu Čecha. Abychom se vyhnuli vytváření souborů vlastností a charakteristik, tedy prostých stereotypů, zvolili jsme hledání metaforického prototypu. Ideálním nositelem typizovaných charakteristik je zvíře. Zvířata jsou po staletí v různých kulturách nositeli specifických vlastností. Vytvořili se víceméně ustálené charakteristiky. Některá zvířata se dokonce stala symboly a metaforickými prototypy lidských charakterů, k čemuž odkazují například bajky. Se zvířaty jako s nositeli souboru pozitivních charakteristik se setkáváme též v heraldice, kde mají některá zvířata výsadní postavení (lev, orel, medvěd).

V dotazníku bylo respondentům nabídnuto osm zvířat, jejichž charakteristiky a smysl jsou známy v celém křesťansko-židovském kulturním okruhu střední Evropy přibližně stejně a můžeme říci, že vyvolávají totožné konotace.

Medvěd je silný, odolný, ochranitelský, nepřemožitelný, ale také hloupý a manipulovatelný. *Zajíc* je nestálý, vrtkavý, ale také šikovný a rychlý. *Liška* je prototypem chytrosti, záladnosti, ale též přítulnosti. *Holubice* je prototypem naděje, čistoty, míru, pokory, ale také nestálosti. *Had* je negativním prototypem zradby a zla. *Pes* je prototypem stálosti, oddanosti, důvěry a věrnosti. *Kočka* je prototypem samostatnosti, chytrosti a inteligence. Kromě uvedené nabídky mohli respondenti vybírat také vlastní prototypy zvířat reprezentující elementární charakteristiky souboru vlastností typického Čecha.

2 Metody a výzkum

Průzkum proběhl formou dotazníkového šetření, v němž byla nejdříve na stolena otázka hledání stereotypu výběrem ze škály vlastností. Byl tak utvořen soubor typizovaných vlastností, k němuž byl dále hledán vhodný prototyp ve zvířecí říši.

Na základě souboru vlastností respondenti vytvořili skupinu subjektivních heterostereotypů. S takto vytvořeným spektrem typizovaných vlastností pak porovnávali skupinu zvířat, z nichž vybírali typické nositele vybraných vlastností, vybírali tak prototypický obraz charakteru typického Čecha. Respondenti vybírali z nabídky. Mohli též volit vlastní představu. Tato možnost byla ovšem využita jen v okrajových případech. Zvolená zvířata pak byla spíše okrajového charakteru (bobr, neverka či husa). Aby byla zajištěna větší šíře prototypických

vlastností, měli respondenti uvést další dvě zvířata v sestupném pořadí. Aby byla zajištěna kontrolovatelnost, tedy souhlas uvedených stereotypů s vybraným prototypem, uváděli dotazovaní i prototypické charakteristiky konkrétního zvířete (ke každému prototypickému zvířeti po jedné). Tento nástroj umožnil sledovat i zvláštní případy, kdy respondenti například uvedli, že Češi jsou komunikativní, přátelští, ochotní a vůbec nejsou líní a agresivní, a následně uvedli jako prototypické zvíře medvěda, a to proto, že je silný. V českém prostředí je na základě empirie s medvědem úzce spojena také lenost a agresivita. Jak bylo uvedeno, tyto vlastnosti ale Čechům přisouzeny vůbec nebyly. Může to poukazovat mimo jiné také na rozdíly ve vnímání charakterových prototypů zvířat, což by bylo vhodné podrobit dalšímu zkoumání.

Druhá část dotazníku zjišťovala, zda se respondenti orientují v českých národních autostereotypech. Byly vybrány tři autostereotypy, k nimž byly uměle vytvořeny vždy dvě další varianty. Respondenti měli za úkol vybrat z nabídky tří tvrzení (autostereotypů) ten, který podle nich nejvíce odpovídá prototypu Čecha.

2.1 Respondenti

První skupina respondentů byla vybrána z řad středoškolských a vysokoškolských studentů ve věkovém rozmezí 17 – 23 let, druhá skupina respondentů pak byla ve věku od 35 do 50 let. Jednalo se o absolventy vysoké školy. První skupina čítala 75 respondentů, druhá skupina pak 45 respondentů. Dotazování bylo anonymní. Dotazovaní uváděli též další doplňující údaje jako například věk či nejvyšší ukončené vzdělání, místo bydlíště, to, zda někdy v minulosti navštívili Českou republiku, jestli ano, tak jak dlouho v ČR pobývali. Dále uváděli, zda mají kontakty na své ukrajinské známé v České republice, zda znají osobně nějakého Čecha a odkud čerpají znalosti o Čechách (televize, internet atd.). Tyto doplňující informace měly za úkol objasnit, na základě jakých médií se formují ony heterostereotypy, zda na základě osobní, či zprostředkováné zkušenosti. Ve všech dotaznících se objevil jako jeden ze základních zdrojů informací internet.

2.1.1 Výsledky dotazování: 1. část dotazníku (skupina 17 – 23 let)

24 % dotazovaných označilo shodně nejčastěji jako prototyp zvířete *lva* a *holubici*. Obě dvě zvířata měla dokonce stejný poměr 1., 2. a 3. pozice, a to 3:2:1 ve prospěch první pozice. *Lev* a *holubice* se tedy umístili na stejném místě, což je zajímavé vzhledem k faktu, jaké vlastnosti reprezentují. *Lev*, jenž se nachází ve znaku České republiky, symbolizuje na jedné straně rozvážnost, klidnou sílu a velkorysost na druhé straně pak agresivitu. V jednom z dotazníků se objevila i odpověď, že *lev* je prototypem, proto, že je král zvířat. Paradoxem je, že Čechům byly stereotypně přiznávány vlastnosti jako síla, klid a rozvaha, ale agresivita nikoli, na čtyřstupňové škále byli Češi ve všech dotaznících označení jako neagresivní. *Holubice* se zdá být přesným opakem *lva*. V charakteris-

tice se ovšem objevoval shodný rys, a to klidná rozvaha. *Holubice* se objevila též také jako symbol míru (mírumilovná). I *lev* ve své symbolice může zahrnovat mír, jako král zvířat, tedy i mírotvorce. Další uvedené charakteristiky *holubice* byly například čistota, důvěřivost, mírnost a dobrota. Pojítkem mezi prototypem *lva* a *holubice* může být tedy klidná rozvaha, mírumilovnost, majestátnost a z toho vyplývající předpoklad dobrého rozhodování.

20 % respondentů označilo jako prototyp Čecha *medvěda* na základě charakteristik, jako je rozumnost, síla a klidná rozvaha, tedy velmi podobné charakteristiky jako v případě *lva*. V českém prostředí je *medvědovi* na základě zimního spánku přisuzována také lenost, tato charakteristika byla ale v dotaznících popřena. Češi nejsou vnímáni jako líní. *Medvěd* byl preferován jako druhý prototyp na druhé pozici, tedy následoval za *lviem* či *holubici*. Vzhledem k velmi podobným charakteristikám *lva* a *medvěda*, vypovídají tyto prototypy velmi dobře o formování heterostereotypů.

16 % dotazovaných uvedlo jako prototyp *psa*. *Pes* se vyskytoval nejčastěji na třetí pozici, a to za *lviem* (*holubici*) a *medvědem*. *Psovi* byla znova přisouzena charakteristika klidného zvířete, znova se tedy opakuje vlastnost, která je nejvíce akcentována. Další charakteristikou je přátelskost. Přátelský přístup potvrdil i přehled stereotypů. Češi v nich byli obecně charakterizováni jako velmi přátelští. Na základě nejčastějšího zastoupení bychom tedy mohli vytvořit stupnice prototypů zvířat, jaká nejvíce podle Zakarpaců ve věkovém rozmezí 17 až 23 let charakterizují typického Čecha. Na prvním místě stojí *lev* a *holubice* následování *medvědem* a *psem*.

Další volená zvířata byla například *liška*, která se vyskytovala jen na druhé pozici, a to v 6 % dotazníků. *Liška* zastupuje stereotypy jako je důvtip či chytrost až vychýralost. Jen na třetí pozici se vyskytoval ve 4 % *zajíc*. Se *zajícem* byly spojeny stereotypy hravý, zábavný a hezký. Na druhé i třetí pozici se objevil *kůň*, a to ve 3 % dotazníků. *Kůň* je jako prototyp spojen se stereotypy pracovitost, síla, ale také svoboda. Vesměs pozitivní konotace pak doplnila ještě uzavřenosť. Zbývající 3 % zaujaly prototypy, které se vyskytly jednotlivě na různých pozicích, a byly tak výjimečné. Uvedeme zde alespoň prototyp *bobra*. V tomto případě si ovšem respondent protiřečil, neboť uvedl jako hlavní charakteristický rys *bobra* fakt, že je nekomunikativní, ale v přehledu stereotypů označil Čechy jako komunikativní a přátelské. Je pravděpodobnější, že volba právě tohoto zvířete se odehrála na základě druhé uvedené charakteristiky, a to uzavřenosť, která se již objevila v jiné souvislosti.

2.1.2 Výsledky dotazování: 1. část dotazníku (skupina 35 – 50 let)

Výsledky dotazování respondentů ve věkové skupině 35 až 50 let byly jednoznačnější než ve skupině předchozí. Nedocházelo k takovému názorovému rozptylu.

60 % respondentů odpovědělo, že zvířecím prototypem typického Čecha je *lev*. Důvody zůstávají totožné jako v předchozí skupině. *Lev* je silný, velkorysý

a rozvážný. Na druhé pozici se vyskytoval výhradně *medvěd* s 20 % zastoupením, pro něhož je nejtypičtější konotací síla. Třetí pozice byla ale od předchozí skupiny odlišná. Na třetí pozici ve skupině respondentů mezi 35 – 50 lety se nejčastěji vyskytovala s 15 % *husa*, s níž byla spojena konotace bohatství. Nelze jednoznačně říci, zda se v tomto případě jedná o konotaci s charakterem zvířete, a nebo zda se jedná o symbol bohatství (spojení *husy* jako svátečního jídla). Zbylých 5 % byla zvířata, která se vyskytovala jednotlivě. Mezi tato zvířata patřila také *holubice*, která v předešlé skupině zaujala první místo. Navíc jeden případ *holubice* v dané věkové skupině měl jiné konotace než ve věkové skupině 17 – 23 let. Jednalo se o konotaci *krásy*.

Na základě provedeného dotazníkového šetření lze říci, že prototypem a metaforou typického Čecha na Zakarpatské Ukrajině je *lev*, jenž vyvolává konotace síly, klidu, rozvahy, ale také agrese. Druhé místo pak zaujímá *medvěd* s podobnými konotacemi, v nichž je akcentován rys klidné síly a je potlačen rys lenosti. Třetí místo pak v procentním součtu zaujímá *holubice* konotující mírumilovnost, důvěřivost a krásu. Téměř všechny uvedené konotace jsou pozitivní. Negativní charakteristiky jsou zastoupeny rysem agresivity a uzavřenosti vzhledem k okolí.

2.2.1 Výsledky dotazování: 2. část dotazníku (autostereotyp prezentovaný frazémem *zlaté české ručičky*)

Frazém vyjadřuje jeden ze základních autostereotypů Čechů, a to šikovnost prezentovanou prostřednictvím tělesnosti. Ruce jsou symbolem práce. Lidé, kteří pracují rukama, jsou považováni za zručné, tedy šikovné či schopné vytvářet věci nebo je opravovat vlastníma rukama. Již v samém slově zručnost slyšíme základ – ruka.

Zlatá barva je reprezentantem bohatství, moci, úcty. Zlato je obecně považováno za nejcennější dostupný kov, jímž se lidé kráslí a pyšní. Zlato slouží též jako platičko, které neztrácí na své hodnotě. Proto se vžilo užití zlaté barvy i jako výrazu ocenění lidí, jejich schopností či dovedností. Spojení *zlaté české ručičky* souvisí s oceněním manuálních dovedností Čechů obecně. Představuje nejen schopnost tvořit nové, výjimečné věci, ale také představuje šikovnost ve smyslu schopnosti věci inovovat. Význam frazému *zlaté české ručičky* se rozšířil z okruhu manuálních dovedností v obecný pojem vlastní šikovností dosáhnout něčeho výjimečného. I když Češi považují tento frazém za projev vlastního specifika konotující jednu z mála dobré reflektovaných národních charakteristik, faktum je, že tento frazém se vyskytuje i v jiných evropských (zejména slovenských) jazycích.

Průzkum prokázal neznalost tohoto frazému jako českého autostereotypu v Zakarpatském prostředí. Můžeme také říci, že Zakarpatci prostě nepřisuzují Čechům podobné schopnosti. Nespojili si prototyp Čecha s tímto frazémem a z nabídky vybrali jiný. Tento fakt může souviset s tím, že obyvatelé Zakarpátí pracují v ČR obvykle v manuální sféře, a tedy se považují za manuálně zruč-

nější a Čechy považují za méně manuálně zručné. Z toho lze usuzovat, že rozdíl primární konotaci, jinou souvislost s obecnou představou šikovnosti v širším slova smyslu patrně neznají.

První nabídka frazémů se týkala tělesnosti. Z ní 75 % respondentů vybralo variantu *zlatá česká srdíčka*. Ve shodě s výše uvedenými konotacemi zlaté barvy a symbolu srdce a srdečnosti lze usuzovat, že Zakarpatci považují Čechy za vstřícné a srdečné. Zakarpatci tedy neznají český autostereotyp, na který jsou Češi pyšní, ale přisuzují jím heterostereotyp jiný prezentovaný slovním spojením *zlatá česká srdíčka*. Ve 20 % pak respondenti volili slovní spojení *zlaté české hlavičky* symbolizující chytrost a moudrost. Na základě jednoho užívaného frazému a dvou vymyšlených ad hoc slovních spojení lze říci, že obraz výjimečnosti češtství je v mysli Ukrajinců reprezentován jinými metaforami a tedy jinými zkušenostmi.

2.2.2 Výsledky dotazování: 2. část dotazníku (autostereotyp prezentovaný frazem co Čech to muzikant)

Slovní spojení *co Čech to muzikant* tvrdí, že každý Čech má hudební nadání, tedy ovládá dobré hudební nástroj či zpěv. Další nabízené pseudostereotypy byly *co Čech to malíř* a *co Čech to spisovatel*, které přisuzovaly Čechům další tvůrčí dovednosti, výtvarné a umělecké nadání. Dotazníkové šetření znovu prokázalo, že Zakarpatci neznají český národní autostereotyp. Čechům přisuzovali v 64 % nadání psát. Zakarpatci tedy nejčastěji volili variantu *co Čech to spisovatel*. 26 % respondentů uvedlo, že Češi mají hudební nadání, a určili jako národní heterostereotyp *co Čech to muzikant*. 10 % dotazovaných nakonec označilo variantu *co Čech to spisovatel*.

2.2.3 Výsledky dotazování: 2. část dotazníku (autostereotyp co je české, to je hezké)

Jediným autostereotypem, který většina respondentů identifikovala správně, byl frazém *co je české, to je hezké*. Domníváme se ale, že zde mohla hrát důležitou roli forma. Frazem se jako jediný z nabídky rýmoval. V další nabídce byla slovní spojení *co je české, to je fajn a co je české, to je velké*. 62 % dotazovaných vybralo frazém *co je české, to je hezké*. 22 % pak *co je české, to je velké* a 16 % zvolilo *co je české, to je fajn*.

Z výsledku předpokládáme, že při výběru nehrála roli znalost českých národních autostereotypů. Znalost uvedených pozitivních autostereotypů jsme předpokládali na základě úzkých kulturních a vůbec historických vztahů mezi Zakarpaticí a Československem a posléze Českou republikou. V Zakarpaticí je známa česká literatura, písň, do roku 1990 bylo možné sledovat vysílání Československé televize. Všechna uvedená média s českými autostereotypy pracují. V současné době jsme předpokládali znalost českých autostereotypů na základě toho, že ukrajinská minorita tvoří druhou největší skupinu cizinců v České republice.

3 Závěr

Předpokládáme, že Zakarpatci vybírali z nabízených variant na základě vlastní či zprostředkované aktuální zkušenosti, která může být ovlivněna médií, jako je jistě internet. Zásadní roli ve vnímání Čechů na Zakarpátí hraje též diplomatická reprezentace ČR v západní oblasti Ukrajiny. České zastupitelské úřady jsou obvykle prvními místy, kde se Ukrajinci s Čechy setkají. Vstřícnost či naopak nevstřícnost může výrazně ovlivnit vnímání Čechů. Lze předpokládat, že i při znalosti českých autostereotypů by respondenti volili takové vyjádření, které odpovídá jejich aktuální osobní zkušenosti.

Srovnáme-li heterostereotypy Zakarpatských Ukrajinců a autostereotypy Čechů, dojdeme k závěru, že Češi sami sebe vnímají mnohem přísněji, než je vidí druhé národy. Zároveň se pohled na sebe sama a pohled zvenčí výrazně liší. Podle Čechů samých Čechům nejméně odpovídají vlastnosti jako je vznešenosť, výbojnosc, aktivita a zodpovědnost, což jsou na druhé straně vlastnosti reprezentované prototypem lva. Naopak Češi si přisuzují vlastnosti, jako jsou závistivost, chytráctví a podezíravost, což jsou konatace reprezentované prototypem lišky, jež se sice v dotaznících objevila ale ve velmi malé míře (srov. Holý, 2001).

LITERATURA

- HOLÝ, Ladislav: Malý český člověk a velký český národ. Praha: Slon 2001. 210 s.
HŘEBÍČKOVÁ, Martina – KOUŘILOVÁ, Sylvie: Jak se vidíme, jak nás vidí a jací jsme: porovnání českého národního auto-a heterostereotypu s posuzováním reálných Čechů v kontextu pětifaktorového modelu osobnosti. In: Československá psychologie, 2012, roč. 56, č. 1, s. 1 – 17.
NEBESKÁ, Iva – ŘÍMALOVÁ SAICOVÁ, Lucie – ŠLÉDROVÁ, Jasna – VAŇKOVÁ, Irena: Co na srdeci, to na jazyku. Praha: Karolinum 2005. 344 s.
NEBESKÁ, Iva: Kognitivní lingvistika. In: Přednášky z doktorandských dnů I. 1. vyd. Ed. O. Uličný. Praha: Ústav českého jazyka a teorie komunikace Univerzity Karlovy 2006, s. 25 – 40.

Lexikální analýza a intertextovost. Na příkladu pramenů *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan¹

Štěpán Šimek

Oddělení vývoje jazyka, Ústav pro jazyk český, Akademie věd České republiky, v. v. i.,
Praha

0. Analýza lexikální stránky textu může přinášet i zajímavé informace o vzájemných vztazích mezi texty, o vztazích intertextových. Pokud je analyzovaným textem text staré literární památky, může poskytnout rozbor slovní zásoby i poznatky obecně historické a kulturní.

1. Při analýze lexika staročeské kroniky *Martimiani*² (dále MartKron)³ se zabýváme mj. i přejímkami z němčiny, které byly pomocí různých způsobů adaptace použity ve staročeském překladu, a zkoumáme jejich začlenění/nezačlenění do staročeské, případně i středně- a novočeské slovní zásoby. Důvodem k rozboru právě této části lexikonu MartKron je fakt, že první část kroniky je téměř doslovným překladem díla štrasburského kanovníka Jakoba Twingera von Königshofen, což se odráží právě v množství německých přejímek do českého překladu.

1.1 Přejímkы z němčiny vyskytující se v MartKron lze rozdělit do dvou skupin. Za prvé se jedná o slova, která jsou doložena i v jiných staročeských textech a literárních památkách. Takovéto přejímkы byly v lexikálním systému staré češtiny relativně pevně zakotveny (hláskově, morfologicky, slovotvorně), v rámci strukturálního centrálně-periferního pohledu na slovní zásobu je můžeme označit za jednotky tendující k centru⁴. Příkladem takových lexikálních jednotek mohou být substantiva *bitunk*, *hajtman*, *gzelšaft*, *mord*, *šacunk*, *šermicē*, *šturm*, ze sloves např. *spuntovati sě*.⁵

1.2 Druhou skupinu tvoří slova, jež jsou doložena právě jen v MartKron, lze je tedy v podstatě označit za hapax legomena. Jejich reprezentanty mohou být *bastard* nebo *rynkmaur*.

---

¹ Příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR č. P406/10/1140 *Výzkum historické češtiny (na základě nových materiálových bází)*.

² Shrnující informaci o kronice *Martimiani*, jakož i o základní sekundární literatuře jsme podali na XXI. kolokviu mladých jazykovedců, písemná verze příspěvku, článek *Římská kronika aneb Martimiani ve staročeském překladu Beneše z Hořovic*, je v současné době v tisku.

³ Zkratky staročeských památek používáme v souladu s územ *Staročeského slovníku* (StěS, 1968), zkratky památek středněčeských pak podle *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* (Nejedlý, 2010).

⁴ Srov. např. Němec, 2009, s. 75 – 79.

⁵ Jednotlivá staročeská slova bez kontextu (tj. stojící mimo citát) uvádíme v tradiční slovníkové podobě, tedy v hláskové podobě předpokládané k roku 1300.

2. Mezi potenciální hapaxní slova patří i substantivum *forštat/forſtrejd/forſtejt*. V MartKron je nacházíme v kapitole pojednávající o stoleté válce, konkrétně o její části, kdy se k boji připojil i Jan Lucemburský a Karel IV. a kde Jan umírá v bitvě u Kresčaku.

2.1 Jednotlivé prameny uvádějí stejnou pasáž takto⁶:

A mnē [francouzský král], by oni byli před ním noclehem dále. I připravi se také k boji a šikova deset tisíc střelců napřed a třicet tisíc pěšců a potom Němce, nechtě jim přieti té cti, by oni měli forštat (transliterovaně *fforſtat*). MartKronA 148a

A mnē, by byli před ním noclehem dále, i připravi se také k boji a šikova X tisíc střelců napřed a XXX tisíc pěšich. A potom Němce, nechtě jim přieti té cti, by oni měli forſtrejd (translit. *fforſtreyd*). MartKronB 60b

A mnē, by byli před ním noclehem dále, i připravil se také k boji a šikoval deset tisícov střelcuov napřed a třicet tisíc pěšich. A potom Němci, nechtě (pramen nechti !) jim přiti té cti, by oni měli forſtejt (translit. *fforſteit*). MartKronT 55b

2.2 O perifernosti této jednotky svědčí patrně i fakt, že v nejstarším dochovaném rukopisu je její forma uvedena zcela nenáležitě, patrně omylem písáre: stč. *forštat* je sice také přejímka z němčiny (ze střhn. *vorstat*), je však zjevně významově nekompatibilní s uvedeným kontextem, jeho význam totiž zní, látku z vlny a hedvábí s přidáním jiných vláken (?) užívaná zvl. k zhotovování kabátů (a potahů?)⁶ (viz ESSČ s. v.).

2.3 Naproti tomu formy *forſtrejd/forſtejt* se svému etymologickému výchozímu blíží daleko více. Zatímco podoba *forſtejt*, pocházející z prvotisku, je již zkomolená – a to vynecháním kořenného konsonantu –, pomocí formy *forſtrejd*, doložené v MartKronB, můžeme identifikovat původní střhn. *vorstrūt*, zahájení boje, právo prvního útoku v bitvě⁷. Důkaz o relevantní interpretaci přináší komparace s německým pretem staročeského překladu:

do bereitete er sich ouch zu ſtrite und ſchihte zehen tuſent ſchützen vor und driffig tuſent füſgonger und donoch die Dütſchen, und wolte den Dütſchen nüt die ere günnen, das ſü den vorſtrit hettent alſo es her iſt kumen. Hegel, 1870 – 1871, s. 474

2.4 O perifernosti zkoumaného slova ve staré češtině svědčí nejen jeho výše uvedené zkomolení či záměna za zcela jiný lexém, ale také fakt, že není zpracováno jako heslo ve Slovníku staročeském Jana Gebauera (1903 – 1916), ani není zachyceno v lexičální kartotéce určené pro vznik akademického Staroče-

⁶ Citujeme v souladu s principy StčS 1968, pouze s rozdílem, že transliterovaný doklad zkoumaného slova uvádíme v závorce až za jeho transkribovanou podobou. Při transkripci samotné vycházíme z obecně uznávaných pravidel, jež pro období staré a střední češtiny stanovily zejména texty J. Daňhelky (1957, 1985) a J. Vintra (1998).

⁷ Srov. „kampf von vorn; ... eröffnung des kampfes“ (Lexer, 1872 – 1878, s. v. *vor-strīt*).

kého slovníku.⁸ V rámci staročeské slovní zásoby tedy můžeme *forštreydu/forštejtu* uznat status hapax legomena.⁹

3. Ve vývoji české slovní zásoby existují příklady (z MartKron viz např. výše uvedené *bastard*), kdy se slovo poprvé a ojediněle doložené ve staré češtině v následujících obdobích integruje do centrální části lexikonu, o čemž svědčí jeho časté užívání při komunikaci; ve starších obdobích tento děj můžeme pozorovat v dochovaných písemných komunikátech, v rámci lexikografie jej lze odvodit z počtu dokladů excerptovaných z dobových textů. Proto byla další analýza zacílena na zjištění, zda se staročeské slovo známé z MartKron v podobě *forštreyd/forštejt* neobjevuje i ve slovní zásobě následujícího období, tj. v češtině střední doby.

3.1 Základním slovníkovým pramenem pro poznání lexika humanistické a barokní češtiny je dosud *Slovník česko-německý* Josefa Jungmanna (1835 – 1839). Ten však sémanticky odpovídající a formálně shodný či analogický lexém neuvádí.

3.2 Maskulinum *forštejt* však zachycuje *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny* (Nejedlý, 2010). Jedná se o jediný doklad. Ten pochází z folia 313b *Kroniky české* Václava Hájka z Libočan:

A tak stojice již šikovani počali se vaditi, neb Němcí nechteli příti Franciūsuom, aby oni měli forštejt (translit. *forſtsteyt*).

3.3 I u V. Hájka se výraz vyskytuje, stejně jako v MartKron, v kapitole pojednávající o účasti Jana Lucemburského a Karla IV. ve stoleté válce. Jeho formální i sémantická analogičnost je zjevná. Přihlédneme-li k širšímu kontextu, tj. srovnáme-li tutéž pasáž (kapitolu) v obou kronikách, opravňuje nás to k hypotéze, zda MartKron nebyla jednou z přímých předloh Hájkovy kroniky.

Uveďme pro názornost obě příslušné kapitoly paralelně, vedle sebe.¹⁰

Boj veliký mezi anglickým a francským králem Král franský a král englický spolu váleli

Najprvé dobyl Flandr, neb ten hrabie držal Časú toho, dřív než se ti poslové ze Vlach od s králem franským, a proto jej vyhnal z Flan- papeže navrátili, vznikla veliká nevole mezi dr. A dobyl mnoho měst a zkazil tu zemi tudy Edvardem, králem anglickým, a Filipem, krá- okolo až za čtyřicetí mil a táhl až před Paříž, lem frantským, pro nezdření nějaké smlouvy, ješto jest hlavní město v Frankrajchu. Mezi kterouž byl přerušil král franský. Protož Ed-

⁸ Kronika *Martimiani* sice byla pro potřeby obou slovníků excerptována – J. Gebauer uvádí excerpta z rukopisu B, StČS měl k dispozici rukopisy A, B i prvotisk –, nicméně ani v jednom případě se nejednalo o excerpti totální.

⁹ To potvrzuje i slovníková část práce S. M. Newerkly (2004). Námi zkoumané slovo (na rozdíl od staročeských slovníků) zachycuje a uvádí v podobě *forštit* (s. 173), zdrojem má být Dobrovského excerpte z MartKronA. Jak jsme ukázali výše, tato forma se však v rukopisu nenachází a je tedy patrně Dobrovského rekonstrukcí

¹⁰ Kroniku *Martimiani* zde reprezentuje text dochovaný v prvotisku, znění Hájkovy kroniky přejímáme z Kolárové edice (Kolář, 1981).

tiem přijel dříeve řečený Karel, jakož byl volen římským králem, s svým otcem králem Janem, z Čech a z Němec. A tak sobě zjednal král francský, že měl vice lidu nežli král englický, avšak nesměl z Paříže vyjeti. A když král englický dlouho měl svůj vuoli v Frankrajchu s lidem, maje lidu téměř bez čísla, a špiže mu se nedostávalo, a skrže to táhl preč. A ihned král francský táhl po něm s velikým lidem, maje také téměř bez počtu lidí, a učini čtyři noclehý po něm. A kdež král englický ležal noc, tu král francský přítahl. Naposledy přijel král englický do jednoho lesu, připraviv se tajně k boji. A s sedachu všickni s svých koní a šikováčku své koně a své pacholky v jedno miesto tajně v les. A otočichu vozy a kárami tak, že nemohli jedniem miestem k nim. A šikoval před sebú vice než třidcti tisícuv střelcuov. Mezi tiem přijede král francský a nalezl ty z Englantru hotovy k boji. A mně, by byli před ním noclehem dále, i připravil se také k boji a šikoval deset tisícov střelcuov napřed a třidcti tisíc pěšich. A potom Němci, nechť (tisk nechť!) jim příti té cti, by oni měli forštejt. A sám ostal mezi jízdnými (tisk giezonymi!), těch bylo na šestnáct tisícov, i počeli boj tu sobotu po svatém Bartolomeji po božiem narození tisícého šestádceho šestého

vardus dobyl jednak vší Flandry proto, neb ten hrabě vedlé krále franského byl na odporném žádaje pomoci. A vtom král englický táhl s svým vojskem pospíchaje a položil se u Paříže, jenž jest hlavní město v frantské zemi, a král frantský nesměl ven vyhlédnuti. Král pak český a syn jeho Karel, sebravše na rychlo mnoho lidu z Čech i z Němec, táhli frantskemu králi na pomoc a tak v brzkém času zpusobil to král frantský, že měl více lidu než král englický. A když ten lid krále englického tak dlouho frantskú zemi plundroval, až se jím špiže nedostávalo, i musili se hnúti pryč, jsúce hladem přinuceni, a táhli tak, jako by utíkali, až na jedno bezpečné místo mezi lesy a vodami. A král frantský i Jan, král český, také i nový král římský táhli po nich vždycky jedním noclehem. A když bylo k čtvrtému noclehu, lid krále frantského, neopatřivše se zpředu špehy a strážnými, táhli pospíchajice beze všeho šiku, neb se domnívali, že by Engličtí táhli předse a snad že utíkají. Ale oni v místě jím příhodném otočivše se vozy, tu se zakopali a tu hned šikovali se k bitvě; a napřed postavili více než třidcti tisícuv střelcuov.

Bitva krále frantského s králem englickým
A král frantský velmi blízko s svým lidem se k nim přiblížil a tu porozuměl, že král englický nechce dále utíkat. I rozkázal houfy své šikovati a hajmané postavili napřed deset tisíc střelcuov a po nich třidcti tisícuv pěšich. A král postaven byl mezi jízdnými, kterýchž bylo okolo šestnácti tisícuv. A tak stojice již šikování počali se vaditi, neb Němci nechťeli příti Francusum, aby oni měli forštejt. A to bylo tu sobotu po svatém Bartolomeji, to jest den svatého Rufa.

Třebaže Hájkův text neodpovídá předpokládané předloze zcela (viz např. i „českou“ perspektivu vypravěče, reflektovanou např. zdůrazňováním účasti českého krále s jeho synem), shody informační, lexikální i textově-syntaktické jsou zcela zjevné, srov.:

MartKron

Najprv dobyl Flandr, neb ten hrabie držal s králem franským, a proto jej vyhnal z Flandr

HájKron

Protož Edvardus dobyl jednak vší Flandry proto, neb ten hrabě vedlé krále franského byl na odporném žádaje pomoci.

táhl až před Paříž, ješto jest hlavní město v Frankrajchu a položil se u Paříže, jenž jest hlavní město v frantské zemi

A tak sobě zjednal král francský, že měl vice lidu nežli král englický a tak v brzkém času zpuosobil to král frantský, že měl více lidu než král englický

A když král englický dlouho měl svů vuoli v Frankrajchu s lidem, maje lidu téměř bez čísla, a špiže mu se nedostávalo, a skrze to táhl preč.

A ihned král francský táhl po něm s velikým lidem, maje také téměř bez počtu lidí, a učini čtyři noclehý po něm. A kdež král englický ležal noc, tu král francský přitáhl. Napsledy přijel král englický do jednoho lesu, připraviv se tajně k boji. A s sedachu všickni s svých koní a šikováchu své koně a své pacholky v jedno město tajně v les. A otočichu vozy a kárami tak, že nemohli jedním městem a šikoval před sebú vice než třideceti tisícov střelcuov.

Mezi tiem přijede král franky a nalezli ty z Englantru hotovy k boji. A mně, by byli před ním noclehém dále, i připravil se také k boji a šikoval deset tisícov střelcuov napřed a třideceti tisíc pěšich.

A potom Němci, nechťe (tisk nechti!) jim příti té cti, by oni měli forštejt.

A sám ostal mezi jízdnými (tisk gieznymi!), těch bylo na šestnáct tisícov,

i počeli boj tu sobotu po svatém Bartoloměji po božiem narození tisícého sedesátého šestého

a položil se u Paříže, jenž jest hlavní město v frantské zemi

A když ten lid krále englického tak dlouho frantskú zemi plundroval, až se jím špiže nedostávalo, i musili se hnuti pryč, jsúce hladem přinuceni

A král frantský i Jan, král český, také i nový král římský táhli po nich vždycky jedním noclehém. A když bylo k čtvrtému noclehlu, lid krále frantského, neopatřívše se zpředu špehy a strážními, táhli pospichajice beze všeho šíku, neb se domnívali, že by Engličtí táhli předse a snad že utíkají. Ale oni v místě jím přihodném otočivše se vozy, tu se zakopali a tu hned šikovali se k bitvě; a napřed postavili více než třideceti tisícov střelcuov.

A král frantský velmi blízko s svým lidem se k nim přiblížil a tu porozuměl, že král englický nechce dále utiekat. I rozkázal houfy své šikovati a hajmané postavili napřed deset tisíc střelcuov a po nich třidecet tisícův pěšich

A tak stojíce již šikovaní počali se vaditi, neb Němci nechťe příti Francúsuom, aby oni měli forštejt.

A král postaven byl mezi jízdnými, kterýchž bylo okolo šestnácti tisícov

A to bylo tu sobotu po svatém Bartoloměji, to jest den svatého Rufa.

Tato zjištění nás vedou k předběžnému závěru, že MartKron byla přímou předlohou Hájkovy kroniky. Toto tvrzení je možné, ba nutné verifikovat důkazem, že V. Hájek neprebírá tuto pasáž z jiné předlohy, přičemž tento fakt ověříme jak pomocí pramenů primárních, tak prostřednictvím sekundární literatury.

3.3.1 O stoleté válce a událostech završených bitvou u Kresčaku pojednaly před MartKron tři kroniky doby karlovské. Jedná se o kroniku Františka Pražského, Neplachovu kroniku a kroniku Beneše Krabice z Weitmile. Všechny jsou psány latinsky a jejich zpracování se od uvedeného výše informačně odlišuje. Hypotéza, že by V. Hájkovi posloužily jako předloha právě tyto texty a že by V. Hájek při překladu z latiny použil nijak běžný germanismus, je více než nepravděpodobná.

3.3.2 Odmítout můžeme i hypotézu, že V. Hájek překládal přímo z němčiny, z Twingerova textu. V tomto případě by se patrně nedopustil zkomolení překládaného slova.

3.3.3. V době po vzniku MartKron se popis událostí stoleté války ve vztahu k českým panovníkům objevuje jednak v některých redakcích tzv. *Starých letoptisů českých* (dále SLČ), jednak u Martina Kuthena.

3.3.3.1 Bylo již prokázáno (viz např. Šimák, 1906; Flajšhans, 1918; Kolár, 1981), že právě SLČ byly důležitým Hájkovým pramenem. Zásadní zdroj pro naši analýzu představuje tzv. *Křižovnický rukopis* SLČ. Tato redakce SLČ totiž začíná pasážemi téměř doslova převzatými z MartKron. Výraz našeho zájmu se však ani zde nevyskytuje – letoptisné záznamy tu sice začínají líčením bitvy u Kresčaku, ovšem až kapitolou pojednávající o smrti Jana Lucemburského, tj. kapitolou, která je až následující po oddílu obsahujícím zkoumaný lexém.

3.3.3.2 Kuthenova *Kronika o založení Země české a prvních obyvatelích jejich, tudíš o knížatech a králech i jich cínech a přibězích velmi krátce z mnohých kronikářů sebraná*, vydaná roku 1539, se zase vyznačuje úplně jinou koncepcí, bližší spíše letopisům než kronice¹¹; text je dělen do kapitol podle jednotlivých českých panovníků a v rámci kapitol je strukturován chronologicky, přičemž uváděny jsou pouze výběrově jen léta, v nichž se panovníku či království přihodila zaznamenaná hodná událost.

Stoleté války se M. Kuthen dotýká pouze v posledním odstavci kapitoly *O králi Janovi českém X.*, a to těmito slovy: *Téhož léta král Jan jel jest k králi franskému na pomoc proti englickému a tu v tom boji, (ač jsa slepý) hrdinsky se bráňe, na den svatého Rufa jest zabit a v Lucemburce pochován.*

3.4 Vyvrácení hypotézy o tom, že V. Hájek čerpal přímo a nezprostředkován z MartKron, nelze opřít ani o sekundární literaturu. Problematika Hájkových pramenů bývá v nové době v podstatě vyřešena obecným tvrzením, že „Hájkovými prameny byly prakticky všechny starší české kroniky počínaje Kosmou přes jeho pokračovatele ... až po ... kroniku Kuthenovu.“ (srov. Kolár, 1981, s. 13). Důvodem je jistě i existence byť již letité, ale zevrubné studie J. V. Šimáka *Prameny a pomůcky Hájkovy*. Tato studie vyšla roku 1906 ve sborníku historických prací k šedesátinám profesora Jaroslava Golla, přičemž přispěvali, J. V. Šimáka nevyjímaje, byli Gollovi žáci.

3.4.1 J. V. Šimák (1906) v úvodu konstatuje, že pramenů Hájkovy kroniky je daleko více, než sám V. Hájek v předmluvě kroniky připouští. J. V. Šimák tedy tyto prameny dělí na „Hájkovy prameny známé“ (s. 195) – tyto pak dělí na domácí a cizí –, dále na prameny „z nichž Hájek vybíral, ale o nichž mlčí“ (s. 200) a „záhadné prameny“ (s. 210). V těchto skupinách J. V. Šimák identifikuje a jmeneje nikoli jen památky literární, ale rovněž různé textové prameny jiného charakteru, např. úřední listiny, dopisy apod. O staročeské kronice *Martimiani* J. V. Šimák mlčí.

Přitom se však, patrně ale nevědomky, k tomuto prameni přiblížil, když zmiňuje, že: „Mimo seznam v kronice přichází cizí literatura, pokud jsem mohl shledat, tato: K r. 1002 o Ottovi III. kroniky císařské. Z nejasné stylisace není

¹¹ Podrobněji viz např. u Z. Tobolky (1929, s. 7 – 13).

patrno, co V. Hájek z kroniky vzal, zda jen doklad k nástupnictví v říši s otce na syna, či též zřízení kurfiřtů, jak kroniky pozdější naskrže k tomu létu bájí. V prvném případě mohli bychom rozuměti spisem kroniku Martina Polona.“ (Šimák, 1906, s. 199).

3.4.2 Kronika Martina Polona *Cronica summorum pontificum imperatorumque ac septem etatibus mundi fungovala* v českém prostředí v podstatě ve dvou jazykových verzích.¹² První byla latinská. Druhou představovala první část MartKron – latinská Polonova kronika totiž byla ústředním zdrojem i pro Jakoba Twingera, jehož text, jak již jsme uvedli, byl téměř doslova přeložen do staré češtiny.

Srovnáme-li pojednání o nástupnictví za Otty III. a volení kurfiřtů u V. Hájka, M. Polona a J. Twingera, docházíme k jednoznačnému závěru, že informace u V. Hájka a J. Twingera jsou téměř zcela shodné, zatímco Polonovo zpracování se zcela odlišuje. Srovnáme-li dále Hájkovo podání se staročeským v MartKron, opět nacházíme četné schody, ať už se týkají poskytnutých informací nebo jejich jazykového ztvárnění, především lexikálního a syntaktického, srov.:

Ti dřieve řečení třie Ottové drželi ciesařstvie jako k dědicství s panskú vuolí, nebo ten poslední Otto nižádného syna ani erbovníka neměl. I bál se, aby po jeho smrti mnoho sváruov a válek nebylo o jeho říši, jakož by se to bylo i stalo, by byl toho neopatřil. Nebo bylo mnoho pánuov, ještě pod říší seděli a jednoho ciesaře mohli by voliti, jako lidé v svobodném městě sami sobě mohú hlavu voliti. A skrze to někdy svárové a války se vztrhují. A proto ten jistý ciesař obeslal mocná kniežata a pány duchovní i světské, jakož pod říší byli. To byli ti páni z německých zemi, z Frankrajchu, z Bavor, z Sas, z Frankuov. A ti páni z Říma tudy okolo v těch zemích jako v Švábiech, v Vlašiech, ale ne z Frankrajchu, neb Francky a Frankrajch dělé se a jest dvojice. A když kniežata a páni byli u ciesaře, i vece ciesař k nim: Milá kniežata a milí páni, když mají ciesaře voliti, jest jich mnoho velmi pánuov, ještě by se sami volili anebo své přátely na ciesařstvie. A mohli by proto veliké války a mordové a škody mezi lidmi se státi tak, že by skrze to hynulo křesťanstvo. I bylo by dobré, že bychom to opatřili. A učinete (tisk učynete !) tak dobré a zvolte z sebe některá kniežata, jesto od vás nynie vždy ta kniežata budú moci voliti ciesaře. A tak, aby jich nebylo mnoho, neb se spieše smluvie a menší svár mezi nimi

Toho času byl obyčej v křesťanství, že císařství římské šlo po rodích, to jest od otce mrtvého přicházelo na syna, tak jakž se čte v kronikách císařských, že císař Otto Třetí, jenž byl syn Otty císaře, syna Ottova. I zdálo se tomu císaři Ottovi Třetímu, že po jeho smrti veliké roztržky a války v křesťanství budou, protože jest žádného syna neměl, ani přítele, ani erbovníka, ani jakého nápadníka, a že by mnozí císařství chtěli sobě osobovat a tudy že by mohla říše snad i k pádu přijít. Jakož by se bylo jistě tak stalo, kdyby byl on toho tak neopatřil. Protož obeslal k sobě mnohé potestáty, to jest najmocnější knížata, hrabata a pány říše, duchovní i světské, a předkládal jim to, že po jeho smrti budou mnozí chuti důstojenství císařské na sebe vztahovati a skrze to že budou války a mordové a tudy země křesťanské budou hynouti a jest se obávat, aby tudy křesťanstvo k pádu nepříšlo. Přitom radil jim, aby z sebe některé volili knížata hněd bez odtahuov a ti v malém poetu aby mohli bez hadruňkuov a dalších o to nesnáži císaře voliti. Tu po mnohem o to rokování a dlívém té věci rozvalování společně jsou se o to snesli a urovnali, aby ze vši říše šest osob bylo voleno a zřízeno, to jim i jich budúcim a náměstkuom aby bylo poručeno a mocí papežskou, císařskou i vši

¹² Stranou ponecháváme, zda a jakým způsobem využil Polonovu kroniku Vavřinec z Březové pro svoji světovou kroniku.

bude. A já vám to radím, aby vy ta kniežata z říských úředníků volili, neb oni najlépe vědě říské položenie po mnohé řeči s ciesařovou vuoli. A všech knížat a všech pánuov vólí zvolenku sedm konferštov, česky volencuov, aby říského krále volili.

A to sú tato kniežata a trie kancléri říšští. Jeden jest biskup mohučský, ten jest říský najvyšší kanclér in Germania, to jest mezi říší a Uhry a nebo uherskú zemí a Rímem. Druhý jest biskup z Triery, ten jest říský najvyšší kanclér in Gallica, to jest s téj strany lampartských hor v německých zemiech. Tretí jest biskup (48r) z Kolína, ten jest kanclérem najvyšším s oné strany hor v vlaskejch zemiech. Jiní světští konferštové, to sú světští. Prvý jest salcgraf Rýna, ten jest najvyšší truvas říský, druhý jest knieže saské, ten jest říský najvyšší maršálek, ještě meč nosí. Tretí jest markrabie bramburský a jest říský podkomořie. A čtvrtý jest král český, najvyšší šenek říský. Magutinensis trenerensis coloniensis. Quilibet imperii est cancellarius horum, est palatinus dapifer dux portator ensis marchio prepositus camere pincerna boemus. Hii statuant dominum cuncta per secula sumnum. Ti jistí konferštové jsú říšští najvyšší úředníci, jakož dříve praveno, a jest jim dána ta moc, že oni mohú krále nebo římského císaře voliti vždy, kolikrát toho potřebie jest.

MartKronT 47v – 48r

Tyto uvedené (i další neuváděné, ale četné) textové shody a paralely nás vedou k závěru, že staročeská kronika *Martimiani* jedním z Hájkových pramenů skutečně byla.

4. Zaměříme-li se na formální podobu německé přejímky, již jsme analyzovali výše (viz 2 – 2.4), i mimojazyková fakta, můžeme přesněji stanovit, z kterého dochovaného typu textu MartKron čerpal.

4.1 Hájkovu *forštejt* hláskové zcela odpovídá forma doložená v prvočísle.

4.2 Lze předpokládat, že právě prvočíslo byl nejdostupnějším pramenem, neboť byl (a i dodnes je, aspoň co se týče počtu dochovaných exemplářů) – oproti rukopisům pramenem nejrozšířenějším; což je ostatně jeden z nejvýraznějších znaků revoluce v knižní kultuře, kterou přinesl vynález knihtisku (Voit, 2008, s. 436 – 464; Boldan, 2010, zvl. s. 5 – 19).

5. Na základě uvedených faktů si dovolujeme shrnout a konkretizovat slova z úvodu: analýza lexikální stránky staročeské kroniky *Martimiani* odhalila, že MartKron byla jedním z přímých pramenů Hájkovy kroniky. Podle hláskového skladu zkoumaného lexému dochovaného ve staré češtině v podobě **forštat/forstrejd/forštejt* a s přihlédnutím k obecně historickým skutečnostem lze usušovat, že Hájek čerpal z prvočísle.

říše utvrzeno. Ti aby moc měli císaře voliti, a kdož by koli od nich zvolen a nař že by od nich ukázano neb zavoláno bylo, ten a ne jiný aby důstojenství císařské obdržel. A ti aby sluli korférstové neb volenci, a aby byli tři duchovní a tři světští. První z nich aby byl arcibiskup mohučský, ten aby byl najvyšší kanclér říský a těch všech krajin v Germany mezi uherskou zemí a Rímem. Druhý aby byl arcibiskup treverský a ten aby byl najvyšší v též Germany kanclér všech krajin, jenž sou mezi frantskou zemí a Lombardý. Tretí pak arcibiskup kolínský, ten též aby byl kanclér najvyšší krajin a zemi od hor tyrolských až po všechn zeměch vlaskejch.

Jiní pak světští korférstové aby byli tito: prvý falckrabě z Rajnu, ten aby byl navýšší při volení císaře truksas říský; druhý korférst aby byl knieže saský a ten aby slul navýšší maršálek říský, kterýž meč nosí; tretí pak volenec aby byl markrabě bramburský, ten aby slul najvyšší komorní říský a císařský. A těch šest aby byli a sluli najvyšší ouředníci v říši a ti toliko aby moc měli císaře volili vždycky, kolikrát by toho koli potřeba byla. HájKron 98a – b

LITERATURA

- BLÁHOVÁ, Marie (ed., et al.): Kroniky doby Karla IV. Praha: Svoboda 1987. 647 s.
- BOLDAN, Kamil: Záhada Kroniky trojánské. Praha: Národní knihovna České republiky 2010. 66. s.
- DAŇHELKOVÁ, Jiří: Směrnice pro vydávání starých českých textů. In: Husitský Tábor 1985, 8, s. 285 – 301.
- Elektronický slovník staré čeština. Verze 0.8.0. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný z WWW: <http://vokabular.ujc.cas.cz>. [cit. 2013-10-14].
- FLAJŠHANS, Václav (ed.): Václava Hájka z Libočan Kronika česká. I. Úvod. R. 644 – 904. Doba pohanská. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1918. 368 s.
- GEBAUER, Jan: Slovník staročeský. Praha: Česká grafická společnost Unie 1903 – 1916. 1306 s.
- HÁJEK Z LIBOČAN, Václav: Kronika česká: výbor historického čtení. Ed. J. Kolář. Praha: Odeon 1981. 736 s.
- HEGEL, Carl (ed.): Die Chroniken der oberrheinischen Städte. Strassburg. Bd. 1 – 2. Leipzig: G. Hirzel 1870 – 1871. 1154 s.
- JUNGMANN, Josef: Slovník česko-německý. Praha: Českého museum 1835 – 1839. 4688 s.
- LEXER, Matthias von: Mittelhochdeutsches Handwörterbuch 1 – 3. Leipzig: S. Hirzel 1872 – 1878. 4718 s.
- NEJEDLÝ, Petr, et al.: Lexikální databáze humanistické a barokní čeština. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. 2010. Dostupné z WWW: <https://madla.ujc.cas.cz>. [cit. 2013-10-14].
- NĚMEC, Igor: Vztah centrum – periferie v lexikálním vývoji. In: Dittmann, Robert – Sobáliková, Hana – Vajdlová, Miloslava (eds.): Práce z historické jazykovědy. Praha: Academia 2009, s. 75 – 74.
- NEWERKLA, Stefan Michael: Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Frankfurt am Main: Lang 2004. 780 s.
- Staročeský slovník. Úvodní statí, soupis pramenů a zkratek. Praha: Academia 1968. 130 s.
- Staročeský slovník 1 – 26. Praha: Academia 1968 – 2008. 544 s.
- ŠIMÁK, Josef Vítězslav: Prameny a pomůcky Hájkovy. In: Sborník prací historických k 60. narozeninám dvorního rady prof. dra Jaroslava Golla. Praha: Historický klub 1906, s. 195 – 213.
- ŠIMEK, František (ed.): Staré letopisy české z rukopisu Křížovnického. Praha: SNKLHU 1959. 483 s.
- TOBOLKA, Zdeněk: Martin Kuthen: „Kronika o založení země České“. Praha 1929. 14. s.
- VINTR, Josef: Zásady transkripcí českých textů z barokní doby. In: Listy filologické, 1998, 121, s. 341 – 346.
- VOIT, Petr: Encyklopédie knihy I – II: Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století. Praha: Libri 2008. 1350 s.
- WEILAND, Ludwig: Martini Oppaviensis Chronicon pontificum et imperatorum. In: Monumenta Germaniae historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis Societatis aperiendis fontibus rerum germanicarum medii aevi. Hannover 1872, s. 377 – 475.

PRAMENY

- HájKron: HÁJEK Z LIBOČAN, Václav: Kronika česká. Praha 1541, 12 – 474 – 42 listů.
- KUTHEN ZE ŠPRINSBERKU, Martin: Kronika o založení Země české a prvních obyvatelích jejich, tudiš o knížatech a králech i jich činech a příbězích velmi krátce z mnohých kronikářův sebraná. Praha 1539. 80 listů.
- MartKronA: Martimiani aneb Římská kronika¹³. KNM¹⁴, sign. II C 10. fol. 1r–27v, 85r–156v. 1445.
- MartKronB: Martimiani aneb Římská kronika. KNM, sign. IV E 29. fol. 1r–65v. 2. pol. 15. stol.
- MartKronT: Martimiani aneb Římská kronika. KNM, sign. 25 C 4a. fol. 1r–100v. Praha 1488.

---

¹³ Jedná se o název vzniklý novodobou konvencí, nikoli soudobý titul.

¹⁴ Knihovna Národního muzea v Praze.

VARIA XXIII

**Zborník príspevkov z XXIII. kolokvia mladých jazykovedcov
(Modra-Harmónia, 20. – 22. 11. 2013)**

Editori: Mgr. Katarína Gajdošová, Ph.D., Mgr. Peter Gregorík, PhD.
Recenzenti: doc. PhDr. Eva Tibenská, CSc., doc. PhDr. Jana Skladaná, CSc.
Rozsah: 390 strán
Vydanie: prvé
Formát: online
Vydavateľ: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV – Katedra slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Rok: 2020

ISBN 978-80-971690-5-3

9 788097 169053